

AKÜSBD

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

Afyon Kocatepe Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 25, Sayı: 2, Haziran–2023

Afyon Kocatepe University

Journal of Social Sciences

Volume: 25, Issue: 2, June–2023

	<p>Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 25, Sayı: 2, Haziran-2023</p>	
	<p><i>Afyon Kocatepe University</i> <i>Journal of Social Sciences</i> Volume:25, Issue:2, June-2023</p>	
<p>ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894</p>		

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Elbeyi PELİT

Editörler / Editors

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Alan Editörleri / Field Editors

Coğrafya

Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Dil ve Edebiyat

Prof. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ
Prof. Dr. Celal DEMİR

Eğitim

Prof. Dr. Gürbüz OCAK
Doç. Dr. Mehmet KOÇYİĞİT

Felsefe

Doç. Dr. Murat KELİKLİ
Doç. Dr. Mustafa KAYA

Halkla İlişkiler-İletişim

Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN
Dr. Öğr. Üyesi Ümit DEMİR

Hukuk

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HATİPOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Özkan ÖZYAKIŞIR

İktisadi ve İdari Bilimler

Prof. Dr. Yusuf KARACA
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE

İlahiyat

Prof. Dr. İrfan GÖRKAŞ
Doç. Dr. Eyüp KURT

Psikoloji

Doç. Dr. Pınar DURSUN KARSLI
Dr. Öğr. Üyesi Timuçin AKTAN

Sanat-Tasarım

Doç. Dr. Şerife Ebru OKUYUCU
Doç. Çağhan ADAR

Sosyoloji

Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK
Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU

Tarih

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN
Doç. Dr. Selim KAYA

Turizm

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Prof. Dr. Ahmet BAYTOK

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE (Türkçe)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ceylan Gazi UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida	ABD
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. Jacek JAWORSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia	ABD
Prof. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ayhan URAL	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yusuf DEMİR	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KAYACIK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aytunga OĞUZ	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Belkis ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	University of South Florida	ABD
Prof. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan KORKUT	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkand Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Türkiye

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Abdullah SELVİTOPU	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Cihat ATAR	Sakarya Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Eyüp KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ALTIN	University of Central Florida	ABD
Doç. Dr. Mutlu KAYA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ali YAŞAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere
Dr. Naringül MARGAZİYEVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Ulanbek ALİMOV	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan

* Danışma Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayım etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndeksler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexed at:

- **ACARINDEX**
- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCO Essentials**
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **GOOGLE SCHOLAR**
- **İDEALONLINE**
- **INTERNATIONAL CITATION INDEX**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstracting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atıf Dizini*)
- **TEİ** (*Türk Eğitim İndeksi*)
- **TÜBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255– **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue*

Sıra No	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Arzu ÖZYÜREK	Karabük Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Aydan TURANLI	İstanbul Teknik Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Ayperi SİGİRTMAÇ	Çukurova Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Çağla GÜR	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Fatih KAPLAN	Tarsus Üniversitesi
6.	Prof. Dr. Hacı DURAN	İstanbul Aydın Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Hasan DEMİRTAŞ	İnönü Üniversitesi
8.	Prof. Dr. Mehmet Zeki DUMAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN	Sakarya Üniversitesi
10.	Prof. Dr. Nalan GÜREL	Marmara Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi
12.	Prof. Dr. Vedat SARIKOVANLIK	İstanbul Üniversitesi
13.	Prof. Dr. Zeliha YAZICI	Akdeniz Üniversitesi
14.	Doç. Dr. Adem PEKER	Atatürk Üniversitesi
15.	Doç. Dr. Aygen ÇAKMAK	Kırıkkale Üniversitesi
16.	Doç. Dr. Eren RIZVANOĞLU	İzmir Demokrasi Üniversitesi
17.	Doç. Dr. Esen ŞAHİN	Selçuk Üniversitesi
18.	Doç. Dr. Eşref Savaş BAŞCI	Hitit Üniversitesi
19.	Doç. Dr. Fatma Gaye GÖKALP YILMAZ	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
20.	Doç. Dr. Gülçin GÜVEN	Marmara Üniversitesi
21.	Doç. Dr. Gülşen BÜYÜKŞAHİN ÇEVİK	Adıyaman Üniversitesi
22.	Doç. Dr. Günce DEMİR	Kırıkkale Üniversitesi
23.	Doç. Dr. Hakan KOĞAR	Akdeniz Üniversitesi
24.	Doç. Dr. Hülya ERCAN	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
25.	Doç. Dr. Kerem ÖZBEY	Artvin Çoruh Üniversitesi
26.	Doç. Dr. Mehmet SAĞLAM	İnönü Üniversitesi
27.	Doç. Dr. Melek SARI GÜVEN	Bartın Üniversitesi
28.	Doç. Dr. Murat AKKAYA	İstanbul Beykent Üniversitesi
29.	Doç. Dr. Mustafa Kemal YILMAZ	Samsun Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Nuran TUNCER	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
31.	Doç. Dr. Öner ÇELİKKALELİ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
32.	Doç. Dr. Özge SAKARYALI	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
33.	Doç. Dr. Şeyda BÜYÜKCAN SAYILIR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
34.	Doç. Dr. Tolga GÖK	Selçuk Üniversitesi
35.	Doç. Dr. Veli Erdiç ÖREN	Uşak Üniversitesi
36.	Doç. Dr. Yakup DİNÇ	Balıkesir Üniversitesi
37.	Doç. Dr. Yaşar BARUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
38.	Doç. Dr. Yaşar ÇELİK	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
39.	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GENÇ	İstanbul Aydın Üniversitesi
40.	Dr. Öğr. Üyesi Ali TORAMAN	Amasya Üniversitesi
41.	Dr. Öğr. Üyesi Aliye Aslı SONSUZ	İstanbul Medipol Üniversitesi
42.	Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan AKKOÇ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
43.	Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan ÖGÜN BOYACIOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
44.	Dr. Öğr. Üyesi Başak KARŞIYAKALI	Dokuz Eylül Üniversitesi

45.	Dr. Öğr. Üyesi Burcu KUTLU DİLBAZ	İstanbul Üniversitesi
46.	Dr. Öğr. Üyesi Can METE	İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
47.	Dr. Öğr. Üyesi Ceren UTKUGÜN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
48.	Dr. Öğr. Üyesi Cihan CİNEMRE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
49.	Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
50.	Dr. Öğr. Üyesi Ertan GÜNDÜZ	İstanbul Gelişim Üniversitesi
51.	Dr. Öğr. Üyesi Esmâ DURUKAL	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
52.	Dr. Öğr. Üyesi Fatıma Betül DEMİR	Bartın Üniversitesi
53.	Dr. Öğr. Üyesi İhsan OLUÇ	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
54.	Dr. Öğr. Üyesi Mihriban ŞENSES AKSU	Bursa Teknik Üniversitesi
55.	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İsmail ERTÜRK	Adıyaman Üniversitesi
56.	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ulaş ATASOY	Ankara Müzik Ve Güzel Sanatlar Üniversitesi
57.	Dr. Öğr. Üyesi Neval KARANFİL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
58.	Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÖZAYDIN	İstinye Üniversitesi
59.	Dr. Öğr. Üyesi Rabia CEPIK	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
60.	Dr. Öğr. Üyesi Selen UYGUNGİL ERDOĞAN	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
61.	Dr. Öğr. Üyesi Tefik Fikret KARAHAN	Ardahan Üniversitesi
62.	Dr. Öğr. Üyesi Zafer Barış GÜL	Akdeniz Üniversitesi
63.	Öğr. Gör. Dr. Meral METE	Hacettepe Üniversitesi

* Hakem listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
Eğitim / Education				
1	Ergenlerde Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Rollerine Göre Saldırganlığın İncelenmesi / <i>Investigation of Aggression in Adolescents according to Sex and Gender Roles</i>	Doç. Dr. Öner ÇELİKKALELİ, Uzm. Psk. Dan. Gülay ÖZSOY, Doç. Dr. Mim Sertaç TÜMTAŞ	Araştırma Research	421-437
2	Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Mizaç Özellikleri ve Anne-Çocuk İletişimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / <i>Investigation of the Relationship between Preschool Children's Temperament Characteristics and Mother-Child Communication</i>	Doç. Dr. Özlem GÖZÜN KAHRAMAN, Prof. Dr. Arzu ÖZYÜREK, Dr. Öğr. Üyesi Nalan ARABACI	Araştırma Research	438-455
3	Öğretmen Adaylarının Çocuk Sevme, Çocuk Hakları ve Çocuk Hakları Eğitimine Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / <i>An Investigation of the Relationship between Teacher Candidates' Attitudes towards Liking of Child, Children's Rights and Children's Rights Education</i>	Doç. Dr. Erdem HAREKET, Dr. Öğr. Üyesi Hatice LEBLEBİCİ	Araştırma Research	456-471
4	İlkokul Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Yenilenmiş Bloom Taksonomisi Kapsamında İncelenmesi / <i>Investigation of Primary School Social Studies Curriculum in the Scope of Sustainable Development Goals and Revised Bloom Taxonomy</i>	Araş. Gör. Dr. Nergiz KARDAŞ İŞLER	Araştırma Research	472-486
5	60-72 Aylık Çocukların Benlik Algısı ve Sosyal Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / <i>Investigation of the Relationship between Self-Perception and Social Problem Solving Skills of 60-72 Month-old Children</i>	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ALPTEKİN, Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül SARIKAYA, Dr. Öğr. Üyesi Alper Yusuf KÖROĞLU	Araştırma Research	487-496
6	Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalında Müzik Öğretimi Dersini Yürüten Öğretim	Gülşah BAL, Doç. Dr. Zühal DİNÇ ALTUN	Araştırma Research	497-515

	Elemanlarının Dersin İçerik ve Uygulamasına İlişkin Görüşleri / <i>Views of the Instructors Who Teach the Music Teaching Course in the Department of Primary Education about its Content and Implementation</i>			
7	Özel Yetenekli Ergenlerde Psikolojik İyi Oluş ile Algılanan Sosyal Yetkinlik Arasındaki İlişki / <i>The Relationship between Psychological Well-Being and Perceived Social Competence in Gifted Adolescents</i>	Uzm. Psk. Dan. Osman GÖNÜLTAŞ, Prof. Dr. Zeynep KARATAŞ	Araştırma Research	516-533
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences				
8	Nahar-Inder Tekniği ile Seçili Avrupa Ülkelerinde Kişi Başı Karbondioksit Yakınsama Analizi / <i>Convergence Analysis of Carbon Dioxide Per Capita through the Nahar-Inder Technique in Selected European Countries</i>	Arş. Gör. Cihat KARADEMİR, Prof. Dr. Reşat CEYLAN	Araştırma Research	534-551
9	21. Yüzyılın Zaman Tuzaklarına Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeği / <i>A Scale Development Study for the 21st Century Time Traps: The Scale for Time Traps of the Modern Age</i>	Öğr. Gör. Dr. Muhammet TORTUMLU, Öğr. Gör. Kıvanç UZUN	Araştırma Research	552-569
10	İpek Yolu Üzerinde Alternatif Güzergâhın Türkiye Açısından Önemi: Olası Türk Koridoru / <i>The Importance of an Alternative Route on the Silk Road for Türkiye: A Possible Turkish Corridor</i>	Dr. Öğr. Üyesi Baybarshan Ali KAZANCI, Öğr. Gör. İlteriş Kaan BARUN	Araştırma Research	570-581
11	Sağlık Okuryazarlığının Sağlıklı Yaşam Farkındalığı İle İlişkisi: Yozgat İli Örneği / <i>The Relationship between Health Literacy and Healthy Life Awareness: The Case of Yozgat Province</i>	Dr. Öğr. Üyesi Durmuş GÖKKAYA, Merve Nur ALPASLAN	Araştırma Research	582-594
12	Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da Demiryolu Ağının Gelişimi, 1860-1950 / <i>The Development of Railway Network in Central Asia during the Tsarist and Soviet Union, 1860-1950</i>	Dr. Mehmet Erkan KILLIOĞLU	Araştırma Research	595-609

13	Esnaf ve Sanatkârlarda Firma Performansı Sarmalında Bireysel Etkenlerle (Girişimcilik, Öz Liderlik, Kişilik) İş Tatmini ve Müşteri Tatmini İlişkisi: Kahramanmaraş'ta Bir Alan Araştırması / <i>The Relationship of Job Satisfaction and Customer Satisfaction with Individual Factors (Entrepreneurship, Self-Leadership, Personality) in the Spiral of Firm Performance in Business for Tradesmen and Craftsmen: A Field Research in Kahramanmaraş</i>	Dr. Mustafa Tuncer OKUMUŞ, Prof. Dr. İsmail BAKAN	Araştırma Research	610-636
14	Hava Kargo Servis ve Hizmetlerinin Firmaların Genel ve Pazarlama Performansı Üzerindeki Etkisi / <i>The Impact of Air Cargo Services on the Overall and Marketing Performance of Companies</i>	Dr. Öğr. Üyesi Emre NALÇACIGİL	Araştırma Research	637-654
15	Türkiye'de Finansal Krizlerin Belirleyicilerinin Öngörülebilirliği: Logit Modeli / <i>Predictability of the Determinants of the Financial Crisis in Türkiye: A Logit Model</i>	Doktora Öğrencisi Sonay AKAR, Prof. Dr. Alper KARAVARDAR	Araştırma Research	655-673
16	A Scale Development Study on Examining Individuals' Migration Intention and Reasons in the COVID-19 Pandemic / <i>COVID-19 Pandemisinde Bireylerin Göç Niyeti ve Nedenlerinin İncelenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması</i>	Doç. Dr. Mehmet YORULMAZ, Dr. Öğr. Üyesi Burhanettin UYSAL, Doç. Dr. Mustafa DEMİRKIRAN	Araştırma Research	674-683
17	Kripto Para Kullanma Niyeti Belirleyicilerinin UTAUT Modeli Çerçevesinde İncelenmesi / <i>Examining the Determinants of Intention to Use Cryptocurrency in the Framework of the UTAUT Model</i>	Prof. Dr. Tülay YENİÇERİ, Alper BÖCEK	Araştırma Research	684-699
18	Sağlık Yönetimi Alanında Stratejik Maliyet Yönetimi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bibliyometrik Analizi / <i>Bibliometric Analysis of Research Studies on Strategic Cost Management in the Field of Healthcare Management</i>	Aliye Kübra ÜNAL, Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT	Araştırma Research	700-713

İlahiyat / Theology				
19	Anlamanın Epistemolojik Ön Koşulu Olarak Bağlam / <i>Context as the Epistemological Precondition for Understanding</i>	Doç. Dr. Fatih İBİŞ	Araştırma Research	714-722
Psikoloji / Psychology				
20	Ergenlerin Duygusal Zeka Düzeyleri İle Sosyal Görünüş Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / <i>Investigation of the Relationship between Emotional Intelligence Levels and Social Appearance Anxiety Levels of Adolescents</i>	Şeyma AYDIN, Dr. Öğr. Üyesi Hatice Merve İMİR	Araştırma Research	723-741
Sosyoloji / Sociology				
21	Hakikat Savaşları: Postmodern-Postyapısalcı Siyasetin Bakıyesi / <i>Truth Wars: The Remainder of Postmodern-Poststructuralist Politics</i>	Dr. Öğr. Üyesi Yaşar SUVEREN	Araştırma Research	742-760
22	COVID-19 Salgınının Ailelerin Gündelik Tüketim Örüntülerine Etkileri: İstanbul/Bağcılar Örneği / <i>Impacts of COVID-19 Pandemic on the Daily Consumption Patterns of Families: The Case of Istanbul/Bağcılar</i>	Semanur ÇAKIR, Mozharul İSLAM	Araştırma Research	761-776
23	Erving Goffman ve Çerçeve Analizi / <i>Erving Goffman and Frame Analysis</i>	Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN, Araş. Gör. Dr. Öznuur YILMAZ ALTUN	Araştırma Research	777-787
Tarih / History				
24	Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Adab-ı Umumiyenin Muhafazası ve Kadın / <i>Conservation of General Decency and Woman in the Last Period of the Ottoman Empire</i>	Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP	Araştırma Research	788-798
Turizm / Tourism				
25	An Investigation of the Change of	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet CAN, Öğr.	Araştırma Research	799-809

	Career Expectations of Students in Cookery Education in the Scope of the Effects of COVID-19 / <i>Aşçılık Alanında Eğitim Alan Öğrencilerin Kariyer Beklentilerinin COVID-19 Etkileri Kapsamında Değişiminin İncelenmesi</i>	Gör. Dr. Sercan BENLİ		
--	--	--------------------------	--	--

Ergenlerde Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Rollerine Göre Saldırganlığın İncelenmesi*

Investigation of Aggression in Adolescents according to Sex and Gender Roles

Doç. Dr. Öner ÇELİKKALELİ¹, Uzm. Psk. Dan. Gülay ÖZSOY², Doç. Dr. Mim Sertaç
TÜMTAŞ³

Öz

Cinsiyet, tek başına saldırganlığı anlamaya ve açıklamaya çalışan araştırmacılar arasında oldukça popüler ve çok sık kullanılan bir değişken olmasına rağmen, bu popülerliği saldırganlığı açıklayabilme gücünden daha büyük gibi durmaktadır. Bu çerçevede mevcut çalışma, cinsiyet ve cinsiyet rollerine göre ergenlerin saldırganlık türlerini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın verileri, 1870'i erkek, 2228'i kadın toplam 4098 ergenden (yaş ort: 16.51, ss: 1.02) toplanmıştır. Ergenlerin saldırganlık puanlarını belirleyebilmek için 'Buss-Durkee Saldırganlık Ölçeği' ve cinsiyet rollerini belirleyebilmek için 'BEM Cinsiyet Rollerini Envanteri' kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 22 paket programından yararlanılmıştır. İstatistiksel olarak, iki faktörlü MANOVA analizi kullanılmıştır. Araştırma verilerinden elde edilen sonuçlara göre, ergenlerin cinsiyetlerine göre dolaylı saldırganlık ve toplam saldırganlık puanları kızlar lehine farklılaşırken; fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık puanları farklılaşmamaktadır. Cinsiyet rolleri açısından değerlendirildiğinde, ergenlerin fiziksel saldırganlık, dolaylı saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve toplam saldırganlık puanlarının farklılaştığı görülmüştür. Son olarak, cinsiyet/cinsiyet rolleri etkileşimine göre ergenlerin saldırganlık toplam puanları ve saldırganlık türleri açısından anlamlı bir fark elde edilememiştir. Elde edilen bulgular alan yazını doğrultusunda tartışılmış, yorumlanmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri, saldırganlık

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Although sex alone is a very popular and frequently used variable among researchers trying to understand and explain aggression, its popularity seems to be greater than its power to explain aggression. In this context, the present study aimed to examine the aggression types of adolescents according to sex and gender roles. The data of the study were collected from a total of 4098 adolescents (mean age: 16.51, SD: 1.02), 1870 males and 2228 females. 'The Buss-Durkee Aggression Scale' was used to determine the aggression scores of the adolescents and the 'BEM Gender Roles Inventory' was used to determine the gender roles. SPSS 22 package program was used to analyze the data. According to the findings of the study, while the indirect aggression and total aggression scores of the adolescents differed in favor of the girls according to their gender; physical aggression, verbal aggression, anger and hostility scores do not differ. When evaluated in terms of gender roles, it was observed that the physical aggression, indirect aggression, verbal aggression, anger, hostility and total aggression scores of the adolescents differed. Finally, no significant difference was found in terms of aggression total scores and aggression types of adolescents according to gender/gender role interaction. The findings were discussed, interpreted and suggestions were made in the light of the literature.

*Bu çalışma, "Türkiye'de Ergenlerin Saldırganlıklarını Etkileyen Psiko-Sosyal Faktörler" isimli çalışmanın başka bir çalışmada kullanılmayan verilerinden üretilmiştir.

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, onerckaleli@mu.edu.tr

² Milli Eğitim Bakanlığı, Van, gulyozsoy@gmail.com

³ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, mimsertac@mehmetakif.edu.tr

Atf için (to cite): Çelikkaleli, Ö., Özsoy, G. ve Tümtaş, M. S. (2023). Ergenlerde cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rollerine göre saldırganlığın incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 421-437.

Keywords: Sex, gender role, aggression

Paper Type: Research

Giriş

Çocukluk ve ergenlik döneminde yaygın bir davranış olmakla birlikte birçok ruhsal problem ile önemli derecede ilişkili olan saldırganlık Buchmann, Hohmann, Brandeis, Banaschewski ve Poustka (2013), bir dizi bilişsel, duygusal ve motor tepkileri içeren karmaşık bir tepkide ortaya çıkan bir kişilik özelliği biçiminde ele alınmıştır (Buss ve Perry, 1992). Diğer bir tanımda saldırganlık (Kirsch, 2006), bir başkasına fiziksel, duygusal ve psikolojik boyutta zarar verme niyetiyle yapılan davranış olarak açıklanmaktadır. Ayrıca saldırganlık, zarar görmekten kaçınmak için motive olan bir başkasına zarar vermeyi amaçlayan davranış olarak ifade edilmektedir (Baron ve Richardson, 1994). Birçok araştırmacı tarafından ele alınan saldırganlık kavramı farklı boyutlarda sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalardan biri saldırganlığı fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık olmak üzere beş boyuta ayırmıştır. Fiziksel saldırganlık, bireyin fiziksel bir acıya veya yaralanmaya maruz kalmasını (Geen ve Donnerstein, 1998); sözel saldırganlık, bireyin küfür, hakaret, alay vb. davranışlara maruz kalmasını (Erşan, Doğan ve Doğan, 2009); düşmanlık, kin ve nefret dolu ifadelerle maruz kalmasını; öfke, saldırganlıkla sonuçlanabilen yoğun olumsuz duygu (Karataş, 2008); dolaylı saldırganlık ise doğrudan bir şekilde olmasa da bireyin zarar verici uyarılara maruz kalmasını içermektedir (Walker ve Richardson, 1998). Birçok biçimde ele alınan ve tanımlanan saldırganlık anti sosyal kişilik bozukluğu, madde kullanımı, duygu durum bozuklukları ve kaygı bozuklukları gibi çeşitli ruhsal rahatsızlıklarla ilişkilendirilmektedir (Arseneault, Moffitt, Caspi, Taylor ve Silva, 2000; Pulay, Dawson, Hasin, Goldstein, Ruan, Pickering, Huang, Chou ve Grant, 2008; Schwartz, Beaver ve Barnes, 2015).

Saldırganlık, meydan okuma, düşmanlık ve zayıf dürtü kontrolü ile karakterize edilen problemleri bir davranış biçimi olarak, ergenlik dönemindeki en yaygın ruh sağlığı problemleri arasında ön sıralarda yer almaktadır. Bu davranışlar, çocuk ve ergenlerin ruh sağlığı hizmetlerine veya davranış değiştirme programlarına sevk edilmesinin temel nedeni olduğu görülmektedir (Kazdin, 2008). Araştırmalar, çocuklukta saldırganlığın hem saldırgan hem de mağdur için ciddi olumsuz sonuçlara yol açtığını göstermektedir (Card ve Little, 2006; Coie, Dodge, Terry ve Wright, 1998; Prinstein, Boergers ve Vernberg, 2001). Saldırgan davranışa maruz kalan bireylerin diğer bireylere kıyasla daha çok psikolojik yardıma ihtiyaç duydukları, daha fazla depresif belirtiyeye ve daha düşük benlik saygısına sahip oldukları ortaya çıkmaktadır (Craig ve Pepler, 2003). Saldırgan davranış sergileyen bireylerin ise okulu bırakma, riskli cinsel davranış, suç içeren ve başkalarını rahatsız eden davranışlarda buldukları görülmüştür (Barhight, Hubbard, Swift ve Konold, 2017). Bu sonuçlar saldırganlığa maruz kalan ergenlerde, akademik başarının düşmesi, kendini izole ederek benlik saygısının azalması, kaygı bozuklukları ve duygu durum bozuklukları gibi psikolojik sorunlar içerdiği ortaya konmuştur (Avcı, 2011). Saldırgan davranış sergileyenlerde ise, ergen ve yetişkin anti sosyal davranışları, davranış sorunları ve madde kullanımı ile ilişkili olduğu görülmektedir (Fite, Colder, Lochman ve Wells, 2008; Lochman ve Wayland 1994; Zahn-Waxler, Park, Essex, Slattery ve Cole, 2005). Gerçekleştirilen boylamsal araştırmalarda, saldırganlığın akran reddi, suçluluk, riskli cinsel davranış, depresyon, düşük okul başarısı ve akran mağduriyeti gibi gelecekteki sosyal, psikolojik, davranışsal ve akademik sorunların en iyi yordayıcıları arasında olduğunu görülmüştür (Coie ve Dodge, 1998). Diğer bazı araştırmalar, gençler ve ergenler arasında saldırganlığın iş baskısı, madde kullanımı, şiddet içeren faaliyetler, aile rahatsızlığı, duygu durum bozukluğu, psikolojik rahatsızlıklar ve akran ilişkileri ile ilişkisini göstermiştir (Bowker, Ostrovi ve Raja, 2012; Deb ve Modak, 2010; Khatri, 1997; Khatri ve Kupersmidt, 2003; Saini ve Singh, 2008). Ayrıca, saldırganlığın dijital oyun bağımlılığı (Güvendi, Demir ve Keskin, 2019) ve çocukluk çağı travmaları (Dede, 2019) ile pozitif; olumlu sosyal davranış ve empatik eğilim (İlgül, 2022) ile negatif ilişkili olduğu görülmüştür. Saldırgan ve mağdur için

istenmeyen sonuçlara neden olan saldırganlık davranışı dünya çapında giderek artmaktadır (Ando, Asakura, Ando ve Simons-Morton, 2007; Durmuş ve Gürcan, 2005; Öğülmüş, 2006). Omoteso (2010) tarafından yapılan bir araştırmada, öğrenciler arasında saldırganlık yaygınlığının %67.2 olduğu görülmüştür. 25 ülkeden 11 ile 15 yaşları arasındaki 113.000 öğrencinin katıldığı uluslararası bir çalışmada ise, zorbalığa katılım (zorbalığa uğramak veya başkalarına karşı saldırgan olmak olarak) ülkeler arasında %5 ile %54 arasında değiştiği belirtilmiştir göstermiştir (Nansel, Craig, Overpeck, Saluja ve Ruan, 2004).

Yapılan araştırmalar, saldırganlıkta cinsiyete dayalı farklılığın olduğunu öne sürmektedir (Card, Stucky, Sawalani ve Little, 2008; Crick ve Grotpeter, 1995; Çetinkaya ve Sümer, 2010; Efiltili, 2006; Eroğlu, 2009; Karataş, 2008; Ustabas, 2011). Elde edilen araştırma sonuçlarına göre erkekler kadınlardan daha fazla fiziksel saldırgan davranış sergilemektedir (Archer, 2004; Archer ve Coyne, 2005; Eagly ve Steffen, 1986; Giles ve Heyman, 2005; Hyde, 1984, 2005; Moffitt, Caspi, Rutter, ve Silva, 2001; Myers, 2005; Ögel, Tari ve Eke, 2005; Reinisch ve Sanders, 1986). Erkeklerle yönelik olarak elde edilen bu bulguları evrensel anlamda destekler nitelikteki bir çalışmada Shaffer (2005) 120'den fazla ülkeden katılımcılarla oluşturulan bir örnekleme de erkeklerin kadınlara göre daha saldırgan davranışlar sergilediklerini ortaya koymuştur. Saldırganlık açısından erkekler lehine elde edilen bu çarpıcı bulgulara karşın, saldırganlık türleri açısından cinsiyetler açısından farklı bulgular elde edilmektedir. Osterman vd. (1998) tarafından yapılan araştırmada sözel saldırganlık açısından her iki cinsiyet arasında fark olmadığı ancak erkeklerin kızlara göre daha fazla fiziksel saldırganlığa başvurduğu, buna karşın kızların daha fazla dolaylı saldırganlığa başvurduğu görülmüştür. Diğer bir araştırmada dolaylı saldırganlık açısından her iki cinsiyet arasında fark olmadığı ancak erkekler kızlara göre daha fazla fiziksel saldırganlığa başvururken; kızların sözel saldırganlığa daha çok başvurduğu ortaya konmuştur (Khatri ve Kupersmidt, 2003). Gündoğdu, Yavuzer ve Karataş (2018) tarafından yapılan bir araştırmada ise fiziksel saldırganlık, öfke ve toplam saldırganlık puanları erkeklerin lehine anlamlı fark oluşturduğu, sözel saldırganlık puanının kızların lehine fark oluşturduğu ancak düşmanlık puanının her iki cinsiyet açısından anlamlı fark oluşturmadığı şeklinde raporlaştırılmıştır.

Öte yandan saldırganlıkta cinsiyetten kaynaklı farklılığın olmadığına yönelik araştırmalar da mevcuttur (Ağlamaz, 2006; Connor, Steingard, Anderson ve Melloni, 2003; Ghosh, 2013; Gökbuzoğlu, 2008; Karakulak, 2018; Karataş, 2002; Nair ve Ercan, 2019; Önen, 2009; Shaban ve Kumar, 2016; Yönet, Çalık, Yaşartürk ve Çimen, 2016). Donat-Bacıoğlu ve Özdemir (2012) tarafından yapılan araştırmada sözel saldırganlık, dolaylı saldırganlık ve düşmanlık açısından cinsiyete göre farklılık olmadığı görülmüştür. Connor, Steingard, Anderson ve Melloni (2003) tarafından çocuk ve ergenlerle yapılan araştırmada kızların ve erkeklerin saldırganlık puanları arasındaki farkın anlamlı olmadığı ortaya konulmuştur. Bu bulgulara rağmen, kadınlarda suça yönelik davranış ve şiddet oranları son yıllarda artış göstermekte ve erkeklerin oranlarına yaklaşmakta olduğu ifade edilmektedir (Nichols, Graber, Brooks-Gunn ve Botvin, 2006).

Cinsiyet, saldırganlık kavramını anlamakla ilgilenenler arasında çok çekici ve sıklıkla incelenen bir değişken olması ile birlikte (Richardson ve Hammock, 2007) cinsiyete dair elde edilen bulguların ne kadarının biyolojik cinsiyetten ne kadarının toplumsal cinsiyetten kaynaklandığı merak edilmektedir (Çelikkaleli ve Avcı, 2016). Yaşamları boyunca, insanlara (açıkça/doğrudan, dolaylı olarak ve vekâleten) toplumda kadınlardan veya erkeklerden hangi davranışların beklendiği öğretilmektedir (Bem, 1981). Beklenen bu roller, toplumsallaşma süreçleri yoluyla gelecek nesillere aktarılan farklı davranış kalıplarına yol açan toplumsal cinsiyete dayalı özellikler hakkında beklentiler üretmektedir (Eagly, 1987, 1997; Eagly, Wood ve Diekman, 2000). Cinsiyet rolleri, en yoğun şekilde sosyalleştirilmiş ve dolayısıyla güçlü sosyal rollerden bazılarını ifade etmektedir. Bu nedenle, saldırganlık davranışındaki belirgin cinsiyet farklılıkları, aslında cinsiyet rolleri ile saldırganlık arasındaki ilişkiyi yansıtabileceği düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle, saldırganlık davranışında cinsiyet farklılıkları, kişinin

cinsiyet rolüne bir tepki veya cevap olarak kavramsallaştırılabilmektedir (Eagly, 1983; Eagly ve Crowley, 1986; Wood ve Eagly, 2002).

Saldırganlıkta cinsiyetin rolü hakkında devam eden tartışmaya yönelik Cinsel Seçilim Kuramı ve Sosyal Rol Kuramı açıklamalarıyla ön plana çıkmaktadırlar (Archer, 2004; Nivette, Eisner, Malti ve Ribeaud, 2014). Cinsel Seçilim Kuramı, cinsiyet farklılıklarının, insan evrimi sırasında dışıden çok erkek üreme rekabeti tarafından şekillendirilen biyolojik süreçlere dayandığını öne sürmektedir (Archer, 2006, 2009). Aksine, Sosyal Rol Kuramı, sosyalleşme sürecine ve saldırgan davranışlarda cinsiyet farklılıklarının oluşmasında cinsiyet rollerine odaklanmaktadır (Eagly, Wood ve Diekman, 2000). Sosyal Rol Kuramı, saldırganlıkta cinsiyet farklılıklarının kültürel olarak belirlendiğini ve farklı sosyalleşme biçimlerinden cinsiyet rollerine dönüştüğünü iddia ederken; erkeklere saldırgan ve rekabetçi olmaları öğretilirken, kadınlara evcil ve şefkatli olmaları öğretilmekte olduğunu (Eagly, 1997) ileri sürmektedir. Bir şekilde edinilmiş (biyolojik ya da toplumsallaşma süreçleri) toplumsal cinsiyet rollerinin, kadın ve erkeğin farklı doğası ve davranışları (yani toplumsal cinsiyet kalıp yargıları) hakkında basmakalıp fikirlere ve beklentilere yol açtığı, dolayısıyla erkek ve kadınların kız ve erkek çocuklarına farklı muamele göstermesine yol açtığı ileri sürülmektedir ve bunun sonucunda davranışlarda cinsiyete dayalı farklılıklarına yol açmaktadır (Endendijk vd. 2017). Edinilen bu davranış örüntüleri, eril araçsal özellikleri ve dişil ifade edici özellikleri içermektedir. Erkekler, saldırgan tepkinin, erkeksi role daha iyi uyan bir dizi araçsal davranışın parçası olduğunu öğrenmektedir. Erkeksi rolle ilişkili beklentiler, araçsal tepkiler dizisinin bir parçası olarak saldırganlığı sürdürmektedir ve dişil rolle ilişkili beklentiler, saldırganlığı ifade edici bir yanıtlar dizisinin parçası olarak engellemektedir (Archer, 2004).

Toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili yapılan çalışmalarda, cinsiyet rollerinin romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar (Çavdar, 2013), şiddet eğilimleriyle (Kodan Çetinkaya, 2013), flört şiddetiyle (Lichter ve McCloskey, 2004; Reyes, Foshee, Niolon, Reidy ve Hall, 2016; Turan, 2018), depresyonla (Freire, Vafaei, Gomes, Barbosa ve Guerra, 2017), saldırganlıkla (Arslan ve Şahin, 2019; Koca, 2021), alkolle ilişkili şiddetle ve antisosyal davranışlarla (O'Brien, Forrest, Greenlees vd. 2018), evlilik uyumuyla (Bal, 2007), bağlanma stilleri ve benlikle (Damarlı, 2006) ve psikolojik iyi oluşla (Arıcı, 2011) ilişkili olduğu bulunmuştur. Yapılan araştırmalarda da görüldüğü üzere, cinsiyet rollerinin bireylerin psikolojik yapılarını etkileyen önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Bu nedenle cinsiyet rollerinin bireylerin hangi psikolojik sorunlarında doğrudan veya dolaylı olarak rol oynadığının belirlenmesine yönelik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bireyin hem kendisine hem de çevresine uyum sağlama, davranışların toplum tarafından onaylanmasının önem kazandığı ergenlik dönemi, bireylerin biyolojik farklılıklar nedeniyle kadın ve erkek olarak farklılaşmasını ve toplum tarafından cinsiyetlere yüklenen anlamlara yönelik kadın ve erkek rollerini benimsemelerine yol açmaktadır (Kodan-Çetinkaya, 2013). Diğer taraftan çocukluk ve ergenlik dönemindeki bireylerde saldırganlık davranışının arttığı ve okullarda birçok öğrencinin şiddet ve saldırganlık içerikli davranışa maruz kaldığı bilinmektedir (Flannery Vazsonyi, Liau, Guo, Powel, Atha, Vesterdal ve Embry, 2003; Postema, 2006; Uzbaş, 2009). Bu nedenle saldırganlık birçok araştırmada ele alınan bir kavram olmakla birlikte ilgili alan yazını incelendiğinde ergenlerin cinsiyet ve cinsiyet rolüne göre saldırganlığın ele alındığı araştırmalar yer almakta ancak cinsiyet/cinsiyet rolü etkileşimine göre saldırganlığın ele alındığı mevcut araştırma bulunmamaktadır. Bu çerçevede araştırmanın amacı, ergenlerin cinsiyet, cinsiyet rollerine ve cinsiyet/cinsiyet rolleri etkileşimine göre saldırganlıklarını incelemektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Ergenlerin cinsiyetlerine göre saldırganlık puanları farklılaşmakta mıdır?
2. Ergenlerin toplumsal cinsiyet rollerine göre saldırganlık puanları farklılaşmakta mıdır?
3. Ergenlerin cinsiyet/toplumsal cinsiyet rolleri etkileşimine göre saldırganlık puanları farklılaşmakta mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Betimsel bir çalışma olan bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte ve şu an var olan durumu, mevcut olayları, grupları, objeyi ve özellikleri olduğu gibi betimlemeye, resmetmeye ve açıklamaya çalışan bir araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2014).

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 1870'si erkek 2228'i kız toplam 4098 ($Y_{\text{ort}}=16.52$, $ss=1.83$) ergen bireyden oluşmaktadır. Okul türleri açısından çalışma grubunun 1191'inin meslek liselerinde, 2057'sinin Anadolu liselerinde ve 850'sinin fen liselerinde eğitimine devam ettiği görülmektedir. Son olarak sınıf düzeyleri incelendiğinde, 1177'sinin 1.sınıf, 1263'ünün 2. sınıf, 1074'ünün 3. sınıf ve 584'ünün 4.sınıf öğrencisi oldukları görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Buss-Durkee Saldırganlık Ölçeği

Buss ve Durkee (1957) tarafından geliştirilen, ölçme aracı Can (2002) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Fiziksel saldırganlık, dolaylı saldırganlık, öfke, düşmanlık ve sözel saldırganlık olmak üzere beş alt boyutlu 36 maddeden oluşmaktadır. Likert tipi ölçme aracı 1 ile 5 arasında derecelendirilmektedir. Cronbach's alpha değeri, ölçme aracının tamamı için .91, alt ölçekler için; fiziksel saldırganlık .83, sözel saldırganlık .60, öfke .73, düşmanlık .74, dolaylı saldırganlık .54 hesaplanmıştır. Test tekrar test analizi toplam puanla .86 olarak hesaplanmıştır. Buss – Durkee Saldırganlık Ölçeği'nin Cronbach's alpha güvenilirlik katsayısı bu çalışma için toplanan verilerle .67 olarak elde edilmiştir.

2.3.2. BEM Cinsiyet Rollerini Envanteri (BCRE)

Bem (1974) tarafından cinsiyet rollerini belirlemek için geliştirilmiştir. Türkçe'ye Dökmen (1991) tarafından uyarlanmıştır. BCRE, sıfat içeren maddelerden meydana gelmektedir. BCRE (1-hiç uygun değil ile 7- tamamen uygun) 7'li Likert tipi ölçme aracıdır. Özgün formda Cronbach's alpha değeri Kadınsılık alt ölçeği için 0.80; Erkeksilik alt ölçeği için 0.86 elde edilmiştir. Test tekrar test analizinde her iki alt ölçek için de 0.90 değeri hesaplanmıştır. Ölçme aracının Cronbach's alpha değeri Kadınsılık alt ölçeği için 0.77; erkeksilik alt ölçeği için 0.71 olarak elde edilmiştir (Dökmen, 1991). Diğer bir çalışmada, BCRE Cronbach's alpha değeri Kadınsılık alt ölçeği için 0.73; Erkeksilik alt ölçeği için ise 0.75 elde edilmiştir (Dökmen, 1999). Ölçme aracı toplam varyansın % 34.36'sını açıklamaktadır. BCRE'nin Cronbach's alpha iç tutarlık katsayısı bu çalışma için toplanan verilerle Kadınsılık alt ölçeği için .77; Erkeksilik alt ölçeği için ise .78 olarak elde edilmiştir.

2.4. Veri Toplama Süreci

Çalışma grubu oluşturulurken kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi tercih edilerek veriler sınıf ortamında gönüllü öğrencilerden yüz yüze elde edilmiştir. Veri toplama süreci yaklaşık 15 dakika sürmüştür.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi için SPSS 22.0 paket programlarından yararlanılmıştır. İstatistiksel olarak, iki faktörlü MANOVA analizi kullanılmıştır. Verilerin analizine geçmeden önce, kayıp veri analizi yapılmış ve boş hücreler "serinin ortalaması" yöntemiyle doldurulmuştur. Ayrıca veri setinde uç verilerin olup olmadığı standart puanların z-puanına çevrilerek incelenmiştir. İnceleme sonucunda z-puanı -3 ile +3 aralığı dışındaki 16 veri analizlerden çıkartılmıştır. Son olarak, verilerin normal dağılıma sahip olup olmadıkları Kurtosis (basıklık) ve Skewnes (çarpıklık) değerleri incelenerek karar verilmiştir. Tablo 1'de de görüleceği üzere, bu değerlerin

-1.96 ile +1.96 aralığında olduğu ve bunun da değişkenlerin normal dağılım işaret ettiği söylenebilir (Tabachnick, Fidell ve Ullman, 2014).

Tablo 1. Değişkenlere ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri

Değişkenler	Çarpıklık	Basıklık
Cinsiyet rolleri	.27	-1.25
Fiziksel saldırganlık	.01	-.26
Dolaylı saldırganlık	-.08	-.58
Öfke	.11	-.40
Düşmanlık	-.06	-.51
Sözel saldırganlık	-.16	-.23
Toplam saldırganlık	.02	.44

2.5. Araştırmanın Etik Yönü

‘Ergenlerde Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerine Göre Saldırganlığın İncelenmesi’ isimli araştırma için Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurul’undan 27.07.2021 tarihli (210347/300) nolu karar ile birlikte etik kurul izni alınmıştır.

3. Bulgular

Ergenlerin cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsiyet/toplumsal cinsiyet rolleri etkileşimine göre saldırganlık türlerinin farklılaşmasına ilişkin İki faktörlü MANOVA sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Ergenlerin cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsiyet/toplumsal cinsiyet rolleri etkileşimine göre saldırganlık puanlarına ilişkin iki faktörlü MANOVA sonuçları

Etki	Λ	F	p	η^2
Cinsiyet	.994	4.116	.000	.006
Toplumsal cinsiyet rolleri	.987	2.863	.000	.004
Cinsiyet*Toplumsal cinsiyet rolleri	.995	1.071	.375	.002

Tablo 2’de görüldüğü gibi cinsiyetin ($\lambda=.994$, $F= 4.11$, $p=.000$, $\eta^2= .006$) ve toplumsal cinsiyet rollerinin ($\lambda=.987$, $F= 2.56$, $p=.000$, $\eta^2= .004$) ergenlerin saldırganlık türleri üzerindeki etkisi anlamlıdır. Buna karşın, cinsiyet/toplumsal cinsiyet rolleri etkileşiminin ($\lambda=.99$, $F[7, 4106]= 1.09$, $p>.05$, $\eta^2= .002$) saldırganlık alt boyutlarından alınan puanlar üzerindeki etkisi anlamlı değildir. Elde edilen bulgulardaki etki büyüklükleri incelendiğinde, cinsiyet ($\eta^2=.006$), toplumsal cinsiyet rolleri ($\eta^2=.004$) ve cinsiyet/toplumsal cinsiyet rolleri etkileşiminin ($\eta^2=.002$) saldırganlık alt puanları üzerindeki etki büyüklüğünün düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Ergenlerin saldırganlık türlerinin cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsiyet/toplumsal cinsiyet rolleri etkileşimine göre farklılaşıp farklılaşmamasına ilişkin bulgular sırasıyla Tablo 3, 4 ve 5’te verilmiştir.

Tablo 3’te görüldüğü gibi, fiziksel saldırganlık, düşmanlık, öfke ve sözel saldırganlık puanları açısından cinsiyete göre anlamlı fark bulunmamaktadır. Ancak, dolaylı saldırganlık ve toplam saldırganlık puanları açısından kızların lehine anlamlı fark bulunmaktadır. Ergenlerin toplumsal cinsiyet rollerine göre saldırganlık puanlarının ortalamaları açısından ortaya çıkan farkın kaynağına ilişkin MANOVA sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 3. Ergenlerin cinsiyetlerine göre saldırganlık puanlarına ilişkin MANOVA sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Cinsiyet	N	Ort	Ss	F	Anlamlı Fark (HSD)
Fiziksel saldırganlık	Kız	2275	3.76	1.63	.354	Yok
	Erkek	1928	3.94	1.44		
Dolaylı Saldırganlık	Kız	2275	3.19	1.32	22.191***	Kız>Erkek
	Erkek	1928	2.88	1.45		
Öfke	Kız	2275	3.37	1.39	2.649	Yok
	Erkek	1928	3.35	1.39		
Düşmanlık	Kız	2275	3.27	1.40	1.500	Yok
	Erkek	1928	3.18	1.39		
Sözel Saldırganlık	Kız	2275	5.03	1.73	3,374	Yok
	Erkek	1928	4.90	1.69		
Toplam Saldırganlık	Kız	2275	18.72	4.56	6.348**	Kız>Erkek
	Erkek	1928	18.36	4.63		

** $p < .001$, *** $p < .000$

Tablo 4. Ergenlerin toplumsal cinsiyet rollerine göre saldırganlık puanlarına ilişkin betimsel bulgular ve MANOVA sonuçları

Bağımlı Değişkenler	N	Cinsiyet Roller	Ort	Ss.	F	Anlamlı Fark (HSD)
Fiziksel Saldırganlık	823	Ayrılmamış	3.75	1.50	6.389***	Er. > Ayr. ve Kad. And. >Ayr. ve Kad.
	1688	Erkeksi	3.92	1.48		
	486	Kadinsı	3.58	1.65		
Dolaylı Saldırganlık	1101	Androjen	3.89	1.55	3.186*	Kad.>Ayr., And. >Ayr. ve Er.
	823	Ayrılmamış	2.92	1.34		
	1688	Erkeksi	3.03	1.40		
Öfke	486	Kadinsı	3.08	1.24	7.136***	Er.>Kad. ve Ayr., And. > Ayr.
	1101	Androjen	3.16	1.40		
	823	Ayrılmamış	3.21	1.34		
Düşmanlık	1688	Erkeksi	3.45	1.35	3.941**	And. >Ayr. ve Erk.
	486	Kadinsı	3.28	1.37		
	1101	Androjen	3.39	1.38		
Sözel Saldırganlık	823	Ayrılmamış	3.13	1.30	4.717**	And. >Erk., Kad. ve Ayr.
	1688	Erkeksi	3.20	1.41		
	486	Kadinsı	3.26	1.30		
Toplam Saldırganlık	1101	Androjen	3.35	1.40	8.205***	Erk.>Ayr., And. >Ayr. ve Kad.
	823	Ayrılmamış	4.84	1.59		
	1688	Erkeksi	4.96	1.70		
Toplam Saldırganlık	486	Kadinsı	4.93	1.60	8.205***	Erk.>Ayr., And. >Ayr. ve Kad.
	1101	Androjen	5.14	1.74		
	823	Ayrılmamış	18.03	3.92		
Toplam Saldırganlık	1688	Erkeksi	18.66	4.49	8.205***	Erk.>Ayr., And. >Ayr. ve Kad.
	486	Kadinsı	18.25	4.01		
	1101	Androjen	18.99	4.65		

* $p < .05$, ** $p < .001$, *** $p < .000$

Tablo 4'te görüldüğü üzere, erkeksi ve androjen ergenlerin fiziksel saldırganlık puanları kadinsı ve ayrılmamış ergenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Dolaylı saldırganlık puanlarına bakıldığında ise kadinsı ergenlerin ayrılmamış ergenlere göre; androjen ergenlerin ayrılmamış ve erkeksi ergenlere göre daha yüksek olduğu bulgusu elde edilmiştir. Öfke puanları erkeksi ergenlerde kadinsı ve ayrılmamış ergenlere göre; androjen ergenlerde ise ayrılmamış ergenlere göre daha yüksek bulunmuştur. Düşmanlık puanları açısından androjen ergenler lehine ayrılmamış ve erkeksi ergenlere göre anlamlı farklılaşmaktadır. Sözel saldırganlık puanları açısından androjen ergenler lehine erkeksi, kadinsı ve ayrılmamış ergenlerin puanları anlamlı farklılaşmaktadır. Son olarak, toplam saldırganlık puanları erkeksi ergenlerde

ayrışmamışlara göre; androjen ergenlerde ise ayrışmamış ve kadınsı ergenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5'te görüldüğü üzere, ergenlerin cinsiyet/toplumsal cinsiyet rolleri etkileşimine göre ne toplam saldırganlık ne de saldırganlık türlerine ait puanların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmamaktadır.

Tablo 5. Ergenlerin cinsiyet/toplumsal cinsiyet rolleri ortak etkileşimine göre saldırganlık puanlarına ilişkin betimsel bulgular ve MANOVA sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	Cinsiyet Roller	N	Ort	Ss.	F
Fiziksel Saldırganlık	Kız	Ayrışmamış	426	3.63	1.59	2.142
		Erkeksi	679	3.88	1.52	
		Kadınsı	438	3.61	1.68	
		Androjen	685	3.81	1.66	
	Erkek	Ayrışmamış	397	3.89	1.38	
		Erkeksi	1009	3.95	1.46	
		Kadınsı	48	3.30	1.36	
		Androjen	416	4.03	1.33	
Dolaylı Saldırganlık	Kız	Ayrışmamış	426	3.12	1.27	1.779
		Erkeksi	679	3.17	1.33	
		Kadınsı	438	3.09	1.21	
		Androjen	685	3.32	1.33	
	Erkek	Ayrışmamış	397	2.72	1.39	
		Erkeksi	1009	2.94	1.44	
		Kadınsı	48	3.02	1.48	
		Androjen	416	2.90	1.48	
Öfke	Kız	Ayrışmamış	426	3.22	1.35	.489
		Erkeksi	679	3.50	1.35	
		Kadınsı	438	3.30	1.38	
		Androjen	685	3.40	1.37	
	Erkek	Ayrışmamış	397	3.20	1.34	
		Erkeksi	1009	3.42	1.36	
		Kadınsı	48	3.04	1.23	
		Androjen	416	3.38	1.40	
Düşmanlık	Kız	Ayrışmamış	426	3.16	1.33	.230
		Erkeksi	679	3.26	1.42	
		Kadınsı	438	3.27	1.30	
		Androjen	685	3.36	1.41	
	Erkek	Ayrışmamış	397	3.10	1.27	
		Erkeksi	1009	3.15	1.39	
		Kadınsı	48	3.20	1.33	
		Androjen	416	3.33	1.39	
Sözel Saldırganlık	Kız	Ayrışmamış	426	4.95	1.62	.159
		Erkeksi	679	5.05	1.73	
		Kadınsı	438	4.94	1.60	
		Androjen	685	5.19	1.77	
	Erkek	Ayrışmamış	397	4.73	1.57	
		Erkeksi	1009	4.90	1.68	
		Kadınsı	48	4.85	1.59	
		Androjen	416	5.07	1.68	
Toplam Saldırganlık	Kız	Ayrışmamış	426	18.18	3.94	.099
		Erkeksi	679	18.95	4.40	
		Kadınsı	438	18.31	4.02	
		Androjen	685	19.15	4.69	
	Erkek	Ayrışmamış	397	17.86	3.89	
		Erkeksi	1009	18.46	4.54	
		Kadınsı	48	17.71	3.94	
		Androjen	416	18.73	4.57	

Tartışma

Araştırmadan elde edilen ilk bulguya göre, ergenlerin dolaylı saldırganlık ve toplam saldırganlık puanları kızların lehine göre anlamlı farklılık gösterirken; fiziksel saldırganlık, öfke, sözel saldırganlık ve düşmanlık puanları cinsiyete göre anlamlı farklılaşmadığı görülmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar incelendiğinde saldırganlığın farklı boyutlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiğine dair bulgular mevcuttur. Örneğin, Gözün-Kahraman ve Kurt (2013) tarafından yapılan çalışmada fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve dolaylı saldırganlıktan alınan puanlar cinsiyete göre farklılaşırken; düşmanlık boyutu açısından anlamlı fark bulunmamaktadır. Diğer yandan, fiziksel saldırganlık ve düşmanlık boyutlarından alınan puanların cinsiyete göre değiştiği görülürken; öfke, sözel saldırganlık ve toplam saldırganlık puanlarında elde edilen farklar cinsiyete göre anlamlı olmadığı bulgusu da yer almaktadır (Yamak, İmamoğlu, Eliöz, Çebi ve İslamoğlu, 2019). Bir başka araştırmada ise Körmükçü (2021), fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve toplam saldırganlık puanları cinsiyetler açısından farklılaşırken; düşmanlık ve dolaylı saldırganlık açısından fark olmadığı rapor edilmiştir. Vitoratou, Ntzoufras, Smyrnis ve Stefanis (2009) tarafından iki farklı çalışma grubu ile araştırma yapılmıştır. İlk çalışma grubunda fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve toplam saldırganlık cinsiyete göre anlamlı istatistiksel farklılık varken; düşmanlık boyutundan alınan puan cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. İkinci çalışma grubunda ise fiziksel saldırganlık, öfke ve düşmanlık boyutlarından alınan puan cinsiyet açısından anlamlı düzeyde farklılaştığı ancak sözel saldırganlık ve toplam saldırganlığın cinsiyete göre farklılaşmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu farklılıkların nedeni, farklı düşünce ve davranış kalıplarına yol açan biyolojik yönlerle veya farklı sosyalleşme kalıplarıyla bağlantılı olabilir (Endendijk vd. 2017; McDermott, Johnson, Cowden ve Rosen, 2007). Ayrıca, uzun süre saldırganlık davranışı ilk olarak fiziksel olarak ele alınmış zaman içerisinde diğer saldırganlık türlerinin de üzerinde durulmaya başlanmıştır. Saldırganlık davranışının tüm türlerinin saldırganlığın açık ve ilişkisel formu olarak ele alındığında kızlar ve erkekler arasında saldırgan davranışın yaygınlığının neredeyse eşit olduğunu söylemek mümkündür (Crick ve Grotpeter, 1995). Sonuç olarak, saldırganlık cinsiyete göre farklılaştığı çalışmalar bulunmakla birlikte anlamlı fark elde edilmeyen çalışmalarda olduğu görülmektedir. Bunun nedeni saldırgan davranışın artması ve farklı formlarda incelenmesinden kaynaklanıyor olabilir. Artan saldırganlık davranışı kızların da saldırganlığa daha sık maruz kalmasına ve maruz kalma sonucunda daha fazla saldırgan davranış sergileyebilir. Diğer taraftan saldırgan davranış erkeklerde daha normal karşılandığı için kızlar saldırgan davranış sergilediğinde daha fazla dikkat çekici olabilir.

Araştırmadan elde edilen ikinci bulguya göre, ergenlerin saldırganlık toplam ve saldırganlık alt boyutlarından aldıkları puan toplumsal cinsiyet rollerine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Diğer bir deyişle ergenlerin cinsiyet rolleri ile saldırganlık puanları arasında ilişki olduğu söylenebilir. Elde edilen bu bulgu ile tutarlı araştırma bulguları bulunmaktadır (Koca, 2021; Navarro, Larraeaga ve Yubero, 2011; Young ve Sweeting, 2004). Walker, Richardson ve Green (2000), cinsiyet rolünün doğrudan ve dolaylı saldırganlık eğilimleri ile ilişkisi incelenmiştir. Erkeksiliğin dolaylı saldırganlık ile pozitif; kadınsılığın doğrudan saldırganlık ile negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Gini ve Pozzoli (2006), cinsiyet rolü ile çocukların zorbalık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma sonucunda hem erkek hem kız çocuklarında kadınsılığın zorbalık davranışıyla ilgisi olmadığına; ancak zorbalık ve erkeksiliğin arasında güçlü bir ilişki bulunduğu ulaşılmıştır. Diğer bir araştırmada ise Kogut, Langley ve O' Neal (1992), yüksek düzeyde erkeksi kadınların, erkeksi olmayan kadınlara göre daha saldırgan olabileceklerini bildirmişlerdir. Elde edilen bu bulgular toplum tarafından atfedilen cinsiyet rolleri ile açıklanabilir. Erkekler toplum tarafından cesur ve cüretkâr olmalarını öğrenirken, kızlar ise utangaç ve pasif olmayı öğrenmektedir (Atay, 2004). Bu nedenle aileler kız çocuklarını naif sakın ve duygularını iyi ifade eden bireyler olarak yetiştirmeye çalıştığı, erkekleri ise lider, sert ve duygularını paylaşmayan bireyler olarak yetiştirebilir. Özetle, erkeksi cinsiyet rolünün saldırganlık davranışıyla ilişkili olduğu söylenebilir.

Araştırmanın son bulgusuna göre, ergenlerin cinsiyet ve cinsiyet rolleri etkileşimine göre saldırganlık puanları farklılaşmamaktadır. Dolayısıyla, saldırganlık toplam ve alt boyutlarından alınan puanların cinsiyet ve cinsiyet rolleri ortak etkileşimine göre değişmediği görülmektedir. Alan yazın incelendiğinde cinsiyet ve cinsiyet rollerinin ortak etkileşimine göre saldırganlık puanlarını inceleyen çalışma bulunmamaktadır.

Elde edilen bu bulgu, erkek ve kız ergenlerin uyum ve sosyalleşmelerinin farklı ilerlediği ile ifade edilebilir. Cinsiyet birçok araştırmada ele alınan bir kavram olmasına rağmen kimi zaman cinsiyet rollerinin etkisinin göz ardı edildiği söylenebilir. Ancak sosyalleşme süreçlerinin önemi düşünüldüğünde saldırganlık davranışında cinsiyet farklılıklarının ele alınmasından ziyade cinsiyet rolünün vurgulanması önemli olabilir. Ayrıca toplumsal cinsiyet rolleri açısından empatik, duyarlı, naif vb. sıfatlar kadınsı cinsiyet rolüne atfedilirken; saldırgan, hırslı, güçlü vb sıfatlar erkeklere atfedilmiştir (Dökmen, 2012). Bununla birlikte başlangıçta fiziksel saldırganlığın üzerinde durulmasıyla saldırganlık davranışının erkekler tarafından sergilendiği düşüncesine yol açmış olabilir. Günümüzde ise saldırganlık birçok farklı boyutta tanımlandığı için kadınların da saldırgan davranış sergiliyor olması farklılaşma olmamasına neden olduğu düşünülebilir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu araştırmanın ilk sınırlılığı cinsiyet rollerini ölçmek amacıyla kullanılan ölçme aracının geliştirilmesi oldukça eskiye dayandığı için günümüz cinsiyet rollerini ifade etmekte yeterli olmayabilir. Bu yüzden kültürel olarak uygun ölçme aracı geliştirilmesi önerilebilir. Ayrıca, araştırma sadece nicel verilerle gerçekleştirilmiştir. Daha sonra yapılacak çalışmalarda nitel verilerden de yararlanmak faydalı olabilir. Cinsiyetlerine göre ergenlerin saldırganlıkları açısından ortaya çıkan farkın kaynağına yönelik çalışmalar yapılabilir. Tüm toplumsal cinsiyet rollerine göre saldırganlık ve türleri açısından ortaya fark elde edildiği için her eğitim kademesinden başlayarak toplumsal cinsiyet farkındalığına ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik çalışmalar gerçekleştirilebilir. Ebeveynlere ve çocuklara cinsiyet rolleri ve birey üzerindeki etkileri konusunda eğitimler verilebilir.

Kaynakça

- Ağlamaz, T. (2006). *Lise öğrencilerinin saldırganlık puanlarının kendini açma davranışı okul türü, cinsiyet, sınıf düzeyi, anne-baba öğrenim düzeyi ve ailenin aylık gelir düzeyi açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Ando, M., Asakura, T., Ando, S., & Simons-Morton, B. G. (2007). Psychosocial factors associated with smoking and drinking among Japanese early adolescent boys and girls: Cross-sectional study. *Biopsychosocial Medicine*, 1(1), 1-10.
- Archer, J. (2004). Sex differences in aggression in real-world settings: A meta-analytic review. *Review of General Psychology*, 8(4), 291-322.
- Archer, J. (2006). Cross-cultural differences in physical aggression between partners: A social-role analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 10(2), 133-153.
- Archer, J. (2009). Does sexual selection explain human sex differences in aggression?. *Behavioral and Brain Sciences*, 32(3-4), 249-311.
- Archer, J., & Coyne, S. M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 9(3), 212-230.
- Arıcı, F. (2011). *Üniversite öğrencilerinde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algular ve psikolojik iyi oluş* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Arseneault, L., Moffitt, T. E., Caspi, A., Taylor, P. J., & Silva, P. A. (2000). Mental disorders and violence in a total birth cohort: Results from the Dunedin Study. *Archives of General Psychiatry*, 57(10), 979-986.
- Arslan, K. ve Şahin, H. (2019). Aile içi şiddetin toplumsal cinsiyet rolü üzerindeki etkisi: Üniversite öğrencilerine yönelik bir uygulama. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 5 (15), 45-52.
- Atay, T. (2004). Erkeklik en çok erkeği ezer. *Toplum ve Bilim*, 101, 11-30.
- Avcı, R. (2011). *Ebeveynler arası çatışma, akran ve medya etkileri ile ergenlerdeki şiddet davranışı arasındaki ilişkiler: Şiddete yönelik tutumların aracı rolü.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Bal, H. (2007). *Bağlanma stilleri, cinsiyet rolleri ve evlilik uyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Barhight, L. R., Hubbard, J. A., Swift, L. E., & Konold, T. R. (2017). A multitrait-multimethod approach to assessing childhood aggression and related constructs. *Merrill-Palmer Quarterly*, 63(3), 367-395.
- Baron, R. A., & Richardson, D. R. (1994). *Human aggression*. New York: Plenum Press.
- Bem, S. L. (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(2), 155-162.
- Bem, S. L. (1981). The BSRI and gender schema theory: A reply to Spence and Helmreich. *Psychological Review*, 88(4), 369-371.
- Bowker, J. C., Ostrov, J. M., & Raja, R. (2012). Relational and overt aggression in urban India: Associations with peer relations and best friends' aggression. *International Journal of Behavioral Development*, 36(2), 107-116.
- Buchmann, A., Hohmann, S., Brandeis, D., Banaschewski, T., & Poustka, L. (2013). Aggression in children and adolescents. *Neuroscience of Aggression*, 17, 421-442.
- Buss A. H. & Durkee A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal of Consulting Psychology*, 21, 343-349.
- Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452-459.
- Card, N. A., & Little, T. D. (2006). Proactive and reactive aggression in childhood and adolescence: A meta-analysis of differential relations with psychosocial adjustment. *International Journal of Behavioral Development*, 30(5), 466-480.
- Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M., & Little, T. D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence: A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child Development*, 79(5), 1185-1229.
- Coie, J. D., & Dodge, K. A. (1998). Aggression and antisocial behavior. In W. Damon & N. Eisenberg (Ed.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (pp. 779-862). John Wiley & Sons, Inc.
- Coie, J. D., Dodge, K. A., Terry, R., & Wright, V. (1991). The role of aggression in peer relations: An analysis of aggression episodes in boys' play groups. *Child Development*, 62(4), 812-826.
- Connor, D. F., Steingard, R. J., Anderson, J. J., & Melloni, R. H. (2003). Gender differences in reactive and proactive aggression. *Child Psychiatry and Human Development*, 33(4), 279-294.

- Craig, W. M., & Pepler, D. J. (2003). Identifying and targeting risk for involvement in bullying and victimization. *The Canadian Journal of Psychiatry, 48*(9), 577-582.
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender and social-psychological adjustment. *Child Development, 66*(3), 710-722.
- Çavdar, D. (2013). *Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çelikkaleli, Ö. ve Avcı, R. (2016). Üniversite öğrencilerinin cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rollerine göre bağlanma biçimlerinin incelenmesi. *Bilgisayar ve Eğitim Araştırmaları, 4*(7), 103-125.
- Çetinkaya, E. ve Sümer, Z. H. (2010). Okul öncesi çocuklar ve şiddet: Tanık ve kurban olma düzeyleri. *İlköğretim Online, 9*(2), 630-642.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Damarlı, Ö. (2006). *Ergenlerde toplumsal cinsiyet rolleri, bağlanma stilleri ve benlik kavramı arasındaki ilişkiler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Deb, S., & Modak, S. (2010). Prevalence of violence against children in families in Tripura and its relationship with socio-economic factors. *Journal of Injury and Violence Research, 2*(1), 5-18.
- Dede, A.G. (2019). *Üniversite öğrencilerinin çocukluk çağı travmaları ile bilişsel duygu düzenleme becerileri ve saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Donat Bacıoğlu, S. ve Özdemir, Y. (2012). İlköğretim öğrencilerinin saldırgan davranışları ile yas, cinsiyet, başarı durumu ve öfke arasındaki ilişkiler. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 169-189.
- Dökmen, Z. Y. (1991). Bem Cinsiyet Rolü Envanteri'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 35*(1), 81-89.
- Dökmen, Z. Y. (1999). Bem Cinsiyet Rolü Envanteri Kadınsılık ve Erkeklik Ölçekleri Türkçe formunun psikometrik özellikleri, *Kriz Dergisi, 7*(1), 27-40.
- Dökmen, Z. Y. (2012). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Durmuş, E. ve Gürkan, U. (2005). Lise öğrencilerinin şiddet ve saldırganlık eğilimleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 3*(3), 253-269.
- Eagly, A. H. (1983). Gender and social influence: A social psychological analysis. *American Psychologist, 38*(9), 971-981.
- Eagly, A. H. (1987). Reporting sex differences. *American Psychologist, 42*(7), 756-757.
- Eagly, A. H. (1997). Sex differences in social behavior: comparing social role theory and evolutionary psychology. *American Psychologist, 52*(12), 1380-1383.
- Eagly, A. H., & Crowley, M. (1986). Gender and helping behavior: A meta-analytic review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin, 100*(3), 283-308.
- Eagly, A. H., & Steffen, V. J. (1986). Gender and aggressive behavior: a meta-analytic review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin, 100*(3), 309.
- Eagly, A. H., Wood, W., & Diekmann, A. B. (2000). Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal. *The Developmental Social Psychology of Gender, 12*, 174.

- Efiliti, E. (2006). *Orta öğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin saldırganlık, denetim odağı ve kişilik özelliklerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Endendijk, J. J., Groeneveld, M. G., van der Pol, L. D., van Berkel, S. R., Hallers-Haalboom, E. T., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Mesman, J. (2017). Gender differences in child aggression: Relations with gender-differentiated parenting and parents' gender-role stereotypes. *Child Development*, 88(1), 299-316.
- Eroğlu, S. E. (2009). Saldırganlık davranışının boyutları ve ilişkili olduğu faktörler: Lise ve üniversite öğrencileri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 205-221.
- Erşan, E., Dogan, O. ve Doğan, S. (2009). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin sosyodemografik açıdan değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Medical Journal*, 31(3), 231-238.
- Fite, P. J., Colder, C. R., Lochman, J. E., & Wells, K. C. (2008). The relation between childhood proactive and reactive aggression and substance use initiation. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36(2), 261-271.
- Flannery, D.J., Vazsonyi, A.T., Liau, A.K., Guo, S., Powel, K.E., Atha, H., Vesterdal, W. ve Embry, D. (2003). Initial behavior outcomes for the peace builders universal school-based violence prevention program. *Developmental Psychology*, 39(2), 292-308.
- Freire, A., Vafaei, A., Gomes, C., Barbosa, J., & Guerra, R. O. (2017). Depression, sex, and gender roles in an older brazilian population. *Innovation in Aging*, 1(1), 597-597.
- Ghosh, B. (2013). How does the legal framework protect victims of dowry and domestic violence in India? A critical review. *Aggression and Violent Behavior*, 18(4), 409-416.
- Giles, J. W., & Heyman, G. D. (2005). Young children's beliefs about the relationship between gender and aggressive behavior. *Child Development*, 76(1), 107-121.
- Gini, G., & Pozzoli, T. (2006). The role of masculinity in children's bullying. *Sex Roles*, 54(7), 585-588.
- Gökbuzoğlu, B. (2008). *Ergenlerin saldırganlık düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Gözün-Kahraman, Ö. ve Kurt, G. (2013). Öğretmen adaylarının olumlu sosyal ve saldırgan davranış eğilimlerinin incelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3), 236-243.
- Güvendi, B., Demir, G. T. ve Keskin, B. (2019). Ortaokul öğrencilerinde dijital oyun bağımlılığı ve saldırganlık. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 1194-1217.
- Hyde, J. S. (1984). How large are gender differences in aggression? A developmental meta-analysis. *Developmental Psychology*, 20(4), 722-736.
- Hyde, J. S. (2005). The gender similarities hypothesis. *American Psychologist*, 60(6), 581-592.
- İlgül, B. (2022). *Akran zorbalığı ile empatik eğilim, olumlu sosyal davranışlar ve saldırgan davranışlar arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Karakulak, F. (2018). *Çocukluk döneminde aile içi şiddete maruz kalan ergenlerde saldırganlık eğilimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi* (27. Baskı). Ankara: Nobel Yayın.

- Karataş, Z. (2002). *Anne baba saldırganlığı ile lise öğrencilerinin saldırganlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Karataş, Z. (2008). Lise öğrencilerinde öfke ve saldırganlık. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 277-294.
- Kazdin, A. E. (2008). *Parent management training: Treatment for oppositional, aggressive, and antisocial behavior in children and adolescents*. Oxford University Press.
- Khatri, P. (1996). *Aggression, peer victimization, and social relationships among rural Indian youth*. The University of North Carolina at Chapel Hill.
- Khatri, P., & Kupersmidt, J. B. (2003). Aggression, peer victimisation, and social relationships among Indian youth. *International Journal of Behavioral Development*, 27(1), 87-95.
- Kirsh, S. J. (2006). *Children, adolescents, and media violence a critical look at the research*. London: Sage Publications.
- Koca, M. (2021). Üniversitede öğrenim gören öğrencilerin toplumsal cinsiyet rol tutumlarının yaşam doyumu ve saldırganlıkla ilişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 123-140.
- Kodan-Çetinkaya, S. (2013). Üniversite öğrencilerinin şiddet eğilimlerinin ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Nesne Dergisi*, 1(2), 21-43.
- Kogut, D., Langley, T., & O'neal, E. C. (1992). Gender role masculinity and angry aggression in women. *Sex Roles*, 26(9-10), 355-368.
- Körmükçü, F. Y. (2021). Research on the effects of the covid-19 quarantine process on the aggression levels of university students. *Pakistan Journal of Medical & Health Sciences*, 15(7), 2256-2260.
- Lichter, E. L., & McCloskey, L. A. (2004). The effects of childhood exposure to marital violence on adolescent gender-role beliefs and dating violence. *Psychology of Women Quarterly*, 28(4), 344-357.
- Lochman, J. E., & Wayland, K. K. (1994). Aggression, social acceptance, and race as predictors of negative adolescent outcomes. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 33(7), 1026-1035.
- McDermott, R., Johnson, D., Cowden, J., & Rosen, S. (2007). Testosterone and aggression in a simulated crisis game. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 614(1), 15-33.
- Moffitt, T., Caspi, A., Rutter, M., & Silva, P. (2001). *Sex differences in antisocial behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Myers, D.G. (2005). *Social psychology* (8th ed). New Delhi: McCraw Hill.
- Nair, B. ve Ercan, H. (2019). Ergenlerde Saldırganlığın Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 12(3), 1067-1094.
- Nansel, T. R., Craig, W., Overpeck, M. D., Saluja, G., & Ruan, W. J. (2004). Cross-national consistency in the relationship between bullying behaviors and psychosocial adjustment. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 158(8), 730-736.
- Navarro, R., Larrañaga, E., & Yubero, S. (2011). Bullying-victimization problems and aggressive tendencies in Spanish secondary schools students: The role of gender stereotypical traits. *Social Psychology of Education*, 14(4), 457-473.

- Nichols, T. R., Graber, J. A., Brooks-Gunn, J., & Botvin, G. J. (2006). Sex differences in overt aggression and delinquency among urban minority middle school students. *Journal of Applied Developmental Psychology, 27*(1), 78-91.
- Nivette, A. E., Eisner, M., Malti, T., & Ribeaud, D. (2014). Sex differences in aggression among children of low and high gender inequality backgrounds: A comparison of gender role and sexual selection theories. *Aggressive Behavior, 40*(5), 451-464.
- O'Brien, K. S., Forrest, W., Greenlees, I., Rhind, D., Jowett, S., Pinsky, I., ... & Iqbal, M. (2018). Alcohol consumption, masculinity, and alcohol-related violence and anti-social behaviour in sportspeople. *Journal of Science and Medicine in Sport, 21*(4), 335-341.
- Omoteso, B. A. (2010). Bullying behaviour, its associated factors and psychological effects among secondary students in Nigeria. *Journal of International Social Research, 3*(10), 498-509.
- Osterman, K., Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M., Kaukiainen, A., Landau, S. F., Frączek, A., & Caprara, G. V. (1998). Cross-cultural evidence of female indirect aggression. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 24*(1), 1-8.
- Ögel, K., Tarı, I. ve Eke, C. Y. (2005). Okullarda suç ve şiddeti önleme. İstanbul. <http://www.yeniden.org.tr/dokuman/vio14.pdf>.
- Öğülmüş, S. (2006). Okullarda şiddet ve alınabilecek önlemler. *Eğitime Bakış, 2*(7), 16-24.
- Önen, E. (2016). Saldırganlık Ölçeği'nin psikometrik niteliklerinin Türk ergenleri için incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4*(32), 75-84.
- Postema, K.J. (2006). School-Based Social Competence Program : A Grant Proposal Project. Unpublished Master's Thesis, California State University, CA.
- Prinstein, M. J., Boergers, J., & Vernberg, E. M. (2001). Overt and relational aggression in adolescents: Social-psychological adjustment of aggressors and victims. *Journal of Clinical Child Psychology, 30*(4), 479-491.
- Pulay, A. J., Dawson, D. A., Hasin, D. S., Goldstein, R. B., Ruan, W. J., Pickering, R. P., ... & Grant, B. F. (2008). Violent behavior and DSM-IV psychiatric disorders: results from the national epidemiologic survey on alcohol and related conditions. *Journal of Clinical Psychiatry, 69*(1), 12-22.
- Reinisch, J. M., & Sanders, S. A. (1986). A test of sex differences in aggressive response to hypothetical conflict situations. *Journal of Personality and Social Psychology, 50*(5), 1045-1049.
- Reyes, H. L. M., Foshee, V. A., Niolon, P. H., Reidy, D. E., & Hall, J. E. (2016). Gender role attitudes and male adolescent dating violence perpetration: Normative beliefs as moderators. *Journal of Youth and Adolescence, 45*(2), 350-360.
- Richardson, D. S., & Hammock, G. S. (2007). Social context of human aggression: Are we paying too much attention to gender?. *Aggression and Violent Behavior, 12*(4), 417-426.
- Saini, S., & Singh, J. (2008). Gender differences in relational aggression and psychosocial problems in romantic relationships among youths. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology, 34*(2), 279-286.
- Schwartz, J. A., Beaver, K. M., & Barnes, J. C. (2015). The association between mental health and violence among a nationally representative sample of college students from the United States. *PLoS One, 10*(10), e0138914.

- Shaban, N., & Kumar, P. (2016). Young adults and aggression: a comparative study of gender differences. *The International Journal of Indian Psychology*, 3(4), 106-114.
- Shaffer, D.R. (2005). *Social and personality development* (5th ed). Belmont, CA: Wadsworth.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2014). *Using multivariate statistics* (6. Press). United States of America: Pearson Education Limited.
- Ustabaş, S. (2011). *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin saldırganlık ve algılanan sosyal destek düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Uzbaş, A.(2009). Okul danışmanlarının eğitimciliği ve trafik eğitimi eğitiminin değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* , (18), 90-110.
- Vitoratou, S., Ntzoufras, I., Smyrnis, N., & Stefanis, N. C. (2009). Factorial composition of the Aggression Questionnaire: a multi-sample study in Greek adults. *Psychiatry Research*, 168(1), 32-39.
- Walker, S., & Richardson, D. R. (1998). Aggression strategies among older adults: Delivered but not seen. *Aggression and Violent Behavior*, 3(3), 287-294.
- Walker, S., Richardson, D. S., & Green, L. R. (2000). Aggression among older adults: The relationship of interaction networks and gender role to direct and indirect responses. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 26(2), 145-154.
- Wood, W., & Eagly, A. H. (2002). A cross-cultural analysis of the behavior of women and men: implications for the origins of sex differences. *Psychological Bulletin*, 128(5), 699-727.
- Yamak, B., İmamoğlu, O., Eliöz, M., Çebi, M. ve İslamoğlu, İ. (2019). Spor lisesi ve spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin öfke ve saldırganlık düzeylerinin araştırılması. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 314-332.
- Young, R., & Sweeting, H. (2004). Adolescent bullying, relationships, psychological well-being, and gender-atypical behavior: A gender diagnosticity approach. *Sex Roles*, 50(7), 525-537.
- Yönet, E., Çalık, F., Yaşartürk, F. ve Çimen, K. (2016). Lise öğrencilerinin rekreatif etkinliklere katılımları ile saldırganlık-şiddet eğilimlerinin incelenmesi. *International Journal of Sport Culture and Science*, 4(1), 368-382.
- Zahn-Waxler, C., Park, J. H., Essex, M., Slattery, M., & Cole, P. M. (2005). Relational and overt aggression in disruptive adolescents: Prediction from early social representations and links with concurrent problems. *Early Education & Development*, 16(2), 259-282.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Tarih: 27.07.2021

No: 300

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %40
2. yazar katkı oranı : %40
3. yazar katkı oranı : %20

Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Mizaç Özellikleri ve Anne-Çocuk İletişimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*

Investigation of the Relationship between Preschool Children's Temperament Characteristics and Mother-Child Communication

Doç. Dr. Özlem GÖZÜN KAHRAMAN¹, Prof. Dr. Arzu ÖZYÜREK², Dr. Öğr. Üyesi Nalan ARABACI³

Öz

Annelerin çocuklarıyla iletişimlerinde çocuğa ait bireysel özellikler etkili olmaktadır. Bu çalışmada, okul öncesi çocukların sahip oldukları mizaç özellikleriyle anneleriyle iletişimleri arasındaki ilişkinin kişisel bazı değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma grubunu, okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 4-6 yaş grubu 108'i kız ve 133'ü erkek olmak üzere 241 çocuk ve bu çocukların anneleri oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında Çocuklar İçin Mizaç Ölçeği (ÇİMÖ) ve Anne-Baba-Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracı (ABÇİDA) kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda; ÇİMÖ Aktivite Düzeyi ve Dikkat ve Sebata alt boyutları ile annelerin ABÇİDA Konuşma, Dinleme, Sözsüz İletişim ve Empati alt boyutları arasında; ÇİMÖ Tepkisellik Durumu ve Duygusal Duyarlılık ile ABÇİDA tüm alt boyutları arasında; ÇİMÖ Ritmiklik ile ABÇİDA Konuşma, Dinleme, Mesaj ve Sözsüz İletişim alt boyutları arasında pozitif yönlü düşük bir ilişki varken ÇİMÖ Duygusal Hassasiyet alt boyut puanları ile ABÇİDA Mesaj alt boyutu ortalama puanları arasında negatif yönlü düşük düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre çocukluların olumlu duygulanıma ilişkin mizaç özellikleri ve anne-çocuk iletişim becerileri arasında pozitif ilişkiler olduğu görülmüştür. Aktivite düzeyi, yakınlık ve uyum, dikkat ve sebat ve duygusal duyarlılık özellikleri açısından kız çocukları lehine anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır. Ayrıca annelerin çocuklarıyla iletişimlerinin bazı boyutlarında çocuğun cinsiyeti, doğum sırası, anne yaşı ve öğrenim durumunun da etkili olduğu görülmüştür. Bu çalışma sonucunda, ebeveynlerin çocukla ilişkilerinde çocuğun mizacına uygun yaklaşımlar sergilemelerinin sağlıklı iletişimde önemli olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi dönem, mizaç, anne-çocuk iletişimi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The individual characteristics of the child are effective in the communication of mothers with their children. In this study, it was aimed to examine the relationship between the temperament characteristics of preschool children and their communication with their mothers according to some personal variables. The study group consisted of 241 children, 108 girls and 133 boys, in the 4-6 age group attending preschool education institutions and their mothers. The Temperament Scale for Children (TSC) and the Mother-Father-Child Communication Evaluation Tool (MFCET) were used to collect the data. As a result of the research; Between TSC Activity Level and Attention and Persistence sub-dimensions and mothers' MFCET Speaking, Listening, Nonverbal Communication and Empathy sub-dimensions; Between all sub-dimensions of TSC Responsiveness and Emotional Sensitivity with MFCET; While there is a low positive correlation between TSC Rhythmicity and MFCET Speaking, Listening, Message and Nonverbal Communication sub-dimensions, there is a low negative correlation between TSC

*Bu çalışmanın ilk hâli 23-29 Ağustos 2021 tarihleri arasında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi işbirliği ile çevrimiçi düzenlenen Uluslararası Profesyonel Eğitim Konferansı (IPEC) kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, okahraman@karabuk.edu.tr

²Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, a.ozyurek@karabuk.edu.tr

³Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, nalanarabaci@odu.edu.tr

Atf için (to cite): Gözün Kahraman, Ö., Özyürek, A. ve Arabacı, N. (2023). Okul öncesi dönem çocuklarının mizaç özellikleri ve anne-çocuk iletişimi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 438-455.

Emotional Sensitivity sub-dimension scores and MFCET Message sub-dimension average scores. Accordingly, it was observed that there was a positive relationship between the temperament characteristics of children with positive affect and mother-child communication skills. It was determined that there was a significant difference in favor of girls in terms of activity level, closeness and harmony, attention and persistence, and emotional sensitivity. In addition, it has been observed that the gender of the child, birth order, maternal age and educational status are also effective in some aspects of the communication of mothers with their children. As a result of this study, it was emphasized that it is important for healthy communication that parents exhibit approaches appropriate to the child's temperament in their relations with the child.

Keywords: Preschool period, temperament, mother-child communication

Paper Type: Research

Giriş

Aile, insan toplumlarının temel bir kurumudur. Aile, çocuğun algısını ve dünyayla etkileşim yollarını şekillendirmek için bir temeldir. Anne-baba-çocuk ilişkilerinin kalitesi, çocuğun sağlıklı bir gelişim sürecinde en önemli belirleyicilerden biridir. Okul öncesi dönemdeki ebeveyn-çocuk ilişkisi, çocukların dünya ve kendileri hakkındaki tutumlarının oluşumunu, çocuklara farklı durumlara nasıl tepki vereceklerini öğretmeyi ve çevrelerine yönelik duygusal algılarını geliştirmeyi etkileyebilir (Shabas, 2016). Alanyazındaki çalışmalar ebeveyn-çocuk ilişkisini en tutarlı şekilde değerlendiren ve çocukların gelişimindeki bireysel farklılıklarla ilişkilendiren boyutların: (a) sıcaklık ve reddedilme, (b) davranışsal kontrole karşı kaos ve (c) özerklik desteğine karşı baskı olduğunu ortaya koymaktadır. Sıcaklık boyutu “ebeveynlerin çocuğun özel ihtiyaçlarına ve taleplerine uyum sağlayarak, destekleyerek ve kabul ederek bireyselliği, öz-düzenlemeyi ve kendini ifade etmeyi kasıtlı olarak ne ölçüde teşvik ettiği” anlamına gelir. Birçok çalışma, kabul-red, destek-ihmal, sevgi-düşmanlık ve olumlu duygulanım-olumsuz duygulanım gibi etkili ve etkisiz tepki davranışları arasındaki sürekliliğe odaklanmaktadır Davranışsal kontrol boyutu, tutarlı ve uygun sınır belirleme ile birlikte olgun davranış için açık beklentilerin sağlanması anlamına gelir. Aynı zamanda duyarlılığı, yani uygun düzeyde tepki uyarımı ve çocuğun sinyallerini takip eden ve kendi kendini düzenlemeyi ve olumlu gelişmeyi kolaylaştıran eylemleri içeren iyi zamanlanmış, eş zamanlı ebeveyn davranışını içerir. Davranışsal kontrolün tersi, kaos olarak adlandırılır ve bu, gevşek, koşulsuz, tutarsız, tahmin edilemez veya keyfi olan ebeveynlik davranışlarına atıfta bulunur. Özerklik desteği boyuntunda ise, çocukları aktif olarak keşfetmeye, keşfetmeye ve kendi görüşlerini ve hedeflerini formüle etmeye teşvik etmeyi içerir. Yüksek düzeyde özerklik, çocukların görüş ve düşüncelerini ifade etmesinin beklendiği ve planlama ve problem çözmeye ağırlık verildiği etkileşimleri destekler. Özerklik desteğinin kavramsal karşıtı, psikolojik kontrol olarak da adlandırılan zorlamadır ve genellikle müdahalecilik, yüksek güç iddiası veya aşırı kontrol davranışı ile karakterize edilir (Prinz, 2009). Ebeveynlik uygulamalarını şekillendirmede çocuğun sahip olduğu mizaç özellikleri önemli bir faktördür. Doğuştan gelen mizaç ile ebeveynlik arasında bir ilişki vardır. Ebeveynler, çocukların kişiliğinin erken gelişiminde çocukların mizacıyla tutarlı olan uygun ebeveynlik ortamlarını yaratabilirler (Rao, 2019).

1. Çocuğun Mizaç Özellikleri ve Anne Çocuk İletişimi

Çocuk-ebeveyn etkileşiminde özellikle annelerin duyarlı ve koşullu tepkileri, çocuğun sosyal duygusal yeterliliği ve akademik başarısında önemlidir. Pianta, Nimetz ve Bennett (1997) çalışmalarında, ebeveyn-çocuk etkileşimindeki niteliğin erken okul yıllarında davranış sorunları geliştirme riski ile ilişkili olduğunu belirlemişlerdir. Bu çalışma, çocuk-anne etkileşimi modelinin, çocuklukta davranış problemlerindeki varyansın %10 ila %15'ini açıkladığını göstermektedir.

Anne-çocuk etkileşimleri çocukların sosyo-duygusal ve bilişsel gelişimlerinin yapı taşlarıdır. Daha iyi ebeveyn-çocuk etkileşimleri, çocuklar ve ebeveynler arasında daha güvenli bağlarla ilişkilendirilir ve bu da psikososyal refah ve dayanıklılığa yol açar (Dallaire ve

Weinraub, 2007). Daha yüksek kaliteli ebeveyn-çocuk etkileşimleri aynı zamanda problem çözme becerilerindeki ve genel bilişsel çıktılardaki gelişme ile ilişkilidir ve daha yüksek akademik başarıyı teşvik eder (Maulik ve Darmstadt, 2009). Hikaye anlatma ve birlikte şarkı söyleme yoluyla ebeveyn-çocuk etkileşimi, gelişmiş dil gelişiminin yordayıcılarıdır (Smith ve Gibbard, 2011).

Doğumdan itibaren çocuk, kendisine bakan kişilerle iletişim kurmak için duygusal ve motor davranışları (emme, ağlama, gülümseme) kullanır. Çocuk ve bakıcı arasındaki sosyal etkileşimler, çocukların sosyal yeterliliğini kolaylaştırır. Stern (1985), bu tür duygusal etkileşimleri, bakıcının çocukların sevgi ifadelerine “yansıması” veya “empatik yazışması” olarak tanımlar. Genel olarak anneler çocuğun ihtiyaçlarını anlayabilir, onları uyararak ve yaşını ve etkileşime dahil olma derecesini göz önünde bulundurarak onlara uyum sağlayabilir (Akt.Tenuta, 2017). Çocukların yaşamın erken dönemlerinden itibaren birbirlerinden farklı olduklarını ve bu farklılıkların ebeveyn-çocuk etkileşimi için önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Bu bireysel farklılıkların bir kısmı, uyarılmaya karşı duygusal, motor ve dikkatle ilişkili tepkisellik ve davranışsal, dikkatle ilişkili öz-düzenleme kalıplarındaki bireysel farklılıklar olarak tanımladığımız çocuk mizacının kapsamına girer (Putnam, Sanson ve Rothbart, 2002). Zor mizaçlı çocuğa sahip olmanın annelerde daha düşük kaliteli ebeveynliğe yol açması daha olasıdır (Clark, Kochanska ve Ready, 2000). Kochanska (1997), çocuk mizacı (özellikle tepkisellik ve öz-düzenleme) ile ebeveynlik arasındaki etkileşimin önemini vurgulayan çalışmasında korkak küçük çocuklar için nazik bir anne disiplini tarzının okul öncesi yaşta vicdan gelişimini kolaylaştırdığını bulmuştur. Ayrıca bu çalışmada korkusuz yeni yürümeye başlayan çocuklar için, daha sonraki yıllarda vicdan gelişimi öngören daha yüksek bağlanma güvenliği deneyimi ve daha yüksek anne duyarlılığı belirlenmiştir. Paterson ve Sanson (1999), 5 yaş çocuklarında mizaç-ebeveynlik etkileşimlerinin yanı sıra 'uyum iyiliğini' araştırdıkları çalışmalarında, ebeveyni tarafından davranışları yüksek sıklıkta "rahatsız edici" olarak derecelendirilen çocukların ebeveynleri ile ilişkilerinde "Zayıf uyum" meydana geldiğini belirlemiştirlerdir.

Mizaç, davranışsal ve duygusal tepkilerdeki biyolojik temelli ve nispeten istikrarlı bireysel farklılıkları ifade eder. Öz-düzenleme veya dikkat, duygusal ve motor tepkisellikteki doğal bireysel farklılıklar olarak tanımlanır. Thomas ve Chess'e göre mizaç kendini bağlamlar arasındaki davranışsal tepkilerde göstermektedir. Bebekler ve küçük çocukların farklılık gösterdiği, bağlamlar arasında karakteristik tepki tarzlarını tanımlayan ve sonraki psikososyal gelişimlerini etkileyen dokuz mizaç boyutu tanımlanmıştır. Bunlar; yaklaşma-çekilme, uyarlanabilirlik, ruh halinin kalitesi, tepki yoğunluğu, dikkat dağınıklığı, ısrar veya dikkat süresi, ritmiklik, tepki verme eşiği ve aktivite düzeyidir Mizaç, kişiliği, duygusallığı ve sosyal davranışları etkileyen önde gelen bir özelliktir (Rothbart ve Bates, 1998; Sanson, Hemphill ve Smart, 2004). Mizaç, yaşam boyunca oldukça tutarlı görünen ve ilişkilerde farklı tepkilere neden olan bir özelliktir. Bu nedenle mizaç, çocukların hem içsel durumlarını (kendini mutlu hissetmek gibi) hem de çevresindekilerle olan deneyimlerini (diğerleriyle iletişimini ve ilişkilerini) etkiler Bu konuda yapılan çalışmalar, bir çocuğun mizacının aile/arkadaş/yaşam doyumu ile ilişkili olduğu ve mizacın hareketliliği ve sosyalliği ne kadar yüksekse çocuğun iyi olma duygusunun da o kadar yüksek olduğu bildirilmiştir (Lee ve Kim, 2013). Okul öncesi çocukların daha iyi düzenleme ve daha az tepkisellik gösteren mizaç özellikleri, okul öncesi çağındaki çocuklarda olumlu akran ilişkileri ve arkadaşlık adaylığını yordamıştır (Gleason vd., 2005). Bir başka çalışmada ise, zor bir mizacın akran kabulü ile ilgili olmadığını ancak akran reddi ile ilgili olduğunu belirtilmiştir (Szewczyk-Sokolowski, Bost ve Wainwright, 2005). Acar ve arkadaşları (2015), çocukların mizaçlarının okul öncesi dönemde akranlarıyla etkileşimlerinin bir yordayıcısı olarak inceledikleri araştırmalarında, çocukların mizacının, çocukların akran iletişimi puanlarındaki varyansın %43'ünü açıkladığını saptamışlardır.

Araştırmacılar, çok çeşitli mizaç boyutları belirlemiştirlerdir. Yavaş uyum göstererek yeni kişi ve durumlardan çekilen çocuklar; yüksek düzeyde olumsuz duygu (örneğin korku, öfke),

yüksek tepki yoğunluğu ve ritim bozukluğu (yani biyolojik işlevlerde düzensizlik) gösterenler, zor bir mizaca sahip olarak nitelendirilirken, bu özelliklere sahip olmayan çocuklar kolay bir mizaca sahip olarak nitelendirilirler. Belsky'nin süreç modeline göre ebeveynliğin, ebeveyn kişiliği, çocuğun bireysel özellikleri ve bağlamsal stres ve destek kaynakları olmak üzere üç faktör tarafından belirlendiği düşünülmektedir. Ebeveyn kişiliği, diğerleri arasında ebeveynliğin en önemli belirleyicisidir. Diğer belirleyicilerle birlikte, çocuk mizacının ebeveyn davranışını belirlemede önemli bir rol oynayabileceğine öne sürmektedir (Akt.Kornienkoa, 2016).

Ebeveynlik, yetişkin yaşamındaki en önemli ve zorlu görevlerdendir. Çocuğun zor bir mizaca sahip olması, ebeveynler ve diğer bakım verenler açısından çocuğun davranışlarını yönetmede zorlayıcı olabilir (Sanson vd.,2004). Örneğin, bazı çocuklar düşük düzeyde pozitiflik ve yüksek düzeyde yoğun tepkiler, utangaçlık, hareketlilik ve dikkat dağınıklığı göstermeye yönelik doğuştan gelen bir eğilime sahip olabilir. Çocuğun sahip olduğu bu özellikler de ebeveynler açısından oldukça zorlayıcıdır.

Benzer mizaç özelliklerine (örneğin, utangaçlık, yoğunluk, huysuzluk) kız ve erkek çocuklarda farklı tepkiler verilebilir. Bu farklılıkların, ebeveynlerin cinsiyet farklılıkları ve toplumsal cinsiyet rolleri hakkındaki "etno teorilerini" yansıttığının muhtemel olduğu düşünülmektedir. Etno-teorilerdeki sosyokültürel farklılıklar, arzu edilen özellikleri ve değer verilen sonuçları etkilemektedir. Bununla birlikte, bu iki durumda da, tüm çocukları, tüm kızları veya tüm erkek çocukları tek bir kalıba sokma eğiliminden kaçınarak, mizacın bireyselliği dikkate alınmalıdır (Sanson ve Rothbart, 1995).

Önder, Balaban Dağal ve Bayındır (2018) okul öncesi dönem çocuklarının mizaç özelliklerinin ve annelerinin ebeveynlik stillerinin çocukların ego sağlık düzeyleri üzerindeki yordayıcı etkisini araştırdıkları çalışmalarında, otoriter ve izin verici ebeveynlik stilleri ile mizaç özelliklerinden sebatkârlık ve tepkiselliğin birlikte ego sağlamlığı üzerindeki açıklayıcılık oranının %33 olduğu ve aralarındaki ilişkinin de orta seviyede olduğunu belirlemişlerdir. Annenin çocuğuyla sağlıklı bir ilişki kurabilmesi için kendine güvenli, saygılı, sorunlarına karşı duyarlı, işbirlikçi, çocuklarının duygu ve düşüncelerini paylaşabilen ve kabul edici bir tutum içinde olması gerekir. Anne-babalar, iletişim sürecini oluşturan çeşitli temel unsurları bilerek, bu unsurları etkili bir şekilde kullanarak ve sağlıklı bir iletişim için yeteri kadar zaman ayırarak çocuklarına doğru rol modeli olabilirler. Böylece, aile ortamında olumlu iletişim deneyimleri kazanan çocuklar, dili etkili bir şekilde kullanarak, duygu ve düşüncelerini açık ve anlaşılır bir şekilde ifade etme ve sosyal ilişkilerini düzenleme konusunda başarılı olabilirler.

Ebeveyn-çocuk etkileşiminde yüksek nitelik, uygun anne dili, çocuklardaki dil gelişimiyle yüksek düzeyde ilişkili iken, anne dilinde ortak dikkatin kullanımı, deneyimlerle bağlantılı dil ve çocuğun iletişimine bağlı yanıtlayıcılık, sosyal iletişimin gelişimini kolaylaştıran davranışlar olarak görülmektedir. Küçük çocuklar ve ebeveynleri arasındaki sosyal etkileşimler, çocukların gelecekteki gelişimsel özelliklerinin temelini oluşturmaktadır. Duyarlı olma, yanıtlayıcı olma, yönlendirici olma, başarı odaklı olma, etkileşimde sıcak olma ve keyif alma gibi ebeveyn özelliklerinin çocukların farklı gelişimsel özellikleri ile ilişkili olduklarını ortaya koymaktadır (Yalçın, 2013).

Konuşma, aile ortamındaki en önemli anlaşma ve iletişim unsurudur. Konuşma özellikle, anadilin konuşulmaya başlandığı iki ve beş yaşlar arasındaki dönemde çok büyük önem taşımaktadır. Çocukları ile etkili iletişim kuran ve onları konuşması için cesaretlendiren anne-babalar, çocukların konuşma becerilerinin gelişimine olumlu katkıda bulunarak iletişim kurma yöntemlerini öğrenmelerini sağlamaktadır (Zolten ve Long 2006).

Ebeveyn-çocuk iletişimine önem veren Thomas (1977), ebeveynlerle iletişimi, ebeveynlerin tutumlarını, düşüncelerini, sevgisini ve değerlerini aktaran insan ilişkilerinde kilit bir unsur olarak görmüştür. İlgili araştırmalara göre ebeveynlerle açık iletişim, çocukların empati yeteneği, okula uyum ve mutluluk üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Öte yandan

ebeveynle iletişim ne kadar problemliyse yalnızlık duygusunun o kadar fazla olduğu bulunmuştur. Duyguları özgürce ifade eden ve anne-babadan olumlu destek alan açık iletişimin çocukların yaşam doyumu ve mutluluğu üzerinde olumlu etkisi olması beklenmektedir (Lee ve Kim, 2013).

Anne-baba-çocuk arasındaki iletişimi etkileyen pek çok faktör bulunabilir. Sağlıklı bir ebeveyn çocuk ilişkisinde ebeveynlerin çocuklarının sahip oldukları özellikleri kabul edici ve duyarlı davranışları belirleyici olabilir. Özellikle çocuğun mizacına ait özelliklerin ebeveyn – çocuk iletişimini nasıl etkilediğine ilişkin bilgi ve farkındalığı arttırmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle özellikle yurtiçinde yapılmış daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. Ele alınan konunun alan yazına katkı sağlayacağı, ebeveynlere, çocuk gelişimcilere, öğretmenlere ve konuyla ilgili alan uzmanlarına rehberlik edeceği öngörülmüştür. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, okul öncesi çocukların mizaç özellikleri ve anne-çocuk iletişimi arasındaki ilişkinin kişisel bazı değişkenler açısından incelenmesidir. “Okul öncesi çocukların mizaç özellikleri ile anne iletişimleri arasında nasıl bir ilişki vardır?” çalışmanın temel problem sorusu olup, aşağıdaki alt problemler oluşturulmuştur:

1. Okul öncesi çocukların mizacı ile anne iletişimi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Okul öncesi çocukların anneleriyle iletişimi cinsiyeti ve doğum sırası değişkenlerine göre farklılık göstermekte midir?
3. Okul öncesi çocukların anneleriyle iletişimi anne yaşı ve öğrenimi değişkenlerine göre farklılık göstermekte midir?

2. Yöntem

Bu çalışmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama, geniş gruplar üzerinde yürütülen, gruptaki bireylerin bir olgu ve olayla ilgili görüşlerinin, tutumlarının alındığı, olgu ve olayların betimlenmeye çalışıldığı araştırmalardır (Karakaya, 2012:59). Bu çalışmada da, anne-çocuk iletişimi çocuğun mizaç özellikleri ve çeşitli değişkenler açısından incelendiğinden bu yöntem kullanılmıştır.

2.1. Katılımcılar

Çalışma grubunu, 2020-2021 öğretim yılında Ordu İli’nde rastlantısal olarak seçilen resmi okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 4-6 yaş grubu 108’i kız ve 133’ü erkek olmak üzere 241 çocuk ve bu çocukların anneleri oluşturmuştur. Çocuğa ve anneye ait bazı kişisel bilgiler Tablo 1’ de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma grubuna ilişkin bazı kişisel bilgiler

Çocuğun Cinsiyeti	n	%	Aile Yapısı	n	%
Kız	108	44,8	Çekirdek	221	91,7
Erkek	133	55,2	Geniş	20	8,3
Doğum Sırası	n	%	Annenin Yaşı	n	%
İlk çocuk	110	45,6	26-30 yaş	47	19,5
2.çocuk	102	42,3	31-35 yaş	114	47,3
3.çocuk	29	12,0	36-40 yaş	58	24,1
			41 ve daha büyük	22	9,1
Anne Öğrenimi	n	%	Anne Mesleği	n	%
İlkokul	23	9,5	Çalışmıyor	121	50,2
Ortaokul	33	13,7	Serbest (esnaf vb.)	13	5,4
Lise	75	31,1	İşçi	52	21,6
Ön lisans	34	14,1	Memur	18	7,5
Lisans	76	31,5	Profesyonel	37	15,4

2.2. Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında Çocuklar İçin Mizaç Ölçeği ve Anne-Baba-Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracı kullanılmıştır.

2.2.1. Çocuklar İçin Mizaç Ölçeği-ÇMÖ

Çocuklar İçin Mizaç Ölçeği (ÇMÖ), Özyürek, Gözün Kahraman ve Pekdoğan (2020) tarafından 4-8 yaş aralığındaki çocukların mizaç özelliklerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Form, anne-baba tarafından çocuğa ilişkin gözlemlere dayalı olarak doldurulmaktadır. “Her zaman-5 puan” ile “Hiçbir zaman-1 puan” arasında değişen beşli likert tipindedir. Yapılan AFA sonucunda ise, 33 madde ve 7 faktörden oluşan ölçme aracının toplam varyansın %57,20’sini açıkladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ölçeğin tümü için elde edilen iç tutarlılık katsayısı ise 0,85 olarak belirlenmiştir. Alt boyutlar açısından incelendiğinde Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları; Aktivite Düzeyi alt boyutu için 0,79, Yakınlık ve Uyum alt boyutu için 0,82, Duyusal Hassasiyet alt boyutu için 0,57, Tepkisellik Durumu alt boyutu için 0,82, Dikkat ve Sebat alt boyutu için 0,62, Ritmiklik alt boyutu için 0,78, Duygusal Duyarlılık alt boyutu için 0,80 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada anne tarafından doldurulması istenen ÇİMÖ için güvenilirlik analizleri yapılmış; Aktivite Düzeyi alt boyutu için 0,66, Yakınlık ve Uyum alt boyutu için 0,79, Duyusal Hassasiyet alt boyutu için 0,40, Tepkisellik Durumu alt boyutu için 0,73, Dikkat ve Sebat alt boyutu için 0,67, Ritmiklik alt boyutu için 0,74, Duygusal Duyarlılık alt boyutu için 0,70 olarak hesaplanmıştır.

2.2.2. Anne-Baba-Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracı (ABCİDA)

Arabacı ve Ömeroğlu (2016) tarafından 48-72 aylık çocuğa sahip anne-babaların çocukları ile iletişimlerini değerlendirmek üzere geliştirilmiştir. Toplam 37 madde ve beş alt boyuttan oluşmaktadır. ABCİDA’nın konuşma alt boyutuna ait iç tutarlılık katsayısının .67, dinleme alt boyutuna ait iç tutarlılık katsayısının .70, mesaj alt boyutuna ait iç tutarlılık katsayısının .60, sözsüz iletişim alt boyutuna ait iç tutarlılık katsayısının .56 ve empati alt boyutuna ait iç tutarlılık katsayısının .73 olduğu görülmüştür. Test-tekrar test güvenilirliğine ilişkin sonuçlar incelendiğinde; test-tekrar test korelasyonları, konuşma alt boyutu için .93, dinleme alt boyutu için .96, mesaj alt boyutu için .98, sözsüz iletişim alt boyutu için .95 ve empati alt boyutu için .96 olarak belirlenmiştir. Anne-babaların formu doldurmasına dayalı kâğıt-kalem testidir. Alınan yüksek puan, ilgili alt boyuta ilişkin olumlu iletişim özelliğini ifade etmektedir. Bu çalışmada anne tarafından doldurulması istenen ABCİDA için güvenilirlik analizleri yapılmış; konuşma alt boyutu için .47, dinleme alt boyutu için .62, mesaj alt boyutu için .57, sözsüz iletişim alt boyutu için .46 ve empati alt boyutu için .72 olarak belirlenmiştir. Bu araştırmada, ABCİDA’nın toplam cronbach α değeri 0.82 olarak bulunmuştur.

2.3. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması öncesi gerekli etik (Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu 09.01.2020 tarih, 2020/01nolu kararı) ve resmi izinler alınmıştır. Okul öncesi eğitim kurumları ziyaret edilerek çalışma hakkında bilgi verilmiş, pandemi sürecinde okula devam eden çocuklar için veli onamları alınmıştır. Çocukları öğretmenleri aracılığıyla Kişisel Bilgiler Formu, ÇİMÖ ve ABCİDA annelere ulaştırılmış, formları doldurduktan sonra öğretmenleri aracılığıyla geri toplanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde kişisel bilgilerin frekans ve yüzdeleri alınmış, ABCİDA ve ÇİMÖ puanlarının genel olarak ve kişisel değişkenlere göre ayrı ayrı normallik dağılımları Kolmogorov-Smirnov testi, basıklık ve çarpıklık değerleri, varyasyon katsayıları ve histogram grafikleri incelenmiştir. Kolmogorov-Smirnov testi sonucu $p < 0,05$, basıklık ve çarpıklık katsayıları ± 2 ’den ve varyasyon katsayısı 0,3’ten büyük bulunmuş, histogram grafikleri tek tepeli bir yapı oluşturmamıştır. Buna göre verilerin normal dağılmadığına karar verilmiş,

verilerin analizinde non-parametrik testlerden Mann Whitney-U (MWU), Kruskal Wallis H (KWH) Testi ve Spearman Brown Korelasyon katsayısından yararlanılmıştır. Anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak alınmış, değişkenler arası farkın anlamlı çıkması durumunda farkın kaynağı MWU testi ile incelenmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde sırasıyla, çocukların sahip oldukları mizaç özellikleri ve anne iletişimi, kız ve erkek çocuklarının mizaç özellikleri ve anne iletişimi, çocukların cinsiyeti ve mizaç özellikleri, çocukların cinsiyet ve doğum sırası değişkenlerine göre anne iletişimi, annelerin yaş ve öğrenim durumu değişkenlerine göre anne iletişimi arasındaki ilişkilere yönelik analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

3.1. Çocukların Mizaç Özellikleri İle Anne İletişimi Arasında Anlamlı Bir İlişki Var mıdır?

Tablo 2. ÇİMÖ ve ABÇİDA puanları Spearman Brown korelasyon analizi sonuçları

		Konuşma	Dinleme	Mesaj	Sözsüz İletişim	Empati
Aktivite Düzeyi	r	,257**	,215**	,077	,287**	,249**
	p	,000	,001	,236	,000	,000
Yakınlık ve Uyum	r	,118	,102	,054	,113	-,002
	p	,073	,121	,401	,085	,972
Duyusal Hassasiyet	r	,094	-,025	-,130	,054	,124
	p	,153	,706	,044*	,403	,054
Tepkisellik Durumu	r	,231**	,138*	,208**	,167**	,212**
	p	,000	,035	,001	,009	,001
Dikkat ve Sebat	r	,229**	,235**	,068	,160*	,176**
	p	,000	,000	,290	,013	,006
Ritmiklik	r	,194**	,197**	,177**	,225**	,525
	p	,003	,003	,006	,000	,241
Duyusal Duyarlık	r	,277**	,254**	,135*	,292**	,273**
	p	,000	,000	,036	,000	,000

Tablo 2'ye göre ÇİMÖ Aktivite Düzeyi ve Dikkat ve Sebat alt boyutları ile annelerin ABÇİDA Konuşma, Dinleme, Sözsüz İletişim ve Empati alt boyutları arasında; ÇİMÖ Tepkisellik Durumu ve Duyusal Duyarlık ile ABÇİDA tüm alt boyutları arasında; ÇİMÖ Ritmiklik ile ABÇİDA Konuşma, Dinleme, Mesaj ve Sözsüz İletişim alt boyutları arasında pozitif yönlü düşük bir ilişki varken ÇİMÖ Duyusal Hassasiyet alt boyut puanları ile ABÇİDA Mesaj alt boyutu ortalama puanları arasında negatif yönlü düşük düzeyde bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$). Buna göre çocukların aktivite düzeyi ile dikkat ve sebat düzeyi puanları arttıkça annelerin çocuklarıyla iletişimlerinde konuşma, dinleme, sözsüz iletişim ve empati becerilerinin de arttığı; çocukların ritmiklik mizaç özellikleri arttıkça annelerin konuşma, dinleme ve sözsüz iletişim becerilerinin de arttığı; tepkisellik ve duygusal duyarlık puanları arttıkça annelerin çocuklarıyla iletişimin tüm alt boyutları olan konuşma, dinleme, mesaj, sözsüz iletişim ve empati becerilerinin de arttığı; çocukların duygusal hassasiyetlerine ilişkin puanlar arttıkça annelerin mesaj becerilerinin de arttığı söylenebilir.

3.2. Kız Çocukların Mizacı İle Anne İletişimi Arasında Anlamlı Bir İlişki Var Mıdır?

Tablo 3. Kız çocukların ÇİMÖ ve Anne ABCİDA puanları Spearman Brown korelasyon analizi sonuçları

		Konuşma	Dinleme	Mesaj	Sözsüz İletişim	Empati
Aktivite Düzeyi	r	,275**	,273**	,182	,371**	,260**
	p	,004	,004	,059	,000	,007
Yakınlık ve Uyum	r	,136	-,024	,005	,072	,099
	p	,161	,804	,957	,458	,309
Duyusal Hassasiyet	r	,078	,007	-,091	,070	,166
	p	,425	,946	,348	,473	,087
Tepkisellik Durumu	r	,127	,202*	,266**	,232*	,214*
	p	,192	,036	,005	,016	,026
Dikkat ve Sebat	r	,160	,214*	,050	,210*	,190*
	p	,098	,026	,605	,029	,049
Ritmiklik	r	,053	,023	-,012	,183	-,029
	p	,583	,811	,904	,057	,768
Duyusal Duyarlık	r	,192*	,254**	,073	,335**	,380**
	p	,047	,008	,454	,000	,000

Tablo 3’de kız çocukların ÇİMÖ puanlarıyla anne ABCİDA puanları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Kız çocukların ÇİMÖ Aktivite Düzeyi ile anne ABCİDA Konuşma, Dinleme, Sözsüz İletişim ve Empati alt boyutları; ÇİMÖ Tepkisellik ile ABCİDA Dinleme, Mesaj, Sözsüz İletişim ve Empati alt boyutları; ÇİMÖ Dikkat ve Sebat ile ABCİDA Dinleme, Sözsüz İletişim ve Empati alt boyutları; ÇİMÖ Duyusal Duyarlık ile ABCİDA Konuşma, Dinleme, Sözsüz İletişim ve Empati alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı bir fark vardır. Bu ilişkiler ÇİMÖ Aktivite Düzeyi ile ABCİDA Sözsüz İletişim, ÇİMÖ Duyusal Duyarlık ile ABCİDA Sözsüz İletişim ve Empati alt boyutlarında orta düzeyde, diğer ilişkilerde ise düşük düzeydedir. Buna göre kız çocuklarının aktivite düzeyi arttıkça annelerin konuşma, dinleme, sözsüz iletişim ve empati becerileri; çocukların tepkisellik durumu arttıkça annelerin dinleme, mesaj, sözsüz iletişim ve empati becerileri; çocukların dikkat ve sebat düzeyi arttıkça annelerin dinleme, sözsüz iletişim ve empati becerileri; çocukların duygusal duyarlılıkları arttıkça annelerin konuşma, dinleme, sözsüz ve empati becerileri artmaktadır.

3.3. Erkek Çocukların Mizacı İle Anne İletişimi Arasında Anlamlı Bir İlişki Var Mıdır?

Tablo 4. Erkek çocukların ÇİMÖ ve Anne ABCİDA puanları Spearman Brown korelasyon analizi sonuçları

		Konuşma	Dinleme	Mesaj	Sözsüz İletişim	Empati
Aktivite Düzeyi	r	,219*	,195*	-,034	,218*	,246**
	p	,011	,024	,701	,012	,004
Yakınlık ve Uyum	r	,021	,153	,066	,095	-,093
	p	,808	,078	,448	,278	,288
Duyusal Hassasiyet	r	,088	-,043	-,179*	,052	,090
	p	,312	,625	,040	,549	,304
Tepkisellik Durumu	r	,233**	,138	,149	,106	,207*
	p	,007	,112	,086	,224	,017
Dikkat ve Sebat	r	,264**	,252**	,051	,080	,172*
	p	,002	,003	,560	,357	,048
Ritmiklik	r	,227**	,320**	,315**	,252**	,097
	p	,009	,000	,000	,003	,266
Duyusal Duyarlık	r	,285**	,289**	,160	,239**	,161
	p	,001	,001	,066	,006	,064

Tablo 4’de erkek çocukların ÇİMÖ puanlarıyla anne ABCİDA puanları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Erkek çocukların ÇİMÖ Aktivite Düzeyi ile anne ABCİDA Konuşma, Dinleme, Sözsüz İletişim ve Empati alt boyutları; ÇİMÖ Duyusal

Hassasiyet ile ABCİDA Mesaj alt boyutu; ÇİMÖ Dikkat ve Sebat ile ABCİDA Konuşma, Dinleme ve Empati alt boyutu; ÇİMÖ Ritmiklik ile ABCİDA Konuşma Dinleme, Mesaj ve Sözsüz İletişim alt boyutu; ÇİMÖ Duygusal Duyarlık ile ABCİDA Konuşma, Dinleme ve Sözsüz İletişim alt boyut puanları arasında pozitif yönlü anlamlı bir fark vardır. Bu ilişkiler ÇİMÖ Ritmiklik ile ABCİDA Dinleme ve Mesaj alt boyutlarında orta düzeyde, diğer ilişkilerde ise düşük düzeydedir. Buna göre erkek çocukları aktivite düzeyi arttıkça annelerin konuşma, dinleme, sözsüz iletişim ve empati becerileri; çocukların duygusal hassasiyeti arttıkça annelerin mesaj becerileri; çocukların tepkisellikleri arttıkça annelerin konuşma ve empati becerileri; çocukların dikkat ve sebat düzeyi arttıkça annelerin konuşma, dinleme ve empati becerileri; çocukların ritmikliği arttıkça annelerin konuşma, dinleme, mesaj ve sözsüz iletişim becerileri; çocukların duygusal duyarlılıkları arttıkça annelerin konuşma, dinleme ve sözsüz iletişim becerileri artmaktadır.

3.4. Çocukların Cinsiyeti ve Mizacı Arasında Anlamlı Bir İlişki Var Mıdır?

Tablo 5. Çocukların cinsiyetine göre ÇİMÖ puanları MWU analizi sonuçları

	Cinsiyeti	N	X	S	z	p
Aktivite Düzeyi	Kız	108	23,6111	1,74460	-1,978	,048
	Erkek	133	23,1128	2,06945		
Yakınlık ve Uyum	Kız	108	15,2037	3,39532	-2,034	,042
	Erkek	133	14,4286	2,92659		
Duyusal Hassasiyet	Kız	108	16,5370	3,52939	-1,061	,289
	Erkek	133	15,9774	2,99359		
Tepkisellik Durumu	Kız	108	23,2500	4,07437	-1,025	,305
	Erkek	133	22,7820	3,51693		
Dikkat ve Sebat	Kız	108	16,6574	2,78233	-2,797	,005
	Erkek	133	15,8045	2,54493		
Ritmiklik	Kız	108	14,2870	3,28989	-,397	,691
	Erkek	133	14,1955	3,24611		
Duygusal Duyarlık	Kız	108	20,6481	3,22466	-2,375	,018
	Erkek	133	19,7218	2,91899		

Tablo 5’de çocukların cinsiyetine göre ÇİMÖ puanları incelendiğinde, aktivite düzeyi, yakınlık-uyum, dikkat ve sebat alt boyutu ve duygusal duyarlık alt boyutları ortalama puanları arasındaki fark anlamlıdır ($p<0,05$). Kız çocuklarının aktivite düzeyi, yakınlık-uyum, dikkat ve sebat ile duygusal duyarlılık ortalama puanlarının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir. ÇİMÖ’nün duygusal hassasiyet, tepkisellik durumu ve ritmiklik alt boyutlarındaki ortalama puanlar arasındaki farkın ise cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır ($p>0,05$).

3.5. Çocukların Anneleriyle İletişimi Cinsiyeti Ve Doğum Sırası Değişkenlerine Göre Farklılık Göstermekte Midir?

Tablo 6. Çocukların cinsiyeti ile anne ABCİDA puanları MWU testi sonuçları

	Cinsiyet	n	\bar{x}	S	z	p
Konuşma	Kız	103	32,04	3,02	-,478	,632
	Erkek	129	31,98	2,96		
Dinleme	Kız	103	27,53	2,31	-,811	,418
	Erkek	129	27,43	2,16		
Mesaj	Kız	103	33,11	3,71	-1,935	,049*
	Erkek	129	32,28	3,71		
Sözsüz İletişim	Kız	103	26,81	2,47	-,718	,473
	Erkek	129	26,58	2,37		
Empati	Kız	103	36,13	5,34	-,081	,935
	Erkek	129	36,29	4,51		

* $p<0,05$

Tablo 6'ya göre çocukların cinsiyeti ile annelerin ABÇİDA Mesaj alt boyut ortalama puanları arasındaki fark anlamlıdır ($p<0,05$). Kız çocuğu olan annelerin Mesaj alt boyut ortalama puanı ($\bar{x}=33,11$) erkek çocuğu olan annelerin puanından ($\bar{x}=32,28$) anlamlı düzeyde yüksektir. Buna göre kız çocuğu olan annelerin çocuklarıyla iletişimlerinde mesaj becerilerinin daha iyi olduğu söylenebilir.

Tablo 7. Çocukların doğum sırası ile anne ABÇİDA puanları KWH testi sonuçları

	Doğum Sırası	n	\bar{x}	S	H	p
Konuşma	İlk çocuk	107	32,74	2,89	13,295	,001* Fark: 1-2, 3
	2.çocuk	98	31,56	2,75		
	3.çocuk	27	30,74	3,47		
Dinleme	İlk çocuk	107	28,05	1,96	15,105	,001* Fark: 1-2
	2.çocuk	98	26,87	2,26		
	3.çocuk	27	27,37	2,55		
Mesaj	İlk çocuk	107	32,72	3,76	1,085	,581
	2.çocuk	98	32,34	3,66		
	3.çocuk	27	33,11	3,92		
Sözsüz İletişim	İlk çocuk	107	26,94	2,41	2,528	,282
	2.çocuk	98	26,53	2,31		
	3.çocuk	27	26,25	2,75		
Empati	İlk çocuk	107	36,86	4,85	4,687	,096
	2.çocuk	98	35,84	4,43		
	3.çocuk	27	35,03	6,27		

* $p<0,05$

Tablo 7'ye göre çocukların doğum sırası ile annelerin ABÇİDA Konuşma ve Dinleme alt boyut ortalama puanları arasındaki fark anlamlıdır ($p<0,05$). Farkın kaynağı incelendiğinde çocuğu ilk sırada doğan annelerin Konuşma ortalama puanlarının ($\bar{x}=32,74$) çocuğu 2.ve 3.sırada doğan annelerin puanından ($\bar{x}=31,56$ ve $\bar{x}=30,74$) ve Dinleme puanlarının ($\bar{x}=28,05$) çocuğu 2.sırada doğanların puanından ($\bar{x}=26,87$) anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buna göre okul öncesi çocukları ilk sırada doğmuş annelerin anne-çocuk iletişiminde konuşma becerilerinin çocuğu 2.ve 3.sırada doğanlardan, dinleme becerilerinin çocuğu 2.sırada doğanlardan daha yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

6. Çocukların Anneleriyle İletişimi Anne Yaşı Ve Öğrenimi Değişkenlerine Göre Farklılık Göstermekte Midir?

Tablo 8. Anne yaşı ile ABÇİDA puanları KWH testi sonuçları

	Anne yaşı	n	\bar{x}	S	H	p
Konuşma	26-30 yaş	44	31,81	3,27	4,743	,192
	31-35 yaş	109	32,41	2,81		
	36-40 yaş	57	31,31	3,02		
	41 ve daha büyük	22	32,22	2,92		
Dinleme	26-30 yaş	44	28,00	2,33	13,149	,004* Fark: 3-1, 2, 4
	31-35 yaş	109	27,64	1,87		
	36-40 yaş	57	26,68	2,44		
	41 ve daha büyük	22	27,77	2,46		
Mesaj	26-30 yaş	44	32,95	3,56	2,705	,439
	31-35 yaş	109	32,56	3,62		
	36-40 yaş	57	32,05	4,16		
	41 ve daha büyük	22	33,59	3,38		
Sözsüz İletişim	26-30 yaş	44	26,34	2,62	6,986	,072
	31-35 yaş	109	26,96	2,29		
	36-40 yaş	57	26,21	2,34		
	41 ve daha büyük	22	27,27	2,56		
Empati	26-30 yaş	44	36,56	5,49	2,286	,515
	31-35 yaş	109	36,19	4,31		
	36-40 yaş	57	35,82	4,91		
	41 ve daha büyük	22	36,72	6,37		

* $p<0,05$

Tablo 8'e göre annelerin yaşı ile ABCİDA Dinleme alt boyut ortalama puanları arasındaki fark anlamlıdır ($p<0,05$). Farkın kaynağı incelendiğinde 36-40 yaş aralığındaki annelerin Dinleme ortalama puanlarının ($\bar{x}=26,66$) 26-30 yaş, 31-35 yaş, 41 yaş ve üzeri annelerin puanından ($\bar{x}=28,00$, $\bar{x}=27,63$ ve $\bar{x}=27,77$) anlamlı düzeyde daha düşük olduğu belirlenmiştir. Buna göre 36-40 yaş aralığındaki annelerin çocuklarını dinleme becerilerinin diğerlerinden daha düşük düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 9. Anne öğrenim durumu ile ABCİDA puanları KWH testi sonuçları

	Anne öğrenim	n	\bar{x}	S	H	p
Konuşma	İlkokul	20	32,55	3,48	8,998	,061
	Ortaokul	30	31,23	3,44		
	Lise	72	31,40	2,93		
	Ön lisans	33	32,93	2,44		
	Lisans	77	32,35	2,79		
Dinleme	İlkokul	20	27,95	2,41	5,102	,277
	Ortaokul	30	27,80	2,04		
	Lise	72	27,65	2,18		
	Ön lisans	33	27,45	2,18		
	Lisans	77	27,07	2,298		
Mesaj	İlkokul	20	33,50	3,84	1,834	,766
	Ortaokul	30	32,83	3,55		
	Lise	72	32,45	3,78		
	Ön lisans	33	32,03	4,39		
	Lisans	77	32,68	3,46		
Sözsüz İletişim	İlkokul	20	27,04	2,51	15,740	,003* Fark: 2-1, 3, 4, 5,
	Ortaokul	30	25,33	2,78		
	Lise	72	26,37	2,60		
	Ön lisans	33	27,35	2,22		
	Lisans	77	27,13	1,76		
Empati	İlkokul	20	36,50	6,79	6,582	,160
	Ortaokul	30	36,06	5,41		
	Lise	72	34,94	5,29		
	Ön lisans	33	37,06	3,75		
	Lisans	77	37,05	3,91		

* $p<0,05$

Tablo 9'a göre annelerin yaşı ile ABCİDA Sözsüz İletişim alt boyut ortalama puanları arasındaki fark anlamlıdır ($p<0,05$). Farkın kaynağı incelendiğinde ortaokul mezunu annelerin Sözsüz İletişim ortalama puanlarının ($\bar{x}=25,33$) ilkökul, lise, ön lisans ve lisans mezunu annelerin puanından ($\bar{x}=26,95$, $\bar{x}=26,31$, $\bar{x}=27,36$ ve $\bar{x}=27,20$) anlamlı düzeyde daha düşük olduğu belirlenmiştir. Buna göre ortaokul mezunu annelerin çocuklarıyla sözsüz iletişim becerilerinin diğerlerinden daha düşük düzeyde olduğu söylenebilir.

Tartışma ve Sonuç

Çalışmada çocukların aktivite düzeyi ve duygusal duyarlılığı arttıkça annelerin çocuklarıyla iletişimlerinde konuşma, dinleme, sözsüz iletişim ve empati düzeylerinin de arttığı; çocukların dikkat ve sebat ve ritmiklik mizaç özellikleri arttıkça annelerin konuşma, dinleme ve sözsüz iletişim düzeylerinin de arttığı; tepkisellik durumu arttıkça annelerin çocuklarıyla iletişimin tüm alt boyutları olan konuşma, dinleme, mesaj, sözsüz iletişim ve empati düzeylerinin de arttığı saptanmıştır. Çocukların aktiflik düzeyi, tepkisellik durumu, dikkat ve sebat durumu, ritmikliği ve duygusal duyarlılığı ile anne iletişiminin tüm boyutları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu, duygusal hassasiyet ve mesaj boyutunda ise negatif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın bu bulgusu alan yazındaki çalışmalarla da paralellik göstermektedir. Kornienkoa (2016) çalışmasında, ebeveynin çocukla olan ilişkisinde çocuk mizacının önemli bir rol oynadığını saptamıştır. Çocuk mizaç özellikleri, vakaların %10'undan daha azında annenin ilişkisini öngörmektedir. Çocuğun mizaç özelliklerinin annenin tepkilerinin önemli yordayıcıları olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda dikkati dağılan erkek çocukların

annelerinin daha fazla kontrolcü tepkiler gösterdiği saptanmıştır. Zor mizaca sahip çocukların ebeveynlerinin çocuklarıyla olan ilişkilerinde daha tutarlı, daha soğuk ve daha az memnun oldukları görülmüştür. Konuyla ilgili yapılan deneysel araştırmalar, çocukların zor mizacının ebeveynliği çeşitli yönleriyle ilişkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çocuğun sinirliliği daha büyük tutarsız disiplini; çocuğun korkulu olması ve olumlu duygusallığı ise annenin daha fazla kabul görmesini yordamıştır. Annenin tutarsız disiplini, daha fazla korku ve sinirlilik ile ilişkilendirilmiştir. (Lengua ve Kovacs, 2005; Paulussen-Hoogeboom vd.,2007). Lengua (2006), ebeveynlik ve çocuğun mizacı arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında, yüksek düzeyde korku ve sinirlilik gösteren, düşük çaba gerektiren kontrol düzeylerine sahip olan çocukların ebeveynleri tarafından reddedilme ve tutarsız disiplin uygulamalarıyla ilişkili olduğunu belirlemiştir. Çocuğun korkulu mizaç özelliğine sahip olmasının daha az olumsuz ebeveynlik davranışına neden olacağını ifade etmiştir. Bazı çalışmalarda zor mizaç özellikleri daha olumsuz ebeveynlik ile ilişkilendirilirken, bazı çalışmalarda zor mizacın daha yüksek ebeveynlik ile ilişkili olduğu gösterilmiştir (Laukkanen, 2014). Olumsuz duygusallık, zor mizaç kavramının temel boyutu olarak kabul edilir. Olumsuz duygusallık tanımı, Rothbart, Ahadi ve Hershey (1994) tarafından çocuğun stres faktörlerine öfke, sinirlilik, korku veya üzüntü gibi yüksek derecede duygusallıkla tepki verme eğilimi olarak tanımlanmıştır. Çocukların olumsuz duygusallığı (örneğin, asabiyet, zorluk, çekingenlik ve öfke eğilimi) ebeveyn olmayı zorlaştıran bir mizaç özelliğidir. Ebeveynlerin daha uyumlu, sakinleştirmesi kolay veya sosyal çocuklarına karşı sıcak ve duyarlı ebeveynlik göstermeleri beklenirken, daha sinirli, talepkar veya içine kapanık çocuklarına yönelik sinirli ve soğuk ebeveynlik göstermesi beklenebilir (Putnam, Sanson ve Rothbart, 2002). Bu çalışmada, alan yazındaki sonuçlara paralel olarak çocuğun olumlu duygulanım ve kabul edilebilir tepkileri arttıkça anne çocuk iletişiminin arttığı görülmüştür. Çocuğun mizacı ve ebeveyn-çocuk iletişimi konusunda yapılan bir başka çalışmada, çocukların mizacı (sosyallik, aktivite), ebeveyn-çocuk açık iletişimi ve akran ilişkileri, çocukların bilişsel ve duyuşsal mutluluğu ile pozitif olarak ilişkili bulunmuştur. Çocukların duygusal mizaçları, ebeveyn-çocuk problemleri, çocukların bilişsel ve duyuşsal mutlulukları ile olumsuz yönde ilişkilendirilmiştir. Araştırmanın regresyon analizi sonucunda ise, çocukların mizaç (aktivite, sosyallik) özelliklerinin, ebeveyn-çocuk açık iletişimini, akran ilişkilerini ve bilişsel mutluluğu açıklamada en etkili faktörler olarak kabul edilmiştir (Lee ve Kim, 2013). Holder ve Klassen (2009) de çocukların mizacının çocukların mutluluğundaki varyansın %9 ila 29'unu açıklamıştır. Daha sosyal ve aktif, daha az utangaç, duygusal çocukların daha mutlu olduğunu belirlemişlerdir. Kolay mizaçlı olarak da değerlendirilen sosyal ve aktif çocukların daha mutlu olduğu dikkate alındığında, mutlu olan çocukların anneleriyle iletişimleri de daha olumlu olabilir. Bu çalışmada da, mizaç özelliklerini belirleyen yedi alt boyuttaki puanların artması çocuğun kolay mizaçlı olduğunu göstermekte olup çocuğun uyumlu, aktif ve kabul edilebilir tepkilerinin annelerin iletişim puanlarının arttırdığı saptanmıştır.

Araştırmanın diğer önemli bulgusu da çocukların cinsiyetine göre mizaçla ilgili aktivite düzeyi, yakınlık ve uyum, dikkat ve sebat, duygusal duyarlılık boyutlarında anlamlı farklılıklar olduğudur. Psikobiyolojik yaklaşım, mizacı, tepkisellik ve öz düzenlemede yapısal temelli bireysel farklılıklar olarak tanımlar. Psikobiyolojik yaklaşımda, mizaç tepkisellik veya yatıştırılabilirlik, yeniliğe karşı korku veya sıkıntı, yüksek ve düşük yoğunluklu zevk, dikkat odaklama ve amaçlı hareketlilik ve algısal duyarlılık (yani, çevredeki ince değişikliklerin farkındalığı) boyutlarıyla değerlendirilmektedir (Rothbart ve Derryberry, 1981). Else-Quest ve arkadaşlarının (2006), çocuk mizacındaki cinsiyet farklılıklarına ilişkin üç aydan 13 yaşına kadar olan çocuklarla ilgili meta-analiz çalışmalarında, çaba gerektiren kontrolde kızlar lehine büyük bir fark gösterdiğini, özellikle aktivite ve tepki yoğunluğunda erkek çocuklar lehine farklılık olduğunu belirlemişlerdir. Olumsuz duygulanımda ise, cinsiyet farklılığın anlamlı olmadığını saptamışlardır. Ayrıca mizaç özelliklerinde, cinsiyet farkına ilişkin büyüklüğün kültür ve yaşa da bağlı olduğunu, yaşla birlikte bu farkın daha arttığını vurgulamışlardır. Güney Koreli çocuklarla yapılan bir çalışmada, Güney Koreli çocukların içe dönük tarzlara göre

dışadönük tarzları, uygulanabilir tarzlara karşı yaratıcı tarzları ve düşünme tarzlarına karşı duyguyu ettikleri bulunmuştur. Güney Koreli erkekler ve kadınlar, dört mizaç stilinden üçünde farklılık göstermiştir. Erkeklere kıyasla kızların dışa dönük, duygulu ve düzenli stilleri tercih etme olasılıklarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Cinsiyet farklılıklarına ilişkin literatür, genel olarak erkeklerin düşünme, kadınları ise duygu tarzlarını tercih eden olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla, Güney Koreli erkeklerin düşünme tarzını, kadınların ise duygu tarzını tercih etme olasılıklarının daha yüksek olduğu bulgusu bu alan yazınıla uyumludur (Lee, Oakland ve Ahn, 2010). Bu sonuçlar araştırmanın bazı bulguları ile paralellik göstermektedir. Bu çalışmada, dikkat ve sebat alt boyutunda kızların puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Ancak mizacın tepkisellik boyutunda çocuklar arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Aktivite düzeyi, yakınlık ve uyum ve duygusal duyarlılık boyutlarında da kızların puanlarının daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Başka bir meta-analiz çalışmasında da, tipik gelişim gösteren çocuk örneklemeyle ilgili çalışmaların, erkeklerin olumsuz duygusal, dürtüsellik, aktivite ve yaklaşma davranışı boyutlarında kızlardan daha iyi performans gösterdiğini; korku, işbirliği ve olumlu ruh hali boyutlarında ise kızların erkeklerden daha iyi performans gösterdiğini bulmuşlardır (Cosentino-Rocha ve Linhares, 2013).

Çalışmada kız çocuğu olan annelerin mesaj becerilerinin daha iyi olduğu belirlenmiştir. Block (1983), kadınların kişilerarası ilişkilere, birliğe, toplumsal değerlerin korunmasına, insan ilişkilerine ve dışavurumculuğa vurgu yaptığını belirlemiştir. Grup etkileşimlerinde kızlar, grubu samimi bir ağ olarak algılar ve güven ve desteğin paylaşılmasını vurgular. Block ayrıca, kadınların daha empatik bir cinsiyet olduğunu ve sözel olmayan ipuçlarından duyguları erkeklerden daha doğru bir şekilde ayırt edebildiğini ifade etmektedir. Çocukların sosyalleşme sürecinde kız çocukları, sıcak, pürüzsüz, destekleyici etkileşim için çabalamak üzere sosyalleştirilirken, erkek çocuklar ise hiyerarşik, statü odaklı ve rekabetçi ilişkiler içinde sosyalleşirler (Akt.Timmers, Fischer ve Manstead, 1998). Ayrıca erkekler çocukları birçok iletişim özelliğinin gelişiminde (göz teması, jest kullanımı jest taklidi, ortak dikkat, sosyal referans gibi) kızların gerisinde kalmaktadır. Ayrıca kızlarda normal iletişim süreci ve dil becerilerinin gelişimi, erkeklere göre daha hızlı ve ileri düzeydedir (Adani ve Capanec, 2019). Başka bir çalışmada ise ebeveynlerin kızlarıyla oğullarıyla iletişim kurma biçiminde çok az fark olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçta deneklerin eğitim düzeyinin etkili olabileceği ifade edilmiştir (McNaughton ve Niedzwiecki, 2000).

Nörobiyolojik çalışmalar iletişim ve dil konusunda cinsiyet farklılığında en “mantıklı” biyolojik belirteçlerden biri oldukları için cinsiyet hormonlarının rolüne odaklanmışlardır. Genel olarak, östrojenin gelişmiş sosyal ve sözel becerilerle ilişkili olduğu ve beyindeki dil merkezlerinin ve ilgili alanların büyümesini teşvik ettiği, testosteronun ise tam tersi bir etkiye sahip olduğu bulmuşlardır. Cambridge Çocuk Gelişimi Araştırması, fetal testosteronun çocuklarda sosyal gelişim, dil gelişimi ve empati ile ters orantılı olduğunu ortaya koymuştur. Genel olarak, iletişim ve dil sistemi edinmede kadın beyinin işlevsel organizasyonu, kadınlara erkeklere göre doğal bir avantaj sağlıyor gibi görünmektedir (Lutchmaya, Baron-Cohen ve Raggatt, 2002).

Çalışmada, okul öncesi çocukları ilk sırada doğmuş annelerin anne-çocuk iletişiminde konuşma becerilerinin çocuğu 2.ve 3.sırada doğanlardan, dinleme becerilerinin çocuğu 2.sırada doğanlardan daha yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Doğum sırası, bir çocuğun kardeşlerine göre ailedeki konumunu gösterir. Sulloway'in (1996) iddiasına göre, ilk doğan çocuklar basitçe “statükoya” bağlı kalırken, son doğan çocuklar genellikle görüşleri dünyayı değiştirmeye odaklanan isyancılar. Bu görüş araştırmanın bulguları destekler niteliktedir. İlk çocukların anneleriyle ilişkilerinde anneye bağlılıkları konuşma ve dinleme becerilerini olumlu yönde destekleyebilir. Araştırma sonuçları da ilk doğan ve daha sonra doğan çocuklar arasında doğum sırasına göre ebeveyn muamelesinde farklılıklar olduğunu göstermektedir (Daniels, Dunn, Furstenberg ve Plomin, 1985). İlk çocukta ebeveynler daha ilgili, titiz ve beklentileri yüksek olduğundan dinleme ve konuşma puanları daha yüksek çıkmış olabilir. İlk çocuğun

yetiştirilmesi sırasında öğrenilen ve artık gereksiz görülen uygulamalar, sonraki çocuklarda aile dinamiklerinin değişmesiyle birlikte uygulanmamaktadır. Ebeveyn davranışlarını belirlemede önemli olan doğum sırası annelerin iletişim biçimlerinde de farklılaşmaya sebep olabilir.

Çalışmada, 36-40 yaş aralığındaki annelerin çocuklarını dinleme becerilerinin diğerlerinden daha düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu da mevcut araştırma bulgusunu destekler niteliktedir. Bunun nedeni bu yaş aralığındaki annelerin iş ve evlilikle ilgili stres faktörlerinin artabileceği ve bu durumda annelerin çocuklarını dinleme konusunda daha az sabır ve enerjiye sahip olabilecekleriyle açıklanabilir. Çalışmada, ortaokul mezunu annelerin çocuklarıyla sözsüz iletişim becerilerinin diğerlerinden daha düşük düzeyde olduğu saptanmıştır. Sosyo-ekonomik açıdan düşük gelirli olan ailelerde sözsüz iletişim kullanımı düşük olduğu için çocuklarında iletişimlerinde sözsüz iletişimin etkisi düşük çıkmaktadır (Höl, 2017). Önder, Balaban-Dağal ve Şallı (2016) çalışmalarında ebeveynlerin eğitim düzeyinin çocukların iletişim becerilerinin gelişimini etkilediği, bu farklılıkların eğitim düzeyi yüksek olan ebeveynler lehine olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular da çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Anne öğrenim düzeyi yükseldikçe annelerin çocuk yetiştirme konusunda bilinç ve farkındalık düzeyleri arttığından, çocuklarıyla iletişimleri de daha etkili ve sağlıklı olabilir. Çalışmaların birçoğu, daha yüksek eğitim düzeyine sahip ebeveynlerin, çocukların gelişimsel kilometre taşları ve süreçleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olma eğiliminde olduğunu göstermektedir (Bornstein ve diğerleri, 2010). Örneğin, çocuk gelişimi konusunda güçlü bir bilgi birikimine sahip annelerin, daha az bilgiye sahip annelere kıyasla çocuklarıyla daha olumlu etkileşimde buldukları bulunmuştur (Huang ve diğerleri, 2005).

Öneriler

Anne babaların çocuklarıyla iletişimde çocuklarının bireysel özelliklerini dikkate almaları önemlidir. Çocuğun bireysellik özelliklerinden olan mizaç olumlu bir iletişim sürecinde belirleyici olabilir. Özellikle zorlu bir mizaca sahip çocuklar ebeveynlerinin psikolojik iyi oluşlarını ve ebeveynlik tarzlarındaki duyarlılık derecesini olumsuz etkileyebilir. Zor mizaç özelliklerine sahip çocuklar, özellikle annenin ebeveynliğinin olumsuz, öfkeli veya zorlayıcı ve son derece kontrol edici olması konusunda yüksek risk oluşturabilir. Bu nedenle ailelere mizaç temelli davranışsal ebeveynlik müdahalelerinin planlanması, uygulanması ve yaygınlaştırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Mizaç temelli davranışsal ebeveynlik müdahalelerinin planlanması için bu alanda çalışan uzmanların da (çocuk gelişimciler, okul öncesi öğretmenleri, rehberlik ve psikolojik danışmanlar) hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi gerekmektedir. Araştırmalar huzursuz bebeklerle başa çıkma konusunda anne eğitiminin bu bebekler için nasıl daha iyi bilişsel, sosyal ve duygusal sonuçlara yol açabileceğini göstermiştir. Çocukların düzenleyici ve tepkisel mizaç özelliklerini tanımak hem ebeveynleriyle hem de öğretmen ve arkadaşlarıyla etkileşimlerini kolaylaştırabilir.

Mizaca uygun ebeveynlik anne-baba ve çocuk arasında uyumlu ilişkinin kurulmasında önemlidir. Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı anne baba eğitimine yönelik yürüttükleri çalışmalarında mizaç temelli ebeveynlik uygulamalarını içeren programlar yürütmelidir. Mizaç temelli bilgilendirici ve farkındalık yaratıcı ebeveynlik eğitim programları hem çocuğun hem de annenin ruh sağlığı açısından önleyici müdahaleler sağlar. Mizaç temelli ebeveynlik uygulamaları anne ve çocuk arasındaki uyumlu ilişkileri destekleyerek güvenli bağ kurmalarını sağlamada çok önemlidir. Çocuğun bireysel özelliklerine duyarlılık, bu özelliklere yanıt olarak ebeveynlik davranışında esneklik ve çocuğun olumsuz olarak etiketlenmesinden kaçınma gibi genel ilkeler önemlidir. Ebeveynler de, çocuklarını yatıştırmak, kontrol etmek ve teşvik etmek için stratejiler seçerken ve genel çocuk yetiştirme ortamını düzenlerken çocuğunun belirli mizaç özelliklerini dikkate almalıdır. Ebeveyn çocuk etkileşiminin niteliği ve kalitesinde, çocuğun bireysel özelliklerinin kabul edilerek, çocuğa gerekli hassasiyet ve duyarlılığın gösterilmesinin önemli olduğu unutulmamalıdır.

Bu önerilerin yanında ileriye dönük araştırmalarda ebeveyn ve çocuk arasındaki iletişimde ebeveynlerin kişilik özellikleri, annelerin iyi oluşları, problem çözme becerileri, anne depresyonu gibi değişkenlerle ilişkisel, niteliksel ve karma desenlerde çalışmalar planlanabilir. Ayrıca özellikle okul dönemi çocuklar için çocuk mizacının öğrenme özellikleriyle ilişkilerine yönelik de araştırmalar yapılabilir. Mizaç özellikleri ve ebeveynliğin çeşitli yönlerinin farklı yaş grupları ve cinsiyet değişkenleri arasında ilişkilerinin saptanacağı boylamsal, ilişkisel, nitel ve deneysel müdahale modelinde daha fazla çalışma yapılmalıdır. Mizaç özelliklerinde kültürel faktörlerin etkisini daha iyi anlayabilmek için, farklı kültürlerde anne babaların ebeveynliğe yönelik temel inançları, değerleri ve beklentilerinin belirlendiği karşılaştırmalı araştırmaların yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acar, I. H., Rudasill, K. M., Molfese, V., Torquati, J., & Prokasky, A. (2015). Temperament and preschool children's peer interactions. *Early Education and Development, 26*(4), 479-495.
- Adani, S., & Cepanec, M. (2019). Sex differences in early communication development: Behavioral and neurobiological indicators of more vulnerable communication system development in boys. *Croatian medical journal, 60*(2), 141-149.
- Block, J. H. (1983) Differential premises arising from differential socialization of the sexes: Some conjectures. *Child Development, 54*: 1335-1354.
- Bornstein MH, Cote LR, Haynes OM, Hahn CS, Park Y. (2010). Parenting knowledge: Experiential and sociodemographic factors in European American mothers of young children. *Developmental Psychology, 46*(6):1677–1693.
- Clark, L. A., Kochanska, G., Ready, R. (2000). Mother's personality and its interaction with child temperament as predictors of parenting behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 79*, 274–285.
- Cosentino-Rocha, L., & Linhares, M. B. M. (2013). Child temperament and gender differences. *Paidéia (Ribeirão Preto), 23*, 63-72.
- Dallaire, D.H., Weinraub, M., 2007. Infant-mother attachment security and children's anxiety and aggression at first grade. *J. Appl. Dev. Psychol. 28* (5–6), 477–492.
- Daniels, D., & Plomin, R. (1985). Differential experience of siblings in the same family. *Developmental Psychology, 21*(5), 747-760.
- Else-Quest, N. M., Hyde, J. S., Goldsmith, H. H., & Van Hulle, C. A. (2006). Gender differences in temperament: a meta-analysis. *Psychological bulletin, 132*(1), 33.
- Gleason, T. R., Gower, A. L., Hohmann, L. M., & Gleason, T. C. (2005). Temperament and friendship in preschool-aged children. *International Journal of Behavioral Development, 29*(4), 336–344. doi: 10.1080/01650250544000116
- Holder, M. D., & Klassen, A. (2010). Temperament and happiness in children. *Journal of Happiness Studies, 11*(4), 419-439.
- Höl, Ş. (2017). Annelerin İletişim Becerilerinin Yönelik İletişimlerinin 5-6 Yaş Grubu Çocuklarının Yetenekleri Üzerindeki Yordayıcı Etkisi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 4*(13), 351-381.
- Huang KY, Caughy MOB, Genevro JL, Miller TL. (2005). Maternal knowledge of child development and quality of parenting among white, African-American and Hispanic mothers. *Journal of Applied Developmental Psychology. 26*(2):149–170.

- Karakaya, İ. (2012). Bilimsel araştırma yöntemleri. A. Tanrıoğen (Edt.) *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı.
- Kochanska, G. (1997). Multiple pathways to conscience for children with different temperaments: From toddlerhood to age 5. *Developmental Psychology*, 33, 228–240.
- Kornienko, D. S. (2016). Child temperament and mother's personality as a predictors of maternal relation to child. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 233, 343-347.
- Laukkanen, J., Ojansuu, U., Tolvanen, A., Alatupa, S., & Aunola, K. (2014). Child's difficult temperament and mothers' parenting styles. *Journal of Child and Family Studies*, 23(2), 312-323.
- Lee, D. H., Oakland, T., & Ahn, C. (2010). Temperament styles of children in South Korea and the United States. *School Psychology International*, 31(1), 77-94.
- Lee, J. S., & Kim, E. J. (2013). The effects of children's temperament, parent-child communication styles, and peer relationships on children's happiness. *Korean Journal of Human Ecology*, 22(5), 433-445.
- Lengua, L. J. (2006). Growth in temperament and parenting as predictors of adjustment during children's transition to adolescence. *Developmental psychology*, 42(5), 819.
- Lengua, L. J., & Kovacs, E. A. (2005). Bidirectional associations between temperament and parenting and the prediction of adjustment problems in middle childhood. *Applied Developmental Psychology*, 26, 21–38.
- Lutchmaya, S., Baron-Cohen, S., & Raggatt, P. (2002). Foetal testosterone and eye contact in 12-month-old human infants. *Infant Behavior and Development*, 25(3), 327-335.
- Maulik, P. K., & Darmstadt, G. L. (2009). Community-based interventions to optimize early childhood development in low resource settings. *Journal of Perinatology*, 29(8), 531-542.
- McNaughton, J., & Niedzwiecki, C. K. (2000). Gender differences in parent child communication patterns. *Journal of Undergraduate Research*, 3, 25-32.
- Önder, A., Balaban-Dağal, A., & Şallı, D. (2016). Investigation of 60-72 months children communication skills by age, gender, parent's education level and parenting styles variables. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 7(4), 84-93.
- Önder, A., Dağal, A. B., & Bayındır, D. (2018). Okul öncesi dönem çocukların mizaç özellikleri ve annelerinin ebeveynlik stillerinin çocukların ego sağlamlık düzeyleri üzerindeki yordayıcı etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 43(193), 79-90.
- Paterson, G. & Sanson, A. (1999). The association of behavioural adjustment to temperament, parenting and family characteristics among 5 year-old children. *Social Development*, 8, 293–309.
- Paulussen-Hoogeboom, M. C., Stams, G. J. J. M., Hermanns, J. M. A., & Peetsma, T. T. D. (2007). Child negative emotionality and parenting from infancy to preschool: A meta-analytic review. *Developmental Psychology*, 43, 438–453.
- Pianta, R. C., Nimetz, S. L., & Bennett, E. (1997). Mother-child relationships, teacher-child relationships, and school outcomes in preschool and kindergarten. *Early childhood research quarterly*, 12(3), 263-280.
- Prinzle, P., Stams, G. J. J., Deković, M., Reijntjes, A. H., & Belsky, J. (2009). The relations between parents' Big Five personality factors and parenting: A meta-analytic review. *Journal of personality and social psychology*, 97(2), 351.

- Putnam, S. P., Sanson, A. V., & Rothbart, M. K. (2002). *Child temperament and parenting*. Handbook of Parenting (Ed. Marc H. Bornstein), 1., 255–277.
- Rao, W. (2019). *Analysis of Factors Affecting Children's Personality Shaping from the Perspective of Developmental Psychology*. 2019 International Conference on Reform, Technology, Psychology in Education (ICRTPE 2019)
- Rothbart, M. K., & Bates, J. E. (1998). *Temperament*. In W. Damon & N. Eisenberg (Eds.), Handbook of child psychology: Social, emotional and personality development (5th ed., Vol. 3, pp. 105–176). New York: Wiley.
- Sanson, A., & Rothbart, M. K. (1995). Child temperament and parenting. *Handbook of parenting*, 4, 299-321.
- Sanson, A., Hemphill, S. A., & Smart, D. (2004). Connections between temperament and social development: A review. *Social Development*, 13(1), 142-170.
- Shabas, S. (2016). Relationships between parents and preschool-age children attending kindergartens. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 233, 269-273.
- Smith, C., & Gibbard, D. (2011). Baby talk home visits: Development and initial evaluations of a primary prevention service. *Child Language Teaching and Therapy*, 27(1), 68-83.
- Sulloway, F. J. (1996). *Born to rebel: Birth order, family dynamics, and creative lives*. New York, NY: Pantheon Books.
- Szewczyk-Sokolowski, M., Bost, K. K., & Wainwright, A. B. (2005). Attachment, temperament, and preschool children's peer acceptance. *Social Development*, 14, 379–397.
- Tenuta, F., Marcone, R., Bartolo, M. G., Persampieri, M., & Costabile, A. (2017). I Look, You Smile: The First Mother–Child Communicative Interaction: A Longitudinal Study. *SAGE Open*, 7(2), 1-11.
- Timmers, M., Fischer, A. H., & Manstead, A. S. (1998). Gender differences in motives for regulating emotions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(9), 974-985.
- van den Boom, D. C. (1995). Do first-year intervention effects endure? Follow-up during toddlerhood of a sample of Dutch irritable infants. *Child development*, 66(6), 1798-1816.
- Yalçın, H. (2013). Anne-çocuk iletişimi eğitiminin etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013(28), 179-194.
- Zolten K. & Long N. (2006). *Parent/child communication*. Department of Pediatrics, University of Arkansas for Medical Sciences Artwork by Scott Snider. <http://www.parenting-ed.org/handouts/communication-parent%20to%20child.pdf/> (Erişim tarihi: 02.02.2017).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Tarih: 09.01.2020

No: 2020/01

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %30

3. yazar katkı oranı : %20

Öğretmen Adaylarının Çocuk Sevme, Çocuk Hakları ve Çocuk Hakları Eğitime Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*

An Investigation of the Relationship between Teacher Candidates' Attitudes towards Liking of Child, Children's Rights and Children's Rights Education

Doç. Dr. Erdem HAREKET¹, Dr. Öğr. Üyesi Hatice LEBLEBİCİ²

Öz

Bu çalışmada sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme, çocuk hakları ve çocuk hakları eğitime ilişkin tutumlarının ilişkisel bağlamda belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, nicel araştırma yaklaşımına uygun şekilde ilişkisel tarama deseninde tasarlanmıştır. Araştırma grubunu amaçlı örnekleme yoluyla belirlenmiş 314 sınıf öğretmeni adayını oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri, Duyan ve Gelbal (2008) tarafından Türkçeye uyarlanan Barnett'in Çocuk Sevme Ölçeği, Karaman Kepenekçi (2006) tarafından geliştirilen "Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği ile Öztürk ve Doğanay (2017) tarafından geliştirilen "Çocuk Hakları Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği" uygulanarak elde edilmiştir. Verilerin analizinde sınıf öğretmeni adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumları, çocuk sevme düzeyleri ve çocuk hakları eğitime ilişkin tutumlarının farklı değişkenler açısından karşılaştırılması için "Bağımsız Gruplar t-Testi", "Tek Yönlü Varyans Analizi" kullanılmıştır. "Tek Yönlü Varyans Analizi-ANOVA" sonucunda ortaya çıkan anlamlı farklılığın hangi alt gruplar arasında olduğunu belirlemek için ise "Post-Hoc LSD Testi" analizleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme, çocuk hakları ve çocuk hakları eğitime yönelik tutumları farklı değişkenler açısından ilişkisel olarak ele alınmış ve bu doğrultuda da çeşitli tespitler ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çocuk hakları, çocuk hakları eğitimi, çocuk sevme, sınıf öğretmeni adayları, tutum

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, it was aimed to determine the attitudes of elementary school teacher candidates towards liking of children, children's rights, and children's rights education in a relational context. The design of the study was based on the correlational research model with quantitative methodology. The participant group of the research consists of 314 elementary school teacher candidates determined through purposive sampling. The data of the research are Barnett's Liking of Children Scale adapted to Turkish by Duyan and Gelbal (2008), "Attitude Scale towards Child Rights Scale developed by Karaman Kepenekçi (2006) and Attitude Scale towards Children's Rights Education developed by Öztürk and Doğanay (2017). In the analysis of the data, "Independent Groups t-Test" and "One-Way Analysis of Variance" were used to compare the attitudes of the elementary school teacher candidates towards children's rights, their level of love for children and their attitudes towards children's rights education in terms of different variables. "Post-Hoc LSD Test" analyzes were used to determine between which subgroups the significant difference emerged as a result of "One-Way Analysis of Variance-ANOVA". As a result of the research, the attitudes of the elementary school teacher candidates towards liking children, children's rights and children's rights education were discussed in terms of different variables and various determinations were made in this direction.

*Bu çalışma verileri, 121B926 numaralı TÜBİTAK-4004 BİTO Projesi kapsamındaki hazırlık aşaması çalışmalarından elde edilmiştir. Proje kapsamındaki bilimsel çalışmalarla herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır.

¹Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, erdemhareket@gmail.com

²İstanbul Kültür Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, h.leblebici@iku.edu.tr

Keywords: Children's rights, children's rights education, liking children, prospective classroom teachers, attitude

Paper Type: Research

Giriş

Çocuk her ne kadar evrensel manada bizlere aynı anlamları çağrıştıran bir kavram olarak karşımıza çıkıyor olsa da, farklı disiplin alanlarında farklı tanımlamalara kavuşturulmuş da bir kavramdır. Hukuk, sosyoloji ve psikoloji gibi disiplinlerdeki tanımlamaları genel çerçevede bütünleştirildiğinde çocuk; “0-18 yaş aralığında bulunan, herkesten bağımsız kendine has özellikleri olan, genelde merak eden, sorgulayan, atik, çevik, zeki ve öğrenmeye hevesli bir insan” olarak tarif edilebilir (Sağlam ve Aral, 2016). Çocuklara özgülenmiş haklar olarak kavramsallaştırılan çocuk hakları olgusunun ise, -insan hakları çatısı altındaki bir hak gruplandırması olarak bakıldığında- insan olmasından dolayı her bireyin doğuştan kazandığı ve 18 yaşına kadar tüm dünya çocuklarının sahip olduğu vazgeçilemez haklar olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu haklar dört temel ilke üzerinden esas alındığında; ayırım gözetmeme, çocuğun yüksek yararı, katılım, yaşama ve gelişme olarak gruplandırmaya tabi tutulabilir (Akyüz, 2018). İlk çağ ve öncesinde başlayan çocukluk tarihine bakıldığında çocuk hakları ile ilgili ilk kısıtlımların Fransız İhtilali ile ortaya çıktığı söylenebilir. Bu dönemde, diğer dönemlere nazaran çocuk olarak nitelendirilen varlıkların eğitilmesinin önemi daha belirgin hale gelmiş ve eğitim kurumlarında çocuklara ait fikirlerin kabulüne değinilmiştir (Dirican, 2018). Bu kısıtlımların gücünü artırıcı nitelikte ki çocuk hakları mevzuatının ise 1924 yılında I. Dünya Savaşı sonrasında hazırlanan I. Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi ile uluslararası ölçekte görünür hale gelmeye başladığını söylemek mümkündür. Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, I. Dünya Savaşı sonrasında savaştan etkilenen çocuklar için 1924 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olan devletler tarafından imzalanmıştır. Bildirge, olağanüstü durumlarda –savaş dönemi özellikleri esas alınarak- çocukların korunması üzerine yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda da Bildirinin çocuğun gelişimi, beslenmesi, özel bakımı, barınması, sağlık hizmetlerine erişimi ve eğitim gibi hayati ihtiyaçlarının karşılanması, çocuğun savaşın olumsuz tüm etkilerinden korunması, istismar edilmesinin önlenmesi ve akranlarıyla bir arada bulunma gibi temel ilkelere dayalı olarak hazırlandığı görülmektedir (Kurt, 2016; Merey, 2018; UN, 1924). 1959 yılında yayınlanan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi ise Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi sonrasında hazırlanan çocuk haklarının gelişimini sürdürücü bir diğer uluslararası norm olarak karşımıza çıkmaktadır. Bildiri, II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş Milletlerin, 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ni kabulü sonrasında çocuklara yönelik özel bir düzenleme yapılması gerekliliğinden hareketle kurulan Sosyal Sorunlar Meclisi tarafından ortaya konmuştur. I. Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'nde yer alan maddeler ve İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin yeniden düzenlenmesi ile oluşturulan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi, 1989 yılına kadar çocuk hakları çalışmalarının temel referans noktasını teşkil etmiştir. Bildirge, ayırım gözetmeme, çocuğun yüksek yararı, çocuğa vatandaşlık ve kimlik hakkının verilmesi, sağlık, barınma, beslenme ve eğitim ihtiyaçlarının giderilmesi, her türlü ihmal ve istismardan çocuğun korunması konuları esas alınarak maddeleştirilmiştir (UN, 2006). Çocuğun gelişim, eğitim, korunma ve sevgi ihtiyaçlarının karşılanması, 16 yaş altı çocukların eğitime devam etme zorunluluğu ve çalıştırılmayacağı, orta öğretime devam edemeyen çocukların mesleki kurslara yönlendirilmesi, özel gereksinimi olan çocukların eğitimi ve tedavisi ile çocuğun korunmasına yönelik kanun ve yasaların yapılıp uygulanması gibi hususlar BM Çocuk Hakları Bildirisinin temel kapsamını oluşturmaktadır (Erbay, 2019). Bildiri'nin içerik itibarıyla bir benzeri de Türkiye'de yaşayan çocuklara özgü olarak hazırlanmış beş maddelik Türk Çocuk Hakları Bildirisi (1963) adıyla karşımıza çıkmaktadır.

Evrensel nitelik taşıyan bu bildirilerin, hukuki açıdan taraf olmuş ülkelere hukuki bağlayıcılık yüklememesi ise tarihsel süreç içerisinde bu normların, sembolik bir anlam düzeyinde kalmasına sebebiyet vermiştir. Birleşmiş Milletler tarafından 1989 yılında imzaya

sunulan Çocuk Hakları Evrensel Sözleşmesi, bu noktada ki hukuki gereklerin de giderilmesi manasında etkin bir uluslararası çocuk hakları normu olarak hazırlanmış ve tüm dünya çocuklarının hak çerçevesini oluşturuca bir kapsamla tüm ülkelerin imzasına sunulmuştur. Sözleşme, uluslararası sözleşmelerin normlar hiyerarşisindeki konumu itibarıyla de taraf devletlere iç hukuk sistemlerinde bazı düzenlemeler yapılması gerekliliğini getirmiştir. Sözleşme hükümlerinin, çocuğun her türlü ayrımcılıktan korunması, yaşama ve gelişme hakkı, çocuğun üstün yararı ve katılım hakkı gibi dört temel ilke üzerinde oluşturulmuş olduğunu söylemek mümkündür (Akyüz, 2018).

Sözleşme içerisinde dikkat çekici bir husus ise hakkın sahibi çocuklara ve tüm yetişkinlere çocuk haklarının etkin ve uygun eğitimsel yaklaşımlarla öğretilmesinin gerekliliğidir. Sözleşme'nin 42. Maddesi kapsamında "*Taraf Devletler, Sözleşme ilke ve hükümlerinin uygun ve etkili araçlarla yetişkinler kadar çocuklar tarafından da yaygın biçimde öğrenilmesini sağlamayı taahhüt ederler*" (UNICEF, 1989) hükmü yer almaktadır. Bu çerçevede ilgili hükmün, çocuk hakları eğitiminin, öğretmenler ve çocuklar başta olmak üzere tüm toplumsal kesimler açısından gerekliliğini ve önemini net şekilde ortaya koyduğu görülmektedir (Elçin ve Arıdemir, 2017). Nitekim bu husustaki hassasiyet, 2021 yılında yine BM tarafından Çocuk Hakları Evrensel Sözleşmesinin ek ihtiyari protokolleri arasında kabul edebileceğimiz "BM Dijital Çevrelerde Çocuk Hakları Genel Yorum 25 Bildirisi'nde" de kendini göstermektedir. Bu bağlamdan hareketle demokratik bireylerin toplumda yetişebilmesi için konu alanları ile donatılmış öğretmenlere, dijital çağa uygun zenginleştirilmiş insan hakları ve çocuk hakları eğitimi içeriklerine ihtiyacın olağan bir beklenti olduğu söylenebilir (Uçuş 2013). Çocuk hakları eğitiminde esas amaç, çocukların sahip oldukları hakların ve sorumlulukların hem hakkın muhatabı olan çocuklara hem de yetişkinlere bilgi düzeyinde öğretilmesinin yanında günlük hayatla ilişkilendirebilecekleri bir içerikle hakların korunması ve sürdürülebilmesiyle ilgili tutum ve beceri kazandırmaktır (Özdemir-Uluç, 2008). Gerçek yaşam deneyimleri ile çocuk haklarının ilişkilendirilebilmesi için okullarda (yöneticiler, öğretmenler, hizmetliler ve velilerde dâhil olmak üzere) çocuk hakları ve insan haklarına yönelik pozitif yönde bir tutum ve farkındalık kazandırılması gerekmektedir. Bu şekilde birbirlerine sevgi, saygı ve hoşgörüle yaklaşılan bir eğitim ortamında çocukların kendi haklarıyla ilgili tutum ve beceri kazanması mümkün olacaktır (Kepenekçi, 2014). Çocukla en çok temas halinde bulunan öğretmenlerin çocuk haklarına yönelik yaklaşımları da etkili bir çocuk hakları eğitimi için bu noktada önem kazanmaktadır. Öğretmenlerin özellikle öğrencileri arasında ayırım yapmaması, demokratik bir sınıf iklimi oluşturması, çocuk hakları konusunda bilgi düzeyi, tutum ve farkındalığının yüksek olması, öğrencileriyle empati kurabilmesi, öğrencilerine saygı, sevgi ve hoşgörü ile yaklaşabilme niteliklerine sahip olması beklenmektedir (Durgut, 2014). Çünkü öğretmenlerin sınıf içerisindeki davranış ve tutumları öğrencileri doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla öğretmenlerin demokratik olması, insan ve çocuk hak temelli yaklaşımları benimsemesi ve buna yönelik değerleri kendi yaşantısına uyarlamış olması son derece önemlidir (Gözütok, 2004). Fakat gerek Millî Eğitim Bakanlığı'nın hizmet içi eğitimlerinin yetersizliği gerekse Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK)'ün genel kültür seçmeli dersleri arasında insan hakları ve demokrasi eğitimi dersine yer verme gereği duyması, öğretmen ve öğretmen adaylarının gereken nitelikte yetiştirilmesi ile ilgili ihtiyacı net bir biçimde ortaya koymaktadır (Leblebici, 2020). Karaman (1993), ilkökul öğretmenlerinin çocuk hakları konusunda bilgi sahibi olmadıklarını belirtmiş ve bu sebeple de öğretmen adaylarının mutlaka hizmete başlamadan önce ilgili alanda gereken eğitimleri almalarının gerekliliğinden bahsetmiştir. Benzer biçimde Karaman Kepenekçi (2006), lisans düzeyinde insan hakları dersi alan öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumlarının almayanlara göre daha yüksek olduğunu araştırmasında belirtmiştir. Ersoy (2007) tarafından yapılan başka bir araştırma ise insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık eğitimlerinin öğretmenler tarafından son derece önemli bulunduğu ve bu konuda gerekli mesleki eğitimlerin öğretmenlere verilmesinin öneminden bahsetmiştir. Akbaşlı, Yanpar-Yelken ve Sünbül (2010), eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarının demokratik eğilimlerinin belirlenmesinin öneminden bahsetmişlerdir. Öztürk (2019), ise çocuk hakları

eğitim programı uygulanan öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumlarında olumlu yönde gelişme gösterdiklerini belirtmiştir. Bu araştırmalardan yola çıkılarak özellikle çocuk haklarına yönelik tutumun öğretmen ve öğretmen adayları açısından son derece önemli olduğu söylenebilir.

Araştırmada ele alınacak olan bir diğer inceleme alanı, öğretmen adaylarının çocuk sevmeye düzeyleridir. Nitekim bu noktanın, çocuklara, çocuk haklarına ve çocuk haklarının öğretilmesine yönelik tutumlara etki edebilecek bir husus olduğu düşünülmektedir. Çocuk sevmeye ile meslek seçimi arasında doğrudan bir ilişki olup olmadığı konusunda yapılan araştırmalarda özellikle öğretmen adaylarında çocuk sevmenin meslek seçimi konusunda belirleyici bir unsur olduğu ortaya çıkmıştır (Lasley, 1980; Marso ve Pigge, 1994; Veenman, 1984). Ayrıca öğrencilerine karşı empatik yaklaşımlara sahip, demokratik ve hoşgörülü davranışlar sergileyen öğretmenlerin, öğrencilerinin de benzer şekilde daha demokratik, saygılı, haklara riayet eden ve hoşgörülü tutumlar sergiledikleri görülmüştür (Erbay, 2019; Ergün ve Özdaş, 1999). Çocuk sevmenin bu doğrultuda özellikle çocuk haklarının en önemli becerilerinden biri olan empati kurmak ve hoşgörülü olmak ile ilişki bir husus olduğu söylenebilir (Gelbal ve Duyan, 2010; Karagöz ve Kösterelioğlu, 2015; Uğurlu, 2013). Nitekim bunu destekler nitelikte çocuk sevmeye düzeyi yüksek olan öğretmenlerin, çocuk haklarına daha saygılı oldukları sonucu ortaya konmuştur (Kasapoğlu ve Akyol, 2012).

Bu noktada araştırmada, belirli değişkenler açısından sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevmeye düzeyleri ile çocuk haklarına ve çocuk hakları eğitimine yönelik tutum puanları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, gerçekleştirilen ulusal ve uluslararası literatür incelemesi bağlamında araştırmanın özgün bir kapsama sahip olduğunun belirtilmesi mümkündür. Araştırma çerçevesinde, bu amaç ekseninde aşağıda yer alan alt araştırma sorularına da yanıt aranmıştır:

1. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevmeye düzeyleri ile çocuk haklarına ve çocuk hakları eğitimine yönelik tutumları ne düzeydedir?
2. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevmeye düzeyleri ile çocuk haklarına ve çocuk hakları eğitimine yönelik tutumları cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?
3. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevmeye düzeyleri ile çocuk haklarına ve çocuk hakları eğitimine yönelik tutumları eğitim gördükleri sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?
4. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevmeye düzeyleri ile çocuk haklarına ve çocuk hakları eğitimine yönelik tutumları sahip oldukları kardeş sayısına göre farklılaşmakta mıdır?
5. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevmeye düzeyleri ile çocuk haklarına ve çocuk hakları eğitimine yönelik tutumları anne ve babanın eğitim düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?
6. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevmeye düzeyleri ile çocuk haklarına ve çocuk hakları eğitimine yönelik tutumları daha önce benzer konudaki bir proje/egitime katılma durumlarına göre farklılaşmakta mıdır?

1. Yöntem

1.1. Araştırma Deseni

Araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden genel tarama modelinden yararlanılmıştır. Genel tarama modeli var olmuş ya da olan durumları kendi koşullarıyla betimlemek için kullanılır. Model, araştırmak istenilen konunun müdahale edilmeden gözlemlenip, betimlenmesine de imkân vermektedir. Araştırmada tarama modellerinden karşılaştırmalı ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelinde, iki veya daha fazla sayıda değişkenin arasındaki dinamikler belirlenmeye çalışılır. Birlikte değişim gösterme durumlarının varlığı; varsa nasıl gerçekleştiği incelenir. İlişkisel tarama, korelasyon türü ilişki ile

karşılaştırma yoluyla elde edilen ilişkiler olmak üzere iki yolla yapılabilir (Karasar, 1982/2018; Tekindal, 2021).

Bu araştırmada karşılaştırmalı ilişkisel tarama modeli; temelde projeye katılan öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumları, çocuk sevme düzeyleri ve çocuk hakları eğitimine ilişkin tutum puanları arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması için seçilmiştir. Bunun yanı sıra çocuk sevme düzeyleri ve çocuk hakları eğitimine ilişkin tutum puanlarının cinsiyet, sınıf düzeyi, sahip olunan kardeş sayısı, anne ve baba eğitim düzeyi ve daha önce benzer konu alanı içerikli herhangi bir projeye/egitime katılıp katılmama gibi durumlar açısından farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla tercih edilmiştir. Araştırma kapsamında yürütülen veri toplama işlemlerinin etik çerçevede kalmasına dikkat edilmiş, bu doğrultuda Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan gerekli etik onaylar alınmıştır.

1.2. Araştırma Katılımcıları

Araştırmanın katılımcı grubunu amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen 249'u kadın, 65'i erkek toplam 314 sınıf öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Amaçlı örneklemede araştırmacılar katılımcı grubuna çalışma doğrultusunda kendileri karar verir. Burada amaç, araştırma için en doğru olan grubu belirlemektir (Balcı, 1995/2021). Bu araştırmada sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme düzeyleri, çocuk hakları ve çocuk hakları eğitimine yönelik tutumlarının belirlenmesi amaçlandığından araştırma grubu, TÜBİTAK tarafından 2020-2021 yılları arasında desteklenen 121B926 numaralı proje kapsamındaki başvurular arasından belirli ölçütler ekseninde belirlenmiştir. Bilimsel proje çalışmalarındaki verilerin etik hususlara riayet edilerek kullanılması prensibi gereğince, proje kapsamında daha sonraki süreçte katılımcı olarak yer alacağı belirlenen; proje ana çalışmalarının yürütüldüğü 40 sınıf öğretmeni adayına ait ölçek verileri veri setinden çıkartılarak bu araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir. Böylelikle proje öncesi verilere dayalı gerçekleştirilen bu araştırma ile proje sürecinde gerçekleştirilmesi olası farklı bilimsel çalışmaların hem veri setleri açısından hem de araştırma grupları açısından tamamen farklı tutulması sağlanmıştır.

1.3. Veri Toplama Araçları

1.3.1. Barnett Çocuk Sevme Ölçeği

Araştırmada öğretmen adaylarına Barnett'in Çocuk Sevme Ölçeği (Barnett Liking of Children Scale-BLOCS, 1990) uygulanmıştır. Ölçek, Duyan ve Gelbal (2008) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, Barnett ve Sinsini' nin yetişkinlerin çocuklara yönelik tutumlarının belirlenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Çocuk Sevme Ölçeği (ÇSÖ) 14 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 14; en yüksek puan ise 98'dir. Ölçeğin iç tutarlığı 0.93, test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise 0.91'dir. Ölçek 7'li likert tipindedir. "Hiç katılmıyorum", "Kısmen katılıyorum", "Katılmıyorum", "Ne katılıyorum ne katılmıyorum", "Katılıyorum", "Kısmen katılıyorum" ve "Tamamen katılıyorum" derecelerine sahip olan ölçekte, dört madde olumsuz, on madde ise olumlu anlama sahiptir. Ölçekten yüksek puan alındığında çocuk sevme düzeyinin yüksek; düşük puan alındığında ise çocuk sevme düzeyinin düşük olduğu anlamı çıkarılmaktadır. Duyan ve Gelbal (2008) de Türkçeye uyarlama çalışmasını yaparken 243 üniversite öğrencisi ile çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. Türkçeye uyarlanan ölçekte Cronbach Alpha değeri 0.92, test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise 0.85 olarak belirtilmiştir. Yapılan uyarlama çalışması sonrasında "Barnett Çocuk Sevme Ölçeği"nin Türkçe uyarlaması toplumsal açıdan geçerli ve güvenilir olarak belirtilmiştir (Duyan ve Gelbal, 2008).

1.3.2. Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği

Araştırmada veri toplanan bir diğer ölçek, Karaman-Kepenekçi (2006) tarafından geliştirilen "Çocuk Haklarına Yönelik Tutum Ölçeği" (ÇHYT) dir. Ölçekte; yaşam, gelişim, korunma ve katılım haklarına ilişkin maddeler bulunmaktadır. Ölçek 22 maddeden oluşmaktadır ve bu maddelerin üç tanesi olumsuzdur. Olumsuz olan ifadeler (2, 14 ve 15.) ters olarak

puanlanmaktadır. 5'li likert yapıda hazırlanan ölçekte yer verilen ifadeler: “Tamamen Katılıyorum” (5), “Katılıyorum” (4), “Kararsızım” (3), “Katılmıyorum” (2), “Tamamen Katılmıyorum” (1) olarak belirlenmiştir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 110; en düşük puan ise 22'dir. Ölçek tek faktörlüdür. Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.85, yarı test güvenilirlik katsayısı ise 0.77'dir.

1.3.3. Çocuk Hakları Eğitimine Yönelik Tutum Ölçeği

Öztürk ve Doğanay (2017) tarafından geliştirilen “Çocuk Hakları Eğitimine Yönelik Tutum Ölçeği” (ÇHEYT) üç faktör ve 20 maddeden oluşmaktadır. Faktörler: “Çocuk Hakları Eğitimi ile İlgili Bilgi Edinmeye İlişkin Tutum”, “Çocuk Hakları Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Tutum” ve “Çocuk Hakları Eğitimi ile İlgili Yaygınlaştırmaya İlişkin Tutum” olarak belirlenmiştir. 5'li likert yapıda hazırlanan ölçekte yer verilen ifadeler: “Tamamen Katılıyorum” (5), “Katılıyorum” (4), “Kararsızım” (3), “Katılmıyorum” (2), “Hiç Katılmıyorum” (1) olarak belirlenmiştir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 100; en düşük puan ise 20'dir. Ölçeğin tamamı için Cronbach Alpha değeri .914 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin alt faktörlerine ilişkin Cronbach Alpha değerleri ise sırasıyla .902, .930 ve .881 olarak hesaplanmıştır. Test-tekrar test güvenilirlik katsayısı .901 olarak hesaplanmıştır.

1.4. Araştırma Verilerinin Analizi:

Öğretmen adaylarının “Çocuk Sevme Düzeyleri Ölçeği” ve “Çocuk Hakları Eğitimine Yönelik Tutumları Ölçeği”nin katılımcılara uygulanması ile elde edilen verilerin tamamı SPSS (20.0) programı ile analiz edilmiştir. Öğretmen adaylarının ölçeklerden aldıkları toplam puanlar arasındaki korelasyon incelenmiştir. Ardından sınıf öğretmeni adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumları, çocuk sevme düzeyleri ve çocuk hakları eğitimine ilişkin tutumları; cinsiyet, okudukları sınıf düzeyi ve daha önce benzer konudaki bir proje/eğitime katılma durumları değişkenleri açısından karşılaştırılması için “Bağımsız Gruplar t-Testi”, sınıf öğretmeni adaylarının sahip oldukları kardeş sayısı ile anne ve baba eğitim düzeyi değişkenlerine göre karşılaştırılması için “Tek Yönlü Varyans Analizi”, “Tek Yönlü Varyans Analizi- ANOVA” sonucunda ortaya çıkan anlamlı farklılığın hangi alt gruplar arasında olduğunu belirlemek için ise “Post-Hoc LSD Testi” analizleri kullanılmıştır.

2. Bulgular

2.1. Çocuk Sevme Düzeyleri ve Çocuk Hakları Eğitimine Yönelik Tutum Puanları Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme düzeyleri ve çocuk hakları eğitimine yönelik tutum puanları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon Katsayısı (rho) tekniği kullanılmıştır. Tablo 1'de ilgili sonuçlar görülmektedir.

Tablo 1. Çocuk sevme puanları ile çocuk haklarına yönelik tutum puanlarına ilişkin Spearman Brown sıra farkları korelasyon testi sonuçları

İlişki Bakılan Değişkenler	n	r
Çocuk Sevme Çocuk Haklarına Yönelik Tutum	314	.33

Tablo 1 incelendiğinde sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme puanlarıyla çocuk haklarına yönelik tutum puanları arasında 0.33 değerinde pozitif yönde ilişki tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile iki değişken arasında zayıf düzeyde olumlu bir ilişki bulunmuştur.

2.2. Öğretmen Adaylarının Çocuk Sevme Düzeyleri, Çocuk Hakları Eğitimine İlişkin Tutumları ve Çocuk Haklarına Yönelik Tutumlarının Cinsiyetlerine Göre Farklaşmasına Yönelik Bulgular

Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme düzeyleri, çocuk hakları eğitimine ilişkin tutumları ve çocuk haklarına yönelik tutum puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla bağımsız gruplar için t testi uygulanmıştır. Tablo 2’de ilgili sonuçlar görülmektedir.

Tablo 2. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme ölçeği, çocuk hakları eğitimine ilişkin tutum ve çocuk haklarına yönelik tutum puanlarının cinsiyetlerine göre farklılaşma durumlarına ilişkin bağımsız grup t-testi sonuçları

Puan	Cinsiyet	n	\bar{X}	SS	t Testi		
					t	Sd	P
Çocuk Sevme	Kadın	249	4,79	.27	.004	312	0,997
	Erkek	65	4,79	.25			
ÇHEYT	Kadın	249	4,50	.18	3,129	312	0,002*
	Erkek	65	4,41	.30			
ÇHYT	Kadın	249	4,90	.14	0,810	312	0,418
	Erkek	65	4,88	.13			

Tablo 2 incelendiğinde sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme değişken puanının cinsiyet açısından farklılaşma durumu incelendiğinde bu değişkenin kadın ve erkek katılımcılar açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($t(312) = 0,04$; $p >,05$). Başka bir ifade ile kadın ve erkek katılımcıların çocuk sevmeleri cinsiyetlerine göre fark etmemektedir. Buna karşın katılımcıların ÇHEYT puanlarının cinsiyet açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($t(312)=3,129$; $p <,05$). Başka bir ifade ile kadın katılımcıların ($\bar{x}=4,50$) erkek katılımcılara göre ($\bar{x}=4,41$) ÇHEYT puanlarını daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ÇHYT değişken puanının cinsiyet açısından farklılaşma durumu incelendiğinde bu değişkenin kadın ve erkek katılımcılar açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($t(312) = 0,810$; $p >,05$).

2.3. Öğretmen Adaylarının Çocuk Sevme Düzeyleri, Çocuk Hakları Eğitimine İlişkin Tutumları ve Çocuk Haklarına Yönelik Tutumlarının Sınıf Düzeylerine Göre Farklılaşmasına Yönelik Bulgular

Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme düzeyleri, çocuk hakları eğitimine ilişkin tutumları ve çocuk haklarına yönelik tutum puanlarının sınıf düzeylerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla bağımsız gruplar için t testi uygulanmıştır. Tablo 3’te ilgili sonuçlar görülmektedir.

Tablo 3. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme ölçeği, çocuk hakları eğitimine ilişkin tutum ve çocuk haklarına yönelik tutum ölçeklerinden aldıkları puanların sınıf düzeylerine göre farklılaşma durumlarına ilişkin bağımsız grup t-testi sonuçları

Puan	Sınıf	n	\bar{X}	SS	t Testi		
					t	Sd	P
Çocuk Sevme	3. Sınıf	135	4,76	.30	-1,518	312	0,130
	4. Sınıf	179	4,81	.24			
ÇHEYT	3. Sınıf	135	4,47	.21	-.977	312	0,329
	4. Sınıf	179	4,49	.21			
ÇHYT	3. Sınıf	135	4,90	.14	.186	312	0,853
	4. Sınıf	179	4,89	.15			

Tablo 3 incelendiğinde sınıf öğretmeni adaylarının sınıf düzeyi değişkeni açısından çocuk sevme ($t(312)=-1,518$; $p >,05$), ÇHEYT ($t(312)= -.977$; $p >,05$) ve ÇHYT ($t(312)= .186$; $p >,05$) boyutları bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Başka bir ifadeyle, sınıf değişkeni çocuk sevme ÇHEYT ve ÇHYT değişkenlerini etkilememektedir.

2.4. Öğretmen Adaylarının Çocuk Sevme Düzeyleri, Çocuk Hakları Eğitimine İlişkin Tutumları ve Çocuk Haklarına Yönelik Tutumlarının Kardeş Sayısına Göre Farklılaşmasına Yönelik Bulgular

Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme düzeyleri, çocuk hakları eğitimine ilişkin tutumları ve çocuk haklarına yönelik tutum puanlarının sahip oldukları kardeş sayısına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) testi uygulanmıştır. Tablo 4' te ilgili sonuçlar görülmektedir.

Tablo 4. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme ölçeği, çocuk hakları eğitimine ilişkin tutum ve çocuk haklarına yönelik tutum ölçeklerinden aldıkları puanların kardeş sayısına göre farklılaşma durumlarına ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları

Puan	Grup	f , \bar{X} ve SS Değerleri				ANOVA Sonuçları				
		n	\bar{X}	SS	Var. K.	KT	Sd	KO	F	p
Çocuk Sevme	Yok	9	4,53	0,23	G.Arası	.08	4	.021	.478	.752
	1 kardeş	53	4,49	0,17	G.İçi	13,61	309	.044		
	2 kardeş	89	4,46	0,21	Toplam	13,70	313			
	3 kardeş	68	4,48	0,21						
	4 ve üzeri	95	4,50	0,23						
	Toplam	314	4,48	0,21						
ÇHEYT	Yok	9	4,99	0,02	G.Arası	.54	4	.137	1.967	.099
	1 kardeş	53	4,78	0,30	G.İçi	21,56	309	.070		
	2 kardeş	89	4,80	0,24	Toplam	22,10	313			
	3 kardeş	68	4,81	0,24						
	4 ve üzeri	95	4,75	0,29						
	Toplam	314	4,79	0,27						
ÇHYT	Yok	9	4,86	0,19	G.Arası	.15	4	.038	1.898	.111
	1 kardeş	53	4,90	0,14	G.İçi	6,14	309	.020		
	2 kardeş	89	4,92	0,14	Toplam	6,29	313			
	3 kardeş	68	4,89	0,16						
	4 ve üzeri	95	4,87	0,12						
	Toplam	314	4,89	0,14						

Tablo 4 incelendiğinde sınıf öğretmeni adaylarının sahip oldukları kardeş sayısı değişkeni açısından çocuk sevme ($f(4,309) = .478$; $p > .05$), ÇHEYT ($f(4,309) = 1.967$; $p > .05$) ve ÇHYT ($f(4,309) = 1.898$; $p > .05$) boyutları bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Başka bir ifadeyle, kardeş sayısı değişkeni çocuk sevme, ÇHEYT ve ÇHYT puanlarını etkilememektedir.

2.5. Öğretmen Adaylarının Çocuk Sevme Düzeyleri, Çocuk Hakları Eğitimine İlişkin Tutumları ve Çocuk Haklarına Yönelik Tutumlarının Anne Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşmasına Yönelik Bulgular

Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme düzeyleri, çocuk hakları eğitimine ilişkin tutumları ve çocuk haklarına yönelik tutum puanlarının annelerinin eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) testi uygulanmıştır. Tablo 5'te ilgili sonuçlar görülmektedir.

Tablo 5. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme ölçeği, çocuk hakları eğitimine ilişkin tutum ve çocuk haklarına yönelik tutum ölçeklerinden aldıkları puanların anne eğitim düzeyine göre farklılaşma durumlarına ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları

Puan	f , \bar{X} ve SS Değerleri			ANOVA Sonuçları				Post-Hoc			
	Grup	n	\bar{X}	SS	Var. K.	KT	Sd	KO	F	P	Fark Kaynağı
Çocuk Sevme	İlkokul	171	4,44	0,22	G.Arası	.84	4	.209	5,024	.001*	1-2
	Ortaokul	42	4,56	0,20	G.İçi	12,86	309	.042			
	Lise	73	4,51	0,18	Toplam	13,70	313				
	Üniversite	24	4,55	0,18							
	Lisansüstü	4	4,63	0,21							
	Toplam	314	4,48	0,21							
ÇHEYT	İlkokul	171	4,76	0,26	G.Arası	.34	4	.085	1.212	.306	
	Ortaokul	42	4,84	0,17	G.İçi	21,76	309	.070			
	Lise	73	4,80	0,32	Toplam	22,10	313				
	Üniversite	24	4,86	0,25							
	Lisansüstü	4	4,79	0,25							
	Toplam	314	4,79	0,27							
ÇHYT	İlkokul	171	4,89	0,13	G.Arası	.06	4	.014	.708	.587	
	Ortaokul	42	4,92	0,12	G.İçi	6,24	309	.020			
	Lise	73	4,90	0,18	Toplam	6,30	313				
	Üniversite	24	4,88	0,13							
	Lisansüstü	4	4,93	0,09							
	Toplam	314	4,89	0,14							

Tablo 5 incelendiğinde sınıf öğretmeni adaylarının anne eğitim düzeyi değişkeni açısından çocuk sevme ($f(4,309) = 5,024$; $p < ,05$) boyutunda anlamlı düzeyde farklılık tespit edilmiştir. Farklılığın kaynağının belirlenmesi için Post-Hoc Testi yapılmıştır. Post-Hoc Test sonuçlarına göre; anne eğitimi ilkököl olan katılımcılarla ortaokul olan katılımcılar arasında ortaokul lehine anlamlı düzeyde farklılık bulunmuştur. Başka bir deyişle annesi orta okul mezunu olan katılımcıların ilkököl olanlara göre daha yüksektir. Anne eğitim düzeyi değişkeni açısından ÇHEYT ($f(4,309) = 1,212$; $p > ,05$) ve ÇHYT ($f(4,309) = .708$; $p > ,05$) boyutları bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Başka bir ifadeyle, anne eğitim düzeyi değişkeni ÇHEYT ve ÇHYT değişkenlerini etkilememektedir.

2.6. Öğretmen Adaylarının Çocuk Sevme Düzeyleri, Çocuk Hakları Eğitimine İlişkin Tutumları ve Çocuk Haklarına Yönelik Tutumlarının Baba Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşmasına Yönelik Bulgular

Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme düzeyleri, çocuk hakları eğitimine ilişkin tutumları ve çocuk haklarına yönelik tutum puanlarının babalarının eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) testi uygulanmıştır. Tablo 6'da ilgili sonuçlar görülmektedir.

Tablo 6. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme ölçeği, çocuk hakları eğitimine ilişkin tutum ve çocuk haklarına yönelik tutum ölçeklerinden aldıkları puanların baba eğitim düzeyine göre farklılaşma durumlarına ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları

Puan	f , \bar{X} ve SS Değerleri					ANOVA Sonuçları				Post-Hoc	
	Grup	n	\bar{X}	SS	Var. K.	KT	Sd	KO	F	p	Fark Kaynağı
ÇHEYT	İlkokul	109	4,46	0,26	G.Arası	.09	3	.031	.697	.554	
	Ortaokul	45	4,49	0,20	G.İçi	13,60	310	.044			
	Lise	83	4,49	0,17	Toplam	13,70	313				
	Üniversite	77	4,50	0,18							
	Lisansüstü	314	4,48	0,21							
	Toplam	109	4,83	0,18							
Çocuk Sevme	İlkokul	45	4,66	0,30	G.Arası	.92	3	.306	4,473	.004*	1-2 2-3 3-4
	Ortaokul	83	4,79	0,27	G.İçi	21,19	310	.068			
	Lise	77	4,80	0,32	Toplam	22,10	313				
	Üniversite	314	4,79	0,27							
	Lisansüstü	109	4,91	0,10							
	Toplam	45	4,88	0,12							
ÇHYT	İlkokul	83	4,89	0,18	G.Arası	.04	3	.012	.616	.605	
	Ortaokul	77	4,89	0,15	G.İçi	6,26	310	.020			
	Lise	314	4,89	0,14	Toplam	6,30	313				
	Üniversite	109	4,46	0,26							
	Lisansüstü	45	4,49	0,20							
	Toplam	83	4,49	0,17							

Tablo 6 incelendiğinde sınıf öğretmeni adaylarının baba eğitim düzeyi değişkeni açısından çocuk sevme ($f(3,310)=4,473$; $p<,05$) boyutunda anlamlı düzeyde farklılık tespit edilmiştir. Farklılığın kaynağının belirlenmesi için Post-Hoc Testi yapılmıştır. Post-Hoc Test sonuçlarına göre; baba eğitimi ilkokul olan katılımcılarla ortaokul olan; ortaokul ve lise, lise ve üniversite mezunu olan katılımcılar arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmuştur. Baba eğitim düzeyi değişkeni açısından ÇHEYT ($f(3,310)=.697$; $p>,05$) ve ÇHYT ($f(3,310)=.616$; $p>,05$) boyutları bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Başka bir ifadeyle, baba eğitim düzeyi değişkeni ÇHEYT ve ÇHYT değişkenlerini etkilememektedir.

2.7. Öğretmen Adaylarının Çocuk Sevme Düzeyleri, Çocuk Hakları Eğitimine İlişkin Tutumları ve Çocuk Haklarına Yönelik Tutumlarının Benzer Konudaki Proje/Eğitime Katılma Durumlarına Göre Farklılaşmasına Yönelik Bulgular

Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme düzeyleri, çocuk hakları eğitimine ilişkin tutumları ve çocuk haklarına yönelik tutum puanlarının daha önce benzer konudaki bir proje/eğitime katılma durumlarına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla bağımsız gruplar için t testi uygulanmıştır. Tablo 7'de ilgili sonuçlar görülmektedir.

Tablo 7. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme ölçeği, çocuk hakları eğitimine ilişkin tutum ve çocuk haklarına yönelik tutum ölçeklerinden aldıkları puanların daha önce benzer konudaki bir proje/eğitime katılma durumlarına göre farklılaşma durumlarına ilişkin bağımsız grup t-testi sonuçları

Puan	Cinsiyet	n	\bar{X}	SS	t Testi		
					t	Sd	p
Çocuk Sevme	Hayır	264	4,77	0,28	-2,237	312	0,026*
	Evet	50	4,87	0,19			
ÇHEYT	Hayır	264	4,48	0,21	-1,574	312	0,116
	Evet	50	4,52	0,19			
ÇHYT	Hayır	264	4,90	0,13	2,103	312	0,036*
	Evet	50	4,86	0,18			

Tablo 7 incelendiğinde sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme değişken puanının daha önce benzer konudaki bir proje/eğitimde yer alma değişkeni açısından farklılaşma durumu incelendiğinde bu değişkenin bulunan ya da bulunmayan katılımcılar açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($t(312) = -2,237$; $p < ,05$). Başka bir ifade ile proje/eğitimde bulunan katılımcılar ($\bar{X}=4,87$) bulunmayan katılımcılara göre ($\bar{X} =4,77$) çocukları daha fazla sevmektedir. Buna karşın ÇHEYT puanlarının proje/eğitimde bulunma değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($t(312)=- 1.574$; $p > ,05$). ÇHYT değişken puanının proje/eğitimde yer alma değeri açısından farklılaşma durumu incelendiğinde bu değişkenin bulunan ya da bulunmayan katılımcılar açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($t(312) = 2,103$; $p < ,05$). Başka bir ifade ile proje/eğitimde bulunmayan katılımcıların ($\bar{X} =4,90$) bulunan katılımcılara göre ($\bar{X} =4,86$) ÇHYT puanlarını daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme düzeyi, çocuk haklarına yönelik tutum ve çocuk hakları eğitimine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada, adayların çocuk sevme düzeyleri ve ÇHYT'nin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği diğer taraftan ÇHEYT düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma sonucunda sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme düzeyi, ÇHYT ve ÇHEYT puanlarının sınıf düzeyi ve sahip oldukları kardeş değişkenine göre anlamlı bir fark göstermemiştir. Adayların çocuk sevme düzeyi, puanları anne ve babalarının sahip oldukları eğitim düzeyi açısından değerlendirildiğinde anlamlı olarak farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Anne eğitimi ilkököl olan katılımcılarla ortaokul olan katılımcılar arasında ortaokul lehine anlamlı düzeyde farklılık bulunmuştur. Baba eğitimi ilkököl olan katılımcılarla ortaokul olan; ortaokul ve lise, lise ve üniversite mezunu olan katılımcılar arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmuştur. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme değişken puanının benzer konuda bir proje ya da eğitimde yer alma değişkeni açısından farklılaşma durumu incelendiğinde bu değişkenin bulunan ya da bulunmayan katılımcılar açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Buna karşın ÇHEYT puanlarının projede bulunma değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. ÇHYT değişken puanının projede yer alma değeri açısından farklılaşma durumu incelendiğinde bu değişkenin bulunan ya da bulunmayan katılımcılar açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Adayların çocuk sevme puanları ile çocuk haklarına yönelik tutum puanları arasında ise pozitif yönde (zayıf düzeyde) ilişki belirlenmiştir.

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme ve ÇHYT düzeylerinin cinsiyete göre farklılık göstermediği belirlenmiştir. Değirmenci (2011); Karaman-Kepenekçi (2006) ve Yaşar Ekici (2014) yaptıkları farklı çalışmalarda öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaştığını ve kadın öğretmen adaylarının erkek öğretmen adaylarına göre daha olumlu tutumlara sahip olduğunu belirtmiştir. Karaman-Kepenekçi ve Baydık (2009), ise cinsiyet değişkeninin öğretmen adaylarının tutumları üzerinde bir etkiye sahip olmadığını ifade etmişlerdir. Benzer çalışmaların sonuçları değerlendirildiğinde öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumları ve cinsiyet değişkeni arasında farklı bulgular ortaya çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle cinsiyet değişkeninin çocuk haklarına yönelik tutumu belirlemede ayırt edici olmadığı yorumu yapılabilir. Türk, Kardeş-Özdemir ve Kerimoğlu-Yıldız (2017), öğretmenlerle yaptıkları çalışmalarında çocuk sevme durumlarının cinsiyete göre farklılaşma göstermediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu bulgu çalışmada çıkan bulguyu desteklemektedir. Yazıcı (2013), ise okul öncesi öğretmen adaylarının çocuk sevme eğilimlerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiğini ve kadın öğretmen adaylarının erkek öğretmen adaylarına göre çocuk sevme puanlarının yüksek olduğunu belirtmiştir. Bu noktadan hareketle cinsiyet değişkeninin çocuk sevme düzeyini belirlemede ayırt edici olmadığı yorumu yapılabilir. Gelbal ve Duyan (2010)'a

göre öğretmenlik mesleğinin önceliği insanı sevmektir. Bu sebeple cinsiyetin çocukları sevme düzeyine etki etmemesi beklenmelidir. Uğurlu (2013), araştırmasında çocuk sevme düzeyi yüksek olan kişilerin öğretmenlik mesleğini seçtiklerini belirtmiştir. Bu araştırmalardan çocuk sevme ile öğretmenlik mesleği arasındaki bağın cinsiyet değişkeni açısından bir belirleyici olmadığı yorumu yapılabilir.

ÇHEYT düzeyleri ise cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Kadın katılımcıların ÇHEYT puanlarının erkek katılımcılardan daha yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Meryem (2013), sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumlarının cinsiyete göre farklılaşmadığını belirtmiştir. Sınıf öğretmeni adaylarının anne eğitim düzeyi değişkeni açısından çocuk sevme boyutunda anlamlı düzeyde farklılık tespit edilmiştir. Anne eğitim durumu ilkökul mezunu olan katılımcılarla ortaokul mezunu olan katılımcılar arasında ortaokul lehine anlamlı düzeyde farklılık bulunmuştur. Başka bir deyişle annesi ortaokul mezunu olan katılımcıların çocuk sevme düzeyi ilkökul mezunu olanlara göre daha yüksektir. Anne eğitim düzeyi değişkeni açısından ÇHEYT ve ÇHYT boyutları bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Başka bir ifadeyle, anne eğitim düzeyi değişkeni ÇHEYT ve ÇHYT değişkenlerini etkilememektedir. Sınıf öğretmeni adaylarının baba eğitim düzeyi değişkeni açısından çocuk sevme boyutunda anlamlı düzeyde farklılık tespit edilmiştir. Baba eğitim durumu ilkökul mezunu olan katılımcılarla ortaokul mezunu olan; ortaokul ve lise, lise ve üniversite mezunu olan katılımcılar arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmuştur. Baba eğitim düzeyi değişkeni açısından ÇHEYT ve ÇHYT boyutları bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Başka bir ifadeyle, baba eğitim düzeyi değişkeni ÇHEYT ve ÇHYT değişkenlerini etkilememektedir. Anne ve baba eğitim düzeylerinin çocuk sevme düzeylerine etkisi ile ilgili olarak ebeveynlerin eğitim düzeyi arttıkça geleneksel ve otoriter çocuk yetiştirme tutumlarından uzaklaşarak daha demokratik tutumlar sergiledikleri söylenebilir (Şanlı ve Öztürk, 2012; Özyürek ve Tezel-Şahin, 2005). Benzer bulgu Uzun ve Baran (2019)'un yaptıkları araştırma bulguları ile örtüşmektedir. Eğitim düzeyi artan babaların çocuklarıyla arasındaki ilişkilerin olumlu yönde olduğu ve çocuk sevme düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir (Ekici ve Çalışandemir, 2021). Eğitim düzeyi daha yüksek olan ebeveynlerin, çocuklarına daha fazla zaman ayırma konusunda istekli olmaları ve çocuklarına karşı daha demokratik tutumlara sahip olmaları bu noktadaki eğitimlerin olumlu etkileri arasında gösterilebilir. Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk sevme değişken puanının herhangi benzer bir proje veya eğitimde yer alma değişkeni açısından farklılaşma durumu incelendiğinde, bu değişkenin incelenen unsur açısından anlamlı bir farklılığa sebep olduğu görülmüştür. Başka bir ifade ile daha önce herhangi benzer bir proje/egitimde bulunan katılımcıların bulunmayanlara göre çocukları daha fazla sevmekte olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuca ulaşılmasında, katılım gösterilen proje/egitim içeriklerinin önemli bir etken olmuş olabileceği düşünülmektedir. Kasapoğlu ve Akyol (2012) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, öğretmenlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının ve çocuk sevme düzeylerinin, ilgili alanda gerçekleştirilen eğitimsel çalışmalar ile gelişim gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda geliştirilen öneriler şu şekildedir:

- Sınıf öğretmeni adaylarına çocuk hakları eğitimi ve çocuk sevme becerisi konu alanına yönelik farklı eğitsel programlar/projeler sunulabilir.
- Öğretmen adaylarının çocuk hakları konusundaki bilgi düzeylerinin ve farkındalık durumlarının tespiti ve geliştirilmesi süreçlerini içeren eylem çalışmaları planlanabilir ve bu uygulamaların etkililik durumları incelenebilir.
- Sınıf öğretmeni adayları, çocuk sevme durumlarını geliştirici çeşitli eğitimsel çalışmalara dâhil edilebilir.
- Özellikle her öğretmen adayının ileride anne ve babalar ile iletişimde olacağı düşünülerek, çocuk sevme, demokratik aile ortamı kurabilme, çocuk hakları kültürü konusunda bilgi ve farkındalıklarını arttırmaya yönelik eğitim programı, materyal

tasarlama ve seminer verebilme konusunda mesleki bilgi ve becerileri kazandırmaya yönelik projeler geliştirilebilir.

- Öğretmen adaylarının çocuk hakları ve çocuk hakları eğitimine yönelik tutumlarının etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik nitel yaklaşıma uygun derinlemesine bulgular ortaya koyacak araştırmalar gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Akbaşı, S., Yanpar Yelken, T. ve Sünbül, Ö. (2010). Öğretmen adayı demokratik eğilim ölçeği geliştirme çalışması. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 94-108. http://www.ijoess.com/makaleler/2098177603_ogretmen%20adayi%20demokratik%20egilim%20olcegi%20gelistirme%20calismasi.pdf (Erişim tarihi: 10.12.2021).
- Akyüz, E. (2018). *Çocuk hukuku: Çocukların hakları ve korunması* (6. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Balcı, A. (2021). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler* (15. Baskı). Ankara: Pegem Akademi (Orijinal eserin basım tarihi 1995).
- Değirmenci, T. (2011). *Öğretmen adaylarının çocuk haklarına ilişkin tutumlarının incelenmesi*. 20. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı Bildiri Özeti, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 8-10 Eylül 2011:Burdur. https://www.pegem.net/Akademi/kongrebildiri_detay.aspx?id=125279 (Erişim tarihi: 20.12.2021).
- Dirican, R. (2018). Tarihi süreçte çocukluk ve çocuk hakları. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 2(2), 51-62. <http://doi.org/10.36731/cg.472028>
- Durgut, A. (2014). *2005 Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının çocuk hakları açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Duyan, V. ve Gelbal, S. (2008). Barnett çocuk sevmeye ölçeğini Türkçeye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 33, 40-48. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/674/125>(Erişim tarihi: 10.01.2022).
- Ekici, M. N. ve Çalışandemir, F. (2021). Babaların çocuk sevmeye düzeyleri ile çocuklarıyla ilgilenme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (58), 711-732. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maeuefd/issue/61832/869748> (Erişim tarihi: 15.12.2021).
- Elçin, E. G. ve Arıdemir, A. G. (2017). *Çocuk hakları çalışmaları 1*. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Erbay, E. (2019). *Çocuk hakları* (2. Baskı). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Ergün, M. ve Özdaş A. (1999). Okul gözlemi ve uygulama çalışmalarının öğretmen adayları üzerindeki etkisi. *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 115-119. <http://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11630/3065/115119.pdf?sequence=1&iAllowed=y> (Erişim tarihi: 28.12.2021).
- Ersoy, A. F. (2007). *Sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin vatandaşlık eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Gelbal, S. ve Duyan, V. (2010). İlköğretim öğretmenlerinin çocuk sevmeye durumlarına etki eden değişkenlerin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(38), 127-137. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7798/102153> (Erişim tarihi: 28.12.2021).
- Gözütok, F. D. (2004). *Öğretmenliği geliştiriyorum* (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Karagöz, Y. ve Kösterelioğlu İ. (2015). İletişim becerileri değerlendirme ölçeğinin faktör analizi metodu ile geliştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 81-97. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4763/65440> (Erişim tarihi: 28.12.2021).
- Karaman Kepenekçi, Y. ve Baydık, B. (2009). Zihin engelliler öğretmen adaylarının çocuk haklarına ilişkin tutumları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(1), 329-350. <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRBNE56STRPQT09/zihin-engelliler-ogretmen-adaylarinin-cocuk-haklarina-iliskin-tutumlari> (Erişim tarihi: 15.12.2021).
- Karaman Kepenekci, Y. (2006). A study of university students' attitudes towards children's rights in Turkey. *The International Journal of Children's Rights*, 14(3), 307-319.
- Karaman Kepenekçi, Y. (2014). *Eğitimciler için insan hakları ve vatandaşlık* (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Karaman, Y. (1993). *İlkokul öğretmenlerinin gözlemlerine göre çocukların aileleri tarafından istismarı ve ihmali* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karasar, N. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım. (Orijinal eserin basım tarihi 1982).
- Kasapoğlu K, & Akyol T. (2012). Liking of children as a predictor of attitudes toward children's rights. *The New Educational Review*, 28(2), 49-58.
- Kurt, S. L. (2016). Çocuk haklarına ilişkin temel uluslararası belgeler ve Türkiye uygulaması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0(36), 99-127. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd/issue/24711/261358> (Erişim tarihi: 05.01.2022).
- Lasley, T. (1980). Preservice teacher beliefs about teaching. *Journal of Teacher Education*, 31(4), 38-41. <https://doi.org/10.1177/002248718003100410>
- Leblebici, H. (2020). *Öğretmen adaylarına yönelik insan hakları ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programının geliştirilmesi: Sınıf öğretmenliği üzerine bir uygulama* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Marso, R. N. & Pigge, F. L. (1994). *Personal and family characteristics associated with reasons given by teacher candidates for becoming teachers in the 1990's: Implications for the recruitment of teachers*. A paper presented at the annual conference of the Midwestern Educational Research Association. Chicago, October 12-15.
- Merey, Z. (2013). Social studies pre-service teachers' attitudes towards children's rights. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 9(3), 243-253. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eku/issue/5457/73982> (Erişim tarihi: 17.11.2021).
- Merey, Z. (2018). *Çocuk hakları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özdemir Uluç, F. (2008). *İlköğretim programlarında çocuk hakları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, A. & Doğanay, A. (2017). Development of a Scale for the Attitude Towards Children's Rights Education. *Educational Process: International Journal*, 6(3), 26-41. <http://dx.doi.org/10.22521/edupij.2017.63.3>
- Öztürk, A. (2019). Development of children's rights education curriculum for prospective preschool teachers. *Journal of Theoretical Educational Science*, 12(4), 1257-1283. <https://doi.org/10.30831/akukeg.471086>.

- Özyürek, A. ve Tezel Şahin, F. (2005). 5 ve 6 yaş grubunda çocuğu olan ebeveynlerin tutumlarının incelenmesi . Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi , 25(2), 19-34 . <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gefad/issue/6756/90845> (Erişim tarihi: 19.11.2021).
- Sağlam, M. ve Aral, N. (2016). Tarihsel süreç içerisinde çocuk ve çocukluk kavramları. *Çocuk ve Medeniyet*, 1(2), 43-56. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cm/issue/57207/807848> (Erişim tarihi: 19.11.2021).
- Saltalı, N. ve Erbay, F. (2013). Okul öncesi öğretmenlerinin konuşma, dinleme ve empati becerilerinin çocuk sevme davranışı açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(1), 159-174. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/59473/854639> (Erişim tarihi: 20.11.2021).
- Şanlı, D. ve Öztürk, C. (2012). Annelerin çocuk yetiştirme tutumlarını etkileyen etmenlerin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (32), 31-48. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deubefd/issue/25119/265238> (Erişim tarihi: 29.11.2021).
- Tekindal, S. (2021). *Nicel, nitel, karma yöntem araştırma desenleri ve istatistik tasarımı ve yürütülmesi eğitim, psikoloji ve sosyoloji alanları için*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Türk, R., Kardeş-Özdemir, F. ve Kerimoğlu-Yıldız, G. (2017). Öğretmenlerin çocuk sevme durumlarının belirlenmesi: Kars örneği. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 7(1): 45-52. https://jag.journalagent.com/behcetuz/pdfs/BUCHD_7_1_45_52.pdf (Erişim tarihi: 13.12.2021).
- Uçuş, Ş. (2013). *Çocuk hakları eğitimi programının hazırlanması ve değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uğurlu, C. T. (2013). Öğretmenlerin iletişim becerisi ve empatik eğilim davranışlarının çocuk sevme düzeyleri üzerine etkisi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3(2):51-61. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pegegog/issue/22583/241221>
- UN. (1924). Geneva Declaration of the Rights of the Child. *Gathering a Body of Global Agreements*. Geneva: NGO Committee on Education. <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm> (Erişim tarihi: 19.11.2021).
- UN. (2006). *Declaration of the Rights of the Child (1959)*. Department of Public Information: <http://www.cirp.org/library/ethics/UN-declaration/> (Erişim tarihi: 19.11.2021).
- UNICEF. (1989). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. UNICEF Türkiye: <https://www.unicef.org/turkey/çocuk-haklarına-dair-sözleşme> (Erişim tarihi: 15.12.2021).
- Uzun, H. ve Baran, G. (2019). Babaların okul öncesi dönemdeki çocuklarıyla ilişkisinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1) , 47-60 . <https://doi.org/10.17860/mersinefd.518207>
- Veenman, S. (1984). Perceived problems of beginning teachers. *Review of Educational Research*, 54(2), 143-178. <https://doi.org/10.3102/00346543054002143>
- Yaşar Ekici, F. (2014). Öğretmen adaylarının demokratik tutumları ve demografik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 9(11), 593-602. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7416>
- Yazıcı, Z. (2013). Okul öncesi öğretmen adaylarının çocuk sevme eğilimlerinin incelenmesi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 3(2), 279-286. <http://dx.doi.org/10.13114/MJH/201322484>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Tarih: 18/12/2020

No: 06

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

İlkokul Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Yenilenmiş Bloom Taksonomisi Kapsamında İncelenmesi

Investigation of Primary School Social Studies Curriculum in the Scope of Sustainable Development Goals and Revised Bloom Taxonomy

Araş. Gör. Dr. Nergiz KARDAŞ İŞLER¹

Öz

Bu çalışma ile ilkokul 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programının özel amaçları ve kazanımları sürdürülebilir kalkınma boyutları açısından incelenmiş ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olduğu belirlenen kazanımların sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumu ve Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'ne göre dağılımı analiz edilmiştir. Bu amaçla doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Toplanan veriler betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları göz önüne alındığında, 18 adet amaç cümlesinin 6'sının, 33 kazanımın sadece 7'sinin sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olduğu görülmüştür. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma ile ilgili 7 kazanımın sürdürülebilir hedeflerden 4'üyle uyumlu olduğu görülmüştür. Taksonomik analizler sonucunda ise taksonomik basamakların ilk basamağı olan "Hatırlama" ve üst basamakları olan "Çözümleme, Değerlendirme ve Yaratma" basamaklarında yer alan herhangi bir kazanım bulunmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, ilkokul, öğretim programı, yenilenmiş Bloom taksonomisi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of the current study was to examine the special objectives and acquisitions of the primary school 4th grade social studies curriculum in terms of sustainable development dimensions and harmony of the determined the acquisitions with the sustainable development goals and the distribution according to the Bloom's Revised Taxonomy. For this purpose, the document analysis method was used. The collected data were analyzed by descriptive analysis. Considering the environmental, social and economic dimensions of sustainable development, it was seen that 6 of the 18 goal sentences and only 7 of the 33 acquisitions were related to sustainable development. In addition, it has been seen the acquisitions related to sustainable development are compatible with 4 of the sustainable goals. As a result of taxonomic analysis, it is seen that there is no acquisition in the first level of the taxonomic steps, "Remember" and the higher steps, "Analyze, Evaluate and Create".

Keywords: Sustainability, primary education, curriculum, Bloom's revised taxonomy

Paper Type: Research

Giriş

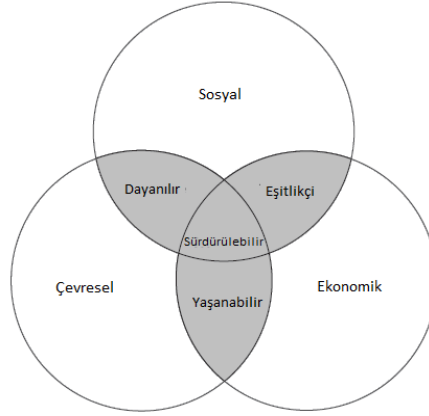
Günümüzde ekolojik, ekonomik, sosyal, kültürel ve kişisel olarak daha sürdürülebilir bir geleceği destekleyecek tutum ve davranış değişikliklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacın karşılanabilmesinde en önemli rol eğitime düşmektedir. Sosyal adalet, uluslararası dayanışma ve paylaşılan sorumluluk temelinde insan haklarını geliştirmek, sürdürülebilirliği sağlamak ve herkes için daha iyi bir gelecek inşa etmede eğitimden daha güçlü bir dönüştürücü

¹Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, n.kardas@hacettepe.edu.tr

Atf için (to cite): Kardaş İşler, N. (2023). İlkokul sosyal bilgiler dersi öğretim programının sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve yenilenmiş Bloom taksonomisi kapsamında incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 472-486.

güç yoktur (UNESCO, 2015). O’Flaherty ve Liddy (2018) son yıllarda eğitimin sahip olduğu küresel bağlamın, eğitim politikasına ve uygulamalarına yeni bir odak noktası getirdiğini ifade ederek; çağdaş eğitimin bu "küresel karakteri"nin, eğitim politikası ve söyleminde olduğu kadar, kalkınma öğretiminde ve sürdürülebilir eğitimde belirgin hale geldiğini belirtmişlerdir. Sürdürülebilirlik, karşılaştığımız sorunları teknolojik gelişme (örn. kaynakların daha iyi kullanımı, alternatif enerji kaynakları, daha iyi atık bertarafı ve geri dönüşüm teknikleri), daha verimli ekonomik büyüme ve bu büyümenin gelirlerinin daha adil dağılımı yoluyla çözmekle ilgilidir (Taylor, Quinn, Eames, 2015). Brundtland Raporu’na (1987) göre sürdürülebilir kalkınma ile gelecek nesiller kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelidir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma ekonomik, sosyal ve çevresel adaleti ve eşitliği sağlar. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ekonomik, sosyal ve çevresel alanlara eşit düzeyde bağlı olup, politikayla bütünleşmiştir (Redclift, 2005). John Elkington 1997 yılında “üç ayak” modelini (bkz. Şekil 1) ortaya koyarak, sürdürülebilirlik için ekonomik kalkınma politikalarının, çevresel etkilerin ve sosyal sonuçların eşit ilgi ile dengelenmesi gerektiğini öne sürmüştür (McKenzie, 2004).

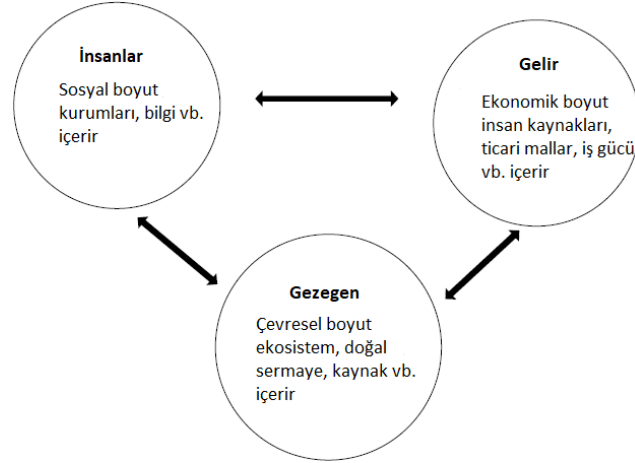
Şekil 1. Üç örtüşen sektör olarak temsil edilen “üç ayak”

Kaynak: Mulligan, 2018

Sürdürülebilir kalkınma boyutlarından sosyal sürdürülebilirlik; temel hizmetlere erişimde (sağlık, eğitim, ulaşım, barınma, eğlence) ve nesiller arasında eşitliğin sağlanması yani gelecek nesillerin mevcut neslin faaliyetleri nedeniyle dezavantajlı olmaması, farklı kültürlerin olumlu yönlerinin korunması, bireylerin ve grupların istemesi halinde kültürel entegrasyonun desteklenmesi ve teşvik edilmesi, vatandaşların yalnızca seçim prosedürlerine değil, diğer siyasi faaliyet alanlarına, özellikle yerel düzeyde katılımının sağlanması ile sağlanabilir (McKenzie, 2004). Sosyal sürdürülebilirliğin sağlandığı toplulukların eşitlikçi, farklılıklara saygının bulunduğu, demokratik ve iyi bir yaşam kalitesi sunan topluluklar olduğu söylenebilir. Ekonomik sürdürülebilirlik ise doğrudan doğal kaynaklara bağlı olup ülkelerin çevresel ölçekte sınırları aşmamasını ve yoksulluk, açlık, işsizlik gibi sorunları ortadan kaldırmaya yönelik ticari faaliyetleri yürütmelerini amaç edinmiştir (Kioupi ve Voulvoulis, 2019). Toplular arasında adil bir ekonomik büyümeyi temsil eden bu boyutta, bir grup zenginleşirken diğer grubun fakirleşmemesi gerektiği fikri temel alınmaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik boyutunda ise çevreye verilen zararın en aza indirilmesi ve doğal kaynak kullanımının azaltılması temel alınarak ekosistem ile biyolojik zenginliğin korunması gerektiği vurgulanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma boyutları birbirlerine bağlı bir bakış açısıyla değerlendirildiği zaman, her boyutun bir diğerinin kapsayıcısı ve tamamlayıcısı olduğu görülmüştür (Sarıkaya ve Kara, 2007). Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın boyutları arasındaki ilişki Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. Sürdürülebilir kalkınmanın boyutları arasındaki ilişki

Kaynak: Lawn, 2006

Rio Zirvesi raporunda (UNESCO, 2012), sürdürülebilir eğitimin tüm eğitim kademelerine dâhil edilmesi ve bireylerin fikirlerinin, tutumlarının, inançlarının ve davranışlarının sürdürülebilir bir düşünme ve yaşam tarzını benimsemeleri yönünde geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Kahriman Pamuk ve Olgan, 2020). 2015 yılında Birleşmiş Milletlere üye ülkeler tarafından 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi imzalanmıştır. Bu gündem kapsamında 2030 yılına kadar uygulanması planlanan 17 adet temel amaç ve 169 hedef belirlenmiştir. Belirlenen temel hedefler Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri

Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nde de sürdürülebilir kalkınmayı desteklemeleri için öğrencilerin gerekli bilgi ve becerileri kazanmalarına odaklanan bir hedef yer almaktadır (UNESCO, 2015). Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin somutlaştırılmasıyla, eğitim daha sürdürülebilir, sosyal olarak adil ve eşitlikçi toplumlara katkıda bulunmak için çok önemli bir hedef olarak yeniden ortaya çıkmıştır (Lozano vd., 2019). Sürdürülebilir kalkınmanın merkeze alındığı eğitim türleri için alan yazında yaygın olarak "sürdürülebilirlik eğitimi (sustainability education)", "sürdürülebilir kalkınma için eğitim (education for sustainable development)", "sürdürülebilirlik için eğitim (education for sustainability)" ve "sürdürülebilir eğitim (sustainable education)" gibi başlangıç noktaları,

hedefleri ve yaklaşımları birbirinden az da olsa farklılaşan ancak benzer fikirler içeren terimler kullanılmaktadır (Jeronen, 2022).

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel hedefleri; sosyoloji, ekonomi, coğrafya gibi farklı disiplinlerde yürütülecek çalışmalarla gerçekleştirilebilir. Sosyal bilgiler dersinde coğrafya, tarih, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset, vatandaşlık gibi disiplinlerin konularının yer alması bu dersi önemli kılmaktadır (Kaya ve Tomal, 2011). Bu kapsamda birçok disiplinin birbiriyle bağlantılı bir şekilde sunulduğu bu derste konulara küresel bakabilmesi açısından (Oğuz Hacat ve Demir, 2019) sürdürülebilir kalkınma ile ilgili konuları merkeze almıştır. Sosyal bilgiler dersi öğrenme alanlarında sürdürülebilirlik ile ilgili doğal çevreye duyarlı olma (Koçoğlu, 2014), sorunlara çözüm üretme (Oğuz Hacat ve Demir, 2019), yaşadığı yeri tanıma, doğal afetler, ekonomik faaliyetler, kaynakları etkili kullanma gibi konular yer almaktadır. Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarıyla çevreyi tanıyan, çevreye duyarlı, doğal kaynakları koruyan, bilinçli tüketici olan, ekonomik faaliyetleri bilen bireyler yetiştirmek hedeflenmektedir (MEB, 2018). Bu çalışma kapsamında, bu hedefleri içeren ve öğrencilerin ilk olarak ilkökul 4. sınıf düzeyinde aldığı bir ders olan sosyal bilgiler dersi öğretim programının özel amaçları ve kazanımları sürdürülebilir kalkınma boyutları açısından incelenmiş ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olduğu belirlenen kazanımların Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen 17 temel sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden hangileriyle uyumlu olduğu ve Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'ne göre dağılımı analiz edilmiştir.

Ulusal alan yazında bugüne kadar yapılan sosyal bilgiler dersi ile sürdürülebilirlik konusunda yapılmış araştırmalar incelendiğinde, bunların büyük bir kısmında (Aktaş, 2019; Öztürk ve Zayimoğlu Öztürk, 2016; Tanrıverdi, 2009; Turan ve Koç, 2021; Yılmaz, 2019) öğretim programlarının çevre eğitimi açısından değerlendirildiği görülmüştür. Sosyal bilgiler dersi ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda ön plana çıkan bir diğer kavramın ise "sürdürülebilir kalkınma eğitimi" olduğu görülmüştür. Kaya ve Tomal (2011) ve Oğuz Hacat ve Demir (2019) sosyal bilgiler dersi öğretim programını sürdürülebilir kalkınma eğitimi açısından değerlendirmişlerdir. Ayrıca sosyal bilgiler öğretmenlerinin sürdürülebilir kalkınma ile ilgili kazanımların öğretimine ilişkin görüşlerini (Aydoğan, 2010) ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarına yönelik sürdürülebilir kalkınma eğitimi önerisi (Acar, 2021) sunan sadece iki çalışma olduğu görülmüştür. Bu araştırmaların çoğunluğunun son yıllarda yapılmış olması ve araştırma sayısının azlığı dikkate alındığında bu çalışmanın, sosyal bilgiler alanında sürdürülebilirliği temel alan araştırmalara katkı sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın öğrencilerin sosyal bilgiler alanıyla ilk kez tanıştıkları dönem olan ilkökul sosyal bilgiler dersi öğretim programını derinlemesine incelemesi açısından da alana katkı sunacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunda sürdürülebilir kalkınmanın "çevre" boyutuna odaklanılmış olması, bu çalışmada diğerlerinden farklı olarak sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik boyutlarına ilişkin analizler yapılmış olması ve sürdürülebilirlikle ilgili kazanımların taksonomik düzeyinin belirlenmesi gibi yönlerinden dolayı alan yazına katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışmada, doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, hem basılı hem de elektronik (bilgisayar temelli ve İnternet üzerinden iletilen) materyalleri gözden geçirmek veya değerlendirmek için kullanılan sistematik bir prosedürdür (Corbin ve Strauss, 2008). İlkokul sosyal bilgiler dersi öğretim programında sürdürülebilir kalkınma boyutlarının incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, verilerin elde edileceği doküman 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programıdır. Derse ait detaylı bilgiler Veri Kaynağı başlığında yer almaktadır.

2.1. Veri Kaynağı

Bu çalışmanın veri kaynağı, 2018 yılında yayınlanan ve hala kullanılan 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programıdır. Sosyal bilgiler dersi ilkökul (4. sınıf) ve ortaokul düzeyinde (5, 6, 7. sınıf) yer alan temel derslerden biridir. İlk kez ilkökul düzeyinde verilen bu dersi sınıf

öğretmenleri yürütürken ortaokul düzeyinde ise sosyal bilgiler öğretmenleri yürütmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin, dersin hedefleriyle ilk kez tanıştıkları ilkököl döneminde yararlanılan öğretim programının seçilmesi amaçlı örnekleme yöntemiyle gerçekleşmiştir. Disiplinler arası bir yaklaşımla işlenmesi gereken bu dersin öğretim programı yedi öğrenme alanı çerçevesinde yapılandırılmıştır. Öğrenme alanı, öğrenmeyi organize eden, bilgi, beceri ve değerlerin bir bütün olarak yer aldığı bir yapıdır (MEB, 2018). Bu öğrenme alanlarında tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi birçok konu bütünleştirilmiş olarak ele alınmaktadır. İlkokul 4. sınıf düzeyi için öğretim programında toplam 33 kazanım yer almaktadır.

2.2. Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında toplanan veriler betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Betimsel analizde veriler önceden oluşturulmuş bir çerçeve kapsamındaki temalara sistematik ve açık bir biçimde işlenir, daha sonra yapılan neden-sonuç ilişkileri bağlamında birtakım sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu araştırma kapsamında analizler üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programının özel amaçları ve kazanımları sürdürülebilir kalkınma boyutları açısından (çevresel, sosyal, ekonomik) analiz edilmiş, ikinci aşamada sürdürülebilir kalkınma boyutları ile ilgili olan bu kazanımların Birleşmiş Milletlere üye 193 ülkenin 2015 yılında kabul ettiği 17 temel sürdürülebilir kalkınma hedefi ile uyumluluğu incelenmiştir. 169 alt hedef içeren bu hedeflerin 2030 yılına kadar gerçekleştirilmesi beklenmekte ve böylece küresel düzeyde yoksulluğun (her boyutuyla) ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. 2030 Sürdürülebilir kalkınma hedefleri Tablo 1’de gösterilmiştir. Analizin son aşamasında ise bu kazanımların taksonomik dağılımı analiz edilmiştir.

Tablo 1. 2030 sürdürülebilir kalkınma hedefleri

Hedefler	
Yoksulluğa son	10. Eşitsizliklerin azaltılması
Açlığa son	11. Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar
Sağlıklı ve kaliteli yaşam	12. Sorumlu tüketim ve üretim
Nitelik eğitim	13. İklim eylemi
Cinsiyet eşitliği	14. Sudaki yaşam
Temiz su ve sanitasyon	15. Karasal yaşam
Erişilebilir ve temiz enerji	16. Barış, adalet ve güçlü kurumlar
İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme	17. Amaçlar için ortaklıklar
9. Sanayi, yenilikçilik ve altyapı	

Taksonomik inceleme aşamasında ise, 2001 yılında güncellenen Bloom Taksonomisi’nin bilişsel süreç boyutu kullanılmıştır. Bloom Taksonomisi, üst düzey bilgi ve becerilerin geliştirilmesine yönelik belirli gerçeklerin ve kavramların hatırlanması, tanınması ve hayata geçirilmesi prensibine dayanmaktadır. 1956 yılında Benjamin S. Bloom tarafından geliştirilen bu taksonomide bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme olmak üzere altı basamak yer almaktadır. Eğitim alanındaki gelişmeler ve değişimler sonucunda Bloom Taksonomisini değiştiren birçok bilimsel çalışma yapılmış olsa da 2001 yılında Anderson ve Krathwohl’ün yaptığı güncellemeler dikkat çekmiştir. Yenilenen bu taksonomide bilişsel süreç boyutları Tablo 2’de sunulan altı temel kategoriden oluşmaktadır (Crompton, Burke ve Lin, 2019). Bu araştırma kapsamında sosyal bilgiler dersi öğretim programında sürdürülebilir kalkınma ile ilgili kazanımlar, Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutları kategorilerine göre analiz edilmiştir.

Tablo 2. Yenilenmiş Bloom taksonomisi bilişsel süreç boyutları

1. Hatırlama	1.1. Tanıma 1.2. Anımsama
2. Anlama	2.1. Yorumlama 2.2. Örneklendirme 2.3. Sınıflandırma 2.4. Özetleme 2.5. Sonuç çıkarma 2.6. Karşılaştırma 2.7. Açıklama
3. Uygulama	3.1. Yapma 3.2. Yararlanma
4. Çözümleme	4.1. Ayırıştırma 4.2. Örgütleme 4.3. İrdeleme
5. Değerlendirme	5.1. Denetleme 5.2. Eleştirme
6. Yaratma	6.1. Oluşturma 6.2. Planlama 6.3. Üretme

Kaynak: Anderson ve Krathwohl, 2001

Çalışma kapsamında elde edilen bulguların geçerliğini ve ulaşılan sonuçların doğruluğunu sağlamak için sonuçlara nasıl ulaşıldığının detaylarıyla açıklanması nitel bir araştırma için önemli bir ölçüttür (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Elde edilen bulguların güvenilirliği için yapılan betimsel analiz sürecinde sosyal bilgiler eğitimi alanında uzman bir başka araştırmacının analiz sürecine dahil edilmesi sağlanarak elde edilen bulguların karşılaştırılması yapılmış ve tutarlılığı kontrol edilmiştir. Bu kapsamda alan uzmanına mevcut araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında bilgi verilmiş ve kodlama sürecine yönelik soruları cevaplandırılmıştır. Alan uzmanının analizleri incelendiğinde kodlayıcılar arasındaki uyum yüzdesinin araştırmacıyla %84 olduğu tespit edilmiştir. Alan uzmanı ile araştırmacının farklı şekilde kodladığı maddeler konusunda ise görüş alışverişi yapılarak fikir birliğine varılmıştır.

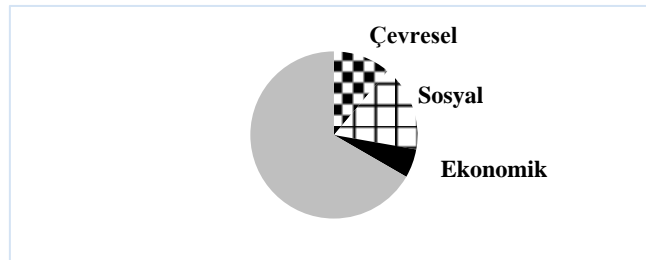
3. Bulgular

İlkokul 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programının özel amaçları ve kazanımları sürdürülebilir kalkınma boyutları ve hedefleri açısından incelenmiş ve sürdürülebilirlik ile ilgili olan kazanımların taksonomik dağılımı analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular bu bölümde sunulmuştur.

3.1. Öğretim Programının Özel Amaçlarında Sürdürülebilir Kalkınmaya İlişkin Bulgular

2018 yılı sosyal bilgiler dersi öğretim programında 18 adet özel amaç bulunmaktadır. Birbirinden farklı birçok disiplini barındıran bu dersin coğrafya, tarih, hukuk, sosyoloji vb. disiplinlerin yanı sıra birçok değere ilişkin çeşitli amaçları içerdiği görülmüştür. Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili amaçların tüm amaçlar içindeki durumunu gösteren grafik Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4. Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili özel amaçlar

Şekil 4’te sunulan özel amaçların %33’ünü oluşturan sürdürülebilir kalkınma ile ilgili 6 amaç değiştirilmeden Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili özel amaçlar

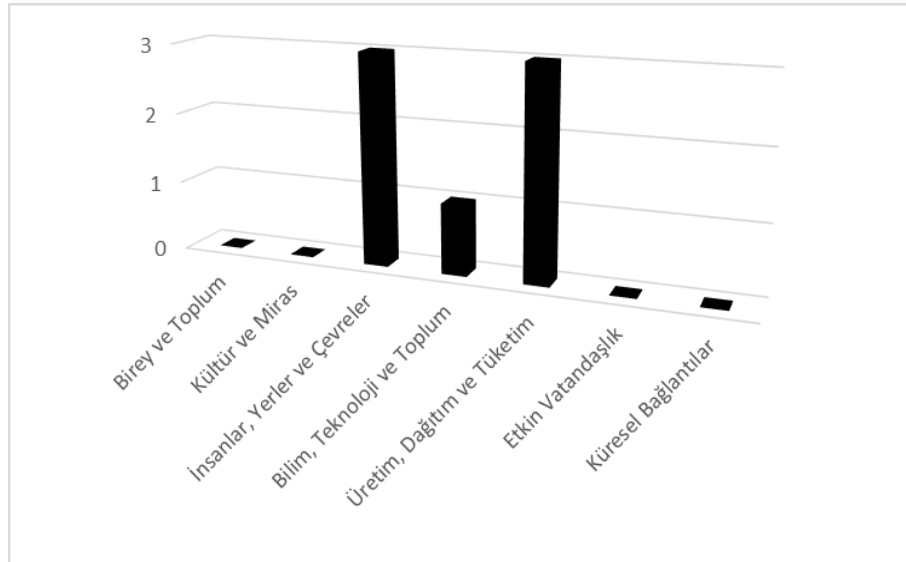
Dersin Özel Amaçları	Sürdürülebilir kalkınma boyutları
Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekânı algılama becerilerini geliştirmeleri	Çevresel
Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları	Çevresel
Ekonominin temel kavramlarını anlayarak kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde millî ekonominin yerini kavramaları	Ekonomik
Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları	Sosyal
Katılımın önemine inanmaları, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için görüşler belirtmeleri	Sosyal
Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri	Sosyal

Tablo 3, sosyal bilgiler dersinin 18 özel amaç cümlesinin 2’sinin çevresel, 3’ünün sosyal ve sadece 1’inin ekonomik olmak üzere toplam 6’sının sürdürülebilirlik ile ilgili olduğunu göstermektedir.

3.2. Öğretim Programının Kazanımlarında Sürdürülebilir Kalkınma Boyutlarına Ve Hedeflerine İlişkin Bulgular

İlkokul 4. sınıf öğretim programında, 7 öğrenme alanı ve toplam 33 kazanım yer almaktadır. Bu kazanımların 3 öğrenme alanına dağıldığı görülmektedir. Bu bulguları gösteren grafik Şekil 5’te sunulmuştur.

Şekil 5. Öğrenme alanlarında sürdürülebilir kalkınma boyutları

Şekil 5 incelendiğinde; öğretim programında yer alan “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanı çevre unsurlarını, “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanında teknolojinin topluma ve çevreye etkisi, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanında ise bilinçli tüketicilik ve kaynak kullanımı ile ilgili konular yer almaktadır. Bu öğrenme alanları toplam 16 kazanım içermekte ve bunların 7’sinin sürdürülebilir kalkınma boyutlarıyla ilgili olduğu

görülmüştür. Sonuç olarak, öğretim programında yer alan toplam 33 kazanımın sadece 7'sinin (%21) sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olduğu görülmüştür. Bu kazanımlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Kazanımların sürdürülebilir kalkınma boyutları

Öğrenme Alanı	Kazanımlar	Sürdürülebilir Kalkınma Boyutu
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	SB.4.3.3. Yaşadığı çevredeki doğal ve beşerî unsurları ayırt eder.	Çevresel
	SB.4.3.4. Çevresinde meydana gelen hava olaylarını gözlemleyerek bulgularını resimli grafiklere aktarır.	Çevresel
	SB.4.3.6. Doğal afetlere yönelik gerekli hazırlıkları yapar.	Çevresel
Bilim, Teknoloji ve Toplum	SB.4.4.5. Teknolojik ürünleri kendisine, başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır.	Çevresel & Sosyal
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	SB.4.5.1. İstek ve ihtiyaçlarını ayırt ederek ikisi arasında bilinçli seçimler yapar.	Ekonomik
	SB.4.5.3. Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler.	Çevresel & Ekonomik
	SB.4.5.5. Çevresindeki kaynakları israf etmeden kullanır.	Çevresel & Ekonomik

Tablo 4 incelendiğinde, sürdürülebilir kalkınma ile ilgili 7 kazanımın 6'sının çevresel sürdürülebilirlik kapsamında yer aldığı görülürken 3'ünün ekonomik sürdürülebilirlik, sadece 1'inin ise sosyal sürdürülebilirlik ile ilgili olduğu görülmektedir. 3 kazanımın ise aynı anda birden fazla boyut altında yer aldığı görülmüştür. 7 kazanımın sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ilişkin uyumunun incelenmesi sonucu elde edilen bulgular ise Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından kazanımlar

Kazanımlar	Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi
SB.4.3.3. Yaşadığı çevredeki doğal ve beşerî unsurları ayırt eder.	Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar
SB.4.3.4. Çevresinde meydana gelen hava olaylarını gözlemleyerek bulgularını resimli grafiklere aktarır.	İklim eylemi
SB.4.3.6. Doğal afetlere yönelik gerekli hazırlıkları yapar.	Sağlıklı ve kaliteli yaşam
SB.4.4.5. Teknolojik ürünleri kendisine, başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır.	Sorumlu tüketim ve üretim
SB.4.5.1. İstek ve ihtiyaçlarını ayırt ederek ikisi arasında bilinçli seçimler yapar.	Sorumlu tüketim ve üretim
SB.4.5.3. Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler.	Sorumlu tüketim ve üretim
SB.4.5.5. Çevresindeki kaynakları israf etmeden kullanır.	Sorumlu tüketim ve üretim

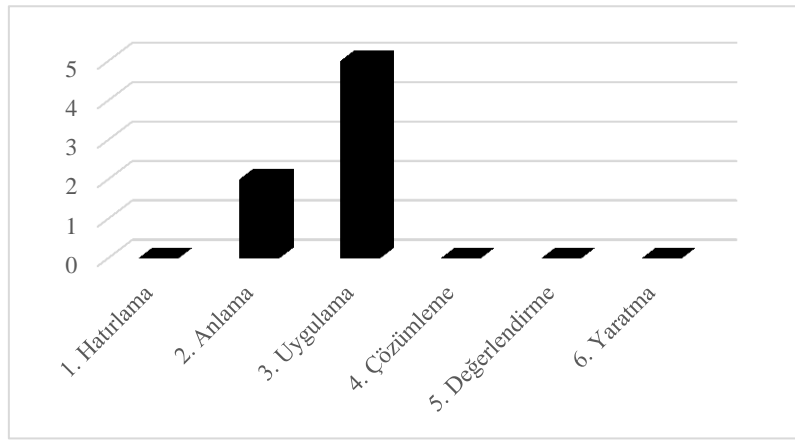
Öğretim programındaki sürdürülebilir kalkınma ile ilgili kazanımlardan 4'ünün "Sorumlu tüketim ve üretim" hedefiyle uyumlu olduğu ve sürdürülebilir üretim ve tüketimi yaygınlaştırmak, doğayla uyumlu yaşam tarzına sahip olmak ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini sağlamaları hedeflenmektedir. Kazanımlardan birinin "Sağlıklı ve kaliteli yaşam" hedefiyle uyumlu olarak çevreye verilen zararın da etkisiyle oluşabilecek afet ve hastalıklardan korunmanın güvenli ve etkili yollarını bilmeleri ve uygulamaları beklenmektedir. Kazanımlardan bir diğerinin "Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar" hedefiyle uyumlu olduğu

görülmektedir. İlgili hedef kapsamında “Dünyanın kültürel ve doğal mirasını korumaya ve sahip çıkmaya yönelik çabaları güçlendirmek” gibi amaçlar yer almaktadır. Tam anlamıyla bu hedefle uyumlu olmasa bile kazanımdaki doğal-beşeri unsurların ayırt edilmesi bu hedefin ilk basamağı olarak düşünülebilir. Kazanımlardan birinin “İklim eylemi” hedefiyle uyumlu olarak iklim değişikliğinin hava olaylarındaki gözlemlenebilir etkilerinin öğrenciler tarafından fark edilmesini hedeflemektedir.

3.3. Öğretim Programında Yer Alan Sürdürülebilir Kalkınma İle İlgili Kazanımların Taksonomik Dağılımı

Sürdürülebilirlik ile ilgili 7 kazanım, Tablo 2’de sunulan Yenilenmiş Bloom Taksonomisi’nin basamakları dikkate alınarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, kazanımların 2’sinin Anlama, 5’inin Uygulama basamağında yer aldığı görülmektedir. Bu bulgulara ilişkin grafik Şekil 6’da sunulmuştur.

Şekil 6. Sürdürülebilirlik kazanımlarının taksonomik basamakları

Sürdürülebilirlik ile ilgili bu kazanımların taksonomik basamakların hangi alt boyutunda yer aldığı ise Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili kazanımların Bloom taksonomisi basamakları

Kazanımlar	Taksonomik Basamak
SB.4.3.3. Yaşadığı çevredeki doğal ve beşerî unsurları ayırt eder.	Anlama/Sınıflama
SB.4.3.4. Çevresinde meydana gelen hava olaylarını gözlemleyerek bulgularını resimli grafiklere aktarır.	Anlama/Yorumlama
SB.4.3.6. Doğal afetlere yönelik gerekli hazırlıkları yapar.	Uygulama/Yapma
SB.4.4.5. Teknolojik ürünleri kendisine, başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır.	Uygulama/Yapma
SB.4.5.1. İstek ve ihtiyaçlarını ayırt ederek ikisi arasında bilinçli seçimler yapar.	Uygulama/Yararlanma
SB.4.5.3. Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler.	Uygulama/Yapma
SB.4.5.5. Çevresindeki kaynakları israf etmeden kullanır.	Uygulama/Yapma

Tablo 6 incelendiğinde, kazanımlardan 4’ünün “Uygulama” basamağının “Yapma”, 1’inin “Yararlanma” kategorilerinde yer aldığı, 2’sinin “Anlama” basamağının “Sınıflama” ve “Yorumlama” kategorilerinde yer aldığı görülmektedir. Taksonomik basamakların ilk basamağı olan “Hatırlama” ve son üç basamağı olan “Çözümleme, Değerlendirme ve Yaratma” basamaklarında herhangi bir kazanım yer almadığı görülmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sürdürülebilirlik, halihazırda sosyo-ekolojik sistemi tehdit eden sürdürülemez eylemleri durdurmakla sağlanabilecektir (Missimer, Robèrt, Broman, 2017). UNESCO (2015); toplumsal eşitsizlikler, çevre sorunları ve finansal adaletsizlikler gibi sürdürülebilir kalkınma konularının öğrenme ve öğretme süreçlerine dahil edilmesini Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim olarak tanımlamaktadır. Nasibulina (2015) ise sürdürülebilir eğitimi, çevre bilincinin gelişimi ve ekolojik kültürün oluşumu için koşullar yaratan bir yaşam boyu süreç olarak tanımlamaktadır. Öğrenme ve öğretme ortamlarının temel unsurlarından olan öğretim programlarında sürdürülebilir kalkınma boyutlarının ne kadar yer aldığı ve bu boyutların derinlemesine analizi, sürdürülebilir eğitim alan yazınına katkı sunacaktır. Bu çalışma kapsamında multidisipliner bir ders olan sosyal bilgiler dersinin ilkökul 4. sınıf öğretim programının özel amaçları ve kazanımları sürdürülebilir kalkınma boyutları açısından incelenmiş ve sürdürülebilir kalkınma boyutları ile ilgili olan kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisi kapsamında analizi yapılmıştır.

İlkokul 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programının özel amaçlarının sürdürülebilir kalkınma boyutları açısından analizi sonucunda, 18 amaç cümlesinden 6'sının sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olduğu ve sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarının tümünde amaç ifadelerinin yer aldığı görülmüştür. Bu bulgu, sosyal bilgiler dersinin hedeflerinin eğitimde sürdürülebilir kalkınmayı sağlamada önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye'de eğitim sisteminde sürdürülebilir kalkınma hedeflerini merkeze alan herhangi bir ders bulunmamaktadır ancak son yıllarda yapılan araştırmalar (Ateş, 2019; Aytar ve Özsevgeç, 2019; Bulut ve Çakmak, 2018; Öztürk ve Zayimoğlu Öztürk, 2016; Turan ve Koç, 2021) sosyal bilgiler ve fen bilimleri derslerinde özellikle sürdürülebilir çevre boyutunda çevre eğitimi konularına ağırlık verildiğini göstermektedir. Bu çalışma kapsamında, sosyal bilgiler dersinin özel amaçlarında sadece çevresel sürdürülebilirliğe değil sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliğe de vurgu yapılmış olmasının tespiti önemli bir bulgudur. Sürdürülebilirlik sadece çevre korumanın ön plana çıktığı bir gelişme anlayışını ifade etmemekte, gelişmeye ilişkin bütün ekonomik, mali ve ticari politikaların; ekonomik, sosyal ve çevre ile ilgili açılardan uyumlaştırıldığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Nemli, 2001). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma, çevresel kaygılarla sınırlı değildir, aynı zamanda ekonomik ve sosyal kaygılara odaklanmayı da içerir (Montiel ve Delgado-Ceballos, 2014). Sürdürülebilir kalkınma, doğal çevreyi ve sosyal eşitliği koruyan ve geliştiren ekonomik ve sosyal kalkınma türlerinin tümüdür (Gedik, 2020).

Dersin özel amaçlarında ortaya koyulan bu durumun, dersin kazanımlarına aynı oranda yansımadağı görülmektedir. Öğretim programında yer alan 33 kazanımın incelenmesi sonucunda, sürdürülebilir kalkınma ile ilgili sadece 7 kazanım (%21) olduğu ve bunların 6'sının çevresel sürdürülebilirlikle ilgili olduğu görülmektedir. Sosyal bilgiler dersi öğretim programında kazandırılması beklenen becerilerden olan çevre okuryazarlığı, çevre duyarlılığı, konum analizi ve mekân algılama becerilerini kazandırma gibi amaçların çevre konularıyla ilgili olduğu görülmektedir. Sürdürülebilirlik, 1990'lı ve 2000'li yılların çevre eğitiminde genellikle odak noktası olurken bir yandan iklim değişikliği ile mücadele konusu gündemdeki yerini korumuştur (Çapkınoğlu, 2022). “Sürdürülebilirlik” ve “Çevre Eğitimi” kavramlarının birbirleriyle doğrudan ilgili olduğu (Öztürk ve Zayimoğlu Öztürk, 2016) göz önüne alındığında, sürdürülebilir kalkınmanın çevresellik boyutuna ilişkin kazanımların daha fazla olması bunun yanı sıra, sosyal bilgiler dersi öğrenme alanlarından olan çevre konusuyla doğrudan ilişkili “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” adlı öğrenme alanının bulunması bu durumun beklenen bir bulgu olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yılmaz (2019) yaptığı çalışması ile bu bulguyu destekleyerek, ilkökul sosyal bilgiler dersi öğretim programı kazanımlarının çevre eğitiminin hedefleriyle uyumlu olduğunu belirtmiştir. Bu bulgu, sosyal bilgiler dersi öğretim programında “çevre eğitimi” konularının yer aldığı ancak bunların “sürdürülebilir çevre eğitimi” ile yeterince ilgili olmadığını göstermektedir. Tanrıverdi (2009) yaptığı çalışmada, Avrupa

Birliği anlaşmalarında çevre eğitiminin sürdürülebilir çevre eğitimine dönüştürülmesi gerektiğinin önemle vurgulandığını belirtirken, sürdürülebilir çevre eğitiminin Türk eğitim sisteminin bir parçası haline gelmediğini belirterek bu bulguyu desteklemiştir. Çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili olan 6 kazanımın Yenilenmiş Bloom Taksonomisi bağlamında yapılan analizleri sonucunda ise, bu kazanımların 2 ve 3. basamaklarda (Anlama ve Uygulama) yer aldığı görülmektedir. Bu durum, ilgili kazanımların taksonominin aynı basamağında tekrarlı bir şekilde bulunması yerine çözümlenme, değerlendirme ve yaratma gibi daha üst basamaklarında çıktılar üretilebilecek şekilde tasarlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ekonomi, sürdürülebilir kalkınma kavramıyla çok yakından ilgilidir. Sürdürülebilir kalkınma kapsamında ekonominin başarıyı amaçladığı temel eylemlerden biri, doğal kaynakları etkilemeden daha iyi bir yaşam kalitesi sağlayarak yoksulluğu ortadan kaldırmaktır (Ciocoiu, 2011). Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal ve ekonomik boyutlarını dikkate alan Meyer (2009), günümüzde var olan sorunlara çözüm bulmak için finansal büyümenin önemine vurgu yapmaktadır (Hofman, 2015).

Finansal okuryazarlık, iş birliği, yenilikçi düşünme gibi becerilerin kazandırılmasının hedeflendiği sosyal bilgiler dersinde ekonomik sürdürülebilirlikle ilgili sadece 3 kazanımın yer aldığı görülmektedir. Bu kazanımların “Üretim, Tüketim ve Dağıtım” adlı üniteye yer alan kazanımlar olması, ilgili ünitenin “bilinçli tüketici becerileri, kaynakların sınırlı olduğunun kavranması ve ekonomik faaliyetler” (MEB, 2018) konularını içermesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca ekonomik sürdürülebilirlikle ilgili bu kazanımların 2’sinin çevresel sürdürülebilirliğe de dahil olduğu görülmektedir. Çalışma bulgularında ortaya çıkan mevcut ekonomik sürdürülebilirlikle ilgili üç kazanımın, “Sorumlu tüketim ve üretim” ana hedefiyle uyumlu olduğu ve sürdürülebilir üretim ve tüketimi yaygınlaştırmayı hedeflemektedir. Bu kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisi bağlamında yapılan analizleri, bunların sadece 3. basamak olan Uygulama basamağında yer aldığını göstermektedir. Bu durum, ilgili kazanımların taksonominin aynı basamağında bulunması yerine diğer basamaklarda özellikle de daha üst basamaklarda çıktılar üretilebilecek şekilde tasarlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sosyal bilgiler dersindeki “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” adlı öğrenme alanının temelini öğrencilerin girişimcilik ve bilinçli tüketici becerilerinin geliştirilmesi oluşturur (MEB, 2018). Ekonomik sürdürülebilirlik kapsamında bu öğrenme alanında “yoksulluğa son”, “açlığa son”, “insana yakışır iş ve ekonomik büyüme”, “sanayi, yenilikçilik ve altyapı” gibi sürdürülebilirlik hedefleriyle ilgili kazanımların yer alması beklenmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın bir diğer boyutu ise sosyal sürdürülebilirliktir. Bu boyut genel olarak mevcut ve gelecek nesillerin refahının sürdürülmesi ve iyileştirilmesi olarak tanımlanabilir (Chiu, 2003). Bu çalışma kapsamında sosyal bilgiler dersi öğretim programında sadece bir kazanımın sosyal sürdürülebilirlikle ilgili olduğu görülmektedir. Sosyal bilgiler dersinin toplumsal boyutla ilişkisi var olan birçok ünitenin merkezinde yer almasına rağmen, öğretim programındaki 33 kazanımdan sadece 1’inin bu boyutla ilgili olması oldukça önemli bir eksikliktir. Sosyal bilgiler dersi kapsamında öğrencilere kazandırılması beklenen bazı değerlerin ve becerilerin (örn. eşitlik, adalet, saygı, iletişim, empati, önyargıyı fark etme, sosyal katılım) sosyal sürdürülebilirlikle doğrudan ilişkili olduğu göz ardı edilemez. Bunun yanı sıra programda yer alan “Birey ve Toplum, Kültür ve Miras, Küresel Bağlantılar” gibi öğrenme alanları da toplumsal konuları içeren konu alanlarıdır. Çalışma bulgularında ortaya çıkan mevcut tek kazanım, sosyal sürdürülebilirliğin “Sorumlu tüketim ve üretim” ana hedefine yönelik olduğu görülürken; eşitsizlikler, şiddetsizlik, adalete erişim gibi konulara ilişkin herhangi bir kazanımın yer almaması sosyoloji bilim dalından da etkilenen sosyal bilgiler dersine yönelik bu eksikliğin giderilmesi gerekliliğine ilişkin önemli bir bulgudur.

Yapılan bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar, Avrupa Komisyonu’nun (COM, 2001) ülkelerin sürdürülebilir kalkınma konusunda eğitim sistemlerini gözden geçirmeleri gerektiğine ilişkin kararına yönelik Türkiye’nin sosyal bilgiler dersi öğretim programı bağlamında bazı düzenlemeler yapılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Öğretim programında

daha çok çevresel sürdürülebilirliğe ilişkin amaçların ve kazanımların yer alması, Hill ve diğerlerinin (2014) de ileri sürdüğü gibi sürdürülebilirliğin sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlarından ziyade çevresel konular olarak anlaşıldığını göstermiştir. Inoue vd. (2016), ihmal edilen ekonomik ve sosyal temellerin mevcut sürdürülebilirlik krizlerini ve toplumsal dönüşümü ele almak için yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Bu durum, eğitim ortamlarında sürdürülebilirliğin bu boyutlarına ilişkin farkındalık oluşturmanın gerekliliğini göstermektedir. Bunun yanında, öğretim programı gibi temel bir kaynağın sadece belirli öğrenme alanlarında değil tüm öğrenme alanlarında sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin bilgi ve becerilerin yer alması sağlanarak öğretmenlerin ve öğrencilerin sürdürülebilirlik kapsamında birer dönüşüm aracı olmaları sağlanacak şekilde düzenlenmesi önerilmektedir. Sürdürülebilirlikle ilgili kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'nin bilişsel süreç boyutları dikkate alınarak yapılan analizleri sonucunda üst düzey bilişsel alan basamaklarında yer alan kazanım olmadığı ve mevcut kazanımların ise iki basamakta (Anlama ve Uygulama) yer aldığı görülmüştür. Bu durum, sürdürülebilirlik kazanımlarının herhangi bir aşamalılık durumu dikkate alınmadan yazıldığını göstermektedir. Bu bulgu, Büyükalan Filiz ve Baysal'ın (2019) yürüttüğü çalışmanın bulgularıyla örtüşmektedir. Krathwohl'a (2002) göre, Bloom Taksonomisi'nin basamakları arasında bir aşamalılık durumu söz konusu olmakla birlikte her basamak bir sonraki için önkoşul durumundadır. Bu durum bazı basamaklarda sürdürülebilirlikle ilgili bir kazanımın yer almamasının büyük bir eksiklik olduğunu göstermektedir. Davranışa dönüşmesi beklenen kazanımların, bireylerin gelişimsel özellikleri dikkate alınarak düzenlenmesi gerekmektedir. Bu çalışma sonucunda sosyal bilgiler dersi öğretim programının sınıf düzeyleri ve öğrencilerin gelişimsel özelliklerini yeterince dikkate almadığı söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışma sonucunda öğretim programında yer alan sürdürülebilir kalkınma ile ilgili kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'nde yer alan tüm basamaklara uygun olarak sınıflandırılması önerilmektedir. Bu kapsamda program geliştirme uzmanlarının, çalışmalarında alan yazında yer alan taksonomileri belirli gerekçelerle dikkate alarak düzenlemeler yapmaları önerilebilir. Bunun yanında taksonomik analizlerin kullanıldığı araştırmalardan elde edilecek bulgulara göre öğretim programlarının yapılanmalarında yeniden düzenlemelere gidilebilir. Bu açıdan araştırmacıların bu tür çalışmaları farklı disiplinlerde ve düzeylerde yapmaları önerilebilir.

Kaynakça

- Acar, H. (2021). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına yönelik sürdürülebilir kalkınma eğitimi önerisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Aktaş, F. (2019). *İlköğretim programlarının sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından, çevre eğitimi ve iklim değişikliği boyutunda incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). *A taxonomy for learning teaching and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*. Longman.
- Ateş, H. (2019). Fen bilimleri dersi öğretim programının sürdürülebilir kalkınma eğitimi açısından analizi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 101-127.
- Aydoğan, A. (2010). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sürdürülebilir kalkınma konusunda ilgili kazanımların öğretimine ilişkin görüşleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Aytar, A. ve Özsevgeç, T. (2019). Disiplinler arası fen öğretiminin 7. sınıf öğrencilerinin sürdürülebilir kalkınma konusundaki gelişimlerine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 324-357. doi: 10.16986/HUJE.2018045282
- Bulut, B., ve Çakmak, Z. (2018). Sürdürülebilir kalkınma eğitimi ve öğretim programlarına yansımaları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(4), 2680-2697.

- Büyükalın Filiz, S. ve Baysal, S. B. (2019). Analysis of social studies curriculum objectives according to revised Bloom taxonomy. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 20(1), 234-253. doi: 10.17679/inuefd.435796
- Chiu, R. L. H. (2003). Social Sustainability, sustainable development and housing development: The experience of Hong Kong. Forrester, R. I., & Lee, J. (Eds.) *Housing and social change: East-west perspectives*. Routledge.
- Ciocioiu, C. M. (2011). Integrating digital economy and green economy: Opportunities for sustainable development. *Theor. Empir. Res. Urban Manag.*, 6, 33-43.
- COM (Commission of the European Communities) (2001). *A sustainable Europe for a better world: A European Union strategy for sustainable development*. Communication From The Commission, Brussels.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Crompton, H., Burke, D., & Lin, Y. C. (2019). Mobile learning and student cognition: A systematic review of PK-12 research using Bloom's Taxonomy. *British Journal of Educational Technology*. 50(2), 684-701. doi:10.1111/bjet.12674
- Çapkınoğlu, E. (2022). Çevre eğitiminde sosyobilimsel konular. Öztürk, E.ve Uçuş Güldalı, Ş. (Ed.) *Temel eğitim döneminde çevre eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
- Hill, P. S., Buse, K., Brolan, C. E., & Ooms, G. (2014). How can health remain central post-2015 in a sustainable development paradigm?. *Globalization and Health*, 10(1), 1-5.
- Hofman, M. (2015). What is an education for sustainable development supposed to achieve-A question of what, how and why. *Journal of Education for Sustainable Development*, 9(2), 213-228.
- Inoue, M., O'Gorman, L., & Davis, J. (2016). Investigating early childhood teachers' understandings of and practices in education for sustainability in Queensland: A Japan-Australia research collaboration. *Australian Journal of Environmental Education*, 32(2), 174-191.
- Jeronen, E. (2022) Sustainable Education. In: Idowu S., Schmidpeter R., Capaldi N., Zu L., Del Baldo M., Abreu R. (Eds.) *Encyclopedia of sustainable management*. Springer, Cham.
- Kahrıman Pamuk, D. ve Olgan, R. (2020). Eko ve eko olmayan okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin sürdürülebilir gelişim için eğitim uygulamalarını yordayan değişkenlerin karşılaştırılması. *Eğitim ve Bilim*, 45(203), 327-345. doi: 10.15390/EB.2019.8774
- Kaya, M. F. ve Tomal, N. (2011). Sosyal bilgiler dersi öğretim programının sürdürülebilir kalkınma eğitimi açısından incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 49-65.
- Kioupi, V., & Voulvoulis, N. (2019). Education for sustainable development: A systemic framework for connecting the SDGS to educational outcomes. *Sustainability*, 11(21), 1-18. doi:10.3390/su11216104
- Koçoğlu, E. (2014). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler kavramına ilişkin imgesel algıları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 15(3), 107-126.
- Kratwhol, D. R. (2002). A revision of Bloom's taxonomy: An overview. *Theory into practice*, 41(4), 212-218.

- Lawn, P. A. (2006). *Sustainable development indicators in ecological economics*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Lozano, R., Barreiro-Gen, M., Lozano, F. J., Sammalisto, K. (2019). Teaching sustainability in european higher education institutions: Assessing the connections between competences and pedagogical approaches. *Sustainability*, 11, 1602. doi:10.3390/su11061602
- McKenzie, S. (2004). Social sustainability: towards some definitions. *Hawke Research Institute Working Paper Series*, 27, 1-29.
- MEB (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*, Ankara: MEB.
- Meyer, B. (2009). *Costing the earth? Perspectives on sustainable development* (Çev. Baker & Harrison). London: Haus Publishing Ltd.
- Missimer, M., Robèrt, K. H., & Broman, G. (2017). A strategic approach to social sustainability–Part 1: Exploring the social system. *Journal of cleaner production*, 140, 32-41.
- Montiel, I., & Delgado-Ceballos, J. (2014). Defining and measuring corporate sustainability: Are we there yet?. *Organization & Environment*, 27(2), 113-139.
- Mulligan, M. (2018). *An introduction to sustainability: Environmental, social and personal perspectives*. New York: Routledge.
- Nasibulina, A. (2015). Education for sustainable development and environmental ethics. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 214, 1077-1082. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.11.708
- Nemli, E. (2001). Çevreye duyarlı yönetim anlayışı. *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 211-224.
- O'Flaherty, J., & Liddy, M. (2018). The impact of development education and education for sustainable development interventions: A synthesis of the research. *Environmental Education Research*, 24(7), 1031-1049. doi: 10.1080/13504622.2017.1392484
- Oğuz Hacat, S. ve Demir, F. B. (2019). Sürdürülebilir kalkınma eğitimi açısından sosyal bilgiler dersi öğretim programının değerlendirilmesi. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 211-225.
- Öztürk, T. ve Zayimoğlu Öztürk, F. (2016). Sosyal bilgiler öğretim programının çevre eğitimi açısından analizi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1533-1550.
- Redclift, M. (2005). Sustainable development (1987-2005): An oxymoron comes of age. *Critical perspectives on sustainable development*, 13(4), 212–227. doi: 10.1002/sd.281
- Sarikaya, M. ve Kara, F. Z. (2007). Sürdürülebilir kalkınmada işletmenin rolü: Kurumsal vatandaşlık. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 221-233.
- Tanrıverdi, B. (2009). Sürdürülebilir çevre eğitimi açısından ilköğretim programlarının değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 34(151), 89-103.
- Taylor, N., Quinn, F., & Eames, C. (2015). *Educating for sustainability in primary schools: Teaching for the future*. Springer.
- Turan, S. ve Koç, A. (2021). Fen bilimleri ve sosyal bilgiler öğretim programlarının çevre eğitimi açısından değerlendirilmesi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 178-195.
- UNDP (United Nations Development Programme). (2020). *Sustainable development goals*. <https://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals.html> adresinden 17 Ocak 2022 tarihinde edinilmiştir.

UNESCO (2012). *United nations decade of education for sustainable development: Rio+20 (2005-2014)*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000148654> adresinden 24 Şubat 2022 tarihinde edinilmiştir.

UNESCO (2015). *Global monitoring report on education*. es.unesco.org/gem-report/ adresinden 17 Ocak 2022 tarihinde edinilmiştir.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, O. (2019). *Sürdürülebilir kalkınma kapsamında Türkiye’de ilkökul kademesinde çevre eğitiminin gerekliliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

60-72 Aylık Çocukların Benlik Algısı ve Sosyal Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Investigation of the Relationship between Self-Perception and Social Problem Solving Skills of 60-72 Month-old Children

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ALPTEKİN¹, Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül SARIKAYA², Dr. Öğr. Üyesi
Alper Yusuf KÖROĞLU³

Öz

60-72 aylık çocukların benlik algıları incelenerek, sosyal problem çözme becerisine etkisinin belirlenmesi amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden genel tarama modelinde tasarlanmış olan bu çalışmada Konya ili Selçuklu ilçesinde anaokuluna devam eden yaş ortalamaları 66.7 ay olan 43 kız, 74 erkek toplam 117 çocuk çalışma grubuna dahil edilmiştir. Verilerin toplanmasında “Demoulin Benlik Algısı Ölçeği” ve “Sosyal Problem Çözme Becerileri Ölçeği” kullanılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde katılımcılardan 20’sinin düşük (%17.1), 61’inin orta (%52.1), 36’sının yüksek (%30.8) benlik öz saygısına sahip olduğu; 28’inin düşük (%23.9), 68’inin orta (%58.1), 21’inin ise yüksek (%17.9) benlik öz yeterliliğine sahip olduğu görülmektedir. Çocukların sahip oldukları öz saygıları ile sosyal problem çözme becerileri arasındaki fark incelendiğinde, yüksek benlik saygısına sahip çocukların düşük benlik saygısına sahip çocuklardan sosyal problem çözme becerileri puanlarının anlamlı olarak daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak farklı benlik öz yeterliliklerine sahip çocukların sosyal problem çözme beceri puanlarında herhangi bir anlamlı farka rastlanmamıştır. Ayrıca katılımcıların sosyal problem çözme beceri puanlarının cinsiyete göre de farklılaşmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Benlik algısı, sosyal problem çözme becerisi, okul öncesi eğitim.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study was designed in the general screening model, which is one of the quantitative research methods, in order to examine the self-perceptions of 60-72 month-old children and to determine its effect on social problem solving skills. A total of 117 children, 43 girls and 74 boys, with an average age of 66.7 months, attending kindergarten in Selçuklu district of Konya were included in the study group. “Demoulin Self-Perception Scale” and “Social Problem Solving Skills Scale” were used to collect data. When the results are examined, it is seen that 20 (17.1%) of the participants have low self-esteem, 61 (52.1%) middle, 36 (30.8%) high self-esteem. In addition, 28 (23.9%) of the participants had low self-efficacy, 68 (58.1%) had middle self-efficacy, and 21 (17.9%) had high self-efficacy. When the difference between children’s self-esteem and their social problem-solving skills was examined, it was concluded that children with high self-esteem had significantly higher social problem-solving skills scores than children with low self-esteem. However, no significant difference was found in the social problem solving skill scores of children with different self-efficacy. In addition, it was observed that the social problem solving skill scores of the participants did not differ according to gender.

Keywords: Self-perception, social problem-solving skills, preschool education.

Paper Type: Research

Giriş

¹Selçuk Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, elmaliayse@hotmail.com

²Selçuk Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, asarikaya@selcuk.edu.tr

³Karamanoglu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, aykoroglu@kmu.edu.tr

Atf için (to cite): Alptekin, A., Sarıkaya, A. ve Köroğlu, A. Y. (2023). 60-72 aylık çocukların benlik algısı ve sosyal problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 487-496.

Çocukların yaşadıkları ortama uyum sağlamaları ve toplumun bir bireyi olarak hayatlarına devam edebilmelerinin temelini oluşturan sosyal problem çözme becerileri çocuğun karşılaştığı güçlüklerin üstesinden gelmek için geliştirdiği becerilerdir (Biggam ve Power, 1999; Shure ve Spivack, 1982). D’Zurilla, Chang ve Sanna (2013) sosyal problem çözmeyi problemin farkına varılması, farklı çözüm yollarının üretilmesi ve bunlara uyum göstermesini sağlayan bilişsel ve davranışsal süreçler olarak tanımlamışlar, bu tanımdaki sosyal kelimesinin de gerçek yaşamdaki problemlere çözüm üretme sürecini ifade ettiğini belirtmişlerdir (Aktaran: Dereli-İman, 2013). Ayrıca sosyal problem çözme çatışma durumlarına alternatif çözümler üretme, olası sonuçları değerlendirme ve soruna en etkili çözümü seçme becerisini de içerir (Dubow ve Tisak, 1989).

Bireyin sosyal yeterliliği problem çözme çerçevesinde tanımlanabilir (Krasnor ve Rubin, 1983). Sosyal etkileşimin bir dizi hedefe yönelik, diğer yönelimli davranışlardan oluştuğu düşünülmekte ve sosyal problem çözme, sosyal hedeflere ulaşma süreci olarak geniş ölçüde yorumlanmaktadır (Rubin, Bream ve Rose-Krasnor, 1991). Sosyal yeterliliğe yönelik bu işlevsel yaklaşım, bilişsel problem çözme ve bilgi işlem süreçlerinin harmanlanması sonucu ortaya çıkan bir modeldir. Bazı araştırmacılar sosyal problem çözmenin sosyal boyutunu açıklamak için bu çerçeveleri benimsemiştir. Model, çocuğun sosyal becerilerinin düzeyini belirlemek için bazı noktaları değerlendirir. Bireysel tepkiler düzeyinde, bu değerlendirme noktaları, sosyal amaç ve hedeflerin göreceli dağılımını, çocuğun algı ve işle ilgili bilgileri anlamalarını, mevcut stratejilerin sayısını ve kalitesini, uygun ve etkili stratejilerin seçilmesini içerir. Sosyal etki düzeyinde, değerlendirme noktası, çocuğun girişimlerinin sosyal sonuçlarını ve diğerlerinin çocuğun stratejik seçimleri konusundaki yargılarını içerir. Davranış dizileri düzeyinde, çocuğun başarısızlığa vereceği tepkilerin değerlendirilmesi önemlidir. Diğer önemli değerlendirme alanları çocuğun kendi etkilerini ve çocuğun sosyal hedefle ilişkisinin kalitesini içerebilir (Putallaz ve Gottman, 1981). Çocukların sosyal becerileri incelenirken doğal ortamda çocukların, kişilerarası ikilemleri çözme konusunda nasıl düşündükleri üzerine gözlemler yapılır. Ayrıca varsayımsal problem durumları çocuklara bir yanıt üzerinde düşünme veya düşünme hakkında düşünme yeteneklerini ölçmek amacıyla sunulur (Krasnor ve Rubin, 1983). Çocuklarda sosyal problem çözme becerisinin kazanılmasında sosyal-bilişsel kalıpların, aile deneyiminin, akran yeterliliğinin, erken sosyal deneyimin gelecekteki sosyal etki üzerindeki etkisine aracılık edebileceği belirtilmiştir (Pettit, Dodge ve Brown, 1988).

Çocuklarda sosyal problem çözme becerilerinin içerisinde yer alan ve bu beceriyi çok yönlü olarak etkileyen sosyal beceri, öfkeyi kontrol altında tutma, duygusal durumlarını istenilen düzeyde kontrol edebilme ve arkadaş edinme/sürdürme yetisi çevresel etkilerin etkilediği durumlardır (Dereli-İman, 2013). İtici, muhalif veya saldırgan davranışları bulunan çocukların çoğunluğunun, bu davranışları problem çözme becerilerine bağlı olarak azalıp artmaktadır. Bundan dolayı bu çocuklara farklı sosyal ortamlarda araçsal ve ilişkisel sorunlarını çözmelerine yardımcı olacak sosyal müdahaleler gerekmektedir (Fraser vd., 2000). Ayrıca Arı ve Yaban (2012) yaptıkları çalışmada yaş faktörünün de sosyal problem çözmeye farklı stratejiler geliştirme durumlarını etkilediğini, arkadaş ve nesne edinme durumunda kızların daha iyi olduğunu belirlemişlerdir. Problem çözme becerilerinin etkilendiği bir faktör de benlik algısı olabilir ve bu etkileşimin karşılıklı olduğu söylenebilir.

Lawrence (1996) benlik kavramını, bireyin kendi kimliği hakkındaki farkındalığı olarak açıklamış; bu kavramın “Benlik İmajı”, “İdeal Benlik” ve “Benlik Saygısı” olmak üzere üç yönü olduğunu belirtmiştir. (Aktaran: Allodi, 2000). Bu sebeple benlik algısı insan davranışının en önemli ve merkezi konusudur. Benlik algısının oluşumunda en önemli dönem çocukluk dönemidir (Demoulin, 1999; Turaşlı ve Zembat, 2013). Çünkü benlik kavramının gelişimi erken yaşlarda başlamaktadır. Benlik kavramının gelişiminde en önemli unsur ise sosyal ilişkiler ve sosyal becerilerdir. Erken yaşlarda aldıkları eğitim ile, sosyal çevrelerindeki kişiler ile yaşadıkları problemlerini istenilen şekilde çözümleyebilecek düşünme kalıplarını kullanmayı öğrenen çocuklarda bu eğitimin yaşam boyu sağlıklı ve nitelikli kişiler arası ilişkiler kurmalarını

sağlayacağı belirtilmektedir (Bingham, 1983). Wylie (1968)'e göre kişi sosyal çevresinde sevilen ve kabul gören biri ise olumlu bir benlik geliştirecektir (Aktaran: Kahraman, 2009). Shavelson, Hubner ve Stanton (1976) ise benlik yapısının çok etkenli bir tasarımının olduğunu ileri sürmüşler ve benlik yapısının akademik benlik yapısı ile fiziksel, sosyal ve duygusal gelişimleri içine alan akademik olmayan benlik yapısından oluştuğunu belirtmişlerdir.

Kişisel algının çocukların büyüme ve gelişimi için önemini, kişisel yeterliliğin bilişsel işlevsellik ve performans seviyesini nasıl arttırıp azaltabildiğini gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Öz yeterlilik kavramı, öz saygıdan daha fazla görev ve bağlam niteliği taşır. Öz yeterlilik, kişinin kendi yeteneklerine olan inancının eylemleri nasıl etkilediğini ve beklenen sonuçları üretip üretmediğiyle ilgilidir. Öz-kavramı çocuğun sahip olduğu imajdan ve kendini diğer kişilerle sosyal karşılaştırmasından etkilenmektedir (Allodi, 2000). Yüksek öz-kavramına sahip çocuklar, yetersizlik duygusuna götürecek durumları kabul etmez ya da bilinçli bir şekilde, öz saygılarını koruyacak ve geliştirecek olayları algılayarak, kendi kendine hizmet veren bir önyargı sergileyebilirler. Hem saldırgan hem de çekingen çocuklar yaşlıları tarafından reddedilebilir (Taylor, Asher ve Williams, 1987). Reddedilen çocuklar, sosyal yeterliliğini küçümseme eğilimindedirler. Saldırgan çocuklar ise olumsuz sosyal özellikler ve sosyal beceri eksiklikleri gibi olumsuz sosyal algıya sahiptirler. Çekingen/reddedilen çocuklar, saldırgan/reddedilen çocuklardan daha yalnız ve sosyal olarak tatminsizdirler (Boivin ve Begin, 1989). Boivin ve Begin (1989)'in yaptığı çalışma çocuklarda benlik algısı ve sosyal beceriler arasında dolaylı bir ilişkinin olduğunu düşündürmektedir. Sosyal problem çözme becerisini kazanan çocukların kendilik algılarının olumlu olduğu, sosyal çevresi ile olumlu ilişkiler kurabildiği ve kendini gerçekleştirmek için gerekli becerileri kazandığı düşünülmektedir (Anliak ve Dinçer, 2005). Lochman ve Lampron (1986) saldırgan ve benlik saygısı düşük çocukların sosyal problem çözme becerilerinin de düşük olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu çalışmada 60-72 aylık çocukların benlik algıları incelenerek, sosyal problem çözme becerisine etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde ebeveyn ve eğitimcilere, toplumsal yaşamda önemi tartışılmaz olan sosyal problem çözme becerisi gelişimi için bilgi sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; "60-72 aylık çocukların benlik algıları ve sosyal problem çözme becerileri arasında ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki problemlere yanıt aranmıştır:

1. Çocukların benlik algısı ne düzeydedir?
2. Çocukların sosyal problem çözme becerileri benlik algılarına göre farklılaşmakta mıdır?
3. Çocukların sosyal problem çözme becerileri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

1. Yöntem

Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden genel tarama modelinde tasarlanmıştır. Araştırmada Demoulin Benlik Algısı Ölçeği (Demoulin Self-Concept Developmental Scale-DSCDS) ve Sosyal Problem Çözme Becerileri Ölçeği kullanılarak 60-72 aylık çocukların Benlik algılarının sosyal problem çözme becerilerine etkisi incelenmiştir.

1.1. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Konya ili Selçuklu ilçesinde anaokuluna devam eden 60-72 aylık çocuklar oluşturmaktadır. Araştırmaya onam veren velilerin çocuklarının örnekleme alınması ve örneklem oluşturulurken bazı ön koşulların istenmesinden dolayı olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden ölçüte dayalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüte dayalı örnekleme yönteminde araştırmacılar tarafından oluşturulan bir dizi ölçütü karşılayan duruma ilişkin olarak çalışma gerçekleştirilir (Marshall ve Rossman, 2014).

Araştırmaya katılacak çocuklar, dört farklı tam zamanlı eğitim veren anaokulundan, pandemi sürecinde diğer gruplarda yetersiz sayıda çocuk olduğu için çalışmanın güvenilirliği

açısından yalnızca üst düzey sosyo-ekonomik duruma sahip ailelerden çalışmaya katılmayı kabul edenler arasından seçilmiştir. Örneklemin oluşturulmasında sınıf öğretmenlerinin gözlemlerine, gelişim raporlarına ve aile bilgilerine başvurulmuştur. MEB Okul Öncesi Eğitim Programında kazanım çizelgesinde dil gelişimi alanında yer alan, “en az art arda verilen iki komutu yerine getirebilme”, “duygu ve düşüncelerini yetişkinlere ifade edebilme” becerilerini kazanmış olma ön koşulu aranmıştır. Bunların yanında öğretmen ve aile gözlemine göre sembolik oyun oynama becerisi olan çocuklar örnekleme dahil edilmiştir.

Araştırmada 43 kız ve 74 erkek toplam 117 çocuk çalışma grubuna dahil edilmiştir. Grubun yaş ortalaması 66.7 aydır.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması için Demoulin tarafından geliştirilen, Turaşlı (2006) tarafından Türkçeye uyarlanan Demoulin Benlik Algısı Ölçeği ve Yılmaz (2016) tarafından geliştirilen Sosyal Problem Çözme Becerileri Ölçeği kullanılmıştır. Demoulin Benlik Algısı Ölçeği çocukların bireysel benlik kavramlarının sistematik ve karşılaştırmalı analiz edilmesini sağlayan ve tanı koyan bir ölçme aracıdır. 1995-1998 yılları arasında geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları gerçekleştirilerek geliştirilmiş toplam 30 maddeden oluşan ölçeğin öz yeterlilik ve öz saygı olmak üzere iki alt ölçeği vardır ve her alt ölçek 15 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde tarafından Cronbach alfa, Spearman, Guttman teknikleri iç tutarlılık katsayıları incelenmiştir. Maksimum güvenilirlik Cronbach Alfa, Spearman tekniklerinde (0.88), en düşük güvenilirlik Guttman tekniğinde (0.88) elde edilmiştir. Ayrıca testin kriter geçerliğini saptamak için yapılan uygulamalarda kullanılan tüm ölçekler ve alt boyutları arasında .01 düzeyinde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ayrıca öğrencilere bir hafta ara ile iki kez yapılan uygulama sonuçları arasında test-tekrar test güvenilirlik katsayısı .607 olarak tespit edilmiştir ve bu sonuç .01 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Sosyal Problem Çözme Becerileri Ölçeği, Yılmaz tarafından doktora tezi çalışması kapsamında geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları tamamlanarak geliştirilmiş, oyuncaklar ve hikâyelerle çocukların sosyal problem çözme becerilerinin belirlendiği bir ölçektir. Sosyal Problem Çözme Becerileri Ölçeği, puanlamaya dahil edilmeyen ilki örnek hikâye olmak üzere toplam yedi hikâyeden oluşmaktadır. Hikâyelerin temaları "Alay Etme", "Kurallara Uyuma", "İsrar", "Şiddet", "Paylaşma", "İletişim Kurma" ve "Dışlanma"dır. Ölçek 0-1 şeklinde puanlanmaktadır. Geliştirici tarafından ölçeğin Kapsam Geçerlik İndeksi .809, toplam güvenilirlik katsayısı KR20 değerinin .68 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ölçeğin tüm maddeleri için alt ve üst gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu ve madde ayırt ediciliğini sağladığı belirlenmiştir. Ölçüt geçerliğini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucunda ölçeğin kriter geçerliğini sağladığı tespit edilmiştir. Hotelling's T-Squared Test sonuçlarına göre ölçeğin uygun yapıda tasarlandığı saptanmıştır. Ölçeğin test-tekrar test sonuçları Pearson Korelasyon katsayısı için .532'dir.

Bu çalışmada Cronbach Alpha Güvenirlik katsayısı Sosyal Problem Çözme Becerileri Ölçeği için .72, Demoulin Benlik Algısı Ölçeği için 0.80, Demoulin Benlik Algısı Ölçeği öz saygı alt boyutu için .73, öz yeterlilik alt boyutu için .64 olarak bulunmuştur.

1.3. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması sürecinde 2022 Ocak ayı içerisinde Konya İli Selçuklu İlçesinde dört farklı anaokuluna devam eden 60-72 aylık çocuklara ölçekler uygulanmıştır. Ölçekler uygulanmadan önce okul müdürleri ve öğretmenler ile görüşülmüş, velilerle iletişime geçilerek çalışmaya katılmayı kabul eden velilerin çocukları tespit edilmiştir. Bu çocuklar arasından öğretmenlerinin gözlemlerine dayanan gelişim raporlarına bakılmış, öğretmenlerle görüşülmüş, aileden alınan bilgiler doğrultusunda da ön koşul becerileri taşıma durumları tespit edilmiştir. Örnekleme grubunu oluşturan çocuklara bireysel olarak okulun görüşme odasında Sosyal Problem Çözme Beceri Ölçeği uygulanmıştır. Belirlenen başka bir gün ise aynı odada bireysel olarak Demoulin Benlik Algısı Ölçeği uygulanmıştır. Araştırmacı ile birebir odaya girmek istemeyen çocuklara öğretmeni ya da öğretmen yardımcısı eşlik etmiştir.

1.4. Verilerin Analizi

Araştırmada Demoulin Benlik Algısı Ölçeği'nin Türkiye normları olmadığı için düşük, orta, yüksek benlik algısına sahip çocukların belirlenmesinde ortalama metodu kullanılmıştır. Bu metoda göre puanların ortalaması dikkate alınarak yapılan dağılım sonrasında ortalamanın 1 ve 2 standart sapma altında-üstünde yer alan puanlara göre değerlendirme yapılır (Başol Göçmen, 2004). Bu çalışmada ise ortalamanın 1 standart sapma aşağısı ve 1 standart sapma yukarısı alınarak normalin altı ve normalin üstü belirlenmiştir. Bunun içinde betimsel istatistik yöntemleri kullanılmıştır. Verilerin normallik dağılımı için Tablo 1'de yer alan mod, medyan, ortalama, basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerleri ele alınmıştır. Belirlenen grupların sosyal problem çözme becerileri arasındaki farkı belirlemek içinde ANOVA ve t-test kullanılmıştır. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlenmesinde Benforroni testi kullanılmıştır.

Tablo 1. Sosyal problem çözme becerileri ölçeğinden elde edilen toplam puanlarının normallik dağılımına ilişkin sonuçları

Ortalama	.53
Medyan	.50
Mod	.50
Skewness	1.14
Kurtosis	1.34
Homojenlik Levene	.714

Tablo 1'de yer alan verilere göre Sosyal Problem Çözme Becerileri Ölçeğinden elde edilen puanların ortalaması .53, medyanı .50, mod değeri ise .50 bulunmuştur. Bu değerlerin birbirine bu denli yakın olması verilerin normal dağıldığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Köklü, Büyüköztürk ve Çokluk Bökeoğlu, 2006). Ayrıca George ve Mallery (2010)'e göre Skewness ve Kurtosis değerlerinin -2 ve +2 arasında olması verilerin normal dağılım gösterdiğine işaret etmektedir.

1.5. Etik Kurul Onayı

Bu çalışma için Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 10.12.2021 tarih 2014 karar numarası ile etik kurul onayı alınmıştır.

2. Bulgular

Araştırma kapsamında uygulanan Demoulin Benlik Algısı Ölçeğinden elde edilen bulgular değerlendirilmiş; ortalama ve standart sapma puanları kullanılarak 60-72 aylık çocuklar benlik algı düzeylerine göre gruplandırılmıştır. Bu grupların sosyal problem çözme becerileri değerlendirilmiş ve bu bölümde açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın alt problemlerinden olan "Çocukların benlik algısı ne düzeydedir?" sorusuna yanıt aramak için yapılan analizlerin sonucu Tablo 2 ve Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 2. Öz saygı ve öz yeterlilik alt boyutunda yer alan kişi sayısına ilişkin sonuçlar

Derece	Öz saygı		Öz yeterlilik	
	n	%	n	%
Düşük	20	17.1	28	23.9
Orta	61	52.1	68	58.1
Yüksek	36	30.8	21	17.9
Toplam	117	100	117	100

Tablo 2 incelendiğinde Demoulin Benlik Algısı Ölçeğine göre öz saygı alt boyutunda 20 kişinin düşük (%17.1), 61 kişinin orta (%52.1), 36 kişinin yüksek (%30.8) benlik öz saygısına sahip olduğu; öz yeterlilik alt boyutunda 28 kişinin düşük (%23.9), 68 kişinin orta (%58.1), 21 kişinin yüksek (%17.9) benlik öz yeterliliğine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Çocukların Demoulin benlik algısı ölçeği ve sosyal problem çözme ölçeği puanları ANOVA sonuçları

Demoulin Benlik Algısı Ölçeği	Sosyal Problem Çözme Ölçeği					Anlamlı Fark
	n	\bar{X}	S	F	p	
1. Düşük Benlik Saygısı	20	.45	.32	4.036	.020	1-3
2. Orta Benlik Saygısı	61	.50	.18			
3. Yüksek Benlik Saygısı	36	.66	.45			
Toplam	117	.53	.31			

Tablo 3'e bakıldığında çocukların Sosyal Problem Çözme Becerileri Ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları düşük benlik öz saygısına sahip çocukların .45, orta benlik öz saygısına sahip çocukların .50, yüksek benlik öz saygısına sahip çocukların ise .66 olarak bulunmuştur. Bu bilgilere göre orta benlik öz saygısına sahip çocuklar düşük olanlardan, yüksek benlik öz saygıya sahip çocuklarda orta olanlardan sosyal problem çözme becerileri puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. ANOVA test sonuçları incelendiğinde ortalamalar arasında oluşan bu farkların anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0.05$). Anlamlı farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Benferroni testi sonucuna göre ise farkın düşük benlik öz saygısına sahip çocuklar ile yüksek benlik öz saygısına sahip çocuklar arasında olduğu belirlenmiştir (Anlamlı fark 1-3).

Tablo 4. Farklı benlik öz yeterliliğine sahip 60-72 aylık çocukların sosyal problem çözme becerileri puan ortalamalarına ilişkin ANOVA test sonuçları

Gruplar	n	\bar{X}	S	F	P
1. Düşük Benlik Öz Yeterliliği	28	.56	.28	.32	.72
2. Orta Benlik Öz Yeterliliği	68	.53	.32		
3. Yüksek Benlik Öz Yeterliliği	21	.49	.35		
Toplam	117	.53	.31		

Araştırmanın alt problemlerinden olan “Çocukların sosyal problem çözme becerileri benlik algılarına göre farklılaşmakta mıdır?” sorusunu yanıtlamak için yapılan analizler sonucunda Tablo 4'te yer alan veriler incelendiğinde çocukların Sosyal Problem Çözme Becerileri Ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları düşük benlik öz yeterliliğine sahip çocukların .56, orta benlik öz yeterliliğine sahip çocukların .53, yüksek benlik öz yeterliliğine sahip çocukların ise .49 olarak bulunmuştur. En yüksek ortalamanın düşük benlik öz yeterliliğine sahip çocuklara ait olduğu, en düşük ortalamanın ise yüksek benlik öz yeterliliğine sahip çocuklara ait olduğu görülmektedir. ANOVA test sonuçları incelendiğinde ortalamalar arasında oluşan bu farkların anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($p > 0.05$). Bu sonuçlara göre benlik öz yeterlilik düzeylerinin 60-72 aylık çocukların sosyal problem çözme becerileri üzerinde etkili olmadığı düşünülmektedir.

Tablo 5. 60-72 aylık çocukların sosyal problem çözme beceri puanlarının cinsiyete ilişkin t-testi sonuçları

Gruplar	n	\bar{X}	S	t	p
Kız	43	.52	.27	.33	.72
Erkek	74	.54	.34		
Toplam	117	.53	.31		

Araştırmanın alt problemlerinden olan “Çocukların sosyal problem çözme becerileri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?” sorusunu yanıtlamak için yapılan analizler sonucunda Tablo 5 incelendiğinde erkek çocuklarının sosyal problem çözme becerileri puanlarının ($\bar{X}=.54$) kız çocuklarının puanlarından ($\bar{X}=.52$) yüksek olduğu görülmektedir. Aradaki bu farkın anlamlı olup olmadığı incelendiğinde farkın anlamlı olmadığı ($p > 0.05$)

belirlenmiştir. Bu sonuçlar bize bu çalışmada erkek ve kız çocuklarının sosyal problem çözme becerilerinin farklılaşmadığını göstermektedir.

Tartışma

Farklı benlik öz saygısına sahip çocukların sosyal problem çözme becerileri puanları düşük benlik öz saygısına sahip çocuklar ile yüksek benlik öz saygısına sahip çocuklar arasında yüksek olanların lehine anlamlı olarak farklılaşırken, benlik öz yeterlilik becerilerinde bir farklılaşmaya rastlanmamıştır. Çocukların benlik algıları birçok farklı değişkenden etkilenebilmektedir. Öyle ki Tuzcuoğlu vd. (2019) tarafından yapılan bir çalışmada çocukların benlik algılarının anne-baba öğrenim durumu ve okul öncesi eğitime devam etme süresi gibi değişkenlerden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Turaşlı ve Zembat'ın (2013) yapmış olduğu bir çalışmada çocuklara sosyal uyum ve duygusal gelişimi destekleyen bir program uygulanmıştır. Programa dahil olan çocukların öz saygı alt boyutunda daha yüksek benlik algısı puanına sahip olduğu görülmüştür. Sosyal beceri ile desteklenen çocukların benlik öz saygılarının daha çok etkilendiği görülmektedir. Bu sonuç sosyal problem çözme becerileri ile yüksek benlik öz saygı ilişkisini de düşündürmektedir. Ayrıca Zembat vd. (2018) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise çocuklarda benlik algısının sosyal beceriyi yordamadığı tespit edilmiştir.

Özkan (2015) ve Güven, Sezer ve Yılmaz (2015)'in yaptığı çalışmada benlik algısı ile sosyal problem çözme becerileri arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Okur (2016)'un yaptığı çalışmada çocuklarda benlik algısının olumlu olması sosyal yeterliliklerini arttırmaktadır. Sosyal yeterliliğin sosyal problem çözme becerilerini de içine aldığı düşünülürse benlik öz saygısı boyutunda çıkan sonucu açıkladığı düşünülmektedir. Ancak öz saygı alt boyutunda çıkan farkın öz yeterlilik alt boyutunda çıkmama nedeninin ise James ve Adams'ın görüşleri ile açıklanabileceği öngörülmektedir. James (1992), benlik kuramında benliğin sosyal bir yönü olduğunu, sosyal benlik adını verdiği bu yapıda bireyin başkalarının kendisini nasıl gördüğü yani öz saygı ile ilgili algılamaları olduğunu belirtmiştir. Her birey kişiliğine göre farklı sosyal benliğe sahiptir. Adams (1995)'a göre benlik kavramı; kişinin kim olduğu ile ilgili fikri yani benliğin bilişsel yanı olup, benlik saygısı ise duygusal yanı yani kendini beğenme ve değerli bulma olarak sınıflandırılır. Çocuk çevresindeki insanlarla kurduğu ilişkiler sayesinde sosyal davranışları ve sosyal alandaki yeterliği hakkında fikirler edinir. Olumlu benlik saygısı bireyin topluma uyumunu kolaylaştırır. Olumsuz benlik saygısına sahip kişiler ise kendileri hakkında olumsuz fikirlere sahip olurlar, çevreden çabuk etkilenirler. Günlük yaşantılarında karşılaştıkları zorluklarla baş etmede çok zorlanırlar. James ve Adams'ın bu görüşleri benlik öz saygısının, sosyal problem çözme becerileri ile arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır ki bu da yapılan bu çalışmanın sonucunu desteklemektedir.

Sosyal problem çözme becerileri puanlarında cinsiyete göre farklılaşma bulunmamıştır. Bu sonucu destekleyen çalışmalara bakıldığında Orçan ve Deniz (2006), Günindi (2008), Kurt (2007), Seven (2006) yaptıkları çalışmada sosyal uyum becerilerinde cinsiyet yönünden anlamlı fark bulamamışlardır. Yılmaz ve Tepeli (2013), Yılmaz (2016) ve Temiz (2019) çalışmalarında sosyal problem çözme becerileri ile cinsiyet arasında ilişki bulamazken, Güven, Sezer ve Yılmaz (2015), kızların lehine bir ilişki bulmuştur. Genel olarak bakıldığında çalışmalar bu çalışmadaki cinsiyet ile ilgili bulunan sonuçları desteklemektedir.

Sonuç ve Öneriler

60-72 aylık çocukların benlik algıları incelenerek, sosyal problem çözme becerisine etkisinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada yaş ortalamaları 66.7 ay olan 43 kız, 74 erkek olmak üzere toplam 117 çocuk çalışma grubuna dahil edilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde katılımcılardan 20'sinin düşük (%17.1), 61'inin orta (%52.1), 36'sının yüksek (%30.8) benlik öz saygısına sahip olduğu; 28'inin düşük (%23.9), 68'inin orta (%58.1), 21'inin ise yüksek (%17.9) benlik öz yeterliliğine sahip olduğu görülmektedir. Çocukların sahip oldukları öz saygıları ile sosyal problem çözme becerileri arasındaki fark incelendiğinde, yüksek

benlik saygısına sahip çocukların düşük benlik saygısına sahip çocuklardan sosyal problem çözme becerileri puanlarının anlamlı olarak daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak farklı benlik öz yeterliliklerine sahip çocukların sosyal problem çözme beceri puanlarında herhangi bir anlamlı farka rastlanmamıştır. Ayrıca katılımcıların sosyal problem çözme beceri puanlarının cinsiyete göre de farklılaşmadığı görülmüştür.

Elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Benlik algısı ve sosyal problem çözme becerilerinin yaş, okul öncesi eğitim kurumuna devam etme süresi, kardeş sayısı, aile yapısı, ailenin sosyo-ekonomik/kültürel düzeyi vb. diğer değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığı da gelecek çalışmalarda veya boylamsal çalışmalarla incelenebilir.
- Yapılan taramalarda saptanan düşük benlik saygısına ve öz yeterliğine sahip çocuklar ve aileleri için uygun destek programları hazırlanarak bu programların etkileri incelenebilir.
- Yüksek benlik saygısı ile sosyal problem çözme becerileri arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşıldığından ailelere ve öğretmenlere; çocukların öz farkındalıklarını ve sosyal ilişkilerini artıracak oyun imkanlarına daha çok yer vermeleri önerilebilir.

Kaynakça

- Adams, J.F. (1995). *Ergenliği anlamak*. Ankara: Simge Yayınları.
- Allodi, M.W. (2000). Self-concept in children receiving special support at school. *European Journal of Special Needs Education*, 15(1), 69-78.
- Anlıak, Ş. ve Dincer, Ç. (2005). Okul öncesi dönemde kişiler arası bilişsel problem çözme becerilerinin geliştirilmesi. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, (20).
- Arı, M. ve Yaban, H. (2012). 9-11 yaşındaki çocukların sosyal problem çözme becerilerinde cinsiyet ve yaş farklılıkları. *Eğitim ve Bilim*, 37(164).
- Başol Göçmen, G. (2004). *Değerlendirmeye genel bir bakış: Kriter-referanslı (mutlak) ya da norm-referanslı (bağıl) değerlendirme*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Biggam, F.H. ve Power, K.G. (1999). Social problem solving skills and psychological distress among incarcerated young offenders: The issue of bullying and victimization. *Cognitive Therapy and Research*, 23(3), 307-326.
- Bingham, A. (1983). *Çocuklarda problem çözme yeteneklerinin geliştirilmesi*. (F. A. Oğuzkan, Çev.) . 4. Basım., İstanbul: MEB Basımevi.
- Boivin, M. ve Begin, G. (1989). Peer status and self-perception among early elementary school children: The case of the rejected children. *Child Development*, 591-596.
- Demoulin, D.F. (1999). A personalized development of self-concept for beginning readers. *Journal Of Education*, 120(1),14-16.
- Dereli İman, E. (2013). Çocuklar için sosyal problem çözme ölçeği'nin 6 yaş grubu için Türkiye uyarlaması ve okul öncesi davranış problemleri ile sosyal problem çözme becerileri arasındaki ilişkiler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(1), 479-498.
- Dubow, E.F. ve Tisak, J. (1989). The relation between stressful life events and adjustment in elementary school children: The role of social support and social problem-solving skills. *Child development*, 1412-1423.
- Fraser, M.W., Nash, J.K., Galinsky, M.J. ve Darwin, K.M. (2000). *Making choices: Social problem-solving skills for children*. NASW, 750 First St., NE, Suite 700, Washington, DC 20002-4241.

- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update* (10a Editio.). Boston: Pearson.
- Günindi, N. (2008). *Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden altı yaş çocuklarının sosyal uyum becerileri ile anne-babalarının empatik becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Güven, G., Sezer, T. ve Yılmaz, E. (2015). *60-72 aylık çocukların sosyal problem çözme becerileri ile benlik algıları arasındaki ilişkinin sosyo-ekonomik değişken açısından incelenmesi*. III. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- James, W. (1992). *Principles of psychology*. Great books. Chicago: University of Chicago.
- Kahraman, H. (2009). *Yatılı ilköğretim bölge okulu (YİBO) ve normal okullara devam eden ergenlerde mizah duygusu ile benlik algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Köklü, N., Büyüköztürk, Ş. ve Çokluk Bökeoğlu, Ö. (2006). *Sosyal bilimler için istatistik*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Krasnor, L.R. ve Rubin, K.H. (1983). Preschool social problem solving: Attempts and outcomes in naturalistic interaction. *Child Development*, 1545-1558.
- Kurt, F. (2007). *Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden beş-altı yaş çocuklarının sosyal uyum ve becerilerine proje yaklaşımı eğitim programlarının etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Lochman, J.E. ve Lampron, L.B. (1986). Situational social problem-solving skills and self-esteem of aggressive and nonaggressive boys. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 14(4), 605-617.
- Marshall, C. ve Rossman, G. B. (2014). *Designing Qualitative Research*. New York: Sage.
- Okur, Ö.D. (2016). *Altı yaş çocuklarının kendilik algılarına göre sosyal yeterliklerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Orçan, M. ve Deniz, E. (2006). *Anaokuluna devam eden altı yaş çocuklarının sosyal uyumlarının incelenmesi*. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi I. Uluslararası Okul Öncesi Eğitimi Kongresi, İstanbul.
- Özkan, H.K. (2015). *Annelerin duygu sosyalleştirme davranışları ile çocukların benlik algısı ve sosyal problem çözme becerilerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Pettit, G.S., Dodge, K.A. ve Brown, M.M. (1988). Early family experience, social problem solving patterns, and children's social competence. *Child Development*, 107-120.
- Putallaz, M. ve Gottman, J.M. (1981). Social skills and group acceptance. *The Development of Children's Friendships*, 116-149.
- Rubin, K. H., Bream, L. A. ve Rose-Krasnor, L. (1991). Social problem solving and aggression in childhood. *The Development and Treatment of Childhood Aggression*, 219-248.
- Seven, S. (2006). *6 yaş çocuklarının sosyal beceri düzeyleri ile bağlanma durumları arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Shavelson, R.J., Hubner, J.J. ve Stanton, G.C. (1976). Self-concept: Validation of construct interpretations. *Review of Educational Research*, 46(3), 407-441.

- Shure, M.B. ve Spivack, G. (1982). Interpersonal problem-solving in young children: A cognitive approach to prevention. *American Journal of Community Psychology*, 10(3), 341-355.
- Taylor, A.R., Asher, S.R. ve Williams, G.A. (1987). The social adaptation of mainstreamed mildly retarded children. *Child Development*, 1321-1334.
- Temiz, D. (2019). *Okul öncesi dönem çocuklarının sosyal problem çözme becerilerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turaşlı, N.K. (2006). *6 yaş grubu çocuklarda benlik algısını desteklemeye yönelik sosyal-duygusal hazırlık programının etkililiğinin incelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Turaşlı, N.K. ve Zembat, R. (2013). 6 yaş grubu çocuklarda benlik algısını desteklemeye yönelik sosyal-duygusal hazırlık programının etkililiğinin incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 2(2).
- Tuzcuoğlu, N., Efe Azkeskin, K. , İlçi Küsmüs, G. ve Cengiz, Ö. (2019). Okul öncesi dönem çocuklarının öz düzenleme becerileri ile benlik algıları arasındaki ilişkisinin incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, Special Issue* , 607-623 . DOI:10.21733/ibad.613920
- Yılmaz, E. (2016). *48-72 aylık çocuklara yönelik sosyal problem çözme becerileri ölçeğinin geliştirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, E. ve Tepeli, K. (2013). 60-72 aylık çocukların sosyal problem çözme becerilerinin duyguları anlama becerileri açısından incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18, 117-130.
- Zembat, R., Koçyiğit, S., Akşin Yavuz, E. ve Tunceli, H. İ. (2018). Çocukların benlik algısı, mizaç ve sosyal becerileri arasındaki ilişkiler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(1), 548-567.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Tarih: 10.12.2021

No: 13/2014

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %35

2. yazar katkı oranı : %35

3. yazar katkı oranı : %30

Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalında Müzik Öğretimi Dersini Yürüten Öğretim Elemanlarının Dersin İçerik ve Uygulamasına İlişkin Görüşleri*

Views of the Instructors Who Teach the Music Teaching Course in the Department of Primary Education about its Content and Implementation

Gülşah BAL¹, Doç. Dr. Zühal DİNÇ ALTUN²

Öz

Bu çalışmada sınıf eğitimi ana bilim dallarında müzik öğretimi dersini yürüten öğretim elemanlarının müzik öğretimi dersinin içerik ve uygulamasına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde durum çalışması olarak tasarlanmış ve yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu sınıf eğitimi anabilim dalı lisans programında yer alan müzik öğretimi dersini yürüten ve farklı üniversitelerde görev alan 10 öğretim elemanı oluşturmaktadır. Çalışma 2021-2022 eğitim yılı güz döneminde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın verileri durum çalışmalarında kullanılan yarı-yapılandırılmış mülakat tekniğiyle elde edilmiştir. Çalışmadaki mülakat soruları, uzman görüşlerine başvurularak araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Mülakatların bazıları yüz yüze, bazıları ise çevirim içi platformlarda gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi tekniklerinden yararlanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda öğretim elemanlarının YÖK'ün hazırlamış olduğu müzik öğretimi ders içeriğinden haberdar oldukları ancak bu programa bağlı kalmadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca öğretim elemanlarının müzik öğretimi dersinde kendi hazırlamış oldukları ders içeriklerini kullandıkları belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca katılımcı öğretim elemanlarının sınıf eğitimindeki müzik öğretimi dersinin içeriğini nota, tartım, solfej eğitimi, müzik öğretim yaklaşımları (Orff, Kodaly, Dalcroze), enstrüman öğretimi, çocuk şarkıları öğretimi, ritim eğitimi ve aktif öğretim konu başlıklarına göre planladıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte öğretim elemanlarının müzik öğretimi ders saatini yetersiz gördükleri, sınıf öğretmenlerinin ilkökul müzik ders içeriğini yürütebilecek yeterliğe sahip olmadıklarını düşündükleri belirlenmiştir. Çalışmanın sonunda, sınıf eğitimi anabilim dalındaki müzik öğretimi dersinin daha etkili ve verimli yürütülmesine ilişkin çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sınıf eğitimi, müzik öğretimi, öğretim elemanı görüşleri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, it is aimed to determine the views of the instructors who teach the music teaching course in the classroom education department about the content and application of the music teaching course. The study was designed and conducted as a case study within the framework of qualitative research approach. The study group consists of 10 lecturers working in different universities and conducting the music education course in the undergraduate program of the classroom education department. The study was carried out in the fall semester of the 2021-2022 academic years. The data of the study were obtained by the semi-structured interview technique used in the case studies. The interview questions in the study were developed by the researchers by referring to the expert opinions. Some of the interviews were conducted face-to-face, while others were conducted on online platforms. Content analysis techniques

*Bu çalışmanın bir kısmı 23.04.2022 tarihinde Bursa'da Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (USBİLİM) tarafından düzenlenen Bursa 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, glsh.bal84@gmail.com

²Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, zdincaltun@trabzon.edu.tr

Atf için (to cite): Bal, G. ve Dinç Altun, Z. (2023). Sınıf eğitimi ana bilim dalında müzik öğretimi dersini yürüten öğretim elemanlarının dersin içerik ve uygulamasına ilişkin görüşleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 497-515.

were used to analyze the data obtained in the research. In line with the findings obtained in the study, it was determined that the instructors were aware of the music teaching course content prepared by YÖK, but they did not adhere to this program. In addition, it was determined that the instructors used the course content they prepared in the music teaching course. In the study, it was also determined that the participant instructors planned the content of the music teaching course in classroom education according to the topics of note, bona, solfeggio education, music teaching approaches (Orff, Kodaly, Dalcroze), instrument teaching, teaching children's songs, rhythm education and active teaching. In addition, it was determined that the instructors saw the music teaching lesson hours as insufficient, and the classroom teachers thought that they did not have the competence to carry out the content of the primary school music lesson. At the end of the study, various suggestions were made regarding the more effective and efficient conduct of the music teaching course in the classroom education department.

Keywords: Primary education, music teaching, instructors' views

Paper Type: Research

Giriş

Toplumun ve içerisinde yaşayan bireylerin hayatlarını şekillendiren, farklılaştıran ve geliştiren bir eğitim, çok yönlü çağdaş yaklaşımlarla gerçekleştirilebilir. Çağdaş yaklaşımların en önemli unsurlarından olan sanat eğitimi ve içerisinde barındırdığı müzik eğitimi ile bireylere insani, kültürel ve sosyal değerler kolaylıkla kazandırılabilir (Uçan,1996). Yapılan bilimsel çalışmalarda, müziğin insan hayatındaki eğitimle birlikte bireylerin gelişimine katkısı da incelenmiş ve müziğin insanlar üzerindeki etkisine bakıldığı zaman insanların bilişsel, duyuşsal, devinimsel ve sosyal yönlerini geliştirme, iletişim kurma becerilerini artırma gibi pek çok katkısının olduğu da ortaya çıkmıştır (Altınölcük, 2014; Eroğlu, 2022). Müzik eğitimi bireylerin müzikal davranışlarında bilinçli ve müzik aracılığı ile de istenilen doğrultuda gelişme ve değişime yaratma sürecidir. Birey bu süreç içerisinde; bir yönden sahip olduğu müzik üretme, uygulama ve dinleme davranışlarının yerini çok yönden üretme, uygulama ve dinleme davranışları ile aktif katılım sağladığı kazanımlara dönüştürür. Böylelikle birey bu kazanımlar sayesinde enstrüman çalma, materyal edinimi, etkinlik oluşturma ve yorumlama gibi müzikal anlamda daha yeterli seviyeye ulaşır (Uçan,1996).

Uçan (1996)'a göre müzik eğitimi genel olarak üç ana başlık altında toplanmaktadır bunlar; mesleki müzik eğitimi, genel müzik eğitimi ve özengen müzik eğitimidir. Mesleki müzik eğitimi, içerisinde müzik öğretmenliği ve konservatuar gibi ileride mesleğini müzik seçecek olan insanların aldığı müzik eğitimidir. Genel müzik eğitimi ise okul öncesinde başlayıp lise de dâhil olmak üzere verilen müzik eğitimine genel müzik eğitimi denmektedir. Bir plan ve program çerçevesi içerisinde özellikle üniversitelerdeki okul öncesi ve sınıf öğretmenliği bölümlerinde müzik derslerinin olma zorunluluğu vardır. Bunu nedeni; sınıf öğretmenlerinin matematikten müziğe, hayat bilgisinden beden eğitimine kadar tüm dersleri yürütecek olmasıdır. Eğitim sürecinin başlangıcında ve gelecek kuşakların yetiştirilmesinde çok büyük paya sahip olan bu alan, gelecek nesillerin, çağdaşlık seviyesine ulaşma hızını belirleyecek stratejik bir dönüm noktasıdır. Bu sebeptendir ki sınıf öğretmenliğinde verilen eğitimin önemi her geçen yıl daha da artmıştır. Sınıf öğretmenlerinin birçok alanda yetişmesinde temel öneme sahip olan sanat eğitimleri, gerçekleştirilecek olan eğitimlerin kalitesini doğrudan etkilemektedir. Gerçekleştirilen araştırmalarda, müziğin ve müzik eğitiminin, çocukların eğitim süreçlerinde çok önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir (Çilden, 2001; Uluğbay, 2013; Yavuz, 2006). Bu sebeple sınıf öğretmeni adaylarının, müzik eğitimleri ile ilgili gerekli bilgi ve becerilere sahip olması, gelecekteki mesleki yaşantılarını doğrudan etkileyeceği düşünülmektedir (Demirbatır ve Helvacı,2006).

Müzik insanın doğumundan itibaren kendini ifade ettiği yöntemlerden biri olmuştur. Kişinin bebeklik döneminde müzikal çıkardığı sesler, eline aldığı bir objeyle dürtüsel yapılan ritimsel hareketler, ilerleyen dönemlerde söylenen ezgiler ve daha sonraki süreçte bilinçli yapılan müzikal çalışmalar, insanın içinde var olan müzik dürtüsünün eseridir (Kocamanoğlu,

2019). İnsanlar iletişim kurmak, birbirlerine olan duygu ve düşüncelerini aktarmak istedikleri için önce iletişim kurmayı sonra yazı dilini icat etmişlerdir. Aynı zamanda bu konuşma ile birlikte müzikte var olmaya başlamıştır. Müziği kullanarak, duygu ve düşüncelerini müziksel anlamda da karşı tarafa aktarmaya çalışmışlardır. Bu nedenle müzik bir iletişim aracı olarak da görülmektedir. Müzik sadece bireylerin duygu ve düşüncelerini ezgisel yapıda karşıya aktarmak değil aynı zamanda kültürel mirasın nesilden nesile aktarılmasını da üstlenmektedir (Öz, 2001). Müziğin gelişen zaman içinde değiştiği ve bu müzikal değişimin toplumların sosyo-kültürel yaşantılarına göre şekil aldığı görülmektedir (Kocamanoğlu, 2019). Aynı zamanda müzik günümüzde matematik, fizik, kimya gibi bir eğitim konusu olarak öğretim programları içerisinde öğretilen bir bilim dalı haline gelmiştir. Tüm bu alanlarla birlikte bu amaçlar doğrultusunda eğitimin içerisine müzik de girmiştir. Böylelikle hem kültürel yönden zengin hem de sanattan felsefeye, sosyal yaşantıdan, hayat bilgisi matematiğe kadar pek çok açıdan donanımlı insan yetiştirmek amaçlanmıştır. Bu gerekçelerle müzik eğitimi anasınıfından, üniversite eğitimine kadar öğretiminin gerçekleştirilmesi gereken bir derstir. Bu nedenle pek çok toplum okul eğitimlerinin içerisine sanat eğitimini yerleştirmişler ve sanat dersleri olarak resim, müzik gibi dersleri koymaya başlamışlardır (Aydın, 2020).

Müzik, insanlığın var oluşundan itibaren, içinde bulunduğu zaman, mekân, eğitim, kültür ve gelişim düzeylerinin etkisiyle değişen, öncelikli olarak bir bilim daha sonrasında bir sanat dalıdır. Tüm dünyada, bireylerin ve toplumların, en temel toplum yapısından en büyük toplum yapısına kadar kendilerini ifade ettikleri anlatma aracı ve ortak dili müziktir. Aynı dili konuşmayan birçok insan beraber müzik dinleyebilir ve beraber müzik icra edebilirler. Bu da müziğin kültürel yönünün en geniş ifadesidir. İnsan zekâsını, bedenini ve duygularını eğiten, çağdaş eğitim anlayışını en iyi ifade eden eğitim sahası müziktir. Aynı zamanda eğitimin bütün alanlarında kullanılabilirliği olan bir eğitim aracıdır. Müziği bütün bu işlevsellikleri ile değerlendirdiğimiz zaman, müziğin eğitim alanı ve eğitim aracı olarak kullanılabilmesi için, eğitimin her alanında müziğin olması gerektiği söylenebilir (Küçüköncü, 2000).

Türkiye’de ilkökul eğitim kademesine sınıf öğretmeni yetiştirme programları 1974 yılına kadar orta öğretim kurumu; 1974-1990 arası iki yıllık ön lisans; 1990 dan itibaren dört yıllık lisans programı niteliği taşıyan ilkökul öğretmeni yetiştirme programları 1998 yılından itibaren çeşitli yıllarda (2007, 2018) Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) ve Dünya Bankası işbirliği ile yeniden yapılanmaya tabi tutularak revize edilmiştir (Küçüköncü, 2000).

1998’de uygulamaya konan yükseköğretimdeki sınıf öğretmenliği lisans programına müzik dersi üç yarıyıl konmuş ve bu derslerin ilk iki dersi müzik eğitimi, bir dersi müzik öğretimi adı altında programda uygulanmıştır. Bunların haricinde programa öğrencinin seçimine bırakılan seçmeli müzik dersi konmuştur. Yan alan seçmeli müzik dersi olarak ta üçüncü sınıfta iki yarıyıl, dörder saat, dördüncü sınıfta beşer saat eğitimi gerçekleştirilmiştir. Sınıf öğretmenliği bölümlerine öğrenciler müzik seçme yöntemi ile alınmamıştır. Eğitim, ilgi ve yetenek seviyeleri ayrı olan öğrencilerin, ilkökul müzik derslerini uygulayabilmesi için öğretilen beceri ve bilgiler, aynı ortamlarda sınıf öğretmenliği öğrencilerine verilmeye çalışılmıştır (Kılıç, 2007). Üniversitelerdeki müzik eğitimi derslerine giren öğretim görevlilerinin öğrencilik süreçlerindeki kullandıkları kaynakların benzer olamaması da birtakım problemleri beraberinde getirmiştir. Eğitim fakülteleri müzik öğretmenliği bölümü ve Konservatuar mezununu kişiler sınıf öğretmenliği bölümlerinde eğitim yapmaktadır. Bu eğitimler arasındaki farklı eğitim niteliği de sınıf öğretmenliği müzik eğitimini etkilemektedir (Arapgırlıoğlu ve Karagöz, 2010). Kısaca; sınıf öğretmenliği öğrencilerinin müzikal yeterliliğe göre alınmaması, üniversitelerde istenilen sayıda müzik eğitimi materyalinin olmaması, sınıf öğretmeni adaylarının mesleki yaşantılarında, müzik eğitimi yeterlilikleri noktasında birçok problemi de beraberinde getirmiştir (Küçüköncü,2000).

YÖK’ün 30 Mayıs 2018 de güncelleyerek yayınladığı sınıf öğretmenliği lisans programında müzik eğitimi tek derse düşürülerek VII. yarıyılta “Müzik Öğretimi” başlığında birleştirilmiş ve programda üç ders saati olarak yerini almıştır. İşlenmesi öngörülen müzik

eğitimi dersine ilişkin içerik açıklaması programda şu şekilde revize edilmiştir (YÖK, 2018): “Müzik Öğretimi: Müzik öğretim yöntem ve teknikleri, nota öğretimi teknikleri, ritm ve melodiden yararlanarak Orff çalgılarıyla çocuklar için şarkıların düzenlenmesi, çalgının şarkı öğretiminde etkili kullanımı, oyun, müzik, dans, drama ve konuşma ilişkisi, müzik-estetik ilişkisi ile müziksel beğenin geliştirilmesi, müzik dersi etkinliklerinin diğer disiplinlerle ilişkilendirilmesi, İlköğretim müzik programı ile ilgili etkinlik uygulamaları.” (s.12)

Müzik eğitiminin, çocukların gelişimlerdeki önemi ile ilgili yapılan araştırmalarda, müziğin akademik ve sosyal alanlarda da başarıyı arttırdığını, çocukların akıl yürütmede soyut fikirler ürettiğini ve uzamsal kazanımlar elde ettiğini vurgulamaktadır (Saw, 2003). Matematik ve Fen derslerindeki başarılarının arttığı, fiziki gelişim, zaman yönetimi, akılda tutma, görsel algılar, işitme ve konuşma yetileri üzerinde anlamlı etkisinin olduğu, konsantrasyonlarını arttırdığı gözlemlenmiştir (Kocabaş ve Selçioğlu, 2006). Rauscher (2003)’e göre üç ila dokuz yaş aralığındaki çocuklarda başlanan müzik (piyano) eğitiminin etkisinin önemi vurgulanmıştır. Erken dönemde müzik eğitimine başlayan çocukların, müzik eğitimine geç başlayan ve bu eğitimleri hiç almayan çocuklara kıyasla uzamsal düşünme becerisi gerektiren çalışmaların sonucunda daha iyi sonuçlar elde ettikleri görülmüştür (Radocy, Rudolf ve Boyle, 2012). Bu araştırmalar ve sonuçları müzik eğitiminin çocuklar için alınması gereken temel bir kazanım olması gerektiği görüşünde birleştirirken, bu kazanımın çocuğun psikomotor, sosyal ve akademik gelişimine etki edebilmesi için erken dönemde başlanmasının gerekliliğini vurgulamaktadırlar (Göğüş, 2009).

Bireylerin bakış açısını geliştirmek, zekâ gelişimlerine katkı sağlamak ve müzikal yeteneklerini ilerletmek, çağdaş müzik eğitiminin temel amaçlarındandır. Yapılan çeşitli çalışmalarda müzik eğitiminin, bireylerin zekâ gelişimleri ve bilişsel başarıları üzerinde fazlasıyla etkili olduğu belirtilmiştir (Öz, 2001). Müziğin, bireylerin duyuşsal ve devinimsel davranışlarındaki pozitif etkisinin yanında bilişsel öğrenmelerine de büyük ölçüde etki ettiği bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların diğer bir sonucudur (Şendurur ve Akgül Barış, 2002).

İlköğretimde çocukların gelişiminde önemli bir yere sahip olan müzik eğitiminin öğrenciye istenilen seviyede verilebilmesi için, sınıf eğitimi anabilim dallarında yetiştirilen sınıf öğretmeni adaylarının yeterli müzik bilgisi ve donanımına sahip olarak mezun olmaları çok önemlidir. Gerçekleştirilen eğitimin istenilen düzeye ulaşması için en önemli araç öğretmenin kendisidir (Yalın, Hedges ve Özdemir, 1996).

İlkokul döneminde çocukların psikolojik ve sosyal gelişimlerinin sağlıklı oluşmasının ilk etkenlerinden biri sınıf öğretmenidir. Sınıf öğretmenlerinin meslek yaşantılarına akademik ve sosyal seviyelerinin en üstünde başlamaları çok önemlidir (Arapgirlioğlu ve Karagöz, 2010). İlköğretim okullarında dördüncü sınıfa kadar birçok alan dersine sınıf öğretmeni girmektedir. Sınıf öğretmenleri akademik (bilişsel) alanda tanımlanabilecek derslerde yeterli bilgi ve donanıma sahip meslek yaşantılarına başlarken, devinimsel alanda tanımlanabilecek derslerde (müzik, resim, beden eğitimi) aynı bilgi, beceri ve donanıma sahip olmadıkları için, bu derslerin işlenişlerinde sıkıntılar yaşanmaktadır (Kocabaş, 2000). Bu sebeple bu alanlara yönelik üniversitelerde verilen eğitimlere daha fazla ağırlık verilmeli ve ders içeriklerinde revizelere gidilmelidir. Üniversitelerde yürütülmekte olan müzik eğitimi programlarında müzik derslerinin ders saatlerinde azaltılmaya gidilmesi, sınıf öğretmenlerinin devinimsel alanlarının geliştirilmesini zorunlu kılmıştır (Küçüköncü, 2006).

Ana hedefi ve görevi ilköğretim öğrencilerinde, Milli Eğitimin amaçları doğrultusunda istendik davranışlar oluşturma ve geliştirme sürecinde akademik alan bilgisine, formasyon bilgisine ve sosyal beceri düzeyi üst düzey olması beklenen sınıf öğretmenleri ilköğretim çağındaki öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve devinimsel anlamda bir bütün halindeki gelişimlerinden sorumludur. Bu sebeple İlköğretim Öğretmenlerinin, öğretmenlik yapmaya hevesli, belirli bir zekâ testinden geçmiş, devinimsel alanlarda yetenekli, kişilik gelişimini tamamlamış kişiler arasından seçilmesi hususunda fikirler öne sürülmüştür (Kocabaş, 2000).

Bu sebeplerle ilköğretim sınıf öğretmenlerinin, öğrencilere akademik olarak vermeleri gereken müzik eğitimlerini aktarabilecek ölçüde müzikal bilgiye sahip olmaları ve gerekli koşullarda öğretilen şarkıları çalma ve söyleme becerisine sahip olmaları gerekmektedir (Kurtuldu, 2009). Müzik derslerinde kullanılacak müzik öğretimi yöntem ve tekniklerine hâkim ve gerçekleştirilmesi gereken müzikal etkinlikleri yapabilecek potansiyele sahip olarak meslek yaşantılarına başlamalıdır. Dolayısı ile tüm bu bilgi, beceri ve akademik altyapıya sahip olması beklenen sınıf öğretmenlerine bu yetileri verecek olan müzik öğretimi dersi yukarıda belirtilen beklentiler doğrultusunda planlanmalıdır (Kılıç, 2007). Sınıf öğretmenin müzikal alt yapısı, müzik becerisi ve müzikal yeteneği derslerinin işleniş ve planlanmasında etkili olmaktadır. Fakat mezun edilen tüm sınıf öğretmeni adaylarına, ilköğretim müzik derslerini yürütebilecekleri yöntem, yaklaşım ve donanımlar öğretildiği koşulda, müzikal yeteneği olmayan sınıf öğretmeni tarafından da dersin gerektiği şekilde işlenmesi sağlanabilir (Kurtuldu, 2009).

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada; eğitim fakültelerinde bulunan sınıf eğitimi ana bilim dalında müzik öğretimi dersini yürüten öğretim elemanlarının dersin içerik ve uygulamasına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Sınıf eğitimi anabilim dalında müzik öğretimi dersini yürüten öğretim elemanlarının ders içeriğini YÖK'ün hazırladığı içeriğe göre işleme durumlarına yönelik görüşleri nelerdir?
2. Sınıf eğitimi anabilim dalında müzik öğretimi dersini yürüten öğretim elemanlarının dersin içeriğini Millî Eğitim Bakanlığı ilköğretim müzik dersi öğretim programına uygun bir şekilde işleme konusundaki görüşleri nelerdir?
3. Öğretim elemanlarının ilköğretim müzik derslerini sınıf öğretmenlerinin yürütmesine ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Öğretim elemanlarının sınıf eğitimi anabilim dalındaki müzik öğretimi dersinin daha etkili yürütülmesine ilişkin önerileri nelerdir?

2018 yılında sınıf öğretmenliği lisans öğretim programı revize edildikten sonra müzik dersine ait ders saatlerinin azaltıldığı müzikle ilgili derslerin bazılarının programdan kaldırılarak 2 saat müzik öğretimi dersi konduğu görülmektedir (YÖK, 2018). İlgili alan yazın incelendiğinde sınıf öğretmenliği bölümlerinde yürütülen müzik öğretimi dersinin uygulama ve içeriğine ilişkin bir araştırma konusuna rastlanmamış olması, yapılan çoğu çalışmaların da daha çok ölçek geliştirme, sınıf öğretmenliği öğrencilerinin öz yeterliliklerinin değerlendirilmesi ve sınıf öğretmeni adaylarının görüşlerinin incelenmesi gibi konulara değindiği görülmektedir (Korkut ve Babaoğlu, 2012; Şeker ve Saygı, 2013). Sınıf öğretmenliği bölümlerinde müzik eğitimi dersleri ne kadar iyi olursa, sınıf öğretmenlerinin de yetiştirdikleri öğrencilerin müzikal becerileri o doğrultuda iyi olacaktır. Fakat Sınıf öğretmenliği programında yer alan müzik öğretimi ile ilgili öğretim elemanlarının görüşlerinin alındığı, çalışmaya rastlanmamıştır. Bu gerekçelerle bu çalışma, müzik öğretimi ders içeriğine ilişkin belirlenen konulara vurgu yapması açısından, şu an ki mevcut durumu ortaya koyması açısından ve bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara ışık tutması açısından önemlidir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış ve yürütülmüştür. Nitel araştırmayı Yıldırım ve Şimşek, "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" şeklinde tanımlamaktadır (2008, s. 39). Diğer bir deyişle bütünsel bakış açısı ile ele alınarak konular arasında problem geçişlerini

sağlamak, yorumlamak ve incelemek için uygulanan bir yöntemdir (Holloway ve Wheeler, 1996). Araştırma yapılan konu ve durum katılımcının kendi hür iradesiyle düşüncelerini yansıttığı, anlamlandırdığı ve yorumladığı düşüncelerinden ibarettir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2007). Çalışma nitel araştırma yaklaşımı içerisinde durum çalışması yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. “Durum çalışması tek bir durum ya da olayın derinlemesine incelendiği, verilerin sistematik bir şekilde toplandığı ve gerçek ortamda neler olduğuna bakıldığı bir yöntemdir” (Subaşı ve Okumuş, 2017, s.420). Bu çalışmada sınıf eğitimi anabilim dalında müzik öğretimi derslerini yürüten öğretim elemanlarının görüşleri ve düşünceleri kendi deneyimleri üzerinden derinlemesine ve bütüncül bir bakış açısıyla incelenmeye çalışıldığından, nitel araştırma yaklaşımı içerisindeki durum çalışması yöntemi benimsenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu farklı üniversitelerden, sınıf eğitimi anabilim dalında, müzik öğretimi dersine giren 10 öğretim elemanı oluşturmaktadır. Uygun örnekleme yöntemiyle seçilen katılımcılara ait demografik bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 1. Çalışma grubuna ait demografik bilgiler

Katılımcılar	Cinsiyet	Mezun Olunan Lisans Programı	Unvanı	Hizmet Yılı	Kurumda Ki Çalışma Süresi	MEB’de Çalışma	Ana Çalgı	Farklı Çalgı	Öğrencilere Enstrüman Öğretme	Hizmet İçi Eğitim, Seminer Kursu Katılım
ÖE1	K	Müzik Eğitimi Bölümü	Öğr. Gör.	18	14	4	Keman	Gitar Ukulele	Ukulele	Hayır
ÖE2	E	Müzik Eğitimi Bölümü	Öğr. Gör.	19	7	19	Bağlama	Piyano Org	Hayır	Evet
ÖE3	K	Müzik Eğitimi Bölümü	Dr. Öğr. Üyesi	29	17	Yok	Viyolonsel	Yok	Hayır	Evet
ÖE4	E	GSF Müzik Bilimleri Bölümü	Öğr. Gör.	11	8	2	Viyolonsel	Bağlama Ney Ud	Blok Flüt Melodika	Evet
ÖE5	E	Müzik Eğitimi Bölümü	Öğr. Gör.	32	22	10	Keman	Piyano Bağlama	Hayır	Hayır
ÖE6	K	Müzik Eğitimi Bölümü	Doç. Dr.	20	16	4	Keman	Metalofon Ksilofon	Hayır	Evet
ÖE7	E	Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı	Öğr. Gör.	24	18	Yok	Ritim Çalgıları	Yok	Ritim Çalgıları	Hayır
ÖE8	K	Müzik Eğitimi Bölümü	Öğr. Gör.	31	31	Yok	Keman	Piyano Bağlama Blok Flüt	Hayır	Hayır
ÖE9	E	Müzik Eğitimi Bölümü	Öğr. Gör.	24	22	2	Bağlama	Akordeon	Melodika	Hayır
ÖE10	K	Müzik Eğitimi Bölümü	Öğr. Gör.	31	19	9	Yan Flüt	Piyano Mandolin	Blok Flüt	Hayır

Tablo 1’de de görüldüğü üzere katılımcı Öğretim elemanlarının beşi kadın beşi erkektir. Bu katılımcılardan sekizi Müzik Eğitimi Bölümü, biri GSF Müzik Bilimleri Bölümü, biri de Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı mezunudur. Hizmet yılları 11-32 yıl aralığında, kurumdaki çalışma süreleri ise 7-32 yıl aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların üçü Millî Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlı kurumlarda çalışmamış olup yedisinin MEB’de çalışma yılları 2-19 aralığındadır. Öğretim elemanları lisans eğitimleri sırasında keman (4 kişi), Bağlama (2 kişi), Viyolonsel (2 kişi), Yan Flüt (1 kişi) ve Ritim çalgıları (1 kişi) ana çalgı eğitimi almışlardır.

Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının tamamı sınıf öğretmenli anabilim dallarında yürütülen müzik öğretimi ders saatlerinin yetersiz olduğunu vurgulamışlardır.

2.3. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması araştırmacılar tarafından geliştirilen, yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan görüşmelerle elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formları genel anlamda araştırma konularının detaylı incelenerek katılımcıların yalın ve hür iradelerine dayalı beyanlarının dikte edilmesi ile birçok araştırmacı tarafından tercih edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu bağlamda araştırmaya katılanların görüşlerini yalın bir şekilde dile getirmeleri için gönüllülük esasına göre süre sınırlaması olmadan rahat bir ortamda ses kayıt cihazıyla kendilerini ifade etmeleri sağlanmıştır. Görüşme formu; literatür araştırması neticesinde, üç uzman görüşü alınarak düzenlemeler yapılmış, akabinde pilot çalışma uygulanmış ve tekrar düzenlemeye gidilerek on beş sorudan on tanesinin demografik bilgi, geriye kalan beş tanesinin de konuya ilişkin sorulardan oluşması ile son halini almıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin çözümlenmesinde, içerik analizinden yararlanılmıştır. İçerik analiz tekniğinde elde edilen verileri açıklamak için çeşitli kavram ve ilişkilere ulaşmak gerekmektedir. Betimsel analiz tekniğinde özetlenip yorumlanan verilerin, içerik analizleri ile işlenip yeni bulguların elde edilmesi sağlanır. İçerik analizinde asıl yapılmak istenen benzer verilerin ve temaların bir çerçevede toplanarak araştırmacıların anlayabilecekleri şekilde düzenlenerek yorumlanması sağlamaktır (Neuman, 2011; Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Yapılan araştırmalar sonrasında belirlenen problem ve çözümüne yönelik sonuçları daha doğru tespit edeceği bakımından gerçekleştirilen bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Literatür araştırması sonrasında mevcut sorunu ortaya koyabilecek sorular oluşturulmuş, üç uzman görüşüne başvurulmuş, tekrar düzenlenerek son halini almıştır. Görüşmeler sonrası kayıt altına alınan veriler dikte edilerek bilgisayara kayıt edilmiş, ham veriler incelenerek, benzerlikler ve farklılıklar belirlenmiş, buradaki benzerliklerden yola çıkılarak kategoriler oluşturulup bunlar tablolar halinde sunulmuştur. Tablodaki bulgular katılımcılarla yapılan görüşmelerdeki konuşmalardan doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Doğrudan alıntılarda öğretim elemanlarının görüşleri ÖE1, ÖE2, ÖE3...kısaltmasıyla verilmiştir.

2.5. Geçerlik-Güvenirlilik

Nitel araştırmaların güvenirlik ve geçerliğini artırmada Guba ve Lincoln'e (1982) göre uzun süreli etkileşim, derin odaklı veri toplama, çeşitleme, uzman incelemesi ve uzman teyidi nitel çalışmaların iç geçerliğini arttırmak için önemlidir. Bu nedenle çalışmanın geçerlik ve güvenirliğinin artırılması amaca ile aşağıdaki tabloda yer alan basamaklar gerçekleştirilmiştir:

Tablo 2. Geçerlik ve güvenilirlik artırmak için yapılan çalışmalar

Geçerlik	
İç Geçerlik	Üç alan ve bir ölçme uzmanlarının görüşlerinin alındı
	Dikte edilen görüşme metinleri katılımcılara gönderilerek düzeltmek ve eklemek istedikleri görüşlerinin teyitleri sağlandı
Dış Geçerlik	Katılımcılarla görüşmeler yaklaşık 20-30 dakika sürdü ve uzun süreli etkileşim sağlandı
	Katılımcı konuşmalarından doğrudan alıntılar yapılarak oluşturulan tablolar desteklendi
Güvenirlik	Araştırma modeli
	Çalışma grubu
	Veri toplama araçları
	Verilerin toplanması
	Verilerin analizi
İç Güvenirlik	Bulguların nasıl düzenlendiği betimlendi
	Görüşmeler kayıt altına alınarak veri kaybının önlenmesi sağlandı
Dış Güvenirlik	Öznel yorumlar bulgulara karıştırılmadan aktarıldı
	Sonuç kısmında veriler uygun şekilde tartışıldı
Elde edilen verilerin birbiri ile tutarlılığı kontrol edildi	

3. Bulgular

Bu bölümde sınıf eğitimi ana bilim dallarında müzik öğretimi dersini yürüten öğretim elemanlarının dersin içerik ve uygulamasına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

3.1. Katılımcıların Müzik Öğretimi Dersinin İşlenişinde YÖK'ün İçeriğine Uyuma Durumuna Yönelik Görüşleri

Öğretim elemanlarının YÖK'ün hazırlamış olduğu müzik öğretimi ders içeriğinden haberdar olup olmadıkları ve bu içeriği kullanıp kullanmadıkları sorulduğunda bir öğretim elemanı dışında dokuzunun içerikten haberdar olduğu ancak iki öğretim elemanın kısmen içeriğe bağlı kalarak ders işlediği diğerlerinin ise kendi hazırladıkları içeriğe yönelik ders işledikleri tespit edilmiştir. Neden farklı bir içerik kullandıkları sorulduğunda da Tablo 3'te belirtilen sebepleri ifade etmişlerdir.

Tablo 3. Öğretim elemanlarının farklı bir içerik kullanma sebepleri

Sebepler	Öğretim Elemanları
Ders saatinin yetersizliği	ÖE1, ÖE2, ÖE3, ÖE4, ÖE5, ÖE6, ÖE7, ÖE8, ÖE9, ÖE10
Öğretmen adaylarının müziksel yetenek ve bilgi (hazır bulunuşluk) düzeylerinin düşüklüğü	ÖE1, ÖE4, ÖE5, ÖE6, ÖE7, ÖE9
İleride sınıf öğretmeninin ihtiyaç duymayacağı detaylı bilgi olması	ÖE5, ÖE7, ÖE10
Mekân ve materyal eksikliği	ÖE3, ÖE5, ÖE7
İçerik yoğun	ÖE3, ÖE5, ÖE10
Öğretmen adaylarının müzik dersine karşı ilgi ve motivasyon düşüklüğü	ÖE6, ÖE8
Öğretmen adaylarının ön yargılarının derse katılımı etkilemesi	ÖE4, ÖE7

Tablo 3'te görüldüğü gibi öğretim elemanlarının farklı bir içerik kullanma sebeplerine yönelik görüşleri altı kategoride toplanmıştır. Öğretim elemanlarının tamamı ders saatinin yetersiz olduğunu söylemişlerdir. Konuya ilişkin ÖE1 "Zaman yeterli olmadığı için kısa zamanda faydalı olabilecek bilgileri vermeye çalışıyorum. Bu da maalesef YÖK'ün tanımladığı içerikle mümkün değil" görüşünü savunurken buna ek olarak Ö2 "Zaman yeterli olmadığı için kendim basite indirgeyerek çalışmalar yapıyorum." ÖE5 "İki saatte teorik ve uygulamalı yapmak mümkün olmuyor. Zaman yetmediği için içeriği tam uygulayamıyoruz." ÖE7 ise "Burada biz iki saatlik ders yapıyoruz ve onlar da dönemlik dersler oluyor, müzik bilgileri zayıf kalıyor. Örneğin; Bir Orff etkinliğini bile tam anlamıyla verebilmeniz için en az üç haftaya ihtiyacınız oluyor, üç etkinlik yaptırmak isterseniz dokuz hafta ciddi bir zaman alıyor, o zaman diğer vermek istedikleriniz için zaman kalmıyor ver her şey eksik oluyor. Müzik öğretimi sadece dördüncü sınıfta yapılabilecek bir eğitim değil." ÖE9 "... zaten ders saati olarak yeterli değil o

yüzden sınırlı sayıda şeyler yapabiliyoruz. Örneğin bir sınıf öğretmenin meslek yaşantısı boyunca anlatacağı müzik dersinin içeriğini ona sadece dördüncü sınıfta bir dönem ve üç saatte veremezsiniz. Bu sınıf öğretmenleri mesleğe başladıklarında müzikle ilgili seminer ya da kurslara gitmediklerine göre sadece üniversitede öğrendikleri ile meslek yaşantılarını sürdürüyorlar. Bu onların öğrencilerine yapılan bir haksızlık.” şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir.

Öğretim elemanlarından beşi öğretmen adaylarının müziksel yetenek ve bilgi (hazır bulunuşluk) düzeylerinin düşük olduğunu bu nedenle YÖK’ün içeriğinin uygulanamayacağını ifade ederek konuya yönelik görüşlerini şöyle belirtmişlerdir. ÖE1 “Sınıf öğretmenliğindeki öğrencilerin müzikal bilgileri yok temelde hiçbir bilgiye sahip değiller. En basit nota değerlerini bile bilmiyorlar. Nota eğitimlerine birlik nota, ikilik nota gibi en temelden başlamak zorunda kalıyorum. Buda çok büyük bir zaman kaybı demek.” ÖE4 ise “Müfredat yazımsal olarak uyuyor gözüküyor ama orada temel, öğretmen adayı olan öğrencide bitiyor. Bu kişilerin müzik eğitimi verebilecek potansiyelde olmaları gerekiyor ki çoğu böyle değil” ÖE5’de “Çocukların müzik altyapılarının eksik oluşundan dolayı kendi içeriklerimi en yararlı işleyecekleri hale sokup uyguluyorum.” ÖE7’de “Ortaokul ve lisedeki müzik bilgisi düzeyleri zayıf olduğu için üniversiteye geldiklerinde müzikal mesleki anlamda bilgiye çok fazla erişmek istemiyorlar, dolayısıyla da zayıf kalıyorlar. Burada biz iki saatlik ders yapıyoruz ve onlar da dönemlik dersler oluyor... Zayıf kalıyor müzik öğretimi ders saatini de yükseltmiş olsanız alt yapısı zayıf olduğu için sıkıntı oluyor.”

Öğretim elemanlarından üçü kendi içeriklerini hazırlama sebeplerinden birinin de YÖK’ün içeriğinin ileride sınıf öğretmenin ihtiyaç duymayacağı detaylı bilgi ile dolu olması olarak belirtmiştir. Örneğin; ÖE5 “YÖK ün hazırladığında gerekli olanları kullanıyorum... Çok fazla öğrencinin işine yaramayacak detaylı bilgiler verilmesi isteniyor” ÖE7 “Bir müzik öğretmeni yetiştiriyormuşçasına çok fazla müzikal detay ve bilgi verilmesi isteniyor” görüşünü savunmuştur.

Öğretim elemanlarından üçü mekân ve materyal eksikliğinden kaynaklı kendilerinin hazırladıkları içeriklerini kullandıklarını belirterek bunun sebebinin şu sözlerle ifade etmişlerdir. ÖE3 “...Amfi de ders işliyorum dans içeriklerini uygulayamıyorum.” ÖE5 “orada çocuk çalgı çalar diyor, ritim çalgılarıyla eşlik tutar, müzik sınıfımız bile yok orada istenilen şeyler ne yer açısından ne de zaman açısından mümkün değil.” ÖE7 “...fiziki sıkıntılarımız olduğundan dolayı da derslerde bazen verimli geçemiyor.”

Öğretim elemanlarından üçü içeriğin yoğun olduğunu, gereğinden fazla bilgi içerdiğini dile getirmişlerdir. Örneğin ÖE3 “Verilmesi istenen kazanımlar çok fazla. İçerik çok yoğun” ÖE10 “içerik fazla, temel eğitimler verebilecekken yan kazanımları da isteniyor. Müzik öğretimi dersinin sadece dördüncü sınıfta olduğunu düşünürsek içeriğin biraz daha azaltılması gerektiğini düşünüyorum.” şeklinde görüşünü ifade ederken,

Öğretim elemanlarından ikisi öğretmen adaylarının müzik dersine karşı ilgi ve motivasyon düşüklüğüne değinerek bu görüşlerini ÖE6 “YÖK ün hazırlamış olduğu içeriği uygulamak mümkün değil hem zaman açısından hem de karşıımızdaki öğrenci profili açısından. Yetenekleri olmadığını düşündükleri için müzik dersine karşı ilgi ve motivasyonları düşük.” şeklinde ifade etmişlerdir. Buna ek olarak ÖE8 “Müzik dersine karşı ilgili değiller bu da motivasyonlarını düşürüyor. Ben de dersi sevsin dersi mutlaka işlesin diye öğrenciye kendi içeriklerimizle yaklaşımlarda bulunuyoruz.” sözleriyle savunmuşlardır.

Öğretim elemanlarından ikisi de öğretmen adaylarının ön yargılarının derse katılımı olumsuz etkilemesi demiştir ve ÖE4 “Ön yargı ile geliyorlar onu kırmak lazım. Herkesi açmak zor oluyor. Derslerde çok çekiniyorlar. Zaman çok kısıtlı o yüzden çok zor. Öğrencilerin cesaretini arttırmak gerekiyor.” derken ÖE7 “Birçok ilden kültürden öğrenci geliyor müziğe ve müzik dersine karşı önyargılılar ve bunu kırmak gerekiyor.” yorumunda bulunmuşlardır.

Tablo 4. Ders saatinin yetersizliği

Öneriler	Öğretim Elemanları
4 yılda her dönemde	ÖE1, ÖE2, ÖE4, ÖE5, ÖE7, ÖE8, ÖE10
3 ve 4. Sınıfta her dönemde	ÖE3, ÖE6, ÖE9

Tablo 4'ye göre öğretim elemanlarının ders saati yetersizliği görüşleri incelendiğinde on öğretim elemanın da sınıf öğretmenliği müzik öğretimi ders saatinin yeterli olmadığı görüşünde birleşmişlerdir. Bu sonuca istinaden, öğretim elemanlarına Sınıf öğretmenliği programında farklı yıl ve dönemlerde de müzik dersi olmalı mı? Sorusu yöneltilmiş ve Öğretim elemanlarından yedisinin, 4 yılda her dönemde olması gerektiği, üçünün, 3 ve 4. Sınıfta her dönem olması gerektiği görüşlerini savunmuşlardır. Yapılan çalışmaya ilişkin öğretim elemanlarının bu alt probleme ilişkin görüşlerini içeren doğrudan alıntılar aşağıdaki gibidir.

Dört yılda her dönem müzik öğretimi eğitimi dersi olması gerektiğini savunan öğretim elemanları, bu görüşlerini şu sözleri ile ifade etmişlerdir. ÖE1 “Birinci sınıftan itibaren her dönem olmalı ikişer saat o zaman YÖK’ün de bizden istediklerini yapabiliriz. Müzik eğitimi sadece dördüncü sınıfta iki saatle yapılabilecek bir eğitim değil. Sonuçta bunlar sınıf öğretmenliği okuyan öğrenciler. Müzik öğretmenliği öğrencileri için bile yetersiz bu saatler. Bu öğrenciler arasında müziğe yeteneği olmadığını düşünen bir sürü kişi var. Bir kere bu yanlıgıyı ortadan kaldırmak bile zaman alıyor.” Buna ek olarak ÖE5 “Tabii ki yeterli değil. Elbette olmalı, her dönemde iki saat mutlaka olmalı. Birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar müzik eğitimi sınıf öğretmenliği bölümü dahi olsa bir senede anlatılabilecek uygulanabilecek bir ders değil. Uygulama olarak kendi sınıfımız bile yok. Amfi de ders işliyoruz. Ortam ve zaman sıkıntısından dolayı vermek istediklerimizi tam olarak veremiyoruz.”

Üçüncü ve dördüncü sınıfta her dönem müzik öğretimi dersi olması gerektiği görüşünün savunan öğretim elemanları ise şu sözleri dile getirmişlerdir. ÖE6 “... gönül ders saatleri daha fazla olsun ister ama en minimal düzeyde üçüncü ve dördüncü sınıfların her döneminde olmalı. O zaman biraz da olsun sınıf öğretmeni adaylarının derslerinde kullanabilecekleri müzik eğitimi vermiş oluruz.” ÖE9 “Üçüncü sınıftan itibaren her dönem olmalı üçer saat o zaman verilmek isteneni yapabiliriz.”

3.2. Katılımcıların Müzik Öğretim Dersinin İlkokul Müzik Öğretim Programına Uygunluğu Hakkındaki Görüşleri

Öğretim elemanlarına ilkökul müzik dersi öğretim programından haberdar olup olmadıkları sorulduğunda öğretim elemanlarının tamamı ilkökul müzik öğretim programından haberdar oldukları görüşünü bildirmiştir. Akabinde öğretim elemanlarına sınıf öğretmenliği müzik öğretimi dersi içeriğinin İlkokul müzik dersi öğretim programı içeriğini destekleyip desteklemediği sorulduğunda ise ilkökul öğretim programının da sınıf öğretmenleri tarafından verilebilecek düzeyde olmadığını düşündükleri için kendi ders içeriklerini kendileri planladıkları noktasında ortak görüşte toplanmışlardır. Belirtilen görüşler neticesinde öğretim elemanlarına, sınıf öğretmenliğinde müzik öğretimi ders içeriği nasıl olmalı? Neleri içermeli? Sorusu sorulduğunda da Tablo 5’te belirtilen kendi planladıkları ders içeriklerini aşağıdaki başlıklar altında ifade etmişlerdir.

Tablo 5. Öğretim elemanlarının kendi müzik öğretimi ders içeriklerinde bulunan konulara ilişkin görüşleri

Hazırladıkları içerikte yer alan konular	Öğretim Elemanları
Müzik teorisi (Nota, Tartım, Solfej) eğitimi	ÖE1, ÖE2, ÖE4, ÖE5, ÖE6, ÖE8, ÖE9, ÖE10
Müzik öğretim yaklaşımları (Orff, Kodaly, Dalcroze)	ÖE3, ÖE6, ÖE7, ÖE8, ÖE9, ÖE10
Enstrüman öğretimi	ÖE1, ÖE4, ÖE6, ÖE8, ÖE9, ÖE10
Çocuk Şarkıları Öğretimi	ÖE1, ÖE2, ÖE8, ÖE10
Ritim Eğitimi	ÖE3, ÖE5, ÖE7, ÖE8
Micro öğretim	ÖE4, ÖE5, ÖE7

Tablo 5’de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının kendi planladıkları içeriklere yönelik görüşleri altı kategoride toplanmıştır. Öğretim elemanlarından sekizi Müzik Teorisi (Nota, Tartım, Solfej) Eğitimi verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Konuya ilişkin ÖE2 “*Kendi yaptığımı söyleyeyim, işaretleri, terimleri, tanımları öğretiyorum, ses eğitimi, nota, tartım, solfej, şarkıları öğretirken bunları kullanıyoruz. Temelde müzik teorisi eğitimi önemli. Bu konuları gerçek manada öğretebilirsek zaman içerisinde sınıf öğretmeni kendini geliştirecektir.*” ÖE5 “*Müzik öğretmeni adayının, öğretmen olduğunda öğrencilerine öğreteceği etkinliklerin içerisinde geçen basit notaları okuyabilmeyi, öncesinde tartım ve solfejini yapabilmeyi öğretip bunlarla ilgili çeşitli çalışmalar yaptırıyorum.*” ÖE6 “*Ses eğitimi, nota, tartım, solfej eğitimi olmalı çünkü şarkıları öğretirken bunları kullanıyoruz. Temel müzik eğitimi konusunda bilgi sahibi olan öğrenci derslerimizin dışında karşılaştığı müzik parçalarını da öğretebilmektedir.*” demiş ve ÖE10 “*Temel müzik eğitimi olan nota eğitimleri, solfej, tartım nasıl yapılır, basit çocuk şarkılarının notalarını bilmesi gerekiyor*” yorumunda bulunmuştur.

Öğretim elemanlarından altısı Müzik öğretim yaklaşımları (Orff, Kodaly, Dalcroze) kullanılması gerektiğini vurgulamışlar ve ÖE8 “*Yeni yaklaşımlar önemli. Öğrencilerin hem dikkatini çekiyor hem de ders içerisinde çok eğleniyorlar, çocuklara Orff, Kodaly, Dalcroze yaklaşımları ile eğitimler verilmeli, Orff çalgıları yaptırılmalı.*” ÖE3 “*Yaratıcı fikirlerle yeni yaklaşımları da kullanarak bir müzik dersi yapabilecek boyuta gelmeleri gerekiyor. O yüzden Orff ve Dalcroz’un ön plana çıkması gerekiyor.*” şeklinde düşüncelerini belirtmişlerdir.

Enstrüman öğretimi noktasında da ÖE4 “*Basitte olsa en azından öğrencilerinin dikkatini çekebilecekleri boyutta enstrüman eğitim verilmeli*” ÖE8 “*... ve buna ek olarak bir de enstrüman öğretimi olmalı. Tabi ki çok ciddi bir enstrüman eğitiminden bahsetmiyorum. Öğrencilerinin ilgisini çekecek, derse ilgilerini arttırabilecek ve çocuk şarkılarını basit düzeyde çalabilecek şekilde öğretim yapıyorum.*” ÖE10 “*Basit bir çalgı öğretilmeli, çalgı öğretimine hiç yer verilmemiş, çocuk şarkılarını öğretirken ne çalacak. Birbirini desteklemiyor. Öğrenci açısından daha ilgi çekici yapılması gerekiyor.*” yorumunda bulunmuştur.

Çocuk Şarkıları Öğretimi kategorisi için ÖE1 “*Bol bol çocuk şarkıları öğretmeye çalışıyorum.*” ÖE2 “*çocuk şarkıları, oyunlar, müzikler, etkinlikler, tasarlayıp onları söyleyip oynatıp çeşitli çalışmalar yaptırıyorum. Çünkü Çocuk şarkıları çocukların eğitiminde önemli bir yere sahip. Çocuklara verilmek istenen kazanımlar ve davranışlar çocuk şarkıları aracılığı ile verilebilir. Sınıf öğretmeni adaylarına ne kadar çok çocuk şarkısı öğretirsek, derslerinin o kadar verimli geçmesine yardımcı oluruz.*” ÖE8 “*Müzik eğitimi dersinde çocuk şarkıları üzerine duruyorum, çocuk şarkılarını söylemeyi çok seviyorlar*” yorumlarında bulunmuşlardır.

Ritim Eğitimi ile ilgili ÖE5 “*Ritim eğitimleri veriyorum, özellikle beden ritim eğitimlerinde kendi bedenlerini kullanmak omlara çok eğlenceli geliyor.*” derken ÖE7 “*Ritim çalışmaları yaptırıyorum, çünkü dikkatlerini toplamaya yardımcı oluyor. Ritim eğitimi derse karşı motivelerini arttırıyor. Ritim çalışmaları ile yaratıcı yönlerini keşfetmeleri, zihinsel olarak rahatlamaları ve sosyalleşmeleri mümkün oluyor.*” demişlerdir.

Mikro Öğretim (Aktif, Uygulanmalı Öğretim) kategorisinde de ÖE4 “*Mikro öğretim müzik eğitimi dersinde uygulanması gereken bir eğitim modeli. Öğrencilerde sürecin içinde olmaktan keyif alıyorlar. Nota kartlarım var, çalgı kartları onlarla oyunlar oynatarak öğretim yapıyorum. Dersin içerisinde hareketli ve aktif olmayı seviyorlar.*” demiş ve ek olarak ÖE5’de “*Yeni dağarcıklarla yeni oyunlaşmalarla yeni tasarımlarla etkinlikler oluşturuyorum. Ders içerisinde aktif, uygulayarak ve yaparak yaşayarak öğrenmeleri çok önemli.*” yorumunda bulunmuşlardır.

3.3. Öğretim Elemanlarının İlkokulda Müzik Derslerini Sınıf Öğretmenlerinin Yürütmesine İlişkin Görüşleri

Çalışmaya katılan öğretim elemanlarına; sınıf öğretmenlerinin, ilkokul müzik ders içeriğini yürütebilecek yeterliğe sahip olup olmadıkları sorulduğunda ÖE2, ÖE3 ve ÖE8’in

müzik ders içeriğini yürütebilecek yeterliğe sahip olduklarını belirtirken ÖE1, ÖE4, ÖE5, ÖE6, ÖE7, ÖE9, ÖE10'un ise müzik ders içeriğini yürütebilecek yeterliğe sahip olmadıklarını dile getirmişlerdir. Neden bu yeterliliğe sahip olmadıkları sorulduğunda ise Tablo 6'da belirtilen sebepleri sıralamışlardır.

Tablo 6. Sınıf öğretmenlerinin müzik ders içeriğini yürütebilecek yeterliğe sahip olamama sebepleri

Sebepler	Öğretim Elemanları
Müzik ders saatinin azlığı	ÖE1, ÖE2, ÖE4, ÖE5, ÖE6, ÖE7, ÖE8, ÖE10
Müzikle ilgili, bilgi, beceri ve donanım eksikliği	ÖE1, ÖE3, ÖE4, ÖE6, ÖE7, ÖE8, ÖE10,
Müzikal yeteneklerinin olmaması	ÖE2, ÖE3, ÖE5, ÖE7, ÖE8, ÖE10,
Müziğe ilişkin önyargılar (Kültür, inanç ve yetiştirilme)	ÖE4, ÖE6, ÖE7, ÖE8, ÖE9,
Lisans müzik eğitimlerinin yetersizliği	ÖE2, ÖE5, ÖE6, ÖE9, ÖE10,
Lisans öğrenci seçiminin yanlış olması (yetenek sınavının olmaması)	ÖE1, ÖE3, ÖE7, ÖE9,

Tablo 6'da görüldüğü gibi Öğretim elemanlarının sınıf öğretmenlerinin müzik ders içeriğini yürütebilecek yeterliğe neden sahip olamadıklarına yönelik sebeplerine yönelik görüşleri altı kategoride toplanmıştır. Öğretim elemanlarından sekizi ders saatinin az olmasından kaynaklı gerekli eğitimin verilememesi yorumunda bulunmuşlardır. Konuya ilişkin ÖE1 "...dersin süresi de kısıtlı olduğu için istenilen bilgileri veremiyoruz." ÖE2 "...süre çok az sadece dördüncü sınıfın ilk döneminde ve üç saatte sadece istenileni değil kendi istediklerinizi de vermezsiniz ki bizlerde veremiyoruz. Ya konular eksik kalıyor ya da yarım kalıyor." ÖE4 "Zaman çok kısıtlı o yüzden çok zor." ÖE5 "Bir sınıf öğretmenine; dört sene boyunca müzik dersinde öğrencilerine öğreteceği kazanımları, etkinlikleri ve uygulamaları, dördüncü sınıfın ilk döneminde ve üç saatte nasıl verebilirsiniz? Bu bir kere matematiğe bile aykırı..." ÖE7 "Önceki senelerde nispeten vermek istediklerimizi yapabildiğimiz zamana sahiptik fakat son senelerde bırakın bilgi paketinde vermek istediklerimizi verebilmeyi, sınıf öğretmeni adaylarının meslek yaşantılarında kullanabilecekleri temel bilgileri verebileceğimiz zamana sahip değiliz." ÖE8 "...sahip olurlar. Gerekli saat ve zaman olsa yeterli olunabilir ama bu şartlarda çok zor."

Öğretim elemanlarından yedisi öğretmen adaylarının, müzikle ilgili bilgi, beceri ve donanım eksiklikleri olduğunu bu nedenle müzik ders içeriğini yürütebilecek yeterliğe neden sahip olamadıklarını ifade ederek konuya yönelik görüşlerini şöyle belirtmişlerdir. ÖE1 "...Yeterli olduklarını düşünmüyorum. Sınıf öğretmenliğindeki öğrencilerin müzik bilgileri yok temelde hiçbir bilgiye sahip değiller..." ÖE3 "Maalesef öğrencilerimiz eğitim hayatları süresince akademik çalışıp müzik ya da sanat eğitimlerine zaman ayırmadıkları için üniversitede bu açığı kapatmak mümkün olmuyor olsa bile yarım yamalak bir şeyler ortaya çıkıyor. Bu da ister istemez öğrencinin meslek yaşantısında boy gösteriyor." ÖE4 "...müzik bilgileri çok eksik. Birçoğu da müziği radyolardan dinledikleri ile yorumluyor. En temelden yani nota eğitimi, birlik nota, ikilik nota, suslar, işaretler gibi konulardan başlamamız gerekiyor." ÖE6 sözlerine şu şekilde devam ederek "...müzik yeterlilikleri ya yok ya da çok az, temeli sağlam olmayan bir şeyi ne derece inşa edebilirsiniz." ÖE7 "Müzik alt yapıları çok eksik ya da yanlış bilgilerle geliyorlar. Bir şekilde notaları öğretiyorsunuz ama sadece bununla iş bitmiyor. Bir çocuğu çocuk şarkılarını duymamış dinlememiş bile ..." ÖE10 "İlk hafta derse başladığımda öğrencilerin müzik altyapılarını ölçüyorum neler biliyor diye bakıyorum. Dersimi ona göre planlıyorum ve her sene en temelden almak zorunda kalıyorum."

Müzikal yeteneklerinin olmamasına ilişkin düşünceleri ÖE2 "Maalesef müziği bilmeyen sevmeyen nesiller yetiştiriyoruz. Bize gelene kadar birçok kritik dönemden geçiyorlar. Üniversiteye gelmiş bir bireye ilgi alanı değilse ve yeteneği olduğunu düşünmüyorsa ne kadar bu bilgileri verebilirsiniz?" ÖE3 "... o donanıma ve beceriye sahip olmadıklarını düşünüyorlar." ÖE5 "Genelde koşullu geliyorlar zaten, müzik yeteneğim yok deyip direnç gösteriyorlar. Birde bu dirençlerini kırmak ile zaman harcıyoruz." ÖE7 "Bir çocuğu çocuk şarkılarını duymamış dinlememiş bile şimdi siz bu öğrenciye çocuk şarkılarını söyleteceksiniz,

müzikal etkinlik yaptıracaksınız, çok zor. Çünkü yetenezsiz olduklarını düşünüyorlar ve yapamadıkça bu fikirlerini daha çok açığa çıkartıyorlar.” yorumunda bulunmuştur.

Müziğe ilişki önyargılar (Kültür, inanç ve yetiştirilme) kategorisinde ÖE4 “*Sınıfın genel yapısı yaş ve kültür olarak çok farklı. Her biri başka bir ilden geliyor, içlerinde müzik günah çalmak söylemek ayıp diyen de var ...*” ÖE6 “*Evde büyüyen aktif oyun oynamadan yetişen gençler, müzik dersinde Orff etkinliği yaptırdığım zaman utanıp sıkılıyorlar yapmak istemiyorlar. Bir de buna sesimi duymasın, ayıp, günah gibi olgular eklenince müzik öğretimi yapmak çok zor oluyor.*” sözleri ile ifade etmiştir.

Lisans müzik eğitimlerinin yetersizliği konusunda ÖE1 “*Maalesef eğitim istenilen düzeyde olmadığı için sınıf öğretmenliği bölümündeki öğrencilerde bu yeterliliğe sahip olamıyorlar.*” ÖE5 “*İstenilen düzeyde eğitim verilemediği için meslek hayatlarında kendi öğrencilerinin beklenti ve yeterliliklerini karşılayamamaktadırlar. Bir sınıf öğretmenin ayrı bir görevi de öğrencisindeki sanatsal yeterliliği ortaya çıkarmaktır.*” ÖE6 “*...sınıf öğretmenin müzik derslerinin istenilen düzeyde verememesi konusunda belirttiğim alt başlıklar temel sebepler. Tüm bunlardan dolayı istenilen şekilde eğitim veremiyoruz.*” ÖE9 “*Altyapı eksikliği, beklenti ve ilgi düzeylerini farklı olması gibi birçok sebepten dolayı bu öğrencilere istenilen düzeyde eğitim verilemiyor.*” şeklinde yorumlamıştır.

Lisans öğrenci seçiminin yanlış olması (yetenek sınavının olmaması) konusunda Öğretim Elemanları, müzik yeterlilikleri ölçülmeden sınıf öğretmenliği bölümlerine alınan sınıf öğretmeni adayları ile çalışırken yaşadıkları sorunları şu sözlerle dile getirmişlerdir. Örneğin ÖE1 “*Hayır. Bununla ilgili bir kriterle alınmıyorlar. Müzikle ilgili bir özelliğe sahip olup olmaları ile ilgili bir ölçüme göre alınmıyorlar.*” ÖE3 “*... sonuçta bu öğrenciler müzik bilgilerine göre alınmıyorlar, basit düzeyde de olsa bir yetenek sınavına tabi tutulmuyorlar... Birbirinden farklı yetenek seviyesine sahip ya da bilgi düzeyine sahip öğrencilere aynı eğitimi vermeye çalışıyoruz ki bu da çok zor oluyor.*” ÖE7 “*bir sınıf öğretmeni nasıl diğer alanları da yapmak zorunda ise müzik, resim, beden eğitim gibi dersleri de bana göre yapmak zorunda, o yüzden bu alanlarda biraz dahi olsa yeterliliğe sahip olmalı. Bölümlere seçilerek alınabilirler ya da belirli müzik bilgisine sahip olması gerekliliğine dair kriterler belirlenebilir.*” ÖE9 konuya ilişkin görüşünü “*Geçmişte enstitüler, öğretmen akademileri vardı ve buraların sınıf öğretmenliği yetiştiren bölümlerine öğrenciler alınırken müzik testine tabi tutuluyorlardı. Şimdi bu uygulamayı neden yapmıyoruz. O zamandaki kalite ve eğitim düzeyinin yüksekliğini düşünün. Bunu tekrar kazanabiliriz. Her birey her alanda başarılı olamaz, bunu beklememeliyiz ama bir sınıf öğretmeni tüm bu alanlarda biraz bilgiye sahip olacaksa müzik farklı bir olgu ve bu seçilerek yapılmalı.*” şeklinde açıklamıştır.

3.4. Öğretim Elemanlarının Sınıf Eğitimi Anabilim Dalındaki Müzik Öğretimi Dersinin Daha Etkili Yürütülmesine İlişkin Önerileri

Çalışmanın son bölümünde katılımcı öğretim elemanlarına, sınıf eğitiminde müzik öğretim derslerinin daha etkili işlenmesine yönelik görüş ve düşünceleri sorulmuştur. Yarı-yapılandırılmış görüşmelerin analizinden elde edilen bulgular Tablo 7’de özetlenmektedir.

Tablo 7. Öğretim elemanlarının önerileri

Öneriler	Öğretim Elemanları
Basit düzeyde enstrüman çalma, şarkıya eşlik etme	ÖE1, ÖE2, ÖE6, ÖE9, ÖE10
Müziğin sevdirmesi	ÖE3, ÖE4, ÖE5, ÖE7, ÖE8
Müzik öğretim yaklaşımları (Orff, Kodaly, Dalcroze)	ÖE2, ÖE7, ÖE8, ÖE9,
Mikro öğretim uygulamaları	ÖE1, ÖE5
İlkokul müzik dersi kazanımlarının verilmesi	ÖE3

Tabloda görüldüğü gibi katılımcı öğretim elemanları bu konuda ilk olarak “basit düzeyde enstrüman çalma, şarkıya eşlik etme” önerisinde bulunmuşlardır. Katılımcılar konuya ilişkin aşağıdaki gibi görüşlerini ifade etmişlerdir:

ÖE1 “Eşlik öğretilmeli, ilköğretim müzik eğitiminin temelinde çocuk şarkıları vardır. Bir sınıf öğretmenin bu şarkıları öğretirken en kolay düzeyde eşlik yapabilmesi önemli. Kendisi de yaptığı bu işten zevk alır.”

ÖE2 “Tabi ki bir müzik öğretmeni gibi eşlik yapmalarını beklemiyoruz. Ama öğrencilerine bir şarkı ya da nota öğretirken eşlik yapmaları çocukların derse ilgi ve motivasyonlarını artırır.”

ÖE6 “İlkokul öğrencilerinin en sevdiği şeylerden biri şarkıları müzik eşliğinde söylemek. O yüzden sınıf öğretmenini daha verimli müzik dersi yapabilmesi için blok flüt dahi olsa elik yapabilmesi gerekiyor.”

ÖE9 “... eşlik önemli, bir şekilde zaman bulunup sınıf öğretmenliğindeki öğrencilere çalabilecekleri bir enstrümanla eşlik yapma öğretilmeli.”

ÖE10 “...sınıf öğretmenin müzik dersinde enstrüman çalması, şarkılara direk eşlik etmesi çocuğun müzik dersine ilgisinin artmasının yanı sıra geleceğini bile şekillendirebilir. Sınıf öğretmeninde enstrüman gören çocuk kendisi de öğrenmek ister hatta müzik öğretimi olmak dahi isteyebilir.”

Öğretim elemanlarının; müzik öğretimi dersi veren öğretim elemanlarının sınıf öğretmenliği bölümlerindeki öğrencileri ile müzik öğretimi derslerini daha verimli işleyebilmeleri için müziği sevdirmeleri önerisinde bulunmuşlar ve konuya yönelik görüşlerini şöyle belirtmişlerdir:

ÖE3 “... bu yüzden doğru ve kaliteli müzik dinlemeyi öğretmek, müziği sevdirmek meslek yaşantılarında uygulama ve öğretme noktasında temel oluşturduğunu düşünüyorum”

ÖE4 “Müziği sevdirebilmemiz çok önemli, bu zamana kadar sadece akademik gelişmelerine önem verilen çocuklar müziği bilmeden sevmeden bize geliyorlar, insana sevmediği bir işi öğretmez ve yaptıramazsınız. Temelde ilk yapmamız gereken müziği sevdirecek, müzik eğitimi önemini kavratmak.”

ÖE7 “Birincisi müziği sevdirenler. Biz müziği sevdiremiyoruz. Zaten ön yargı ile geliyorlar. Bu ön yargıyı kırmak lazım. Müziği sevdirelim. Elimde imkân olsa ses yarışmaları yaptırılmak çünkü öğrencilerin cesaretini arttırmak gerekiyor.”

ÖE8’de “Temel isteğim öğrenciye müzik dersi sevdirmeli. Eğer öğretmen dersi sevmezse müzik dersini işlemiyor. Öğrencilerle farklı aktiviteler yapabilirler. İlgisi alakasını arttırmak öğrenci öğretmenini seviyorsa derse ilgisi de artıyor.” şeklinde ifade etmiştir.

Müzik öğretim yaklaşımları (Orff, Kodaly, Dalcroze) ÖE2 “Çocuklar yeni yaklaşımlarla öğrenmeyi çok seviyorlar. Sınıf öğretmeni adaylarının da müzik öğretiminde uygulayabileceği en güzel yaklaşımlar Orff, Kodaly, Dalcroze... Eğlenerek, oynayarak ve doğaçlamalarla müzik eğitimi çok keyifli hale getirebilirler. Tabi bunları yapabilmeleri için bizlerin bu yöntemleri öğretmemiz gerekiyor.” ÖE7 “Farklı etkinlikler yapılabilir. Bu öğrencilerden koro oluşturup kendi sınıflarına etkinlik çaptırılabilir. Görsel ve işitsel temalar kullanılmalı. Sadece tahtaya çıktım anlattım olmamalı. Oyunlaştırınlar.” ÖE8 “Şarkı öğretiminde ve müzik aleti çalmalarında sıkıntı var ise farklı yöntemler geliştirilmeli.” şeklinde yorumlamıştır.

Mikro öğretim uygulamaları yaptırılmalı ÖE1“...uygulama yapılmalı. Örneğin, müzik dersi nasıl anlatılır, notalar nasıl öğretilir, çocuk şarkıları nasıl söylenir ve tüm bunları öğrenmeleri gibi nasıl öğreteceklerini bilmeleri için uygulayarak öğretim sağlanmalı.” ÖE1 “... bir bilgiyi öğrenmek ve onu pratiğe dökmek çok farklı eylemler. Özellikle müzik eğitimi noktasında, sıkıntı yaşanan sınıf öğretmenliği bölümlerinde uygulamaların yaptırılması çok önemli. Müzik dersleri nasıl işlenir, çocuklara nasıl anlatılır bunu ancak kendilerinin uygulaması ile gerçekleştirilir.” ÖE5 “Yaparak yaşayarak öğrenme en etkin öğrenme

yöntemlerindedir. Sınıf öğretmeni müzik derslerinde uygulayıcı konumunda olursa aktif öğrenme sağlanır hatta uyguladığımız ders içeriğinin ne derece sınıf öğretmenlerine uygun olduğunu da ölçmüş oluruz.” şeklinde görüşünü ifade ederken,

Öğretim elemanlarından biri sınıf öğretmeni adaylarına MEB’in program kazanımları verilmeli demiş ve bu görüşünü ÖE1 “*Millî Eğitim Bakanlığı’nın programını iyi incelemesi gerekiyor. Oradaki kazanımlara bakması ve o kazanımlar doğrultusunda daha çok uygulamaya dayalı, daha çok etkinlik, çocukların yaratıcılığını ortaya çıkarabilecek tasarımlarla öğretmen adaylarını yetiştirmesi gerekiyor. Bu donanımına sahip olması gerekiyor. Bizim işimiz şarkı söylemek şarkı öğretmek değil. İyi bir dinleyici olmak, Müzikteki ritmi hissedebilmek, dinlerken farklı devinimleri yapabilmek, müziği dinledikten sonra duygu düşüncelerini ifade edebilmek, grafiklerle bir müziği yorumlayabilmek bir sürü şey var onun için bunları tavsiye ediyorum. Çünkü karşımızdakiler bir müzik öğretmeni değil. Bir müzik öğretmeni yetiştirilmesine bir sınıf öğretmeni yetiştirmemize gerek yok.*” şeklinde açıklamıştır.

Tartışma

Bu çalışmada sınıf eğitimi anabilim dalında müzik öğretimi dersini veren öğretim elemanlarının dersin içeriği, uygulanışı ve etkililiği hakkındaki görüşlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Öncelikle Küçüköncü’ye (2000) göre sınıf öğretmenliği programını kazanan öğrencilerin müzikal yeterliliklerine bakılmaması, derslerde kullanılan materyallerin ve sınıf donanımlarının yetersizliği, program içeriğinin gereken yeterlilikte olmaması, üniversitelerin müzik eğitimi bölümünün yanı sıra, konservatuvar ve güzel sanatlar fakültelerinden de mezun olan bireylerin bu programda müzik öğretimi derslerini yürütmeleri ve bu kişiler arasındaki bilgi, donanım ve yeterliklerinin farklılıkları da müzik öğretimi ders verimliliğini olumsuz yönde etkilemekte ve pek çok problemi de beraberinde getirmektedir. Ayrıca bu akademisyenlerin kullandıkları kaynakların farklı olması, müzik dersini yürütmeye uygun olmayan sınıflarda eğitim vermeye çalışmaları da diğer bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Elde edilen veriler gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarını destekler nitelikte olması bakımından çok önemlidir. Çünkü sınıf öğretmeni adaylarının müzikal yetenek ve yeterliklerinin olması, gerekli materyallerin temin edilmesi, ders içerik düzenlemesine gidilmesi müzik öğretimi dersinin istenilen düzeyde gerçekleştirilmesi için temel unsurlar arasında gözükmektedir (Küçüköncü, 2000).

Göğüş’ün (2008) “İlköğretim I. Kademe Müzik Eğitiminde Öğretmenin Etkinliği” çalışmasında Bursa merkez ve ilçelerindeki ilköğretim okullarında görev yapan sınıf ve müzik öğretmenlerinin ilköğretim müzik etkinlik düzeyleri incelenmiştir. Gerçekleştirilen araştırmada görüş bildiren sınıf öğretmenlerinin yarıya yakını (%46) müzik derslerinin verimli yürütülemediğini, geri kalan kısım da (%46) “kısmen” verim alabildiklerini ifade etmişlerdir. 4 ve 5. sınıf müzik derslerine giren müzik öğretmenlerinden yarısı “kısmen” verim alabildiklerini söylemişlerdir. Görüşlerine başvuru sınıf ve müzik öğretmenleri bu durumun nedenini sınıf öğretmenlerinin müzik altyapılarının eksik olduğu ve bunu giderici eğitim alamadıkları, müzikal yeterliliğe ve belli bir birikime sahip olmadan mezun olup öğretmenliğe başlamaları olarak ifade etmişlerdir. İlköğretimde yürütülen müzik derslerinin verimli olabilmesi için ve uygulama aşamalarında müzik öğretmenlerinden yardım alabilmeleri hatta bazı sınıf içi uygulamaları sınıf öğretmenin yerine müzik öğretmenlerinin uygulaması ile mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Buradan yola çıkarak, gerçekleştirilen bu araştırma içerisinde görüşlerine başvuru sınıf öğretmenlerinin sınıf öğretmenlerinin müzik dersini yürütemeyecekleri görüşlerini savunurken, müzik bilgisi eksikliği ve yeteneklerinin olmamasına ilişkin düşüncelerini desteklemektedir (Kocabaş, 2000).

Göğüş (2008)’e göre ilköğretimde birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar, müzik derslerine sınıf öğretmeni girmektedir. Sınıf eğitimi anabilim dallarında dört yıl boyunca öğretim gören sınıf öğretmeni adayları birçok dersin uygulamasına ilişkin alan eğitimleri alırlar (matematik, Türkçe, sosyal vb.) ve bu dersleri yürütebilecek yeterliliğe sahip olurlar. Fakat

müzik özel yeteneklerine bakılmaksızın bölümlere alınan sınıf öğretmenleri, müzik alan eğitimi alsalar dahi müzik derslerini uygulama ve etkinlik uygulamada yeterli olamamaktadırlar. Çocukların müzikal gelişimlerine katkı sağlayamamaktadırlar (Göğüş, 2008). İlköğretim müzik derslerinde eğitim verecek sınıf öğretmeninin öğrencilerine aktarabilecek kadar müzik eğitimi yeterliliğine sahip olması ve uygulayabilmesi kadar da bu alana ilgi duyması, müzik derslerini severek yapması da önem taşımaktadır (Kocamanoğlu, 2019).

Göğüş (2008) yaptığı araştırmada; müzik derslerindeki eğitimin nasıl daha verimli olması gerektiğini öğretmenlere sormuş ve sınıf öğretmenlerinin % 25,5'i şarkı öğretiminde basit düzeyde de olsa eşlik yapabilecekleri bir enstrüman eğitimi almaları gerektiğini, sınıfta kullanılacak bir enstrüman öğretilmesi gerektiğini, % 51'i sınıf eğitim anabilim dalı eğitim verilen binalarda müzik sınıflarının olması ve derslerde kullanabilecekleri materyallerin olması gerekliliğini, % 40'ı müzik öğretimi ders saatlerinin yetersiz olduğunu vurgulamışlardır. Sınıf öğretmeni adaylarının bu koşullarda aldığı müzik eğitimleri ile meslek hayatına başladıklarında müzik derslerinde enstrüman kullanmasının ve çeşitli müzik öğretimi yaklaşımları kullanmasının (Orff, Kodaly, Dalcroze) verimi artıracağı görüşünü savunmuşlardır. Buradan yola çıkarak, araştırmacı tarafından gerçekleştirilen bu çalışmada, öğretim elemanlarının müzik öğretimi dersi veren öğretim elemanlarına önerilerinde elde edilen verilerde aynı sonuçları desteklediği tespit edilmiştir.

Kocamanoğlu'nun (2019) "Sınıf öğretmenlerinin müzik eğitimi yeterliği" başlıklı yüksek lisans tezinde; sınıf öğretmenlerinin üniversitelerinde aldıkları müzik eğitimlerinde, müzikal bilgilerinin düşük ve orta seviyeye yakın olduğu, tartım ve solfej okuma, notaların süre değerlerini bilme konusunda da orta seviyede bilgi becerisine sahip oldukları sonuçlarına ulaşmıştır. Araştırmada sınıf öğretmenlerinin 3.67'lik oranda belirli gün ve haftalara yönelik çocuk şarkısı dağarcığına sahip oldukları gözlemlenmiştir ve bu şarkıların öğretimi esnasında bir çalgıyla eşlik edebilme, enstrüman çalabilme yeterliliğine yeterli alanda sahip olmadıklarını belirlemiştir. Sınıf öğretmenlerinin müzikal yeterliliklerini arttırmak, meslek yaşantılarında öğrencilerine müzik derslerinde daha verimli olmalarını sağlam için, eksik oldukları alanlarda, müzikal bilgi, becerilerini geliştirmek için çeşitli eğitim programlarının hazırlanabileceği ve hizmet için eğitimlerden faydalanılabileceği önerisini vurgulamıştır. Müzik eğitimi içeriği müzik bilgisi, söyleme ve çalma eğitimleri içerikleri ile yürütülmelidir. Her bir eğitim basamağının birbiriyle bağlantılı yürütülmesi, müzik eğitiminin kalitesini artırmak açısından önemlidir. Bu açıdan bakıldığında bireylerin eğitim temelini oluşturan ilköğretimde müzik eğitimini verecek sınıf öğretmenin üç eğitim basamağında da yeterli seviyede olması gerekmektedir. Bilindiği üzere sınıf öğretmeni adaylarının, sınıf öğretmenliği bölümlerine alımlarında müzikal yeterliliklerine bakılmamaktadır. Herhangi bir müzikal testten geçirilmeden programa dahil edilmektedirler. Fakat müzik eğitimi verecek öğretmenlerin özellikle söyleme ve çalma alanlarında belirli bir yetenek seviyesine sahip olması gerekmektedir. Sınıf öğretmenliği alanlarına müzikal yeterliliklerine bakılmadan seçilen öğretmen adaylarının mesleki yaşantılarında, verdikleri müzik eğitimlerinde gerekli başarıyı sağlamaları beklenmemektedir (Kocamanoğlu, 2019).

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada öğretim elemanlarının YÖK'ün 2018 yılında hazırlamış olduğu müzik öğretimi ders içeriğinden biri hariç tamamının haberdar olduğu fakat bu programa bağlı kalmadıkları, müzik öğretimi dersinde kendi hazırlamış oldukları ders içeriklerini kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bunun sebeplerini de ders saatinin yetersizliği, Öğretmen adaylarının müziksel yetenek ve bilgi (hazır bulunuşluk) düzeylerinin düşüklüğü, ileride sınıf öğretmeninin ihtiyaç duymayacağı detaylı bilgi olması, mekân ve materyal eksikliği, içerik yoğun olması, öğretmen adaylarının müzik dersine karşı ilgi ve motivasyon düşüklüğü, öğretmen adaylarının ön yargılarının derse katılımı etkilemesi olarak ifade etmişlerdir.

Ders saatinin yetersiz olduğunu savunan öğretim elemanları çözüm olarak sınıf eğitimi anabilim dalı müzik öğretimi dersinin ya 4 yılda her dönemde ya da 3 ve 4. Sınıfta her dönemde olması gerektiği yönünde öneride bulunmuşlardır.

Kendi ders içeriklerini kendileri planladıkları noktasında ortak görüşte toplanan öğretim elemanlarının ders içeriklerini; nota, tartım, solfej eğitimi, müzik öğretim yaklaşımları (Orff, Kodaly, Dalcroze), enstrüman öğretimi, çocuk şarkıları öğretimi, ritim eğitimi, aktif, uygulamalı öğretim konu başlıklarına göre planladıkları belirlenmiştir.

Öğretim elemanlarınca sınıf öğretmenlerinin ilkökul müzik ders içeriğini yürütebilecek yeterliğe sahip olmama sebepleri olarak ders saatinin az olmasından kaynaklı gerekli eğitimin verilememesi, müzik bilgisi eksikliği, yeteneklerinin olmamasına ilişkin düşünceleri, kültür, inanç ve yetiştirilme faktörleri olarak sıralamışlardır.

Öğretim elemanlarının etkili müzik öğretimine yönelik tavsiyeleri ise basit düzeyde enstrüman çalma, şarkıya eşlik etme, müziği sevdirmeye, müzik öğretim yaklaşımları (Orff, Kodaly, Dalcroze) kullanma, ses eğitimi yapma, uygulamalar yaptırılmalı, MEB'in program kazanımları verilmeli olarak önerileri altı kategoride toplanmıştır.

Sınıf eğitimi anabilim dalındaki müzik öğretimi dersinin daha etkili ve verimli yürütülmesine ilişkin aşağıdaki öneriler verilebilir:

- Sınıf eğitimi ana bilim dalı müzik öğretimi dersinin daha etkili yürütülebilmesi için farklı dönemlere yayılarak ders saatleri arttırılabilir.
- Müzik öğretimi derslerinin yürütüldüğü sınıf ve atölyeler oluşturularak gerekli materyallerle donatılabilir.
- YÖK'ün hazırlamış olduğu müzik öğretimi dersi içeriği ile MEB'in ilköğretim müzik dersi içeriği arasındaki ilişki daha etkili bir şekilde öğretmen adaylarına aktarılabilir.
- YÖK'ün hazırlamış olduğu müzik öğretimi ders içerikleri oluşturulurken müzik öğretmenlerinin yanında sınıf öğretmenlerinin görüşlerine de başvurulabilir.
- Sınıf öğretmen adaylarına çocuk şarkıları repertuarının öğretiminin sağlanmalı ve bu şarkılara basit düzeyde dahi olsa eşlik edebilecekleri, müzik derslerinde kullanabilecekleri, enstrüman eğitimi verilebilir.
- Sınıf eğitimi ana bilim dallarının mevcut ders içerikleri gözden geçirilerek, yeni müzik öğretim yaklaşımları ile eğitimler desteklenebilir.
- Üniversitelerde müzik öğretimi derslerini yürüten öğretim elemanlarının bir araya gelip bilgi ve doküman paylaşabilecekleri, yüz yüze ve çevrimiçi ortamlar oluşturulabilir.
- Müzik öğretimi dersi kapsamında etkinlikler ve konserler düzenlenerek öğretmen adaylarının katılımları ve görev almaları sağlanabilir.

Kaynakça

- Altınölek, H. (2014). *Bir iletişim aracı olarak müzik ve müzikle tedavi yöntemleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. (6. bs.). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Arapgirlioğlu, H. ve Karagöz, B. (2010). Sınıf Öğretmenliğinde Müzik Eğitimi Sürecinin Durumu ve Değerlendirilmesi. *Education Sciences*. 6(1), 183-196
- Aydın, A. (2020). Müziğin diğer bilimlerle ilişkisi. *Natural and Health Sciences (INHS-2020)*, s.61-64. https://www.researchgate.net/profile/Levent-Sahin-7/publication/342329667_Insac_Congress295-300/links/5eedae3e299bf1faac665197/Insac-Congress295-300.pdf#page=61 (Erişim tarihi: 07.06.2022).

- Çilden, Ş. (2001). Müzik, çocuk gelişimi ve öğrenme. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 1-8.
- Demirbatır, E., Helvacı, A. (2006). *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı öğrencilerinin müzik derslerine ilişkin görüş ve beklentilerinin değerlendirilmesi*. Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi, Denizli. Türkiye.
- Eroğlu, T. (2022). *İnsan ve müzik*. USA: Intellectual Publishing.
- Göğüş, G. (2008). İlköğretim I. kademe müzik eğitiminde öğretmenin etkinliği. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 369-382.
- Göğüş, G. (2009). Müzik yeteneğinin geliştirilmesinde küçük yaşlarda eğitime başlamanın önemi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 89-102.
- Guba, E. G., ve Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Technology Research And Development (ECTJ)*, 30(4), 233-252.
- Holloway, I., ve Wheeler, S. (1996). *Qualitative research for nurses*. Oxford: Blackwell Science Ltd.
- Kılıç, A. (2007). Sınıf öğretmeni yetiştirme programında yer alan derslerin öğrenilme düzeyleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19), 136-145.
- Kocabağ, A. (1997). Temel eğitim 2. Kademe öğrencileri için müziğe ilişkin tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(13), 141-145.
- Kocabaş, A. (2000). Sınıf öğretmenlerinin müzik derslerindeki yetersizliklerine ilişkin görüşleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(7), 7-11.
- Kocabaş, A., & Selçioğlu, E. (2006). İlköğretim okulları 4. Ve 5. Sınıflarında müzik dersinin gerçekleşme. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(19), 59-69.
- Kocamanoğlu, K. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin müzik eğitimi yeterliliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Korkut, K., ve Babaoğlu, E. (2012). Sınıf öğretmenlerinin öz yeterlik inançları. *Uluslararası yönetim iktisat ve işletme dergisi*, 8(16), 269-281.
- Kurtuldu, M. K. (2009). Sınıf öğretmeni adaylarının müzik öğretimi dersine yönelik tutumlarının değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 8(2), 510-519.
- Küçüköncü, Y. (2000). Sınıf öğretmenliğinde müzik eğitimi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(7), 8-12.
- Küçüköncü, Y. (2006). *Türk eğitim sistemindeki yeniden yapılanma sürecinde müzik öğretmeni modelleri*. Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu. Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Neuman, W. L. (2011). *Social research methods: Quantitative and qualitative approaches* (7th ed.). Boston: Allyn & Bacon.
- Öz, N.B. (2001). İnsanın kültürel gelişiminde müzik eğitiminin önemi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 14(1), 101-106.
- Radocy, R. E., ve Boyle, D. (2012). *Psychological foundations of musical behavior* (5th. ed).
- Rauscher, F. (2003). Can music instruction affect children's cognitive development? ERIC Digest. *ERIC Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education Champaign IL.*, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED480540.pdf> (Erişim tarihi: 07.06.2022) Springfield, Illinois: Charles C Thomas.

- Şeker, S. S., ve Saygı, C. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının müzik öğretimine ilişkin tutumlarını ölçmeye yönelik ölçek geliştirme çalışması. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(8), 1237-1246.
- Şen, Y., (2006). Okulöncesi dönemde, çocuğun gelişiminde müziğin önemi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 337-343.
- Şendurur, Y. ve Akgül Barış, D. (2002). Müzik eğitimi ve çocuklarda bilişsel başarı. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 165-174.
- Uçan, A. (1996). *İnsan ve müzik, insan ve sanat eğitimi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Uluğbay, S. (2013). Müzik eğitiminin çocuk zekâsına olan etkileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(3), 1025-1034.
- Yalın, H. İ., Hedges, L. ve Özdemir, S., (1996). *Her yönüyle öğretmen olabilme*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Yıldırım, A., ve Şimşek H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (8.bs.)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (6.bs.)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YÖK (2018). Sınıf Öğretmenliği Lisans Programı https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Yeni-Ogretmen-Yetistirme-Lisans-Programlari/Sinif_Ogretmenligi_Lisans_Programi09042019.pdf (Erişim Tarihi: 05/01/2022).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Trabzon Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Tarih: 17.12.2021

No: 2021-12/2.5

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %60

2. yazar katkı oranı : %40

Özel Yetenekli Ergenlerde Psikolojik İyi Oluş ile Algılanan Sosyal Yetkinlik Arasındaki İlişki*

The Relationship between Psychological Well-Being and Perceived Social Competence in Gifted Adolescents

Uzm. Psk. Dan. Osman GÖNÜLTAŞ¹, Prof. Dr. Zeynep KARATAŞ²

Öz

Bu araştırmanın amacı özel yetenekli ergenlerde psikolojik iyi oluş ile algılanan sosyal yetkinlik ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada nicel ve nitel araştırma yöntemlerini içeren karma desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Bilim ve Sanat Merkezleri'ne devam eden 547 lise öğrencisi oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak Psikolojik İyi Oluş Ölçeği ve Algılanan Sosyal Yetkinlik Ölçeği ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı ve Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi kullanılmıştır. Cinsiyet değişkeni, dummy değişkene dönüştürülerek regresyon analizine dahil edilmiştir. Nitel verilerin analizinde ise içerik analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, psikolojik iyi oluş ile algılanan sosyal yetkinlik arasında pozitif yönde ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca algılanan sosyal yetkinliğin, özel yetenekli ergenlerin psikolojik iyi oluşlarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yordadığı görülmüştür. Benzer şekilde nitel bulgular da sosyal yetkinliğin psikolojik iyi oluşa katkısı olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Özel yetenekli ergenler, psikolojik iyi oluş, sosyal yetkinlik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of the current study is to investigate the relationship between psychological well-being and perceived social competence and gender in gifted adolescents. The study employed the mixed design including qualitative and quantitative research methods. The study group of the study is comprised of 547 high school students attending Science and Arts Centres. As the data collection tools, the Psychological Well-Being Scale and Perceived Social Competence Scale and a semi-structured interview form were used. In the analysis of the quantitative data, Pearson Product-Moment Correlation Coefficient and Multiple Linear Regression Analysis were used. The gender variable was included in the regression analysis by being converted into dummy variable. In the analysis of the qualitative data, content analysis was used. According to the results of the analyses, there is a positive correlation between psychological well-being and perceived social competence. Moreover, perceived social competence was found to significantly predict psychological well-being of gifted adolescents. Similarly, the qualitative findings also showed that perceived social competence has some contribution to psychological well-being.

Keywords: Gifted adolescents, psychological well-being, social competence

Paper Type: Research

Giriş

Her toplumda, bazı bireyler yaratıcılık, akademik, liderlik, sanat gibi çeşitli alanlarda akranlarına göre üst düzey gelişim göstermektedir (Renzulli, 2012). Bir toplumun geleceği çoğu

*Bu araştırma, 07-10 Ekim 2021 tarihlerinde düzenlenen 22. Uluslararası Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

¹Milli Eğitim Bakanlığı, Isparta,ogonultasmlt@gmail.com

²Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, zeynepkaratas@mehmetakif.edu.tr

Atf için (to cite): Gönültaş, O. ve Karataş, Z. (2023). Özel yetenekli ergenlerde psikolojik iyi oluş ile algılanan sosyal yetkinlik arasındaki ilişki. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 516-533.

zaman bu yeteneklere sahip bireylerle yakından ilişkilidir. Akranlarından üst düzey gelişim gösteren özel yetenekli bireylerin gelişimleri desteklendiğinde, bu bireyler topluma daha fazla katkı sağlayabileceklerdir (Sevgili Koçak, 2020). “Özel yetenekli bireyler, akranlarına göre hızlı öğrenen; yaratıcılık, sanat, liderlik alanlarına ilişkin kapasitede önde olan, özel akademik yeteneğe sahip, soyut fikirleri algılayabilen, ilgi duyduğu alanlarda bağımsız hareket etmeyi seven ve yüksek performans gösterebilen bireyi ifade etmektedir” (MEB Bilim ve Sanat Merkezleri Yönergesi, 2016, s.2). Akkanat (1999) ise özel yetenekli bireyleri, bir ya da daha fazla yetenek alanında ya da zekâ özelliğinde akranlarına kıyasla üstün performansla sahip ya da gizil güçleri olan ve diğer alanlarda da ortalama düzeyde yeteneğe sahip bireyler olarak tanımlamıştır.

Her bireyin psikolojik iyi oluşu ruh sağlığı açısından önemlidir. Normal gelişim gösteren akranları gibi özel yetenekli bireylerin de psikolojik iyi oluşları çeşitli şekillerde incelenmiştir. Alan yazında, özel yeteneklilerin psikolojik iyi oluşlarına ilişkin farklı görüşlere rastlanmaktadır. Ciğerci’ye (2006) göre özel yetenekli bireylerin daha duyarlı ve daha hassas olmalarından kaynaklı psikolojik belirtiler gösterme ihtimalleri daha fazladır. Tong ve Yewchuk (1996) özel yeteneklilerin hayattan daha az doyum aldıklarını ve yoğun kaygı yaşayan bireyler olduklarını ifade etmiştir. Özellikle özel yeteneklilerin yüksek algıları, farklı düşünme hızları, zengin ilgi alanları ve yaşadıkları psikolojik ve duyuşsal problemler onları stres yaratan süreçlere yakınlıktır ve kendilerini mutsuz hissetmelerine sebep olmaktadır (Tohum ve Tortop, 2018). Buna karşın, Bergold, Wirthwein, Rost ve Stainmayr (2015) ise üstün yetenekliliğin psikolojik iyi oluş için risk faktörü olmadığını ifade etmiştir. Ozbey’in (2020) yaptığı çalışmada, özel yetenekli ergenlerin normal gelişim gösteren akranlarına göre psikolojik iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Lubinski, Benbow ve Kell (2014) tarafından yapılan bir çalışmada özel yetenekli ergenlerin psikolojik iyi oluş düzeyleri beklenenden daha yüksek çıkmıştır.

Keyes, Shmotkin ve Ryff (2002) psikolojik iyi oluşu, kişinin kendini olumlu olarak algılayabilmesi, bağımsız hareket edebilmesi, yaşam amacına sahip olması, diğerleriyle sağlıklı ilişkiler kurabilmesi ve kapasitesi ile sınırlılıkları hakkında farkındalığa sahip olması şeklinde tanımlamıştır. Psikolojik iyi oluş hem duygusal hem de bilişsel unsurları içeren çok boyutlu bir yapıyı ifade etmektedir. Genel olarak psikolojik iyi oluş, kişinin kendisine ve yaşamına ilişkin pozitif bir bakışa sahip olmasını, kendisini sürekli olarak gelişme ve ilerleme içinde hissederek yaşamını anlamlı olarak algılamasını, yaşam amacı doğrultusunda eyleme geçmesini, bu süreç içinde diğerleriyle sağlıklı ilişkiler kurmasını, amaçlarına uygun özerk karar verebilmesini içeren işlevsel bir kavramdır (Hamurcu, 2011; Salami, 2011).

Psikolojik iyi oluş bakış açısına göre iyi oluş, bireyin kendisini iyi hissetmesinden ziyade iyi yaşayabilmesi ve iyi şeyler yapabilmesi şeklinde nitelendirilmiştir (Forgeard, Jayawickreme, Kern ve Seligman, 2011). Ryff ve Singer (2008) psikolojik iyi oluşu kendini kabul, diğerleriyle sağlıklı ilişkiler, özerklik, çevresel hâkimiyet, yaşam amaçları ve bireysel gelişim olarak altı alt boyutta incelemiştir. Kendini kabul, kendini iyi ve kötü yönleriyle kabul etmeyi ve geçmiş yaşam ile ilgili olumlu değerlendirmeler yapmayı ifade etmektedir. Diğerleriyle sağlıklı ilişkiler, sosyal yaşamda çevresindeki kişilerle etkili iletişim kurabilme becerisini gerektirmektedir. Özerklik, kendi kendine karar vermeyi, düşünce ve davranışlara yönelik baskılara direnç gösterebilmeyi ifade ederken çevresel hakimiyet, çevresini etkili bir şekilde yönetebilmeyi ve olası fırsatları etkili ve doğru bir şekilde değerlendirebilmeyi ifade etmektedir. Bir diğer alt boyut olan yaşama amacı, yaşam amacına sahip olmak ve bu amaca yönelik davranışlar sergilemektir. Son boyut olan bireysel gelişim ise sürekli olarak kendini geliştirme motivasyonuna sahip olmayı ve bunun için çaba harcamayı ifade etmektedir. Sonuç olarak, bireyin psikolojik olarak iyi olabilmesinin, yaşamının bazı alanlarındaki olumlu işlevselliğine bağlı olduğu görülmektedir (Özen, 2005).

Psikolojik iyi olma bireylerin gelişimi için oldukça önemli bir kavramdır. Özellikle ergenin sağlıklı bir kimlik geliştirebilmesi açısından kendisini tanıması ve daha mutlu bir yaşam

sürdürmesi, geleceği için oldukça önemlidir. Psikolojik iyi oluş halini sağlayamayan bir ergenin hem bulunduğu dönem içerisinde hem de gelecekte sosyal yaşamında sorunlar yaşayabileceği söylenebilir (Kale, 2019). Corsana, Majorano ve Champretavy'a (2006) göre sosyal ilişkiler ergenlerde psikolojik iyi oluşu pozitif yönde etkilemektedir. Özellikle yalnızlık, ergenlerin genel ruh sağlığı üzerinde (Karataş ve Uzun, 2021) olduğu gibi psikolojik iyi oluşu özelinde de risk olabilmektedir. Birey çevresini algılamaya başladığı andan itibaren bir sosyalleşme sürecine girmektedir. Sosyal yaşamda etkin rol oynamak, kendini sosyal yaşamın bir üyesi olarak kabul etmek, başkalarına karşı sağlıklı davranışlar geliştirmek, var olan niteliklerini kullanabilmek ve geleceğe hazırlanabilmek açısından önemlidir (Gülşen, 2013). Karataş ve Tagay'a (2021) göre sosyal yaşam bireyin içinde bulunduğu durum, ortam ve şartlara uyum sağlayabilmesini ve başkaları ile olumlu ilişkiler kurabilmesini de gerekli kılmaktadır.

Akranlarına göre farklı gelişimsel özellikler gösteren (Karakuş, 2010; Kartel ve Tortop, 2019; Kaufman ve Sexton 1983; Özbay ve Palancı, 2011; Silverman, 1994) özel yetenekliler sosyal uyum sorunu yaşayabilmektedirler (Akarsu ve Mutlu, 2018; Chen, 1980; Cross, 2005; Levent, 2011; Morawska ve Sanders, 2008; Shechtman ve Silektor, 2012). Eren, Ömerelli-Çete, Avcil ve Baykara'ya (2018) göre özel yetenekli ergenler kendilerinin sosyal işlevselliklerini düşük olarak algılamaktadır. Hwang ve Cho (2011) ise özel yetenekli ergenlerin sosyal yeterlik becerilerinin normal gelişim gösteren ergenlere göre daha iyi olduğunu belirtmiştir. Lee, Olszewski-Kubilius ve Thamson'na (2012) göre özel yetenekli bireyler kişilerarası yeteneklerini ve akran ilişkilerini yüksek seviyede algılamaktadırlar.

Sosyal bir varlık olan insanın yaşadığı sorunlar çoğunlukla kişiler arası ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Bireyin bulunduğu çevreye uyum gösterebilmesi için, onun kişilerarası ilişkilerinde gerekli tutum ve davranışlara sahip olması gerekmektedir (Öncü, 2002). Genel olarak bireyin sosyal çevresi ile sağlıklı sosyal ilişkileri başlatabilmesi ve sürdürebilmesi sosyal yetkinlik olarak tanımlanmaktadır (Rydell, Hagekull ve Bohli, 1997). Sosyal yetkinlik birçok davranış ve beceriden oluşan karmaşık bir yapıdır (McCallister, Nash ve Meckstroth, 1996). Sosyal yetkinlik, sosyal ilişkilerinde atılgan davranma, bir sosyal grup ya da etkinliğe katılım gösterme, samimi tutum sergileme, diğerlerine yardım etme ya da ihtiyacı olduğunda yardım isteme gibi bazı becerileri içeren davranışlar bütünüdür (Connoley, 1989). Çorbacı-Oğuz (2008) ise sosyal yetkinliği, bireyin özdenetime sahip olması ve kişiler arası ilişkilerini yönetebilmesi sonucu yeterli sosyal davranışlar sergilemesi şeklinde ifade etmiştir. Çelikkaleli'ye (2014) göre, yeni kişilerle ilişki başlatabilme, kalabalık önünde konuşabilme, farklı sosyal ortamlara katılabilme, karşısındaki ile duygularını paylaşabilme ve duygularını kontrol edebilme yetkinlik inancını artırmaktadır.

Sosyal yetkinlik becerisi ergenlerin yaşamında önemli bir yere sahiptir (Bilgin, 1999). Ergenin sosyal çevresi ile sağlıklı ilişkiler kurabilmesi ve devam ettirebilmesi, toplumda bir yer edinebilmesi, kendini toplumda etkin role sahip bir kişi olarak görmesi için kendisini sosyal açıdan yetkin olarak algılayabilmesi gerekmektedir (Ateş, 2016). Ergenlik döneminde bireyin hem çevresinde hem de iç dünyasında birçok değişiklik yaşanmaktadır (Savi-Çakar ve Uzun, 2021; Uzun ve Öztürk-Gübeş, 2021). Özellikle ergenlik döneminde sosyal ilişkiler ve kişiler arası etkileşim giderek karmaşıklaştığından sosyal beceriler karşılaşılacak zorluklarla baş etmede büyük önem taşımaktadır (Canbay, 2010). Erözkan'a (2013) göre sosyal yetkinlik, kişilerarası problem çözme ve iletişim becerileri ile ilişkili kavramdır. Kişilerarası problem çözme ve iletişim becerilerini yeterli olarak algılayan ergenler, kendilerini sosyal yaşamında karşılaştıkları çeşitli durumlara ilişkin daha yeterli hissetmektedir. Bu da onların kendilerini sosyal olarak yetkin görmelerini sağlamaktadır. Desivilya ve Eizen'e (2005) göre yüksek sosyal yetkinlik ile karakterize edilen bireyler, iç anlaşmazlıklarla başa çıkmak da dahil olmak üzere, kişiler arası ilişkileri yapıcı bir şekilde yönetme yeteneklerinden oldukça eminlerdir.

Alanyazın incelendiğinde ergenlerde psikolojik iyi oluş ve sosyal yetkinlik/yeterlik ilişkisini inceleyen araştırmalara rastlamak mümkündür (Corsana, Majorano ve Champretavy, 2006; Hamurcu, 2011; Holopainen, Lappalainen, Junttila ve Savolainen, 2012; Segrin, Hanzal,

Donnerstein, Taylor ve Domschke, 2007). Ancak gerek yurt içinde gerekse yurt dışında özel yetenekli ergenlerde psikolojik iyi oluş ile sosyal yetkinlik/yeterlik değişkenlerinin birlikte incelendiği herhangi bir araştırmaya bu araştırmanın alanyazın taraması kapsamında rastlanmamıştır. Bu araştırmanın akranlarından farklı gelişimsel özelliklere sahip özel yetenekli ergenlerin psikolojik iyi oluş ve sosyal yetkinlik algısının önemine dikkat çekmesi açısından alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle bu araştırma ile özel yeteneklilerin sosyal becerilerini geliştirmeye ve psikolojik iyi oluşlarını artırmaya yönelik çalışmaların planlanması açısından araştırmacılar için farkındalık oluşturabileceği söylenebilir. Bu düşünceden yola çıkılarak araştırmada psikolojik iyi oluş ile algılanan sosyal yetkinlik arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır:

1. Özel yetenekli ergenlerin psikolojik iyi oluşları ile algılanan sosyal yetkinlikleri arasında ilişki var mıdır?
2. Sosyal yetkinlik ve cinsiyet özel yetenekli ergenlerin psikolojik iyi oluşlarını yordamakta mıdır?
3. Özel yetenekli ergenlerin psikolojik iyi oluş ve sosyal yetkinlik ile ilgili görüşleri nelerdir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı karma araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın nicel yöntem ile yapılan aşamasında, ilişkiisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkiisel tarama modeli, iki ve daha fazla değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve derecesini tespit etmeyi amaçlamaktadır (Karasar, 2005). Araştırmanın nitel yöntem aşamasında ise, özel yetenekli ergenlerin psikolojik iyi oluşa ilişkin görüşlerini daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak için olgubilim deseni kullanılmıştır. Olgubilim deseni ile farkında olunan ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olunmayan başka bir ifadeyle tam kavranamayan olgulara ilişkin anlamları ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın nicel boyutunun çalışma grubu 2020-2021 eğitim öğretim yılında Bilim ve Sanat Merkezleri'ne devam eden 305 (% 55,8) kız, 242 erkek (% 44,2) erkek olmak üzere toplam 547 genel yetenek alanından tanılanmış özel yetenekli 9. (% 34), 10. (% 18,1), 11. (% 19,7) ve 12. (% 28,2) sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Çalışma grubunun seçiminde seçkisiz olmayan amaçlı örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Uygun örnekleme yöntemi, zaman, para ve işgücü kaybını önlemek amacıyla kolayca ulaşılabilecek örneklemden verilerin toplanmasıdır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2020).

Araştırmanın nitel boyutunun çalışma grubunu ise amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlik örnekleme ile seçilen 20 öğrenci oluşturmaktadır. Maksimum çeşitlilik örneklemede görece olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve oluşturulan örnekleme ele alınan konuya taraf olabilecek kişilerin çeşitliliğini maksimum düzeyde yansıtmak amaçlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu araştırmada cinsiyet ve sınıf düzeyi açısından maksimum çeşitliliğin sağlanması amaçlanmıştır. Araştırmaya katılım, gönüllülük esasına uygun olarak yürütülmüştür.

2.3. Verilerin Toplanması

Öncelikle Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı'ndan, araştırmanın etik açıdan uygunluğu onayı alınmıştır. Etik onayı sonrası Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nden araştırma

uygulama izni alınmıştır. Verilerin toplanabilmesi amacıyla araştırmada kullanılan ölçekleri geliştiren araştırmacılardan da elektronik posta yolu ile gerekli izinler alınmıştır. Pandemi sürecinde öğrencilerin uzaktan eğitime devam etmesi sebebiyle veriler internet ortamında toplanmıştır. Araştırmacılar tarafından ilgili ölçekler Google Form aracılığıyla Bilsem öğretmenlerine ölçeklerin doldurulmasına ilişkin açıklama metni ile birlikte ulaştırılmıştır. Öğretmenler ölçekleri zoom üzerinden yaptıkları canlı ders esnasında ölçekler ile ilgili gerekli açıklamaları yaptıktan sonra öğrencilerin doldurmalarını sağlamıştır. Araştırmanın nitel kısmındaki görüşmeler ise yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 10 dakika sürmüştür.

2.4. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veriler “Psikolojik İyi Oluş Ölçeği”, “Algılanan Sosyal Yetkinlik Ölçeği” ve araştırmacılar tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır.

2.4.1. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Diener, vd. (2009) tarafından geliştirilen Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, Telef (2013) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Sekiz maddeden oluşan likert tipi ölçek 1-7 arasında cevaplanmaktadır. Ölçekten en düşük 8, en yüksek ise 56 puan alınmaktadır. Ölçekten alınabilecek yüksek puan psikolojik iyi oluşun yüksek olduğunu göstermektedir. Uyarlama çalışmasında yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam açıklanan varyansın %42 olduğu ve maddelerin tek faktör altında toplandığı tespit edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucuna göre ki-kare değerinin serbestlik derecesine oranının $(92.90/20= 4.645)$ 5’in altında olduğu saptanmıştır. Diğer uyum indeksleri ise RMSEA= 0.08, SRMR= 0.04, GFI= 0.96, NFI= 0.94, RFI= 0.92, CFI= 0.95 ve IFI=0.95 şeklinde çıkmıştır. Güvenirlik çalışması sonucunda Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .80 olarak bulunmuştur. Bu araştırmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .85 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, Kermen, İlçin-Tosun ve Doğan (2016)’ın liseli ergenlerle yaptığı araştırmada ölçeğe ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarının ($\chi^2/df= 2.99$, RMSEA= 0.8, SRMR= 0.44, CFI= 0.97, NFI= 0.96, IFI= 0.97) kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

2.4.2. Algılanan Sosyal Yetkinlik Ölçeği

Anderson-Butcher, Iachini ve Amorose (2007) tarafından geliştirilen Algılanan Sosyal Yetkinlik Ölçeği, Sarıçam, Akın, Akın, ve Çardak (2013) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Altı maddeden oluşan likert tipi ölçek 5’li bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekten en düşük 6, en yüksek ise 30 puan alınmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin orijinal formu ile tutarlı olarak 6 maddeden oluştuğu ve ölçek maddelerinin tek faktör altında toplandığı saptanmıştır ($\chi^2=7.34$, $sd=7$, RMSEA=.010, CFI=1.00, RFI=0.99, IFI=1.00, AGFI=.98, GFI=.99, NFI=.99 ve SRMR=.018). Ölçeğin faktör yükleri .57 ile .80 arasında çıkmıştır. Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlilik katsayısı ise .80 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarının ise .52 ile .66 arasında olduğu ve %27’lik alt-üst grupların ortalamaları arasındaki tüm farkların anlamlı olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlar , ölçeğin lise öğrencilerinde sosyal yetkinliği ölçmede kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Bu araştırmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .79 olarak hesaplanmıştır.

2.4.3. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Özel yetenekli ergenlerin psikolojik iyi oluş, psikolojik iyi oluşu olumlu ve olumsuz etkileyen, sosyal yetkinlik ve sosyal yetkinliğin psikolojik iyi oluşa katkısı ile ilgili görüşlerini tespit etmek amacıyla araştırmacılar tarafından 5 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Formda yer alan soruların öğrenciler tarafından anlaşılabilirliği ve amaca uygunluğu açısından değerlendirilmesi amacıyla 3 alan uzmanından destek alınmıştır. Uzman görüşleri sonrası belirtilen düzeltmeler yapılmış ve görüşme formuna son şekli

verilmiştir. Görüşme öncesi öğrencilere araştırmanın amacı ve önemi hakkında bilgi verilmiş ve isimlerinin ve paylaşımlarının gizli kalacağı konusunda gerekli açıklama yapılmıştır.

Görüşme soruları aşağıdaki gibidir:

1. Sizce psikolojik iyi oluş nedir?
2. Psikolojik iyi oluşunuzu neler olumsuz etkilemektedir?
3. Psikolojik iyi oluşunuzu neler artırmaktadır?
4. Sizce sosyal yetkinlik nedir?
5. Sosyal yetkinliğinizin psikolojik iyi oluşunuza katkısı olduğunu düşünüyor musunuz?

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi öncesi verilerin normal dağılıp dağılmadığını saptamak amacıyla basıklık ve çarpıklık katsayılarına bakılmıştır. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği'nin .46 ile -.73, Algılanan Sosyal Yetkinlik Ölçeği'nin ise 1.27 ile -.63 şeklinde dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca regresyon analizi için gerekli olan varsayımları sağlayabilmek için modelde hata terimlerinin birbirinden etkilenmemesi gerekir. Bu doğrultuda otokorelasyonu belirlemede kullanılan Durbin Watson değeri 1.98 olarak hesaplanmıştır. Arzulanan değer 1.50 ile 2.50 arasında olması modelde otokorelasyon olmadığını ve regresyon varsayımının sağlandığını ifade etmektedir (Kalaycı, 2006). Hesaplanan basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında olması normallik varsayımını karşılamasından dolayı verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır (Fidell ve Tabachnick, 2015). Araştırmanın amacı kapsamında ilk olarak psikolojik iyi oluş ile sosyal yetkinlik arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla "Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi" yapılmıştır. Algılanan sosyal yetkinliğin ve cinsiyetin psikolojik iyi oluşu yordama düzeyini belirlemek için ise "Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi" yapılmıştır. Cinsiyet değişkeni süreksiz değişken olması sebebiyle dummy değişken olarak tanımlanarak analize dahil edilmiştir. Bu tanımlamaya göre erkek öğrenciler "0", kız öğrenciler "1" şeklinde kodlanmıştır. İlgili analizler, SPSS 22.0 programı kullanılarak gerçekleştirilmiş olup .05 anlamlılık düzeyi olarak kabul edilmiştir. Görüşme yoluyla ulaşılan veriler ise nitel veri analizi yöntemlerinden içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi, elde edilen verilerin derinlemesine analiz edilmesini ve önceden belirgin olmayan temaların ve boyutların ortaya çıkarılmasına olanak tanımaktadır. İçerik analizinde amaç, elde edilen verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

3. Bulgular

3.1. Nicel Verilere İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt amacı olan özel yetenekli ergenlerin psikolojik iyi oluşları ile sosyal yetkinlikleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına bakılmıştır. Her bir değişkene ilişkin ortalama ve standart sapmalar ile değişkenler arasındaki korelasyon değeri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler arasındaki ikili korelasyon değerleri

Değişkenler	\bar{X}	S	1	2
1.Psikolojik iyi oluş	40.72	8.34	-	.586*
2.Sosyal yetkinlik	24.10	3.25		-

*p<.05

Tablo 1 incelendiğinde, özel yetenekli ergenlerin psikolojik iyi oluşları ile sosyal yetkinlik puanları arasında ($r=.586$, $p<.05$) pozitif yönde orta düzeyde ($.30<r<.70$) anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Ayrıca bu ilişkinin kurgulanan modelde çoklu bağlantı sorunu yaratmayacak düzeyde olduğu ($r<.90$) anlaşılmaktadır (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2014).

Araştırmanın ikinci alt amacı olan sosyal yetkinlik düzeyinin ve cinsiyetin özel yetenekli ergenlerin psikolojik iyi oluşlarını ne ölçüde yordadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çoklu regresyon analizine ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Sosyal yetkinlik ve cinsiyetin ergenlerin psikolojik iyi oluşlarını yordamasına ilişkin regresyon analizi bulguları

Yordayıcı Değişken	B	SH(B)	β	t	p
Sabit	4.122	2.196	-	1.877	.041
Sosyal yetkinlik	1.508	.089	.588	16.921	.000
Cinsiyet (dummy)	.553	.583	.033	.948	.344

$r=.587$ $r^2=.345$ $F_{(2,544)}=143.161^*$ $p=.000$

* $p<.05$

Tablo 2 incelendiğinde, çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları sosyal yetkinliğin ve cinsiyetin ergenlerin psikolojik iyi oluşlarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yordadığını ve regresyon için kurgulanan modelin anlamlı olduğunu göstermektedir ($r=.587$, $r^2=.345$, $F_{(2,544)}=143.161$, $p<.05$). Modelde yer alan sosyal yetkinlik ve cinsiyet birlikte ergenlerin psikolojik iyi oluş puanlarındaki değişikliğinin %34.50’sini açıklamaktadır. Bu bağlamda kurgulanan regresyon modelindeki sosyal yetkinlik ile cinsiyet değişkeninin birlikte, ergenlerin psikolojik iyi oluşları üzerinde büyük ($.26<r^2$) bir etki değerine sahip olduğu söylenebilir (Cohen, 1988).

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçlarına bakıldığında ise sosyal yetkinliğin ergenlerin psikolojik iyi oluşları üzerinde pozitif yönde anlamlı bir yordayıcı olduğu ($t=16.921$, $p<.05$), cinsiyetin ise ergenlerin psikolojik iyi oluşları üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır ($t=.948$, $p>.05$). Bu bulgular dikkate alındığında, ergenlerin sosyal yetkinlik düzeylerindeki artışın, psikolojik iyi oluşlarına olumlu yönde katkı sunacağı söylenebilir.

3.2. Nitel Verilere İlişkin Bulgular

Araştırmanın nitel boyutunda psikolojik iyi oluşu yüksek (PY) 8 ve psikolojik iyi oluşu düşük (PD) 12 öğrenci olmak üzere toplam 20 öğrenci ile yapılan görüşmelerin içerik analizi ile çözümlenmesi neticesinde her soruya ilişkin ortaya çıkan temalar, alt kategoriler ve frekanslar tablolandırılmıştır. Görüşmede ilk olarak “*Sizce psikolojik iyi oluş nedir?*” sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin psikolojik iyi oluşun tanıma ile ilişkin görüşleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Ergenlerin psikolojik iyi oluşu algılayışına ilişkin görüşleri

Temalar	Alt Kategoriler	Frekanslar
Psikolojik iyi oluş düzeyi yüksek ergenlerin psikolojik iyi oluş algısı	Mutluluk	8
	Yaşam memnuniyeti	3
	İyimser olmak	2
	Hedefe sahip olmak	2
	Etkili karar verebilmek	1
	Yeterlilik	1
	Sağlıklı ilişkiler	1
Psikolojik iyi oluş düzeyi düşük ergenlerin psikolojik iyi oluş algısı	Fiziksel sağlık	1
	Mutluluk	6
	Yaşam memnuniyeti	4
	Yeterlilik	3
	İyimser olmak	1
	Etkili karar verebilmek	1
	Sağlıklı ilişkiler	1
Fiziksel sağlık	1	
Kendini kabul	1	
Sorumluluklarını yerine getirmek	1	

Tablo 3 incelendiğinde psikolojik iyi oluş düzeyi yüksek ve düşük ergenlerin ağırlıklı olarak psikolojik iyi oluşu mutluluk ve yaşam memnuniyeti olarak algıladıkları görülmektedir. Ergenlerin bu alt kategorilere ilişkin görüşleri şu şekildedir: PY1 “İnsanın mutlu olması ve günlük hayatta yaptığı aktivitelerden zevk almasıdır.” PY5 “Hayattan zevk almaktır. Yaptığın şeyleri sevmektir. Mutlu olmaktır.” PY6 “Kendini huzurlu hissetmektir. Çok gergin bir ruh halinde olmamaktır.” PD3 “Kendini iyi hissetmek, mutlu olmak demektir.” PD7 “Kendini iyi adlandırabilecek bir şekilde psikolojik hayat sürmektir.” PD8 “Hayatın bireyi tatmin etmesidir.” PD10 “Hayatında kendini tatmin etmek ve mutlu olmak demektir.” Psikolojik iyi oluş düzeyi yüksek ergenler mutluluk ve yaşam memnuniyeti dışında psikolojik iyi oluşu hedefe sahip olma ve iyimser olmak; psikolojik iyi oluş düzeyi düşük ergenler ise psikolojik iyi oluşu yeterlilik olarak algıladıklarını ifade etmiştir. Örneğin, PY10 “Olumsuz düşünmemektir. Kendimizi psikolojik olarak iyi hissetmemiz için kendimizi olumsuz düşüncelerden çekerek bunu başarabiliriz.” PY2 “İnsanın geleceği ve şu anki hayatı ile ilgili olumlu ve sağlıklı düşünceleri olmasıdır. Aynı zamanda amacı olması demektir.” PD2 “Kendini yeterli ve iyi hissetmektir.” şeklinde düşüncelerini belirtmiştir. Ayrıca ergenler psikolojik iyi oluşu etkili karar verebilmek, sağlıklı ilişkiler kurabilmek, fiziksel sağlık, kendini kabul ve sorumluluklarını yerine getirmek olarak algıladıkları görülmektedir. Örneğin, PY5 “İlişkilerinde iyi olmaktır.” PD9 “Sorumluluklarımı yerine getirdiğimde psikolojik olarak kendimi iyi hissediyorum.” PD2 “Kendini olduğu gibi kabul edebilmektir.” PD3 “Mantıklı kararlar verip mantıklı hareket edebilmektir.” PD6 “İnsanın çevresiyle, arkadaşlarıyla, ailesiyle iyi anlaşabilmesidir.” şeklinde düşüncelerini belirtmişlerdir.

Görüşmede öğrencilere ikinci soru olarak “Psikolojik iyi oluşunuzu neler olumsuz etkilemektedir?” sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin psikolojik iyi oluşlarını olumsuz etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Ergenlerin psikolojik iyi oluşu olumsuz etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri

Temalar	Alt Kategoriler	Frekanslar
Psikolojik iyi oluş düzeyi yüksek ergenlerin psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkileyen dış faktörler	Üzücü olaylar	6
	Arkadaşlık ilişkileri	6
	Aile içi ilişkiler	4
	Sınavlar	1
Psikolojik iyi oluş düzeyi yüksek ergenlerin psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkileyen kişisel faktörler	Öz güven eksikliği	3
	Düşük benlik saygısı	1
Psikolojik iyi oluş düzeyi düşük ergenlerin psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkileyen toplumsal faktörler	Arkadaşlık ilişkileri	8
	Aile içi ilişkiler	7
	Üzücü olaylar	4
	Ülkenin durumu	3
	Sınavlar	1
Psikolojik iyi oluş düzeyi düşük ergenlerin psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkileyen kişisel faktörler	Düşük benlik saygısı	2
	Manevi eksiklik	1
	Karamsarlık	1

Tablo 4 incelendiğinde psikolojik iyi oluşu yüksek ergenlerin daha çok üzücü olayların, arkadaşlık ilişkileri, aile içi ilişkiler ve öz güven eksikliğinden kaynaklı psikolojik iyi oluşlarının olumsuz etkilendiği görülmektedir. Ayrıca sınavların ve düşük benlik saygısının da psikolojik iyi oluşu olumsuz etkilediği görülmektedir. Benzer şekilde psikolojik iyi oluşu düşük ergenlerde de ağırlıklı olarak üzücü olayların, arkadaşlık ilişkilerinin ve aile içi ilişkilerin psikolojik iyi oluşu olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan ülkenin durumu, sınavlar, düşük benlik saygısı, manevi eksiklik ve karamsarlık da psikolojik iyi oluşu olumsuz etkilemektedir. Örneğin, PY2 “İnsanlarla ilişkilerimiz olumsuz etkiler. Mesela arkadaşlık ilişkilerinde en iyi arkadaşının seni umursamıyorsa ya da aile içinde de aynı şekilde... ayrıca kendini yetersiz hissetmek de kişiyi etkilemektedir.” PY4 “Bir yakını kaybetmek gibi olumsuz olaylar psikolojimi olumsuz etkileyebiliyor.” PY3 “Aile içinde kavgalar varsa bu etkileyebilir.” PY5

“Dış faktörler... arkadaşlıklar, aile ile ilişkiler... Ailemle sürekli kavga ettiğim bir ortamda bulunmak istemem.” PY6 “Çok istediğim bir şeyi başaramamak ya da başaramayacağını düşünmek yani bir şeyde yeterli olmadığımı düşünmek beni etkileyebilir.” PY7 “Kötü bir haber almak, örneğin, bir yakınını ölüm haberi gibi. Bu iyi oluşu olumsuz etkilemektedir.” PD1 “İnsanlar olumsuz etkilemektedir. Mesela, arkadaşlarımızla ve ailemle tartışırsak psikolojik olarak çökebiliriz.” PD10 “Hayatımızda karşılaştığımız olaylar olumsuz etkiler. Örneğin, arkadaşları tarafından dalga geçilmesi gibi zorbaca davranışlar ya da aile içi sorunlar...” PD8 “Arkadaş çevresi ve aile... Mesela, aile içinde kavga olursa ya da şiddet gibi şeylerin olması... Ülkenin bulunduğu durum da etkiler... ekonomik olarak yaşanan sıkıntılar gibi...” PD7 “Sınavlar ve sınav hazırlık süreci olumsuz etkileyebiliyor.” PD2 “Ben yeterli değilim şeklindeki söylemler etkileyebilir. Ayrıca etrafımızda ekonomik kriz gibi bizim elimizde olmayan şeylerin gelişmesi...” PD3 “Geleceğe iyimser bakmadığım için bu konudaki endişeler de olumsuz etkiliyor.” PD6 “Siyasi ya da ekonomiyle ilgili duyduğum endişeler... Bundan dolayı yurt dışında okumak istiyorum. Kendimi Müslümanlık için yeterli bulmadığımda psikolojik iyi oluşum olumsuz etkileniyor. Yani yaptıklarımı yeterli bulmuyorum.” şeklinde paylaşımda bulunmuştur.

Üçüncü soru olarak öğrencilere “Psikolojik iyi oluşunuzu neler artırmaktadır?” sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin psikolojik iyi oluşlarını artıran faktörlere ilişkin görüşleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Ergenlerin psikolojik iyi oluşu artıran faktörlere ilişkin görüşleri

Temalar	Alt Kategoriler	Frekanslar
Psikolojik iyi oluş düzeyi yüksek ergenlerin psikolojik iyi oluşunu artıran dış faktörler	Arkadaşlık ilişkileri	6
	Başarılar	4
	Saygı görmek	3
	Hobiler	3
	Aile içi ilişkiler	2
	Uzman desteği	1
	Sosyal destek	1
Psikolojik iyi oluş düzeyi yüksek ergenlerin psikolojik iyi oluşunu artıran kişisel faktörler	Öz güven	2
	İyimserlik	1
Psikolojik iyi oluş düzeyi düşük ergenlerin psikolojik iyi oluşunu artıran dış faktörler	Arkadaşlık ilişkileri	5
	Hobiler	5
	Başarılar	5
	Aile içi ilişkiler	3
	Sosyal destek	2
Psikolojik iyi oluş düzeyi düşük ergenlerin psikolojik iyi oluşunu artıran kişisel faktörler	Hedefler	2
	Sorumluluk alabilmek	1
	Kendini ifade edebilmek	1

Tablo 5 de görüldüğü gibi, psikolojik iyi oluşu yüksek ergenlerin psikolojik iyi oluşlarını artıran faktörlerin ağırlıklı olarak arkadaşlık ilişkilerinin, elde ettiği başarılarının, çevresi tarafından saygı görmelerinin, hobilerinin ve aile içi ilişkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yüksek öz güvenin ve iyimserliğin de öğrencilerin psikolojik iyi oluşlarını artıran kişisel faktörler olduğu görülmektedir. Psikolojik iyi oluşu düşük ergenlerin ise psikolojik iyi oluşlarını daha çok arkadaşlık ilişkileri, hobileri, başarıları ve aile içi ilişkileri etkileyen faktörler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, sorumluluk almak ve kendini ifade edebilmek ise öğrencilerin iyi oluşlarını artıran kişisel faktörler olarak çıkmıştır. Örneğin, PY2 “Hedeflerime ulaştığımda ve kendimi yeterli hissettiğimde psikolojik iyi oluşum olumlu etkilenmektedir. Ayrıca çevremdeki insanların düşüncelerime saygı göstermesi de olumlu etkilenmektedir.” PY9 “Psikolojik destek almak bana iyi geliyor.” PY10 “Bence insanın kendisi artırır. Ben özellikle her zaman olumlu olmaya çalışıyorum. Bunun dışında güzel arkadaşlıklar ve iyi bir aile de psikolojik iyi oluşu artırabilir.” PY3 “İyi alışkanlıkları olan arkadaşlarla

birlikte olmak.... İyi bir aile.... Mutlu olduğu aktiviteleri yapmak da kişiye iyi gelebilir.” PY5 *“Sevdiğim şeyleri yapmak yani serbest zaman etkinleri ve kendine güvenmek. Spor benzeri aktiviteler gerçekten iyi geliyor.”* PY6 *“Genel olarak, sevdiğim insanlarla iletişim kurmak, onlarla birlikte olmak.... Ya da çok uzun zamandır hazırlandığı bir şeyi iyi şekilde sonuçlanması..... kitap okumak, müzik dinlemek gibi sevdiğim şeyleri yapmak...”* PY7 *“Yaptığım şeylerde başarılı olmak bana iyi geliyor.”* PD10 *“Emek verdiğim bir şeyde emeklerimin karşılığını almam olumlu etkiler. Örneğin, çalıştığım bir sınavdan iyi bir puan almak gibi. Aile içi iyi ilişkiler ve yaşadığım bir sorunda sosyal çevre tarafından destek almak da olumlu etkiler.”* PD8 *“İnsanın bir hedefinin olması psikolojik iyi oluşu artırır. Çevresi tarafından desteklenmesi ve hobi faaliyetlerinin olması da etkiler.”* PD7 *“İnsanın kendi ilgi alanlarına yönelip o alanlarda bir şeyler yapabilmesi bence psikolojik iyi oluşu olumlu anlamda etkiliyor.”* PD9 *“Hobilerim ve sorumluluklarımı yerine getirmek kendimi iyi hissettiriyor.”* PD3 *“Ailemle aramın iyi olması, arkadaşlarla sorun yaşamamam.... Sınavlardan yüksek not almam... Genel olarak istediğim şeyleri elde etmek beni mutlu eder.”* şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir.

Görüşmede dördüncü soru olarak *“Sizce sosyal yetkinlik nedir?”* sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin sosyal yetkinlik ile ilgili görüşleri Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Ergenlerin sosyal yetkinliği algılayışına ilişkin görüşleri

Temalar	Alt Kategoriler	Frekanslar
Psikolojik iyi oluş düzeyi yüksek ergenlerin sosyal yetkinlik algısı	Sağlıklı ilişki kurabilme	7
	Girişken olmak	4
	Etkili iletişim becerisine sahip olmak	3
	Sosyal olmak	3
Psikolojik iyi oluş düzeyi düşük ergenlerin sosyal yetkinlik algısı	Sağlıklı ilişki kurabilmek	7
	Girişken olmak	4
	Kendini ifade edebilmek	4
	Sosyal olmak	3
	Etkili iletişim becerisine sahip olmak	2

Tablo 6 incelendiğinde, psikolojik iyi oluşu yüksek ergenlerin sosyal yetkinliği sağlıklı ilişki kurabilme, girişken olmak, etkili iletişim becerisine sahip olmak ve sosyal olmak şeklinde algıladıkları görülmektedir. Ayrıca, kendini ifade edebilmek dışında psikolojik iyi oluşu düşük ergenlerin de sosyal yetkinliği psikolojik iyi oluşu yüksek ergenlerle benzer şekilde algıladıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, PY9 *“İnsanlarla ilişki kurabilmek geliyor aklıma. Ayrıca liderlik gibi yetilerinin de olması gerekiyor.”* PY2 *“İyi ilişkiler kurabilmektir. En başta empati kurabilmek gerekir. Yani karşı taraftaki kişiyi de anlamak gerekir.”* PY8 *“Sosyal yetkinlik iyi iletişim kurabilme, arkadaşlık ilişkilerinde iyi olmaktır.”* PY10 *“Bir insanın sosyal alanlarda girişken olmasıdır. Örneğin, sınıf önünde bir sunum yapabilmesidir. Kendini geri çekmemesi gerekir. Arkadaşlık ilişkileri kurabilmesi de gerekir.”* PY1 *“Bir insanın diğer insanlarla ne kadar iyi kaynaşabildiği, utangaç olmaması gibi şeylerdir.”* PY3 *“Sosyal olarak yeterli olmak, tanımadığı insanlarla rahatlıkla tanışabilmek, a sosyal yani içine kapanık olmamak demektir.”* PY5 *“Sosyal yetkinlik sosyal ilişkilerinde iyi ilişkiler kurabilmektir. İnsanları dinleyebilmek gerekir. Bir de empati yapmak çok önemli. Bence empati yapamadığın kimseyle iletişim kuramazsın.”* PY6 *“Bence sosyal yetkinlik nasıl iletişim kuracağını bilmektir. Etkili iletişim kurabilmektir.”* PY7 *“Toplum içinde diğer insanlarla iletişim kurabilmedir. Yani toplumla ilişki içinde olmaktır.”* PD10 *“Sosyal ilişkilerle ilgili bir kavramdır. İyi ilişkiler kurmak bence bir yeterliliklidir.”* PD7 *“Sosyal çevrede aktif olma, insanlara kendini iyi ifade edebilme.... Genel olarak insan topluluğunda kendini geriye çekmeme, insanlarla olumlu bir şekilde yaşayabilmektir.”* PD9 *“Ne aşırı ne de a sosyalliğe kaçan sosyallik derecesidir. Dinleme ve konuşma becerisidir. Karşımdaki kişi bana rahatça kendini anlatabiliyorsa ya da karşımdakini dikkatlice dinleyebiliyorsam...”* PD3 *“İnsanlar içinde kendini ifade edebilme, insanlarla anlaşabilmektir.”* PD4 *“Sosyal çevremle iyi iletişim kurabilmektir. En önemlisi de kendini ifade*

etme yeteneğidir.” PD5 “Sosyal yetkinlik, dinleme becerisi, empati kurabilme, utangaç olmama yani açık bir insan olmaktır.” PD6 “Bir kişinin arkadaşlık kurabilme becerisidir. Bir insanın ilişkileri ne kadar iyi olursa sosyal yetkinliği de o kadar yüksek olur.” şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir.

Öğrencilere son olarak “Sosyal yetkinliğinizin psikolojik iyi oluşunuza katkısı olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusu sorulmuş ve öğrencilerin cevaplarına ilişkin bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Ergenlerin sosyal yetkinliğin psikolojik iyi oluşa katkısına ilişkin görüşleri

	Cevaplar	Frekanslar
Psikolojik iyi oluş düzeyi yüksek ergenlerin görüşleri	Kesinlikle katılıyorum	7
	Kısmen katılıyorum	3
Psikolojik iyi oluş düzeyi düşük ergenlerin görüşleri	Kesinlikle katılıyorum	9
	Kısmen katılıyorum	1

Tablo 7 incelendiğinde, hem psikolojik iyi oluşu yüksek hem de düşük öğrencilerin sosyal yetkinliğin psikolojik iyi oluş üzerinde etkisi olduğunu düşündükleri görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, özel yetenekli ergenlerde psikolojik iyi oluş ile algılanan sosyal yetkinlik arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma bulguları, psikolojik iyi oluş ile algılanan sosyal yetkinlik arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu ve algılanan sosyal yetkinliğin psikolojik iyi oluşu anlamlı olarak yordadığını göstermiştir. Özel yetenekli ergenlerin sosyal yetkinlik düzeyi arttıkça psikolojik iyi oluş düzeyi de artmaktadır. Araştırmada elde edilen nitel bulgulara göre de, sosyal yetkinliğe sahip olmak psikolojik iyi oluşun yüksek olmasını sağlamaktadır. Özel yetenekli ergenlerde psikolojik iyi oluş ile sosyal yetkinlik arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması bu çalışmanın özgün bir çalışma olduğunu göstermektedir. Koca (2019) özel yetenekli ergenlerde öz yeterlik ile iyi oluş arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, toplam öz yeterlik puanı ile iyi oluş toplam puanı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulmuştur. Ergenlerin öz yeterlik algısının yükselmesi iyi oluşu olumlu etkilemektedir. Alanyazın incelendiğinde psikolojik iyi oluş ile sosyal yetkinlik arasındaki ilişkiyi inceleyen ve normal gelişim gösteren bireylerle farklı örneklem gruplarıyla çalışılmış araştırmalara da rastlamak mümkündür. Hamurcu (2011) lise öğrencileriyle yaptığı çalışmada, ergenlerin sosyal yetkinlik inançları ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Holopainen, Lappalainen, Juntila ve Savolainen (2012) ergenlerde psikolojik iyi oluş ve sosyal yetkinlik arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada kişilerarası iş birliğinin psikolojik iyi oluşu olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Audrin ve Blaya (2020) yaptıkları çalışmada ise sosyal yetkinlik ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Cooper, Okamura ve McNeil (1995) kişiler arası etkileşimden algılanan doyum ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ilişki olduğunu ifade etmiştir. Lyubomirsky, King ve Diener’e (2005) göre, bireyin psikolojik iyi oluşu sosyal ilişkilerde niceliği ve niteliği artırmaktadır. Psikolojik iyi oluşun değerlendirilmesinde akran ilişkileri, sosyal yetkinlik gibi olumlu göstergeler ele alınmaktadır (Lippman, Moore ve McIntosh, 2011). Tohum ve Tortop’a (2018) göre özel yeteneklilerin, sahip oldukları becerilerini geliştirmeleri ve çevreleri ile olumlu ilişkiler kurmaları mutlu olmalarına katkı sağlamaktadır. Araştırmanın nitel bulguları, kendini ifade edebilmenin, arkadaşlık ilişkilerinin ve aile içi ilişkilerin bireylerin psikolojik iyi oluşunu etkilediğini göstermiştir. Genel olarak, kişiler arası ilişkileri olumsuz algılayan bireylerin psikolojik iyi oluşları olumsuz etkilenmektedir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu ise cinsiyetin psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı etkisinin olmaması ve anlamlı olarak yordamamasıdır. Alanyazın incelendiğinde farklı bulgular mevcuttur. Erdem ve Baloğlu (2008) yaptıkları çalışmada özel yeteneklilerin psikolojik belirti

düzeylerinde cinsiyet açısından anlamlı farklılık ortaya çıkmamıştır. Başka bir çalışmada, Eryılmaz ve Aypay (2011) ergenlerin öznel iyi oluş düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Timur (2008) tarafından yetişkin bireylerle yapılan çalışmada da cinsiyet ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki olmadığı gözlenmiştir. Benzer şekilde Cooper, Okamura ve McNeil (1995) psikolojik iyi oluş ile cinsiyet arasında anlamlı ilişki olmadığını sonucuna ulaşmıştır. Bu bulgular araştırma bulgusunu destekler niteliktedir. Alanyazında psikolojik iyi oluşun cinsiyete göre farklılaştığını gösteren araştırmalara da rastlamak mümkündür. Gönenç (2019) kız ergenlerin psikolojik iyi oluş puanlarının erkek ergenlerin puanlarından anlamlı olarak yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Geçgin ve Sahranç'ın (2017) üniversite öğrencilerinde belirsizliğe tahammülsüzlük ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada psikolojik iyi oluş toplam puanları kadın öğrencilerin lehine anlamlı olarak yüksek çıkmıştır. Kermen, Tosun ve Doğan (2016) ise liseli ergenlerle yaptıkları çalışmada erkek öğrencilerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin kız öğrencilerinkinden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Sosyal yaşam içerisinde, bireyin içinde bulunduğu duruma, çevreye ve koşullara uyum sağlaması ve başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurması gerekmektedir (Karataş ve Tagay, 2021). Düşük sosyal ilişkiler ve sosyal ilişkilerdeki bozulmalar psikolojik iyi oluş düzeyinde anlamlı bir azalışa sebep olmaktadır (Damasio, Melo ve Silva, 2013). Özellikle ergenlik döneminde duygusal ve sosyal sorunlarla karşılaşan bireylerin kişilerarası çatışmalara karşı daha duyarlı olmaları onların daha kolay stres yaşamalarına sebep olmaktadır (Neihart, 1999). Kendilerini sosyal yönden daha yeterli olarak algılayan bireylerin, daha girişken, ilişkilere açık, kendisiyle barışık, karşılaştığı problemlere çözümler üretebilen ve kendini koruyabilen bir yapıya sahip olabilecekleri söylenebilir (Canbay, 2010). Araştırmanın nitel bulgularına göre, sağlıklı ilişki kurabilme, etkili iletişim becerisine sahip olmak, kendini ifade edebilmek, girişkenlik ve sosyallik sosyal yetkinliğin bir göstergesidir. Gülşen'e (2013) göre, bireyler, toplum içerisinde sergilediği davranışlarla duygu ve düşüncelerini ifade edebilmekte, sergilediği davranışlar yoluyla diğer bireylerden ayrılmakta ve bir birey olarak toplumda var olabilmektedir. Sosyal faaliyetlerde yer almak, kendini arkadaş gruplarına ait olarak hissetmek, diğerlerine karşı nasıl davranılacağını öğrenmek, bireyin niteliklerini kullanabilmesi, geleceğe hazırlanabilmesi açısından önemlidir. Peterson, Duncan ve Canady (2009), özel yetenekli bireylerin sorunlarını akran ilişkileri ve yalnızlık olarak belirtmişlerdir. Dağlıoğlu'na (2010) göre özel yetenekliler sosyal ilişkiler konusunda yaşlılarının gerisinde gelişim gösterebilmektedirler. Özbay ve Palancı (2011) ise, özel yetenekli ergenlerin düşünüldüğünden fazla sosyal uyum sorunları yaşadığını ifade etmiştir. Özel yetenekli ergenlerin var olan potansiyellerini etkili olarak kullanabilmeleri amacıyla psikolojik gelişimleri için risk olabilecek faktörlerin ortaya çıkarılması ve aynı zamanda ele alınabilmesi büyük öneme sahiptir (Toplu, 2013). Karataş ve Tagay (2021) uygun müdahalelerin özel yeteneklilerin kişilerarası ilişkilerinin ve sosyal uyumlarının geliştirilmesine katkısı olduğunu ifade etmiştir. Özellikle hemen her çağda toplumları ileriye götürmüş ve model olmuş özel yetenekli bireylerin psikolojik sağlıkları, hem kendilerinin yaşam kalitesini artırmakta hem de toplumların gelişimine katkı sağlayacağından üstünde önemle durulması gereken bir durumdur (Saranlı ve Metin, 2012). Sonuç olarak, özel yetenekli ergenlerin yüksek psikolojik iyi oluşa sahip olmasının, onların var olan yeteneklerini kullanarak hem bugünümüz hem de yarınlarımız için daha yararlı olabilmelerinde önemli bir rolü olduğu söylenebilir.

Öneriler

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da sınırlılıkları vardır. Araştırmanın verilerinin pandemi döneminde online olarak toplanmasının çalışmanın sınırlılığı olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın sonuçlarına dayalı uygulamaya ve bu konu ile ilgili yapılacak sonraki çalışmalara yönelik bazı öneriler geliştirilmiştir.

1. Bu çalışmada sadece psikolojik iyi oluş ile algılanan sosyal yetkinlik arasındaki ilişki incelenmiştir. Gelecek çalışmalarda özel yetenekliler ile normal gelişim

- gösteren bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin karşılaştırıldığı çalışmalar da yapılabilir.
2. Bu araştırma özel yetenekli lise öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Gelecek araştırmalarda özel yetenekli ortaokul ve üniversite öğrencileri ile de çalışma yapılabilir.
 3. Özel yetenekli ergenlerde psikolojik iyi oluşun mükemmeliyetçilik, empatik eğilim, benlik saygısı, algılanan sosyal destek, problem çözme becerileri, aleksitimi, psikolojik zihinlilik gibi farklı değişkenlerle ilişkisi incelenebilir.
 4. Sosyal yetkinlik algısının psikolojik iyi oluşa etkisi düşünüldüğünde özel yetenekli ergenlerin özellikle sosyal becerilerinin geliştirilmesine yönelik psikoeğitim çalışmaları yapılabilir.

Kaynakça

- Akarsu, Ö. ve Mutlu, B. (2018). Üstün yetenekli çocukları anlamak: Çocukların sosyal ve duygusal sorunları. *Dicle Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 112-116.
- Akkanat, H. (1999). Üstün ve özel yetenekli çocuklar. *Milli Eğitim Bakanlığı Dergisi*, 103.
- Ateş, B (2016). Lise öğrencilerinin algılanan sosyal yetkinlik puanlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 185-194.
- Audrin, C. ve Blaya, C. (2020). Psychological well-being in a connected world: The impact of cyber victimization in children's and young people's life in France. *Frontier in Psychology*, 11, 1-11.
- Bergold, S. Wirthwein, L. Rost, D.H. ve Stainmayr, R. (2015). Are gifted adolescents more satisfied with their lives than their non-gifted peers? *Frontiers in Psychology*, 6, 1-10.
- Bilgin, M. (1999). 14-18 Yaş grubu ergenlere yönelik sosyal yetkinlik beklentisi ölçeği geliştirme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(12), 7-15.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Canbay, H. (2010). *Lise öğrencilerinin öznel iyi oluş düzeyleri ile sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Chen, A. (1980). Social development in gifted children. *Roeper Review*, 3(2), 42-44.
- Ciğerci, C.Z. (2006). *Üstün yetenekli olan ve olmayan ergenlerde benlik saygısı, başkalarının algılaması ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkiler: Fen lisesi ve düz lise karşılaştırması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Connoly, J. (1989). Social self-efficacy in adolescence; Relationswith self-consept, social adjustment, and mental health. *Canadian Journal of Behavioral Science Review*, 21(3), 258-279.
- Cooper, H., Okamura, L. ve McNeil, P. (1995). Situation and personality correlates of psychological well-being: Social activity and personal control. *Journal of Research in Personality*, 29, 395-417.
- Corsana, P.,Majorano, M. ve Champretavy, L. (2006). Psychological well-being in adolescence: The contribution of interpersonal relations and experience of being alone. *Adolescence*, 41 (162), 341-353.

- Cross, T. L. (2005). Nerds and geeks: society's evolving stereotypes of our students with gifts and talents. *Gifted Child Today*, 28(4), 26-65.
- Çelikkaleli, Ö. (2014). Ergenlerde bilişsel esneklik ile akademik, sosyal ve duygusal yetkinlik inançları arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39(176), 347-354.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çorbacı-Oğuz, A. (2008). *6 yaş çocuklarında sosyal yeterliliğin, akran ilişkilerinin ve sosyal bilgi işleme sürecinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Dağlıoğlu, H. E. (2010). Özel yetenekli çocukların eğitiminde öğretmen yeterlikleri ve özellikleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 39(186), 72-84.
- Damasio, F.B., Melo, R.L. ve Silva, J.P. (2013). Meaning in life, psychological well-being and quality of life in teachers. *Paidéia (Ribeirão Preto)*, 23(54), 73-82.
- Erdem, Ş. ve Baloğlu, M. (2008). Üstün yetenekli ergenlerin bazı psikolojik belirtilerinin betimlenmesi ve genel ergen popülasyonu ile karşılaştırılması. *Milli Eğitim Dergisi*, 1, Özel Sayı, 53-66.
- Eren, F., Ömerelli-Çete A., Avcil S. ve Baykara, B. (2018). Emotional and behavioral characteristics of gifted children and their families. *Arch Neuropsychiatry*, 55, 105-112. <https://doi.org/10.5152/npa.2017.12731>
- Erozkan, A. (2013). İletişim becerileri ve kişilerarası problem çözme becerilerinin sosyal yetkinliğe etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(2), 731-745.
- Ertürk, A., Keskinliç-Kara, S.B. ve Zafer-Güneş, D. (2016). Duygusal emek ve psikolojik iyi oluş: Bir yordayıcı olarak yönetsel destek algısı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1723-1744.
- Eryılmaz, A. ve Aypay, A. (2011). Ergen öznel iyi oluşu ile kimlik statüsü ilişkisinin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 167- 179.
- Fidell, L. S. ve Tabachnick, B. (2015). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı* (M. Baloğlu, Çev.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Forgeard, M. J. C., Jayawickreme, E., Kern, M. ve Seligman, M. E. P. (2011). Doing the right thing: Measuring wellbeing for public policy. *International Journal of Wellbeing*, 1(1), 79-106.
- Geçgin, F.M. ve Sahanç, Ü. (2017). Belirsizliğe tahammülsüzlük ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(4), 739-755.
- Gönenç, Z. (2019). *15-17 Yaşlarındaki ergenlerde şükür ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin araştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Gülşen, M. (2013). *Sosyal öz-yeterlik ile psikolojik iyi olma arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Hamurcu, H. (2011). *Ergenlerin yetkinlik inançları ve psikolojik iyi oluşlarını yordamada psikolojik ihtiyaçlar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Holopainen, L., Lappalainen, K., Junttila, N. ve Savolainen, H. (2012). The role of social competence in the psychological well-being of adolescents in secondary education. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 56(2), 199-212.

- Huppert, F. A. (2009). Psychological well-being: evidence regarding its causes and consequences. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 1(2), 137-164.
- Hwang, H.S. ve Cho, H.O. (2011). The relationship between leadership life skills, social competence, and self-regulation ability of scientifically gifted and regular middle school students. *Journal of Fisheries and Marine Sciences Education*, 23(3), 388-399.
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kale, H. (2019). *Lise öğrencilerinde sosyal medya kullanım amacı ile yalnızlık, zaman yönetimi, iletişim becerisi ve psikolojik iyi olma arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon Üniversitesi, Trabzon.
- Karakuş, F. (2010). Üstün Yetenekli çocukların anne babalarının karşılaştıkları güçlükler. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 127-144.
- Karataş, Z. ve Tagay, Ö. (2021). Exploring the effects of social skills psycho-education program developed for gifted middle school students on students' social skills. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 11(61), 177-198.
- Karataş, Z. ve Tagay, Ö. (2021). Özel/üstün yetenekli ortaokula devam eden ön ergenler için sosyal beceri ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51, 367-392. doi:10.9779/pauefd.746428.
- Karataş, Z. ve Uzun, K. (2021). Ergenlerin kendilerini, başkalarını ve durumları affetme eğilimlerinin yordanmasında mükemmeliyetçilik, yalnızlık ve öz-şefkatin etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (58), 248-289. doi:10.21764/mauefd.877884
- Kartel, O. ve Tortop, H.S. (2019). Özel yetenekli ve normal öğrencilerin benlik saygısı ve bağlanma düzeyleri. *Özel Zekâlılar Eğitimi ve Yaratıcılık Dergisi*, 6(2), 167-177.
- Kaufman, F. A. ve Sexton, D. (1983). Some implications for home-school linkages. *Roeper Review*, 6(1), 49-51.
- Kermen, U., İlçin-Tosun, N. ve Doğan, U. (2016). Yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluşun yordayıcısı olarak sosyal kaygı. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 20-29.
- Keyes, C. L. M., Shmotkin, D. ve Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 1007-1022.
- Koca, D. (2019). *Üstün yetenekli ergenlerde öz yeterlik ve iyi oluş: duygu düzenlemenin aracı rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Lee, S.Y., Olszewski-Kubilius, P. ve Thomson, D. (2012). The social competence of highly gifted math and science adolescents. *Asia Pacific Education Review*, 13, 185-197.
- Levent, F. (2011). *Özel yeteneklilerin eğitiminde görüş ve politikaların incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Lippman, L. H., Moore, K. A. ve McIntosh, H. (2011). Positive indicators of child well-being: A conceptual framework, measures, and methodological issues. *Applied Research in Quality of Life*, 6(4), 425-449.
- Lubinski, D., Benbow, C. P. ve Kell, H. J. (2014). Life paths and accomplishments of mathematically precocious males and females four decades later. *Psychological Science*, 25 (12), 2217-2232.

- Lyubomirsky, S., King, L. A. ve Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? *Psychological Bulletin*, 131(6), 803-855.
- McCallister, C., Nash, W. R. ve Meckstroth, E. (1996). The social competence of gifted children: Experiments and experience. *Roeper Review*, 18(4), 273-276.
- Morawska, A. ve Sanders, M. R. (2008). Parenting gifted and talented children: what are the key child behavior and parenting issues? *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 42(9), 819-827.
- Neihart, M. (1999). The impact of giftedness on psychological well-being: What does the empirical literature say? *Roeper Review*, 22(1), 10-17.
- Neihart, M. (2007). The socioaffective impact of acceleration and ability grouping: Recommendations for best practice. *Gifted Child Quarterly*, 51(4), 330-341.
- Ozbey, A. (2020). Human values and psychological well-being of gifted/talented students and their peers with average development. *Global Journal of Guidance and Counseling in Schools: Current Perspectives*, 1(2), 64-78.
- Öncü, H. (2002). Psikolojik danışma müdahalesi olarak küçük grupla psikolojik danışma. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 85-102.
- Özbay, Y. ve Palancı, M. (2011). Özel yetenekli çocuk ve ergenlerin psikososyal özellikleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 89-108.
- Özen, Ö. (2005). *Ergenlerin öznel iyi oluş düzeyleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Peterson, J., Duncan, N. ve Canady, K. (2009). A longitudinal study of negative life events, stress and school experiences of gifted youth. *Gifted Child Quarterly*, 53(1), 34-49.
- Renzulli, J. S. (2012). Reexamining the role of gifted education and talent development for the 21st Century: A four-part theoretical approach. *Gifted Child Quarterly*, 56(3), 150-159.
- Rydell, A.M., Hagekull, B. ve Bohlin, G. (1997). Measurement of two social competence aspects in middle childhood. *Developmental Psychology*, 33(5), 824-833.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081.
- Ryff, C. D. ve Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719-727.
- Ryff, C.D. ve Singer, B.H. (2008). Know thyself and become what you are: A eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of Happiness Studies*, 9, 13-39.
- Salami, S. O. (2011). Personality and psychological well-being of adolescents: The moderating role of emotional intelligence. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 39(6), 785-794.
- Saranlı, A.D. ve Metin, N. (2012). Üstün yetenekli çocuklarda gözlenen sosyal-duygusal sorunlar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 45(1), 139-163.
- Sarıçam, H., Akın, A., Akın, Ü. ve Çardak, M. (2013). Algılanan Sosyal Yetkinlik Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *JASSS (The Journal of Academic Social Science Studies)*, 6(3), 591-600.
- Savi-Çakar, F. ve Uzun, K. (2021). Teacher abuse, school burnout and school attachment as predictors of adolescents' risky behaviors. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 11(1), 217-258. doi:10.14527/pegegog.2021.007

- Segrin, C., Hanzal, A., Donnerstein, C., Taylor, M. ve Domschke, T. J. (2007). Social skills, psychological well-being, and the mediating role of perceived stress. *Anxiety, Stress & Coping*, 20(3), 321-329.
- Sevgili-Koçak, S. (2020). *Özel yetenekli çocukların sosyal duygusal gelişimlerine yönelik geliştirilen psiko-eğitim programının etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Shechtman, Z. ve Silektor, A. (2012). Social competencies difficulties of gifted children compared to nongifted peers. *Roeper Review*, 34(1), 63-7.
- Silverman, L. K. (1994). The moral sensitivity of gifted children and the evolution of society. *Roeper Review*, 17(2), 110-116.
- Syna Desivilya, H. ve Eizen, D. (2005). Conflict management in work teams: The role of social self-efficacy and group identification. *International Journal of Conflict Management*, 16(2), 183-208.
- Telef, B. B. (2013). Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PİOO): Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 374-384.
- Timur, M.S. (2008). *Boşanma sürecinde olan ve olmayan evli bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerini etkileyen faktörlerin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tong, J. ve Yewchuk, C. (1996). Self-concept and sex-role orientation in gifted high school students. *Gifted Child Quarterly*, 40(1), 15-23.
- Toplu, E. (2013). *Üstün yetenekli ergenlerde görülen mükemmeliyetçi tutumlar ve problem çözme becerilerinin psikolojik iyilik hali ile ilişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Uzun, K. ve Öztürk-Gübeş, N. (2021). Relationships between adolescents' irrational beliefs, personality characteristics and stress coping. *Kastamonu Education Journal*, 29(5), 924-940. doi: 10.24106/kefdergi.790045
- Williams, K. L ve Galliher, R. V. (2006). Predicting depression and self-esteem from social connectedness, support, and competence. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(8), 855-874.
- Yıldırım A. ve Şimşek H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu

Tarih: 06.01.2021

No: GO 2021/49

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Nahar-Inder Tekniği ile Seçili Avrupa Ülkelerinde Kişi Başı Karbondioksit Yakınsama Analizi

Convergence Analysis of Carbon Dioxide Per Capita through the Nahar-Inder Technique in Selected European Countries

Arş. Gör. Cihat KARADEMİR¹, Prof. Dr. Reşat CEYLAN²

Öz

Bu çalışmada iklim değişikliğinin başlıca nedeni olan CO₂ salınımlarının 17 Avrupa ülkesinde 1946-2019 dönemine ait verilerle yakınsama davranışı gösterip göstermediği incelenmiştir. Çalışmada ADF doğrusal birim kök testi, LNV (1998), KSS (2003) ve Sollis (2009) doğrusal olmayan birim kök testleri ve birim kök olması bile yakınsamaya izin veren Nahar-Inder (2002) tekniği kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ADF testinde 12, LNV (1998) testinde 6, KSS (2003) testinde 10 ve Sollis (2009) testinde 9 ülke yakınsama davranışı sergilerken, Nahar-Inder (2002) tekniğine göre 17 ülkenin 16'sında yakınsama davranışı gözlemlenmiştir. Buradan hareketle Nahar-Inder (2002) tekniğinin birim kök testlerine göre daha güçlü sonuçlar verdiği söylenebilir. Bu tespit, fosil yakıt kullanımına bağlı çevresel bozulmaların önlemesine yönelik uluslararası anlaşmalara taraf olan ülkelerin ortak politikalar uygulayabilecekleri şeklinde değerlendirilebilir. Bu çerçevede iklim değişikliği ile mücadelede uluslararası anlaşmaların genişletilmesi ve yaptırım gücünü artıracak hüküm ve kurumların oluşturulması gerektiği çalışmanın politika önerisi olarak sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karbondioksit emisyonu, yakınsama hipotezi, doğrusal olmayan birim kök testleri, Nahar-Inder (2002) testi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, it was examined whether CO₂ emissions, which are the main cause of climate change, show convergence behavior with data for the period of 1946-2019 in 17 European countries. In the study, ADF linear unit root test, LNV (1998), KSS (2003) and Sollis (2009) nonlinear unit root tests and Nahar-Inder (2002) technique which allows convergence even in the case of unit root were used. According to the findings obtained, 12 countries exhibited convergence behavior in ADF test, 6 in LNV (1998) test, 10 in KSS (2003) test and 9 in Sollis (2009) test, while convergence behavior was observed in 16 of 17 countries according to Nahar-Inder (2002) technique. Based on this, it can be said that the Nahar-Inder (2002) technique gives stronger results compared to unit root tests. This determination can be assessed in the form that countries that are parties to international agreements aimed at preventing environmental degradation related to the use of fossil fuels can implement common policies. Within this framework, it is presented as a policy proposal of the study that international agreements on combating climate change should be expanded and provisions and institutions that will increase the power of sanctions should be created.

Keywords: Carbon dioxide emission, convergence hypothesis, nonlinear unit root tests, Nahar-Inder (2002) test

Paper Type: Research

Giriş

¹Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, cihatk@pau.edu.tr

²Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, rceylan@pau.edu.tr

Atf için (to cite): Karademir, C. ve Ceylan, R. (2023). Nahar-Inder tekniği ile seçili Avrupa ülkelerinde kişi başı karbondioksit yakınsama analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 534-551.

İnsanlığın varoluşundan itibaren bireyler, yaşamlarını devam ettirebilmek için gerekli olan ihtiyaçlarını ve enerjiyi doğayı kullanarak karşılamışlardır. Bu durum çevreyi etkilemekte, çevrenin etkilenmesi de bireylerin yaşamlarını etkilemektedir. Özellikle Sanayi Devrimi'yle birlikte insan gücüne dayalı üretimin yerini makine ve motorlara bırakması kömür ve petrol gibi enerji kaynaklarına olan talebi arttırmıştır. Kömür, petrol vb. gibi fosil kaynakların kullanımını sonucu ortaya çıkan karbondioksit (CO₂), kükürtdioksit (SO₂) ve azot oksit (NO_x) gibi zehirli gazlar küresel ısınma ve iklim değişikliğine yol açmaktadır (Kumbur vd., 2005). CO₂ emisyonu, sera gazı emisyonlarının neredeyse %75'ini oluşturmaktadır. Karbon salınımları yüksek oranda artış göstermeye devam ederse, küresel sıcaklığın 1,5°C artmasına neden olabileceği tahmin edilmektedir. Bu nedenle CO₂ emisyon artışı özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra politika yapımcıları açısından küresel anlamda öncelikli olarak çözülmesi gereken bir sorun haline almıştır (Khezri vd., 2022).

Küresel ısınma ve iklim değişikliği sorunları ile ilgili küresel gelişmeler ilk olarak 20. yüzyılda dile getirilmiş, 1970 ve 1971 yıllarında yapılan iki konferans bu konuya olan ilginin artmasını sağlamıştır. Bunlardan ilki 1970 yılında Massachusetts'deki "Kritik Çevre Sorunları Çalışması (Study of Critical Environmental Problems - SCEP)" çalışmasıdır. Bu çalışmada sanayi devriminden sonra artan CO₂ emisyonu üzerinde durulmuş ve bu durumun uzun dönemli etkilerinin ciddi sonuçlar doğurabileceği vurgulanmıştır. İkincisi 1971 yılında İsveç'in Wijk şehrinde toplanan "İnsanoğlunun İklim Etkisi Üzerine Bir Çalışma (Study on Man's Impact on Climate - SMIC)" konferansıdır. Bu konferans sonucunda CO₂ emisyon artışı kaynaklı küresel ısınma ile tarımsal ve endüstriyel aerosollerin³ yol açtığı küresel soğumadan hangi etkinin daha yüksek olduğu sonucuna varılamamış, bu konuyla ilgili akademik çalışmaların artırılması gerektiği vurgulanmıştır (Engin, 2010).

1972 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından düzenlenen ve 113 ülkenin katıldığı Stockholm Konferansı, uluslararası ve bölgesel düzenlemelerle çevrenin korunması için atılan ilk adımdır. Stockholm Konferansı, küresel anlamda insanın çevre üzerindeki etkisini açıklamak amacıyla ortak bir bakış açısı oluşturmayı sağlamıştır. Bu konferans ile birlikte çevre yasalarının yapılması ve uygulanması gibi çevre sorunlarına ilişkin farkındalık küresel olarak artış göstermiş, birçok ülkenin çevre politikaları üzerinde etkili olmuştur. Stockholm Bildirisi sonrasında "Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)" oluşturulmuştur. Bu programla birlikte çevre konularıyla ilgilenen BM içerisinde yardımcı bir organ kurulmuştur. (United Nations, 1972; Handl, 2012).

1979 yılında Dünya Meteoroloji Örgütü (World Meteorological Organization - WMO) tarafından düzenlenen Dünya İklim Konferansı'nda küresel ısınmanın önemi vurgulanmış, CO₂ emisyonunda meydana gelen artışların hem bölgesel hem de küresel düzeyde ciddi sonuçlara yol açabileceği vurgulanmıştır (WMO, 1979). Dünya İklim Programı (World Climate Programme - WCP) tarafından 1985 yılında Avusturya'nın Villach kentinde yapılan konferansta iklim değişikliği ile ilgili mevcut bilgilerden daha fazlasını sağlamak, iklim değişikliği hakkında bir konsensüs oluşturmak amaçlanmıştır. Ayrıca bu konferansta iklim değişikliği ile ilgili araştırmaların doğa bilimlerinin yanı sıra iktisadi ve sosyal araştırmaları da kapsar nitelikte olması gerektiği vurgulanmıştır (Paterson, 2013).

1988'de gerçekleşen Toronto Konferansı 48 ülkeden 300'den fazla bilim insanı, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütlerinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Konferansta hedef olarak CO₂ emisyonunun 2005 yılına kadar %20 azaltılması gerektiği belirlenmiştir (Gupta, 2010; Toronto Konferansı, 1988). WMO ve UNEP tarafından 1988 yılında kurulan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'nin öncelikli amacı iklim değişikliği hakkında objektif çalışmalar yapmaktır. Bu doğrultuda IPCC, 1990 yılından itibaren "Değerlendirme Raporları" adı altında iklim değişikliği konusunda bilgiler verilmektedir (Agrawala, 1998).

³ Bir gazda bulunan katı ve sıvı parçacıklar.

1992 yılında Rio de Janeiro’da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda imzalanan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, küresel ısınmanın etkilerinin azaltılması ve sera gazı salınım miktarının sınırlandırılması gibi konuları ele alması açısından uluslararası alanda atılan ilk ve en önemli adımı oluşturmuştur (United Nations, 1992). 1997 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin III. Taraflar Konferansı’nda imzalanan Kyoto Protokolü, iklim değişikliği ve küresel ısınma ile mücadeleyi sağlamaya yönelik yapılan bir diğer anlaşmadır. Protokolü imzalayan ülkeler CO₂ ve sera gazına neden olan beş gazın salınımını azaltmak veya karbon ticareti yoluyla haklarını arttırmaya söz vermişlerdir (United Nations, 1997).

Aralık 2009 tarihinde Kopenhag’da küresel ısınma ve sera gazı salınım oranlarını azaltmak amacıyla gerçekleştirilen organizasyona Kopenhag Mutabakatı denilmektedir. Yasal ve bağlayıcı hükümlerin bulunmadığı anlaşmada küresel sıcaklık artışının 2°C altında tutulması hedeflenmiştir (United Nations, 2009). 30 Kasım – 13 Aralık 2015 tarihleri arasında Paris’te düzenlenen ve bugün 192 ülkenin taraf olduğu Paris İklim Anlaşması, 2050 yılı sonrasında sera gazı emisyonlarının sıfırlanacağını ifade eden ve küresel sıcaklık artışını 1,5°C’de sınırlandırmayı amaçlayan uzun dönemli hedefleri olan bir anlaşmadır (United Nations, 2015).

CO₂ emisyonu, küresel ısınma ve iklim değişikliği konusu yukarıda açıklandığı üzere çözümü beklenen önemli bir konu olarak varlığını sürdürmektedir. Ülkelerin CO₂ emisyon seviyelerinin incelenmesi ve bu yönde yapılacak çalışmalar, konunun çözüme kavuşması açısından önemli bir adım olacaktır. Bu sebeple yakınsama analizi çerçevesinde yapılacak çalışmalar, uluslararası anlaşmalara taraf ülkelerin CO₂ emisyonlarındaki değişim sürecinin ilgili anlaşmalar çerçevesinde gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda fikir verecek ve çevre politikaları hakkında önermelerde bulunulmasına yardımcı olacaktır.

Bu çalışmanın amacı seçili Avrupa ülkelerinde 1946-2019 dönemine ait kişi başına CO₂ emisyonunun örneklem ortalamasına doğru yakınsama davranışı gösterip göstermediğini incelemektedir. Bu ülkelerin seçilme nedeni, ülkelere ait uzun dönemli serilerin elde edilebilir olması, yukarıda sunulan küresel anlaşmalara taraf olmaları ve göreceli olarak birbirine benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler olması gösterilebilir. Ayrıca son otuz yılda seçili 17 Avrupa ülkelerinin neden olduğu CO₂ salınımları, Avrupa ve Merkez Asya ülkelerinin neden olduğu CO₂ salınımlarının yaklaşık olarak %85’lik kısmını oluşturması, ilgili örneklemin seçilme nedenlerinden bir diğeridir (World Bank, Databank). Seçili 17 Avrupa ülkesinde kişi başı CO₂ salınımının örneklem ortalamasına doğru yakınsama davranışı sergileyip sergilemediğinin analizinde, örneklem dönemi boyunca ortaya çıkan siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin ele alınan serilerde yaratacağı yumuşak yapısal kırılmaları dikkate alan doğrusal olmayan birim kök testlerinden, LNV (1998), KSS (2003), ve Sollis (2009) testleri ile ele alınan serilerde yakınsama çıkarımı yapmak için durağanlık şartına gerek duymayan Nahar-Inder (2002) testi kullanılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın devam eden kısmı şu şekilde dizayn edilmiştir; birinci bölümde literatür özeti açıklanmakta, ikinci bölümde kullanılacak yöntemler hakkında bilgi verilmekte ve veri seti tanımlanmakta, üçüncü bölümde uygulama ve sonuçlar ele alınmakta ve son bölümde elde edilen bulguların değerlendirilmesi yapılmaktadır.

1. Literatür Özeti

CO₂ salınımı, küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunun dünya gündeminde önemli bir yer edinmesiyle birlikte bu alanda yapılan çalışmalar da son yıllarda artış göstermiştir. Literatürde farklı dönemlere ait veri setleri ve farklı tahmin yöntemleri ile konuyu açıklamaya çalışan birçok çalışma bulunmaktadır. Aşağıda yer alan literatür özeti tablosunda sadece CO₂ emisyonu yakınsaması ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalar şöyle özetlenebilir:

Tablo 1. Literatür zeti

Yazarlar	rneklem Dönemi	Metodoloji	lkeler	Sonuç
Heil ve Selden (1999)	1950-1992	IPS Panel Birim Kök Testi	135 lke	Yakınsama vardır.
Strazicich ve List (2003)	1960-1997	Panel Birim Kök Testleri ve Yatay Kesit Regresyonları	21 OECD lkesi	Yakınsama vardır.
Ezcurra (2007)	1960-1999	Parametrik Olmayan Yaklaşım	87 lke	Yakınsama vardır.
Barassi vd. (2008)	1950-2002	Panel Birim Kök Testi	21 OECD lkesi	Yakınsama yoktur.
Lee ve Chang (2008)	1960-2000	Panel SURADF Testi	21 OECD lkesi	7 ülke için yakınsama, 14 ülke için iraksama vardır.
Romero-Avila (2008)	1960-2002	Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testleri	23 OECD lkesi	Yakınsama vardır.
Panopoulou ve Pantelidis (2009)	1960-2003	Phillips-Sul Kulüp Yakınsaması	128 lke	Periyodun ilk dönemlerinde yakınsama bulguları varken, periyodun son dönemlerinde belirli ülkeler için yakınsama vardır.
Jobert vd. (2010)	1971-2006	Bayesyen Tahmin Yöntemi	22 Avrupa lkesi	Yakınsama vardır.
Herrerias (2012)	1920-2007	Parametrik Olmayan Yaklaşım	25 AB lkesi	Yakınsama vardır.
Yavuz ve Yılcı (2013)	1960-2005	Non-lineer Panel Analiz ve TAR Birim Kök Testi	G-7 lkeleri	Petrol krizi durumunda iraksama, diğer durumda yakınsama vardır.
Camarero vd. (2013)	1960-2008	Phillips-Sul Kulüp Yakınsaması	OECD lkeleri	Dört yakınsama kulübü vardır.
Apergis ve Payne (2017)	1980-2013	Phillips-Sul Kulüp Yakınsaması	50 ABD Eyaleti	Birden fazla yakınsama kulübü vardır.
Yu vd. (2018)	1995-2015	β Yakınsama ve Phillips-Sul Kulüp Yakınsaması	Çin'de Yer Alan 24 Endüstriyel Sektör	β koşullu yakınsama bulunmaktadır ve 20 sektör içi güçlü iki yakınsama kulübü vardır.
Haider ve Akram (2019)	1980-2016	Phillips-Sul Kulüp Yakınsaması	53 lke	Tüm rneklem için yakınsama yoktur. Doğal gaz kaynaklı emisyon için iki yakınsama kulübü ve kömür ve petrol kaynaklı emisyonlarda  yakınsama kulübü vardır.

Heil ve Selden (1999), 1950-1992 dönemine ait kişi başına düşen CO₂ emisyonu verilerinden hareketle 135 ülke için IPS panel birim kök testi kullanarak serilerin durağanlığını inceleyen ilk çalışmalardan birisini yapmışlardır. Yapısal kırılmaya izin verilerek yapılan uygulama sonucunda serilerin durağan olduğu, CO₂ emisyonu serilerinin yakınsama davranışı gösterdiği bilgisine ulaşılmıştır. Strazicich ve List (2003), panel birim kök testleri ve yatay kesit regresyonları yöntemlerini kullanarak 21 OECD lkesi için kişi başı CO₂ emisyonunun yakınsama davranışı gösterip göstermediğini, 1960-1997 dönemine ait verilerle incelemişlerdir. CO₂ emisyonlarının stokastik ve koşullu yakınsama davranışını inceledikleri çalışmalarında serilerin yakınsama gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Ezcurra (2007), parametrik olmayan metodolojiyi kullanarak 1960-1999 periyoduna ait verilerle 87 ülke için kişi başı CO₂ emisyonlarının meknsal dağılımlarını analiz etmiştir. Elde edilen bulgular ülkeler arasındaki

CO₂ emisyonu farklılıklarının zamanla azaldığını göstermektedir. Barassi vd. (2008), 1950'den 2002'ye kadar 21 OECD ülkesi için CO₂ emisyonlarının yakınsamasını panel birim kök testi kullanarak inceledikleri çalışmada, kişi başı CO₂ emisyonlarının ilgili ülkeler içinde yakınsama göstermediği sonucuna ulaşmışlardır. Lee ve Chang (2008), SURADF yönteminin diğer çalışmalarda kullanılmadığını ve kesit bağımlılıklarını daha iyi ele alan sonuçlar verdiğini ileri sürerek 1960-2000 döneminde 21 OECD ülkenin CO₂ emisyonlarının yakınsama davranışı gösterip göstermediğini test etmişlerdir. Uygulama sonucunda 7 ülkenin yakınsama 14 ülkenin ıraksama gösterdiği sonucuna varmışlardır. Romero-Avila (2008), yapısal kırılmalara izin veren panel birim kök testi uygulayarak hem deterministik hem de stokastik yakınsama analizi yapmıştır. 1960-2002 dönemine ait veriler ışığında 23 OECD ülkesi için yapılan analiz sonucunda CO₂ emisyonu yakınsaması varlığı tespit edilmiştir. Panopoulou ve Pantelidis (2009), 1960-2003 dönemine ilişkin 128 ülke için farklı dengelere yakınsayan ülke örneklemelerini de gösteren Phillips-Sul kulüp yakınsama yöntemini kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, periyodun ilk döneminde tüm örneklem için yakınsama varken, periyodun son döneminde belirli gruplar için kulüp yakınsaması vardır. Jobert vd. (2010), 1971-2006 dönemine ait 22 Avrupa ülkesi örneklemi için kişi başına CO₂ emisyonu yakınsamasını Bayesyen tahmin yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre ilgili örneklem için mutlak yakınsama tespit edilmiştir. Herrerias (2012), 1920-2007 dönemi verileri ile 25 Avrupa Birliği ülkesi için kişi başına CO₂ emisyonu yakınsamasının var olup olmadığını incelemiştir. Parametrik olmayan yaklaşım tekniğinin kullanıldığı çalışmada yazar, örneklemdeki her ülkenin ekonomik büyüklüğüne ve nüfusa göre dağılımına ağırlık vermektedir. Bütün etkenler hesaba katıldığında bile 1970 yılından sonra yakınsamanın hız kazandığı sonucuna varılmıştır. Yavuz ve Yılcı (2013), non-lineer panel analiz ve TAR birim kök testini uyguladıkları çalışmalarında 1960-2005 dönemi için G7 ülkelerinin kişi başına CO₂ emisyonlarının yakınsama davranışını analiz etmişlerdir. Yazarlar yaptıkları uygulama sonucunda petrol krizi yaşandığı durumda ıraksama, diğer durumda ise yakınsama davranışının gerçekleştiği sonucunu elde etmişlerdir. Camarero vd. (2013), Phillips-Sul kulüp yakınsaması tekniğini kullandıkları çalışmalarında, OECD ülkeleri için 1960-2008 dönemi verilerinden hareketle milli gelirin bir payı olarak CO₂ emisyon yakınsaması analizi yapmışlardır. Dört yakınsama kulübünün bulunduğu analizde örneklem içerisinde İtalya ve İspanya'nın yakınsama göstermediği sonucunu elde etmişlerdir. Apergis ve Payne (2017), ABD'deki 50 eyalet için 1980-2013 periyodunun kullanıldığı çalışmada kişi başına CO₂ emisyonlarını sektörlere ve fosil yakıt kaynağına göre Phillips-Sul kulüp yakınsaması tekniği kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda konut ve ticari sektörlerde her eyalet için iki kulüp yakınsaması, sanayi, ulaşım ve elektrik sektörleri ve kömür ve doğal gaz fosil yakıtları için üç yakınsama kulübü, petrol emisyonu için tam panel yakınsaması bulunmuştur. Yu vd. (2018), Çin'de yer alan 24 endüstriyel sektör için 1995-2015 verilerini kullanarak CO₂ emisyon yoğunluğu yakınsaması analiz yaptıkları çalışmada β yakınsama ve Phillips-Sul kulüp yakınsama uygulaması yapmışlardır. Yazarlar uygulama sonucunda β koşullu yakınsama ve 20 sektör için iki yakınsama kulübü bulmuşlardır. Haider ve Akram (2019), 53 ülke örneklemi için 1980-2016 dönemi verilerini kullanarak doğal gaz, kömür ve petrol ile ilgili olarak kişi başına CO₂ emisyonları yakınsamasını araştırmışlardır. Phillips-Sul kulüp yakınsaması tekniğinin kullanıldığı çalışmada tüm örneklem için yakınsama kanıtı bulunamamış, doğal gaz kaynaklı emisyon için iki yakınsama kulübü ve kömür ve petrolden kaynaklı emisyonlarda üç yakınsama kulübü bulunmuştur.

Yukarıda sunulduğu üzere CO₂ emisyonu yakınsaması hakkında yürütülen çalışmalar, kullanılan yöntem, seçilen dönem ve ele alınan örneklem açısından farklılık göstermiş ve bu farklılıklardan kaynaklı olarak bazı çalışmalarda yakınsama kanıtları bulunurken bazı çalışmalarda yakınsama ile ilgili kanıtlar bulunamamıştır. Yukarıda sunulan literatürden de anlaşılacağı üzere CO₂ yakınsama analizinde genellikle birim kök testleri ve kulüp yakınsama yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada CO₂ emisyonu yakınsaması konusuna yeni bir bakış açısı getirmek amacıyla diğer çalışmalardan farklı olarak, seriler durağan olmasa bile

yakınsama hipotezinin geçerli olabileceğini söyleyen ve örneklem içi hareketliliği de gösteren Nahar-Inder testi, çalışmanın yöntemini oluşturmaktadır.

2. Yöntem ve Veri Seti

2.1. Ekonometrik Yöntem

Solow (1956), Swan (1956), Cass (1965) ve Koopmans (1965)'in büyüme teorilerine dayanan ve Neoklasik büyüme teorisinin temel çıkarımlarından birisi olan yakınsama hipotezi, özellikle 1980'li yıllardan itibaren uzun dönemli makroekonomik serilere erişimin kolaylaşması ve ekonometrik tekniklerin gelişmesiyle iktisadi büyüme literatüründe yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Sala-i Martin, 1996).

Yakınsama hipotezi, belli varsayımlar altında⁴, düşük gelirli ülkelerde sermaye faktörünün kıt olması sebebiyle sermayenin marjinal veriminin yüksek olacağını ve bu nedenle de düşük gelirli ülkelerin yüksek gelir düzeyine sahip ülkelere göre daha hızlı büyüme eğiliminde olacağını ifade etmekte, böylece düşük gelirli ülkelerin yüksek gelirli ekonomilerin gelir düzeyine yakınsayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla yakınsama hipotezi, uzun dönemde ülkeler arası kişi başı gelir farklılıklarının azalacağını ifade etmektedir (Barro, 1991).

Literatüre bakıldığında yakınsama hipotezinin test edilmesinde doğrusal birim kök testleri, yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleri, doğrusal olmayan birim kök testleri, eşbütünleşme testleri ve sadece yakınsama hipotezini test etmek için geliştirilen tekniklerin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda devam eden kısımda öncelikle çalışmada kullanılan KSS (2003), LNV (1998), Sollis (2009) doğrusal olmayan birim kök testleri, sonrasında ise Nahar-Inder (2002) tekniğine ait ekonometrik bilgiler açıklanacaktır.

2.1.1. Doğrusal Olmayan Birim Kök Testleri

Nelson ve Plosser (1982), tüketim, kamu harcamaları, yatırım, gelir, fiyat düzeyi ve sermaye yatırımları gibi birçok değişkenin birim kök içerdiğini dolayısıyla durağan olmadığını ve doğrusal olmayan davranışlar sergilediğini ve bu durumların göz ardı edildiği durumlarda sahte regresyon gibi ekonometrik sorunların ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda geliştirilen doğrusal olmayan birim kök testleri hem serilerde ortaya çıkan yapısal kırılmaları ortaya çıkarması hem de küçük örneklem performansı bakımından önem arz etmektedir. Doğrusal olmayan birim kök testlerinin temelleri STAR (Smooth Transition Auto-Regressive) modellerine dayanmaktadır. Bu tür doğrusal olmayan birim kök testlerinin kullanılmasını gerektiren birçok gelişme vardır. 1970'li yıllarda yaşanan petrol şokları, Bretton-Woods para sisteminin çökmesi sonucu ortaya çıkan yapısal değişimler, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, teknolojik ilerlemeler, 2008 küresel finans krizi ve son olarak Covid-19 pandemisi gibi durumlar serilerin doğrusal olmayan davranışlar sergilemesine neden olabilir.

STAR modellerine dayanan ve literatürde yaygın olarak kullanılan birim kök testlerinden biri, ESTAR (Exponential Smooth Transition Auto-Regressive) modeline dayanan Kapetanios vd. (2003) tarafından geliştirilen KSS testidir. y_t serisi veri iken ESTAR süreci şöyledir;

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} [1 - \exp(-\theta y_{t-1}^2)] + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de yer alan y_t ham veri, ortalamadan farkı alınmış seri ya da trendden arındırılmış seri olabilir. ε_t ise ortalaması sıfır varyansı sabit hata terimini ifade etmektedir. $\theta \geq 0$ ESTAR modelinin geçiş parametresidir. Bu durumda boş hipotez $H_0: \theta = 0$, alternatif hipotez $H_1: \theta > 0$ şeklindedir. Denklem (1) Taylor serisi yaklaşımı kullanılarak yeniden tanımlanır ve düzeltme terimi eklenirse;

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1}^3 + \sum_{j=1}^p p_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

⁴ Ölçeğe göre sabit getiri, sermaye için azalan getiri.

elde edilir. Denklem (2) için $H_0: \delta = 0$ ve $H_0: \delta < 0$ hipotez testleri uygulanır. Boş hipotezin reddedilmesi durumunda ilgili serinin yumuşak yapısal kırılmaların varlığı altında durağan olduğuna karar verilir.

Leybourne, Newbold ve Vougas (1998), STAR tekniğine dayalı olarak geliştirdikleri birim kök testinde, veri üretim sürecinin ortalamasında ve/veya trendinde kaymalara olanak tanımaktadır. LNV birim kök testi aşağıda yer alan lojistik yumuşak geçişli regresyon modellerine dayalı olarak gerçekleştirilmektedir:

$$\text{Model A: } y_t = a_1 + a_2 S_t(\gamma, \tau) + v_t$$

$$\text{Model B: } y_t = a_1 + \beta_1 t + a_2 S_t(\gamma, \tau) + v_t \quad (3)$$

$$\text{Model C: } y_t = a_1 + \beta_1 t + a_2 S_t(\gamma, \tau) + \beta_2 t S_t + v_t$$

Denklem (3)'te yer alan v_t , ortalaması sıfır durağan süreci göstermektedir ve yumuşak geçiş fonksiyonu örneklem çapının büyüklüğüne bağlıdır.

$$S_t(\gamma, \tau) = [1 + \exp\{-\gamma(t - \tau T)\}]^{-1} \quad \gamma > 0 \quad (4)$$

Burada $\gamma > 0$ olduğu için geçiş hızı γ parametresi tarafından belirlenmektedir. γ küçük ise, geçiş fonksiyonu (0,1) aralığından uzun zaman dilimi sonunda geçer. $\gamma = 0$ olması durumunda geçiş fonksiyonu her durumda 0,5 değerini alır. Ayrıca γ 'nin büyük bir değer alması halinde geçiş fonksiyonu (0,1) aralığından hızla geçer. Son olarak γ , $+\infty$ 'a yaklaştıkça fonksiyon $t = \tau T$ anında 0'dan 1'e değişir. Bu durumda Model A'da y_t , başlangıç değeri olan a_1 'den nihai değer $a_1 + a_2$ 'ye değişen ortalama etrafında durağan olur. Model B'de a_1 'den nihai değer olan $a_1 + a_2$ 'ye değişen bir sabit ile benzerlik gösterir. Ancak Model B'de sabit bir eğim ortaya çıkmaktadır. Model C'de ise sabit terimdeki değişmeye ek olarak eğim de anlık olarak değişim gösterebilmektedir. Eğimdeki değişime β_1 'den $\beta_1 + \beta_2$ 'ye olacak şekilde geçiş hızı ile aynıdır.

Sollis (2009), ESTAR tekniğine dayalı asimetric etkileri de dikkate alan bir test geliştirmiştir. Testin en önemli avantajı, simetrik ve asimetric doğrusal olmayan etkileri dikkate alarak analizi gerçekleştirmesidir. AESTAR (Asymmetric Exponential Smooth Transition Auto-Regressive) modeline ait denklem şöyledir:

$$\Delta y_t = G_t(\gamma_1, y_{t-1}) \{S_t(\gamma_2, y_{t-1}) \rho_1 + (1 - S_t(\gamma_2, y_{t-1})) \rho_2\} y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varphi_t \quad (5)$$

Denklem (5)'e göre birim kök testi, simetrik veya asimetric etkileri dikkate alan ESTAR sürecindeki doğrusal olmayan etkileri boş hipotez $H_0: \gamma_1 = 0$ ile test edilir. Ancak boş hipotez altında ρ_1, ρ_2 ve γ_2 parametreleri belirlenmemektedir. Sollis lojistik fonksiyonu dikkate alan Taylor açılımını kullanarak bu sorunu ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda elde edilen model şöyledir:

$$\Delta y_t = \alpha(\rho_2^* - \rho_1^*) \gamma_1 \gamma_2 y_{t-1}^4 + \rho_2^* \gamma_1 y_{t-1}^3 + v_t \quad (6)$$

Denklem (6)'da $a = 1/4$ olarak alınır ve düzeltici terim eklenirse tahmin edilecek denklem elde edilir.

$$\Delta y_t = \phi_1 y_{t-1}^3 + \phi_2 y_{t-1}^4 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + v_t \quad (7)$$

Bu durumda test edilecek boş hipotez $H_0: \phi_1 = \phi_2 = 0$ şeklindedir. Boş hipotezin reddedilmesi durumunda serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

2.1.2. Nahar-Inder (2002) Tekniği

Bernard ve Durlauf (1996)'un 15 OECD ülkesi için yapmış olduğu yakınsama analizinden hareketle Nahar ve Inder (2002) yeni bir test metodu geliştirmiştir. Bu teste göre seriler durağan olmasa bile yakınsama hipotezi geçerli olabilir. Nahar ve Inder (2002), 22

OECD ülkesi için yapmış oldukları kişi başi gelir yakınsaması analizinde geliştirdikleri bu metodu kullanarak örneklem için yakınsama tespit etmişlerdir.

Bernard ve Durlauf (1996), zaman serisi bağlamında yakınsama hipotezini şu şekilde tanımlamaktadır: i ve j iki ekonomi olsun. Yakınsamanın geçerli olabilmesi için ekonomilerin kişi başi çıktıları olan $y_{i,t}$ ve $y_{j,t}$ 'nin şu koşulu sağlaması gereklidir;

$$\lim_{k \rightarrow \infty} E (y_{i,t+k} - y_{j,t+k} | I_t) = 0 \quad (8)$$

Denklem (8)'de yer alan I_t , t zamanındaki mevcut tüm bilgi setini ifade etmektedir.

Denklem (8), iki ülke arasındaki gelir farklılığının zaman içerisinde yakınsama gösterip göstermediğini ifade eder. Ancak bu denklem ikiden fazla ülke için analiz yapıldığı zaman kullanılamamaktadır. Yapılan çalışmalarda yazarlar, ikiden fazla ülkenin olduğu analizlerde örneklem ortalamasından sapmaya dayalı olarak uygulama gerçekleştirmektedir. Bu nedenle denklem (8)'deki $y_{j,t}$ terimi yerine \bar{y} yazılır.

$$\lim_{k \rightarrow \infty} E_t (y_{i,t+k} - \bar{y}_t) = 0 \quad (9)$$

Denklem (9) belli adımlar izlenerek şöyle test edilir. Bu adımlar şunlardır;

1.Adım: Örneklem içerisinde yer alan tüm ülkeler için kişi başına düşen gelir seviyelerinin logaritması alınır ve elde edilen bu seri için örneklem ortalaması hesaplaması gerçekleştirilir.

2.Adım: Örneklemde yer alan bütün ülkeler için kişi başına düşen gelir seviyesinden 1.adımda elde edilen örneklem ortalaması çıkarılır. Bu durumda ortalamadan çıkarılmış (de-meaned) seri elde edilir.

3.Adım: Elde edilen bu serilere ADF birim kök testi uygulanır. Seriler durağan ise bu durum yakınsamayı gösterir.

Nahar-Inder testi, seriler durağan olmasa bile yakınsamanın gerçekleşebileceğini ve örneklem içi hareketliliği de gösterebildiği için bu çalışmada, ADF testinin yanında Nahar-Inder testi de kullanılacaktır.

Nahar-Inder testi şöyle tanımlanmaktadır:

$y_{i,t}$, t dönemindeki i ($i=1,2,3,\dots,N$) N kadar örneklemin kişi başına düşen gelir seviyesini ifade etmektedir. Ülke ekonomilerinin nihai teknik bilgi birikimine sahip olduğu varsayımı altında, α_t ekonominin genel trendi, μ_i ülke parametresi ise, i ülkesi için standart Neo-Klasik Büyüme Modeli şöyle ifade edilir:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} E_t (y_{i,t+n} - a_{t+n}) = \mu_i \quad (10)$$

Denklem (10)'daki μ_i , i ülkesinin dengeli büyümesini göstermektedir. Bu denklemdeki tüm ülkeler benzer yapıya sahip olmadığı sürece μ_i sıfırdan farklı bir sonuç vermektedir. a_t için ilk olarak grupta yer alan ülkelerin kişi başına düşen gelirlerinin ortalaması tanımı yapılabilir. Diğer bir tanım ise grup içerisinde kişi başına düşen gelir performansı en iyi olan ülkenin kişi başına düşen gelir seviyesi tanımıdır. İlk tanım literatürde sıkça kullanılan tanımdır. Dolayısıyla yakınsama, örneklemdaki ülkelerin kişi başına düşen gelir seviyeleriyle ortalama kişi başına düşen gelir seviyesi arasındaki farklılığın zaman içerisindeki seyrini göstermektedir.

Denklem (10)'dan hareketle yakınsama şöyle ifade edilebilir:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} E_t (y_{i,t+n} - \bar{y}_{t+n}) = 0 \quad (11)$$

Denklem (11)'den hareketle $y_{i,t+n} - \bar{y}_{t+n}$ 'nin uzun dönemli ortalaması, tahmin aralığı genişledikçe sıfıra doğru yaklaşmalıdır. Ortalamadan çıkarılmış kişi başına düşen gelir seviyesini şöyle tanımlayabiliriz: $z_{it} = y_{it} - \bar{y}_t$. Buna göre z_{it} 'nin zaman içerisindeki azalışı

bize yakınsamanın bir kanıtını göstermektedir. z_{it} sifıra doğru yaklaşıyorsa bu durumda bütün z_{it} 'ler için $\left(\frac{\partial}{\partial t}\right)|z_{it}| < 0$ şartı sağlanmalıdır. Kolaylık olması açısından $w_{it} = z_{it}^2$ olarak kabul edersek, $\left(\frac{\partial}{\partial t}\right)|w_{it}| < 0$ olmalıdır. Bu durumda yakınsama hipotezi şöyle tanımlanabilir:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} E_t(w_{it+n}) = 0 \quad (12)$$

Denklem (12)'den hareketle $\left(\frac{\partial}{\partial t}\right)w_{it}$ 'yi bulmak için w_{it} 'nin t 'nin bir fonksiyonu olduğu kabul edilerek bu fonksiyon $f(t)$ olarak ifade edilmektedir.

$$w_{it} = f(t) + u_{it} = \theta_0 + \theta_1 t + \theta_2 t^2 + \dots + \theta_{k-1} t^{k-1} + \theta_k t^k + u_{it} \quad (13)$$

Denklem (13)'deki θ_i parametreler, u_{it} ortalaması sıfır, varyansı sabit hata terimidir. Denklem (6)'dan hareketle eğim fonksiyonu şöyle ifade edilebilir:

$$\frac{\partial}{\partial t} w_{it} = f'(t) \quad (14)$$

Denklem (14)'deki eğim fonksiyonu ülkelerin yakınsama davranışını incelemek için kullanılmaktadır. w_{it} 'nin zaman içerisindeki azalışı ekonomilerin yakınsama eğilimi içerisinde olduğunu göstermektedir. Burada eğimlerin ortalaması negatif ise, bu durum yakınsama hipotezi için kanıtlar sunmaktadır. Eğer eğimlerin ortalaması pozitif ise, bu durum da ıraksamaya işaret etmektedir. Nahar-Inder yakınsama analizi şöyle gerçekleştirilmektedir:

$\frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \frac{\partial}{\partial t} w_{it} < 0$ ifadesi bulunur. Bu gösterim denklem (14)'den hareketle şöyle türetilmektedir:

$$\frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \frac{\partial}{\partial t} w_{it} = \theta_1 + \theta_2 r_2 + \dots + \theta_{k-1} r_{k-1} + \theta_k r_k = r' \theta \quad (15)$$

$$\text{Burada, } r_2 = \frac{2}{T} \sum_{t=1}^T t, \dots, r_{k-1} = \frac{(k-1)}{T} \sum_{t=1}^T t^{k-2}, r_k = \frac{k}{T} \sum_{t=1}^T t^{k-1}$$

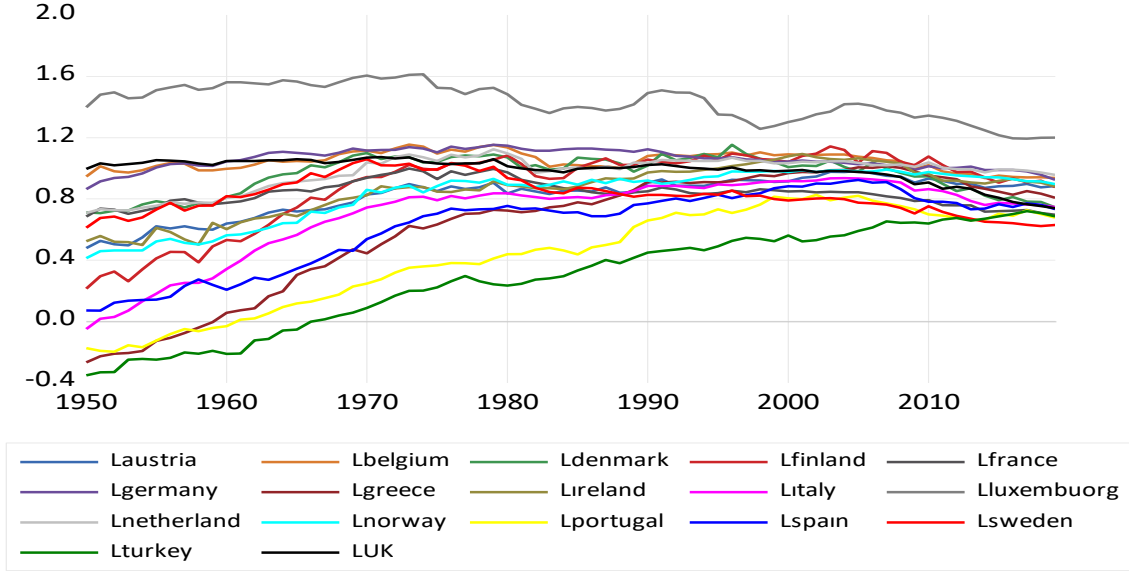
$r = [0 \ 1 \ r_2 \ \dots \ r_{k-1} \ r_k]$ ve $\theta = [\theta_0 \ \theta_1 \ \dots \ \theta_{k-1} \ \theta_k]$ olarak ifade edilir. Yakınsamayı test etmek için boş hipotez, $H_0: r' \theta \geq 0$ şeklinde ve alternatif hipotez, $H_1: r' \theta < 0$ şeklinde tanımlanır. Bu denklemi test etmek için denklem (6) En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılarak tahmin edilir ve θ , t-testine tabi tutulur. Burada boş hipotezin reddedilmesi yakınsamanın var olduğunu göstermektedir. Burada ülkelerin ortalama eğim katsayıları eğimlerin ortalamasına yakınsar. Eğim katsayıları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ise bu durum ıraksamayı işaret etmektedir (Nahar ve Inder, 2002).

2.2. Veri Seti

Çalışmada 17 Avrupa ülkesine (Avusturya, Almanya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere (UK), İrlanda, İtalya, İspanya, İsveç, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Türkiye ve Yunanistan) ait kişi başı CO₂ emisyonu verileri kullanılmıştır. Veriler, Andrew ve Peters tarafından hesaplanmaktadır ve 1946-2019 dönemini kapsayacak şekilde <https://zenodo.org/record/5569235#.YZSuimBBxPY> sitesinden alınmıştır. Seriler analizlerde logaritmik şekilde kullanılmıştır.

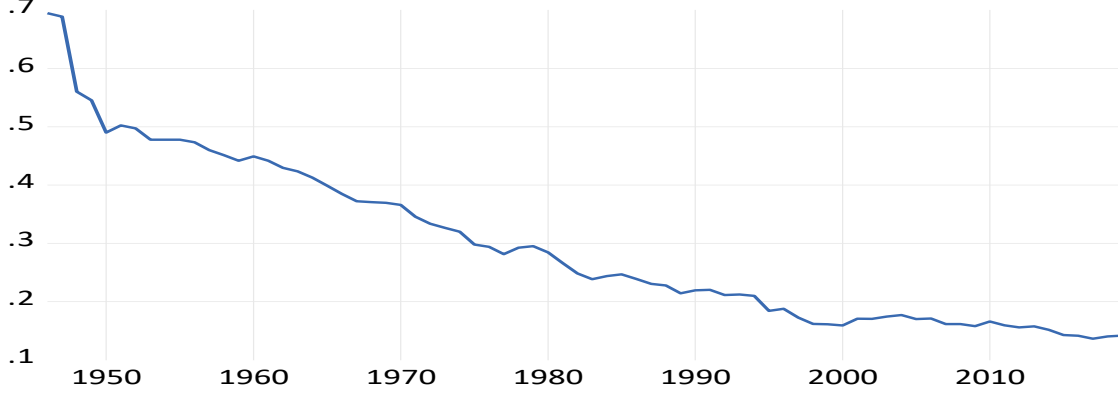
Şekil 1, 17 Avrupa ülkesinin kişi başı CO₂ emisyonu seviyelerinin logaritmik olarak zaman içerisindeki hareketini göstermektedir. Şekil 1'den hareketle özellikle 1980'li yıllardan itibaren emisyon seviyeleri düşüş yönünde bir eğim göstermekte ve birbirine doğru yaklaşmaktadır. Bu durum yakınsama için bir ipucu bilgi olarak değerlendirilebilir.

Şekil 1. 17 Avrupa ülkesinin kişi başi logCO₂ emisyonu seviyeleri (1950-2019)

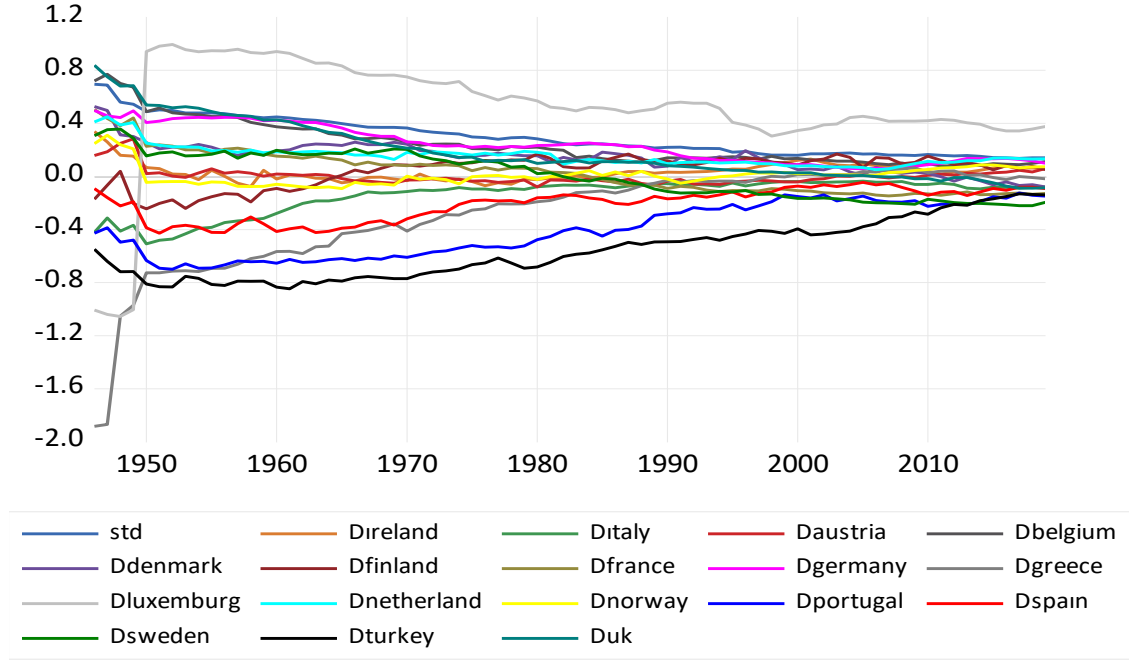
Örnekleme dahil olan ülkelerin kişi başına CO₂ emisyon seviyelerinin farkının standart sapması olarak tanımlanan σ (sigma) yakınsama, örneklemin bütününün yakınsama davranışı gösterip göstermediği konusunda yol göstericidir. Şekil 2’de görüldüğü gibi eğrinin negatif eğimli olması yakınsamanın varlığı hakkında kanıt sunmaktadır. Fakat 1990’lı yılların ortalarından itibaren eğimin azalması yakınsama sürecinin yavaşladığını ifade etmektedir.

Şekil 2. 17 Avrupa ülkesinin kişi başi CO₂ emisyonu seviyelerinin standart sapması (1946-2019)

Şekil 3, Nahar-Inder metodolojisi çerçevesinde örneklem ülkelerinin kişi başi CO₂ emisyonu seviyelerinin ortalamadan farkı alınmış bir şekilde, incelenen dönem içerisindeki seyrini göstermektedir. Şekilden de görüleceği gibi seriler sıfır etrafında bir bant haline gelerek birbirine yaklaşmaktadır.

Şekil 3. 17 Avrupa ülkesinde kişi başı CO₂ emisyonu seviyesinin ortalamadan farkı alınmış seri davranışı (1946-2019)

3. Uygulama ve Bulgular

17 Avrupa ülkesine ait kişi başı CO₂ emisyonu serilerinin logaritmik değerlerinin ortalamadan çıkarılmış değerler için Bernard ve Durlauf (1996) tarafından önerilen $\lim_{k \rightarrow \infty} E_t(y_{i,t+k} - \bar{y}_t) = 0$ denkleminde ADF, LNV (1998), KSS (2003) ve Sollis (2009) birim kök testleri yapılmıştır. Bu testlere ait bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Birim kök test sonuçları

Ülkeler	ADF		LNV			KSS		SOLLIS	
	Sabit Form	Sabit-Trend Form	Sabit Form	Trend Form	Sabit-Trend Form	Sabit Form	Trend Form	Sabit Form	Trend Form
Almanya	-1.8628	-2.8977	-1.8092	-1.9377	-1.9428	-2.4565	-2.1694	3.3321	4.3295
Avusturya	-1.7690	-1.6730	-2.9191	-3.6948	-3.3975	-7.1073***	-7.0631***	6.0217**	5.1928
Belçika	-6.0299***	-4.5693***	-3.7232	-4.2579	-3.4303	-8.0505***	-7.9671***	10.4203***	9.2535***
Danimarka	-0.2086	-3.2903*	-3.9483*	-2.7872	-3.9328	-2.5338	-2.1672	3.3439	2.9752
Finlandiya	-1.0214	-0.9714	-7.3554***	-18.6201***	-7.3544***	-1.6336	-1.7609	5.5579**	7.1926**
Fransa	-4.0298***	-3.9733**	-3.9557*	-2.3821	-2.2011	-6.5342***	-6.7193***	1.7169	6.5495**
Hollanda	-3.5789***	-3.1954*	-3.0649	-1.8020	-1.5013	-6.0119***	-6.0150***	43.9841***	4.9272
İngiltere	-2.7951*	-3.2007*	-1.5327	-2.9523	-2.9877	-5.9669***	-6.4782***	6.3890**	13.7819***
İrlanda	-1.9196	-5.9093***	-1.6833	-2.8883	-2.8521	-3.1484**	-3.4334**	2.2146	4.3080
İspanya	-0.8915	-3.4608*	-4.4258**	-8.2875***	-3.9357	-1.2163	-1.0395	3.8313	3.2339
İsveç	-1.7957	-2.4513	-5.4534***	-13.0463***	-13.7842***	-4.2820***	-5.3975***	0.9430	4.1405
İtalya	-2.1047	-1.4475	-3.3193	-2.7859	-4.0462	-2.3529	-2.2690	11.3874***	12.0798***
Lüksemburg	-4.7819***	-5.3607***	-2.4842	-4.4361*	-5.2994**	-2.7232*	-2.8146	3.5172	3.1400
Norveç	-3.4852**	-6.4316***	-1.4840	-4.3353*	-4.2888	-5.7729***	-5.7380***	84.8645***	87.4083***
Portekiz	-0.1553	-3.5703***	-4.5632**	-5.8233***	-3.5028	-0.0986	-0.3163	6.4484**	3.6758
Türkiye	0.9817	-5.7061***	-2.7881	-2.7049	-3.5028	-1.3592	-0.0008	1.6946	0.3696
Yunanistan	-7.7480***	-12.4076***	-2.2519	-0.1610	-0.4107	-7.0312***	-6.9117***	10.6624***	9.6179***

Not: *, ** ve *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Test istatistikleri için kritik değerler Leybourne vd. (1998), Kapetanios vd. (2003) ve Sollis (2009)'dan alınmıştır.

Tablo 2’de yer alan bilgiler ADF, LNV (1998), KSS (2003) ve Sollis (2009) birim kök testleri sonuçlarını göstermekte ve yakınsama davranışı sergileyen ülkeleri ortaya koymaktadır. ADF birim kök testine göre 12 ülke, LNV (1998) birim kök testine göre 6 ülke, KSS (2003) birim kök testine göre 10 ülke ve Sollis (2009) birim kök testine göre 9 ülke yakınsama davranışı göstermektedir.

Ortalamadan çıkarılmış serilerin karesi alınarak oluşturulan seri için uygulanan Nahar-Inder test sonuçları ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 3. 17 Avrupa ülkesi için Nahar-Inder test sonuçları (1946-2019)

Ülkeler	Polinom Derecesi	Eğim Katsayısı	t-İstatistiği
Avusturya	6	- 0.00058	- 2.89***
Almanya	5	- 0.00254	- 6.84***
Belçika	6	- 0.00571	- 3.33***
Danimarka	7	- 0.03950	- 18.50***
Finlandiya	4	- 0.00051	- 5.51***
Fransa	8	- 0.02607	- 7.61***
Hollanda	6	- 0.00245	- 3.55***
İngiltere	9	- 0.07336	- 11.61***
İrlanda	8	- 0.01997	- 6.14***
İtalya	7	- 0.02516	- 8.02***
İspanya	6	0.00008	0.10
İsveç	6	- 0.00161	- 3.20***
Lüksemburg	5	- 0.01284	- 12.37***
Norveç	7	- 0.00512	- 8.39***
Portekiz	8	- 0.02812	- 6.54***
Türkiye	5	- 0.00377	- 2.29**
Yunanistan	7	- 0.06282	- 4.05***

Not: ** %5, *** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Polinom dereceleri Akaike Bilgi Kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 3’e göre 1946-2019 döneminde örneklem ülkelerinden %1 anlamlılık seviyesinde Avusturya, Almanya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İtalya, İsveç, Lüksemburg, Norveç, Portekiz ve Yunanistan, %5 anlamlılık seviyesinde de Türkiye için yakınsama bulgusuna ulaşılmıştır. Örneklem içerisinde yakınsama davranışı göstermeyen tek ülke İspanya’dır. Buradan hareketle örneklemde yer alan ülkelerin -İspanya hariç- çevre bilinci konusunda benzer tepkilerin verdiği sonucuna varılabilir.

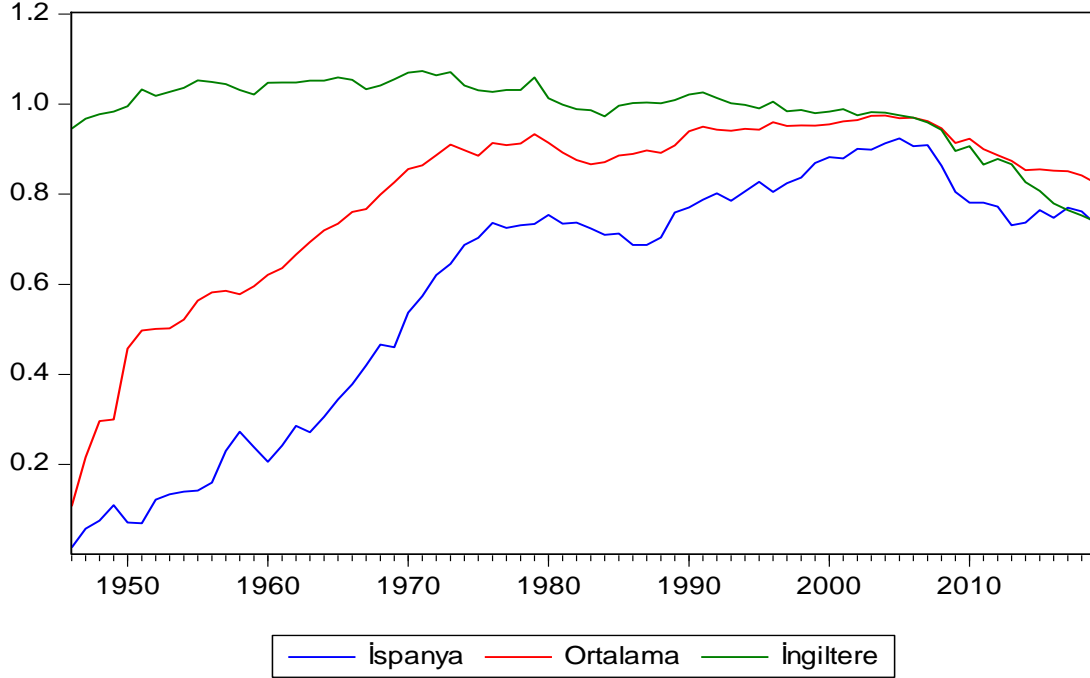
Bu sonuçlardan hareketle Nahar-Inder testi örneklem içi hareketliliği göstermesi ve seriler durağan olmasa bile yakınsamanın olabileceğini açıklaması nedeniyle Nahar ve Inder (2002), Ceylan (2010a), Ceylan (2010b), Çamurdan ve Ceylan (2013) ve Yazgan ve Karademir (2022)’in çalışmalarında olduğu gibi birim kök testlerine göre daha güçlü yakınsama çıkarımları ortaya koymuştur. Çünkü Nahar-Inder (2002) testi serilerde birim kök olması durumunda da yakınsamanın geçerli olabileceğini ifade etmektedir.

Şekil 4’te iraksama davranışı gösteren İspanya ile yakınsama davranışı sergileyen İngiltere’nin kişi başına CO₂ emisyonu seviyesi ile örneklem ülkelerinin kişi başına CO₂ emisyonu ortalamasının karşılaştırması gösterilmektedir. Grafik İngiltere’nin örneklem ortalamasına doğru yakınsama davranışı sergilerken, İspanya’nın örneklem ortalamasına doğru yakınsama davranışı göstermediği konusunda ipuçları vermektedir.

İspanya ekonomik yapı olarak, diğer ülkelere göre turizm sektörünün milli gelir içerisindeki payının daha yüksek olduğu bir ülkedir. Son on yılın turizm gelirlerinin milli gelir içindeki payına bakıldığında örneğin Fransa’nın payı %7,4 ve Türkiye’nin pay %4 civarında iken İspanya’nın payı %12 dolaylarındadır (<https://data.oecd.org/industry/tourism-gdp.htm>). Bu ekonomik yapı İspanya’yı diğer ülkelere göre farklılaştıran en önemli noktalardan birisidir.

Dolayısıyla turizm sektörünün diğer sektörlere göre daha az CO₂ salınımı gerçekleştiriyor olması, İspanya'nın örneklem ortalamasına doğru yakınsama davranışı sergilememesine bir neden olarak gösterilebilir.

Şekil 4: İspanya'nın kişi başına CO₂ emisyonunun örneklem ortalamasıyla karşılaştırması (1946-2019)

Sonuç

Bu çalışmada, seçilmiş 17 Avrupa ülkesi için 1946-2019 dönemine ait kişi başı CO₂ emisyonu yıllık verileri kullanarak örneklem ortalamasına doğru yakınsama davranışı gösterip göstermediği Nahar-Inder (2002) tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara göre, ADF birim kök testine göre 12, LNV (1998) birim kök testine göre 6, KSS (2003) testine göre 10 ve Sollis (2009) birim kök testine göre 9 ülke yakınsama davranışı gösterirken, Nahar-Inder (2002) testine göre 17 ülkeden 16'sında yakınsama davranışı gözlemlenmiştir. Çalışmada kullanılan Nahar-Inder (2002) tekniğinin, örneklem içi hareketliliği göstermesi, seriler durağan olmasa bile yakınsamanın gerçekleşebileceğini açıklaması ve sadece yakınsama tekniği için kullanılıyor olması birim kök testlerine göre üstünlükleridir. Bu çalışmanın en önemli katkısı doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testlerinin uygulanması ve diğer yakınsama tekniklerine göre daha güçlü kanıtlar sunan Nahar-Inder (2002) tekniğinin CO₂ emisyonu yakınsama analizinde ilk kez uygulanıyor olmasıdır. Uygulama sonucunda elde edilen bulgular literatürde yer alan diğer çalışmalarla benzerlik göstermektedir.

Çalışmada seçilen örneklem benzer gelişmişlik seviyesine sahip ülkelerden oluşmaktadır ve ilgili ülkeler CO₂ emisyonları, küresel ısınma ve iklim değişikliği ile ilgili uluslararası anlaşmalara taraftır. Bu nedenle bu tür anlaşmaların, ülkelerin CO₂ salınımları üzerinde bir etki yaratıp yaratmadığını incelemeye olanak tanınması, çalışmanın bir diğer önemli katkısıdır.

Ülkelerin CO₂ emisyon seviyeleri örneklem döneminin başlangıcında artış göstermekte, 1980'li yılların ilk döneminde ve 2005 yılından sonra azalma yönünde bir seyir izlemektedir. 1960-1999 döneminde ülkelerin ortalama büyüme oranları yaklaşık olarak %3,5 iken, 2000-2022 döneminde ortalama büyüme oranı %2 civarında gerçekleşmiştir. Büyüme oranlarında meydana gelen bu değişimde 2008 küresel finans krizi ve Covid-19 pandemisi gibi küresel

ölçekte meydana gelen gelişmelerin etkili olduğu düşünülmektedir. Yine aynı dönemde uluslararası anlaşmaların etkisiyle ülkelerin yenilenebilir enerji kullanımının toplam enerji içerisindeki payında önemli oranda artış meydana gelmiştir. (<https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=350#>). Buradan hareketle, yaşanan küresel ekonomik krizlerle birlikte yenilenebilir enerji kullanımında meydana gelen önemli artışlar, CO₂ emisyonlarının azalmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Kyoto Protokolü, Paris İklim Anlaşması vb. gibi uluslararası anlaşmaların genişletilmesi, yaptırım getiren hükümlerin eklenmesi ve çevresel faaliyetleri denetleyecek kurumların oluşturulması küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadelede atılacak önemli adımlardan birisi olacaktır.

Kaynakça

- Agrawala, S. (1998). Structural and Process History of the Intergovernmental Panel on Climate Change. *Climatic change*, 39(4), 621-642. <https://doi.org/10.1023/A:1005312331477>.
- Andrew, Robbie M., ve Peters, Glen P. (2021). *The Global Carbon Project's Fossil CO₂ Emissions dataset* (2021v34) [Data set]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5569235>.
- Apergis, N., ve Payne, J. E. (2017). Per Capita Carbon Dioxide Emissions Across US States by Sector and Fossil Fuel Source: Evidence from Club Convergence Tests. *Energy Economics*, 63, 365-372. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.11.027>.
- Barassi, M. R., Cole, M. A., ve Elliott, R. J. (2008). Stochastic Divergence or Convergence of Per Capita Carbon Dioxide Emissions: Re-examining the Evidence. *Environmental and Resource Economics*, 40(1), 121-137. <https://doi.org/10.1007/s10640-007-9144-1>.
- Barro, R. J. (1991), "Economic Growth in a Cross-Section of Countries", *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.
- Bernard, A. B., ve Durlauf, S. N. (1996). Interpreting Tests of the Convergence Hypothesis. *Journal of econometrics*, 71(1-2), 161-173. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01699-2](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01699-2).
- Camarero, M., Picazo-Tadeo, A. J., ve Tamarit, C. (2013). Are the Determinants of CO₂ Emissions Converging among OECD Countries?. *Economics Letters*, 118(1), 159-162. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.10.009>.
- Cass, D. (1965). "Optimum Growth in an Aggregative Model of Capital Accumulation," *Review of Economic Studies*, XXXII, 233-40.
- Ceylan, R. (2010a). Oecd Ülkelerinde İmalat Sanayinde Birim Emek Maliyetleri Yakınsıyor Mu?. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 105-119.
- Ceylan, R. (2010b). G-7 Ülkelerinin Yakınsama Deneyimi: 1870-2006. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 311-324.
- Çamurdan, B., ve Ceylan, R. (2013). Convergence Experiences in Emerging Market Economies:(1950-2008). *Journal of Yasar University*, 8(30), 5105-5122.
- Engin, B. (2010). İklim Değişikliği ile Mücadelede Uluslararası İşbirliğinin Önemi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 71-82.
- Ezcurra, R. (2007). Is there Cross-Country Convergence in Carbon Dioxide Emissions?. *Energy policy*, 35(2), 1363-1372. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2006.04.006>.
- Gupta, J. (2010). A History of International Climate Change Policy. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 1(5), 636-653. <https://doi.org/10.1002/wcc.67>.

- Haider, S., ve Akram, V. (2019). Club Convergence of Per Capita Carbon Emission: Global Insight from Disaggregated Level Data. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(11), 11074-11086. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-04573-9>.
- Handl, G. (2012). Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration), 1972 and the Rio Declaration on Environment and Development, 1992. *United Nations Audiovisual Library of International Law*, 11.
- Heil, M. T., ve Selden, T. M. (1999). Panel Stationarity with Structural Breaks: Carbon Emissions and GDP. *Applied Economics Letters*, 6(4), 223-225. <https://doi.org/10.1080/135048599353384>.
- Herrerias, M. J. (2012). CO2 Weighted Convergence across the EU-25 Countries (1920–2007). *Applied energy*, 92, 9-16. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2011.10.034>.
<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=EN.ATM.CO2E.PC&country=#> (Erişim Tarihi 10/11/2022).
- Jobert, T., Karanfil, F., ve Tykhonenko, A. (2010). Convergence of Per Capita Carbon Dioxide Emissions in the EU: Legend or Reality?. *Energy Economics*, 32(6), 1364-1373. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2010.03.005>.
- Kapetanios, G., Shin, Y., ve Snell, A. (2003). Testing for a Unit Root in the Nonlinear STAR Framework. *Journal of econometrics*, 112(2), 359-379. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(02\)00202-6](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(02)00202-6).
- Khezri, M., Heshmati, A., ve Khodaei, M. (2022). Environmental Implications of Economic Complexity and Its Role in Determining How Renewable Energies Affect CO₂ Emissions. *Applied Energy*, 306, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2021.117948>.
- Koopmans, T.C. (1965). "On the Concept of Optimal Economic Growth," *In Study Week on the Econometric Approach to Planning*, 225-287.
- Kumbur, H., zer, Z., zsoy, H. D., ve Avcı, E. D. (2005). Türkiye’de Geleneksel ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Potansiyeli ve evresel Etkilerinin Karşılaştırılması. Yeksem 2005, III. *Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu ve Sergisi*, 19-21.
- Lee, C. C., ve Chang, C. P. (2008). New Evidence on the Convergence of Per Capita Carbon Dioxide Emissions from Panel Seemingly Unrelated Regressions Augmented Dickey–Fuller Tests. *Energy*, 33(9), 1468-1475. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2008.05.002>.
- Leybourne, S., Newbold, P., ve Vougas, D. (1998). Unit Roots and Smooth Transitions. *Journal of time series analysis*, 19(1), 83-97. <https://doi.org/10.1111/1467-9892.00078>.
- Nahar, S., ve Inder, B. (2002). Testing Convergence in Economic Growth for OECD Countries. *Applied Economics*, 34(16), 2011-2022. <https://doi.org/10.1080/00036840110117837>.
- Nelson, C. R., ve Plosser, C. R. (1982). Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series: Some Evidence and Implications. *Journal of monetary economics*, 10(2), 139-162. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(82\)90012-5](https://doi.org/10.1016/0304-3932(82)90012-5).
- OECD Statistics, <https://data.oecd.org/industry/tourism-gdp.htm> (Erişim Tarihi 10/11/2022).
- OECD Statistics, <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=350#> (Erişim Tarihi 10/11/2022).
- Panopoulou, E., ve Pantelidis, T. (2009). Club Convergence in Carbon Dioxide Emissions. *Environmental and Resource Economics*, 44(1), 47-70. <https://doi.org/10.1007/s10640-008-9260-6>.
- Paterson, M. (2013). *Global Warming and Global Politics*. Routledge.

- Romero-Ávila, D. (2008). Convergence in Carbon Dioxide Emissions among Industrialised Countries Revisited. *Energy Economics*, 30(5), 2265-2282. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2007.06.003>.
- Sala-i-Martin, X. X. (1996). The Classical Approach To Convergence Analysis. *The Economic Journal*, 1019-1036.
- SCEP. (1970). *Study of critical environmental problems. Man's Impact on the Global Environment*, MIT Press.
- SMIC. (1971). *Study on Man's Impact on Climate*, MIT Press.
- Sollis, R. (2009). A Simple Unit Root Test against Asymmetric STAR Nonlinearity with an Application to Real Exchange Rates in Nordic Countries. *Economic modelling*, 26(1), 118-125. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2008.06.002>.
- Solow, R.M. (1956), "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Strazicich, M. C., ve List, J. A. (2003). Are CO₂ Emission Levels Converging among Industrial Countries?. *Environmental and Resource Economics*, 24(3), 263-271. <https://doi.org/10.1023/A:1022910701857>.
- Swan, T.W. (1956), "Economic Growth and Capital Accumulation", *Economic Record*, November, 32, 334-361.
- Toronto Conference. (1988). *The Changing Atmosphere: Implications for Global Security*.
- UN. (1972). *United Nations Conference on the Human Environment*, 15 December 1972, A/RES/2994, available at: <https://www.refworld.org/docid/3b00f1c840.html> (Erişim tarihi 15/11/2021).
- UN. (1992). *United Nations Framework Convention on Climate Change*, 1992, available at: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> (Erişim tarihi 15/11/2021).
- UN. (1997). *Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change*, 1997, available at: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf> (Erişim tarihi 15/11/2021).
- UN. (2009). *Report of the Conference of the Parties on its Fifteenth Session*, 7-19 December 2009, available at: <https://unfccc.int/resource/docs/2009/cop15/eng/11a01.pdf> (Erişim tarihi 15/11/2021).
- UN. (2015). *Paris Agreement, 2015*, available at: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (Erişim tarihi 15/11/2021).
- WMO. (1979). *Proceedings of the World Climate Conference*, available at: https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=8346.
- Yavuz, N. C., ve Yılandı, V. (2013). Convergence in Per Capita Carbon Dioxide Emissions among G7 Countries: A TAR Panel Unit Root Approach. *Environmental and Resource Economics*, 54(2), 283-291. <https://doi.org/10.1007/s10640-012-9595-x>.
- Yazgan, Ş., ve Karademir, C. (2022). NATO Ülkelerinde Kişi Başı Askeri Harcama Yakınsaması: Nahar-Inder Yakınsama Testinden Kanıtlar. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1194-1211.
- Yu, S., Hu, X., Fan, J. L., ve Cheng, J. (2018). Convergence of Carbon Emissions Intensity across Chinese Industrial Sectors. *Journal of Cleaner Production*, 194, 179-192. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.05.121>.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

21. Yüzyılın Zaman Tuzaklarına Yönelik Bir Ölçek Geliştirme

Çalışması: Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeği

A Scale Development Study for the 21st Century Time Traps: The Scale for Time Traps of the Modern Age

Öğr. Gör. Dr. Muhammet TORTUMLU¹, Öğr. Gör. Kıvanç UZUN²

Öz

Bu araştırmanın amacı, beliren yetişkinlerin 21. yüzyılın zaman tuzaklarına ne düzeyde yakalandıklarını belirlemek üzere geliştirilen Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin (MÇZTÖ) geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını yapmaktır. Araştırmanın çalışma grubu, 2021-2022 eğitim öğretim yılında bir devlet üniversitesinde öğrenim gören ve uygun örneklem yöntemiyle seçilen toplam 818 üniversite öğrencisinden (456 kadın ve 362 erkek) oluşmaktadır. Ölçeğin faktör yapısı açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiş ve toplam varyansın %41.64'ünü açıklayan tek boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Bu yapının model uyumunun iyi düzeyde olduğu bulunmuştur ($\chi^2/sd=2.51$, RMSEA=.067, SRMR=.062, NNFI=.91, CFI=.93). Ölçüt bağıntılı geçerlik çalışmalarında ise MÇZTÖ'nün, Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği Kısa Formu ile pozitif yönde yüksek düzeyde (.728); Öz-Disiplin Ölçeği ile negatif yönde orta düzeyde (-.414) ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için iç tutarlılık (.815), iki yarı (.774) ve test tekrar test (.822) güvenilirlik analizleri yapılmış ve ölçeğin güvenilir olduğuna karar vermek için kabul edilebilir referans değerlere ulaşılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda bu çalışma kapsamında geliştirilmiş olan MÇZTÖ'nün, beliren yetişkinlerin zaman tuzaklarına yakalanma düzeylerini belirleme sürecinde kullanılabilir, geçerliği ve güvenilirliği olan bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beliren yetişkin, zaman, zaman yönetimi, zaman tuzakları, ölçek geliştirme.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of the current study is to conduct the validity and reliability studies of the Time Traps Scale of the Modern Age (TT SMA), which was developed to determine at what level emerging adults are caught in the time traps of the 21st century. The study group of the current research is composed of a total of 818 university students (456 females and 362 males) studying at a state university in the 2021-2022 academic year and selected through the convenience sampling method. The factor structure of the scale was investigated with exploratory and confirmatory factor analysis and a one-dimensional construct explaining 41.64% of the total variance was obtained and the fit of this construct was found to be good ($\chi^2/sd=2.51$, RMSEA=.067, SRMR=.062, NNFI=.91, CFI=.93). In criterion-related validity studies, the TT SMA was positively high (.728) with the Smartphone Addiction Scale - Short Version; It was concluded that there was a moderate (-.414) negative correlation with the Self-Discipline Scale. In order to determine the reliability of the scale, internal consistency (.815), split-half (.774) and test-retest (.822) reliability analyses were run and acceptable values showing that the scale is reliable were obtained. On the basis of the findings of the current study, it was concluded that the TT SMA is a reliable and valid scale that can be used in the process of determining the time traps level of emerging adults.

Keywords: Emerging adult, time, time management, time traps, scale development.

Paper Type: Research

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Tefenni Meslek Yüksekokulu, mtortumlu@mehmetakif.edu.tr

²Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Rektörlük, kuzun@mehmetakif.edu.tr

Atf için (to cite): Tortumlu, M. ve Uzun, K. (2023). 21. yüzyılın zaman tuzaklarına yönelik bir ölçek geliştirme çalışması: Modern çağın zaman tuzakları ölçeği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 552-569.

Giriş

Zaman, varoluştan sonlanışa kadar durmaksızın akan, insanlık tarihi boyunca önemle üzerinde durulmuş, birçok bilim insanı tarafından çeşitli biçimlerde tanımlanmaya çalışılmış bir olgudur. Öyle ki kabul edilmiş ortak bir tanımı yoktur. Newton zamanı tek yönde durmaksızın akan bir olgu, Einstein ise olayları oluşuna göre sıralayan ve olaylara anlam veren bir boyut olarak tanımlamıştır (Boslough, 1990). Sürekliliği ve geri dönüşünün söz konusu olmayışı zamanı yönetme ihtiyacını doğurmuştur. Zira geçen bir saniyeyi herhangi bir maddesel varlık karşılığında geriye almak mümkün değildir. Zamanın etkin ve verimli şekilde planlanıp yönetilmesi bireylerin hedeflerini gerçekleştirebilmesi için önemli bir faktördür (Gündoğdu, Boztaş, Güler, Akbaba ve Varsoyoğlu, 2020). Dünyaya gelmiş en etkili insanlar arasında birinci sırada gösterilen (Hart, 1978) İslam Peygamberi Hz. Muhammed “İki günü aynı olan ziyadadır” sözü ile zamanın önemini vurgulamıştır. Dolayısıyla yapılması gereken en önemli şey zamanı en iyi şekilde değerlendirmektir (Scoot, 1997). Ancak bireyler birtakım faktörlerden kaynaklı olarak amaçlarına ulaşabilme yolunda gecikme ya da başarısızlık gibi sonuçlarla karşılaşabilmektedirler. Bu faktörlerden biri de zaman tuzaklarıdır.

Geçmişten günümüze kadar insanı hedeflediklerinden alıkoyan, dönemin kendine has özelliklerinden kaynaklanan faktörler bulunmaktadır. Nitekim avcı-toplayıcı toplumdaki sanayi devrimi ve günümüz bilgi ve dijital çağı arasında kıyas yapıldığında, hiç şüphesiz bu faktörlerin değişkenlik gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yönetim konusunu bilimselleştiren Frederick Winslow Taylor, yöneticisi olduğu işletmede zaman etütleri yapmış ve verimliliği bu sayede önemli oranda artırmayı başarmıştır. Bir başka deyişle, Taylor’un, çalışanların zamanını alan, bilerek veya bilmeyerek tuzaklara düşüren faktörleri elimine etme yolunu seçtiği ve bu sayede de verimliliği artırdığı söylenebilir (Kanigel, 2005).

Bugün yaşanan bilgi çağında insanların maruz kaldığı zaman tuzakları diğer dönemlere göre farklılık göstermektedir. Düzensizlik, disiplinsizlik ve yetersiz iletişim gibi olumsuzluklar 20. yüzyılın zaman tuzakları arasında gösterilirken (Uysal, 1999), günümüz bilgi çağında ise bunlara ek olarak özellikle beliren yetişkinlerde sosyal medya bağımlılığı ön plana çıkmaktadır (Çiftçi, 2018). Ayrıca aşırı youtube kullanımı, sosyal medya bağımlılığı, çevrimiçi sohbet grupları ve TV dizi ve programları teknoloji kaynaklı zaman tuzakları arasında gösterilmektedir (Tortumlu, Uzun ve Yanık, 2021). Başka bir araştırma da zamanı etkin kullanamamanın nedenlerinden birisinin de sosyal medya olduğu ifade edilmiştir (Ökdem, 2019). Bu gerçekler ve bulgular göz önüne alındığında, bireylerin yakalandıkları zaman tuzaklarının tespit edilmesinin öneminin daha da arttığı söylenebilir. Alanyazın incelendiğinde bu kapsamda zaman tuzakları tespitine yönelik bir ölçek geliştirme çalışmasının yapılmadığı görülmüştür. Bu araştırmanın amacı, alanyazındaki bu boşluğun giderilebilmesi için beliren yetişkinlerin 21. yüzyılın zaman tuzaklarına ne düzeyde yakalandıklarını belirlemek üzere bir ölçek geliştirmektir.

Beliren yetişkinlik döneminde bulunan üniversite öğrencileri, akademik başarı elde etme çabalarının yanında çeşitli sosyal aktiviteler yapma arzusu da gütmektedirler. Ayrıca üniversite öğrencileri mesleki eğitimlerini alırken, sektörün beklediği becerilere ve yetkinliklere ulaşma çabası içerisinde kişisel gelişim sürecine girme eğiliminde olabilirler. Ancak tüm bu öğrencilik dönemlerinde zamanlarını etkin yönetebilmeleri için zaman tuzaklarına yakalanmamaları ve öz-disiplin becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Günümüzde kendi kendini yönetme becerilerinin önem kazandığı ve bu becerilerin de ancak zamanı etkin kullanarak ve zaman tuzaklarından kaçınarak gerçekleştirilebileceği söylenebilir. Nitekim Dünya Ekonomik Forumu’nun 2020 yılında yayınladığı “İşlerin Geleceği” raporunda işverenlerin 2025’e kadar ön plana çıkacağını ön gördüğü en önemli beceriler arasında kendi kendini yönetebilme becerisi gelmektedir (World Economic Forum, 2020).

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Zaman Kavramı

Zaman, insanların kontrol edemediği, geçmişten geleceğe süresiz ve kesintisiz biçimde akan bir olgudur (Smith, 1998). Türk Dil Kurumu ise zamanı “bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği ve geçmekte olduğu süre, vakit” olarak tanımlamaktadır (TDK, 2021). Zamanın, gerçek zaman, psikolojik zaman, biyolojik zaman, sosyolojik zaman, örgütsel zaman ve yönetsel zaman olmak üzere altı türünden bahsetmek mümkündür. Gerçek zaman, insanların kullandığı ve yönettiği, saatlerin referansı ile takip edilebilen zaman türüdür. Psikolojik zaman, insanların içinde bulunduğu ruh haline göre algıladıkları zamandır. Psikolojik zamanı saatlerle belirtmek ve algılamak mümkün değildir (Akatay, 2003). Bireylerin elem veren üzüntü dolu geçen zamanları bireyler için geçmek bilmezken, mutlu hissettiği zamanlar hızlı geçebilmektedir. Biyolojik zaman, tüm canlıların vücut ritimlerinin düzenlendiği, genetik kodlara bağlı olan bir zamandır (Gürüz ve Gürel, 2006). Sosyolojik zaman, bireylerin oluşturdukları takvime göre gerçekleştirdikleri faaliyetleri kapsayan bir araçtır (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2005). Ulusal bayramlar, dini bayramlar, törenler ve çeşitli anma günleri bireyleri bir araya getiren toplumsal eylemlerdir. Nitekim sosyolojik zaman, birlik ve beraberlik duygusunu güçlendiren bir algıdır. Örgütsel zaman, bir kurumun faaliyetlerini yerine getirebilmesi için belirli bir zaman diliminde, belirli kişi ve makineler tarafından harcanan süredir (Şimşek, Çelik ve Soysal, 2007). Yönetsel zaman, kurumların hedeflerini gerçekleştirebilmek için yönetim faaliyetlerini yerine getirmek için harcanan zamandır (Gürüz ve Gürel, 2006).

Zaman öyle bir olgudur ki önemi ve geri alınmadığı bilinmesine rağmen, kolayca harcanılabilmekte ve unutulabilmektedir. Satın alınamaz, depolanamaz, tekrar yerine konulamaz, iyi kullanıldığında ucuz, kaybedildiğinde pahalıdır (Hacıoğlu, Gökdeniz ve Dinç, 2009). Bu unsurlar bireysel veya örgütsel amaçların yerine getirilmesinde zamanı yönetme ihtiyacını doğurmuştur.

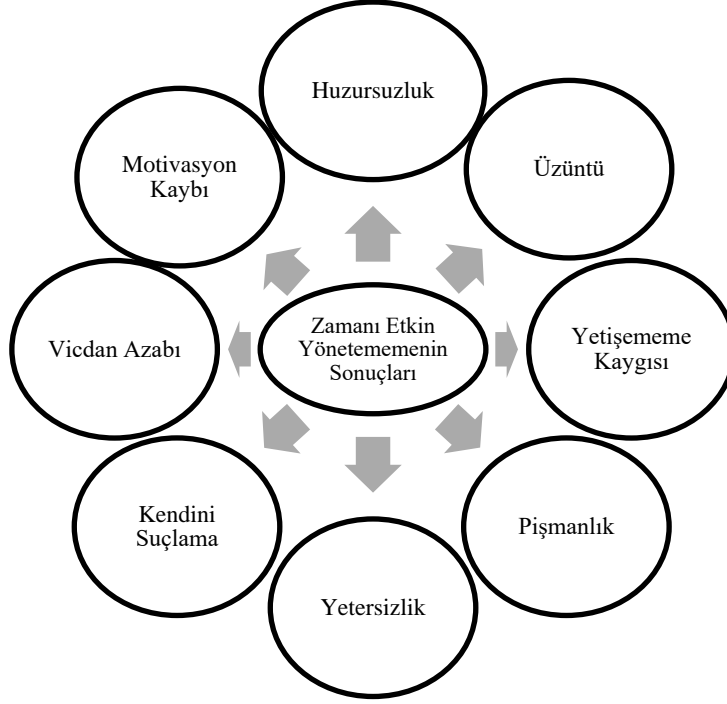
1.2. Zaman Yönetimi ve Zaman Tuzakları

Zaman yönetimi kavramı, 1970’lerde Danimarka’da işgücü yoğun olan yöneticilerin zamanlarını daha iyi organize etmelerine ve kullanmalarına yardımcı olacak bir eğitim aracı olarak ortaya çıkmıştır ve 1980’lerin başında dünya çapında yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır (Akatay, 2003; Koch, 2007; Topal, 2009). Zaman yönetimi, zihinde oluşturulmuş plan ve programların günlük hayata yansıtılarak günden güne gerçekleştirilmesidir (Cüceloğlu, 1995). Bir başka tanımda zaman yönetimi, bireylerin özel ve iş yaşamlarında amaçlarına etkin bir şekilde ulaşabilmeleri için planlama, organize etme ve kontrol etme gibi yönetim işlevlerini kendi etkinliklerine uygulama süreci olarak tanımlanmıştır (Erdem, 1999). Günümüzde “zaman yönetimi” kavramının kullanılışı ile ilgili çeşitli eleştiriler de bulunmaktadır. Mackenzie (1989) zamanı yönetmekten ziyade zamanın akışı içerisinde bireyin kendini yönetebilme başarısının önemli olduğunu, Hall ve Hirsch (1982) ise insanların zamanı yönetemeyeceğini, ancak içinde bulunulan zamanı daha iyi kullanabileceklerini vurgulamıştır. Bu bağlamda zaman yönetimi, zamanı etkin kullanabilmeyi, bunun için neler yapılması gerektiği, önceliklerin neler olduğu, zamanı kaybetmenin önüne nasıl geçilebileceği sorularına cevap arayan bir disiplindir (Fidan, Uçkun ve Latif, 2005).

Günümüzde zamanı etkin yönetebilmek özellikle bireysel anlamda başarıya ulaşmanın en önemli faktörlerinden biri olarak görülmektedir (Koch, 2007). Nitekim yapılan araştırmalar bunu kanıtlar niteliktedir. Yapılan araştırmalardan birinde zamanını yönetebildiğini ifade eden bireylerin, iş memnuniyetlerinin yüksek olduğu, düşük rol karmaşası yaşadıkları ve iş yerinde gerginlik seviyelerinin düşük olduğu tespit edilmiştir (Macan, Shahani, Dipboye ve Phillips, 1990). Ayrıca üniversite öğrencileri üzerine yapılan birçok çalışmada etkin zaman yönetiminin akademik başarıyı artırdığı tespit edilmiştir (Britton ve Tesser, 1991; Demirtaş ve Özer, 2007; Durmaz, Hüseyinli ve Güçlü, 2016; Kleijn, Van Der Ploeg ve Topman, 1994). Tam tersi olarak zamanın etkin yönetilmemesi sonucunda ise huzursuzluk, üzüntü, yetişememe kaygısı,

pişmanlık, yetersizlik, kendini suçlama, vicdan azabı ve motivasyon kaybı yaşandığı bulgulanmıştır (Şekil-1) (Tortumlu vd., 2021).

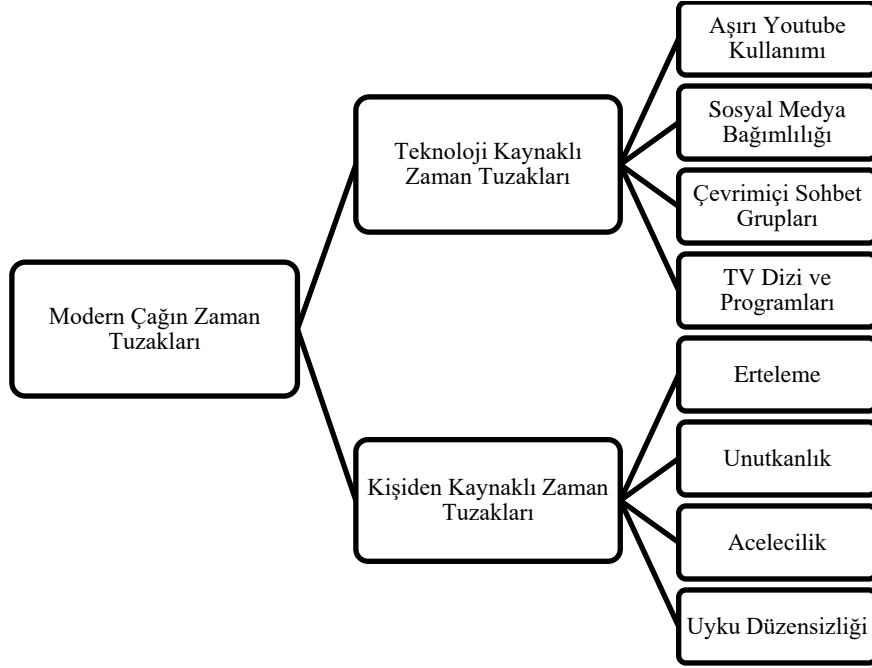
Şekil 1. Zamanı etkin yönetememenin sonuçları

Kaynak: Tortumlu vd., 2021

Zamanı etkin kullanabilmek için bir diğer önemli koşul da zaman tuzaklarına yakalanmamaktır. Bireyler zamanı etkin ve verimli geçirebilme çabasını gösterirken her türlü zaman tuzağıyla da mücadele etmek zorundadırlar. Zaman yönetimi prensiplerini bilmek ve zamanı nasıl etkin kullanılacağına bilincinde olmak tek başlarına yeterli faktörler değildir (Haynes, 1999). Zira zamanı değerlendirirken ne gibi aksaklıklarla karşılaşılacağına ve bunlara nelerin sebep olduğunun bilinmesi gereklidir. Zaman tuzakları kişiden kaynaklanan ve çevreden kaynaklanan faktörler olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. Zira bireyler zaman tuzaklarının kendinden mi yoksa dış faktörlerden mi kaynaklı olduğunu bilmelidir (Mackenzie, 1989). Kişiden kaynaklanan zaman tuzakları plansızlık, ertelemek, sürüncemede kalmak, devretmemek, hayır diyememek, düzensizlik, öncelikleri belirleyememek ve sıralayamamak; dış faktörlerden kaynaklı zaman tuzakları ise ziyaretçiler, iş kazaları ve doğal olaylar olarak sıralanmıştır (Tutar, 2007). Bir başka çalışmada ise zaman tuzakları uyku, televizyon, yolda harcanan zaman, düşük okuma hızı, hayır diyememek, e-posta ve cep telefonu olarak belirtilmiştir (Hickox, 2006). Ancak değişen çevre koşulları, ileri düzeyde gelişmiş teknolojiler ve dijitalleşme insan hayatının tümüne sirayet ederken farklı zaman tuzaklarını da meydana getirmiştir. Nitekim ortaya çıkan video platformları bilgiye hızlı ulaşmayı sağlarken, kontrolsüz kullanımlar zamanın boşa harcanmasına sebebiyet verebilir. Yine sosyal medya mecralarının gün içerisinde akıllı telefonlar üzerinden her an kullanımı da zamanı harcayan önemli faktörlerdendir. Modern çağın teknoloji kaynaklı zaman tuzakları arasında özellikle aşırı youtube kullanımı, sosyal medya bağımlılığı, çevrimiçi sohbet grupları ve kontrolsüz izlenen TV ve dizi programları gösterilmektedir (Şekil-2) (Tortumlu vd., 2021).

Şekil 2. Modern çağın zaman tuzakları

Kaynak: Tortumlu vd., 2021

Zaman tuzaklarıyla etkin mücadele edememek kötü zaman yönetimine yol açmaktadır. Jha (2008), kötü zaman yönetiminin göstergelerini sıkça geç kalmak, enerji ve motivasyon düşüklüğü, sabırsızlık, hayal kırıklığı, erteleme, mükemmeliyetçilik, ayrıntılarda boğulma, iddiasızlık olarak sıralamıştır. Beliren yetişkinlerin tüm bu olumsuzluklar ile karşı karşıya gelmemeleri için zamanlarını etkin kullanabilmeleri ve yönetebilmeleri gerekmektedir. Bu da ancak 21. yüzyılın modern zaman tuzaklarına yakalanmamaları ile mümkün olabilir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı beliren yetişkinlerin modern zaman tuzaklarına yakalanma düzeylerini geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçebilecek bir araç geliştirmektir. Böylece zamanın etkin kullanımındaki risk faktörlerinin ölçülmesinin önünün açılması ve zaman tuzaklarıyla ilişkili olan değişkenlerin tespit edilmesinin sağlanması planlanmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırma sürecinde bir ölçek geliştirilmeye çalışılmasından dolayı ölçek geliştirme sürecinin her bir basamağı için 2021-2022 eğitim ve öğretim yılında bir devlet üniversitesinde öğretim faaliyetlerine devam eden üniversite öğrencileri arasından uygun örnekleme yöntemiyle altı farklı bağımsız çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu örnekleme yönteminin kullanılmasının amacı, maksimum tasarrufu sağlayarak araştırılacak örneği veya durumu incelemektir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016). Bu kapsamda ölçeğin geliştirildiği süreçte toplam 818 üniversite öğrencisinden (456 kadın ve 362 erkek) oluşan altı farklı bağımsız çalışma grubu işe koşulmuştur. Çalışma grubunu oluşturan üniversite öğrencileri 18 ila 36 yaş aralığında olup, yaş ortalamaları ise 20.15 olarak belirlenmiştir.

Veri toplama sürecindeki çalışma grupları sırasıyla şu şekildedir;

1. *Çalışma Grubu:* Uzman görüşünden sonra ortaya çıkan 24 maddelik ölçeğin pilot uygulaması için 10 kişiden oluşan bir öğrenci grubu kullanılmıştır. Grupta yer alan öğrencilerin yaş ortalaması 19.04'tür. Uygulamadan sonra öğrencilerin anlaşılır bulmadıkları 4 madde için Türkçe alan uzmanlarından görüş alınarak düzeltmeler gerçekleştirilmiştir.

2. *Çalışma Grubu:* Ölçeğe ilişkin faktör yapısının belirlenmesi için gerçekleştirilen Açıklayıcı Faktör Analizinde (AFA) toplam 265 öğrenciden (148 kadın ve 117 erkek) oluşan bir grup kullanılmıştır. Bu gruptaki öğrencilerin yaş ortalaması 19.87'dir.

3. *Çalışma Grubu:* Model uyumunu kontrol etmek için toplam 142 öğrenciden (78 kadın ve 64 erkek) veriler toplanarak Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Bu çalışma grubuna ait yaş ortalaması ise 20.08'dir.

4. *Çalışma Grubu:* Ölçüt bağıntılı geçerliği test etmek için toplam 204 öğrenciden (113 kız ve 91 erkek) oluşan bir grup oluşturulmuştur. Bu grupta yer alan öğrencilerin yaş ortalaması 20.05'tir. Ölçüt bağıntılı geçerlik için Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği ve Öz-Disiplin Ölçeği kullanılmıştır.

5. *Çalışma Grubu:* İç tutarlılık ve iki yarı güvenilirlik analizleri için toplamda 146 öğrenciden (84 kadın ve 62 erkek) oluşan bir grup kullanılmıştır. Bu gruptaki öğrencilerin yaş ortalaması 19.48'dir.

6. *Çalışma Grubu:* Test-tekrar test güvenilirliği açısından ilk uygulamanın yapılmasından 21 gün sonra toplamda 51 öğrenciden (28 kadın ve 23 erkek) oluşturulan bir grup işe koşulmuştur. Bu çalışma grubuna ait yaş ortalaması ise 20.40'dır.

Faktör analizi için örnekleme alınacak katılımcı sayısı belirlenirken, örneklem ölçütü olarak, geliştirilen ölçekteki madde sayısının 5 veya 10 katı kadar bir değer belirlenmelidir (Bryman ve Cramer, 2001). Bir diğer araştırmacı olan Kline (2014), ölçek geliştirme araştırmalarında 200 kişilik bir örneklem kullanılmasının kabul edilebilir ve yeterli olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca ölçeğin faktör yapısının çok sayıda olmadığı ve belirsiz olmadığı çalışmalarda örneklem sayısının 100 kişiye indirilebileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda araştırma kapsamında kullanılan çalışma gruplarında yer alan öğrenci sayıları göz önüne alındığında; örneklem büyüklüğünün, mevcut ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını yapmak için yeterli olduğu ifade edilebilir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerinin toplanabilmesi için geliştirilmekte olan Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin dışında, ölçüt bağıntılı geçerliğin incelenmesi adına Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği Kısa Formu ve Öz-Disiplin Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sürecinde kullanılan tüm veri toplama araçları için fikri mülkiyet sahiplerinden e-posta yoluyla kullanım izni alınmıştır. Çalışmaya başlamadan önce alınmış olan tüm bu izinler, etik kurul onayına başvuruda bulunulurken, başvuru dosyasına eklenmiştir. Etik kurul onayının alınmasıyla başlayan araştırma sürecinde yayın etiğinden asla taviz verilmemiştir.

2.2.1. Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği Kısa Formu (ATBÖ-KF)

ATBÖ-KF, Kwon, Kim, Cho ve Yang (2013) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması Noyan, Dağın, Nurmedov, Yılmaz ve Dilbaz (2015) tarafından yapılmıştır. Ölçek 10 maddeden oluşmaktadır ve 6'lı Likert tipi puanlamalıdır. Ölçekteki ifadelerin puanlaması "[1] Kesinlikle katılmıyorum" ile "[6] Kesinlikle katılıyorum" arasında değişmektedir. Ölçeğin tersten puanlanan maddesi bulunmamaktadır. ATBÖ-KF, tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek toplam puan 10 ila 60 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan puanın yükselmesi, bireyin akıl telefon bağımlılığının arttığına işaret etmektedir. ATBÖ-KF'nin, Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı ölçeğin tümü için .87 olarak hesaplanmıştır (Noyan vd., 2015).

Bu çalışmada ATBÖ-KF'yi kullanabilmek için öncelikle geçerliği ve güvenilirliği incelenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliğini kontrol etmek için DFA yapılmış ve ATBÖ-KF'nin model-veri uyumunun kabul edilebilir referans değerleri aralığında yer aldığı anlaşılmıştır ($\chi^2/sd=2.93$, RMSEA=.079, SRMR=.071, NNFI=.92, CFI=.90). Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için ise Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı analizi yapılmıştır. Ölçeğe ilişkin iç

tutarlılık katsayısı .90 olarak bulunmuştur. Bu incelemeler sonucunda ATBÖ-KF'ye yönelik ulaşılan değerlerin, alanyazında belirtilen geçerlik (Kline, 2014) ve güvenilirlik (Büyüköztürk, 2014) referans aralığına uygun olduğu ve bu çalışma kapsamında kullanılabilmesi söylenebilir.

2.2.2. Öz-Disiplin Ölçeği (ÖDÖ)

ÖDÖ, üniversite öğrencilerinin sahip oldukları öz-disiplin düzeylerini ölçmek için Şimşir ve Dilmaç (2021) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 13 maddeden oluşmaktadır ve 5'li Likert tipi puanlamalıdır. Ölçekteki ifadelerin puanlaması “[1] Hiç uygun değil” ile “[5] Tamamen uygun” arasında değişmektedir. ÖDÖ, “öz-kontrol” (1., 2., 3., 4., 7., 8. ve 9. maddeler) ve “sorumluluk” (5., 6., 10., 11., 12. ve 13. maddeler) olmak üzere 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten toplam puan alınabilmektedir. Ölçekten alınabilecek toplam puan 13 ile 65 arasında değişmektedir. Ölçeğin 2., 3., 4., 7., 8. ve 9. maddeleri ters puanlanmaktadır. ÖDÖ'den alınan puanların artması, bireylerin sahip oldukları öz-disiplin düzeylerinin yükseldiğine işaret etmektedir. ÖDÖ, Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı; ölçeğin tümü için .86, öz-kontrol alt boyutu için .79 ve sorumluluk alt boyutu için .83 olarak hesaplanmıştır (Şimşir ve Dilmaç, 2021).

Mevcut çalışmada ÖDÖ'yü kullanabilmek için öncelikle geçerliği ve güvenilirliği incelenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliğini kontrol etmek için DFA yapılmış ve ÖDÖ'nün model-veri uyumunun kabul edilebilir referans değerleri aralığında yer aldığı anlaşılmıştır ($\chi^2/sd=2.76$, RMSEA=.077, SRMR=.060, NNFI=.92, CFI=.93). Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için ise Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı analizi yapılmıştır. Ölçeğin genel iç tutarlılık katsayısı .81, öz-kontrol alt boyutu .74 ve sorumluluk alt boyutu ise .79 olarak bulunmuştur. Bu incelemeler sonucunda ÖDÖ'ye yönelik ulaşılan değerlerin, alanyazında belirtilen geçerlik (Kline, 2014) ve güvenilirlik (Büyüköztürk, 2014) referans aralığına uygun olduğu ve bu çalışma kapsamında kullanılabilmesi söylenebilir.

2.3. İşlem

Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin madde havuzunu oluşturmak için 21. yüzyılın zaman tuzaklarına ilişkin alanyazın taranmış ve 28 maddeden oluşan bir madde havuzu meydana getirilmiştir. Madde havuzunun az olmasının nedenleri arasında bu konuda yapılmış olan çalışmaların az sayıda ve sınırlı olması önemli bir etkidir. Ayrıca bu çalışmalarda 21. yüzyılın zaman tuzakları arasında gösterilen çok sayıda sosyal medya platformlarının (Instagram, Facebook, Twitter vb.), çevrimiçi sohbet gruplarının (Whatsapp, Telegram vb.) ve çevrimiçi oyunların (PUGB, Valorant vb.) ölçek içerisinde birer madde ile sorulabilmesi madde sayısının az olmasına neden olmuştur. Madde havuzu oluşturulduktan sonra ölçeğin ilk versiyonu, görünüş ve kapsam geçerliğini değerlendirmeleri için ikisi rehberlik ve psikolojik danışmanlık, biri ölçme ve değerlendirme alan uzmanı olmak üzere üç uzmanın görüşüne sunulmuştur. Ayrıca bir Türkçe alan uzmanından da maddelerin anlaşılabilirliği konusunda destek alınmıştır. Alınan geri bildirim ve öneriler ışığında ölçekteki ifadeler gözden geçirilmiş ve madde sayısı 24'e düşürülerek ölçeğin uygulanacağı ilk form oluşturulmuştur. Bu form kullanılarak 10 kişilik bir çalışma grubuna ölçeğin pilot uygulaması yapılmıştır. Pilot uygulama sürecinde öğrencilerden anlamakta güçlük çektikleri maddeleri işaretlemeleri istenmiştir. Öğrenci geri bildirimlerine dayalı olarak, anlaşılmasında güçlük çekilen 4 madde belirlenmiştir. Bir Türkçe alan uzmanına danışılarak bu 4 madde üzerinde düzeltmeler gerçekleştirilmiştir. Ulaşılan son form ölçeğin faktör yapısını incelemek için 265 kişilik bir öğrenci grubuna uygulanarak AFA yapılmıştır. AFA sonucunda ulaşılan modelin uyumunun incelenmesi için 142 öğrenciden oluşan bir grup ile DFA yapılmıştır. Sonrasında ölçüt bağıntılı geçerliğin incelenebilmesi için 204 öğrenciye araştırma kapsamında geliştirilen ölçek ile Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği Kısa Formu ve Öz-Disiplin Ölçeği uygulanmıştır. Daha sonra iç tutarlılık ve iki yarı güvenilirliği için 146 kişiden oluşan öğrenci grubuna uygulama yapılmıştır. Son olarak, ilk uygulamadan 21 gün sonra test tekrar test güvenilirliği için 51 kişilik öğrenci grubuna

uygulama yapılmış ve ölçeğin geliştirilme, geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarına ilişkin süreç tamamlanmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması

Çalışmaya başlanabilmesi için ilk olarak araştırmacılar tarafından, çalışmanın etik açıdan uygunluğu için onay alınmıştır. Sonrasında çalışmanın öğrenciler üzerinde sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için etik kurul onayı ile birlikte çalışmanın yapılacağı devlet üniversitesinden gerekli olan resmi araştırma yapma izinleri alınmıştır. Verileri toplamak için araştırmacılar, her bir çalışma grubu için belirlenen fakültelere şahsen gitmişlerdir. Araştırmacılar veri toplamak için belirlenen sınıflara ayrı ayrı girmiş, araştırma içeriği ve ölçeklerle ilgili açıklamaları öğrencilere detaylı olarak anlatmışlardır. Araştırmaya katılma konusunda gönüllü olan öğrencilerden bilgilendirilmiş onam formlarını imzalamaları istenmiştir. Sonrasında ise gönüllü öğrencilerin ölçeği doldurmaları sağlanmıştır. Çalışma grupları için yapılan uygulamalar sırasıyla: Pilot uygulama için 8 dk, AFA için 8 dk, DFA için 4 dk, ölçüt bağımlı geçerlik için 10 dk, iç tutarlık ve iki yarı güvenilirliği için 4 dk, test tekrar test güvenilirliği için ise 5 dk kadar sürmüştür. Öğrenciler tarafından tamamlanmış olan ölçekler kontrol edilmiş ve eksik doldurulan ölçekler çalışmaya dahil edilmemiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin uygulanan ilk hali 24 maddeden oluşmaktadır ve bu 24 maddeden oluşan form ile geçerlik ve güvenilirlik analizlerine başlanmıştır. İlk olarak geçerlik ve güvenilirlik analizi için toplanan veriler bilgisayar ortamına girilmiştir. Sonrasında ise eksik veriler belirlenmiş, uç değerler kontrol edilmiş, normallik ve doğrusallık varsayımları incelenmiş ve çoklu bağlantı problemine ilişkin analiz gerçekleştirilmiştir. Öncelikle veri setinde yer alan kabul edilebilir düzeydeki boşluklara aritmetik ortalama değerler verilerek eksik verilere atama işlemi yapılmıştır. Daha sonra veri setinde normallik etkileyebilecek uç değerlere sahip oldukları için; AFA çalışma grubundan 4, DFA çalışma grubundan 2, ölçüt bağımlı geçerlik için oluşturulan çalışma grubundan 3 ve son olarak güvenilirlik analizi için oluşturulan çalışma grubundan 2 öğrencinin verileri çalışma dışı bırakılmıştır. Geriye kalan veriler için basıklık ve çarpıklık katsayılarının referans değer aralığı olan -1.50 ile +1.50 aralığında (Tabachnick, Fidell ve Ullman, 2007) olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda veri setinin normallik varsayımını sağladığı söylenebilir. Ölçeğin örtük yapısı AFA yardımıyla ortaya konmuştur. Faktör çıkarma tekniği olarak ise normallik varsayımının sağlanmasından dolayı en çok olabilirlik (maximum likelihood) yöntemi kullanılmıştır. AFA sonucunda elde edilen ölçeğinin tüm maddeleri arasındaki ilişkilerin ortaya konulması için ölçeği oluşturan maddeler arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. Ulaşılan değerler, ölçeğin tüm maddelerinin kendi aralarında anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu (.169 ila .620) ve çoklu bağımlı probleminin olmadığını (.90'dan küçük olduğunu) ortaya koymaktadır (Pallant, 2005). Model uyumu ise DFA yardımıyla ortaya konulmuştur. AFA da olduğu gibi DFA için de çok değişkenli normallikçe sahip modellerin standardizasyonunda sık olarak kullanılan bir yöntem olan en çok olabilirlik tercih edilmiştir. DFA'da çoklu uyum indekslerinden olan RMSEA, SRMR, NNFI ve CFI değerleri incelenmiştir. RMSEA ve SRMR uyum indeksleri için $.05 < x < .08$ aralığı kabul edilebilir, $.00 < x < .05$ aralığı ise mükemmel uyum düzeyi olarak tanımlanmaktadır. NNFI ve CFI uyum indeksleri için $.90 < x < .95$ aralığı kabul edilebilir, $.95 < x < 1.00$ aralığı ise mükemmel uyum düzeyi olarak ifade edilmiştir (Hu ve Bentler, 1999). DFA ile elde edilen Ki-Kare (χ^2/sd) değerleri için ise referans sınırı olarak $2 < \chi^2/sd < 3$ aralığı ve mükemmel uyum değeri olarak $0 < \chi^2/sd < 2$ aralığı kabul edilmiştir (Schumacker ve Lomax, 2016).

2.6. Etik Kurul Onay Bilgileri

Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu tarafından 02/12/2021 tarihinde 114 nolu toplantı ve 18 nolu karar sayısı ile gerekçe, amaç, yaklaşım ve yöntem açısından incelenmiş olup etik açıdan uygun bulunmuştur.

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırma kapsamında geliştirilmekte olan Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışmalarına ilişkin bulgular sunulmuştur.

3.1. Geçerlik Çalışmaları

Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin geçerliğini belirlemek için yapı geçerliği ve ölçüt bağımlı geçerlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

3.1.1. Yapı Geçerliği

Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin yapı geçerliğini belirlemek için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri gerçekleştirilmiştir.

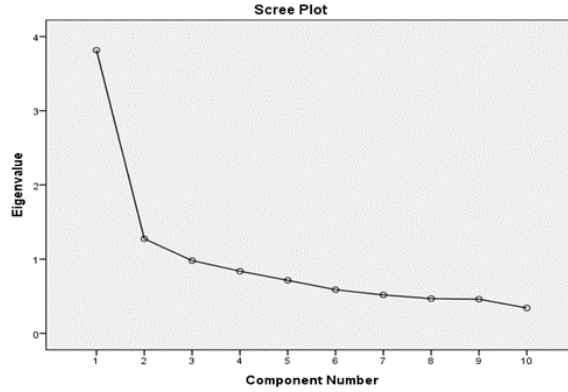
3.1.1.1. Açımlayıcı faktör analizi

Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin faktör yapısını incelemek için ilk olarak AFA yapılmıştır. AFA, 265 kişilik ikinci çalışma grubuna uzman görüşleri sonucunda oluşturulan formun uygulanmasıyla elde edilen veriler üzerinde yapılmıştır. AFA yapılmadan önce çalışma grubundan elde edilen verilerin AFA için uygunluğu Kaiser Meyer Olkin katsayısı (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi kullanılarak kontrol edilmiştir. KMO katsayısı, örneklem büyüklüğü açısından veri yapısının faktör analizine uygunluğunu ortaya koymaktadır. KMO katsayısı .60'ın altında ise veriler AFA için uygun değildir; 1.00'e yakın değerler ise verilerin AFA için uygun olduğunu gösterir. Bartlett Küresellik Testinin değerine ve anlamlılığına bakarak değişkenlerin birbirleriyle ilişkili olup olmadığı ve bu ilişkilerin yeterli düzeyde olup olmadıkları incelenmektedir (Büyüköztürk, 2014). Yapılan analizlerde Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin KMO değeri .84 bulunmuş ve Bartlett Küresellik Testi değerlerinin ($\chi^2=576.943$, $sd=45$, $p<.05$) anlamlı olduğu anlaşılmıştır.

Toplanan veriler faktör analizi yapmaya uygun olduğundan ölçeğin faktör yapısını incelemek için AFA yapılmıştır. Faktör çıkarma tekniği olarak ise en çok olabilirlik yöntemi kullanılmıştır (Kline, 2014). Bu yöntem, önceden belirlenmiş bir model için en uygun yapıyı ortaya çıkarmak adına kullanılır (Fabrigar, Wegener, MacCallum ve Strahan, 1999). Maddelerin genellikle .45 ve üzeri faktör yüklerine sahip olması istenmekte, ancak .32 ve üzeri yüklerle sahip maddeler de ölçekte kalabilmektedir (Tabachnick vd., 2007). Bu çalışma kapsamında faktör yük değerleri .40 ve üzeri olan maddeler ile analize devam edilmiştir. Ayrıca her iki faktöre de yük değeri atayan maddeler çalışma dışı bırakılmıştır.

Yapılan ilk analizin sonuçları, ölçeğin öz-değeri 1'den büyük olan 2 faktörde toplandığını göstermektedir. Devamında birden fazla faktör için yakın (fark .10'dan küçük ise) yük değerleri veren (Büyüköztürk, 2014), birden fazla faktöre .32'den çok yük değeri veren (Costello ve Osborne, 2005) ve madde faktör yük değeri .40'ın altında kalan 9 madde çalışma dışı bırakılmıştır. Kalan 15 madde, Varimax dik döndürme tekniği kullanılarak tekrar analiz edilmiştir (Büyüköztürk, 2014). Varimax dik döndürme tekniği sonucunda 5 madde daha çalışmadan çıkarılmıştır. Yapılmış olan son analizden sonra ortaya çıkan faktörün altında bulunan maddelerin içeriği incelenmiş ve ölçeğin kavramsal olarak uygun görülen tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Tüm bu analizlerin sonucunda ölçekteki madde sayısı 10'a inmiştir. Analizler sonunda elde edilen öz-değer grafiği (Şekil-3) incelenmiş ve ulaşılan tek faktörün yorumlanabilir düzeyde olduğu kararlaştırılmıştır.

Şekil 3. Açımlayıcı faktör analizi öz-değer grafiği (Scree Plot)

Alanyazında öz-değer grafiğindeki ani düşüşün (kırılma noktası), faktörlerin sayısı hakkında fikir verebileceği ifade edilmiştir (Bryman ve Cramer, 2001; Büyüköztürk, 2014). AFA neticesinde elde edilen faktörlerin öz-değerlerini gösteren Şekil-3 incelendiğinde, hızlı bir düşüşün gerçekleştiği sadece bir kayda değer faktörün var olduğu anlaşılmaktadır. Şekil-3'te birinci faktörden sonra çok hızlı bir düşüşün olduğu görülmektedir. Bir sonraki faktörlere bakıldığında ise grafiğin yatay olarak önemli bir düşüş olmadan devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olabileceği düşünülmüştür.

Yukarıda ifade edilen ölçütleri karşılayan 10 madde ve bu maddeleri içerisinde barındıran tek bir faktör bulunmaktadır. Ulaşılan tek faktörün kapsamında bulunan maddeler, içerikleri dikkate alınarak incelenmiş ve bu faktör "Modern Çağın Zaman Tuzakları" şeklinde isimlendirilmiştir. Son aşamada ulaşılan tek faktörün altında yer alan maddeler, faktör yükleri, açıklanan varyans, ortak varyans (communality) ve madde toplam korelasyon değerleri Tablo-1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Modern çağın zaman tuzakları ölçeğinin madde faktör yükleri, açıklanan varyans, ortak varyans ve madde toplam korelasyon değerleri

Madde	1.Faktör	Ortak Varyans	Madde Toplam Korelasyonu
Madde 1	.488	.238	.563
Madde 3	.615	.378	.674
Madde 4	.594	.353	.667
Madde 5	.454	.206	.546
Madde 8	.458	.210	.541
Madde 10	.669	.447	.694
Madde 13	.667	.445	.671
Madde 14	.696	.484	.689
Madde 20	.512	.262	.583
Madde 23	.449	.201	.488
Açıklanan Toplam Varyans:	%41.64		

Tablo-1 incelendiğinde, AFA sonucunda ulaşılan Faktör-1'in (modern çağın zaman tuzakları) toplam varyansın %41.64'ünü açıkladığı tek faktörlü bir yapının elde edildiği anlaşılmaktadır. Tek faktörlü desenlerde açıklanan varyansın %30 ve daha fazla olması yeterli görülebilir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2014). Görüldüğü gibi bu ölçek için madde faktör yük değerleri .45 ila .70 arasında değişmektedir. Ölçek geliştirme ve uyarlama sürecinde madde faktör yük değerinin alt sınırının .32 olması gerektiği ileri sürülmüştür (Tabachnick vd., 2007). Elde edilen sonuçlara bakıldığında ölçeğin tek faktörden meydana gelen yapısının madde faktör yük değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu ifade edilebilir (Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham, 2006).

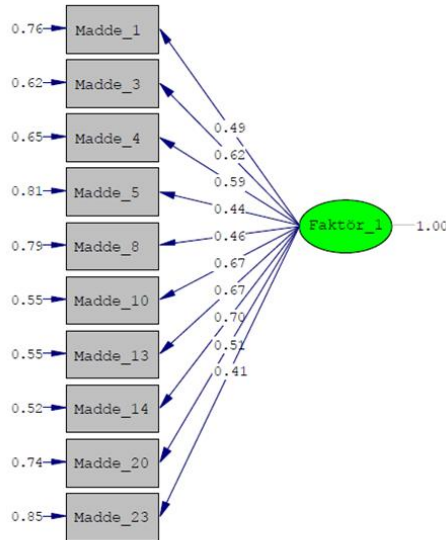
Tablo-1’de ayrıca Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin madde geçerliğini incelemek amacıyla düzeltilmiş madde toplam korelasyon değerlerine bakılmıştır. Ölçekte bulunan 10 maddenin, madde toplam korelasyon değerlerinin .49 ila .69 arasında değiştiği anlaşılmıştır. Madde toplam korelasyon değerleri yorumlanırken .30 ve üzeri değere sahip olan maddeler ölçmeyi amaçlanan özelliği ayırt etmek için yeterli ve kabul edilebilirdir. Bu bağlamda Tablo-1 incelendiğinde madde toplam korelasyon değerleri ile ölçeğin toplamının uyumlu olduğu görülmektedir (Field, 2009). Tablo-1’deki değerler göz önüne alındığında Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğini oluşturan tüm maddelerin, ölçek toplam puanı ile orta düzeyde ($.30 < r < .70$) ilişki içerisinde olduğu ve madde geçerliğini sağladıkları söylenebilir (Büyüköztürk, 2014). Ayrıca ölçekteki ortak varyanslar .20 ile .48 arasındadır. Ortak faktör varyansı 0 ile 1 arasında bir değer alır, bir madde için ortak faktör varyansının 1’e yaklaşması, ilgili maddenin varyansa yaptığı katkının yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Çokluk vd., 2014). Ortak faktör varyansının .20’den yüksek olması, ilgili maddelerin ölçekten çıkarılmasına gerek olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır (Şencan, 2005).

3.1.1.2. Doğrulayıcı faktör analizi

AFA işlemi sonucunda ulaşılan tek faktörlü ölçek yapısının, yapısal geçerliğinin sınanması amacıyla belirtilen yapıya ait tek faktörlü model, DFA ile test edilmiştir. DFA kuramsal alt yapıdan destek alınarak birçok değişkenden oluşturulan faktörlerin, gerçek verilerle ne düzeyde uyum gösterdiğini değerlendirmeyi amaçlayan bir analizdir. DFA yoluyla faktörler arasındaki ilişkilere dair ileri sürülen model ile gözlenen verilerin ne oranda uyduğuna yönelik istatistikî verilere ulaşılabilir (Sümer, 2000). DFA, Yapısal Eşitlik Modeli’nin (YEM) özel olarak kurgulanmış bir biçimidir (Fayers ve Hand, 1997) ve ölçeğin yapı geçerliğinin ortaya konması adına kanıt sunmaktadır (McIntire ve Miller, 2005). Ölçeğe ilişkin DFA yaparken, çok değişkenli normalliğe sahip modellerin standardizasyonunda sıklıkla kullanılan bir yöntem olan en çok olabilirlik (maximum likelihood) yöntemi tercih edilmiştir.

Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin, AFA sonucu oluşan 10 madde ve tek faktörlü yapısının sınanmasına ilişkin gerçekleştirilen DFA’nın Path Diyagramı Şekil-4’te sunulmuştur.

Şekil 4. Modern çağın zaman tuzakları ölçeği DFA sonuçları

Chi-Square=338.69, df=135, P-value=0.00000, RMSEA=0.067

Şekil-4 incelendiğinde, 10 madde ve tek faktörden oluşan Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin uyum indekslerinin anlamlı olduğu görülmektedir ($\chi^2=338.69$, $sd=135$, $\chi^2/sd=2.51$, $p=.00$). Uyum indeksi değerleri ise RMSEA=.067, SRMR=.062, NNFI=.91,

CFI=.93 olarak bulunmuştur. DFA sonucunda ulaşılan uyum indeks değerleri, geliştirilen ölçeğin model uyumunun kabul edilebilir düzeyde olduğu şeklinde yorumlanabilir (Kline, 2014). Yapılan işlemlerden sonra ortaya çıkan değerlerin kabul edilebilir olmasından dolayı hiçbir modifikasyon önerisi uygulanmamıştır. Daha sonra maddeler arasındaki t değerleri kontrol edilmiştir. Yapılan kontrol sonucunda t değerleri ile ilgili herhangi bir kırmızı ok bulunmamıştır. Bu durum ölçeği oluşturan tüm maddelerin .05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir (Seçer, 2018). Ayrıca Şekil-4'e bakıldığında ölçeğin Faktör-1'e ait standartlaştırılmış faktör yüklerinin .41 ila .70 aralığında değişmekte olduğu görülmektedir. Bu bakımdan tüm maddelerin hata varyanslarının referans değerden ($x < .90$) düşük olduğu söylenebilir (Çokluk vd., 2014). DFA'dan elde edilen bu bulgular doğrultusunda Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin model uyumunun kabul edilebilir değerlere sahip olduğu ifade edilebilir.

3.1.2. Ölçüt Bağıntılı Geçerlik

Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin ölçüt bağıntılı geçerliğini incelemek adına Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği Kısa Formu ve Öz-Disiplin Ölçeği arasındaki ilişkilere bakılmıştır ve ulaşılan sonuçlar Tablo-2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Modern çağın zaman tuzakları ölçeğinin ölçüt bağıntılı geçerliğine ilişkin bulgular

	Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeği	Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği	Öz-disiplin Ölçeği
Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeği	1.00		
Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği	.728**	1.00	
Öz-Disiplin Ölçeği	-.414**	-.453**	1.00

**p<.01, *p<.05

Tablo-2 incelendiğinde, Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin; Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği Kısa Formu ile pozitif yönde yüksek düzeyde ($.70 < r$), Öz-Disiplin Ölçeği ile negatif yönde orta düzeyde ($.30 < r < .70$) korelasyona sahip olduğu görülmektedir (Büyüköztürk, 2014). Ulaşılan bulgular göz önüne alındığında Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin ölçüt bağıntılı geçerliğinin sağlandığı söylenebilir.

3.2. Güvenirlik Çalışmaları

Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin güvenilirliğini saptamak amacıyla Cronbach Alpha iç tutarlık, Spearman Brown iki yarı ve test-tekrar test güvenirlilik analizi yöntemleri uygulanmıştır. Ulaşılan sonuçlar Tablo-3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Modern çağın zaman tuzakları ölçeğinin iç tutarlık, iki yarı ve test-tekrar test yöntemiyle hesaplanan güvenirlilik katsayıları

	İç Tutarlılık	İki Yarı Güvenirliliği	Test-Tekrar Test
Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeği	.815	.774	.822

Tablo-3 incelendiğinde Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin güvenirliliğinin tespit edilmesi amacıyla yapılan; Cronbach Alpha iç tutarlık (.815), Spearman Brown iki yarı (.774) ve test-tekrar test (.822) güvenirliliği analizlerinde ölçeğin tamamı için tespit edilen güvenirlilik değerlerinin .77 ila .82 arasında değiştiği görülmektedir. Ölçek geliştirme ve uyarlama araştırmalarında .70 ve üzeri güvenirlilik değerine sahip olan ölçekler güvenilir olarak kabul edilmektedir (Robinson, Shaver ve Wrightsman, 1991). Bu bağlamda Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin tamamının Tablo-3'teki değerler göz önüne alındığında; kabul edilebilir düzeyde iç tutarlık, iki yarı ve test-tekrar test güvenirlilik değerlerine sahip olduğu söylenebilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Zaman geri getirilemeyen, durdurulamayan ve sürekli akan özelliği ile insan yaşamının en önemli kaynağıdır. Zamanın doğru kullanımı, planlanması ve yönetilmesi, insanın bu en mühim kaynağı kolayca harcamamasına ve zaman tuzaklarına yakalanmamasına olanak sağlamaktadır. Ancak dünyanın her döneminde yaşayan bireyler için zaman önemli olsa da, yine her çağın kendine özel zaman tuzaklarından bahsetmek mümkündür. Nitekim yaşadığımız 21. yüzyıl bilgi çağında da zaman tuzakları, çağın getirdiği yenilikler ve özellikler çerçevesinde oluşmuştur. Bu çalışma, 21. yüzyıl bilgi çağının hızla dijitalleşen dünyasında ortaya çıkan zaman tuzaklarının ölçümünü sağlayarak, bunu sayısal veriler ve istatistik programları yardımıyla güvenilirliği ve geçerliği sağlanmış bir ölçek geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda ölçek geliştirme aşamaları hassaslık ve titizlikle gerçekleştirilmiş, akabinde tek boyutlu 10 maddelik Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeği geliştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda ortaya konan değerler ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla bu ölçeğin, zaman yönetimi ve zaman tuzaklarına yönelik tasarlanan çalışmalarda uzmanların yararlanabileceği bir envanter olarak kullanılabilirliği söylenebilir.

Zaman tuzakları, zaman yönetimi boyutlarından biridir. Alanyazın incelendiğinde zaman yönetimine dair ölçeklerin geliştirilmiş (Britton ve Tesser, 1991), Türkçeye uyarlanmış (Alay ve Koçak, 2002) ve birçok çalışmada uygulanmış (Başak, Uzun ve Arslan, 2008; Çerez, Yerlisu-Lapa, Tercan-Kaas ve Gülşen, 2021; Demir ve Alpullu, 2020) olduğu görülmektedir. Ancak zaman tuzaklarını veya harcatıcılarını ölçen bir ölçeğe yerli alanyazınımızda rastlanılmamıştır. Bu yönüyle araştırma sonucunda ortaya konan ölçeğin özgün olmasının yanında, zaman yönetimi konusunda araştırma yapacak olan araştırmacılara yeni bir alan açarak derinlik kazandırması beklenmektedir.

Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin ölçüt bağımlı geçerliğini incelemek amacıyla Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği ve Öz-Disiplin Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin, Öz-Disiplin Ölçeği ile negatif yönde ve anlamlı ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin, Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeğiyle pozitif ve anlamlı ilişki içerisinde olduğu görülmüştür. Bireylerin zaman tuzaklarına yakalanmadan hedeflerini ve amaçlarını gerçekleştirebilmeleri; sorumluluk, öz-kontrol ve öz-disiplin özellikleri ile ilişkili olabilir. Öz-disiplini yüksek bireyler kendini kontrol edebilen kişilerdir (Burger, 2006). Öz-kontrol düzeyinin artışı sosyal medya bağımlılığının düşmesini sağlamaktadır (Kaşıkçı, Denli ve Karaman, 2021). Ayrıca öz-kontrol ve öz-yönetim bireylerin içsel motivasyonunu artırmaktadır (Taş ve Tortumlu, 2021). Yani öz-disiplinin bireyin kendine hâkimiyetini artırdığı söylenebilir. Yapılan bir çalışmada öz-kontrol ile problemlili akıllı telefon bağımlılığı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (Kaymaz ve Şakiroğlu, 2020). Hem sosyal medya bağımlılığı hem de problemlili akıllı telefon kullanımı günümüzün önemli zaman harcatıcılarıdır. Bu bağlamda Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin, yerli alanyazınımızda kuramsal açıdan beklenen yönde kendisine bir yer bulacağı söylenebilir.

Bu araştırma içerisinde geliştirilen Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik analizleri, küçük bir şehirde yer alan bir devlet üniversitesinde öğrenim görmekte olan beliren yetişkinlik döneminde bulunan üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan farklı illerde (daha küçük ve büyük şehirler vb.) ve öğrenim düzeylerinde (üniversitede öğrenim görmeyen, şu an aktif olarak bir işte çalışan vb.) bulunan beliren yetişkinler üzerinde Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılmaması, önemli bir sınırlılık olarak gösterilebilir. Bu açıdan bakıldığında daha sonra yapılması planlanan çalışmalarda ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının farklı illerde yaşayan ve farklı öğrenim düzeylerine sahip beliren yetişkinleri de kapsayacak şekilde planlanması önerilebilir. Bu önerilere ek olarak Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeğinin, zaman yönetimiyle ilişkisi olduğu düşünülen demografik (cinsiyet, yaşanılan yer, SED vb.) ve sürekli değişkenlerle (yaşam doyumu, psikolojik zihinlilik vb.) ilişkisinin

incelendiği araştırmalarda kullanılması; hem ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik bulgularına hem de modern çağın zaman tuzakları kavramının kuramsal açıdan açıklanma sürecine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Akatay, A. (2003). Örgütlerde zaman yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 281-300.
- Alay, S. ve Kocak, S. (2002). Validity and reliability of time management questionnaire. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 9-13.
- Başak, T., Uzun, A. ve Arslan, F. (2008). Hemşirelik yüksek okulu öğrencilerinin zaman yönetimi becerileri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 7(5), 429-434.
- Boslough, J. (1990). The enigma of time. *National Geographic*, 177(3), 108-132.
- Britton, B. K. ve Tesser A. (1991). Effects of time management practices on college grades. *Journal of Educational Psychology*, 83(3), 405-410. doi:10.1037/0022-0663.83.3.405
- Bryman, A. ve Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS Release 10 for Windows: A guide for social scientists*. London: Routledge. doi:10.4324/9780203471548
- Burger, M. J. (2006). *Kişilik* (Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (19.Basım). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (21.Basım). Ankara: Pegem Akademi.
- Costello, A. B. ve Osborne, J. (2005). Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 10(1), 1-9. doi:10.7275/jyj1-4868
- Cüceloğlu, D. (1995). *İyi düşün doğru karar ver* (10.Basım). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Çerez, M. H., Yerlisu-Lapa, T., Tercan-Kaas, E. ve Gülşen, D. B. A. (2021). Üniversite öğrencilerinde serbest zaman yönetimi, serbest zaman egzersiz katılımı ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Journal of Physical Education & Sports Science/Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(1), 1-8.
- Çiftçi, H. (2018). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 417-434.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları* (3.Basım). Ankara: Pegem Akademi.
- Demir, G. ve Alpullu, A. (2020). Üniversite öğrencilerinin boş zaman yönetiminin değerlendirilmesi. *Eurasian Research in Sport Science*, 5(1), 94-102.
- Demirtaş, H. ve Özer, N. (2007). Öğretmen adaylarının zaman yönetimi becerileri ile akademik başarıları arasındaki ilişkisi. *Eğitimde Politika Analizleri ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 34-47.
- Durmaz, M., Hüseyinli, T. ve Güçlü, C. (2016). Zaman yönetimi becerileri ile akademik başarı arasındaki ilişki. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(7), 2291-2303.
- Erdem, R. (1999). Yöneticiler için zaman yönetimi. *Modern Hastane Yönetimi*, 3(7), 26-31.

- Fabrigar, L. R., Wegener, D. T., MacCallum, R. C. ve Strahan, E. J. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological Methods*, 4(3), 272-299. doi:10.1037/1082-989X.4.3.272
- Fayers, P. M. ve Hand, D. J. (1997). Factor analysis, causal indicators and quality of life. *Quality of Life Research*, 6(2), 139-150. doi:10.1023/A:1026490117121
- Fidan, F., Uçkun, G. ve Latif, H. (2005). Üniversite öğrencileri ne yapıyor? Zaman değerlendirme mi zaman geçirme mi? (Sakarya Üniversitesi Örneği). *İktisat İşletme ve Finans*, 20(233), 114-121.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (3.Basım). London: SAGE Publications Ltd.
- Gündoğdu, F., Boztaş, E. N., Güler, E., Akbaba, A. ve Varsoyoğlu, S. (2020). Hemşirelik bölümü öğrencilerinin zaman yönetim becerileri ve sosyal medya bağımlılık düzeylerinin belirlenmesi. *KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 5-16.
- Gürüz, D. ve Gürel, E. (2006). *Yönetim ve organizasyon bireyden örgüte* (1.Basım). Ankara: Nobel Yayınları.
- Hacıoğlu, N., Gökdeniz, A. ve Dinç, Y. (2009). *Boş zaman ve rekreasyon yönetimi örnek animasyon uygulamaları* (2.Basım). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L. (2006). *Multivariate data analysis* (6.Basım). New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Hall, B. L. ve Hursch, D. E. (1982). An evaluation of the effects of a time management training program on work efficiency *Journal of Organizational Behavior Management*, 3(4), 73-96. doi:10.1300/J075v03n04_08
- Hart, M. H. (1978). *The 100: A ranking of the most influential persons in history*. New York: Citadel Press.
- Haynes, M. E. (1999). *Kişisel zaman yönetimi* (1.Basım) (Çev. Yasar Bülbül). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Hickox, R. (2006). *Time: Friend or foe?*. USA, Bentonville: Rex Publishing.
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. doi:10.1080/10705519909540118
- Jha, P. K. (2008). *Time management: The art of stress-free productivity*. New Delhi: Global India Publications.
- Kanigel, R. (2005). *The one best way: Frederick Winslow Taylor and the enigma of efficiency*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kaşıkçı, F., Denli, Ö. S. ve Karaman, N. G. (2021). Gençlerde sosyal medya bağımlılığı ve sosyal dışlanma: Öz-kontrolün aracılık rolünün değerlendirilmesi. *Başkent University Journal of Education*, 8(1), 147-159.
- Kaymaz, E. ve Şakiroğlu, M. (2020). Bilinçli farkındalık ve bilişsel esnekliğin problemlili akıllı telefon kullanımı üzerindeki etkisi: Öz-kontrolün aracı rolü. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(38), 79-108.
- Kleijn, W. C., Van Der Ploeg, H. M. ve Topman, R. M. (1994). Cognition, study habits, test anxiety, and academic performance. *Psychological Reports*, 75(3), 1219-1226. doi:10.2466/pr0.1994.75.3.1219
- Kline, P. (2014). *An easy guide to factor analysis*. New York: Routledge.

- Koch, R. (2007). *The 80/20 principle: the secret of achieving more with less* (2.Basım). London: Nicholas Brealey Publishing.
- Kwon, M., Kim, D. J., Cho, H. ve Yang, S. (2013). The smartphone addiction scale: development and validation of a short version for adolescents. *PloS One*, 8(12), e83558. doi:10.1371/journal.pone.0083558
- Macan, T. H., Shahani, C., Dipboye, R. L. ve Phillips, A. P. (1990). College students' time management: Correlations with academic performance and stres. *Journal of Educational Psychology*, 82(4), 760-768. doi:10.1037/0022-0663.82.4.760
- Mackenzie, R. A. (1989). *Zaman tuzağı: Zamanı nasıl denetlersiniz?* (Çev. Yakut Güneri). İstanbul: Amacom İlgı Yayınları.
- McIntire, S. A. ve Miller, L. A. (2005). *Foundations of psychological testing* (2.Basım). New York: Sage Publishing Co.
- Noyan, C. O., Darçın, A. E., Nurmedov, S., Yılmaz, O. ve Dilbaz, N. (2015). Akıllı telefon bağımlılığı ölçeğinin kısa formunun üniversite öğrencilerinde Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 16(Özel sayı.1), 73-81. doi:10.5455/apd.176101
- Ökdem, M. (2019). Üniversitesi öğrencilerinin zaman yönetiminde düştükleri zaman tuzakları ve bunlarla başetme yolları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(1), 79-94.
- Pallant, J. (2005). *SPSS survival manual: A step guide to data analysis using SPSS for windows* (2.Basım). Australia: Allen & Unwin.
- Robinson, J. P., Shaver, P. R. ve Wrightsman, L. S. (1991). Criteria for Scale Selection and Evaluation. J. P. Robinson, P. R. Shaver & L. S. Wrightsman (Ed.), *Measures of personality and social psychological attitudes* içinde (ss. 1-15). San Diego: California Academic Press.
- Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. (2005). *Örgütsel psikoloji* (5.Basım). Bursa: Furkan Ofset.
- Schumacker, R. E. ve Lomax, R. G. (2016). *A Beginner's guide to structural equation modeling* (3.Basım). New York: Routledge.
- Scout, M. (1997). *Zaman yönetimi* (Çev. Aslı Çingil Çelik). İstanbul: Rota Yayınları.
- Seçer, İ. (2018). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci: SPSS ve LISREL uygulamaları* (2.Basım). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Smith, J. (1998). *Daha iyi zaman yönetimi* (Çev. Ali Çimen). İstanbul: Timas Yayınları.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlik* (1.Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Şimşek, M., Çelik A. ve Soysal A. (2007). *Zaman yönetimi ve yönetsel zamanda etkinlik* (2.Basım). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şimşir, Z. ve Dilmaç, B. (2021). The mediating roles of grit and life satisfaction in the relationship between self-discipline and peace: Development of the self-discipline scale. *Current Psychology*. doi:10.1007/s12144-021-01515-y
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. ve Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics* (5.Basım). Boston, MA: Pearson.
- Taş, M. A. ve Tortumlu, M. (2021). Esnek çalışma ortamındaki çalışanlarda öz kontrol ve öz yönetim, içsel motivasyon ve mutluluk ilişkisine dair bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 940-954.

- Topal, N. (2009). *Derste zaman yönetimi: İlköğretim 3. sınıf hayat bilgisi dersine yönelik bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Tortumlu, M., Uzun, K. ve Yanık, A. (2021). Time traps of the modern age: Views of young adults about time management. *Journal of Current Research on Social Sciences*, 11(3), 377-396. doi:10.26579/jocress.434
- Tutar, H. (2007). *Zaman yönetimi* (2.Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu [TDK] (2021). *Zaman*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr>
- Uysal, N. (1999). *Zaman kullanımı: İnsan kaynakları*. İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- World Economic Forum. (2020). *The future of jobs report*. Geneva: World Economic Forum.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 02/12/2021

No: 114/18

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Ekler

Modern Çağın Zaman Tuzakları Ölçeği*

MÇZTÖ						
Lütfen aşağıdaki maddelerin sizi ne ölçüde tanımladığını işaretleyiniz (X).						
Beni hiç yansıtmıyor (1), Beni tamamen yansıtmıyor (5) olacak şekilde bu maddelere puan veriniz.		Beni hiç yansıtmıyor	Beni pek yansıtmıyor	Beni biraz yansıtmıyor	Beni çoğunlukla yansıtmıyor	Beni tamamen yansıtmıyor
1.	Video platformlarını (Youtube vb.) kullanırken, kendimi ilgili-ilgisiz birçok şeyi izlerken yakalıyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
2.	Video platformlarını izlemek için ayırdığım sürenin dışına çıkıyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
3.	Çevrimiçi sohbet gruplarındaki (Whatsapp vb.) konuşmalara dalıp yapmam gereken işleri geciktiriyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
4.	Çevrimiçi sohbet gruplarındaki konuşmalara kayıtsız kalamıyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
5.	Çevrimiçi sohbet gruplarını anlık olarak takip ediyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
6.	Bir işte veya ders çalışırken göz ucuyla çevrimiçi sohbet gruplarına bakıp asıl işime odaklanmakta güçlük çekiyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
7.	Gün içerisinde sosyal medya platformlarına (Instagram vb.) gerektiğinden fazla zaman harcadığımı düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
8.	Sosyal medya platformlarını kullanmaya dalıp gün içerisinde kendim için yaptığım programı aksatıyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
9.	Bir bölüm TV dizisi veya programı izlemeyi planlamama rağmen bu sınırı aşarım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
10.	Çevrimiçi oyunlarda (PUBG vb.) çok vakit harcayarak, kendimi ve çevremdeki insanları ihmal ederim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

* Yüksek puan, zaman tuzaklarına yüksek düzeyde yakalandığına işaret etmektedir.

İpek Yolu Üzerinde Alternatif Güzergâhın Türkiye Açısından Önemi: Olası Türk Koridoru

The Importance of an Alternative Route on the Silk Road for Türkiye: A Possible Turkish Corridor

Dr. Öğr. Üyesi Baybarshan Ali KAZANCI¹, Öğr. Gör. İlteriş Kaan BARUN²

Öz

Ticaret yolları geçmişten bugüne kadar kültürel, tarihsel ve ekonomik menfaatler ile bölgesel ve uluslararası çekişmelere sahne olmuştur. Geçmişte İpek Yolunu kontrol altına alan ülkeler küresel alanda güç sahibi olmuş ve ekonomik kazanımlarını artırmışlardır. Global açıdan Doğu ile Batı arasında bir köprü olan İpek Yolu, ekonomik olarak büyüyene ve üretim fazlası elde eden Çin devleti için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, Çin devleti, gelişmiş ekonomilerin yer aldığı Avrupa kıtası ile ticaret hacmini artırmak için "Bir Kuşak Bir Yol" projesini dünyaya duyurmuştur. Böylece Avrupa – Asya ticaret ikileminde yeniden değerlendirilmeye alınan İpek Yolu; kuzey, orta ve güney olmak üzere üç farklı koridora ayrılmaktadır. Bu güzergâhlardan orta koridor, zaman, maliyet ve güvenlik açısından en uygun koridordur. İkinci Karabağ Savaşı ile Kafkas bölgesindeki dengeler Türk devletleri lehine değişmiş ve bunun sonucunda Zengezur havzası gündeme gelmiştir. Bu havzanın İpek Yolu'nun orta koridoru ile buluşması halinde Çin'den Avrupa'ya uzanan ticaret yolunun sadece Türk ülkelerinden geçme ihtimali "Türk Koridoru" kavramını ön plana çıkaracaktır. Bu kapsamda, İpek Yolu güzergâhında söz sahibi güçler olan AB, Rusya, Çin ve Türkiye'nin olası "Türk Koridoru" bağlamında yeni politika denklemleri oluşturma olasılığı bulunmaktadır. Türkiye ise ticaret yollarının ve iki kıtanın ortasında, üç tarafı denizlerle çevrili stratejik bir konumdadır. Dolayısıyla, bahsi geçen koridorun Bir Kuşak Bir Yol projesine bağlanması durumunda Türkiye'ye etkilerinin ekonomi politikası incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İpek Yolu, Türk koridoru, Bir Kuşak Bir Yol, Türkiye, ticaret yolları.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Trade routes have been the subject of cultural, historical, and economic interests and regional and international conflicts from the past to the present. Countries that controlled the Silk Road in the past have gained power in the global arena and increased their economic gains. The Silk Road, which is a bridge between the East and the West from a global perspective, is a great deal of importance for the Chinese state, which is growing economically and gaining production surplus; therefore, the State has announced the "Belt and Road Initiative" to the world in order to its trade volume with the European continent, where the developed economies are located. Thus, the Silk Road, which was re-evaluated in the Europe-Asia trade dilemma, is divided into three different corridors; north, middle, and south. Among these routes, the middle corridor is the most suitable corridor in terms of time, cost and security. With the Second Karabakh War, the balances in the Caucasus region changed in favor of the Turkish countries, and as a result, the Zengezur basin has been brought to the agenda. The fact that the trade route from China to Europe will pass only through Turkish countries emphasize the concept of the "Turkish Corridor", in case this corridor meets the middle corridor of the Silk Road. In this context, there is a possibility that the EU, Russia, China, and Türkiye, which are the powers that have a say in the Silk Road route, will create new policy equations in the context of the possible Turkish Corridor. Türkiye, on the other hand, is in a strategic position in the middle of trade routes and two continents, surrounded by seas

¹Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, kazanci@kku.edu.tr

²Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, i.kaanbarun@kku.edu.tr

on three sides. Therefore, the political economy of its effects on Türkiye will be examined, in case the aforementioned corridor is connected to the Belt and Road Initiative.

Keywords: Silk Road, Turkic Corridor, One Belt One Road, Türkiye, trade routes.

Paper Type: Research

Giriş

Dünya iktisadi tarihi incelendiğinde ticaret akışı Asya ve Avrupa arasında yaşanmış, doğu zenginleştiğinde ticaret sevkiyatları batıya, batı zenginleştiğinde ise bu sevkiyatlar doğuya yönelmiştir. Bu sevkiyatların asırlardır kullanıldığı güzergâh İpek Yolu olmuştur. İpek Yolunun varlığı böylece hem doğu toplumuna hem de batı toplumuna ekonomik kazanç sağlamış ve refah seviyesini yükseltmiştir. Doğuda yaşanan gelişmeler batı toplumunu uyandırmış ve kıtalar arası ticaret sayesinde kültürel ve sosyal anlamda değişimler tekâmül etmiştir. Batının sanayi devrimiyle birlikte kitlesel üretim ve teknolojiye atağa geçmesi küresel ekonomiyi geliştirmiş ve bu olgu global ticaret yollarının da çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir. Sanayileşmenin dünyada hızla yayılması ve ülkeler arasında yaşanan sömürge ve hammadde yarışı, yeni ticaret yollarının keşfi; bölgesel ve küresel savaşlara sebep olmuştur. Dünya savaşları ile yıpranan küresel ekonomi yerini soğuk savaşa bırakmış ve 1980’li yıllarda küreselleşme eğilimlerine ülkeler kayıtsız kalmamıştır. Günümüze gelindiğinde ise teknolojinin tüm dünyayı etkilemesiyle uluslararası ticaret ağları hem çeşitlenmiş hem de ülkeler arasında ulaşım süreleri kısalmıştır.

Küresel ticaretin lideri konumuna gelen Çin; üretim ekonomisiyle AB ülkelerine ihracat trendini yükseltmekte ve iki kıta arasındaki ticari hareketlilik deniz yoluna alternatif olarak kara ve demiryolu rotalarına yönelmekte olduğundan (Kulaklıkaya, 2013, s. 4) küreselleşmenin dinamo etkisiyle İpek Yolu rotası yeni fırsatlara imkân tanımaktadır. Nitekim Avrupa pazarına ticaretin daha verimli ve etkin bir şekilde yapılması planlanarak tarihsel birikim ile İpek Yolunu modernize etmek için Çin devlet başkanı tarafından “Bir Kuşak Bir Yol” projesi dünyaya lanse edilmiştir.

Dünya ticaretinin iki uç kompetan bölgesinden bir tarafı Avrupa Birliği’nin gelişmiş ülkeleri, diğer tarafı Asya’nın ve dünyanın ticari alanda yükselen ülkesi Çin’dir. Kuşak yol projesinin kapsamında yer alan Kuzey, Güney ve Orta Koridorları Çin’den Avrupa’ya ulaşacak üç ana koldan oluşmaktadır. Taşıma mesafeleri, iklim koşulları, güvenlik etmenlerine bakıldığında üç koridordan en uygunu orta koridor olabilir. Çin üzerinden sırasıyla Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa kıtasına ulaşan orta koridorun müktesebatı İkinci Karabağ savaşıyla yeni ticari kazanımlar elde etmiştir. Azerbaycan’ın bu savaşta galip gelmesi neticesinde Zengezur bölgesinden açılması planlanan demir ve karayolu hamlesi Türkiye’nin coğrafi konumunu güçlendirecek girişimlerdendir. Zengezur bağlantısının kurulmasıyla orta koridora yeni arterin açılma ihtimali uluslararası denklemleri değiştirebilecektir.

Orta koridorun Zengezur bölgesine temas etmesi durumunda Çin’den gelen ticaret kervanlarının yalnızca Türk ülkelerine uğrayarak diğer ülkeleri saf dışı bırakıp Avrupa’ya erişebilme olasılığı “Türk Koridoru” mefhumunu zihinlere getirmektedir. Bu koridorun açılması ve istenilen düzeyde gelişmesi halinde Türkiye’nin; en önemli iki ticaret ortağı Çin ve AB ile münasebetlerini, Asya kıtasındaki hegemonyasını sürdürmekte kararlı olan Rusya ile politik oyunlarını incelemekte yarar vardır. Bu minvalde İpek Yolu panoramasından bakıldığında Çin-AB-Rusya üçlüsünün göbeğinde bulunan Türkiye için olası “Türk Koridoru”nun başta ekonomik olmak üzere etkileri bu makalenin ilham kaynağı olmuştur.

Bu çalışmada, ilk olarak Doğu-Batı düzleminde dünya ticaretini en çok meşgul eden AB, Rusya, Çin ve Türkiye’nin mevcut makro ekonomik görünümünden esinlenerek ve dörtlü ülke demetinin aralarında gerçekleştirdiği ticari ilişkiler ihracat matrisinden faydalanarak açıklanacaktır. Akabinde doğudan batıya açılması halinde olası Türk Koridoru bölgesel ve küresel faktörler ışığında irdelenecek, ilgili koridorun Çin tarafından dünyaya duyurulan “Bir

Kuşak Bir Yol” projesine bağlanması ile Türkiye’nin bu duruma ne gibi reaksiyonlar gösterebileceği ve gelecekte nasıl hareket etmesi gerektiği politik ortamda tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Doğu-Batı Düzleminde Ticaret Yollarının Stratejik Önemi

Dünya ticaret tarihinde kara yolu üzerinden gerçekleşen ekonomik hareketlilik Doğu-Batı eksenli gerçekleşmiştir. Çay yolu, tuz yolu, baharat yolu, kral yolu ve ipek yolu gibi hatları kontrolünde bulunduran ülkeler jeopolitik olarak güçlenmiştir. Ayrıca siyasi, politik ve askerî denklemde stratejik itibara haiz dönemin süper gücü olmuşlardır. Ticaret yollarını kaybedenler ise en büyük gelir kaynaklarını yitirerek tarihin tozlu sayfalarında yerlerini almışlardır.

Ticaret yollarının oluşumlarında coğrafi, ekonomik, siyasi, kültürel, sosyal politikalar ve pazar imkanları gibi birçok etmen söz konusudur. Başta ticari amaçla oluşturulan bu ağlar ticaret güzergâhlarının ve yerleşim yerlerinin gelişimine hız katmıştır. Zaman zaman bu yolların nitelikleri, işlevleri ve lojistik merkezlerinin kontrol edilme isteği ülkeleri karşı karşıya getirerek birçok savaşa neden olmuştur (Nikaein, 2019, s. 7). Böylece ticaret yolları her çağda medeniyet beşiği olmuş ve günümüze kadar jeostratejik anlamda dinamizmini korumuştur.

Tarihsel çerçevede İpek ve Baharat yolları, Türk Dünyası için kayda değer ölçüde siyasi, ekonomik ve politik anlamda tartışılmaz bir gerçektir. Hassaten son yüzyılda enerji kaynakları gibi stratejik görülen ürünler ve ekonomik dengeler bu coğrafyada yoğunlaşmıştır. İletişim ve ulaşım vasıtalarının hızla gelişmesi, bilgiye kolay ulaşım gibi hususlar dünya ticaret hacmini sürekli genişletmiştir. Dolayısıyla ekonomik sermaye İpek Yolu nedeniyle bu bölgelere yönünü çevirmiştir (Tezer, 2016, s. 13).

Dünyadaki küresel güçlerin temeli ekonomik güce bağlı olduğundan ticaret yollarının hakimiyeti güç babında ve dünya tarihi boyunca süregelen siyasi üstünlük mücadelesi özellikle İpek Yolu nezdinde ülkelerin hakimiyet mücadelesine birçok kez ev sahipliği yapmıştır (Beckwith, 2011, s. 76). Nitekim İpek Yolu insanlık tarihinde Doğu-Batı arasında ekonomi disiplinine silinemeyecek izler kazınmıştır.

Tezer’e (2016) göre dünyanın gelişmiş ekonomileri çoğunlukla maruz kaldığı ekonomik durgunluk ve doğu ekonomilerinin hızlı büyüme göstermesi İpek Yolunun uğrak noktası olan ülkeler için önemini daha da artırmıştır. Dünyayı saran Covid-19 pandemisi düşünüldüğünde yaşanan küresel ekonomik durgunluk, gelişmekte olan ülkelere Türkiye ve Çin’i küçültememiş ve aksine bu iki ülke pozitif ekonomik büyüme rakamlarını elde etmiştir. Gelişmiş ekonomilerin yer aldığı AB ise ekonomik hacimlerinde daralma ile karşılaşmıştır. Enerji ihracatına dayalı ekonomik kırılganlığı bulunan Rus ekonomisi küresel dalgalanmalardan nasibini alarak küçülmüştür. Esasında dünyayı saran pandemi krizi ticari hareketliliği minimize ettiği için ekonomik büyüme rakamlarının net bir görünüm ifade etmeyeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Dünya Bankası veri tabanından elde edilen verilere göre düzenlenen tablo 1’de İpek Yolu güzergâhında kilit rolü olan ülkeler grubu değerlendirmeye alınmıştır.

Tablo 1. İpek Yolu ülkelerinin makro ekonomik görünümü (2020)

	GSYH (Milyar Dolar)	Büyüme Oranı (%)	Nüfus (Milyon)	Yüz Ölçümü (Kara Alanı Milyon km ²)	Dış Ticaret Hacmi Milyar (Dolar)	Dış Ticaret/GSYH (%)
Avrupa Birliği	15276	-5,93	447	3999	11328	85
Çin	14723	2,3	1402	9424	4645	34
Rusya	1483	-2,95	144	16376	568	46
Türkiye	720	1,75	84	769	388	60
Toplam	32202		2077	30568	16929	
Dünya	84578	-3,405	7753		35549	56,25

Kaynak: World Bank veri tabanından elde edilen veriler, yazarlar tarafından derlenmiştir.

Tablodaki ülke grubunun karasal yüzölçümü, dünyanın karasal yüzölçümünün %20'sini oluşturmaktadır. Bu açıdan dünyanın beşte birini kaplayan ülkeler; dünya ülkeleri ile hem ikili hem de çoklu ilişkilere ekonomik, ticari, politik tesir etmektedir. Dolayısıyla kara ve deniz ticaret yolları da bu etkileşimlerden bir tanesidir. Yıllık GSYH üretiminde ise 14,723 trilyon dolar ile Çin Halk Cumhuriyeti'ni 28 üyesi bulunan Avrupa Birliği takip etmektedir. Bu cihette İpek Yolu projesinde ilk iki sırayı alan AB ve Çin başat roledir. Rusya ise 1,4 trilyon dolarlık GSYH yapısal sürecini yürütmektedir. Türkiye ise 2020 yılı itibarıyla 720 milyar dolar düzleminde son yıllarda büyüme oranında pozitif ivme yakalamaya çalışmaktadır. 447 milyon nüfuslu Avrupa kıtasının ticareti yurtiçi hasılabın %85'ine tekabül etmiş ve ülkeler kümesi içerisinde zirveye yerleşmiştir. İhracata dayalı büyüme stratejisi izleyen Türk ekonomisi, ticaret hacmini genişletme payesi ile yeni imkanlar üretmeye çalışmakta ve ticaretin hasılabına oranı %60'ı bulmaktadır. Rusya'nın bu oranı ise %46'dır. En çok nüfusa sahip ülke yine Çin olmakla birlikte GSYH'nin dış ticarete oranı baz alındığında %34 düzeyi hasıla potansiyeline göre dış ticarete yeterli parlaklığı yansıtmamaktadır. Dış ticaret açısından bu veriye bakıldığında, yeni ticaret imkanları ile yurtiçinde üretilen malları İpek Yoluyla en büyük pazarlardan Avrupa'ya ulaşmak istemesinin temel sebebi gösterilebilir. Küresel fotoğraf üzerinden inceleme gerçekleştirildiğinde ülkeler kümesi 32 trilyon dolar ile yıllık dünya GSYH'sinin %38'ini üretmektedir. Aynı ülkeler dünya nüfusunun yaklaşık %26'sına hâkim olmakla birlikte dünya ticaret hacminin %47,6'sı ile uluslararası ticaret ağları küresel gündemi meşgul etmektedir.

Tablo 2. İpek yolu güzergâhındaki stratejik ülkelerin ihracat matrisi (2020, milyon dolar)

	Avrupa Birliği	Çin	Rusya	Türkiye
Avrupa Birliği		278.332	82.024	79.001
Çin	463.965		50.584	23.040
Rusya	136.963	57.180		20.356
Türkiye	82.133	2.866	4.506	

Kaynak: Trade Map verilerinden elde edilerek hazırlanmıştır.

Ülke gruplarının kendi aralarında ifa ettiği dış ticaret verileri tablo 2'de ihracat matrisi ile açıklanmıştır. Rakamlar dikkate alındığında ikili dış ticaret en çok Çin ve AB arasında yaşanmaktadır. Çin devletinin AB ülkelerine ihracatı yıllık 463 milyar doları bulurken, AB'nin Çin'e yaptığı ihracat ise 278 milyar dolara erişmektedir. Asya-Avrupa dış ticaret hacimlerinin daha ciddi seviyelere çıkabilmesinin emareleri tabloya yansımaktadır. Türkiye ve Rusya mal ihracatında AB ve Çin kadar yüksek seviyeleri göremese de gerek enerji sevkiyatı gerekse iki kıta arasında mal ticaretinin geçiş güzergâhlarından biri olması hasebiyle hatırda tutulmalıdır. Dolayısıyla küresel pastadan büyük pay alan AB ve Çin, stratejik konumları bulunan Türkiye ve Rusya ile kurdukları ilişkilerin ticari çıkarları ne yönde şekillendireceği zihinleri meşgul etmektedir.

Dünya ticaretinin üretim odağında bulunan Çin, ölçek ekonomisini kuran ve global firmaların çok sayıda endüstri tesisi açtığı merkezdir. Çin topraklarında üretilen ürünlerin batıya doğru taşınmasından dolayı deniz, kara, hava, demir ticaret yolları Asya'nın doğusundan başlayarak batıya doğru gitmektedir. Ancak tarihte doğu ile batı arasındaki ulaşımın pahalı ve zor olmasından ötürü İpek Yolunun rolünü günümüzde bile koruduğu gözlemlenmektedir. Çin ve batı arasında halen önemini koruyan İpek Yolu sanayileşme etkisiyle görevini tamamlamıştır (Bonavia, 1999, s. 273). Yeni İpek Yolu projesine müttefik arayan Çin, Batı ile ilişki kurmaktan kaçınmamakta ve ulaşabileceği ülkelere erişmek istemektedir. Uluslararası arenada bölgeselleşme faaliyetlerini Çin ile birlikte yürüten Rusya ise Avrasya Ekonomik Birliği bağlamında Asya kıtasında nüfuzunu devam ettirme gayretindeyken aynı zamanda Modern İpek Yolu üzerinde politik ve ekonomik saikler ile ortak çalışma yürütmektedir (Katıtaş, 2019). İlgili projenin gerçekleşmesi için Rusya ile yakın ilişkiler kuran Çin, Rusya'nın hâkim olduğu bölgeleri göz önünde tutarak hareket etmekte ve Avrupa'ya uzanan koridor alternatifleri

önermektedir (Chen ve Mardeusz, 2015, s. 6). Çin, kendi menfaatleri doğrultusunda ticaret kollarını dünyaya yaymak için birçok ülkeyle çok yönlü ilişkiler kurmaktadır. Bu mantalitede modern yolun iki uç noktasından biri Çin, diğeri Avrupa ülkeleridir. Denizyolu, havayolu ve karayolu koridorlarını entegre hale getirecek ticaret güzergâhları Avrupa – Çin eksenli gelişmektedir.

Avrupa'ya ekonomik ivme katabilecek aktörlerden birisi olarak Çin ön plana çıkmaktadır. Çin tarafından yapılan ekonomik girişimler, Avrupa Birliği kapsamında tüm ülkelere aynı düzlemde yaklaşmaktan ziyade tek tek değerlendirilmektedir. Avrupa'nın yaşadığı iktisadi sorunlar düşünüldüğünde son yıllarda parlayan Çin faktörü göz ardı edilemez. Öyle ki, İngiltere ile 2015 yılında imzalanan ortak bildiri, 2017 yılında Çin'in dünyaya duyurduğu "Bir Kuşak, Bir Yol" projesinin görüşülmesi; İsviçre ile serbest ticaret anlaşmasının imzalanması, İtalya ile İpek Yolu projesi için mutabakat yapılması Avrupa'dan her ülke ile farklı girişimler yürütüldüğünün misallerindedir (Çağan Elbir, 2019). Bu sebeple hem Asya hem de Avrupa kıtasında toprak parçaları olan Türkiye, güvenilir denizyolu ve karayolu bağlantısı ile Doğu-Batı arasında kontak görevini üstlenmektedir.

Tarihte İpek Yolunun uğrak yeri Anadolu topraklarıdır. Asya, Avrupa ve Orta Doğu'nun birleştiği noktada bulunan Türkiye, Çin'den başlayacak Modern İpek Yolunun Avrupa içlerine kadar uzanacak bağıntının merkezindedir. Çin ile Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesi adına önemli destek sunması beklenen proje, istenilen hedeflere ulaşıldığında Türkiye kanadına bir dizi avantajlar getirecektir. Bilhassa kara ve demir yolu ağının ekonomik fırsatlarını çeşitlendirecektir (Karagöl, 2017). Küresel ticarete yeni ufuklar katacak Zengezur koridoru ile (Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye arasında açılacak kara ve demir yolu) ticari hareketliliğin getirmiş olduğu çoklu ilişkiler, petrol ve doğalgaza ihtiyaç duyan ülkelerin, enerji zengini Türk Cumhuriyetlerini yeni İpek Yolu projesine dahil edebilecektir. Esasında bu koridor yalnızca Türk ülkeleri değil aynı zamanda bölge ülkeleri (Rusya, İran, Ermenistan, Çin, AB) hem ekonomik hem askeri hem de politik yeni taktikler üretebilecektir. Bu kertede doğudan başlayıp batıya uzanan istikrar köprülerinden bir tanesi Türk Koridoru olabilecektir.

2. Doğunun Batıya Açılan Yeni Kapısı: Türk Koridoru

İpek Yolunun geçtiği hatlar boyunca ortaya çıkan güç mücadeleleri, bu yola hâkim olan devletleri yeni çözümlere yöneltmiştir. Bu yolun araştırılması sonucunda Hunlar zamanında Çin'den Batıya doğru Kuzey ve Güney İpek Yolu olmak üzere temelde iki ulaşım yöntemi bulunmuştur (Rzayev and İsayev, 2012, s. 22). Bu tarihi yollar toplamda üç ana kola ayrılmıştır. Bunlardan biri Çin'den başlayıp Rusya üzerinden giden kuzey güzergâh; ikinci güzergâh yine Çin'i başlangıç olarak Kazakistan, Azerbaycan ve Türkiye aracılığıyla gelişen orta güzergâh; üçüncü yol yine Çin'den başlayarak Güney Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, İran ve Türkiye ile nihai hedef Avrupa kıtasına ulaşan demir yollarıdır (Kulaklıkaya, 2013, s. 3). Bu doğrultuda İkinci Karabağ Savaşını Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı kazanması neticesinde orta güzergâhın yeniden canlandırılmaya çalışılmasına dönük ipek yoluna yeni bir heyecan katmıştır. 2017 yılında eski adıyla Türk Konseyi Genel Sekreter Yardımcısı Ömer Kocaman, "İpek Yolu'nun önemini Çin'den Avrupa'ya uzanan bir yol olduğunu, günlük 1 milyar dolar olan ticaret hacminin önümüzdeki yıllarda 3-4 milyar dolar bandına çıkabileceğini" belirtmiştir (Turkic Council, 2019, s. 122). Türk ülkelerinin Doğu-Batı arasında ulaşım hattını oluşturması ile transit geçişinde, lojistik bağlantılarında çıkar sağlayabilecektir.

Yeni adıyla Türk Devletleri Teşkilatı'nın dört üyesinden üçü (Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan) karayla çevrili ve açık denize erişimleri olmamasına rağmen, Gürcistan üzerinden Türkiye'ye bağlandıklarında bu fırsatı elde edebilmektedir. Bu tür bölgesel ve uluslararası jeopolitik olaylar, Türk Konseyi üye devletlerinin üzerinde bulunduğu orta koridorun itibarını artırmıştır. Bunlar arasında Asya ve Avrupa arasındaki artan ticaret, Çin'in tarihi İpek Yolu'nu restore etme çabaları ve Türkiye-Rusya ve Türkiye-İran ilişkileri sayılabilir (Doğan, 2014).

Harita 1. Zengezur koridoru

Kaynak: Anadolu Ajansı

SSCB döneminde Zengezur bölgesinin Ermenistan'a bırakılması, Türkistan coğrafyasını parçalama atılımı Ruslar tarafından taktiksel bir adımdır. Bu bölge 40-45 kilometre eninde olmakla birlikte Azerbaycan'ı Nahçıvan'dan ayıran konumdadır. Nüfusunun %70'i 1920 yılı itibari ile ahalisi Türklerden teşekkül Zengezur'a Ermeniler aktarılmış ve Türkler katledilerek ve göçe zorlanarak 1986'da bu oran yüzde 40'lara indirilmiştir (Kızıl, 2016, s. 5). Böylece Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü bozulmuş, 2020 yılında 44 gün süren İkinci Karabağ savaşı Ermenistan'ın bozguna uğraması ile neticelenmiştir. Ateşkes anlaşmanın 9. Maddesinde; tüm ekonomik faaliyetlerin önündeki engellerin kalkarak ve Azerbaycan ile Nahçıvan arasında kara ulaşım yolunun açılacak olması başta Azerbaycan olmak üzere Türk ülkelerinin diplomatik zaferdir.

Azerbaycan, bilhassa Zengezur koridoru üzerinde kara ve demir yolu ulaşımının faaliyete geçmesi için yoğun çaba göstermektedir. Ermenistan kısmında kalan 43 kilometrelik kısmın inşası için Rusya ile görüşmeler yapılacak olmasının nedeni Ermenistan havzasındaki demiryolları mülkiyetinin Rusya'ya ait olmasından kaynaklanmaktadır. Yukarıdaki haritaya göre Ordubad'dan Velidağ'a kadar 158 kilometrelik demir yolu hattı tamir edilecek ve Velidağ'da sona eren hat, Ermenistan sınırına kadar 14 kilometre uzatılacaktır. Horadiz'den Ordubad'a kadar ise yeniden 166 kilometrelik yeni demir yolu inşa edilerek hattın bir bütün şekilde tamamlanması planlanmaktadır. Demiryolu projelerine paralel olarak vücuda getirilecek kara yolu bağlantısı ile Ermenistan, Rusya, İran ve Türkiye'ye kesintisiz ulaşım elde edilecektir (Rehimov, 2021).

Zengezur koridoru Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin doğrudan bağ kurmasının yanında bölge ülkeleri de kendi çıkarlarına göre hareket edebilecektir. Bölge ülkelerinden Ermenistan, küresel pazarda zayıf olması ve lokasyon itibariyle küresel ticarete açılmamasına rağmen yeni oluşturulacak koridor ile Avrupa ve Asya kıtasından ekonomik fayda sağlayabilecektir. Avrupa kıtasının doğudan gelen ticaret hatları çeşitlenebilecek ve yol kısalarak Asya kıtası ile ilişkiler artabilecektir. Bu pencereden bakıldığında elde edilen kazanım yalnızca bir zaferden ibaret değildir. Aynı zamanda ekonomik, siyasi, sosyolojik gibi çok yönlü politika kartları bölgesel ve küresel dinamikleri etkileyebilecektir. Bu açıdan genel fotoğraf,

“Zengezur Koridoru” isminin bir bölgeye vurgu yapması hasebiyle yetersiz kalması ve açılacak koridor Türk Coğrafyasının direkt bağlantı kurabilecek olması, İpek yolu ticaretine yeni opsiyon oluşturması ve İpek Yolunun Zengezur bağlantısı ile Avrupa’ya yalnızca Türk ülkeleri üzerinden köprü kuracak olmasından dolayı “Türk Koridoru” literatüre kazandırılmalıdır. Bu koridorun güçlenmesi ve serbestlik kazanması halinde; Çin tarafından global kapsamda öne sürülen “Bir Kuşak Bir Yol” projesine getirileri ve handikapları vardır.

3. Güzergâhın Türk Koridoruna Bağlanması: Bir Kuşak Bir Yol

Küresel hafızanın varlığını kabullenerek İpek Yolunun günümüz dünyasına entegre edilip daha cazip hale getirilmesi adına 2013 yılında başlayıp ve hızla birçok ülkenin kabullendiği ve paydaş olmayı hedeflediği “Bir Kuşak Bir Yol” projesi yüzyılın ticari ve ekonomik projesi olarak adlandırılmıştır. Bir Özbek atasözünde “Kâinatta iki büyük yol vardır. Gökyüzünde Samanyolu, yer yüzünde İpek Yolu” söylemi bu yolun itibarını çok net bir şekilde anlatır niteliktedir (Tutar ve Koçer, 2019). İpek Yolu olarak literatüre geçmiş bu yol, tek bir güzergâh olarak tanımlanmamaktadır. Öyle ki dönemsel konjonktür, siyasi değişim ve güvenlik sebepleri ile başlangıç ve bitiş noktası haricinde değişimler ve gelişimlere uğramıştır. Burada amaç ticaretin kesintisiz sürdürülebilirliği olarak açıklanabilir. Değişik kaynaklardan çıkartılan ortak bilgi ışığında Çin’den başlayıp Avrupa’ya kadar devam eden bu yolun 6400 km uzunluğa sahip olduğu belirtilmektedir (Düğen, 2011, s. 118).

Doğu-Batı arasında ticari menfaatin arttırılmasına yönelik adımlar hem Avrupa hem de Çin tarafından desteklenmektedir. Ticari yollar ve ticarete konu olan ürünlerin niteliği bakımından çeşitli projelerin Çin tarafından finanse edilmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Çin, küresel ticaretteki %12’lik pay ile uluslararası mecrada adından söz ettiren ülkedir. Ek olarak ticari hacmini büyütme hedefi ile daha büyük coğrafyalara yayılmak için para politikalarını araç olarak kullanmakta, düşük faiz ve uzun dönemli vade ile kredi teşviklerinde bulunmaktadır. Örnek olarak; global ölçekte yaşanan krizin etkisini kırmak için 392,6 milyar dolar Avrupa kıtasına, 568 milyar dolar Asya kıtasına yatırım yapmıştır. Toplamda 1.985 trilyon dolar dünya genelinde yatırım miktarından bahsedilmektedir (İstikbal, 2021). Çin, sadece ekonomik değil aynı zamanda güvenlik, siyasi ve sosyolojik politikaları etkin şekilde kullanma gayretindedir.

Ticaretin aksamaması ve ticari hacmin genişlemesi maksadı ile alınan önlemler içerisinde Çin’in kuşak yolu güvenlik önlemlerini genişletmesi meselesi ayrı bir parantez olarak incelenmelidir. Enerji tüketim konusunda çok yüksek bir grafik çizen Çin devleti, enerji bağımlılığında yaşadığı tehditleri en aza indirmek ve Avrupa pazarına ulaşmada yaşanan ABD tehdidine karşı önlem olarak savunma sektöründe çalışmalar gerçekleştirmektedir (Brands, 2019). Geniş perspektiften bakıldığında; kuşak yolunun aksamaması ve güvenlik zafiyeti yaşanmaması, Orta Doğu ve Orta Asya ülkelerinde siyasi karmaşanın son bulması, terör faaliyetlerinin yerini etkin devlet otoritesine bırakması adına çok yönlü politikalar yürütülmektedir. Bunun en temel nedeni ekonomik ve ticari istikrarı sürdürmektir. Spesifik bir örnek vermek gerekirse Çin yönetiminin Afganistan arazilerinde Taliban unsurlarının ülke idaresini tekrar eline almasını politik ve siyasi perspektiften destekleme gayretindedir. Ekonomik anlamda vermiş olduğu desteğin yanı sıra uluslararası ticaret hattında etkinliği bulunan ülkelere de aynı politikayı izlemelerini önermektedir (BBC, 2021).

Dünya ticaretinin güvenli, istikrarlı ve sorun teşkil etmeyecek nitelikte vuku bulması dünya ülkelerinin müşterek olduğu noktalardan birisidir. Yukarıda bahsi geçen bu tür bölgesel ve küresel sorunlar dünya ticaretinin istikrarına gölge düşürecek mantalite oluşturduğu için global ölçekte dünya ticaretine yön veren ülkeler, ticareti sürdürme adına riskleri minimize etmek istemektedir. Aynı şekilde bu ülkeler kazanım elde edemeyecek problemler ile karşılaştığında kimi zaman başka çözümler aramakta kimi zaman kazanımlarını güçlendirmek için ulaşım maliyetlerini azaltacak çareler üretmektedir.

Çin Halk Cumhuriyetinden başlayarak Asya kıtasındaki Türk Cumhuriyetleri ve Hazar Denizini aşarak Kafkaslar bölgesinden Türkiye'ye ulaşan İpek Yolunun orta koridoru dikkate değer güvenli bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin'den bir yılda Avrupa'ya giden konteynırların %96'sının denizyolu ile sevk edildiği düşünüldüğünde karayolu ile yapılan sevkiyatın %4'ünün kuzey koridorundan olması hasebiyle orta ve güney koridorun neredeyse işlemediği sonucuna ulaşılmaktadır. Halbuki orta koridor kuzey koridoruna göreceli olarak karayolunu 2000 km ve deniz yolunun sevkiyat süresini 1/3 oranında kısaltmaktadır. Hali hazırda yıllık 600 milyar dolar tutarında ticaret trafiğinden pay alacak potansiyeli bulunmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, 2021). Literatürde Nahcivan veya Zengezur ismiyle geçen Türk Koridorunun oluşturacağı stratejik değer, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ile kıyaslandığında yeni koridorun 340 kilometre daha kısalması öngörülmektedir. Toplamda kuzey koridoruna nispeten Çin'den Avrupa'ya ulaşacak ticaret yolu 2300 km kısaltmaktadır.

Faaliyete geçirilmesi durumunda Türk koridorunun yeni ticari ve ekonomik olanaklar üreteceği aşikardır. Esasında ticaret ilişkileri bakımından değerlendirilmeye alındığında bu koridor İpek Yolunun orta koridoruna yeni bir kol ekleyerek Avrupa-Asya arasında en kısa koridor olacaktır. Üstelik çok taraflı ticarete yeni bir düzen getirecek olup yolcu taşımacılığı ve nakliye maliyetlerini azaltacağı için bölge ülkelerinin iştahını kabartacaktır. Ayrıca Zengezur koridorunun orta koridor ile oluşacak ticaret bağlantısını Çin-AB-Türk Cumhuriyetleri denkleminin yanı sıra Afganistan, İran, Rusya gibi bölge ülkelerinin ikili ticaret faaliyetlerinde kullanabilme ihtimali uluslararası arenada çok yönlü politikaları olumlu yönde derinleştirebilecektir. Bu cihette Türkiye, "Bir Kuşak Bir Yol" projesinin canlanmasının ve bu makalenin nüvesini oluşturan Türk Koridorunun lokomotif ülkesidir. Türk Cumhuriyetleri ile kurulan tarihsel bağlar vasıtasıyla Türk Devletleri Teşkilatına yoğunlaşması, Avrupa ve Asya arasında karayolunun yanı sıra Akdeniz ve Karadeniz ile denizyolu taşımacılığı ile en güvenilir lojistik ülkelerinden biri olması Türkiye'nin Türk Koridoruna yeni politika denklemlerini doğurmaktadır.

4. Türk Koridorunun Türkiye Politikasına Olası Etkileri

Üç tarafı denizlerle çevrili olan ve dünya ticaret piyasalarına açılan özel bir kapı olan Türkiye toprakları, asırlardan en gözde coğrafyalardan biridir. Tarihi ticaret yollarını organize edebilecek kapasite ve donanımı bulunan Türkiye'nin bölgesel politikalarda optimum ticari seçenekleri tikanan ilişkilere yön verebilecektir (Kazancı, 2021: 170).

Türk koridorunun canlanmasını öngören girişimler Türkiye'yi köprü konumuna getirecek hem kendi çıkarlarını gözetecek hem de güzergâh noktalarında olan ülkelerin ticari kazanımlarına ivme katabilecektir. Küresel çapta tefekkür edildiğinde dünya gündemini her yüzyılda meşgul edecek Türk Koridoru; bir demet kazanımların yanında olumsuzlukları içinde taşıyabileceği için bahsi geçen koridorun iki yönlü değerlendirilmesi elzemdir.

Türkiye'nin orta koridorda aktif rol alma girişimi ile Çin ürünlerinin iki kıta arasında güvenilir şekilde teslim edilmesi girişimi paralellik göstermektedir. Bu bağlamda Trans Kafkasya ve Orta Asya hidrokarbon rezervlerinin demir yolu ağları ve boru hatlarının Avrupa'ya iletimi ile İpek Yolu ticari atılımının örtüşmesi Türkiye'nin masada elini güçlendirmektedir. Mamafih, Türkiye alacağı transit geçiş ücretini bilançosuna ekonomik kazanç olarak aktarabilir.

İkinci Karabağ savaşı sonrası yeniden şekillenen Kafkasya haritası Türk Koridorunun güzergâhını netleştirmiştir. Bu güzergâhın rotası hem zaman hem maliyet açısından ticaretin daha sürdürülebilir olmasını mümkün kılacaktır. Özellikle yeni adıyla Türk Devletleri Teşkilatının üyeleri için Türk Koridoru, anahtar rolü üstlenerek kültürel birlikteliği perçinleyecek ve doğrudan bağlantı imkânı elde edecektir. İlave olarak bu teşkilatın hamiliğini yapan Türkiye, ekonomik faaliyetlerini ve gelişimlerini bu ülkelerle büyütebilecek, İpek Yolunun modernizasyonuna dolaylı yoldan bürokratik destek verebilecektir.

Son yıllarda Türkiye'nin mega projelerde gösterdiği gelişim, ulaşımın ve lojistiğin önemini vurgulamaktadır. Havalimanı, Marmaray, hızlı tren, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Çanakkale Köprüsü, tüp geçitler, yeni demir yolu güzergâhlarının oluşturulması arasında transit geçiş ülkesi olma yolunda atılmış adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu projelerin oluşturulması ve bir program kapsamında yürütülmesi açısından bölgesel ve global bir güç olma yarıışı içerisinde Türkiye'yi masada görmek gerekmektedir.

Orta koridorun merkezinde bulunan Türkiye aracılığı ile ürünlerin Avrupa'ya taşınması Rusya'yı bypass edecek ve kısalan ulaşım mesafesi Çin açısından politika kartlarını güçlendirecektir (Dal, 2017). Rus topraklarından uzaklaşan transit geçişler bir nebze de olsa dış politikada saldırgan ve kural tanımazlık tutumunu törpüleyebilir. Bu panorama; Rusya, Çin ve Türki Cumhuriyetleri ile ortak hareket etme düşüncesi Türkiye'ye yeni fırsat penceresi açacaktır. Sürdürülebilir ticaretin Avrupa'ya ulaşması, ham madde ve yarı mamul açığı çeken doğu ülkelerinin ihtiyacını karşılama düşüncesi Türkiye'nin ekonomik açıdan beklentilerini arttırmaktadır. Değişime uğrayan dünya ticaretine entegre olmak için sıkıntı çekmemek ve bu düzende belirleyici konumda bulunmak adına gerekli yatırımların finansmanı konularında yeni ekonomi politikaları oluşacaktır.

Çin ekonomisinde peyda olan üretim fazlasının Avrupa'ya ulaştırılması için 2017 yılında Çin'den kalkan 42 vagonluk ihracat treni orta koridor ile Marmaray'dan geçip Prag'da demiryolu seferini tamamlamıştır (Turhan, 2019). Çin ile AB arasında gelişmelerin henüz küresel ekonomiye yeterince yansımaları durumunda ticaretin büyümesi, lojistiğin gelişmesi, ulaşım altyapısının güçlenmesi gerekir. Bu olgular gerçekleştiğinde özel sektör ilerlemesini ve bölge ekonomilerinin bütünleşmesini destekleyecektir. Çin-Hindistan-Avrupa üçgeninde ticaretin artmasının ve ekonomik bütünleşme araçlarından biri Türkiye olacaktır. Hal böyle iken ticari geçiş ülkesi Türkiye hem Asya hem de Avrupa kıtasındaki ülkeler ile siyasi, politik ilişkileri yapıcı tutma konusunda bir dizi problemler yaşamaktadır.

Kuşak yol projesinin Doğu Türkistan (Uygur Özerk Bölgesi) başkenti Urumçi'nin duraklardan biri olması (Çakan, 2017, s. 45-46), Türkiye'nin Doğu Türkistan'da yaşanan soykırımı ülke içinde ve uluslararası arenada dile getirmesi Çinli yöneticileri rahatsız etmektedir. Bu rahatsızlık ikili ilişkilerin istenildiği seviyede ilerleyemediğini göstermektedir. Aynı şekilde kültürel perspektiften bakıldığında coğrafi sebeplerden dolayı iki ülkenin birbirinden çok farklı yapıda olması, dilsel farklılığın yanında iki ülke dilini konuşabilen uzmanların azlığı sorunlardan bir diğeridir (Durdular, 2016, s. 91-92).

Avrupa Birliği organları ile yaşanan göçmen krizi, Doğu Akdeniz çıkar çatışmaları, Türkiye'nin iç işlerine karışma gibi siyasi, politik ve sosyolojik sorunların ekonomi politikalarına negatif tesiri olabilir. Türkiye'nin uluslararası ticaret ağının transit ülke olması halinde Çin'den Avrupa'ya taşınan düşük maliyetli ürünler, Türk iç pazarının Avrupa'ya ihracat direncini kırabilir ve uzun vadede kronikleşen dış ticaret açığını büyütebilir. Ancak tüm olumsuzluklara karşın Türkiye'nin en önemli ticaret ortağının AB olduğu unutulmamalıdır. Avrupa ülkeleri tarafından bakıldığında ticaret koridoru olarak Rusya ve Türkiye arasında seçim yapacak olsa bu sorunun cevabı kuvvetle ihtimal Türkiye olacaktır.

Uluslararası ticaretin ağının geçiş noktası olmanın avantajının yanı sıra, daralan ürün ve hizmet sıkıntısının gelişmekte olan ülkelere pozitif yansımaları Türkiye açısından olumlu sonuçlanması adına üretimin teşvik edilerek doğu ve batı arasında üretici ülke konumuna gelmesi kaçınılmaz bir gerçeklik olmalıdır. Teknoloji ve savunma sanayi ürünlerindeki gelişim ihracat rakamlarına bu stratejik konum sayesinde daha da fazla etki etmelidir. Kuşak olarak adlandırılan bu tarihi yolun geçmişte stratejik noktalarını elinde bulunduran Osmanlı ile aynı talihsizliği yaşamamak adına sadece ulaşım ülkesi olmaktansa üretimin tarafı olan ülke olmak şartıyla iç yatırımlar teşvik edilmelidir.

Sonuç ve Öneriler

Ülke ekonomilerini gelişmişlik düzeyine çıkarmak isteyen ülkeler için ihracata dayalı büyüme modeli ticaret ile mümkün kılınmaktadır. Ölçek ekonomisini yakalayan bir ülke elindeki üretim fazlasını ikili – çoklu iş birlikleri ile dış dünyaya pazarlayamadığında istenilen refah seviyesine ulaşamamaktadır. Tüm bu etkenler birleştiğinde ekonomik büyüme trendini yıllar bazında istikrara bağlayabilen ülkeler ticaretin beşiği olmaktadır.

Kıtalararası ticaretin boyutunu belirleyen ve sıcak – soğuk savaflara davetiye çıkaran küresel ve bölgesel ticaret yollarıdır. Bu noktada onlarca asır dünya ticaret gündemini meşgul eden İpek Yolu güç mücadelelerine sahne olmuştur. 21. Yüzyıl ticaretinin Avrupa kanadını AB ülkeleri, Asya kanadını Çin oluştururken, İpek Yolunun geçiş ülkelerini Türkiye ve Rusya oluşturmaktadır. Dörtlü ülke demetinin dünya ticaretinde yaklaşık %46'lık pasta payını aldığı düşünüldüğünde İpek Yolunun modernizasyonu dünya ekonomisine çeşitlilik getirecektir. Yapbozun parçalarını birleştirecek gerekirse bu ülkeleri bir araya getirecek unsur İpek Yoludur. Çin tarafından yakın dönemde kamuoyu ile paylaşılan “Bir Kuşak Bir Yol” projesi, İpek Yolunu canlandırıp düşük maliyetli ürünlerini gelişmiş Avrupa pazarına ulaşmayı hedeflemektedir.

İpek Yolunun tarihten günümüze kabul gören Kuzey, Orta ve Güney olmak üzere üç farklı koridoru bulunmaktadır. Kuzey koridoru Rus topraklarından, orta ve güney koridoru Türkiye topraklarından Avrupa kıtasına erişmektedir. Bahsi geçen orta koridor kuzey koridoruna göre 2000 km daha kısa ve güvenlidir.

Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşını kazanması Zengezur koridorunun faaliyete geçme olasılığı ile birleşince orta koridora yeni kol açılma ihtimali Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerine heyecan katmıştır. Zengezur kara ve demiryolunun işlerlik kazanması orta koridoru 340 km daha kısaltarak kuzey güzergâha görece toplam 2340 km ulaşım tasarrufu sağlayacaktır. Zaman ve maliyet açısından en uygun gözükken bu güzergâh üzerindeki ticaret Çin'den Avrupa'ya yalnızca Türk ülkeleri üzerinden sağlanacağı için “Türk Koridoru” tanımı literatüre kazandırılmalıdır. Merkezi Asya'daki Türk devletlerinin hamisi konumunda bulunan Türkiye, Türk Koridorunun öncü ülkesi olmak durumundadır. Bu ülkeler arasında hem konumu hem ekonomisi hem de gelişmişlik düzeyi bakımından en güçlü ülke Türkiye Cumhuriyetidir.

Siyasi ve ideolojik etmenler devre dışı bırakıldığında birçok kıtayı içine alan ve büyük ekonomik kazançların habercisi olan bu proje Türkiye'nin değişimi, gelişimi ve en önemlisi yükselişi açısından değer atfetmektedir. Üretim ve ticaretin içinde bulunduğumuz yüzyılı değiştirmesi ve tüketici alışkanlıklarına dayalı pazarlama politikası ile pazar payını arttırmaya yönelik ülkelerin lokomotif görevi görmesi Türkiye'nin tüm ticari denklemlere eklenmesini elzem kılmaktadır.

Son dönemde Türk ekonomi sisteminde yaşanan değişimler ihracata dayalı bir ekonomik modelin oluşması adına atılan adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşük işçi ücreti ve düşük kur politikası ile Avrupa pazarına göz kırılması bu durumun en önemli göstergesidir. Teknoloji ve bilişim alanında yapılan yatırımların büyüklüğü ve etkisi henüz meyvesini vermemiş olsa dahi küçük adımlar büyük adımların habercisi niteliğindedir. Bölgesel anlamda yaşanan güvenlik krizleri, terör kışkacında bulunan coğrafyanın yarattığı savunma harcamaları ve bu krizlere dayalı göçmen problemleri Türkiye'nin ekonomik görünümüne etki etmektedir.

Bir başka açıdan bakılacak olursa, Çin – Avrupa arasında gerçekleşen ticaretin büyük bir bölümünün deniz yolu ile gerçekleştirilmesi politikası geçerliliğini korumaktadır. Türkiye Cumhuriyeti böylesi büyük bir projenin içerisinde olacak ise gerekli kota ve teşvik anlaşmaları yapmalıdır. Lojistik açıdan güçlü altyapı oluşturmayı hedefleyen Türk yatırımcıların yatırımlarını garanti altına alması Türk devletinin görevi olmalıdır. Yerli üreticiyi teşvik etme ve ihracatı artırma konusunda yeni atılımların bu proje ile geriye gitmesi olası tehditler arasında

bulunmaktadır. Ulaşımın ucuzlaması Çin malının ülke içerisinde bulunurluğunu arttırması piyasayı etkileyecektir. Böyle bir senaryo durumunda Türk Koridoru hem dış ticaret açığını arttıracak hem ülke ekonomisini derinden yaralayabilecektir.

Geniş bir perspektiften bakıldığında ve bu sorunların çözümü dahilinde projenin gerçekleşmesi ile Çin daha güvenli ve daha komplike bir geçiş yolu sağlayacaktır. Alternatif güzergâhların güvenlik tehdidinin çok yüksek olması ve siyasi karmaşanın varlığı da orta koridorun kabul edilirliliğini gözler önüne sermektedir. Bu minvalde Osmanlı'nın geçmişte yapmış olduğu ticareti izleme ve sadece yol sunma geleneğinden uzaklaşarak üretim ve ticaretin ortaklaşa yürütüldüğü, iç pazarın ve üreticinin desteklendiği bir proje oluşturmak Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ve yükselişi açısından çok önemlilik arz etmektedir.

Kaynakça

- Beckwith, I. C. (2011). *İpek yolu imparatorlukları*. (K. Yıldırım Çev.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Bonavia, J. (1999). *The silk road: from Xi'an to Kashgar*. Hong Kong: Odyssey Publications Ltd.
- Brands, H. (2019). *China is determined to reshape the globe*. <https://www.aei.org/op-eds/china-is-determined-to-reshape-the-globe> (Erişim Tarihi: 30.11.2021).
- British Broadcasting Corporation (2021). *Çin, taliban yönetimindeki Afganistan'a 31 milyon dolarlık gıda, aşı ve ilaç yardımı yapacak*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58501145> (Erişim Tarihi: 03.09.2021).
- Chen, X. & Mardeusz J. (2015), China and Europe: Reconnecting across a new silk road global economy the european. *Financial Review*, 1-12.
- Çağan, E. H. (2019). *Yeni ipek yolunun cazibesi AB'nin başını döndürüyor*. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/YENI-IPEK-YOLU-NUN-CAZIBESI-AB-NIN-BASINI-DONDURUYOR> (Erişim Tarihi: 01.10.2021).
- Çakan, V. (2017). Yeni ipek yolu projesi: Beklentiler sorunlar ve gerçekler. *Asya Araştırmaları Dergisi*, (1), 35-51.
- Dal, E. P. (2017). *Kuşak ve yol projesi, Çin'in yeni vizyonu ve Türkiye*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/-kusak-ve-yol-projesi-cin-in-yenivizyonu-ve-turkiye/960778> (Erişim Tarihi: 28.11.2019).
- Doğan, Z. (2021). *Türkiye-İran: Orta asya pazarları için tır savaşları*. <https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2014/12/turkey-iran-war-over-trucks-central-asia.html> (Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- Durdular, A. (2016). Çin'in "Kuşak-Yol" projesi ve Türkiye-Çin ilişkilerine etkisi. *Avrasya Etüdüleri*, 77-97.
- Düğün, T. (2011). 21. yüzyılda ipek yolu. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*. 46-52.
- İstikbal, D. (2021). *Çin yatırımlarına ekonomi politik yaklaşım 2005-2019*. <https://www.setav.org/cin-yatirimlarina-ekonomi-politik-yaklasim-2005-2019> (Erişim Tarihi: 19.10.2021).
- Karagöl, E. T. (2017). Modern ipek yolu projesi. *SETA Perspektif*, 174, 1-7.
- Katıtaşı, G. (2019). Asya'da Çin ve Rus bölgeselciliği: Modern ipek yolu projesi ve Avrasya ekonomik birliği. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, (7), 119-141.
- Kazancı B. A. (2021). *Türk cumhuriyetleri arasında olası gümrük birliği ve diğer entegrasyon modellerinin analizi*. Doktora Tezi. Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

- Kızıl, Ö. (2016). Zengezur koridorundan Azez'e Türk dünyasında yapay set krizi. *2023 Dergisi*, (180), 22-28.
- Kulaklıkaya, Ö. (2013). Modern ipek yolu-orta asyanın küresel ekonomiye açılan kapısı. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, 1-7.
- Nikaein, G. (2019). *Tarihi ticaret yollarının kent ticaret merkezine etkileri, ipek yolu örneği (Bursa ve Tebriz kentleri)*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Rehimov, R. (2021). *Zengezur koridoru Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni bağlantı sağlayacak*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/zengezur-koridoru-turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-yeni-baglanti-saglayacak/2259193> (Erişim Tarihi: 08.10.2021).
- Rzayev, M. ve İsayev E. (2012). Türk halklarının ekonomik-kültürel ilişkilerinde tarihi ipek yolunun rolü. *Turan-Sam Dergisi*, 4(14), 21-27.
- Tezer H. (2016). 21. asırda ipek yolu ekonomileri ve Türk dünyasının ekonomik gelişim süreci. F. Atasoy (Ed), *İpek Yolunda Turizm* içinde (ss. 13-36). Ankara: EPAMAT Matbaacılık.
- Trade Map (2021). <https://www.trademapp.org> (Erişim Tarihi: 13.11.2021).
- Turhan, C. (2019). *Bir kuşak bir yol projesinin ilk transit treni Avrupa'ya uğurlandı*. <http://www.tcddtasimacilik.gov.tr/haber/355/> (Erişim 28.11.2019).
- Turkic Council (2019). *10th anniversary of the Nakhchivan agreement*. Baku.
- Tutar, F. K. ve Koçer F. Ş. (2019). Çin'in yeni ipek yolu projesi: Bir kuşak bir yol. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 618-626.
- Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı (2021). Türkiye'nin çok taraflı ulaştırma politikası. https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulasirma-politikasi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- World Bank. (2021). <https://data.worldbank.org/?locations=TR-EU-CN-RU> (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Sağlık Okuryazarlığının Sağlıklı Yaşam Farkındalığı İle İlişkisi: Yozgat İli Örneği

The Relationship between Health Literacy and Healthy Life Awareness: The Case of Yozgat Province

Dr. Öğr. Üyesi Durmuş GÖKKAYA¹, Merve Nur ALPASLAN²

Öz

Günümüzde hastalıklarla mücadele eden toplumlar yerine sağlıklı yaşam sürdürme davranışlarının geliştirildiği bir toplum yapısı ve bilinci öne çıkmaktadır. Bireylerin bu bilinci kazanması sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam farkındalığının yüksek olmasıyla ilişkili olabilmektedir. Bu kapsamda araştırma, sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam farkındalığı arasındaki ilişkiyi incelemeyi esas almıştır. Veri toplama araçları olarak “Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği” ve “Sağlıklı Yaşam Farkındalığı Ölçeği” kullanılmıştır. Yozgat ilinde yürütülen araştırmaya 403 birey katılmıştır. Veriler çevrimiçi (online) platformlardan toplanarak SPSS programında analiz edilmiştir. Verilerin analizlerinde tanımlayıcı istatistikler, normallik, güvenilirlik, korelasyon ve basit doğrusal regresyon analizleri kullanılmıştır. Sonuç olarak, araştırmaya katılan bireylerin hem sağlık okuryazarlık düzeylerinin (3,86) hem de sağlıklı yaşam farkındalıklarının (3,88) puan düzeyinde olduğu görülmüştür. Bununla birlikte korelasyon analizi sonucuna göre, sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam farkındalığı alt boyutlarının tümü arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Regresyon analizi sonucuna göre ise, sağlık okuryazarlığının sağlıklı yaşam farkındalığı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür ($F:170,995$, $p<0,05$). Regresyon katsayısı pozitif yönlüdür ($B:0,557$) ve sağlık okuryazarlığı arttıkça sağlıklı yaşam farkındalığının arttığı gözlemlenmiştir. Öneri olarak, bireylerin sağlıksız yaşam alışkanlıklarının toplum bazında gözden geçirilmesi ve bireylere yönelik sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam eğitimlerinin verilmesi hem bireysel hem de toplumsal sağlık farkındalığının artmasına teşvik edeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, sağlık okuryazarlığı, sağlıklı yaşam farkındalığı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Today, instead of societies struggling with diseases, a society structure and consciousness in which healthy living behaviors are developed comes to the fore. Individuals gaining this awareness may be related to high health literacy and awareness of healthy living. In this context, the research is based on examining the relationship between health literacy and healthy living awareness. “Türkiye Health Literacy Scale” and “Healthy Life Awareness Scale” were used as data collection tools. 403 individuals participated in the research conducted in Yozgat province. The data were collected from online platforms and analyzed in the SPSS program. Descriptive statistics, normality, reliability, correlation and simple linear regression analyzes were used in the analysis of the data. As a result, it was seen that both health literacy levels (3.86) and healthy life awareness levels (3.88) of the individuals participating in the study were at the point level. In addition, according to the results of the correlation analysis, it was determined that there was a positive and significant relationship between all sub-dimensions of health literacy and awareness of healthy living ($p<0.05$). According to the results of the regression analysis, it was observed that health literacy had a significant effect on awareness of healthy living ($F:170,995$, $p<0.05$). The regression coefficient is positive ($B:0.557$), and it has been observed that as health literacy increases,

¹Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, durmus.gokkaya@bozok.edu.tr

²Yozgat Bozok Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, alpaslanmervenur@gmail.com

awareness of healthy living increases. As a suggestion, it is thought that reviewing the unhealthy living habits of individuals on a community basis and providing health literacy and healthy life trainings for individuals will encourage both individual and social health awareness to increase.

Keywords: Health, health literacy, awareness of healthy life

Paper Type: Research

Giriş

Sağlık ve hastalık konusu günlük hayatta insanların ve toplumların en öncelikli alanıdır. Başka bir ifadeyle sağlık insanın temel yaşam kaynağı olduğu için günlük hayatındaki yeri ilk sırada gelmektedir. Ancak insanın yaşam tarzına ve davranışlarına bakıldığında sağlık konusuna yeterince önem vermediği hatta sağlıksız davranışlar benimsendiği görülebilmektedir.

Sağlık konusu çok yönlü bir kavram ve çeşitli alanlardan etkilenmektedir. Bununla ilgili olarak Henrick Blum (1974, s. 4) sağlık kavramına bir çerçeve çizerek 4 temel unsurdan etkilendiğini açıklamaktadır. Bu unsurlar; 1-çevre, 2-kalıtım, 3-sağlık hizmetleri ve 4-davranıştır. Bu unsurlar ele alındığında; ilk olarak çevre “insanların oluşturdukları topluluklarla yaşadıkları ortam” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu TDK, 2021a). İnsanların kendilerinin dışında ortamdaki edindikleri tüm sağlık ve hastalık davranışlarına ise çevre sağlığı adı verilmiştir (Prüss-Üstün vd., 2016, s. 85). İnsanın yaşadığı bu çevrenin sağlığı üzerine etkisi yadsınamaz bir gerçektir. İkinci olarak kalıtım ise, çevrenin insana kazandırdığı sağlık ve hastalık etkilerinin kromozomlar yoluyla nesiller arası aktarılması sonucunda ortaya çıkmıştır (TDK, 2021b; Tunçbilek vd., 2002, s. 2). Üçüncü unsur sağlık hizmeti ise, insanların yaşamlarını sağlıklı olarak devam ettirebilmeleri için sağlık sistemini tedarik eden ve insanı ve sistemi bir arada barındıran bir yapı olarak adlandırılmaktadır (Çelikay ve Gümüş, 2010, s. 180). Son olarak davranış ise “sağlık perspektifinden”, sağlığın iyileştirilmesi-geliştirilmesi, hastalıkların önüne geçilmesi ya da erken fark edilip tedavi sürecine geçilmesidir (Conner, 2001, s. 6509).

Sağlığın genel durumuna etkisi olan bu dört temel durumun etki düzeylerinde farklılıklar gösterdiği ve önem sırasına göre çevre, davranış, kalıtım ve sağlık hizmetleri olduğu belirlenmiştir (Öztürk ve Kıraç, 2019, s. 383). Son yüzyılla birlikte hastalık çerçevesi yön değiştirmiş ve kronik hastalıkların artışı söz konusu olmuş ve bu nedenle insanların sağlık davranışları günümüzde çok daha fazla önem kazanmıştır (Sezgin, 2013, s. 77). Bununla birlikte insanın hayata bakış açısına ve içinde yetiştiği aile, çevre, toplum ve ülkeye bağlı olarak geliştirdiği değerler, tutumlar, davranış kalıpları ve alışkanlıklar yaşam tarzını oluşturmaktadır. Bu kapsamda insanın sigara, alkol ve uyuşturucu madde gibi bağımlılık yapan zararlı ürünleri kullanması, kişisel hijyenine dikkat etmemesi, sağlık ihtiyaçlarını geciktirmesi ve hekim önerilerini göz ardı etmesi, tehlikeli araç kullanması, iş sağlığı ve güvenliğine dikkat etmemesi gibi hayatında gösterdiği birçok davranış sağlığın üzerinde olumsuz etkilere sahiptir (Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2015, s. 30; Tengilimoğlu, vd, 2015, s. 71). Bu kapsamda Sağlık Bakanlığı'nın 2008 yılında Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın (SDP) bileşenlerine sonradan eklediği “daha iyi bir gelecek için sağlığın geliştirilmesi ve sağlıklı hayat programları” maddesiyle de davranış faktörünün önemine dikkat çekmekte ve bu konuyla ilgili yeni sağlık politikaları oluşturmaktadır (Akdağ, 2015, s. 170). Sağlığın korunması ve geliştirilmesine yönelik davranış değişikliği oluşturmak, insanların sağlıklarını ilgilendiren konularda talepte bulunan ve karar veren konuma getirebilmek için, sağlık eğitimi başta olmak üzere sistemin ve vatandaşların birçok yönden desteklendiği süreç genel olarak sağlığın geliştirilmesi şeklinde yorumlanmaktadır (Aba, 2020, s. 160).

SDP'nin ikinci fazında Sağlık Bakanlığı, ortaya koyduğu politika ve alınan kararlarla sağlıklı yaşamı teşvik programları uygulama yönüne gitmektedir. Bu kapsamda sağlıklı yaşam kültürü teşvik programları, sağlıklı beslenme, hareketli yaşam tarzı, tütünle mücadele, ruh sağlığının korunması, bağımlılıkla mücadele ve sağlık okuryazarlığı gibi sağlığın korunması ve

geliştirilmesi programları hayata geçirilmiştir (www.saglik.gov.tr). Bu süreçte sağlığın geliştirilmesi kapsamında insanlara sağlıklı yaşam davranışları kazandırılması, sağlık okuryazarlığının yükseltilmesi ve sağlık yaşam farkındalığının kazandırılması ayrı bir önem kazanmaktadır.

Sağlık okuryazarlığı insanın sağlığıyla ilgili farklı yer ve zamanlarda okuma ve yazma bilgileri dâhilinde edindikleri bilgileri anlama ve kullanma olarak tanımlanmaktadır (Peerson ve Saunders, 2009, s. 285). Fakat sağlık okuryazarlığı kavramı sadece okuduğunu anlama ya da okuyucu olma değildir aynı zamanda sağlık bilgi birikimi ve yetkinlik gerektirmektedir (Parnell vd, 2019, s. 1; Mağar vd., 2017, s. 812). Sağlık okuryazarlığı yetkinlikleri; reçetelerdeki talimatları anlayıp uygulayabilmek, aydınlatılmış onam formlarını okuyup anlayabilmek, sağlıkla ilgili dergi, kitap, broşürleri okuyup anlayabilmek ve doktorun neler anlattığını kavrayabilmek olarak sayılabilmektedir (Mancuso, 2008, s. 250).

Sağlık okuryazarlığı kavramı 1998 yılında Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından “insanların, sağlık durumları hakkında iyiye teşvik edecek ve sürdürebilecek verileri anlama ve hayatında uygulama konusundaki becerileri” olarak tanımlanmıştır (WHO, 1998). Bununla birlikte sağlık okuryazarlığı “insanların okuryazarlıklarıyla ilişkili olarak hayatlarının her anında sağlıkla ilgili seçim yapmak, yaşam standartlarını yükseltmek, sağlıklı kalmak ve hastalıklardan kaçınmak için yeterli bilgiye sahip olmak, edindiği bilgileri anlamak ve uygulamak” olarak ifade edilmektedir (Sørensen, vd., 2012, s. 11).

Sağlık okuryazarlığı insanların sağlıkları için doğru karar vermesi, sağlık alanında edindikleri bilgilerini kullanması ve sağlığını geliştirmesi olarak yorumlanmaktadır (Parnell vd., 2019, s. 815). Sağlık okuryazarlığı kavramı dinamik bir kavramdır. Hem sağlık hizmetleri sunucularının hem de bu hizmetten yararlanan kişilerin sağlık okuryazarlığının çerçevesini bilmesi gerekmektedir (Baker, 2006, s. 878). Sağlığı korumak ve sağlıklı kalmak için hizmet sunmak sağlık hizmet sunucularının görevleri olsa da sağlıklı kalmak ve onu korumak aynı şekilde bireyin kendi sorumluluğunda olmaktadır (Ayaz vd., 2005, s. 27).

Sağlık okuryazarlığı son zamanlarda gündemde olan ve gelişimi devam eden bir kavramdır. İnsanların hastalığa yakalanmadan önceki süreçte hastalığın önlenmesi ve sağlığın devam ettirilmesi konusundaki davranışlarının bütünü kapsayan bu kavram Türkiye’de ve dünyada büyük önem taşımaktadır. Bireylerin sağlığa bakış açıları, sağlık alanında yaptıkları araştırmalar, okumalar ve elde ettikleri bulguları anlama çerçevesinde tanımlanan sağlık okuryazarlık kavramı, sağlığın geliştirilmesi açısından önemli bir konumda durmaktadır. Sağlıklı yaşam çerçevesinde sağlık okuryazarlığı ele alındığında toplumlara önemli katkılar sunması beklenmektedir. Bunun yanında sağlık okuryazarlığı hastalıkla mücadele eden toplumlar yerine sağlıklı yaşamda kalma davranışlarının geliştirildiği bir bilinci bireylere sunması açısından önem taşımaktadır.

Diğer taraftan sağlıklı yaşam, kavramsal çerçevede incelendiğinde bireylerin yaşamları boyunca hastalık riskini en aza indirmeye, hastalıktan kaçınma ve sağlıklı kalma olarak açıklanmaktadır (Yorulmaz ve Erdem, 2021, s. 58). Sağlıklı yaşam biçimi ise, bireylerin sağlık seviyelerini yükseltmek için günlük davranışlarını düzenlemesi ve sağlığına etki edecek davranışları kontrol altında tutması şeklinde tanımlanmaktadır. Sağlıklı yaşam biçimi davranışlarına bakıldığında ise, bireylerin sağlıklı olmak ve sağlık seviyesini yükseltmek için yaptığı davranışların bütünü olarak ifade edilmektedir (Walker vd., 1987, s. 77). Sağlıklı yaşam biçimi için bahsedilen bu davranışlar bütünü daha geniş perspektiften incelendiğinde seçilen yaşam tarzı, tütün ve alkol kullanımı, obezite, fiziksel aktivite düzeyi, cinsel sağlık, sağlıklı çevre durumu, bağımlılık yapan madde kullanımları, sağlıklı beslenme, uyku ve sosyal ilişkiler gibi durumlar öne çıkmaktadır (Zaman vd., 2019, s. 217; Alkaya ve Okuyucu, 2017, s. 240).

Bir birey hayatın tüm yönlerinde sağlıklı yaşam davranışlarına uyduğu sürece ya da bunu bir yaşam felsefesi haline getirebildiği boyutta sağlıklı olma halini sürdürebildiği gibi, sağlığını daha iyi bir konuma da çıkarabilir. Sağlıklı kalma ve hastalıklardan korunmanın

temelinde sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının geliştirildiği ve sürdürüldüğü bir durum vardır. Bireyin genel yaşamdaki davranışları sağlığı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğu bilinen bir durumdur. Bu nedenle, sağlıklı yaşam şekillerinin geliştirilmesine yönelik uygulamalar günümüzde oldukça öne çıkmakta ve popülerliğini sürdürmektedir. Hastalıklardan korunma, iyilik halinin sürdürülmesi ve sağlığın geliştirilmesi ekseninde sağlıklı yaşam biçimi davranışları önemli bir parametre olarak karşımızda durmaktadır (Ertop, vd., 2012, s. 1-2). Bu bağlamda bireylerin sağlık açısından iyilik halini sürdürebilmeleri ya da hastalık yapıcı faktörlerden korunabilmeleri için kendi yaşam tarzlarındaki davranış kalıplarının farkında olması gerekmektedir. Bireylerin sağlıksız yaşam davranışlarından uzaklaşarak bilinçli bir şekilde hareket etmesi bakımından “bilinçli farkındalık” durumu önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilinçli farkındalık, alışılmış davranış kalıplarından, geleneksel yaşam tarzlarından, otomatik düşüncelerden ve kültürel alışkanlıklardan bireyleri uzaklaştırması eğilimde olmasından dolayı önemli bir etkidir (Özer ve Yılmaz, 2020, s. 48). Bireyler bilgi birikimi, eğitim durumu ve sağlık açısından farkındalık düzeyi ile sağlıksız yaşam davranışlarını fark edebilmeli ve bu davranışları değiştirme iradesini ortaya koyabilmelidir. Bununda yolu sağlıklı yaşam farkındalığından geçtiği ifade edilebilir.

Sağlıklı yaşam farkındalığı kavramı ise, bireylerin sağlıkları için yapacakları seçimleri, buldukları ortamı, gösterdikleri davranışları anlamlandırabilmeleri, sağlığı pozitif yönde etkileyecek kararlar verebilmeleri ve bu kararları uygulayabilme kabiliyeti olarak yorumlanabilir. Sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile sağlıklı yaşam farkındalığı kavramları ilişkili ancak birbirinden farklı konulardır. Sağlıklı yaşam farkındalığı olmayan birinin sağlıklı yaşam davranışında bulunması düşük düzeyde olabilir. Bu yüzden ilk başta bireylerin sağlıklı yaşam farkındalıklarının yüksek olması gerekmektedir. Bu farkındalık sonrasında bireylerin davranış değişikliğine yönelmesi söz konusu olabilir. Bu bağlamda bireylerin sağlıklı yaşam farkındalıklarının ölçülmesi önemli bir konu olarak önümüzde durmaktadır. Literatürde sağlık yaşam biçimi davranışları konusu geniş bir şekilde araştırılmış ve işlenmiş bir konudur. Bununla ilgili çeşitli ölçekler geliştirilmiş ve sağlıklı yaşam biçimini etkilen faktörler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak sağlıklı yaşam farkındalığı konusu yeni bir kavram ve bu alanda bir araştırma eksikliği mevcuttur. Bu araştırmayla bu alana katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Tüm bu bilgiler ışığında bireylerin kendi sağlıklarını korumasının yolu sağlık okuryazarlıkları ile birlikte sağlıklı yaşam farkındalıklarının yüksek olması ve bunlara bağlı olarak hayat boyu sağlıklı yaşam biçimi davranışları göstermesinden geçtiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda araştırma, sağlık okuryazarlığını ve sağlıklı yaşam farkındalığını ele alarak aralarındaki ilişki ve etkileşimi Yozgat özelinde (Yozgat ilinde yaşayan bireyler üzerinden) ortaya koymaya çalışmaktadır.

1. Yöntem

1.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı, Yozgat ilindeki yaşayan bireyler üzerinden sağlık okuryazarlığı ile sağlıklı yaşam farkındalıkları arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymaktır.

1.2. Problem Cümlesi

“Bireylerin sağlık okuryazarlığının sağlıklı yaşam farkındalığı ile ilişkisi var mıdır?” sorusu araştırmanın problem cümlesini yansıtmaktadır.

1.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Okyay ve Abacı'nın (2016) geliştirdikleri 32 ifadeden oluşan “Türkiye Sağlık Okuryazarlığı-32” (TSO-32) ölçeği ve Özer ve Yılmaz'ın (2020) geliştirdikleri 15 ifadeden oluşan “Sağlıklı Yaşam Farkındalığı Ölçeği” kullanılmıştır. TSO-32 Ölçeği 4 alt boyuta sahiptir. Bu boyutlar; “sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma”, “sağlıkla ilgili bilgiyi anlama”, sağlıkla ilgili bilgiyi değerlendirme” ve sağlıkla ilgili bilgiyi

kullanma/uygulama” şeklindedir. Ölçek 5’li likertten oluşmaktadır. Yanıtlar ve puanlar “çok zor-1, zor-2, fikrim yok-3, kolay-4, çok kolay-5,” şeklinde sıralanmıştır (Okyay ve Abacı, 2016, s. 46). Sağlıklı Yaşam Farkındalığı ölçeği ise 4 alt boyuta sahiptir. Boyutlar; “sosyalleşme”, “değişim”, “sorumluluk” ve “beslenme” kavramlarından oluşmaktadır. Ölçek 5’li likert tarzda dizayn edilmiş, yanıtlar ve puanlar “hiçbir zaman-1, arada bir-2, bazen-3, çoğu zaman-4, her zaman-5” şeklinde sıralanmıştır (Özer ve Yılmaz, 2020, s. 49). Ölçeklerin orta noktası olarak kabul edilen üç puan ve toplam ortalama puanları üzerinden analizler ve yorumlamalar yapılmıştır.

1.4. Evren ve Örneklem

Bireylerin sağlık okuryazarlık düzeylerini ve sağlıklı yaşam farkındalığını ölçen bu araştırmanın evrenini Yozgat ilinde yaşayan 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Yozgat ilinde 2020 yılında 104.079 kişi yaşamaktadır (www.tuik.gov.tr). Araştırmada örneklem için evrenin mevcut durumu referans alınarak hata toleransı %5 ve güvenirlilik düzeyi %95 aralığında 384 kişilik bir sayıya ulaşılması hedeflenmiştir (Cohen vd., 2000; akt., Erkuş, 2005, s. 91). Araştırmanın verileri evreni oluşturan Yozgat ilinden 10.09.2021-10.10.2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırma Covid-19 salgının sürdüğü süreç içerisinde yürütülmüştür. Veriler, katılımcılardan gönüllülük esasına göre çevrimiçi (online) anket olarak toplanmıştır. Araştırmaya 403 birey katılmıştır. Araştırmanın verileri mobil (telefon) uygulamaları üzerinden bireylere ulaşılarak yapılmıştır. Örneklem yöntemi olarak kolayda örneklem yöntemi seçilmiştir. Tesadüfi olmayan örneklem yöntemi kapsamında ele alınan kolayda örneklemede veriler, belirlenen evrenden hızlı, en kolay ve ekonomik bir şekilde toplanır (Haşiloğlu, 2015, s. 20).

1.5. Analiz Yöntemi

Çevrimiçi ortamda anket yöntemiyle toplanan veriler IBM SPSS22 (Statistical Package for the Social Science) programıyla analize tabi tutulmuştur. Anketlerle toplanan veriler, basıklık ve çarpıklık katsayıları dikkate alınarak normallik analizine tabi tutulmuştur. Veriler normallik varsayımlarını kapsadığından dolayı parametrik analizler uygulanmıştır. Öncelikle temel olarak aritmetik ortalama, standart sapma, frekans ve yüzde analizleri yapılmıştır. Daha sonra ise, korelasyon ve basit doğrusal regresyon analizleri uygulanmıştır.

1.6. Varsayım ve Sınırlılıklar

Araştırmanın evrenini oluşturan Yozgat ilinde yaşayan bireylerin anket sorularını doğru yanıtladıkları varsayılmaktadır. Araştırma Yozgat il merkezinde yaşayan 18 yaşından büyük bireyleri kapsadığı için sonuçlar bu evrenin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu sebeple araştırmanın tüm Türkiye’deki vatandaşlara genellenebilmesi söz konusu değildir. Araştırmanın tüm Türkiye’deki vatandaşlara genellenebilmesi için daha kapsamlı örneklem üzerinde çalışılması gerekmektedir.

1.7. Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın bilimsel çalışma onayı Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonu’nun 29.09.2021 tarihli ve 25/16 sayılı kararı ile uygun bulunmuştur. Araştırma, etik kurul onayı (Yozgat Bozok Üniversitesi/Sayı No: E-95552562-108-31685 sayılı yazı) alındıktan sonra yürütülmüştür. Araştırmaya katılımcılar gönüllülük esasına göre katılmıştır. Araştırmanın bütün süreçlerinde etik, bilimsel norm ve kurallara göre hareket edilmiştir.

2. Bulgular

Bu bölümde araştırma için toplanan verilerin yapılan analiz sonucunda bulgularına yer verilmiştir.

2.1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Tablo 1’de araştırmaya katılan bireylerin demografik değişkenlere göre dağılımı görülmektedir. Araştırmaya katılan katılımcıların toplam sayısı 403’tür. Bu sayının %69,5’ini kadınlar, %30,5’ini erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların mesleklerine bakıldığında %17,6 kamu sektörü, %25,1 özel sektör, % 23,1 ev hanımı, %19,1 öğrenci ve %14,9 çalışmıyor ve diğer olarak görülmektedir. Katılımcılar gelirleri ile ilgili %32,8 ‘i gelirinin giderinden az olduğunu, %47,6’sının gelirinin giderine eşit olduğunu ve %19,6’sının gelirinin giderinden fazla olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan bireylerin %51,9’u evli olmayan bireylerden oluşurken %48,1’i evli olan bireylerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan bireyleri eğitim durumlarına bakıldığında %43,2’si lise ve altı okullar, %56,7’ini önlisans ve üzeri eğitim alanlar olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş paydalarını ise, %24,8’i 23 ve altı bireyler, %48,6’sı 24-39 aralığına sahip bireyler ve %26,5’ini 40 ve üzerindeki bireyler oluşturmaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya katılan bireylerin demografik değişkenlere göre dağılımı

Değişkenler		Frekans (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	280	69,5
	Erkek	123	30,5
Meslek	Kamu Sektörü	71	17,6
	Özel Sektör	101	25,1
	Ev Hanımı	94	23,3
	Öğrenci	77	19,1
	Çalışmıyorum ve Diğer	60	14,9
Gelir	Gelirim Giderimden Azdır	132	32,8
	Gelirim Giderime Eşittir	192	47,6
	Gelirim Giderimden Fazladır	79	19,6
Medeni Hal	Evli Değil	209	51,9
	Evli	194	48,1
Eğitim	Lise ve altı	178	43,3
	Önlisans ve üzeri	229	56,7
Yaş	23 ve altı	100	24,8
	24 -39	196	48,6
	40 ve üzeri	107	26,6

2.2. Araştırmanın Değişkenlerine İlişkin Betimsel Bulgular

Araştırmada ilk olarak normallik varsayım analizleri uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda normal dağılımı kabul gören basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında olduğu görülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 2003). Tablo 2’de verilen sonuçlara göre sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam farkındalığı ölçeklerinin normal dağılım göstermiştir. Bu kapsamda araştırmada parametrik analizler yapılmıştır. Araştırma için yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ise, sağlık okuryazarlığı toplam ölçeğinin güvenilirliği 0,924 ve sağlıklı yaşam farkındalığı ölçeğinin toplam güvenilirliğinin 0,802 olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca her iki ölçeğinin de alt boyutlarının güvenilirlik Cronbach alpha puanlarının 0,70’den fazla olduğu görülmüştür. Buna göre ölçek güvenilirlik kistası olan Cronbach alpha değerinin oldukça güvenilir olduğu ya da diğer bir ifade ile araştırmada elde edilen boyutların oldukça güvenilir olduğu saptanmıştır (Kayış, 2010, s. 405).

Ölçeklerin ve alt boyutların toplam ortalamalarına bakıldığında bütün puanlarda ortalama olarak kabul edilen 3 puanın üzerinde olduğu görülmüştür. Buradan araştırmaya katılan bireylerin hem sağlık okuryazarlık düzeylerinin (3,86) hem de sağlıklı yaşam farkındalıklarının (3,88) ortalamasının üzerinde olduğu görülmüştür. Boyutlardan en yüksek ortalamayı 4,09 puanla değişim boyutu alırken en düşük ortalamayı 3,48’le beslenme boyutu almıştır. Bu kapsamda bireylerin hem sağlık okuryazarlıklarının hem de sağlıklı yaşam farkındalıklarının yüksek olması, daha bilinçli bir sağlık hizmeti kullanıcı haline gelmesi açısından önemli olduğu ifade edilebilir.

Tablo 2. Değişkenlere ait betimsel değerler

Ölçek ve Alt Boyutları	N	Min.	Max.	X	Ss.	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)	Cronbach Alpha
Bilgiye Ulaşma	403	1	5	3,97	0,64	-0,59	0,14	0,808
Bilgiyi Anlama	403	1	5	3,95	0,63	-0,55	0,59	0,797
Bilgiyi Değerlendirme	403	1	5	3,67	0,66	-0,06	-0,49	0,776
Bilgiyi Uygulama	403	1	5	3,89	0,64	-0,25	-0,35	0,732
Sağlık Okuryazarlığı Toplam	403	1	5	3,86	0,57	-0,14	-0,14	0,924
Sosyalleşme	403	1	5	3,60	0,79	-0,13	-0,5	0,753
Sorumluluk	403	1	5	4,05	0,74	-0,69	0,51	0,730
Değişim	403	1	5	4,09	0,58	-0,25	-0,32	0,807
Beslenme	403	1	5	3,48	1,03	-0,39	-0,55	0,842
Sağlıklı Yaşam Farkındalığı Toplam	403	1	5	3,88	0,58	-0,13	-0,27	0,802

2.3. Sağlık Okuryazarlığı ve Sağlıklı Yaşam Farkındalığı Arasında Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, katılımcıların sağlık okuryazarlık düzeyleri ve alt boyutları ile sağlıklı yaşam farkındalığı ve alt boyutlarının arasındaki ilişkinin gösterilmesi için uygulanmıştır. Tablo 3’de gösterilen sonuçlara göre sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam farkındalığı alt boyutlarının tümü arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Böylelikle bireylerin sağlık okuryazarlığı yükseldiği sürece sağlıklı yaşam farkındalığının yükseleceği görülmektedir. Ayrıca, korelasyon katsayısının 0,547 olduğu ve orta düzeyde anlamlı bir ilişkili ($p<0,005$) olduğu gözlemlenmiştir ($r: 0,547, p<0,005$).

Tablo 3. Sağlık okuryazarlığı ile sağlıklı yaşam farkındalığı arasındaki korelasyon testi

Boyutlar	Bilgiye Ulaşma	Bilgiyi Anlama	Bilgiyi Değerlendirme	Bilgiyi Uygulama	Sağlık Okuryazarlığı Toplam	Sosyalleşme	Sorumluluk	Değişim	Beslenme	Sağlıklı Yaşam Farkındalığı
Bilgiye Ulaşma	1									
Bilgiyi Anlama	r:0,740** p:0,000	1								
Bilgiyi Değerlendirme	r:0,713** p:0,000	r:0,725** p:0,000	1							
Bilgiyi Uygulama	r:0,604** p:0,000	r:0,673** p:0,000	r:0,740** p:0,000	1						
Sağlık Okuryazarlığı Toplam	r:0,856** p:0,000	r:0,897** p:0,000	r:0,902** p:0,000	r:0,852** p:0,000	1					
Sosyalleşme	r:0,342** p:0,000	r:0,408** p:0,000	r:0,476 p:0,000	r:0,532** p:0,000	r:0,509** p:0,000	1				
Sorumluluk	r:0,232** p:0,000	r:0,339** p:0,000	r:0,339** p:0,000	r:0,387** p:0,000	r:0,380** p:0,000	r:0,502** p:0,000	1			
Değişim	r:0,517** p:0,000	r:0,641** p:0,000	r:0,639** p:0,000	r:0,610** p:0,000	r:0,692** p:0,000	r:0,464** p:0,000	r:0,539** p:0,000	1		
Beslenme	r:0,50** p:0,000	r:0,268** p:0,000	r:0,334** p:0,000	r:0,361** p:0,000	r:0,352** p:0,000	r:0,435** p:0,000	r:0,381 p:0,000	r:0,302** p:0,000	1	
Sağlıklı Yaşam Farkındalığı Toplam	r:0,364** p:0,000	r:0,447** p:0,000	r:0,507** p:0,000	r:0,557** p:0,000	r:0,547 p:0,000	r:0,788** p:0,000	r:0,795 p:0,000	r:0,681** p:0,000	r:0,707** p:0,000	1

**Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

2.4. Sağlık Okuryazarlığı ve Sağlıklı Yaşam Farkındalığı Arasında Regresyon Analizi

Sağlık okuryazarlığının, sağlıklı yaşam farkındalığını ne şekilde etkilediğini ortaya koymak için araştırmada basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bu analize göre sağlık

okuryazarlığı ile sağlıklı yaşam farkındalığı arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmiş (R:0,547, R²:0,299), sağlık okuryazarlığının sağlıklı yaşam farkındalığı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür (F:170,995, p<0,05). Regresyon katsayısı pozitif yönlüdür (B:0,557) ve sağlık okuryazarlığı arttıkça sağlıklı yaşam farkındalığının arttığı gözlemlenmiştir. Son olarak sağlık okuryazarlığı, sağlıklı yaşam farkındalığındaki değişimin %29'nu açıkladığı görülmektedir.

Tablo 4. Sağlık okuryazarlığı ile sağlıklı yaşam farkındalığı arasındaki regresyon testi

		Standartlaştırılmamış Değer		T	p	r	R ²	F	p
		B	STD. HATA						
Bağımlı	Sağlıklı Yaşam Farkındalığı	1,73	0,166	10,399	0,000				
						,547 ^a	0,299	170,995	0,000
Bağımsız	Sağlık Okuryazarlığı	0,557	0,43	13,077	0,000				

a. Yordayıcılar: Sabit

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, Yozgat ilinde yaşayan yetişkin bireylerin sağlık okuryazarlık düzeyleri ve sağlıklı yaşam farkındalıkları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Sağlık okuryazarlığı ile ilgili yapılan çalışmalarda, bireylerin sağlık okuryazarlık düzeylerinin yüksek olması sağlık sistemi açısından topluma katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda bireylerin sağlık okuryazarlık düzeylerinin geliştirilebilir olduğu vurgulanmakta ve sağlık okuryazarlığının kültürden etkilendiği ve beslendiği gözlemlenmiştir (Dewalt vd., 2004, s. 1230; Kickbusch, 2013, s. 7). Bununla birlikte Türkiye’de sağlık okuryazarlığı ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında (Durusu, vd., 2012, s. 14-15; Akgün, vd., 2021, s. 252; Ergün, 2017, s. 1; Değerli ve Tüfekçi, 2018, s. 476; Okyay ve Abacıgil, 2016, s. 56; Özdemir, vd., 2010, s. 464; Muslu, vd., 2017, s. 277; Şenel Tekin, 2019, s. 577) sağlık okuryazarlık düzeyinin görece ortalama üç puanın altında (yetersiz) olduğu ve sorunlu-sınırlı olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmada sağlık okuryazarlığı toplam düzeyi ortalama puanın (3,86) üzerinde olduğu ortaya çıkmıştır. Sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam farkındalığı ortalamasının üç puanın üstünde çıkması ülkenin sağlık hizmetleri gelişmesi adına önemli bir etken olarak öne sürülebilir.

Bireylerin sağlık okuryazarlığının ve sağlıklı yaşam farkındalığının yükselmesinde Covid-19 pandemisinin etkili olduğu ifade edilebilir. Bu pandemiyle birlikte bireyler sağlıklı ilgili haberlerle daha çok içli-dışlı hale gelmiş ve bu doğrultuda hem bilgi düzeyleri hem de farkındalık düzeylerinin artması söz konusu olmuştur. Bununla birlikte, bu süreçte bireyler Covid-19 hastalığına yakalanma korkusu ve endişeyle sağlıklarına daha çok dikkat ettiği ifade edilebilir. Literatürde yapılan taramalar sonucunda sağlık okuryazarlık düzeyinin yükselmesi yaşam kalitesini arttıran bir unsur olarak vurgulanmaktadır (Kickbush, 2013, s. 4; Bilir, 2014:63). Sağlıklı bir yaşam kalitesinin artırılması için; bireylerin yaşamında fiziksel aktivitelerin çoğaltılması, alkol ve tütün ürünlerinin tüketiminin azaltılması ve kilo kontrolünün sağlanması gerektiği üzerinde durulmuştur (Loef vd., 2012, s. 164; Sørensen, vd., 2012, s. 11). Sağlıklı yaşam tarzı bilgisi, çocukluk ve ergenlik döneminde bireylere kazanılması gerekmektedir. Bu bilgi ise, bireylerin yetişkinlik döneminde fiziksel aktivite, beslenme ve diğer davranışlar hakkında doğru karar alabilmelerini sağlayabilmektedir (Kelly, 2011,s. 223).

Yapılan bu çalışmada korelasyon analizi sonucuna göre, sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam farkındalığı alt boyutlarının tümü arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p<0,05). Böylelikle genel çerçevede bireylerin sağlık okuryazarlığı arttığı sürece sağlıklı yaşam farkındalığının yükseleceği tahmin edilmektedir (r: 0.547, p<0.005). Bir diğer regresyon analizi sonucuna göre sağlık okuryazarlığının sağlıklı yaşam farkındalığı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür (F:170,995, p<0,05). Literatürde sağlıklı yaşam farkındalığı ile ilişkili olan sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve sağlıklı yaşam

davranışları kavramları ile ilgili sağlık okuryazarlığı arasındaki ilişkiyi ölçen çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmaların bulguları ile bizim çalışmamızın bulguları birbirini destekler nitelikte olduğu gözlemlenmiştir (Tuğut, vd., 2021, s. 110; Akgün vd., 2021, s. 254; Sezer, 2012, s. 1; Baydaş ve Yalman, 2021, s. 791; Soykan, 2020, s. 4; Arıkan, 2020).

İnsanların sağlık okuryazarlık düzeylerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarıyla benzer seviyede artış göstermesi daha bilinçli toplumların daha sağlıklı yaşamaları konusunda fikir sunmaktadır. Sağlık okuryazarlığındaki artışların, sağlık hizmeti kullanımına olumlu yönde yansıtacağını gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak, Scott vd., (2002, s. 402) sağlık okuryazarlığı ve koruyucu sağlık hizmetlerine etkisinin araştırıldığı çalışmada, sağlık okuryazarlığındaki artışın sağlık bakımı alma, önleyici tedavileri değerlendirme ve tedavi talebinde artışa neden olacağını gözlemiştir. İkişık vd., (2020, s. 251)'nin yaptığı çalışmada sağlık okuryazarlığı düzeyinin artması sonucunda üçüncü basamak hizmetleri kullanan bireylerin daha kolay kullanım sağlayacakları sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan Nutbeam vd., (2018, s. 909) tarafından yapılan bir çalışmada sağlık hizmeti alan bireylerin halk sağlığı konusunda bilinçlendirilmesi ve gelişimi için bilgi, eğitim ve sağlık iletişimi konularında güçlendirilmesi öneri olarak sunulmaktadır.

Sağlık iletişimi için ön saflarda bulunan profesyonellerin harekete geçmesi, bireylerin sağlık bilgisine doğru zaman ve yerde erişebilmesi, anlaması ve yaşamına aktarması için eğitim verilmesi sağlık okuryazarlığı açısından önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca öncelikli grupların düşük sağlık okuryazarlığına sahip bireylerin olması ve onlara göre eğitim programları düzenlenmesi önerilmektedir (Nutbeam ve LLody, 2021, s. 170). Sağlık okuryazarlığı, bireylerin sağlığını geliştirme ve sürdürmek için bilgiye erişme, bilgiyi anlama ve kullanma motivasyonunu ve yeteneğini belirleyen kişisel, bilişsel ve sosyal becerileri temsil etmektedir (Nutbeam, 2008, s. 2074). Sağlık okuryazarlığı yüksek ve sağlıklı yaşam biçimini davranış haline getiren bireylerin sağlıklı bir ömür sürmesi beklenmektedir. Nitekim Kazak vd., (2021, s. 281) tarafından yapılan çalışmada sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu ve sağlık okuryazarlık düzeyi iyi olan bireylerin daha iyi sağlıklı yaşam biçimi davranışlarına sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bu çalışmada da sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşama farkındalığı arasında benzer sonuç çıkararak aralarında pozitif bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Sağlık okuryazarlığının yükselmesi bireylerin sağlıklı yaşam farkındalıklarının da yükselmesine neden olacağı görülmektedir.

Sonuç olarak özetlemek gerekirse, sağlık okuryazarlığının sağlıklı yaşam farkındalığı üzerinde anlamlı etkisinin olduğu sonucuna varılmaktadır. Yapılan çalışma ve incelenen literatür sonucunda, sağlık okuryazarlığı kazandırılan bireylerin, sağlıklı yaşam farkındalığının davranışlarında olumlu değişim gözleneceği sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık okuryazarlığı yükselmesinin bireyi hastalıklara karşı koruma, hastalık anında müdahalede bulunma ve hastalık sonrası sağlığı yükseltme davranışlarında olumlu etkisi olabilir. Vatandaşların sosyal, kültürel ve bireysel alışkanlıklarının (tütün, alkol, egzersiz vb. gibi) toplum bazında gözden geçirilmesi ve kategorilendirilmesi sonucunda, gruplara yönelik sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam eğitimlerinin verilmesi bireylerin sağlık farkındalığının artmasına önemli katkıda bulunabilir.

Sağlık okuryazarlığı ile ilgili çalışmaların yalnızca sağlık profesyonellerinin omuzlarına bırakılmaması, işbirlikçi yaklaşımlarla bütün paydaşların sorumluluğunda olması gerekmektedir. İlköğretim çağından başlayarak üniversite sıralarına kadar bütün eğitim süreçlerinde sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam farkındalığı oluşturmak adına ciddi eğitimler verilmelidir. Hayat boyu sağlıklı yaşam farkındalığı ailelerden başlayarak bütün topluma anlatılmalıdır. İş ortamları da dâhil bütün yaşam alanlarında sağlıklı yaşam davranışları bütün bireylere kazandırılmalı ve özendirilmelidir. Bununla ilgili Sağlık Bakanlığı ve paydaşları

geleneksel ve yeni medya (dijital ya da sosyal medya) aracılığıyla topluma yön verecek kısa kamu spotları ya da filmler hazırlanabilir.

Sağlıklı yaşam farkındalığı toplum için zorunlu değil özendirici davranışlar olmalıdır. Beslenme tarzının önemi, hareketsiz yaşamın sonuçları, alkol ve tütünün zararlarının yanı sıra, hareketin insan vücuduna faydaları anlatılmalıdır. Günümüzde yaşanan Covid-19 pandemisi nedeniyle bireylerde sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam farkındalığının biraz arttığı söylenebilir. Ancak bunun sonraki yıllarda sürekliliği sağlanması adına yeni politik kararlar, uygulamalar ve eğitimlerle desteklenmesi sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Akdağ, R. (2015). *Türkiye sağlıkta dönüşüm programı*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Akgün, Ş., Tok, H. H. ve Öztaş, D. (2021). Hemşirelik öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve sağlık okuryazarlık düzeyleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(2), 247-256.
- Alkaya, S. A. ve Okuyan, C. B. (2017). Hemşirelik öğrencilerinin egzersiz davranışları ve uyku kaliteleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(4), 236-241.
- Arıkan, A. (2020). Sağlık okuryazarlığı düzeyinin sağlıklı yaşam biçimi davranışları üzerindeki etkisi: üniversite öğrencileri arasında bir araştırma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ayaz, S., Tezcan, S. Ve Akıncı, F. (2005). Hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinin sağlıklı geliştirme davranışları. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 9(2): 26-34.
- Baker, D. W. (2006). The meaning and the measure of health literacy. *Journal of General Internal Medicine*, 21(8), 878-883.
- Baydaş, A. ve Yalman, F. (2021). Sağlık hizmetlerinin etkin yönetilmesi açısından sağlık okuryazarlık düzeyi ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22),791-824. doi:10.29029/Busbed.927028.
- Bilir, N. (2014). Sağlık okur-yazarlığı. *Turkish Journal of Public Health*, 12 (1), 61-68.
- Blum, H.L., (1974). *Planning for health: development and application of social change theory*. New York: Human Sciences Press.
- Conner, M.T. (2001). *Health behaviors*. In: Smelser, N.J., Baltes, P.B. (Eds.), *The International Encyclopedia of the Social and Behavioural Sciences*. Elsevier Science, Oxford, 10(1); 6506–6512.
- Çelikay, F. ve Gümüş, E. (2010). Türkiye’de sağlık hizmetleri ve finansmanı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 177-216.
- Değerli, H., ve Tüfekçi, N. (2018). Toplumun sağlık okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 467-488.
- Dewalt, D.A., Berkman, N.D., Sheridan, S., Lohr, K.N., Pignone, MP. (2004). Literacy and health outcomes: a systematic review of the literature. *J Gen Intern Med*. 19(12), 1228-1239.
- Durusu Tanrıöver M., Yıldırım H. H., Demiray Ready N., Çakır, B. ve Akalın, E. H. (2012). Türkiye sağlık okuryazarlığı araştırması, (Erişim adresi): <http://www.saglikksen.org.tr/MediaContent/vYcK-1419245270-mA5r.pdf>. (Erişim tarihi: 10.10.2021).

- Ergün S. (2017). Sağlık yüksekokulu öğrencilerinde sağlık okuryazarlığı. *Kocaeli Tıp Dergisi*, 6(3), 1-6.
- Erkuş, A. (2005). *Bilimsel araştırma sarmalı*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ertop, N. G., Yılmaz, A. ve Erdem, Y. (2012). Üniversite öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimleri. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-7.
- Haşiloğlu, S. B., Baran, T. ve Aydın, O. (2015). Pazarlama araştırmalarındaki potansiyel problemlere yönelik bir araştırma: kolayda örnekleme ve sıklık ifadedeli ölçek maddeleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, (1), 19-28.
- <https://www.saglik.gov.tr/TR,2655/2017-yili-butce-sunumubrtbmm-plan-ve-butce-komisyonu.html>. (Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- İkişik, H., Turan, G., Kutay, F., Sever, F., Keskin, S. N., Güdek, H. ve Maral, I. (2020). Üçüncü basamak sağlık kuruluşuna başvuran hastaların sağlık okuryazarlığı düzeyinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 73(3), 247-52.
- Kavuncubaşı, Ş., ve Yıldırım, S. (2015). *Hastane ve sağlık kurumları yönetimi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kayış, A. (2010). *Güvenilirlik analizi (İçinde Şeref Kalaycı, SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri)*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kazak, A., Başaran, F., Coşkun, N. ve Karakullukçu, S. (2021). Sağlıkla ilgili bölümlerde okuyan üniversite öğrencilerinde sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının değerlendirilmesi. *Kocaeli Tıp Dergisi*, 10(3), 273-283.
- Kelly, S. A., Melnyk, B. M., Jacobson, D. L., and O'Haver, J. A. (2011). Correlates among healthy lifestyle cognitive beliefs, healthy lifestyle choices, social support, and healthy behaviors in adolescents: implications for behavioral change strategies and future research. *Journal of Pediatric Health Care*, 25(4), 216-223.
- Kickbusch, I, Pelikan, Jürgen M., Apfel, F and Tsouros, Agis D. (2013). Health literacy: the solid facts. World Health Organization. Regional Office For Europe. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/326432/9789289000154-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 10.11.2021).
- Loef M, Walach H.(2012). The combined effects of healthy lifestyle behaviors on all cause mortality: a systematic review and meta-analysis. *Prev Med*. 55(3),163-70.
- Mancuso, J. M. (2008). Health literacy: a concept/dimensional analysis. *Nursing & Health Sciences*, 10(3), 248–255.
- Muslu L, Çiftçi Ş. ve Aktaş E.N. (2017). Rehberlik ve psikolojik danışmanlık bölümü öğrencilerinin sağlık okuryazarlığı düzeyleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 277-285.
- Nutbeam D, Mcgill B. and Premkumar P. (2018). Improving health literacy in community populations: a review of progress. *Health Promot Int*. 1;33(5), 901-911.
- Nutbeam, D. (2008). The evolving concept of health literacy. *Social science & medicine*, 67(12), 2072-2078, <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2008.09.050>
- Nutbeam, D. and Lloyd J.E. (2021). Understanding and responding to health literacy as a social determinant of health. *Annu Rev Public Health*. 1(42),159-173.
- Okyay P. ve Abacıgil F. (2016). Türkiye sağlık okuryazarlığı ölçekleri güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. avrupa sağlık okuryazarlığı ölçeği türkçe uyarlaması (ASOY-TR). *Sağlık Bakanlığı*, 24-41.

- Özdemir, H., Alper, Z., Uncu, Y. ve Bilgel, N. (2010). Health literacy among adults: a study from turkey. *Health Education Research*, 25(3), 464-477.
- Özer, E. ve Yılmaz, N. (2020). Sağlıklı yaşam farkındalığı: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi*, 3(1), 47-60.
- Öztürk, Y. E. ve Kırış, R. (2019). Sağlık ve hastalık. M. Dalkılıç (Ed), *Scientific Developments* içinde (ss. 382-390). Ankara: Gece Akademi.
- Parnell, T.A., Stichler, J.F., Barton, A.J., Kredi, L.A., Boyle, D.K. and Allen, P.E. (2019). A concept analysis of health literacy. *Nurs Forum*, 54(3), 315-327.
- Peerson, A. and Saunders, M. (2009). Health literacy revisited: what do we mean and why does it matter? *Health Promotion International* 24, 285–296.
- Prüss-Üstün, A., Wolf, J., Corvalán, C.F., Bos, R., Neira, M. P . (2016). Preventing disease through healthy environments: a global assessment of the burden of disease from environmental risks. *World Health Organization*. 1(1), 3-147.
- Sağlık Bakanlığı <https://www.saglik.gov.tr/TR,2655/2017-yili-butce-sunumubrtbmm-plan-ve-butce-komisyonu.html> (Erişim Tarihi:23.09.2021).
- Scott, T. L., Gazmararian, J. A., Williams, M. V. and Baker, D. W. (2002). Health literacy and preventive health care use among Medicare enrollees in a managed care organization. *Medical care*, 40(5), 395-404.
- Sezer, A. (2012). Sağlık okuryazarlığının sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile ilişkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Sezgin, D. (2014). Sağlık okuryazarlığını anlamak. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Özel Sayı: 3 (Sağlık İletişimi), 73-92.
- Sørensen K, Van den Broucke S, Fullam J, Doyle G, Pelikan J, Slonska Z.(2012). Health literacy and public health: A systematic review and integration of definitions and models. *BMC Public Health*, 12(80.), 1-13.
- Soykan, H. (2020). Sağlık okuryazarlığının sağlıklı yaşam biçimi davranışlarıyla ilişkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Şenel Tekin, P. (2019). Tıbbi sekreterlerde sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam davranışları: öğrenci sekreterler boyutunda bir değerlendirme. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(3), 577-598.
- Tabachnick BG, Fidell LS. (2013). *Using multivariate statistics*. Pearson. Boston.
- Tengilimoğlu, D., Işık, O. ve Akbolat, M. (2015). *Sağlık işletmeleri yönetimi*. Nobel Yayıncılık: Ankara.
- Tuğut,N., Yılmaz, A., Yeşildağ. ve Çelik, B. (2021). Hemşirelik öğrencilerinin sağlık okuryazarlığı düzeyleri ile sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının belirlenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 120-128.
- Türk Dil Kurumu (2021a), <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:08.09.2021).
- Türk Dil Kurumu (TDK), (2021b), <https://sozluk.gov.tr/> <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:08.09.2021).
- Walker, S.N., Sechrist, K.R., Pender, N.J. (1987). The health-promoting lifestyle profile development and psychometric characteristics. *Nursing Research*, 36(1), 76-81.
- World Health Organization (1998). Health promotion glossary. file:///C:/Users/admin/Downloads/WHO_HPR_HEP_98.1.pdf, (Erişim Tarihi: 16.05.2022).

World Health Organization (WHO) <https://www.who.int/data/gho/data/themes/mortality-and-global-health-estimates/global-health-estimates-leading-causes-of-dalys>. (Erişim Tarihi: 23.09.2021).

Yorulmaz, R. ve Erdem, R. (2021). Sağlıklı yaşam üzerine kavramsal bir çerçeve. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 7 (1), 57-74.

Zaman, R., Hankir, A. and Jemni, M. (2019). Lifestyle factors and mental health. *Psychiatr Danub*.31(3), 217-220.

Zaybak, A. ve Fadıloğlu, Ç. (2004). Üniversite öğrencilerinin sağlığı geliştirme davranışı ve bu davranışı etkileyen etmenlerin belirlenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 77-95.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonu

Tarih: 29.09.2021

No: 25/16

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da Demiryolu Ağının Gelişimi, 1860-1950

The Development of Railway Network in Central Asia during the Tsarist and Soviet Union, 1860-1950

Dr. Mehmet Erkan KILLIOĞLU¹

Öz

Buhar gücünün makinalara uygulanması sonucunda gelişen demiryolu ulaşımı zamanı ve mekânı değiştirmiştir. Daha önce günler, haftalar ve aylarla ifade edilen seyahat süreleri dramatik bir şekilde düşmüş, mesafeler kısalmış ve pek çok yere daha kolay erişilebilir hale gelmiştir. Bu değişimden ticari, siyasi ve askeri süreçler de faydalanmış, daha büyük miktardaki ticari meta ve askeri güç daha hızlı ve maliyet etkin şekilde taşınabilir hale gelmiştir. Bu değişim, Orta Asya ve havalisini de etkilemiştir. Daha önce dünya ticaretinin kıta içlerinden geçen ticaret yollarından kıta kenarlarına ve deniz alanlarına kayması nedeniyle eski önemini yitiren ve ekonomik, kültürel ve siyasi olarak atalete düşen Orta Asya da demiryolu ulaşımının etkileri ile yüzleşmiştir. Bu değişimin taşıyıcılığını Akdeniz istikametindeki ilerleyişi Kırım Savaşı ile kesilen Çarlık Rusyası yapmıştır. Orta Asya'da Çarlık idaresi tesis edildikten sonra, bölgenin Rusya'nın geri kalan kısmı ile dönemin en gelişmiş ve hızlı ulaşım şekli olan demiryolu ağı ile birleştirilmesi konusu Çarlık idaresinin nezdinde tartışılmıştır. Bu konuda uygunluk kararı verilmesinden sonra imalatı yapılan ilk demiryolu hattı ticari amaçlı değil de askeri amaçlıdır. Bunun da temel sebebi Rus keşif kollarının bölgenin iç kısımlarına, coğrafi şartların da zorluğu sebebiyle, ilerlemekte zorlanmasıdır. İlk başta tamamen askeri amaçlara hizmet eden demiryolu, kısa sürede sivil amaçlı da kullanılabilir hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, demiryolu ağı, Sergei Witte, Trans Hazar demiryolu, Krasnovodsk.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The railway network developed as a result of the application of steam power to the machines has changed the time and space. Travel times, previously expressed in days, weeks and months, have dropped dramatically, distances have shortened and many destinations have become more and more accessible. Commercial, political, and military processes have also benefited from this change, as larger amounts of commercial commodities and military power can be transported more quickly and cost-effectively. This change also affected Central Asia and its surroundings. Central Asia, which lost its former importance and fell into inertia economically, culturally and politically, faced the effects of railway transportation, due to the shift of world trade from the trade routes passing through the continents to the continental margins and sea's. The carrier of this change was Tsarist Russia, whose progress in the Mediterranean direction was interrupted by the Crimean War. After the establishment of the Tsarist Administration in Central Asia, the issue of combining the region with the rest of Russia with the railway network was discussed by the Tsarist Administration. The first railway line wasn't for commercial purposes but for military purposes. The main reason for this was the difficulties in advancing into the inner parts of the region.

Keywords: Central Asia, railway network, Sergei Witte, Trans Caspian railroad, Krasnovodsk.

Paper Type: Research

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, mehmetkan@comu.edu.tr

Atf için (to cite): Killioğlu, M. E. (2023). Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya'da demiryolu ağının gelişimi, 1860-1950. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 595-609.

Giriş

Çarlık Rusyası'nın, doğu istikametine ve Orta Asya bölgesine doğru ilerleyişi bir devlet politikası halini aldıktan sonra Türkistan bölgesini dönüştürmeye başlamış ve bu ilerlemenin etkileri teknolojik gelişmelerin desteği ile da kalıcı bir hal almıştır. Kazan, Astrahan, Sibirya ve Orta Asya dâhil olmak üzere Türk halklarının yaşadıkları coğrafyalar bu dönüşümden etkilenmiştir. Buhar gücünün makinalara uygulanması sonucunda gelişen buharlı trenler ve demiryolu ulaşımı zamanı ve mekânı değiştirmiştir. Daha önce günler, haftalar ve aylarla ifade edilen seyahat süreleri dramatik bir şekilde düşmüş, mesafeler kısalmış ve pek çok yere daha kolay erişilebilir hale gelmiştir. Bu erişim kolaylığının sağladığı kolaylık sonucunda Çarlık Rusyası, Kazak bozkırındaki sınırının bitişik bölgesi olan Orta Asya'yı kendisi için uygun bir yayılma alanı, hammadde kaynağı ve ürünlerinin satılabileceği bir pazar olarak görmüştür. Bunun sonucu olarak 1861-1882 yılları arasında 14.300 mil uzunluğunda demiryolu hattı inşa etmiştir çünkü Çarlık Rusyası'nın demiryolu inşa stratejisi 1860'lı yıllarda belirginleşmeye başlamıştır (Mirski, 1954, s. 18 ve 20-21). Bu rakam stratejisinin belirlenmesini takiben, 1882-1917 yılları arasındaki dönemde ise 32.000 mil'e çıkmıştır. Bu sistemin planlayıcısı ve uygulayıcıları arasında 1892-1903 yılları arasında Çarlık Rusyası'nın Maliye Bakanı olarak da görev yapan Sergei Witte'nin ismi öne çıkmaktadır (Mirski, 1954, s. 18). Ancak yine de Orta Asya'daki demiryolu ağının ortaya çıkışı İngiltere ve Rusya arasında yaşanan kıtasal rekabet, Büyük Oyun'la irtibatlandırılmaktadır (Högselius, 2021, s. 7). Bu dönemde Çarlık Rusyası'nın demiryolu stratejisinin temel amaçları ise şunlar olmuştur:

- Rusya iç pazarının genişlemesi,
- Gelişen Rus sanayisi için yeni pazarlar bulunması,
- Sınır bölgeleri ile irtibatın hızlandırılması ve artırılması,
- İhracat pazarının genişletilmesi,
- İmparatorluğun savunmasının güçlendirilmesi (Mirski, 1954, s. 21).

1891-1905 yılları arasında bu inşa programı kapsamında yapılan Trans Sibirya demiryolu hattı Moskova'dan başlayarak Pasifik kıyısında yer alan Vladivostok limanına uzanmıştır (Ortaylı, 2018, s. 11; Üstünkaya, 2019, s. 6). Bu hattın fikir babası Witte'dir. Trans Sibirya demiryolu hattı ile Sibirya'nın el değmemiş arazileri ve doğal kaynakları kullanıma açılmıştır (Mirski, 1954, s. 18-19). Benzer süreç Orta Asya bölgesinde de işlemiştir.

Çarlık İdaresi sırasında Orta Asya olarak adlandırılan Türkistan bölgesinin en önemli özelliği, bu bölgenin Antik çağlardan beri Doğu ile Batı arasında bir geçiş yeri olmasıdır. Bölgeden ve yakın çevresinden dünyanın en eski ticaret ve kültür yollarından birisi olan İpek Yolu geçmektedir. Bu bölgede bu sebepten dolayı, Zereşan Nehri üzerinde Semerkant ve Buhara, Murgab Nehri üzerinde ise Merv şehri kurulmuş ve gelişmiştir. Bölgeden geçen en eski ticaret rotaları tek bir yolu izlememiştir. Bu rotalardan birisi Doğu Türkistan'ın başkenti olan Kaşgar'dan başlamakta, Fergana Vadisi'ni takip ederek Semerkant'a ulaşmaktadır. Yol, daha sonra Sovyet döneminde Trans Hazar demiryolu geçtiği güzergâhtan Merv'e varmaktadır. Merv'den de Hazar Denizi'nin güneyinden geçerek Trabzon limanında denize inmektedir (Lyaschenko, 1949).

Bir diğer önemli ve tarihi kervan yolu ise Buhara'dan çıkıp Harezmi Vadisi yoluyla Hazar Denizi'nin kuzeyine ulaşmaktadır.² Ancak bu sayılan yollar içerisinde adı en çok bilinen, en meşhur ticaret yolu Çungar Kapısı'ndan (Gosgranitsa) geçen yoldur (Bugünkü Kazakistan). Bu yolu Moğollar 13. yüzyılda Rus steplerini işgal ederken kullanmışlardır. Çungar Kapısı daha sonra, Sovyet döneminde demiryolu ağlarının bağlantı ve aktarma noktası olarak işlev

² "Bölgede demiryolu ulaşımının sağlanmasından önceki geleneksel ulaşım metodu kervanlardır." (Kinzley, 2018, s. 71).

görmüştür. Bu ticaret yolunun başlıca ulaşım yöntemi olan deve kervanları Sovyet döneminde de Türkmenistan'daki Karakurum Çölü'nde kullanılmıştır (Taaffe, 1960, s. 28).

Orta Asya'nın Doğu ve Batı dünyası arasındaki kavşak noktasında yer alması sonucunda ortaya çıkan jeoekonomik konumu bölgeden geçen dönemin katma değeri yüksek ürünleri olan baharat, ipek vb. ticaretinin yapıldığı hat üzerinde, bu ticaretten pay almak isteyen bir çok yerleşim yerinin kurulmasına yol açmıştır. Bu yerleşim yerleri sadece ticaret merkezi değil, kültürel değişim noktası olarak da faaliyet göstermiştir. Doğu-Batı ticareti sebebiyle artan refah İpek Yolu hattının bir ilgi ve cazibe merkezi haline gelmesine yol açmış, tüm bu sayılanlar bu gücü elde etmek isteyen bölge içi ve dışı güçleri çekmiş, istilaları beraberinde getirmiştir. Bunu sonucunda Orta Asya bölgesi ve İpek Yolu hattında sırasıyla; Sasaniler, Büyük İskender idaresindeki Grekler, Çinliler, Türkler, Araplar ve Moğollar, en son olarak da Çarlık Rusyası hâkimiyet kurmuştur. Bölge en güçlü ve parlak devirlerinden birini 14. yüzyılın ikinci yarısında, Timurular Devleti zamanında yaşamıştır. Timurular, bilindiği üzere tüm bölgeyi, İran ve Ön Asya'nın büyük bir kısmını kontrolü altına almış ve tüm bu ayrı bölge ve havzaları tek bir idare altında birleştirmiştir. İdaresi altındaki bölgeleri ama özellikle de Orta Asya bölgesini imar etmeye önem veren Timur, Semerkant'ı siyasi ve iktisadi bir merkez haline getirmiştir (Vernadsky, 1944, s. 164).

16. yüzyılın başlarında Timurular Devleti, Harezmi Vahasını kontrol eden Hive Hanlığı ve Buhara Hanlığı olarak iki ayrılmıştır. Bu ikisine 19. yüzyılın başlarında Hokand Hanlığı da eklenmiş, Orta Asya'daki hanlık sayısı böylece üçe çıkmıştır.³ Bu durum Orta Asya bölgesi 19. yüzyılın sonunda tamamen Çarlık Rusyası'nın kontrolü altına girene kadar devam etmiştir. Çarlık askeri birlikleri, günümüzde Kazakistan sınırları içindeki bölgelerden başlayarak kurdukları müstahkem mevkiiler ağı ile kademe kademe Kazak bozkırından Orta Asya'nın içlerine doğru ilerlemiştir (Vernadsky, 1944, s. 164). Çarlık Rusyası'nın Orta Asya'yı işgali üç aşamada cereyan etmiştir. 1735 yılında başlayan ve 1840'a kadar süren ilk safhada Rus Devleti güney sınırını Kazak bozkırının kuzey ucunda kalan Or (Orenburg) şehri havalisine kadar taşımıştır. Yine bu dönemde Rus Çarlığı, Batı Sibiryaya ve güneydoğu Volga havhalisinin ilhakı ile öncelikli olarak meşgul olmuştur. Bu sebeple Çarlık Rusyası 1860 yılına kadar Orta Asya'nın işgaline başlamamıştır (Mandel, 1942, s. 389). 1840-1864 yılları arasında kalan ikinci dönemde ise Kazak bozkırı tamamıyla işgal edilmiştir. İşgalin son safhası ise üç Orta Asya Hanlığına boyun eğdirilmesidir (Baumann, 1993, s. 52). Bu plan kapsamında 1865 yılında Taşkent'e, 1868 yılında ise Semerkant'a ulaşmışlardır. Bundan kısa bir süre sonra da Hive ve Buhara Hanlıkları Rus korumasını kabul etmek zorunda kalmıştır. 1876 yılında da o zamana kadar Orta Asya'da kalan tek egemen siyasi varlık olan Hokand Hanlığı da ilhak edilmiştir (Vernadsky, 1944, s. 164). 1880 yılında Teke Türkmenleri'nin yenilmesi ile bu süreç tamamlanmış ve Çarlık Rusyası'nın sınırları İran ve Afganistan'a kadar ulaşmıştır (Baumann, 1993, s. 52). 1847-1876 arasındaki dönemde, Orta Asya'yı ele geçirirken Ruslar 2.000 kadar kayıp vermiştir (Wheeler, 1960, s. 27). İşgalin tamamlanmasını müteakiben Orta Asya'yı Avrupa Rusyası'na bağlayacak demiryolu hattı inşası projeleri ortaya atılmıştır (Taaffe, 1962, s. 82).

1. Yöntem

Orta Asya bölgesinde demiryolu ulaşımın etkisinin incelendiği bu çalışmada çevreyi değiştiren bu yeni ve modern ulaşım tarzının bölgenin siyasi, kültürel, ekonomik ve demografik yapısına olan etkilerine değinilmektedir. Bu değişim Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin ilk yılları olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Bu kapsamda bölgeyi demiryolu ulaşımı ile tanıştıran Çarlık Rusyası döneminde demiryolu ağının gelişimi hakkında bilgi verilmiştir. Onu takiben de Sovyet döneminde bölgede ve demiryolu ulaşımında yaşanan gelişmeler ve bölgeye olan etkileri açıklanmıştır. Çalışmayı ortaya çıkarmak için yabancı kaynaklara başvurulmuş, Rusça, İngilizce kaynaklar ve dönemi görmüş olan kişilerin hatıratları ve çalışmaları

³ Rus tarihçi N. A. Halfin'e göre bu hanlıklardan Buhara'nın o dönemdeki nüfusu 3.000.000, Hokand'ın 1.500.000, Hive'nin ise 500.000'dir. (Khalfin, 1965, s. 52-53).

kullanılmıştır. Orta Asya’da demiryolu ulaşımı ve bunun bolgenin siyasi, ekonomik ve kültürel alana etkileri, fikri akımlar, düşünceler ve modernizmin bolgeye taşınmasını kolaylaştırması çalışma ile dikkat çekilmek istenen konular arasındadır. Çalışma konusunun başlangıç noktası Orta Asya’daki Rus yayılmacılığı olması sebebiyle de tarihselci ve açıklayıcı bir yonem çalışmanın ortaya çıkarılmasında kullanılmıştır.

2. Orta Asya’da Demiryolu Ağının Gelişimi

Orta Asya’da arlık İdaresi tesis edildikten sonra, bolgenin Rusya’nın geri kalan kısmı ile donemin en gelişmiş ve hızlı ulaşım şekli olan demiryolu ağı ile birleştirilmesi konusu St. Petersburg’ta tartışılmıştır. Bu konuda uygunluk kararı verilmesinden sonra imalatı yapılan ilk demiryolu hattı ticari amaçlı değil de askeri amaçlıdır. Bunun da temel sebebi Rus keşif kollarının bolgenin i kısımlarına coğrafi şartların da zorluğu sebebiyle ilerlemekte zorlanmasıdır.

1876 yılında Hokand Hanlığı’nın arlık Rusyası’nın idaresi altına girmesinden sonra arlık Rusyası, Orta Asya vahalarında toplanmış olan muhalif ve düşman Türk yerleşimlerini hkmranlıkları altına almaya başlamıştır. Bu gruplardan en fazla soruna sebep olanları bugünkü Türkmenistan sınırları içerisinde kalan Ahal ve Merv vahalarında yerleşik Teke Türkmenleri olmuştur. Bu durum Türkmen direnişi Goktepe’de ezilene kadar da sürmüştür. Teke Türkmenleri sayıca kalabalık ve oldukça iyi organize olmuş bir aşiret grubudur ve sıklıkla Rus ticaret kervanları⁴ ve karakollarına baskın yapmışlardır. Bu saldırılar üzerine 1879 yılı yazında Trans Hazar Blgesi askeri valisine Ahal Vadisi’nde yer alan Goktepe Kalesi’ni (Başkent Aşkabat’ın kuzeybatısında kalmaktadır) ele geçirmesi ve bu blgede Rus çıkarlarını tehdit eden Türkmenlere boyun eğdirmesi emri verilmiştir. Ancak bu sefer başarıya ulaşmamış ve Ruslar açısından tam bir hezimetle sonuçlanmıştır (Pierce, 2015, s. 38-40). Çarlık Rusyası bu yenilgi üzerine yeni bir askeri vali atamıştır. Bu yeni askeri vali General Skobolev’dur. 1879 yılındaki ilk saldırı kritik ikmal maddelerinin tedarikinde yaşanan sıkıntılar sebebiyle başarısız olduğundan Hazar kıyısından başlayan ve Aral nehri vahasının sınırında yer alan Kızıl-Arvat’taki Rus müstahkem mevkiine kadar bir demiryolu hattının inşa edilmesine karar verilmiştir. Çünkü lde develerle ikmal malzemesi taşımak hem çok zor hem de oldukça maliyetli olmaktadır. Oyle ki Ruslar 1879’daki seferde görev kuvvetinin ihtiyaını karşılamak için 12.273 adet deve kullanmak zorunda kalmış, bu muazzam sayı sebebiyle askeri birliğinin ikmalinin yanında, lojistik için kullanılan develerin bakım ve idamesi tek başına ciddi bir sorun halini almıştır. Seferin başarısızlıkla sonuçlanması sebebiyle bu develerin 8.377’sinin Türkmenlerin eline geçmesi sorunu iyice içinden çıkılmaz hale getirmiş (Curzon, 1889, s. 31), tüm bu sayılanlar acilen bir demiryolu hattı yapılması görüşünü desteklemiştir. Bunun sonucunda Trans Hazar demiryolu hattı 1880 yılında, arlık ordusuna bağlı glerin Türkmenistan’ı işgali ile irtibatlı olarak, General Skobolev’in inisiyatifi ile başlamıştır (Hopkirk, 1994, s. 438; Taaffe, 1962, s. 82).

Skobolev bu sayede sefer sırasında lojistik sorunları en aza indirmeyi ve lojistik hattının kesilmesinin önüne geçmeyi planlamıştır. Bu yüzden Trans Hazar hattının ilk kısmı ciddi bir planlama sonucu değil de, yaşanan acil durum sebebiyle yapılmıştır. Ekonomik verimlilik ve sivil nüfusun ulaşım ihtiyaı dikkate alınmamış, askeri gerekliliklere göre hızlı bir şekilde yapılmıştır (Taaffe, 1962, s. 82). İşin ilginç yanı, Skobolev’in kendisi de Trans Hazar Demiryolu hattının Teke Türkmenlerine boyun eğdirmede çok büyük bir katkı sağlayacağına inanmamıştır (Curzon, 1889, s. 40). Buna rağmen Trans Hazar demiryolu hattının inşasına 1881 yılında Hazar kıyısındaki sığ su limanı olan Mihailovsk’tan Karakurum, oradan da Kızıl Arvat istikametine doğru başlamıştır (Aziatskaya Rossiya II, 1914, s. 547; Murray Matley, 1994, s. 327; Taaffe, 1962, s. 82).⁵ Hazar Denizi’nin kuzey kıyısındaki bu hat askeri ikmal

⁴ Rus ticaret kervanları Çin’e gidip, oradan çay ve ipek almaktadır.

⁵ “Trans Hazar Demiryolu ilk olarak Hazar kıyısındaki Uzun Ada limanından başlamıştır. 1894 yılından sonra yükleme limanı olarak Krasnovodsk (şimdiki Türkmenbaşı şehri) kullanılmaya başlanmıştır” (Högselius, 2021).

malzemelerinin taşınmasında kritik önemde olmuştur. Bu yüzden de Çarlık demiryolu mühendisleri hattı sürekli uzatma yoluna gitmiştir. (Murray Matley, 1994, s. 327). Çünkü Çarlık idaresi demiryolu hattının mevcudiyetinin Orta Asya bölgesindeki hâkimiyetinin yerleştirilmesinde oldukça etkili bir araç olacağını fark etmiştir. Bu yüzden de hat doğru istikametinde, eklemelerle sürekli uzamıştır (Taaffe, 1962, s. 82).

Eklemelerle sürekli güzergâhı uzayan Trans Hazar demiryolu hattının inşası sırasında bir dizi sorunla karşılaşmıştır. Bu sorunlar: su sıkıntısı, kum fırtınaları, hastalıklar, zehirli hayvan ve böcekler ve en önemlisi de Karakurum çölünün yer değiştiren kum tepeleridir (Barkan). Hattın inşasından sorumlu olan General Annenkov'a göre bu sayılanlar arasında en zorlayıcı olanı ise Karakurum çölünün Barkanları'nın sürekli olarak yer değiştirerek demiryolu hattının zeminini bozması ve tahrip etmesi olmuştur. Demiryolu güzergâhını kum ve rüzgârın yıkıcı etkisinden korumak için bazı yöntemler geliştirilmiştir. Bazı yerlerde 2-2.5 metre yüksekliğinde kumdan duvarlar oluşturulmuştur. Bazı kesimlerde de demiryolu güzergâhı yükseltilmiş ve kum tepelerinden ve fırtınalardan korunmaya çalışılmıştır. Ancak en etkili çözüm yolu, güzergâh boyunca çöle dayanıklı bitkiler ekilerek kum tepelerinin hareketinin kısıtlanması olmuştur. Ama bu da kesin bir çözüm olmamıştır. Hattın inşasından dokuz ay sonra, ilk tren 1881 Eylül ayında Kızıl Arvat'tan hareket etmiştir (Aziatskaya Rossiya II, 1914, s. 547). Bununla birlikte Ocak ayında General Skobelev Göktepe'yi almış ve Türkmen direnişini ezmiştir. Demiryolu hattına bir nevi ihtiyaç kalmamıştır. Skobelev öngörüsünde haklı çıkmış, demiryolu hattı Türkmen isyanının bastırılmasında pek fazla fayda sağlamamıştır. Kızıl Arvat'a demiryolu hattı ulaştığında, Türkmen direnişi sonlandırıldığı için hattın inşasını gerektiren sebep de ortadan kalkmıştır. Ancak Kızıl Arvat terminali farklı bir amaç için de kullanılmaya başlanmıştır. Tren hattının son durağından başlayarak İran'a giden iki yeni kervanyolu ortaya çıkmıştır. Ancak Orta Asya'da hızlı değişen siyasi ve askeri ortam Trans Hazar projesinin yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur (Taaffe, 1960, s. 32).

Çarlık Rusyası bölgedeki siyasi ve askeri gücünü arttırmış ve 1884'te Merv ve 1885'te de Kuşka vahalarını ilhak etmiştir. Ancak bu hamleleri İngiltere'nin özellikle de Afganistan ve Hindistan yönündeki Rus yayılmacılığı ile ilgili korkularını arttırmıştır. İngilizlerin bu duruma karşı aldığı tedbirler ise Rusları durdurmak yerine daha da kıskırtmıştır. Bunun sonucunda da bölgedeki Rus yayılmacılığı daha da hızlanmıştır. Yayılma ve işgal hareketlerini hızlandırmak için Rus Çarlığı Trans Hazar demiryolunu daha fazla kullanmaya başlamıştır (Curzon, 1889, s. 44).

1885 yılı Temmuzundan itibaren Trans Hazar demiryolunun Kızıl Arvat'tan Merv'e kadar uzatılması için çalışmalara başlanmıştır. Aynı yılın Aralık ayında ise hat Aşkabat'a ulaşmış, Kızıl Arvat'tan 136 km uzağa gitmiştir (Aziatskaya Rossiya II, 1914, s. 547). Bir yıl sonra, 1886'da ise Merv vahasına ulaşılmıştır ama Merv son durak değildir. Demiryolu hattı Merv'den sonra Ceyhun (Amu Derya) vadisini takip ederek Karakurum Çölünü geçmiş ve şu anki Özbekistan topraklarında kalan Carcov'a yönelmiştir. 1888 yılında ise Ceyhun üzerindeki köprülerin tamamlanmasından beş ay sonra, demiryolu hattı Semerkant'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Çarlık Rusyası idaresi demiryolu hattının Semerkant'ta durmasını düşünmemiştir çünkü Orta Asya'nın en verimli ve yoğun nüfuslu bölgesi olan Fergana Vadisi ve Taşkent'te hala demiryolu hattı bulunmamaktadır. Bu yüzden 1895'te Semerkant-Taşkent hattının inşasına başlanmıştır. Bu hattın bir kolu da Fergana Vadisi'ndeki Andican'a gitmektedir. Andican hattı da 1898'de tamamlanmıştır. Bu noktadan sonra Kırgız Dağları hattın daha ileri gitmesine engel olmuştur (Murray Matley, 1994, s. 327). 1898 yılında da hat Taşkent'e ulaşmıştır (Taaffe, 1962, s. 82). Bunun sonucunda Hazar Denizi kıyısından başlayıp Taşkent'e ulaşan 1.862 km'lik bir demiryolu hattı ortaya çıkmıştır (Aziatskaya Rossiya II, 1914, s. 548; Taaffe, 1962, s. 82). Trans Hazar hattından çıkan ve etrafa yayılan kısa hatlar da Çarlık idaresi döneminde inşa edilmiştir.

Trans Hazar demiryolu hattının ana aksının tamamlanmasından kısa bir süre sonra Merv'den çıkıp Kuşka ve Murgab nehirlerini takip ederek Afganistan sınırındaki Kuşka şehrine ulaşan bir hat daha inşa edilmiştir (Taaffe, 1962, s. 82). Bu hattın da öncelikli inşa amacı

askeridir. Hat, Rus-Afgan sınırında yer alan sınır garnizonlarını desteklemek için inşa edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Trans Hazar demiryolunun Afgan sınırına ulaşan bir diğer kolu daha hizmete alınmıştır. Bu hat da Kagan’dan başlayarak Ceyhun’un yukarı ığırındaki Samsonova’ya ulaşmıştır (Taaffe, 1962, s. 82). Bu hatların tamamlanması sonucunda arlık Rusyası’nın Asya topraklarındaki ilk demiryolu hatları askeri gereklilikler sebebiyle oluşturduğu söylenebilir. Ancak yapılan demiryolu hatları sadece askeri amaçlı kullanıma tahsisli kalmamıştır (Murray Matley, 1994, s. 328). Çarlık idaresi Trans Hazar demiryolu hattını zamanla ekonomik ve ticari faaliyetler için de kullanmaya başlamış, bu amaçla da hattı zaman içinde revize etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda demiryolu hattı Ceyhun’un doğusuna doğru uzatılmıştır (Taaffe, 1960, s. 33). Demiryolu hattının sivil amaçlı olarak da kullanılmaya başlanması bölgenin ekonomik yapısında da değişime sebep olmuştur. Rus tüccarlar 1893 yılında Batı’dan büyük miktarda buğday almaya başlamıştır. Buğday ithalatı Seyhun ve Ceyhun vadilerinde buğdaydan pamuk ziraatına geçişi hızlandırmıştır (Taaffe, 1962, s. 82).

Trans Hazar demiryolu Orta Asya’daki önemli nüfus merkezleri arasındaki bağlantıyı da güçlendirmiştir. Eski ağlardan beri bölgedeki vahalar sulamalı tarım yapılan ziraat bölgeleri olarak hizmet vermiş; pamuk, pirinç, buğday vb. tarım ürünlerinin üretim merkezi olmuştur. Bu yüzden bölgedeki önemli kasaba ve şehirlerin hemen hepsi suya ulaşım imknının olduğu vahalarda kurulmuştur. Bununla birlikte Trans Hazar demiryolu hattı, Avrupa Rusyası’ndaki demiryolu hattına doğrudan bağlanmamıştır. Bu da hattın o dönemdeki en önemli eksikliği olmuştur (Taaffe, 1962, s. 82). Fergana Vadisi’nde üretilen pamuğun Moskova’daki tekstil fabrikalarına işlenmek üzere götürülmesi için ya demiryolu-deniz geçiş-nehir yolu (Trans Hazar demiryolu-Hazar Denizi-Volga Nehri yoluyla Moskova) ya da demiryolu-deniz geçişi-demiryolu (Trans Hazar demiryolu-Hazar Denizi-Krasnovdsk ve Petrovsk (Mahakale) limanı-demiryolu) zerinde taşınması gerekmektedir. Her iki yolda hem yavaş hem de maliyetlidir. Demiryolu hattı ile ilgili bir diğer sıkıntılı durum ise, Volga Nehri’nin neredeyse yılın yarısında ulaşıma elverişli olmamasıdır (Taaffe, 1960, s. 33-34).

Trans Hazar demiryolu hattının ulaşım kapasitesinin sınırlı olmasına etki eden bu durumlara ek olarak hattın inşa aşamasında kısa mesafe olarak planlanması, fakat daha sonra revizyona tabi tutularak uzatılmaya çalışılması da ek maliyetlere sebep olmuştur. İmalatın ilk safhasında Hazar kıyısındaki sığ su limanı olan Mihailovsk hattın başlangıç noktası olarak seçilmiştir. Ancak 1886 yılında hattın Ceyhun Nehri’ne kadar uzatılması zerine Hazar kıyısındaki başlangıç noktası Mihailovsk’un 19 km kuzeybatısında yer alan Uzun Ada’ya taşınmıştır (Aziatskaya Rossiya II, 1914, s. 547). Hattın Ceyhun Nehri’ni geçip Doğu Türkistan’daki verimli vahalara ulaşması sonucunda ulaşım ve seyahat talebindeki önemli artış bir süre sonra Uzun Ada’daki sığ su limanının da yetersiz kalması ve talebi karşılayamamasına neden olmuştur. Bu yüzden 1894 yılında Trans Hazar demiryolunun merkezi şu anki Türkmenbaşı şehri, Krasnovdsk seçilmiştir (Aziatskaya Rossiya II, 1914, s. 548). Ancak Trans Hazar demiryolunun inşası Orta Asya’nın ulaşım sorununu çözmemiştir. Avrupa Rusyası’ndan Orta Asya’ya doğrudan uzanacak bir demiryolu hattının gerekliliği konusunda Rus planlamacıları ve idaresi ilk baştan itibaren hem fikir olmuştur. Orta Asya’daki ziraat merkezleri ile Avrupa Rusyası’nda yer alan sanayi tesisleri ve bölgeleri arasında doğrudan bir demiryolu bağlantısının kurulması bir zaruret halini almıştır. Bu ihtiyaı karşılamak için dönemin tanınmış demiryolu planlamacısı, Fransız mühendis Ferdinand de Lesseps hemen Taşkent’ten Orenburg’a uzanan bir demiryolu hattı projesi hazırlamıştır. Lesseps, bu hattı Fransa’da Calais’ten başlayıp Hindistan’ın Kalkta limanında denize inecek olan kıtasal bir demiryolu hattının bir parçası olarak planlamıştır. Bu plan kapsamında Rus topraklarında Orenburg güzergâhına alternatif iki güzergah planlaması daha yapılmıştır. Bu hatlardan biri Aral Gölü’nün batısından geçerek Ceyhun Irmağı’nı takip edecek ve önce Zereşşan sonra da Buhara’ya ulaşacaktır. Buhara’ya ulaştıktan sonra hat Taşkent’te son bulacaktır. Bir diğer hat ise Taşkent’i Akmola (Akmolinsk) ve Yekaterinaburg (şimdiki Sverdlovsk) yolu ile ana demiryolu güzergâhına bağlanacaktır. Ancal Lesseps’in projesi Avrupalı devletlerden beklenen ilgiyi görmemiştir (Taaffe, 1960, s. 34-35).

Orta Asya'ya doğrudan ulaşan bir demiryolu hattı inşası önerileri 19. yüzyılın sonlarında yeniden popüler hale gelmiştir. Bu önerilerden biri de Ceyhun Irmağı üzerinde yer alan Carcov'dan Alexandrov-Gai'deki demiryolu makasına bir hat inşa edilmesidir. (Bu plan daha sonra Sovyetler Birliği döneminde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yeniden gündeme getirilecektir.) İkinci ve uygulanan öneri ise, Taşkent'ten başlayıp Seyhun Irmağı'na paralel uzanan ve Orenburg'a ulaşan bir hattır (Aziatskaya Rossiya II, 1914, s. 549). Kabul edilmesini takiben, 1901 yılında hattın inşasına başlanmıştır. Hattın neredeyse tamamı bozkır ve çöl bölgesinden geçmiş olduğu için coğrafi engeller hattın inşasında fazla sorun olmamıştır. Taşkent-Orenburg arasındaki 1.763 km mesafe 1906 yılında hattın inşasının bitmesini takiben demiryolu ile geçilmiştir (Taaffe, 1962, s. 82; Högselius, 2021, s. 8). Bu sayede Avrupa Rusyası ile Orta Asya arasında doğrudan demiryolu bağlantısı tesis edilmiş, bunun sonucunda da kesintisiz bir şekilde yük taşımacılığı yapılabilir hale gelmiştir (Aziatskaya Rossiya II, 1914, s. 549). "Kazalinsk Hattı" olarak da isimlendirilen bu demiryolu güzergâhı daha verimli ve hızlı bir şekilde Orta Asya ile Çarlık Rusyası'nın sanayi bölgeleri arasında hammadde ve ticari meta taşınmasına imkân sağlamıştır (Taaffe, 1962, s. 82). Bu hattın inşaat maliyeti yapılan planlama ve gelişen teknoloji sebebiyle Trans Hazar hattından daha düşük olmuştur. 1914 yılında Kazalinsk hattı Orta Asya'da üretilen tahıl ürünlerinin %76'sını, Orta Asya'da üretilen ve ihraç edilen pamuk rekoltesinin %61'ini ve Rusya'nın diğer bölgelerinden Orta Asya'ya gönderilen kerestenin %69'unu nakletmiştir (Arkhipov, 1930, s. 132). Kazalinsk hattı, tüm yük taşımacılığında Trans Hazar hattına olan bağımlılığı azaltmasının yanında Taşkent'in Orta Asya ticaretindeki konumunun da güçlenmesini sağlamıştır (Taaffe, 1960, s. 35).

Orta Asya, demiryolu hatlarının inşası üzerine yeni ve verimli bir ulaşım şekli ile tanışmış, mekânın ve zamanın kullanımın da değişmesine sebep olan bu teknolojik durum bölgenin modernleşme ile tanışmasını da hızlandırmıştır. Çarlık ve onun selefi olan Sovyetler Birliği döneminde yaşanan ekonomik, kültürel ve siyasi değişimin temellerinin de atılmasını sağlamıştır. At veya deve ile aylar veya haftalar sürebilen seyahat sürelerini dramatik bir şekilde kısaltan demiryolu ulaşımı sayesinde Orta Asya'nın farklı bölgeleri, uzak vahalar, bozkır, dağlık alanlar gibi merkezi yönetimin etkisinin ulaşmasının zor olduğu, bu yüzden de merkezin etkisinden kısmen korunan noktalar Çarlık idaresinin etki alanı içerisine girmiştir. Bu kapsamda Orta Asya'da demiryolu ulaşımının gelişmesi ile ortaya çıkan değişiklikleri kısaca aşağıda sayılan başlıklar altında özetleyebiliriz:

1. Tarımın daha fazla ve artan bir şekilde ticarileşmesi,
2. Pamuk ve pamuk ürünlerinin işlenmesini temel alan bir sanayinin gelişmesi,
3. Şehirleşmenin artması (Taaffe, 1960, s. 36).

Orta Asya'nın Petrograd ve Moskova'daki tekstil sanayi merkezlerine bağlanması bölgedeki pamuk ziraatının gelişmesi ve yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Sırf bu sebepten dolayı 1885 yılında pamuk ekimine 45.100 hektar alan ayrılmışken, bu rakam 1915 yılında, hem artan talebin karşılanabilmesi hem de iyi gelir getirmesi sebebiyle, 590.700 hektara çıkarılmıştır (Lyaschenko, 1949, s. 611). Sulamalı pamuk tarımı yapılan arazi yüzölçümü Avrupa Rusyası'na ihraç edilen pamuk ipliği üretimindeki hızlı artışa paralel olarak artmıştır.⁶ Bu durumun bir sonucu olarak pamuklu kumaş ve pamuk yağı üretimi daha sonraki yıllarda yerel sanayi üretiminin %81'ini oluşturur hale gelmiştir (Livshits, 1955, s. 277).

Orta Asya'daki fabrika tarzı sanayi tesislerinin sayısı da demiryolu hattının inşasından sonra hızla artmıştır (Taaffe, 1962, s. 84). 1887 yılında bölgedeki fabrikalarda çalışan işçi sayısı 1571 iken bu sayı 1914 yılında 20.925'e çıkmıştır (Livshits, 1955, s. 150). Bu kapsamda demiryolu ulaşımının bir başka dönüştürücü etkisi de bölgeye gelen Rus göçmenlerin

⁶ "1888 yılında Orta Asya'dan Avrupa Rusyası'na 15.000 ton pamuk ipliği ihraç edilmişken bu rakam 1912 yılında 247.300 tona çıkmıştır" (Aziatskaya Rossiya II, 1914, s. 278).

sayısındaki artış olmuştur (Taaffe, 1962, s. 84). Orta Asya'ya gelen Rus/Slav nüfusunun neredeyse tamamı şehirlere yerleşmiş, şehirlerin demografik yapısında değişikliğe sebep olmuştur. Bununla birlikte bu yerleşim şehirlerle sınırlı kaldığı için 1911 yılı itibarıyla Orta Asya'daki Slav kökenli nüfus, bölge nüfusunun ancak %6,3'üne tekabül etmiştir (Taaffe, 1960, s. 37). Demiryolu sayesinde bölgeye ulaşımın hızlanması ve kolaylaşması Orta Asya bölgesine yönelik nüfus hareketlerini hızlandırdığı gibi yeni fikirler ve modernizmin de bölgeye taşınmasına imkân vermiştir. Bu yeni fikirler ve teknolojik gelişmelerin etkisi sonucunda Orta Asya bölgesinin yerli halkının da gündelik hayatında önemli değişimler yaşanmıştır. Orta Asya'daki gündelik hayata ek olarak kültürel, düşünsel ortam da değişim göstermiştir. Modern dünya ile karşılaşan Orta Asyalı aydın zümre bu modernizme adapte olmaya ve onunla sağladığı imkânlardan kendi amaçları için faydalanmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda fikri altyapısı Ş. Mercani, R. Fahreddin, İ. Gaspıralı vb. aydınlar tarafından atılan yenileşme hareketi Usul-u Cedit (Yeni Usul) hareketi ortaya çıkmıştır. Ulaşım imkânlarının da sağladığı fayda sonucunda özellikle eğitim, kültür alanlarında Orta Asya bölgesinin 19. Yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemde bölgenin kültürel ve siyasi ortamının şekillenmesinde etkili olmuştur.

3. Sovyet Dönemi

Çarlık Rusyası'nın Ekim Devrimi sonrasında yıkılmasından sonra onun yerini Sovyetler Birliği almıştır. Sovyetler, Çarlık Rusyası'nın kontrolü altındaki bölgeleri de ellerinde tutmak için çalışmışlar, bu kontrolü sağlamak için Orta Asya'da ortaya çıkan Basmacı İsyanı ile 1930'lu yıllara kadar mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Kontrolün ellerinde kalması için Çarlık döneminden kalan demiryolları da haliyle kullanılmıştır.

Sovyet döneminde Orta Asya'da demiryolu ulaşımında yaşanan değişimlerin izlenebilmesi için bu gelişmenin değişen üretim şekilleri, ticari meta ve tüketim malzemesi hareketleri ve diğer ulaşım türleri ile olan ilişkisi ve etkileşimlerini incelemek gerekmektedir. Çalışmanın bu kısmında bu sayılan konu başlıkları etrafında Sovyet döneminin ilk yıllarında Orta Asya'da demiryolu ağının ve ulaşımının gelişimi incelenecektir.

1917 Ekim Devrimi öncesinde Orta Asya'da, bugünkü Tacikistan sınırları içerisinde kalan bölgede sadece tek bir demiryolu bulunmaktadır. Bu hat Andican-Ursat'yevskaya hattıdır. Bu hat Fergana Vadisi'ni Trans Hazar demiryolu hattına bağlamaktadır. Trans Hazar hattı her açıdan önemli olmuştur çünkü bu hat sayesinde Fergana Vadisi'nde çıkarılan petrol artık Avrupa Rusyası'na taşınabilmektedir (Mirski, 1954, s. 20). Fakat Andican-Ursat'yevskaya hattı bugünkü Tacikistan'ın kuzeyinden geçtiğinden ülkenin geri kalan kısmının demiryolu ağına erişimi olmamıştır. Bu durum 1931 yılında ülkenin geri kalan kısmına da demiryolu ile ulaşmak için bir hat inşa edilmeye başlayana kadar devam etmiştir. Bahsi geçen tarihte Samsonova'dan Duşanbe'ye uzanan dairesel bir hat inşa edilmiş ve demiryoluna erişim sağlanmıştır. Samsonovo'dan başlayan bu hat Ceyhun Irmağı'nın sağ kıyısını takip ederek Özbekistan'daki Tirmiz'e ulaştıktan sonra keskin bir dönüş yaparak kuzeye yönelmektedir. Hat, Surhan Derya Nehri'nin vadisinden geçerek Tacik sınırına ulaşmaktadır. Bu hat sayesinde Hisar Dağları'nın sarp arazisinden uzak durulabilmiştir. Hat daha sonra Hisar Vadisi'ni takip ederek Duşanbe'ye ulaşmıştır. Hisar Vadisi, Tacikistan'ın en önemli pamuk ekim merkezlerinden birisidir. Yine vadi içerisinde yer alan ve Duşanbe'ye 23 km mesafede yer alan Yengi-Bazar önemli bir demiryolu ve karayolu kavşağıdır (Taaffe, 1960, s. 37).

Çarlık Rusyası döneminde temeli atılan demiryolu ağının Duşanbe'ye ulaşması, şehri ve havalisini önemli bir pamuk, sebze-meyve ve ipek-ipekli mamuller antrepo haline getirmiştir. Bu demiryolu hattının en karakteristik özelliği aşırı virajlı bir hat olmasıdır. Duşanbe'den Semerkant'a çizilecek düz bir hat, kuş uçuşu 220 km iken demiryolu hattı ile bu mesafe 963 km'dir. Bunun en önemli sebebi Zereşan ve Hisar dağ sıralarının sarp ve geçit vermez yapısıdır. Hattın bir diğer özelliği de trafik hacminin kısmen daha az olmasıdır. 1932 yılında Duşanbe'ye kilometre başına sevk edilen yük 189.000 ton/km'dir. Bu rakam ülkedeki

demiryolu taşıma yoğunluğunun sadece %9'udur. 1940 yılında Tacikistan'dan 1,8 milyon ton kargo çıkmış, 0,9 ton da gelmiştir. Bu rakamlar 1956 yılında 2,7 milyon ton giden, 4 milyon ton gelen kargo şeklinde olmuştur. Bu yükün büyük bir kısmı demiryolu vasıtasıyla Fergana Vadisi'ne nakledilmiştir. Bununla birlikte Duşanbe hattında yolcu taşımacılığı da yapılmıştır. Ancak bu hatta tahsis edilen yolcu treni sayısı 1934-1957 yılları arasında aynı kalmıştır. Kagan-Duşanbe arasındaki 715 km'lik yolda günde karşılıklı 3 sefer yapılmıştır. Bu seferler sayesinde Duşanbe Trans Hazar hattına bağlanmıştır (Taaffe, 1960, s. 40).

Duşanbe hattının bazı dezavantajlarına rağmen (aşırı virajlı olması ve lojistik ve yolculuk talebinin ve yoğunluğunun az olması gibi), hat Tacikistan'ın gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ek olarak Tacikistan ekonomisinin belirli ürünlerde yoğunlaşması ve uzmanlaşmasına yardımcı olmuştur. 1955 yılında Tacikistan'da pamuk ziraatine ayrılan alanlar, 1913 yılına kıyasla 5 kat, pamuk üretimi de 13 kat artmıştır. Demiryolu bağlantısının kurulmasının da etkisiyle Duşanbe hızla gelişmiştir. Şehrin nüfusu 1926 yılında 5.607 kişi iken bu rakam 13 yıl sonra 82.540 olmuştur. Şehir nüfusu 13 yılda 14 kat artmıştır. Şehrin 1956 yılındaki nüfusu ise 191.000'dir (Taaffe, 1960, s. 41). Şehrin doğal konumunun sağladığı avantajlardan azami şekilde faydalanabilmek için dar ray aralığına sahip demiryollarına ve Duşanbe'yi üretim merkezlerine bağlayacak olan karayollarının yapımına da büyük mali kaynak ayrılmıştır. Bunlardan en dikkate değer olanı 1941 yılında Duşanbe-Kurgantepe arasında yapılan demiryolu hattıdır. %2,5 eğimle inşa edilen bu demiryolu hattı oldukça pahalıya mal olmuştur. Ancak sadece 1950 yılında bu hatta 700.000 ton yük taşınmıştır (Narzikulov ve Ryazantsev, 1956, s. 129). Bu yüzden de hattın yüksek maliyeti göze alınmıştır çünkü Vahş Nehri vadisinde yer alan Kurgantepe, Tacikistan'daki en önemli uzun lifli pamuk üretimi yapılan merkezlerdendir. Bu hat daha sonra kuzey-güney istikametinde birleştirilmek üzere Kurgantepe'den Nijniy-Pyandsh'a uzatılmıştır (Taaffe, 1960, s. 41).

Bölgedeki pamuk üretimini desteklemek için kurulan bir başka dar ray aralığına sahip hat ise Kurgantepe-Kulyab hattı olmuştur. 1946 tarihli Sovyet resmi istatistiklerine göre dar ray aralığına sahip olan demiryolu hatlarından Tacikistan'a getirilen yük ve malzemenin 2/3'si, yani %70'i taşınmıştır. Ancak bölgede daha sonra inşa edilen karayolları sebebiyle bu oran %16'ya kadar gerileyecektir (Narzikulov ve Ryazantsev, 1956, s. 129).

Bölgeye yapılan bu yatırımlar sonucunda Tacikistan'ın ulaştırma sistemi içerisinde bir hiyerarşi ve sıralama oluşmuştur. Sıralamanın en tepesinde geniş ray aralığına sahip demiryolu hatları vardır. Onu dar ray aralığı olan demiryolları ve karayolu taşımacılığı takip etmiştir. Nehir-su yolu ile ulaşım ise Orta Asya'nın genelinde olduğu gibi, yük ve eşya taşımacılığında tercih edilen ve kullanılan bir metot değildir. Buna rağmen Ceyhun Irmağı'nın sığ ve sakin akışlı kısmı olan Nijniy Pyandsh-Tirmiz arasında düzenli bir nehir ulaştırması sistemi kurulmuştur. 1913'ten 1956 yılına kadar Tacikistan'daki nehir limanlarından 21.000 ton yük yüklenmiş, 50.000 ton yük de indirilmiştir (Taaffe, 1960, s. 42).

Kurgantepe-Samsonovo hattı Tirmiz'e uzatılmadan bir yıl önce, 1925 yılında, Karşı'dan Kitap'a 122 km'lik bir demiryolu hattı döşenmiştir. Kitap, Kaşka Derya'nın üst çıkırında yer alan ve nehirden sağlanan suyla pamuk tarımının yapıldığı bir bölgedir. 1950-1960'lı yıllarda, Kitap'ta sulamalı pamuk tarımının yapıldığı araziler Özbekistan'da pamuk tarımı yapılan arazilerin %5'ini oluşturmaktadır. Bu yüzden kasabanın kendisi ve havalisi, pamuk başta olmak üzere bölgede yetiştirilen diğer ürünlerin de işlendiği pek çok küçük işletmeye ev sahipliği yapmıştır (Taaffe, 1960, s. 42).

Tacikistan'daki durum bu şekilde iken, ülkenin komşu ve Orta Asya bölgesinin bir diğer sarp ve dağlık araziye sahip bölgesi olan Kırgızistan da, Tanrı Dağları'nın ülkenin büyük kısmını kaplaması sebebiyle, ulaşım konusunda Tacikistan'la benzer sıkıntıları yaşamıştır. Ülkenin dağlık arazi yapısı, kuzey ve batı ucunda toplanan nüfus merkezleri arasında doğrudan bir kara ve demiryolu bağlantısı kurulmasını oldukça zorlaştırmıştır. Bu kapsamda SSCB'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan önce gündeme gelen en sansasyonel projelerden birisi,

Cambul'un 59 km batısında yer alan Burnoye'den Bişkek'e yapılacak olan 332 km uzunluğunda bir demiryolu hattı projesi olmuştur. Bu yol güzergâhı pek çok açıdan Duşanbe hattı ile benzerlikler göstermektedir. Her iki demiryolu hattı da ülkenin sanayi ve üretim merkezlerini SSCB'nin demiryolu ağına bağlamayı amaçlamıştır. Her iki hat arasında benzeşen bir diğer nokta da her iki hattın da hafif yük taşımacılığı için düşünülmüş olmasıdır (Taaffe, 1960, s. 43).

Sovyet demiryolu ağının verimliliğini azaltan şey Duşanbe ve Bişkek'in demiryolu hatları üzerindeki konumu olmuştur. Kazakistan ve Kırgızistan'ın birbirine bağlanması için yeni bir hat yapılması gerekmiştir. Bu amaçla ilk girişimi 1912 yılında, Çarlık İdaresi döneminde St. Petersburglu sanayici A. I. Putilov bir konsorsiyum kurarak başlatmıştır. Sovyetler, bu hattın inşasına devam etmiş, 1924 yılında devletin bütün imkânları seferber edilerek hat tamamlanmış, Bişkek'e demiryolu ile erişim sağlanmıştır. Taşkent'in kuzeyindeki, Orenburg-Taşkent demiryolu hattı üzerindeki Aris istasyonundan başlayan hat, Bişkek'e oradan da Yedisu'ya (Semireçye) ulaşmıştır (Payne, 2001, s. 18).

Demiryolu erişiminin sağlanması konusu Bişkek için daha az sıkıntılı olmuştur çünkü Duşanbe'ye kıyasla ana demiryolu aksına erişimi daha kolaydır. 1930'lu yılların sonlarından itibaren Bişkek'in ana demiryolu aksına doğrudan erişimi sağlanmıştır. Türkistan-Sibirya demiryolu hattının (Turksib)⁷ nihai güzergâhına 1920'li yılların sonlarında karar verilmiş, Bişkek ve Çu vadisindeki yerleşim yerleri de bu hattın güzergâhına dâhil edilmiştir. Bu da demiryolu aksının Kendiktaş'taki Kurdai Geçidi'nden geçirilmesi ile mümkün olmuştur. Ancak Turksib hattının inşaatı başladıktan sonra Sovyet mühendisleri 1907 yılında yapılmış olan bir etüdü de dikkate almak zorunda kalmıştır. Bu etüde göre Kurdai Geçidi'nin kuzeyinden geçirilecek bir hat daha az maliyetli olacak ve daha hızlı bitirilebilecektir. Ancak Kırgız SSC yönetimi hattın Kurdai Geçidi'nden geçmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Turksib hattı planlamacıları yaptıkları fizibilite çalışmasında, güzergâhın Kurdai Geçidi'nden geçmesi halinde toplam maliyetin 23 milyon Ruble daha artacağını öngörmüşlerdir. Bu da toplam maliyetle %14'lük ek bir artış anlamına gelmektedir (Ostrovsky, 1931, s. 30). Bu yüzden Bişkek ana hat güzergâhından çıkarılarak tali hatta alınmıştır. (Ana hattın 156 km uzaklıktadır)

İlk tren katarı Bişkek'e geldikten 26 yıl sonra, 1950'de Çu Vadisi hattı Isık Köl'ün batı ucundaki Balıkçı Kasabası'na (Rybach) ulaşmıştır. Balıkçı Kasabası üç yolun birleştiği bir kavşak noktasıdır. Burada birleşen yollardan ikisi Isık Köl'ü çevrelerken, üçüncü yol Çin sınırını geçerek Kaşgar'a ulaşmıştır. Kasaba ayrıca Isık Köl'ün doğusundaki tahıl üretim alanlarına su yolu ile de bağlanmıştır. Kasabaya demiryolunun ulaşma tarihi 1937 olarak planlanmıştır. Kasabaya demiryolu hattı planlanan tarihte ulaşmıştır. Bu sıra dışı bir durum olmuştur çünkü Sovyetler Birliği'nde demiryolu planlaması ve imalatı arasında büyük gecikmelerin yaşanması ve planlanan işlerin vaktinde bitirilememesi olağan bir durum haline gelmiştir (Taaffe, 1960, s. 44).

Kırgızistan'daki durumu da kısaca bu şekilde özetlerken bir kısmı Kırgızistan sınırları içerisinde kalan ama Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında paylaştırılmış olan Fergana Vadisi'ne değinmek uygun olacaktır. Fergana Vadisi, yüksek dağ sıraları ile çevrili bir vadi ve 1950'li yıllarda SSCB'de üretilen pamuğun %30'unu tek başına sağlayan verimli bir bölgedir. Vadinin Özbekistan sınırları içinde kalan kısmı ise o tarihlerde Özbekistan SSC'nin sanayi üretiminin %30'unu sağlamaktadır (Voprosy Ekonomiki Promyshlennosti Uzbekskoi SSR, 1957, s. 303). 1917 yılında vadi genelinde nispeten iyi bir demiryolu ağı mevcuttur. Vadi içindeki ana hat Hokant'tan başlayarak Andican'a gitmekte ve Celalabat'ta son bulmaktadır. Bir başka hat da Hokant'tan başlayarak vadinin merkezi-kuzey kısmında yer alan Namangan'a ulaşmaktadır. Ek olarak dar ray aralıklı tali kollar ana hattın çıkarak Sulyutka ve Kızıl Kaya'daki kömür (liniyit) yataklarına gitmektedir. 1920'li yılların başlarında patlak veren

⁷ "1930 yılından itibaren Orta Asya'daki demiryolu ağının görünümü değişmiştir. Bu tarihte Orta Asya-Sibirya hattı Türkistan-Sibirya hattının (Turksib) tamamlanmasıyla birbirine bağlanmıştır. Turksib bugünkü Kazakistan Demiryolları bünyesindedir" (Payne, 2001).

Basmacı İsyanı sırasında vadideki demiryolu ağının çoğu bölgedeki Sovyet izlerini silmek isteyen İbrahim Bek Lakaylı ve Fuzail Maksım gibi Basmacı liderleri ve grupları tarafından tahrip edilmiştir. Bölgedeki demiryolu hatlarının geliştirilmesinde 1923 yılından sonra 3 noktaya dikkat edilmiştir. Bunlar sırasıyla:

1. Havzayı çepeçevre saran bir hattın inşası,
2. Madencilik merkezlerine ulaşan tali-besleyici hatların inşası,
3. Pamuk işleme-çırçır fabrikalarının olduğu yerlere ulaşan kısa hatların tesisi (Taaffe, 1960, s. 46).

Bu amaçların hayata geçirilebilmesi için 1924 yılında Hokand-Namangan arasındaki mevcut demiryolu hattı Andican'a kadar uzatılmıştır. Yoğun pamuk ziraatı yapılan yerlere demiryolu ulaşımının sağlanmasının yanı sıra, bölgede inşa edilen dairesel hatlar demiryolu taşımacılığının esnekliğini daha da arttırmıştır. Fergana Havzası'nda hemen her yere erişime imkân veren hatların (Mriski, 1954, s. 20) dışında kalan tek nokta ise havzanın merkezinde yer alan çorak Karakalpak bozkır olmuştur. Dairesel demiryolu hatlarının tamamlanmasından sonra kömür, linyit ve petrol üretim merkezlerine olan tali yolların yapımı ve yenilenmesine öncelik verilmiştir. Bu kapsamda öne çıkan en önemli proje, 1928 yılında Kızıl-Kaya'daki petrol ve kömür madenlerine giden dar ray aralıklı hatların, yeni ve geniş ray aralığı olan hatlara dönüştürülmesidir. 1931 yılında Celalabat hattı, kuzeydeki Kök Yangak'taki kömür madenine doğru 16 km daha uzatılmıştır. Eş zamanlı olarak Andican-Celalabad hattından çıkan bir diğer tali kol da Oş'taki karayolu kavşağına bağlanmıştır. 1930'lu yıllarda kömür Kırgızistan'daki Taş Kümür'deki kömür ve yakındaki Şurab'taki linyit ve petrol rezervlerini nakletmek için iki hat daha yapılmıştır. Demiryolu ulaşımının sağlanması sebebiyle kömür üretimi 99.000 tondan (1928), 1956'da 3.619.000 ton'a çıkmıştır. Bununla birlikte Fergana Vadisi'ndeki merkezlere hammadde taşıyan besleyici hatlar tek başına yeterli olmamıştır. Bunun sonucunda pek çok hammadde kaynağı ana demiryolu aksının ve erişiminin dışında kalmıştır. Bu izole olmuş halde kalan bölgelerin en önemlilerinden biri de Celalabad'ın güneydoğusunda kalan Üzgen bölgesi olmuştur. Üzgen'de kömür rezervleri mevcuttur ve bu bölgede çıkarılan taş kömürü kaliteli kok kömürü üretimine elverişlidir. Maden taşınmasına ek olarak Fergana Vadisi'ndeki pek çok tali hat çırçır fabrikaları ile dairesel demiryolu hattı arasında bağlantıyı sağlamıştır. Buna örnek olarak Andican'la Kokan-Kışlak arasındaki 18 km'lik hat verilebilir (Taaffe, 1960, s. 46).

Fergana Vadisi tek başına Özbekistan'ın diğer bölgelerinin hepsinden daha fazla taşınacak yük üretmiştir. Havzadan ipek, pamuk, petrol, meyve ve çimento başta olmak üzere bir dizi mal SSCB'nin diğer bölgelerine ihraç edilmiş, karşılığında ise kereste, tahıl ve mamul ürünler ithal edilmiştir. Bunun sonucunda Orta Asya'daki en işlek demiryolu hattı, Taşkent ile Ursat'yevskaya arasındaki hat olmuştur. Bu yoğunluğu azaltabilmek için İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Taşkent'i doğrudan Mel'nikovo'ya bağlayacak olan yeni bir demiryolu hattı inşası planlanmıştır. 1936 yılında bitirilmesi öngörülen hattın maliyeti 30.000.000 Ruble olarak hesaplanmıştır. İnşaat başladıktan kısa bir süre sonra, 1 Ocak 1933'te mevcut bütçenin %11'inin harcandığının anlaşılması üzerine hattın inşaatı durdurulmuştur (Gelfman, 1934, s. 56). 1960'lı yıllarda Ursat'yevskaya kavşağındaki trafiği azaltmak için Çizzak'tan Sir Darinskaya'ya giden bir hat yapılmıştır. Bu hat Taşkent ve Çizzak arasındaki mesafeyi 50 km kısaltmıştır (Taaffe, 1960, s. 47).

4. Diğer Demiryolu Hatları

1933 yılında Trans Hazar demiryolu ana hattındaki Nebitdağ'a ulaşmak için seyrek nüfuslu petrol üretim bölgesi Vişka'dan 25 km'lik bir hat inşa edilmiştir. Bu bölge Türkmenistan'ın ana petrol üretim bölgesi olmasının yanı sıra Orta Asya'daki önemli petrol üretim merkezlerinden de biridir. Bu bölge sayesinde Türkmenistan'ın petrol üretimi 1940 yılında 587.000 ton iken 1955'te 3.126.000 ton'a çıkmıştır. Hattın en önemli faydalarından biri

de petrol endüstrisinde çalışan işçileri Türkmenistan Nebit-Dağ’deki lojmanlarından alıp Vişka’daki petrol kuyularına taşımasıdır (Taaffe, 1960, s. 47-48).

Orta Asya’daki en önemli iki tali hat da, tüm diğer hatlar gibi Taşkent’ten başlamıştır. 1944 yılında tamamlanan bu iki hattan biri Taşkent’i irik’teki Elektro-Kimya tesisine bağlamıştır. Bu tesiste gübre üretilmiş, bu gübreler de pamuk ziraatında kullanılmıştır. İkinci hat ise Taşkent’i 119 km uzaktaki Angren linyit madenine bağlamıştır. Bu hat ayrıca Almalık’taki bakır rezervlerine de ulaşıma imkân vermiştir. Hattın tamamlanmasından önce Angren Linyit madeni 34.000 ton linyit üretirken bu rakam 1955 yılında 2.340.000 ton’a (tüm Orta Asya’daki toplam kömür üretiminin %40’ı) ıktığı tahmin edilmektedir. Bu yüzden Angren hattının önemi 1955-1960 yılları arasında “Büyük Angren” Projesi’nin uygulamaya konulmasından sonra daha da artmıştır. Bu programın kapsamında linyit üretimini arttırılması, büyük bir suni gübre fabrikası kurulması ve bölgede ıkarılan Kaolin Kili’nin ve üretilen ucuz enerjinin birlikte kullanılacağı bir alüminyum fabrikası ve Almalık’ta bir bakır ergitme tesisi inşası vardır (Taaffe, 1960, s. 48).

Tüm bunlardan hariç Sovyetler tarafından Orta Asya’da yapılan en dikkate değer demiryolu projesi, arcov’dan Ceyhun-Trans Hazar hattının keşişimindeki Kungrat’a⁸ yapılacak olan 629 km uzunluğundaki hattır. Hat 1956 yılında tamamlanmıştır. Daha sonra Saratov’un güneydoğusundaki Aleksandrov-Gai’ye kadar uzatılması da planlanmıştır. Hazar Denizi’nin kuzeyindeki Saratov’a bağlanacak olan hat, Avrupa Rusyası ile Orta Asya arasında bir başka bağlantı daha kurulmasını sağlayacaktır. Hat, daha önce Ferdinand de Lesseps’in önermiş olduğu Fransa Calais’ten başlayarak Hindistan-Kalkta’da sona erecek olan kıtasal demiryolu hattı gzerghini takip etmiştir.

Carcov’dan Aleksandrov-Gai’ye uzanan hattın 1955 yılında Makat’a ulaşması planlanmış olsa Sovyet sisteminin kronik sorunları nüksetmiş ve inşaat planlamaya uymamıştır. Bu kapsamda hat imalatı 1956 yılında ancak Kungrat’a ulaşabilmiştir. Hattın 1955-1960 yılları arasında Makat’a ulaşması demiryolu inşası planlarından çıkarılmıştır. Bunun da Ceyhun Irmağı’ndan Türkmen lne su taşıyacak olan sulama kanalı projesinin iptali ile doğrudan irtibatlı olması muhtemeldir. Carcov’dan Kungrat’a gidecek olan demiryolu hattı transit bir ulaşım imkânı sağlamasa da Ceyhun Irmağı’nın aşağı ığırındaki pamuk ekimi yapılan alanları ana demiryolu aksına bađladđı için önemli bir görev üstlenmiştir. Çünkü Ceyhun Irmağı’nın aşağı çığırını, diğer adıyla Harezmi Vahası, Orta Asya’nın bozkır-l bölgesinde pamuk ziraatı yapılan en önemli bölgelerden birisidir. 1954 yılında Harezmi oblastı tek başına Özbekistan’ın ham pamuk üretimini %9’unu karşılamıştır (Voprosy Ekonomiki Promyshlennosti Uzbekskoi SSR, 1957, s. 427 ve 438). Demiryolu hattının bu bölgeye gelmesinden önce Ceyhun Irmağı’nın aşağı çığırını ulaşım için su yoluna bağımlı olmuştur. Bölgede üretilen mamuller ancak su yolu ile Carcov’a taşınmış, orada demiryolu hattına aktarılmıştır. Suyolu taşımacılığı karayoluna nazaran daha az maliyetli olsa da Ceyhun’da taşımacılık, ırmağın fiziki şartları sebebiyle oldukça pahalı ve belirsizlikleri de fazla olan bir yoldur. Çünkü nehrin şiddetli akıntısı, ayrılan kanalları, ırmak üzerindeki sayısız şelalesi, nehrin sürekli değerren su seviyesi ve derinliği,⁹ hep nehir üzerindeki taşımacılık ve ulaştırmayı zorlaştıran olumsuzluklar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu olumsuzluklar yüzünden nehir üzerindeki ulaşım sadece gündüzleri yapılabilmiştir. Ulaşım ile ilgili bir başka olumsuz durum da taşınacak yüklerin yüklendiği su çekimi düşük (70 cm) olan mavnalardır (Suslov, 1954, s. 585). Bu yüzden demiryolundan önce karayolu ulaşımı da denenmiştir ama Harezmi Vahası’nı Carcov’a bağayacak olan şose yol Ceyhun’daki taşıma maliyetinden daha fazla ve daha az güvenilir çıkmıştır. Ceyhun’un aşağı ığırında yer alan pamuk ekim alanlarına ulaşımı sağlayacak bir diğer alternatif çözüm ise; bölgedeki tüm ticareti kuzeye, Aral Gölü’ne yönlendirmektir. Ama bu yolda oldukça yetersizdir çünkü mevcut ulaşım rotasının 200 km Ceyhun Deltası’ndan geçmek durumundadır. Çünkü Aral Gölü’ndeki Mu’inak limanına ulaşabilmenin o dönemde başka bir yolu yoktur. Bunlara ek olarak Aral Gölü’nün yılın

⁸ Kungrat, Ceyhun Irmağı’nın aşağı ığırında kalmaktadır.

⁹ O dönemde nehrin derinliğini anlayabilmenin tek yolu suyun rengine bakmaktır (Taaffe, 1960, s. 49).

neredeyse yarısında (140-160 gün) donmuş bir halde olması ve Mu'inak limanının yetersizliği de bu ihtimalin elenmesinde etkili olmuştur (Taaffe, 1960, s. 50). Yetersiz kalan ulaşım imkanları sonucunda bölgede hasat edilen pamuk asıl pazarlara vaktinde ulaşamamış, yapılan aktarmalar sırasında yaşanan vakit kaybı ve hasadın gördüğü zarar rekolte kaybı ve kalite düşüşünü beraberinde getirmiştir. Tüm bunların sonucu ise yaşanan gelir kaybıdır. Bu durumun yol açtığı zararı azaltmak için pamuk ipliği havayolu ile nakledilmiştir ancak bu da maliyetlerin yükselmesine sebep olmuştur (Voprosy Ekonomiki Promyshlennosti Uzbekskoi SSR, 1957, s. 436).

Sonuç

Sonuç olarak, Sovyet döneminde gündeme alınan en büyük ve iddialı demiryolu projeleri tarım alanlarını Çarlık döneminde yapılmış olan ana demiryolu akslarına bağlamayı amaçlamıştır. Ancak buna ek olarak, yapılan hatlardan ikisi olan Bişkek ve Duşanbe hatları başkentlere ve dolayısıyla da yeni siyasi ve idari sisteme destek olmak amacını da gütmüştür. Sovyetler Birliği tarafından 1960 yılına kadar Orta Asya'da yapılan demiryolu hattı Carcov'dan Kungrat'a uzanan hat olmuştur. Bu uzun hatlara ek olarak Sovyet demiryolu planlamacıları, sanayi işletmeleri ile tarım arazilerinin merkezlerine bağlantı sağlayan kısa demiryolu hatları da planlamıştır. 1933'ten 1950'ye kadar, Orta Asya'nın Sovyet demiryolu sistemindeki payı, yol uzunluğunun artmasına rağmen, yüzde olarak azalmıştır.¹⁰ Demiryolu ulaşımı ve ağı istenen düzeyde olmasa da Orta Asya'daki en önemli iktisadi merkezler demiryolu ulaşım ağına dâhil edilmiştir.

Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen demiryolu hatları Orta Asya'yı bir demiryolu bölgesi haline getirmiştir. Bu bölge Birinci Dünya Savaşı öncesinde Hazar bölgesi ile güney Uralları birleştirmiştir. Orta Asya'da inşa edilen demiryolları Orta Asya kasabalarını, şehirleri ve bölgedeki Hanlıkları birbirine bağlamıştır. Çarlık Rusyası döneminde önce askeri gereklilikler sebebiyle inşaatına başlanan, daha sonra sivil ve ticari kullanıma açılan demiryolları Sovyet dönemi demiryolu ağının da temelini oluşturmuştur. Hazar Denizi'ndeki su yollarının fazla kullanılmaması ve karayolu ağının gelişmemiş olması demiryolunun önemini daha da arttırmıştır.

Orta Asya'da Rus işgalini takiben demiryolu taşımacılığı ve ulaşımın başlaması sonucunda bölgenin sadece ekonomik değil, kültürel ve ticari görünüşü de değişmeye başlamıştır. Çünkü demiryolu ile daha kolay ulaşılabilir hale gelen Orta Asya'da nakliye maliyetleri ve zamanın azalması fabrika tarzı sanayileşmenin hızlanmasını sağlamıştır. Bu gelişme ise özellikle Avrupa Rusyası'ndan Slav kökenli nüfusun da bölgeye gelmesine ve demografik yapıda küçük de olsa değişime, yine bu nüfusun gelmesi şehirleşmenin de hızlanmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak bu yeni ulaşım sistemi Çarlık ve Sovyet dönemi Orta Asyasını kendi içine kapanık uzak bir bölgeden belirli ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı, modernleşmeye açık bir bölge haline getirmiş, bölgede Çarlık ve Sovyet idaresinin var olmasını mümkün kılmıştır.

Kaynakça

Akademii Nauk Uzbekskoi SSR. (1957). *Voprosy ekonomiki promyshlennosti Uzbekskoi SSR*. Taşkent: Izdatel'stvo Akademii Nauk Uzbekskoi SSR.

Arkhipov, N. B. (1930). *Sredne-Aziatskiye respubliki*. Moskova: Gosizdat.

Aziatskaya Rossiya. (1914). *Pereselencheskago upravleniye glavnago upravleniye zemleustroistva i zemledeliya, Aziatskaya Rossiya II*. St. Petersburg: İzdaniye Pereselencheskago Upravleniya Glavmago Upravleniya Zemleustroistva i Zemledeliya.

¹⁰ 1956 yılında Orta Asya'daki demiryolu ağı, SSCB'nin toplam demiryolu ağının %5'ini oluşturmuştur (Taaffe, 1960, s. 51).

- Baumann, R. F. (1993). *Russo-Soviet unconventional wars in the Caucasus, Central Asia, and Afghanistan*. Leavenworth Papers. Fort Leavenworth, Kansas: Combat Studies Institute, U.S. Army Command and General Staff College.
- Curzon, G. N. (1889). *Russia in Central Asia*. Londra: Longmans, Green and Company.
- Gelfman, M. M. (1934). Novoye zheleznodorozhnoye stroitel'stvo vo vtorom pyotiletke. *Sotsialisticheskiy Transport*, (11), 56-79.
- Hopkirk, P. (1994). *The Great Game: the struggle for empire in Central Asia*. New York: Kodansha International.
- Hogselius, P. (2021). The hidden integration of Central Asia: the making of a region through technical infrastructures. *Central Asian Survey*, 1-21.
- Khalfin, N. A. (1965). *Prisoedinenie Srednei Azii k Rossii*. Moskova: Nauka.
- Kinzley, J. (2018). *Natural resources and the new frontier: constructing modern China's borderlands*. Chicago: University of Chicago Press.
- Livsihts, R. S. (1955). *Razmeshcheniye promyshlennosti v dorevoluytsionnoi Rossii*. Moskova: Akademiya Nauk SSR.
- Lyaschenko, P. I. (1949). *History of the national economy of Russia: to the 1917 revolution*. (L. M. Herman, ev.). New York: The Macmillan Company.
- Mandel, W. M. (1942). Soviet Central Asia. *Pacific Affairs*, 15(4), 389-409.
- Mirski, M. S. (1954). The Soviet railway system: policy and operation. *The Russian Review*, 13(1), 18-32.
- Murray Matley, I. (1994). Industrialization. E. Allworth (Ed.), *Central Asia: 130 years of Russian dominance, a historical review* içinde (ss. 309-348). Durham: Duke University Press.
- Narzikulov, I. K ve Ryazantsev, S. N. (Ed.). (1956). *Tadzhikskaya SSR: ekonomiko-geografisheskaya kharakteristika*. Moskova: Akademiya Nauk Tadzhikskoi SSR ve Akademii Nauk SSR, Geografiz.
- Ortaylı, İ. (2018). Bolşevik ihtilaline genel bir bakış. Y. Koç ve M. Cengiz (Ed.), *100. Yılında Sovyet ihtilali ve Turk dunyası* içinde (ss. 11-16). Ankara: Hacettepe niversitesi Turkiyat Araştırmaları Enstitusu Yayınları.
- Ostrovsky, Z. (1931). *The great trunk-line*. Moskova: Centrizdat.
- Payne, M. (2001). *Stalin's railroad: Turksib and the building of Socialism*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Pierce, R. (1960). *Russian Central Asia, 1867-1917*. Berkeley: University of California Press.
- Suslov, S. P. (1954). *Fizicheskaya geografiya SSR: aziatskaya chast*. Moskova: Uchpedgiz.
- Taaffe, R. N. (1960). *Rail transportation and the economic development of Soviet Central Asia* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Chicago, Chicago.
- Taaffe, R. N. (1962). Transportation and Regional Specialization: The Example of Soviet Central Asia. *Annals of the Association of American Geographers*, 52(1), 80-98.
- stunkaya, F. F. (2019). *Trans Sibiry treni ile Avrupa'dan Asya'ya yolculuk gezi notları*. Ankara: Ankara niversitesi Yayınları No: 655, Ankara niversitesi Basımevi.
- Vernadsky, G. (1944). *A history of Russia*. New Haven: Yale University Press.

Wheeler, G. (1974). Russian conquest and colonization of Central Asia. Taras Hunczak (Ed.), *Russian imperialism: from Ivan the great to the revolution* içinde (ss. 264-298). New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Esnaf ve Sanatkârlarda Firma Performansı Sarmalında Bireysel Etkenlerle (Girişimcilik, Öz Liderlik, Kişilik) İş Tatmini ve Müşteri Tatmini İlişkisi: Kahramanmaraş'ta Bir Alan Araştırması*

The Relationship of Job Satisfaction and Customer Satisfaction with Individual Factors (Entrepreneurship, Self-Leadership, Personality) in the Spiral of Firm Performance in Business for Tradesmen and Craftsmen: A Field Research in Kahramanmaraş

Dr. Mustafa Tuncer OKUMUŞ¹, Prof. Dr. İsmail BAKAN²

Öz

Bu çalışmanın ana amacı firma performansı, müşteri tatmini, iş tatmini ve kişilik, öz liderlik, girişimcilik ilişkisini ortaya çıkarmaktır. Esnaf ve sanatkârlarla ilgili olarak yapılmış olan bu çalışmada firma performansı, müşteri tatmini, iş tatmini, kişilik, öz liderlik ve girişimcilik kavramları araştırma değişkenlerini oluşturmaktadır. Girişimcilik tutkusu, girişimcilik faaliyeti, girişimcilik yönelimi, girişimcilik öz yeterliliği genel olarak girişimcilik değişkeni bağlamında kullanılmıştır. Beş faktör kişilik ile proaktif kişilik ise kişilik değişkeni için kullanılmıştır. Kişilik, öz liderlik ve girişimciliğin müşteri tatmini ve iş tatmini üzerindeki etki düzeyi araştırma modelinin ilk bölümünü oluşturmaktadır. Müşteri tatmini ve iş tatmininin firma performansı üzerindeki etkisi ise modelin ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Esnaf ve sanatkâr olarak Kahramanmaraş'ta yerleşik 555 işletme ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Hipotezler regresyon analizi ile test edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından icat etme, kurma ve geliştirme, girişimcilik faaliyeti, girişimcilik yönelimi, girişimcilik öz yeterliliği, öz liderlik stratejilerinden yapıcı düşünce stratejisi, beş faktör kişilik tiplerinden dışa dönüklük, duygusal kararlılık ve deneyime açıklık, proaktif kişilik iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından icat etme, girişimcilik faaliyeti, girişimcilik yönelimi, girişimcilik öz yeterliliği, öz liderlik stratejilerinden davranış odaklı stratejiler, beş faktör kişilik tiplerinden dışa dönüklük ve proaktif kişilik müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir. Ayrıca, iş tatmini ve müşteri tatmininin firma performansını pozitif ve anlamlı olarak etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Diğer değişkenler için anlamlı etki oluşmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, öz liderlik, kişilik, iş tatmini, müşteri tatmini, firma performansı.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In the study, entrepreneurship, self-leadership, personality, job satisfaction, customer satisfaction and firm performance issues were discussed. Entrepreneurial passion, entrepreneurial activity, entrepreneurial orientation, entrepreneurial self-efficacy, self-leadership, five-factor personality types, job satisfaction of proactive personality, customer satisfaction and job satisfaction, and the effect levels of customer satisfaction on firm performance were investigated. First of all, national and international literature research has been done. Afterwards, field research was carried out with the owners of tradesmen and craftsmen operating in Kahramanmaraş. Data were obtained from 555 tradesmen and craftsmen

* Bu araştırma makalesi verileri 2020 yılı öncesinde toplanmış olup danışmanlığımı Prof. Dr. İsmail BAKAN'ın yaptığı Dr. M. Tuncer OKUMUŞ tarafından hazırlanan "Esnaf ve Sanatkârlarda Firma Performansı Sarmalında Bireysel Etkenlerle (Girişimcilik, Özliderlik, Kişilik) İş Tatmini ve Müşteri Tatmini İlişkisi: Kahramanmaraş'ta Bir Alan Araştırması" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

¹ mtokumus@hotmail.com

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ibakan63@hotmail.com

Atf için (to cite): Okumuş, M. T. ve Bakan, İ. (2023). Esnaf ve sanatkârlarda firma performansı sarmalında bireysel etkenlerle (girişimcilik, öz liderlik, kişilik) iş tatmini ve müşteri tatmini ilişkisi: Kahramanmaraş'ta bir alan araştırması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 610-636.

enterprises. Hypotheses were tested using the obtained data SPSS program. In the research conducted; Among the sub-dimensions of entrepreneurial passion, inventing, establishing and developing, entrepreneurial activity, entrepreneurial orientation, entrepreneurial self-efficacy, constructive thinking strategy from self-leadership strategies, extraversion among five factor personality types, emotional determination and openness to experience, proactive personality positively and significantly affect job satisfaction; inventing from the lower dimensions of entrepreneurial passion, entrepreneurial activity, entrepreneurial orientation, entrepreneurial self-efficacy, behavior-oriented strategies from self-leadership strategies, among the five factor personality types, extroversion and proactive personality affect customer satisfaction positively and significantly; It is concluded that job satisfaction and customer satisfaction affect firm performance positively and significantly. It was seen that there was no significant effect for other variables.

Keywords: Entrepreneurship, self-leadership, personality, job satisfaction, customer satisfaction, firm performance.

Paper Type: Research

Giriş

Esnaf ve sanatkâr, “Esnaf ve Sanatkâr meslek kollarına dahil olan, ekonomik faaliyetini sermayesi ile birlikte bedenî çalışmasına dayandıran, kazancı tacir veya sanayici niteliğini kazandırmayacak miktarda olan, basit usulde vergilendirilen veya vergiden muaf bulunan, işletme usulde deftere tabi olan, meslek ve sanat sahibi kimselerdir.” olarak tanımlanmaktadır (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2015, s. 20; TESK, 2020). Esnaf ve sanatkârlar ülkemizde coğrafi olarak genele yayılan önemli bir istihdam ve büyüme kaynağıdır. Esnaf ve sanatkârların geleneksel olarak Türkistan’dan toplumla birlikte geldikleri ve devlet yapılanması içerisinde yerlerini aldıkları, ülkemiz topraklarında toplumla birlikte hareket ettikleri ve geliştikleri, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi destekledikleri, zamanımıza kadar günün şartlarında faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. Öncelikle bulunulan yörenin ihtiyaçlarına yönelik sonrasında daha geniş çevrede faaliyet göstermişlerdir. Kendilerine ait çarşılarda kümelenerek faaliyetlerini yürütbildikleri gibi mesleğin özelliğinden dolayı farklı yerlerde başka meslek gruplarıyla birlikte faaliyet sürdürebilmektedirler (Yüksel ve Göksel, 2020, s.794). Günümüzde de fırın, bakkal, kasap gibi toplumun yaygın ihtiyacını oluşturanlar genele yayılmakla birlikte bezirganlar, bakırcılar, mobilyacılar gibi toplumun yanı başında faaliyetlerini yürütmesine ihtiyaç duyulmayan mesleklerin belirli yerlerde kümelenedikleri de görülmektedir. Ülkenin geneline yayılan ekonomik gelir ve istihdam kaynağı oluşturmaya rağmen esnaf ve sanatkârlarla ilgili ülkemizde yapılmış olan bilimsel çalışmalar incelendiğinde yönetim ve organizasyon alanında yeterli düzeyde ve kapsamda çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. Bu araştırmada Selçuklu İmparatorluğu, Dulkadiroğlu Beyliği, Osmanlı İmparatorlu dönemlerinde önemli bir merkez görevi üstlenmiş, kadim bir tarihe sahip olan ve yüzyıllara dayanan geleneklere sahip esnaf ve sanatkâr yapısına sahip olan Kahramanmaraş’ta faaliyetlerini sürdüren esnaf ve sanatkârlar araştırmanın evreni olarak belirlenmiş olup araştırmanın esnaf ve sanatkârlar üzerinden gerçekleştirilmesinin, araştırmanın önemini arttıracığı düşünülmektedir.

Girişimcilik bilimsel literatürde öne çıkan çalışma konularından birisidir. Fırsatları yakalayarak ya da fırsatlar oluşturarak güçlü işletmeler oluşturabilmek için girişimcilik gereklidir. Bu araştırmada girişimcilik tutkusu, girişimcilik faaliyeti, girişimcilik yönelimi ve girişimcilik öz yeterliliği birlikte kullanılarak girişimciliğin ele alınması tercih edilmiştir. Tutku, yeni girişim yaratma sürecinde önemli bir itici güç ve girişimcilerin günlük çabalarını ve yaratıcılığını besleyen bir arzu ateşidir (Neneh, 2020, s. 2). Girişimcilik tutkusu da bir girişimcinin girişimi ile ilgili icat etme, kurma veya geliştirme faaliyetlerindeki tutkusu ile ilgilidir (Cardon vd., 2013). Girişimcilik faaliyetleri var olan fırsatları keşfederek ya da fırsatları oluşturarak yeni girişim, yeni süreç, yeni yöntemler oluşturmayı gerektirir. Girişimcilik yönelimi, özerklik, yenilikçilik, risk alma, proaktiflik ve rekabetçi agresiflik kapsamında kurum içerisinde yürütülen girişimcilik süreci ile ilgilidir (Altınay ve Wang, 2011). Öz yeterlilik, bireylerin kendi bilgilerine nasıl inandıklarını ve eylemleri gerçekleştirme yeteneklerini nasıl

algıladıklarını ifade eder (To vd., 2020, s. 210). Girişimcilik öz yeterliliği girişimle ilgili girişimcinin kendisine olan inancını ifade etmektedir.

Liderlikte genel olarak birilerini etkileme söz konusu iken öz liderlikte bireyin kendi kendisini etkilemesi ve kendi kendisine liderlik etmesi vardır. Bireylerin kendi kendilerine liderlik yapabilmeleri bireyselliğin arttığı günümüz şartlarında daha önemli hale gelmektedir. Bu çalışmada elde edilen verilere göre esnaf ve sanatkârların %22,7'si tek başına çalışmaktadır. Herkes için önemli olmakla birlikte işletmesinin bütün faaliyetlerini tek başına yürütmek durumunda olan ya da çok az kişiyle çalışan kişiler için önemli olabilecek bir kavram olarak öz liderlik, bu araştırma kapsamında incelenen değişkenlerden bir başkasını oluşturmaktadır.

İnsanların kişilik yapıları hem kendi davranışlarını hem de birlikte çalıştıkları kişilerle yapılan işi etkileyebilmektedir. Beş faktör kişilik tipleri ile insanların kişilik yapıları dışı dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal kararlılık, deneyime açıklık olmak üzere beş ayrı grupta sınıflandırılabilir (John ve Srivastava, 1999). Bu beş ayrı kişilik tipinin kendilerine özgü davranış şekilleri bulunmaktadır. Beş faktör kişilik tipleri ile yakalanamayan farklı bir kişilik tipi de, girişimciler için oldukça öne çıkan, proaktif kişiliktir. Bu çalışmada beş faktör kişilik ve proaktif kişiliğin ayrı değişkenler olarak birlikte araştırmaya dahil edilmesi tercih edilmiştir.

İş tatmini çalışanların işleri ile ilgili duygu durumunu ifade ederken müşteri tatmini müşterinin beklentisi sonucu müşteride oluşan duygu durumu ile ilgilidir. Bu çalışmada öncelikle bireysel etkenler olan girişimcilik, öz liderlik ve kişiliğin, esnaf ve sanatkârlarda iş tatmini ve müşteri tatmini üzerindeki etkisi ve aralarındaki ilişki ele alınmıştır. Devamında da iş tatmini ve müşteri tatmininin firmalar için hayati derecede önemli olan firma performansı üzerindeki etki düzeyi ve aralarındaki ilişki inceleme konusu yapılmıştır.

Özellikle yönetim ve organizasyon literatüründe esnaf ve sanatkârlarla ilgili çalışmalar fazla rastlanılmadığından, esnaf ve sanatkârlara yönelik olarak yapılmış olan bu çalışma akademik literatürde bulunan büyük bir boşluğu dolduracak olup araştırma değişkenleri ile ilgili yapılmış olan çalışmaları da genişleteceği için önemli olarak görülmektedir.

1. Girişimcilik

“Girişimcilik, beraberindeki finansal, zihinsel ve sosyal riskleri ve belirsizlikleri üstlenip gerekli zaman ve çabayı göstererek değeri olan yeni bir şey oluşturma, parasal ve kişisel tatminin getirdiği ödülleri alma sürecidir” (Hisrich ve Ramadani, 2017, s. 4). Bu araştırma için girişimcilik temel değişkeni altında girişimcilik tutkusu, girişimcilik faaliyeti, girişimcilik yönelimi ve girişimcilik öz yeterliliği konularına yer verilmiştir. Bu kavramlar birbirlerinden farklı özellikler barındırmakta ve genel olarak girişimcilik kavramını tamamladıkları düşünülmektedir. Genel olarak ifade edilecek olunursa; girişimcilik tutkusu bir girişimcinin girişimi ile ilgili tutkusu, girişimcilik faaliyeti genel olarak fırsatları keşfetme ve oluşturma, girişimcilik yönelimi firma içerisindeki girişimcilik süreci, girişimcilik öz yeterliliği girişimcinin kendi girişimcilik beceri ve yeteneklerine inancı ile ilgilidir. Bu kavramlar da girişimciliği farklı özellikleri ile tamamlamaktadır.

1.1. Girişimcilik Tutkusu

Cardon vd., (2009) girişimcilik tutkusunu “girişimcinin kendi kimliği için anlamlı ve göze çarpan rollerle ilişkili girişimcilik faaliyetlerine katılım yoluyla deneyimlenen bilinçli olarak erişilebilir, yoğun olumlu duygular” olarak tanımlamışlardır. Girişimcilik tutkusu icat etme tutkusu, kurma tutkusu ve geliştirme tutkusu olarak üçe ayrılmaktadır. Girişimcilerin tutkulu oldukları, tutkunun girişimcinin girişimler oluşturma ve girişimlerinin başarılı olmasına yardımcı olmadaki etkinliğine fayda sağladığı düşünülür. Tutku, girişimcilik sürecinde en çok gözlemlenen ve hem acemi hem de seri girişimcileri neyin harekete geçirdiğini anlamada önemli olan bir olgu olarak kabul edilir (Syed vd., 2020, s. 1). Girişimcilik tutkusu, girişimcinin icat etme, kurma ve geliştirme gibi girişimci faaliyetlere veya alanlara yönelik tutkusu ile ilgili

iken iş tutkusu, girişimci faaliyetleri içerip içermediğine ve herhangi bir sıradan günlük iş faaliyetini kapsayıp kapsamadığına bakılmaksızın, daha genel olarak işlerine olan tutku ile ilgili bir kavramdır. Tutku, uyumlu tutku ve obsesif (saplantılı) tutku olarak ikiye ayrılabilir. Hem uyumlu hem de obsesif tutkusu olan bireyler girişimciliği sürdürmek için güçlü bir arzuya sahipken, yalnızca uyumlu tutkuya sahip olanlar istedikleri zaman girişimciliğe özgürce girme isteklerini kontrol edebilirler. Obsesif tutkuya sahip bireyler, muhtemelen girişimcilik yapma isteklerini kontrol edemezler ve tutkularıyla ilgili hisleri düzelene kadar girişimciliğe katılmaya kendilerini mecbur hissederler (Newman vd., 2021, s. 820-823). Girişimcilik tutkusuna sahip kişiler; piyasa ihtiyaçlarını çözmek için yeni yollar bulmak, yeni fikirler aramayı eğlenceli olarak değerlendirmek, yeni fırsatlar aramaktan heyecan duymak, yeni firma kurmak için heyecan duymak, başarı sonucu işletmeyi büyütmekten keyif almak, başarı için doğru kişileri bulmak ve bir araya getirmekten keyif almak gibi davranışlar gösterirler (Cardon vd., 2013). Girişimcilik tutkusu girişimcinin kendi girişimine olan tutkusunu ifade etmektedir. Girişimcilik kendi içerisinde fiziksel, ekonomik ve psikolojik birçok zorluklar barındırır. Bu zorlukları aşarak başarı elde edebilmek için yapılan çalışmaların tutkuyla gerçekleştirilmesi girişimciye eşsiz bir enerji sağlayabilmektedir. Tutku, girişimcinin zorluklar karşısında girişimiyle ilgili daha güçlü olmasını, sebat etmesini, amacına ulaşmak için çalışmaya devam etmesini sağlayabilmesi için önemlidir.

1.2. Girişimcilik Faaliyeti

Girişimcilik faaliyeti, yeni fırsatları arama, keşfetme ile ilgili bir kavram (Stenholm vd., 2016, s. 698) olup yeni pazarlar, ürünler ve süreçler oluşturulmakta veya var olanlar genişletilerek değer ortaya çıkarılmaktadır (Ahmad ve Seymour, 2008, s. 14). Genellikle yüksek belirsizlik ve risklerin olduğu faaliyetlerdir (Fang vd., 2008, s. 40-45). Girişimcilik faaliyetinde ya fırsatlar keşfedilir ya da fırsatlar oluşturulur. Fırsatları keşfetmek için var olan fırsatların aranması gerekir ve bu işlemler risk barındırır. Fırsat oluşturmada ise bilinmeyen fırsatlar oluşturulur ve bunlar yapılırken çok fazla riske girilmez (Alvarez ve Barney, 2007, s. 13). Girişimcilik faaliyeti işletmeler için zenginlik oluşturabilecek hayati faaliyetlerdir. Fırsatların rakiplerden önce belirlenerek değerlendirilebilmesi önemli avantajlar oluşturabilmektedir. Aksi takdirde rakiplerin gerisinde kalma, kârlılığın azalması bir süre sonra da büyük sorunlarla karşı karşıya kalmak söz konusu olabilmektedir. Hem işletmenin ayakta kalması hem de büyüebilmesi için girişimcilik faaliyetlerine ihtiyaç duyulur. Bu çalışmada, diğer girişimcilik değişkenlerinin yanı sıra girişimcilik faaliyetinin araştırmada incelenmesi gerektiği değerlendirilmiştir.

1.3. Girişimcilik Yönelimi

Girişimcilik yönelimi, aktörlerin rekabet avantajı oluşturmak için kullandıkları girişimcilik kararlarını, yöntemlerini ve eylemlerini yakalayarak yeni giriş ve değer oluşturmaya yönelik örgütsel bir yönelimle ilgilidir (Wales vd., 2021, s. 564). Girişimcilik yönelimi, girişimcilerin ürün-pazar fırsatlarından yararlanmak için risk alma konusunda proaktif olma eğilimini ifade ederken, girişimcilik faaliyeti, girişimcilerin yeni giriş fırsatlarını keşfetme ve kullanma eylemlerini kapsar (Donbesuur vd., 2020, s. 150-151). Girişimcilik yönelimi, girişimciliğin kendisinden de farklıdır. Lumpkin ve Dess (1996), özerklik, yenilikçilik, risk alma, proaktiflik ve rekabetçi saldırganlıktan oluşan girişimcilik yöneliminin beş belirgin boyutunu özetlemiştir. Girişimcilik basitçe yeni girişe atıfta bulunsa da bir firmanın girişimcilik yönelimi girişimcilik sürecini, yani girişimciliğin nasıl üstlenildiğini, girişimci olarak hareket etmek için kullanılan yöntemler, uygulamalar ve karar verme tarzlarını ifade eder. Spesifik olarak, bağımsız hareket eden (özerklik), deney yapmayı teşvik eden (yenilikçilik), risk alan, inisiyatif alan (proaktiflik) ve pazarlarında agresif bir şekilde rekabet eden firmalar güçlü bir girişimcilik yönelimine sahipken, bazı veya hepsinden yoksun olanların bunlardan daha zayıf bir girişimcilik yönelimi olduğu kabul edilir (Lee ve Peterson, 2000, s. 405).

1.4. Girişimcilik Öz Yeterliliği

Öz yeterlilik, bireylerin görevleriyle ilgili zorluklara rağmen görevlerini başarıyla tamamlamak için kendi beceri ve yeteneklerine sahip oldukları güven ve inancıyla ilgilidir. Bandura (1997) tarafından öz yeterlilik, insanların yaşamlarını etkileyen olaylar üzerinde etki uygulayan belirlenmiş performans düzeylerini üretme yeteneklerine ilişkin inançları olarak tanımlanmıştır (Elnadi ve Gheith, 2021, s. 3). Girişimcilerin kendi girişimcilik becerilerinin çeşitli girişimcilik faaliyetlerini tamamlayıp tamamlayamayacağına ilişkin öz güven yoğunluğunu ifade eder. Girişimcilerin çevrelerini etkileme ve bunlara karşılık gelen eylemler yoluyla başarılı olma yetkinliği ile donatıldığı inancını yansıtır. Girişimcilerin çeşitli görevleri ve projeleri tamamlamak için kendi girişimcilik becerilerinden ne kadar emin olduklarına atıfta bulunur (Wei vd., 2020, s. 2-3). Öz yeterlilik aynı zamanda niyet ve davranışın yakın ve doğrudan bir göstergesi durumundadır (Neneh, 2020, s. 3).

2. Öz Liderlik

Öz liderlik, insanların performanslarını gerçekleştirmek için gerekli öz-yönelim ve öz-motivasyonu elde ettikleri bir öz-etki sürecidir. Kişisel etkinliği olumlu yönde etkilemek için tasarlanmış belirli davranışsal ve bilişsel stratejilerden oluşur. Öz liderlik stratejileri genellikle davranış odaklı stratejiler, doğal ödül stratejileri ve yapıcı düşünce modeli stratejileri olmak üzere üç ana kategoride gruplandırılır (Neck ve Houghton, 2006, s. 271). Öz liderlikte, hedeflere ulaşmak ve kişisel tatmin için motive olmak için içsel motivasyon, sosyal biliş, kendi kaderini tayin etme ve kendi kendini düzenleme vardır (Mayfield vd., 2021, s. 32). Davranış odaklı stratejiler; hedef belirleme, kendini ödüllendirme, kendini cezalandırma, kendini gözlemleme, kendine hatırlatıcılar belirleme stratejilerini içerir. Doğal ödüllendirme stratejileri, işiyle ilgili keyifli yönlere odaklanma, iş ortamında zevkle çalışabilecek düzenlemeler yapmayı içerir. Yapıcı Düşünce Modeli Stratejileri, inançlar ve varsayımlar, kendi kendine konuşma, zihinsel imgeleme, düşünce kalıpları stratejilerini içerir (Houghton ve Neck, 2002).

3. Kişilik

3.1. Beş Faktör Kişilik Tipleri

Beş faktör kişilik, dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal kararlılık, deneyime açıklık olarak beş geniş kişilik boyutuyla kişilik özelliklerini sınıflandıran bir kişilik tipidir. Dünya genelinde hakkında çokça çalışma yapılmış ve araştırmacılarca genel olarak üzerinde mutabakat olduğu görülen bir kişilik sınıflandırması durumundadır.

Dışa dönük kişiler aktif, enerjik, dışa dönük, konuşkan, cesur ve iddialı olurlar. Uyumlulukta, insanlara karşı olumlu (negatife karşı) tutum vardır ve güvenilir, kibar, düşünceli ve sıcak olduğu kadar işbirlikçi ve yardımseverlik bulunur. Sorumlulukta hedeflere ulaşma ve görevleri yerine getirmede titizlik, düzene ve göreve yatkınlık bulunmakla birlikte yapılan işte organize, gayretli, eksiksiz ve verimli olduğu kadar sistemli ve görev bilincine sahip olunur. Duygusal kararlılık, tepkisellik ve duygusal kararlılık düzeyi, duygusal direnç ve hayal kırıklığına karşı tolerans, soğukkanlı, sakin, rahat, olumsuz duygusal durumlara eğilimli olmamakla ilgilidir. Deneyime açıklık, entelektüel açıklık, yaratıcılık ve hayal gücü ile ilgili olup entelektüel olarak aktif ve bilişsel olarak açık, yaratıcı, içe dönük, canlı bir hayal gücüne ve geniş bir ilgi alanına sahip olmayla ilgilidir (Strus vd., 2014, s. 352).

3.2. Proaktif Kişilik

Proaktif kişilik, durumsal güçler tarafından nispeten kısıtlanmayan ve çevresel değişimi etkileyen kişilik tipidir. Bu şekilde sınıflandırılmayacak proaktif olmayan insanlar nispeten pasiftirler, çevrelerine uyum sağlarlar ve çevreleri tarafından şekillendirilirler. Proaktif insanlar ise fırsatları tarar, inisiyatif gösterir, harekete geçer ve değişim getirerek sonuca ulaşana kadar sebat ederler (Bateman ve Crant, 1993, s. 105). Proaktif bir kişilik, amaca yöneliktir ve çevresel etkiler tarafından kısıtlanmaz, bir hedefe ulaşmada ısrarcıdır ve yeni deneyimler ve faaliyetler

arar (Yang vd., 2020, s. 271-272). Daha düşük proaktif kişiliğe sahip olanlara kıyasla görev performansına alternatif yaklaşımlar arayarak çaba harcayan ve amaca ulaşmaya çalışan yüksek proaktif kişiliğe sahip umutlu ve iyimser kişiler daha fazla öz-yeterlik inancına da sahip olabilirler (Abid vd., 2021 s. 304). Proaktif kişiliğe sahip bireyler statükoya meydan okur, çevresel kısıtlamaları kabul etmez ve aşmak için çabalarlar, çevresini etkileyerek kendi istediği yönde değiştirmeye uğraşırlar. Proaktif kişilik tipi beş faktör kişilik tipi tarafından yakalanamayan benzersiz özelliklere sahip olup bu yönü ile bu araştırmada beş faktör kişilik tipleri ile birlikte girişimciler için oldukça önemli olan bir kişilik türü olarak ele alınmıştır.

4. İş Tatmini

İş tatmini, görevli kişinin işiyle ilgili ortaya çıkan fiili sonuçları istenen, beklenen ve hak edilen sonuçlarla karşılaştırmasından kaynaklanan işe karşı duygusal bir tepkidir (Castaneda ve Scanlan, 2014, s. 130). İş tatmini, üyelerin işyerinden aldıkları zihinsel, fiziksel ve çevresel zevk olarak kabul edilir ve bir çalışanın işyerindeki işine karşı duygusal ve bilişsel tepkileri olarak tanımlanabilir (Lin ve Huang, 2020, s. 411). İş tatminini etkileyen kişilik (Judge vd., 2002), eğitim (Vila ve García-Mora, 2005), yaş (Clark vd., 1996), cinsiyet (Bender ve Heywood, 2006) ve görev süresi (Dobrow Riza vd., 2018) gibi kişisel etkenlerin yanı sıra iş değerleri (Kalleberg, 1977), işin niteliği, ücret ve ödüller (Chaudhry vd., 2011), yükselme fırsatları (Malik vd., 2012), çalışma koşulları (Sell ve Cleal, 2011), yönetim tarzı gibi örgütsel faktörler de bulunmaktadır. İş tatmini devamsızlık ve işe geç gelme (Scott ve Taylor, 1985), iş değiştirme (Dobrow Riza vd., 2018) ve işgücü devri (Duffy vd., 1998), verimlilik (Böckerman ve Ilmakunnas, 2012), performans (Schleicher vd., 2004) üzerinde de etkili olabilmektedir. Bu sebeplerle iş tatmini hem bireyin kendisi hem de işletme için önemli etkileri olan bir kavram olarak araştırma değişkeni olarak belirlenmiştir.

5. Müşteri Tatmini

Müşteri tatmini belirli bir ürünü kullandıktan sonra bireyde oluşan olumlu bir histir. Bu nedenle, müşterilerin aldıkları ürünler beklentilerini karşılarsa tatmin duyguları gelişir. Oliver (1981) müşteri tatminini, doğrulanmış veya onaylanmamış tüketici beklentileri etrafındaki duyguların, tüketicinin tüketim deneyimine ilişkin önceki duygularıyla birleştğinde ortaya çıkan psikolojik bir durum olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda, onaylamama terimi, tüketici beklentilerinin karşılanması ile ilgilidir ve ürün performansının tüketici beklentilerini aştığı durumlarda olumlu, ürün performansının tüketici beklentilerinin altında olduğu durumlarda olumsuz veya performansın beklentilerle aynı olduğu durumlarda sıfır olabilir (Aburayya vd., 2020, s. 2149). Performans beklentileri karşılıyorsa veya aşıyorsa müşteri tatmini oluşur. Sonuç beklentilerin altındaysa, müşteri tatminsizliği oluşmaktadır (Dam ve Dam, 2021, s. 587). Müşteri tatmini firmalar için hayati derecede önemli bir kavramdır ve araştırmada önemli bir değişken olarak seçilmiştir.

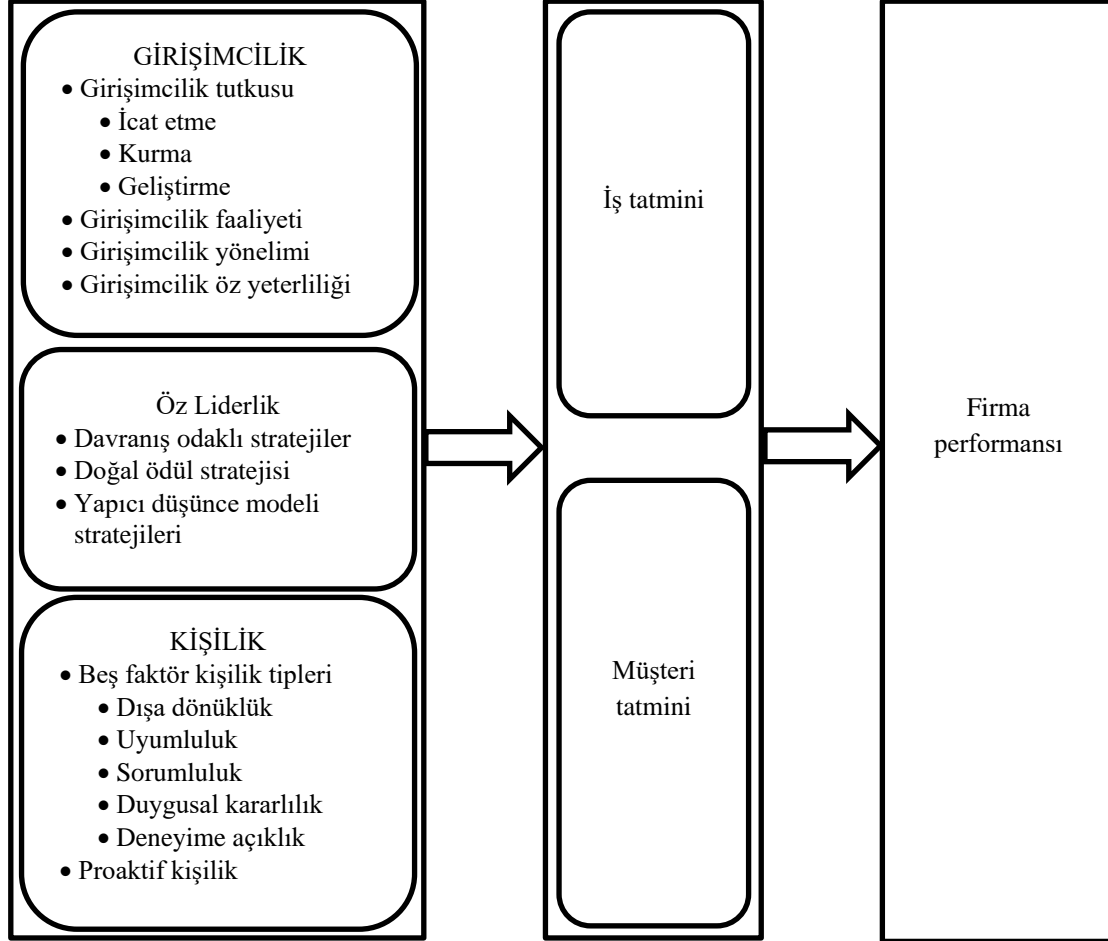
6. Firma Performansı

Firma performansı, finansal göstergeler ve örgütsel faktörler olmak üzere iki başlıkta ele alınmakta (Hansen ve Wernerfelt, 1989, s. 399) olup objektif firma performansı ve subjektif firma performansı olarak sınıflandırılabilir. Objektif firma performansı genel olarak kârlılık, satışlarda artış, ciro gibi finansal performans ile ilgili iken subjektif firma performansı pazar payı, ürün kalitesi, müşteri tatmini, müşteri sayısı, iş işlem maliyetleri, çalışan başına verimlilik, gerçekleştirilen yenilikler sebebiyle oluşan gelir gibi soyut kavramlarla ilişkilidir. Objektif firma performansı oluşan finansal veriler üzerinden ölçülebilirken subjektif firma performansı soyut kavramlarla ölçülebilmekte ve objektif firma performansına göre ölçümü daha zordur (Kmieciak vd., 2012). Bu çalışmada öncesinde yapılmış olan ön araştırmada firmaların objektif firma performansı ile ilgili bilgileri paylaşmaktan imtina ettikleri görüldüğünden subjektif firma performansı ile firma performansı ölçümü araştırma değişkenlerinden bir başkası olarak belirlenmiştir.

7. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırma modeli girişimcilik, öz liderlik ve kişilik gibi esnaf ve sanatkârlarda bulunan bireysel etkenlerin iş tatmini ve müşteri tatmini üzerindeki etkisi ve devamında bu değişkenlerden etkilenen iş tatmini ve müşteri tatmininin firma performansı üzerindeki etkisini incelemeye yönelik oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırma modeli

Şekil 1’de görülen araştırma modelinde bulunan değişkenlerle ilgili olarak şu hipotezler kurgulanmıştır:

H1a. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından “ıcat etme”, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H1b. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından “kurma”, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H1c. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından “geliştirme”, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H2. Girişimcilik faaliyeti, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H3. Girişimcilik yönelimi, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H4. Girişimcilik öz yeterliliği, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H5a. Öz liderlik stratejilerinden “davranış odaklı stratejiler”, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H5b. Öz liderlik stratejilerinden “doğal ödüllendirme stratejisi”, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H5c. Öz liderlik stratejilerinden “yapıcı düşünce modeli stratejileri”, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H6a. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından “dışa dönüklük”, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H6b. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından “uyumluluk”, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H6c. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından “sorumluluk”, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H6d. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından “duygusal kararlılık”, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H6e. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından “deneyime açıklık”, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H7. Proaktif kişilik, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H8a. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından “icat etme”, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H8b. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından “kurma”, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H8c. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından “geliştirme”, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H9. Girişimcilik faaliyeti, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H10. Girişimcilik yönelimi, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H11. Girişimcilik öz yeterliliği, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H12a. Öz liderlik stratejilerinden “davranış odaklı stratejiler”, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H12b. Öz liderlik stratejilerinden “doğal ödüllendirme stratejisi”, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H12c. Öz liderlik stratejilerinden “yapıcı düşünce modeli stratejileri”, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H13a. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından “dışa dönüklük”, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H13b. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından “uyumluluk”, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H13c. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından “sorumluluk”, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H13d. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından “duygusal kararlılık”, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H13e. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından “deneyime açıklık”, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H14. Proaktif kişilik, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H15. İş tatmini, firma performansını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H16. Müşteri tatmini, firma performansını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

8. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, esnaf ve sanatkârlarda girişimcilik, öz liderlik ve kişiliğin, iş tatmini ve müşteri tatmini üzerindeki etkileri ile iş tatmini ve müşteri tatmininin firma performansı üzerindeki etki düzeylerinin incelenmesidir. Girişimcilik değişkeni kapsamında girişimcilik tutkusu, girişimcilik faaliyeti, girişimcilik yönelimi, girişimcilik öz yeterliliği alt değişkenleri araştırma modeline dahil edilmiştir. Kişilik değişkeni kapsamında beş faktör kişilik, proaktif kişilik alt değişkenleri araştırma kapsamına alınmıştır. Girişimcilik tutkusu “icat etme”, “kurma” ve “geliştirme” olmak üzere üç boyutlu olarak incelemeye alınmıştır. Öz liderlik “davranış odaklı stratejiler”, “doğal ödül stratejisi”, “yapıcı düşünce modeli stratejisi” olmak üzere üç boyutlu olarak modelde yer almıştır. Beş faktör kişilik “dışa dönüklük”, “uyumluluk”, “sorumluluk”, “duygusal kararlılık”, “deneyime açıklık” olmak üzere beş boyutlu olarak çalışmada kullanılmıştır. Diğer değişkenler olan girişimcilik faaliyeti, girişimcilik yönelimi, girişimcilik öz yeterliliği, proaktif kişilik, iş tatmini, müşteri tatmini, firma performansı değişkenleri tek boyutludur. SPSS programı aracılığıyla korelasyon analizi, regresyon analizi yöntemleri kullanılmıştır.

8.1. Çalışmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Girişimcilik Tutkusu için Cardon vd.’nin (2013) geliştirdiği ölçek üç boyutlu olup;

- **İcat etme** boyutunda, “Pazarlanacak ürünler/hizmetler için yeni fikirler aramak benim için eğlencelidir” gibi 5 ifade,
- **Kurma** boyutunda, “Yeni firma kurmak beni heyecanlandırır” gibi 4 ifade,
- **Geliştirme** boyutunda, “Firmamı geliştirmek ve büyütme benim kim olduğumun önemli bir parçasıdır” gibi 4 ifade bulunmaktadır.

Girişimcilik Faaliyeti için Stenholm vd. (2016) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmış olup “Rakiplerimiz ile karşılaştırıldığında, verimli bir şekilde yeni büyüme fırsatlarından yararlanabiliyoruz” gibi 3 ifade yer almaktadır.

Girişimcilik Yönelimi için Altınay ve Wang (2011) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmış olup “Firmamda, insanların farklı şekilde de düşünmeleri ve davranmaları istenir” gibi 12 ifade yer almaktadır.

Girişimcilik Öz yeterliliği için Forbes (2005) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmış olup tek boyutlu olarak “Yeni pazarlar geliştirebilirim” ve “Hesaplanan riskleri alabilirim” gibi önermeler bulunan 15 ifade yer almaktadır. Girişimcilik Öz yeterliliğinde bulunan ifadeler için “1.Kesinlikle Emin Değilim”, “2. Emin Değilim”, “3.Kararsızım”, “4.Eminim” ve “5.Kesinlikle Eminim” ifadelerinden oluşan 5 aşamalı Likert ölçeği kullanılmıştır.

Tabak vd. (2013) tarafından Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışması yapılmış olan Houghton ve Neck (2002)’in “Revize Edilmiş Öz Liderlik Ölçeği”nde “Mesleğimde ne kadar iyi olduğumu takip ederim” gibi 29 ifade yer almaktadır. Bir soru güvenilirliği düşürmesi sebebiyle çalışmadan çıkarılmış olup 28 ifade ile çalışma yürütülmüştür. Tabak vd. (2013)’nin çalışmasında bulunan alt boyutlara sadık kalınmıştır. Öz Liderlikte bulunan ifadeler için “1.Hiçbir Zaman”, “2.Nadiren”, “3.Ara Sıra”, “4.Genellikle” ve “5.Her Zaman” ifadelerinden oluşan 5 aşamalı Likert ölçeği kullanılmıştır.

Beş Faktör Kişilik ölçeği için Gümüş (2009) tarafından tez çalışmasında kullanılan Alkan (2007)’in Türkçe çalışmasını yaptığı John, O. P., ve Srivastava, S (1999)’nin ölçeği tercih edilmiştir. Bu ölçekte ters kodlanmış olan 16 ifade düzenlenmiş olup John, O. P., ve Srivastava, S (1999)’nin gruplamasına sadık kalarak çalışma gerçekleştirilmiştir. Beş faktör

kişilik tipleri ölçeğinde “Bir işi tam yaparım” ve “Başka insanların güvendiği biriyim” gibi 44 ifade yer almaktadır.

Proaktif Kişilik için Bateman ve Crant's (1993)'in çalışmasından yararlanan Kickul ve Gundry (2002) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmış olup “İyi bir fırsatı başkalarından çok daha önce fark edebilirim” gibi 5 ifade yer almaktadır.

İş tatmini için Cammann vd. (1979)'in çalışmasından yararlanan Saks (2006) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmış olup “Genel olarak, işimi seviyorum” gibi 3 ifade yer almaktadır.

Müşteri Tatmini için Michna (2018, s. 96) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmış olup “Firmamda müşteri memnuniyeti geçen yıldan daha yüksek” gibi 3 ifade yer almaktadır.

Firma performansı için Kmiecik vd., (2012, s. 728) 'nin geliştirdiği Subjektif Performans ölçeği kullanılmış olup “Firmamda çalışan başına verimlilik, geçen yıldan daha yüksek” gibi 7 ifade yer almaktadır.

Girişimcilik tutkusu, girişimcilik faaliyeti, girişimcilik yönelimi, beş faktör kişilik tipleri, proaktif kişilik, iş tatmini, müşteri tatmini ve firma performansı değişkenlerinin ölçeğinde bulunan önermeler için “1.Kesinlikle Katılmıyorum”, “2.Katılmıyorum”, “3.Kararsızım”, “4.Katılıyorum” ve “5.Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerinden oluşan 5 aşamalı Likert ölçeği kullanılmıştır.

8.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Kahramanmaraş Esnaf ve Sanatkar Odasına sorularak 40 oda, 23545 esnaf ve sanatkar olduğu bilgisi elde edilmiştir. Bu araştırmanın evrenini; Kahramanmaraş'taki 40 esnaf ve sanatkar odasına bağlı faaliyet gösteren, 23545 esnaf ve sanatkar oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğü Gürbüz ve Şahin'in (2016, s. 132) asgari örneklem büyüklükleri tablosuna göre bu evrenden %5 kabul edilebilir hata düzeyi ile 380 esnaf ve sanatkar işletme sahibiyle anket çalışması yapılması gerekmektedir.

Anket uygulamasının bütün aşamalarında herhangi bir proje vb. yerden maddi veya başkaca destek alınmamış olup büyük çoğunluğu esnaf ve sanatkar işletmelerine gidilerek yüz yüze uygulanmış veya doldurmaları için bırakılarak sonrasında tekrar alınmış olup yaklaşık 150 kadar anket ise esnaf ve sanatkar oda başkanlıkları ile görüşülerek üyelerine uygulanması sağlanmıştır. 700 anket dağıtılmış ve dağıtılan anketlerden 25 tanesi geri dönmemiş, 675 anketten 120 anket eksik veri veya özensiz doldurulduğu gerekçeleri ile araştırma dışında bırakılmış olup çalışma 555 esnaf ve sanatkar işletmesine uygulanmış olan anket verileri ile gerçekleştirilmiştir.

8.3. Ölçeklerin Güvenilirliği

Tablo 1. Çalışmada kullanılan ölçeklere ilişkin güvenilirlik katsayıları

Kullanılan Ölçekler (Scales)	İfade sayısı (N of Items)	Cronbach's Alfa Katsayıları (α)
Girişimcilik Tutkusu – icat etme	5	0,906
Girişimcilik Tutkusu – kurma	4	0,834
Girişimcilik Tutkusu – geliştirme	4	0,788
Girişimcilik Tutkusu	13	0,924
Girişimcilik faaliyeti	3	0,793
Girişimcilik öz yeterliliği	15	0,950
Girişimcilik yönelimi	12	0,931
Öz Liderlik – davranış odaklı stratejiler	13	0,831
Öz Liderlik – doğal ödül stratejisi	1	-
Öz Liderlik – yapıcı düşünce modeli	14	0,899
Öz Liderlik	28	0,928
Beş Faktör Kişilik – dışa dönüklük	8	0,832
Beş Faktör Kişilik – uyumluluk	9	0,801
Beş Faktör Kişilik – sorumluluk	9	0,831
Beş Faktör Kişilik – duygusal kararlılık	8	0,755
Beş Faktör Kişilik – deneyime açıklık	10	0,815
Beş Faktör Kişilik	44	0,929
Proaktif kişilik	5	0,846
İş tatmini	3	0,871
Müşteri tatmini	3	0,745
Firma performansı	7	0,830

Araştırma değişkenlerine ait Cronbach's Alfa güvenilirlik katsayıları Tablo 1.'de gösterilmektedir. Genel olarak literatüre göre alfa değeri 0,70 veya üzerinde bir değere sahip ($0,70 \leq \alpha \leq 1$) ise ölçek güvenilir (Morgan vd., 2004, s. 122), 0,80 ile 1 aralığında ise yüksek derecede güvenilir kabul edilmektedir (Hair vd., 1998). En düşük değer beş faktör kişilik alt boyutu olan duygusal kararlılık için 0,755, en yüksek değer girişimcilik öz yeterliliği için 0,950 olarak gerçekleştiği, diğer değişkenlerin bu iki değer arasında yer aldığı ve bütün araştırma değişkenlerinin güvenilir olduğu görülmektedir.

8.4. Çoklu Doğrusal Bağlantı (Multicollinearity) Bulguları

Tablo 2. Çalışmada kullanılan ölçeklere ilişkin çoklu doğrusallık katsayıları

Kullanılan Ölçekler (Scales)	Tolerans (t)	VIF
Girişimcilik Tutkusu – icat etme	,490	2,041
Girişimcilik Tutkusu – kurma	,440	2,274
Girişimcilik Tutkusu – geliştirme	,551	1,814
Öz Liderlik – davranış odaklı stratejiler	,392	2,554
Öz Liderlik – doğal ödül stratejisi	,739	1,354
Öz Liderlik – yapıcı düşünce modeli	,357	2,802
Beş Faktör Kişilik – dışa dönüklük	,325	3,073
Beş Faktör Kişilik – uyumluluk	,255	3,917
Beş Faktör Kişilik – sorumluluk	,252	3,960
Beş Faktör Kişilik – duygusal kararlılık	,861	1,162
Beş Faktör Kişilik – deneyime açıklık	,304	3,287

VIF ve T değerleri 1'e eşitse çoklu bağlantı bulunmadığı, $1 < VIF < 5$ ise orta düzeyde çoklu doğrusal bağlantı olduğu ve modelde düzeltme yapmaya gerek olmadığı anlamı taşımaktadır. $5 < VIF < 10$ ise yüksek düzeyde çoklu bağlantı bulunmakta ve modelde düzeltme yapılması gerekmektedir. $10 < VIF$ ise çok yüksek düzeyde çoklu doğrusal bağlantı bulunduğu ve modelin geçersiz olduğu anlamı taşımaktadır (Karagöz, 2019, s. 798-799).

Elde edilen bulgulara göre;

- Girişimcilik tutkusunun alt boyutları arasında önemli bir çoklu doğrusallık (multicollinearity) yoktur.
- Öz liderliğin alt boyutları arasında önemli bir çoklu doğrusallık (multicollinearity) yoktur.
- Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutları arasında önemli bir çoklu doğrusallık (multicollinearity) yoktur.

9. Bulgular

9.1. Demografik Değişkenler ile İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 3.'de görülen demografik değişkenler incelendiğinde katılımcıların;

- %75,5 oranında erkek ve %24,5 oranında kadın olduğu,
- %80'inin evli, %14,8'inin bekar ve %5,2'sinin boşanmış olduğu,
- %6,1'ünün 24 yaş ve altında, %22,6'sının 25-34 yaş aralığında, %33,3'ünün 35-44 yaş aralığında, %25,9'unun 45-54 yaş aralığında, %12,2'sinin 55 yaş ve üzeri yaşa sahip olduğu,

%27,8'inin ilkökul, %20,0'sinin ortaokul, %36,8'inin lise, %8,2'sinin ön lisans, %6,7'sinin lisans, %0,5'inin yüksek lisans düzeyinde eğitime sahip olduğu görülmektedir. Demografik veriler çalışma yapılan kişilerin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Örneklemin büyük çoğunluğunun erkek, evli, 25-54 yaş aralığında ve ön lisans düzeyinin altında eğitim seviyesine sahip kişilerden oluştuğunu göstermektedir. Kadınların da %24,5 oranında işyeri sahibi olduğu görülmektedir. Çalışma yapılan örnekleme ait demografik değişkenleri göstermesi açısından önemli bulgulardır.

Tablo 3. Katılımcıların demografik değişkenlere göre dağılımı

Genel Bilgiler	Sayı	%	Genel Bilgiler	Sayı	%
Cinsiyet			Medeni Durum		
Erkek	418	75,5	Evli	443	80
Kadın	136	24,5	Bekâr	82	14,8
			Boşanmış	29	5,2
Toplam	554	100	Toplam	554	100
Yaş			Eğitim Düzeyi Durumu		
24 yaş ve altı	33	6,1	İlkokul	153	27,8
25-34 arası	122	22,6	Ortaokul	110	20,0
35-44 arası	180	33,3	Lise	203	36,8
45-54 arası	140	25,9	Ön Lisans	45	8,2
55 ve üzeri	66	12,2	Lisans	37	6,7
			Yüksek Lisans	3	0,5
Toplam	541	100	Toplam	551	100

Not: Anket formlarında bazı sorulara yanıt vermeyen kişiler olduğundan, tablolarda toplam sayı uygulanan anket sayısı olan 555'in altında olabilmektedir.

9.2. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi olarak da adlandırılan korelasyon, iki veya daha fazla nicel değişken arasındaki ilişkiyi belirtmek için kullanılan bir terimdir. Bu analiz, temelde nicel değişkenler arasında düz yani doğrusal bir ilişki varsayımına dayanmaktadır. İkili değişkenler için ilişkilendirme ölçülerine benzer şekilde, değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü veya derecesini ve ayrıca yönünü ölçer. Bir korelasyon analizinin nihai sonucu, değerleri -1 ile +1 arasında değişen bir Korelasyon katsayısıdır. + 1'lik bir korelasyon katsayısı, iki değişkenin pozitif (doğrusal) mükemmel şekilde ilişkili olduğunu, -1'lik bir korelasyon katsayısı, iki değişkenin negatif (doğrusal) mükemmel şekilde ilişkili olduğunu gösterirken, sıfır korelasyon katsayısı

incelenen iki değişken arasında doğrusal bir ilişki olmadığını gösterir. Korelasyon katsayısı korelasyonun gücünü ve yönünü gösterir (Gogtay ve Thatte, 2017, s. 78).

Tablo 4. Araştırma değişkenleri ile iş tatmini ve müşteri tatmini arasındaki korelasyon tablosu

Değişkenler	İş Tatmini	Müşteri Tatmini
Girişimcilik Tutkusu- İcat Etme	,390**	,247**
Girişimcilik Tutkusu- Kurma	,382**	,212**
Girişimcilik Tutkusu- Geliştirme	,404**	,193**
Girişimcilik Faaliyeti	,436**	,248**
Girişimcilik Yönelimi	,483**	,276**
Girişimcilik Öz Yeterliliği	,358**	,314**
Öz Liderlik- Davranış Odaklı Stratejiler	,257**	,193**
Öz Liderlik- Doğal Ödül Stratejisi	,179**	,071
Öz Liderlik- Yapıcı Düşünce Modeli Stratejisi	,337**	,182**
Beş faktör- Dışa Dönüklük	,365**	,253**
Beş faktör- Geçimlilik	,359**	,242**
Beş faktör- Sorumluluk	,350**	,258**
Beş faktör-Duygusal Kararlılık	-,023	,057
Beş faktör- Açıklık	,349**	,202**
Proaktif Kişilik	,419**	,322**
Firma Performansı	,271**	,616**

Araştırma değişkenleri ile iş tatmini arasındaki ilişkiye bakıldığında beş faktör boyutlarından duygusal kararlılık ile anlamlı ilişki oluşmadığı, öz liderlik boyutlarından davranış odaklı stratejiler (0,257**), doğal ödül stratejisinin (0,179**) iş tatmini ile zayıf düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişki içerisinde olduğu, diğer değişkenlerin orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Araştırma değişkenleri ile müşteri tatmini arasındaki ilişkiye bakıldığında ise öz liderlik boyutlarından doğal ödül stratejisi ve beş faktör boyutlarından duygusal kararlılık arasında anlamlı ilişki oluşmadığı, girişimcilik öz yeterliliği (0,314**) ve proaktif kişilik (0,322**) ile müşteri tatmini arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişki oluştuğu, diğer araştırma değişkenleri ile müşteri tatmini arasında zayıf düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca firma performansı ile iş tatmini arasında (0,271**) zayıf düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişki oluştuğu, firma performansı ile müşteri tatmini arasında ise (0,616**) orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişki oluştuğu görülmektedir.

9.3. Regresyon Analizi

Regresyon analizinde alt boyutları birden fazla olan değişkenler için tüm bağımsız değişkenlerin birlikte bağımlı değişken üzerindeki etkisini görebilmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Tek boyutlu olan değişkenler için bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini belirleyebilmek için ise tekli doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Çarpıklık verileri -1,476 ile -0,586 arasında basıklık verileri ise 2,373 ile -0,370 arasında değer almış olup verilerin normallik varsayımını sağladığı görülmüştür.

Tablo 5. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından icat etme, kurma ve geliştirmenin iş tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş Beta	t	p
	B	Standart Hata			
1- Girişimcilik Tutkusu – icat etme	,210	,064	,179	3,252	,001
2- Girişimcilik Tutkusu – kurma	,137	,070	,114	1,959	,05
3- Girişimcilik Tutkusu – geliştirme	,294	,067	,226	4,366	,000
Sabit	1,516	,231		6,576	,000
Durbin-Watson: 1,837	R ² : ,204	Düzeltilmiş R ² : ,200	F: 45,993	,000	

Girişimcilik tutkusunun iş tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre;

- Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından icat etmenin iş tatminini pozitif yönde etkilediği görülmektedir (H1a kabul)
- Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından kurmanın iş tatminini pozitif yönde etkilediği görülmektedir (H1b kabul)
- Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından geliştirmenin iş tatminini pozitif yönde etkilediği görülmektedir (H1c kabul)

Elde edilen veriler araştırma modeline göre oluşturulan üç hipotezin de doğrulandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Girişimcilik tutkusu iş tatmininin %20,0'sini açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre girişimcilik tutkusunun icat etme, kurma ve geliştirme boyutları ve genel olarak girişimcilik tutkusu arttıkça iş tatmini de artmaktadır.

Tablo 6. Girişimcilik faaliyetinin iş tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş Beta	t	p
	B	Standart Hata			
Girişimcilik Faaliyeti	,484	,043	,436	11,236	,000
Sabit	2,250	,176		12,799	,000
Durbin-Watson: 1,830	R ² : .190	Düzeltilmiş R ² : .189	F: 126,255	,000	

Girişimcilik faaliyetinin iş tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan regresyon analizi sonucuna göre “H2. Girişimcilik faaliyeti, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (F=126.255; p<0.001) anlamlı olduğu ve hipotezin doğrulandığı görülmektedir. Girişimcilik faaliyeti iş tatminindeki değişimin %18,9'unu açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre girişimcilik faaliyeti arttıkça iş tatmini de artmaktadır. (H2 kabul)

Tablo 7. Girişimcilik yöneliminin iş tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş Beta	t	p
	B	Standart Hata			
Girişimcilik Yönelimi	,586	,046	,483	12,801	,000
Sabit	1,869	,184		10,136	,000
Durbin-Watson: 1,801	R ² : .233	Düzeltilmiş R ² : .232	F: 163,858	,000	

Girişimcilik yöneliminin iş tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan regresyon analizi sonucuna göre “H3. Girişimcilik yönelimi, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (F=163.858; p<0.001) anlamlı olduğu ve hipotezin doğrulandığı görülmektedir. Girişimcilik yönelimi iş tatminindeki değişimin %23,2'sini açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre girişimcilik yönelimi arttıkça iş tatmini de artmaktadır. (H3 kabul)

Tablo 8. Girişimcilik öz yeterliliğinin iş tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş Beta	t	p
	B	Standart Hata			
Girişimcilik Öz Yeterliliği	,440	,049	,358	8,966	,000
Sabit	2,386	,203		11,732	,000
Durbin-Watson: 1,833	R ² : .128	Düzeltilmiş R ² : .126	F: 80,393	,000	

Girişimcilik öz yeterliliğinin iş tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan regresyon analizi sonucuna göre “H4. Girişimcilik öz yeterliliği, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (F=80.393; p<0.001) anlamlı olduğu ve hipotezin doğrulandığı görülmektedir. Girişimcilik öz yeterliliği iş tatminindeki değişimin %12,6'sını açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre girişimcilik öz yeterliliği arttıkça iş tatmini de artmaktadır. (H4 kabul)

Tablo 9. Öz liderlik stratejilerinden davranış odaklı, doğal ödüllendirme ve yapıcı düşünce modeli stratejilerinin iş tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş Beta	t	p
	B	Standart Hata			
1- Öz Liderlik – davranış odaklı stratejiler	,004	,095	,003	,043	,966
2- Öz Liderlik – doğal ödüllendirme stratejisi	,004	,047	,004	,078	,938
3- Öz Liderlik – yapıcı düşünce modeli stratejileri	,508	,101	,343	5,047	,000
Sabit	2,084	,259		8,060	,000
Durbin-Watson: 1,818	R ² : ,120	Düzeltilmiş R ² : ,115	F: 24,353	,000	

Öz liderliğin iş tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre;

- “H5a. Öz liderlik stratejilerinden davranış odaklı stratejiler, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (p=0.966; p>0.05) anlamlı olmadığı görülmektedir. (H5a red)
- “H5b. Öz liderlik stratejilerinden doğal ödüllendirme stratejisi, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (p=0.938; p>0.05) anlamlı olmadığı görülmektedir. (H5b red)
- Öz liderlik stratejilerinden yapıcı düşünce modeli stratejilerinin iş tatminini pozitif yönde etkilediği görülmektedir. (H5c kabul)

Elde edilen veriler araştırma modeline göre oluşturulan 5a ve 5b hipotezlerinin doğrulanmadığı, 5c hipotezinin doğrulandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Öz liderlik iş tatmininin %11,5’ini açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre öz liderliğin yapıcı düşünce modeli stratejileri ve genel olarak öz liderlik arttıkça iş tatmini de artmaktadır.

Tablo 10. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal kararlılık, deneyime açıklığın iş tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş Beta	t	p
	B	Standart Hata			
1- Beş faktör – dışa dönüklük	,204	,092	,152	2,225	,026
2- Beş faktör – uyumluluk	,149	,117	,098	1,271	,204
3- Beş faktör – sorumluluk	,069	,117	,046	,593	,553
4- Beş faktör – duygusal kararlılık	-,164	,049	-,140	-3,330	,001
5- Beş faktör – deneyime açıklık	,259	,104	,176	2,485	,013
Sabit	1,960	,285		6,882	,000
Durbin-Watson: 1,925	R ² : ,171	Düzeltilmiş R ² : ,164	F: 22,536	,000	

Beş faktör kişiliğin iş tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre;

- Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından dışa dönüklüğün iş tatminini pozitif yönde etkilediği görülmektedir (H6a kabul)
- “H6b. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından uyumluluk, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (p=0.204; p>0.05) anlamlı olmadığı görülmektedir (H6b red)
- “H6c. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından sorumluluk, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (p=0.553; p>0.05) anlamlı olmadığı görülmektedir (H6c red)

- Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından duygusal kararlılığın iş tatminini pozitif yönde etkilediği görülmektedir (H6d kabul)
- Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından deneyime açıklığın iş tatminini pozitif yönde etkilediği görülmektedir (H6e kabul)

Elde edilen veriler araştırma modeline göre oluşturulan 6a, 6d ve 6e hipotezlerinin doğrulandığı, 6b ve 6c hipotezlerinin doğrulanmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Beş faktör kişilik iş tatmininin %16,4'ünü açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre beş faktör kişilik boyutlarından dışa dönüklük, duygusal kararlılık, deneyime açıklık ve genel olarak beş faktör kişilik arttıkça iş tatmini de artmaktadır.

Tablo 11. Proaktif kişiliğin iş tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş Beta	t	p
	B	Standart Hata			
Proaktif Kişilik	,510	,047	,419	10,836	,000
Sabit	2,098	,196		10,715	,000
Durbin-Watson: 1,899	R ² : ,175	Düzeltilmiş R ² : ,174	F: 117,412	,000	

Proaktif kişiliğin iş tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan regresyon analizi sonucuna göre “H7. Proaktif kişilik, iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (F=117.412; p<0,001) anlamlı olduğu ve hipotezin doğrulandığı görülmektedir. Proaktif kişilik iş tatminindeki değişimin %17,4'ünü açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre proaktif kişilik arttıkça iş tatmini de artmaktadır. (H7 kabul)

Tablo 12. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından icat etme, kurma ve geliştirmenin müşteri tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş Beta	t	P
	B	Standart Hata			
1- Girişimcilik Tutkusu – icat etme	,227	,076	,179	3,000	,003
2- Girişimcilik Tutkusu – kurma	,071	,082	,054	,866	,387
3- Girişimcilik Tutkusu – geliştirme	,075	,079	,053	,951	,342
Sabit	2,248	,271		8,296	,000
Durbin-Watson: 1,640	R ² : ,066	Düzeltilmiş R ² : ,061	F: 12,661	,000	

Girişimcilik tutkusunun müşteri tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre;

- Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından icat etmenin müşteri tatminini pozitif yönde etkilediği görülmektedir (H8a kabul)
- “H8b. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından kurma, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (p=,387; p>0,05) anlamlı olmadığı görülmektedir (H8b red)
- “H8c. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından geliştirme, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (p=,342; p>0,05) anlamlı olmadığı görülmektedir (H8c red)

Elde edilen veriler araştırma modeline göre oluşturulan 8a hipotezinin doğrulandığı, 8b ve 8c hipotezlerinin doğrulanmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Girişimcilik tutkusu müşteri tatmininin %6,1'ini açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre girişimcilik tutkusunun icat etme boyutu ve genel olarak girişimcilik tutkusu arttıkça müşteri tatmini de artmaktadır.

Tablo 13. Girişimcilik faaliyetinin müşteri tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p
	B	Standart Hata	Beta		
Girişimcilik Faaliyeti	,299	,050	,248	5,943	,000
Sabit	2,604	,205		12,692	,000
Durbin-Watson: 1,665	R ² : ,062	Düzeltilmiş R ² : ,060	F: 35,321	,000	

Girişimcilik faaliyetinin müşteri tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan regresyon analizi sonucuna göre “H9. Girişimcilik faaliyeti, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (F=35.321; p<0,001) anlamlı olduğu ve hipotezin doğrulandığı görülmektedir. Girişimcilik faaliyeti müşteri tatminindeki değişimin %6’sını açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre girişimcilik faaliyeti arttıkça müşteri tatmini de artmaktadır. (H9 kabul)

Tablo 14. Girişimcilik yöneliminin müşteri tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p
	B	Standart Hata	Beta		
Girişimcilik Yönelimi	,363	,055	,276	6,659	,000
Sabit	2,364	,220		10,752	,000
Durbin-Watson: 1,616	R ² : ,076	Düzeltilmiş R ² : ,074	F: 44,348	,000	

Girişimcilik yöneliminin müşteri tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan regresyon analizi sonucuna göre “H10. Girişimcilik yönelimi, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (F=44.348; p<0,001) anlamlı olduğu ve hipotezin doğrulandığı görülmektedir. Girişimcilik yönelimi müşteri tatminindeki değişimin %7,4’ünü açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre girişimcilik yönelimi arttıkça müşteri tatmini de artmaktadır. (H10 kabul)

Tablo 15. Girişimcilik öz yeterliliğinin müşteri tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p
	B	Standart Hata	Beta		
Girişimcilik Öz Yeterliliği	,420	,054	,314	7,747	,000
Sabit	2,098	,224		9,350	,000
Durbin-Watson: 1,570	R ² : ,099	Düzeltilmiş R ² : ,097	F: 60,020	,000	

Girişimcilik öz yeterliliğinin müşteri tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan regresyon analizi sonucuna göre “H11. Girişimcilik öz yeterliliği, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (F=60.020; p<0,001) anlamlı olduğu ve hipotezin doğrulandığı görülmektedir. Girişimcilik öz yeterliliği müşteri tatminindeki değişimin %9,7’sini açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre girişimcilik öz yeterliliği arttıkça müşteri tatmini de artmaktadır. (H11 kabul)

Tablo 16. Öz liderlik stratejilerinden davranış odaklı, doğal ödüllendirme ve yapıcı düşünce modeli stratejilerinin müşteri tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p
	B	Standart Hata	Beta		
1- Öz Liderlik – davranış odaklı stratejiler	,238	,107	,150	2,218	,027
2- Öz Liderlik – doğal ödüllendirme stratejisi	-,041	,052	-,038	-,782	,435
3- Öz Liderlik – yapıcı düşünce modeli stratejileri	,140	,113	,087	1,233	,218
Sabit	2,491	,291		8,562	,000
Durbin-Watson: 1,702	R ² : ,044	Düzeltilmiş R ² : ,038	F: 8,120	,000	

Öz liderliğin müşteri tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre;

- Öz liderlik stratejilerinden davranış odaklı stratejilerin müşteri tatminini pozitif yönde etkilediği görülmektedir. (H12a kabul)
- “H12b. Öz liderlik stratejilerinden doğal ödül stratejisi, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının ($p=,435$; $p>0,05$) anlamlı olmadığı görülmektedir. (H12b red)
- “H12c. Öz liderlik stratejilerinden yapıcı düşünce modeli stratejileri, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının ($p=,218$; $p>0,05$) anlamlı olmadığı görülmektedir. (H12c red)

Elde edilen veriler araştırma modeline göre oluşturulan 12a hipotezinin doğrulandığı, 12b ve 12c hipotezlerinin doğrulanmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Öz liderlik müşteri tatmininin %3,8'ini açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre öz liderliğin davranış odaklı stratejileri ve genel olarak öz liderlik arttıkça müşteri tatmini de artmaktadır.

Tablo 17. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal kararlılık, deneyime açıklığın müşteri tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p
	B	Standart Hata	Beta		
1- Beş faktör – dışa dönüklük	,213	,105	,146	2,030	,043
2- Beş faktör – uyumluluk	,073	,135	,044	,543	,587
3- Beş faktör – sorumluluk	,262	,134	,160	1,951	,052
4- Beş faktör – duygusal kararlılık	,017	,057	,013	,299	,765
5- Beş faktör – deneyime açıklık	-,107	,120	-,067	-,893	,372
Sabit	1,883	,327		5,763	,000
Durbin-Watson: 1,635 R ² : ,076 Düzeltilmiş R ² : ,068 F: 9,011				,000	

Beş faktör kişiliğin müşteri tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre;

- Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından dışa dönüklüğün müşteri tatminini pozitif yönde etkilediği görülmektedir. (H13a kabul)
- “H13b. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından uyumluluk, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının ($p=,587$; $p>0,05$) anlamlı olmadığı görülmektedir. (H13b red)
- “H13c. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından sorumluluk, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının ($p=,052$; $p>0,05$) anlamlı olmadığı görülmektedir. (H13c red)
- “H13d. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından duygusal kararlılık, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının ($p=,765$; $p>0,05$) anlamlı olmadığı görülmektedir. (H13d red)
- “H13e. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından deneyime açıklık, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının ($p=,372$; $p>0,05$) anlamlı olmadığı görülmektedir. (H13e red)

Elde edilen veriler araştırma modeline göre oluşturulan 13a hipotezinin doğrulandığı, 13b, 13c, 13d ve 13e hipotezlerinin doğrulanmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Beş faktör kişilik müşteri tatmininin %6,8'ini açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre beş faktör kişilik boyutlarından dışa dönüklük ve genel olarak beş faktör kişilik arttıkça müşteri tatmini de artmaktadır.

Tablo 18. Proaktif kişiliğin müşteri tatmini üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p
	B	Standart Hata	Beta		
Proaktif kişilik	,442	,053	,334	8,332	,000
Sabit	1,997	,221		9,046	,000
Durbin-Watson: 1,598	R ² : ,112	Düzeltilmiş R ² : ,110	F: 69,427		,000

Proaktif kişiliğin müşteri tatmini üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan regresyon analizi sonucuna göre “H14. Proaktif kişilik, müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (F=69,427; p<0,001) anlamlı olduğu ve 14. hipotezin doğrulandığı görülmektedir. Proaktif kişilik, müşteri tatminindeki değişimin %11’ini açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre proaktif kişilik arttıkça müşteri tatmini de artmaktadır. (H14 kabul)

Tablo 19. İş tatmininin firma performansı üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p
	B	Standart Hata	Beta		
İş Tatmini	,266	,040	,271	6,615	,000
Sabit	2,390	,172		13,883	,000
Durbin-Watson: 1,349	R ² : ,073	Düzeltilmiş R ² : ,072	F: 43,758		,000

İş tatmininin firma performansı üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan regresyon analizi sonucuna göre “H15. İş tatmini, firma performansını pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (F=43.758; p<0,001) anlamlı olduğu ve 15. hipotezin doğrulandığı görülmektedir. İş tatmini firma performansındaki değişimin %7,2’sini açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre iş tatmini arttıkça firma performansı da artmaktadır. (H15 kabul)

Tablo 20. Müşteri tatmininin firma performansı üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p
	B	Standart Hata	Beta		
İş Tatmini	,556	,030	,616	18,383	,000
Sabit	1,385	,119		11,628	,000
Durbin-Watson: 1,432	R ² : ,380	Düzeltilmiş R ² : ,379	F: 337,935		,000

Müşteri tatmininin firma performansı üzerindeki etkisini belirlemek için uygulanan regresyon analizi sonucuna göre “H16. Müşteri tatmini, firma performansını pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotez testi bulgularının (F=337.935; p<0,001) anlamlı olduğu ve 16. hipotezin doğrulandığı görülmektedir. Müşteri tatmini firma performansındaki değişimin %37,9’unu açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre müşteri tatmini arttıkça firma performansı da artmaktadır. (H16 kabul)

Tablo 21. Hipotez sonuçları

HİPOTEZLER	SONUÇ
H1a. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından icat etme iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H1b. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından kurma iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H1c. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından geliştirme iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H2. Girişimcilik faaliyeti iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H3. Girişimcilik yönelimi iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H4. Girişimcilik öz yeterliliği iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H5a. Öz liderlik stratejilerinden davranış odaklı stratejiler iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	RED
H5b. Öz liderlik stratejilerinden doğal ödüllendirme stratejisi iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	RED
H5c. Öz liderlik stratejilerinden yapıcı düşünce stratejisi iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H6a. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından dışa dönüklük iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H6b. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından uyumluluk iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	RED
H6c. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından sorumluluk iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	RED
H6d. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından duygusal kararlılık iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H6e. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından deneyime açıklık iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H7. Proaktif kişilik iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H8a. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından icat etme müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H8b. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından kurma müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	RED
H8c. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından geliştirme müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	RED
H9. Girişimcilik faaliyeti müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H10. Girişimcilik yönelimi müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H11. Girişimcilik öz yeterliliği müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H12a. Öz liderlik stratejilerinden davranış odaklı stratejiler müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H12b. Öz liderlik stratejilerinden doğal ödül stratejisi müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	RED
H12c. Öz liderlik stratejilerinden yapıcı düşünce stratejisi müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	RED
H13a. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından dışa dönüklük müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H13b. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından uyumluluk müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	RED
H13c. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından sorumluluk müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	RED
H13d. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından duygusal kararlılık müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	RED
H13e. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından deneyime açıklık müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	RED
H14. Proaktif kişilik müşteri tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H15. İş tatmini firma performansını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL
H16. Müşteri tatmini firma performansını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.	KABUL

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada girişimcilik, öz liderlik ve kişiliğin iş tatmini ve müşteri tatmini üzerinde ve iş tatmini ve müşteri tatmininin ise firma performansı üzerindeki etkisi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Esnaf ve sanatkârlarla ilgili olarak yapılmış olan bu araştırmada hem literatüre katkı sağlamak hem de araştırma değişkenleri ile ilgili yapılmış olan çalışmaların genişletilmesi hedeflenmiştir. Literatürde esnaf ve sanatkârlarla ilgili yapılmış olan bu kapsamda bir araştırma bulunmamasıyla birlikte araştırma değişkenlerinin birlikte kullanıldığı ve araştırma modelindeki kapsamda başka bir çalışmaya da rastlanılmamıştır. Bu sebeplerden dolayı yapılmış olan bu çalışma önemli bulgular ortaya koymakta ve literatürde bulunan boşluğu tamamlamaktadır.

Öncelikle girişimcilik, öz liderlik ve kişiliğin iş tatmini ve müşteri tatmini üzerindeki etki düzeyi sonrasında ise iş tatmini ve müşteri tatmininin firma performansı üzerindeki etkisi ile ilgili bulgular elde edilmiştir. Araştırma değişkenlerinin sarmal şeklinde birbirleriyle ilişkileri de birlikte görülmüş olmaktadır.

Girişimcinin, girişimcilik davranışları için ortaya koyacağı girişimcilik tutkusu, iş tatminini de beraberinde getirmektedir. Girişimciler yeni fikirler peşinde heyecanla koşarak faaliyet yürüten kişilerdir. Girişimcilerin faaliyetleri fırsatlar oluşturma veya keşfetme, yenilikler peşinde koşma, risk ve belirsizliklerle mücadele etme gibi davranışlar gerektirmektedir. Bu davranışlarla elde edilecek kazanımlar sonucu oluşan olumlu duygular durumu kişide yaptıkları işten tatmine sebep olabilmektedir. Girişimcilik yönelimi davranışları girişimle ilgili süreci yürütürken bireye kendi istekleri ve hedefleri yönünde alan açabilmektedir. Ortaya çıkacak girişimle ilgili sürecin yürütülmesi esnasında sergilenen bu faaliyetler de girişimcide iş tatmini duygusu oluşturabilmektedir. Birey tarafından girişimcilik faaliyetleri yürütülürken kendisine düşenleri başarıyla gerçekleştirdiğine dair inancı, ortaya koyduğu çaba ve kendisini yeterli görmesi durumu olan girişimcilik öz yeterliliği de bireyin başarılı olması halinde ve kendisini yeterli görmesi durumunda iş tatmini oluşturabilecektir. Girişimcilik ile iş tatmini ilişkisine yönelik olarak daha önce yapılmış olan çalışmalara bakıldığında genel olarak bu çalışma bulgularına benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Neto vd. (2017, s. 259) yaptıkları çalışmada girişimcilik davranışı ile iş tatmini arasında orta derecede pozitif bir ilişki olduğunu ve girişimci davranış arttıkça iş tatmininin de arttığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Bano ve Siddiqui (2019) tarafından yapılmış olan araştırmada girişimciliğin iş tatminine yol açmadığı bulgusu da bulunmaktadır. Dolayısıyla, literatürde araştırma bulgusunu destekleyen veya aksi sonuç ortaya koyan araştırmaların varlığı söz konusudur. Sonuç olarak esnaf ve sanatkârlarda girişimcilik davranışlarının iş tatmini oluşturduğu, bu araştırma verilerine göre söylenebilmektedir. Girişimcilik tutkusunun alt boyutlarından icat etme, girişimcilik faaliyeti, girişimcilik yönelimi ve girişimcilik öz yeterliliği arttıkça müşteri tatmininin de arttığı görülmektedir.

Girişimcilik ile ilgili değişkenlerin iş tatmini üzerindeki etkisine ait elde edilen bulgular incelendiğinde girişimcilik tutkusu (%20), girişimcilik faaliyeti (%18,9) ve girişimcilik yönelimi (%23,2) değişkenlerinin iş tatmini üzerindeki etki düzeylerinin birbirlerine yakın gerçekleştiği, girişimcilik öz yeterliliğinin (%12,6) diğerlerine göre daha düşük etki düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Müşteri tatmini üzerindeki etkisine bakıldığında ise girişimcilik tutkusu-icat etme (%6,1), girişimcilik faaliyeti (%6,2) ve girişimcilik yönelimi (%7,4) değişkenlerinin müşteri tatmini üzerindeki etki düzeylerinin birbirlerine yakın gerçekleştiği, girişimcilik öz yeterliliğinin (%9,7) ise iş tatmininin aksine diğerlerine göre bir miktar daha fazla etki düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Girişimciliğin iş tatmini üzerindeki etkisinin daha yüksek olduğu ve müşteri tatminini iş tatminine göre daha az etkilediği bulgusu ortaya çıkmaktadır.

Öz liderlik stratejilerinden yapıcı düşünce modeli stratejisi arttıkça iş tatmini de artmaktadır. Javadi vd. (2013) yapıcı düşünce modeli stratejisinin iş tatmini üzerinde pozitif

etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışma verisinden elde edilmiş olan yapıcı düşünce modeli stratejisi iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler sonucu ile Javadi vd., (2013) nin bulgusunun örtüştüğü görülmektedir. Genel olarak bakıldığında ise Neck ve Manz (1996), Roberts ve Foti (1998), Seomun (2005), Sesen vd., (2017) ve Marques-Quinteiro vd., (2019) gibi araştırmacıların elde ettiği öz liderlik ile iş tatmininin pozitif ilişki düzeyine sahip olduğu bulguları ile bu araştırma bulgusunun uyumlu olduğu belirtilebilir. Öz liderlik davranış odaklı stratejiler arttıkça müşteri tatmini de artmaktadır.

Öz liderliğin iş tatmini ve müşteri tatmini üzerindeki etkisi incelendiğinde; öz liderlik stratejilerinden yapıcı düşünce modeli stratejisi ($p<0,01$) iş tatminindeki değişimin %11,5'ini açıklarken öz liderlik stratejilerinden davranış odaklı stratejilerin ($p<0,05$) müşteri tatminindeki değişimin %3,8'ini açıkladığı görülmektedir. Öz liderliğin iş tatmini üzerindeki etkisi müşteri tatmini üzerindeki etkisine göre oldukça yüksek gerçekleşmiştir.

Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından dışa dönüklük, duygusal kararlılık ve deneyime açıklık arttıkça iş tatmini artmaktadır. Bayat (2019) tarafından elde edilen dışa dönüklüğün iş tatmini üzerinde anlamlı etkisi olmadığı bulgusu ile uyumlu bir sonuç ortaya çıkmasa da Zhai vd. (2013), Rathi ve Lee (2016), Steel vd. (2019)'nin dışa dönüklüğün iş tatmini üzerinde etkili olduğuna dair bulguları ile benzer sonuç elde edilmiştir. Uyumluluğun iş tatmini üzerinde anlamlı etkiye sahip olmadığı görülmekte ve Bayat (2009)'ın uyumluluğun iş tatmini üzerinde anlamlı etkisi yoktur bulgusu ile benzer bir sonuç elde edildiği açığa çıkmaktadır. Duygusal kararlılık iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler şeklinde ortaya çıkmış olan bulgunun Steel vd. (2019) ve Bayat (2019)'ın duygusal kararlılığın iş tatminini artırdığı bulgusu ile benzer sonuç ortaya koyduğu görülmektedir. Deneyime açıklık iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler bulgusu ile de Bayat (2019)'ın duygusal kararlılığın iş tatminini artırdığı bulgusunun uyumlu olduğu görülmektedir. Beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından dışa dönüklük arttıkça müşteri tatmini de artmaktadır.

Beş faktör kişilik tiplerinin iş tatmini ve müşteri tatmini üzerindeki etkisi incelendiğinde; beş faktör kişilik tiplerinin alt boyutlarından dışa dönüklük ve deneyime açıklık ($p<0,05$) ile duygusal kararlılığın ($p<0,01$) iş tatminindeki değişimin %16,4'ünü açıkladığı ve dışa dönüklüğün ($p<0,05$) müşteri tatminindeki değişimin %6,8'ini açıkladığı görülmektedir.

Erdogan ve Bauer'in (2005) bulgusuna benzer sonuçla proaktif kişilik arttıkça iş tatmininin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Proaktif kişilik arttıkça müşteri tatmini de artmaktadır. Söderlund (2018) çalışan proaktifliğinin müşteri tatmini üzerinde olumlu etkisi olduğu bulgusu ile bu çalışmada elde edilen bulgu benzer şekilde ortaya çıkmıştır. Proaktif kişilik tiplerinin iş tatmini ve müşteri tatmini üzerindeki etkisine bakıldığında ise; proaktif kişiliğin ($p<0,01$) iş tatminindeki değişimin %17,4'ünü ve ($p<0,01$) müşteri tatminindeki değişimin %11'ini açıkladığı görülmektedir. Hem beş faktör kişilik hem de proaktif kişilik verileri kişiliğin iş tatminini müşteri tatminine göre çok daha fazla etkilediğini göstermektedir.

İş tatmininin firma performansı üzerindeki etkisi %7,2 iken müşteri tatmininin %37,9 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Kessler vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada iş tatmininin firma performansı üzerinde etkili olduğu ancak iş tatmininin firma performansı üzerindeki etkisinin ortaya çıkmasının zaman aldığını belirttikleri görülmektedir.

Genel olarak ele alındığında girişimcilik, öz liderlik, kişilik değişkenleri iş tatminini müşteri tatminine göre çok daha yüksek düzeyde etkilemekte iken müşteri tatmini iş tatminine göre firma performansını çok daha yüksek düzeyde etkilemektedir. Firmalar için hayati derecede önemli olan firma performansı yönüyle ele alındığında iş tatminine göre müşteri tatmininin çok daha fazla etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan araştırma değişkenlerinin birlikte incelendiği ilk çalışma olmasının yanı sıra esnaf ve sanatkârlarla ilgili olarak da literatürde bu konudaki ilk çalışma

olduğu görülmüştür. Bu yönü ile araştırma bulgularının literatüre önemli katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

Araştırmanın sadece Kahramanmaraş'ta faaliyetlerini sürdüren esnaf ve sanatkârlarla yapılmış olması araştırmanın kısıtlarındandır. Sonraki araştırmacılar için ülke genelinde başka illeri de kapsayacak şekilde evrenin oluşturulması, araştırma ile ilgili yeni değişkenler eklenerek araştırmanın genişletilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Abid, G., Arya, B., Arshad, A., Ahmed, S. ve Farooqi, S. (2021). Positive personality traits and self-leadership in sustainable organizations: mediating influence of thriving and moderating role of proactive personality. *Sustainable Production and Consumption*, 25, 299-311.
- Aburayya, A., Marzouqi, A., Alawadhi, D., Abdouli, F. ve Taryam, M. (2020). An empirical investigation of the effect of employees' customer orientation on customer loyalty through the mediating role of customer satisfaction and service quality, *Management Science Letters*, 10(10), 2147-2158.
- Ahmad, N. ve Seymour R. G. (2008). *Defining entrepreneurial activity: Definitions supporting frameworks for data collection*, OECD Statistics Working Papers, 2008(1), OECD Publishing. doi:10.1787/243164686763
- Alkan, N. (2007). *Beş faktör kişilik ölçeği' nin geçerlik ve güvenirlik çalışması*. Ankara: Yayınlanmamış Araştırma.
- Altınay, L. ve Wang, C. L., (2011). The influence of an entrepreneur's socio-cultural characteristics on the entrepreneurial orientation of small firms. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 18(4), 673-694.
- Alvarez, S. A. ve Barney, J. B. (2007). Discovery and creation: Alternative theories of entrepreneurial action. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 1(1-2), 11-26.
- Bano, S. ve Siddiqui, D.A. (2019). Culturally-endorsed leadership, social cognition, and entrepreneurial orientation: an empirical inquiry. 1-39, SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3510946> (Erişim tarihi: 10.08.2020).
- Bateman, T. S. ve Crant, J. M. (1993). The proactive component of organizational behavior: A measure and correlates. *Journal of Organizational Behavior*, 14(2), 103-118.
- Bayat, G. (2019). Beş faktör kişilik özellikleri ve konaklama işletmeleri çalışanları kişilik özelliklerinin iş doyumunu düzeyleri üzerindeki etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1575-1588.
- Bender, K. A. ve Heywood, J. S. (2006). Job satisfaction of the highly educated: The role of gender, academic tenure, and earnings. *Scottish Journal of Political Economy*, 53(2), 253-279.
- Böckerman, P. ve Ilmakunnas, P. (2012). The job satisfaction-productivity nexus: A study using matched survey and register data. *ILR Review*, 65(2), 244-262.
- Cardon, M. S., Gregoire, D. A., Stevens, C. E. ve Patel, P. C. (2013). Measuring entrepreneurial passion: Conceptual foundations and scale validation. *Journal of Business Venturing*, 28(3), 373-396.
- Cardon, M. S., Wincent, J., Singh, J. ve Drnovsek, M. (2009). The nature and experience of entrepreneurial passion. *Academy of Management Review*, 34(3), 511-532.
- Castaneda, G. A. ve Scanlan, J. M. (2014). Job satisfaction in nursing: A concept analysis. *In Nursing Forum*, 49(2), 130-138.

- Chaudhry, M. S., Sabir, H. M., Rafi, N. ve Kalyar, M. N. (2011). Exploring the relationship between salary satisfaction and job satisfaction: A comparison of public and private sector organizations. *The Journal of Commerce*, 3(4), 1-13.
- Clark, A., Oswald, A. ve Warr, P. (1996). Is job satisfaction u-shaped in age?. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 69(1), 57-81.
- Dam, S. M. ve Dam, T. C. (2021). Relationships between service quality, brand image, customer satisfaction, and customer loyalty. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(3), 585-593.
- Dobrow Riza, S., Ganzach, Y. ve Liu, Y. (2018). Time and job satisfaction: A longitudinal study of the differential roles of age and tenure. *Journal of Management*, 44(7), 2558-2579.
- Donbesuur, F., Boso, N. ve Hultman, M. (2020). The effect of entrepreneurial orientation on new venture performance: Contingency roles of entrepreneurial actions. *Journal of Business Research*, 118, 150-161.
- Duffy, M. K., Ganster, D. C. ve Shaw, J. D. (1998). Positive affectivity and negative outcomes: The role of tenure and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 83(6), 950-959.
- Elnadi, M. ve Gheith, M. H. (2021). Entrepreneurial ecosystem, entrepreneurial self-efficacy, and entrepreneurial intention in higher education: Evidence from Saudi Arabia. *The International Journal of Management Education*, 19(1-100458), 1-16.
- Erdogan, B. ve Bauer, T. N. (2005). Enhancing career benefits of employee proactive personality: the role of fit with jobs and organizations. *Personnel Psychology*, 58(4), 859-891.
- Fang, N., Yuli, Z. ve Hongzhi, X. (2008). Acquisition of resources, formal organization and entrepreneurial orientation of new ventures. *Journal of Chinese Entrepreneurship*, 1(1), 40-52.
- Forbes, D. P. (2005). The effects of strategic decision making on entrepreneurial self-efficacy. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(5), 599-626.
- Gogtay, N. ve Thatte, U. M. (2017). Principles of correlation analysis. *Journal of the Association of Physicians of India*, 65(3), 78-81.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2015). *Türkiye'de esnaf ve sanatkarlara sunulan kamusal destekler*. Ed.: Yrd. Doç. Dr. İrge Şener, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları.
- Gümüş, Ö.Y. (2009). *Kültür, değerler, kişilik ve siyasal ideoloji arasındaki ilişkiler: kültürlerarası bir karşılaştırma (Türkiye-ABD)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji (Sosyal Psikoloji) Anabilim Dalı, Ankara.
- Gürbüz S. ve Şahin F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Hair, J. F. JR., Anderson, R. E., Tatham, R. L., ve Black, W. C. (1998). *Multivariate data analysis*, (5th Edition). Upper Saddle River, NJ: PrenticeHall.
- Hansen, G. S. ve Wernerfelt, B. (1989). Determinants of firm performance: The relative importance of economic and organizational factors. *Strategic Management Journal*, 10(5), 399-411.
- Hisrich R. D. ve Ramadani V., (2017). *Effective entrepreneurial management strategy, planning, risk management and organization*. Switzerland:Springer, Cham.
- Houghton, J. D. ve Neck, C. P., (2002). The revised self-leadership questionnaire: Testing a hierarchical factor structure for self-leadership. *Journal of Managerial Psychology*, 17(8), 672-691.

- Javadi, M. H. M., Rezaee, M. S., ve Salehzadeh, R. (2013). Investigating the relationship between self-leadership strategies and job satisfaction, *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 3(3), 284-289.
- John, O. P. ve Srivastava, S. (1999). *The big five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives*. İçinde L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of Personality: Theory and Research* (2. baskı., ss. 102–138). New York: Guilford Press.
- Judge, T. A., Heller, D. ve Mount, M. K. (2002). Five-factor model of personality and job satisfaction: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 87(3), 530-541.
- Kalleberg, A. L. (1977). Work values and job rewards: A theory of job satisfaction. *American Sociological Review*, 42(1), 124-143.
- Karagöz, Y. (2019). *İstatistiksel Analizler*. 2. Baskı, Nobel Yayın, Ankara, ss.:1314.
- Kessler, S. R., Lucuanetti, L., Pindek, S., Zhu, Z. ve Spector, P. E. (2020). Job satisfaction and firm performance: Can employees' job satisfaction change the trajectory of a firm's performance?. *Journal of Applied Social Psychology*, 50(10), 563-572.
- Kickul, J. ve Gundry, L. (2002). Prospecting for strategic advantage: The proactive entrepreneurial personality and small firm innovation. *Journal of Small Business Management*, 40(2), 85-97.
- Kmieciak, R., Michna, A. ve Meczynska, A., (2012). Innovativeness, empowerment and IT capability: Evidence from smes. *Industrial Management & Data Systems*, 112(5), 707-728.
- Lee, S. M. ve Peterson, S. J. (2000). Culture, entrepreneurial orientation, and global competitiveness. *Journal of World Business*, 35(4), 401-416.
- Lin, C. Y. ve Huang, C. K. (2020). Employee turnover intentions and job performance from a planned change: The effects of an organizational learning culture and job satisfaction. *International Journal of Manpower*, 42(3), 409-423.
- Malik, M. E., Danish, R. Q. ve Munir, Y. (2012). The impact of pay and promotion on job satisfaction: Evidence from higher education institutes of Pakistan. *American Journal of Economics*, 2(4), 6-9.
- Marques-Quinteiro, P., Vargas, R., Eifler, N. ve Cural, L. (2019). Employee adaptive performance and job satisfaction during organizational crisis: The role of self-leadership. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 28(1), 85-100.
- Mayfield, J., Mayfield, M. ve Neck, C. P. (2021). Speaking to the self: How motivating language links with self-leadership. *International Journal of Business Communication*, 58(1), 31-54.
- Michna, A. (2018). The mediating role of firm innovativeness in the relationship between knowledge sharing and customer satisfaction in smes. *Engineering Economics*, 29(1), 93-103.
- Morgan G. A., Leech N. L. ve Gloeckner G. W. ve Barret K. C. (2004). *SPSS for Introductory Statistics Use and Interpretation*. Lawrence Erlbaum Associates Published, New Jersey, ss. 211.
- Neck, C. P. ve Houghton, J. D. (2006). Two decades of self-leadership theory and research: Past developments, present trends, and future possibilities. *Journal of Managerial Psychology*, 21(4), 270-295.
- Neck, C. P. ve Manz, C. C. (1996). Thought self-leadership: the impact of mental strategies training on employee cognition, behavior, and affect. *Journal of Organizational Behavior*, 17(5), 445-467.

- Neneh, B. N. (2020). Entrepreneurial passion and entrepreneurial intention: The role of social support and entrepreneurial self-efficacy. *Studies in Higher Education*, 1-17. DOI: 10.1080/03075079.2020.1770716
- Neto, R. D. C. A., Rodrigues, V. P. ve Panzer, S. (2017). Exploring The Relationship Between Entrepreneurial Behavior and Teachers' Job Satisfaction. *Teaching and Teacher Education*, 63, 254-262.
- Newman, A., Obschonka, M., Moeller, J. ve Chandan, G. G. (2021). Entrepreneurial passion: A review, synthesis, and agenda for future research. *Applied Psychology*, 70(2), 816-860.
- Oliver, R.L. (1981). Measurement and evaluation of satisfaction processes in retail settings. *Journal of Retailing*, 57(3), 25- 48.
- Rathi, N. ve Lee, K. (2016). Emotional exhaustion and work attitudes: moderating effect of personality among frontline hospitality employees. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 15(3), 231-251.
- Roberts, H. E. ve Foti, R. J. (1998). Evaluating the interaction between self-leadership and work structure in predicting job satisfaction. *Journal of Business and Psychology*, 12(3), 257-267.
- Saks, A. M. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 21(7), 600-619.
- Schleicher, D. J., Watt, J. D. ve Greguras, G. J. (2004). Reexamining the job satisfaction-performance relationship: The complexity of attitudes. *Journal of Applied Psychology*, 89(1), 165-177.
- Scott, K. D. ve Taylor, G. S. (1985). An examination of conflicting findings on the relationship between job satisfaction and absenteeism: A meta-analysis. *Academy of Management Journal*, 28(3), 599-612.
- Sell, L. ve Cleal, B. (2011). Job satisfaction, work environment, and rewards: Motivational theory revisited. *Labour*, 25(1), 1-23.
- Seomun, G. (2005). The relationship of self-leadership, job satisfaction, and perceived outcome in nurses. *Journal of Korean Academy of Nursing Administration*, 11(1), 45-58.
- Sesen, H., Tabak, A. ve Arlı, O. (2017). Consequences of self-leadership: A study on primary school teachers. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 17(3), 945-968.
- Söderlund, M. (2018). The proactive employee on the floor of the store and the impact on customer satisfaction. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 43, 46-53.
- Steel, P., Schmidt, J., Bosco, F. ve Uggerslev, K. (2019). The effects of personality on job satisfaction and life satisfaction: a meta-analytic investigation accounting for bandwidth-fidelity and commensurability. *Human Relations*, 72(2), 217-247.
- Stenholm, P., Pukkinen, T. ve Heinonen, J. (2016). Firm growth in family businesses- the role of entrepreneurial orientation and the entrepreneurial activity. *Journal of Small Business Management*, 54(2), 697-713.
- Strus, W., Ciecuch, J. ve Rowiski, T. (2014). The Polish adaptation of the IPIP-BFM-50 questionnaire for measuring five personality traits in the lexical approach. *Roczniki Psychologiczne*, 17(2), 347-366.
- Syed, I., Butler, J. C., Smith, R. M. ve Cao, X. (2020). From entrepreneurial passion to entrepreneurial intentions: The role of entrepreneurial passion, innovativeness, and curiosity in driving entrepreneurial intentions. *Personality and Individual Differences*, 157, 109758.
- Tabak, A., Sıgır, Ü. ve Türköz, T. (2013). Öz liderlik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması çalışması. *Bilgi*, 67, 213-246.

- TESK. (2020). *Esnaf ve sanatkâr tanımı*, <https://www.tesk.org.tr/view/mevzuat/goster.php?Guid=bb17a9c9-101b-11ea-9eaf-000c29b32a85> (Erişim tarihi: 09.07.2020).
- To, C. K., Martínez, J. M. G., Orero-Blat, M. ve Chau, K. P. (2020). Predicting motivational outcomes in social entrepreneurship: Roles of entrepreneurial self-efficacy and situational fit. *Journal of Business Research*, 121, 209-222.
- Vila, L. E. ve García-Mora, B. (2005). Education and the determinants of job satisfaction. *Education Economics*, 13(4), ss. 409-425.
- Wales, W. J., Kraus, S., Filser, M., Stöckmann, C. ve Covin, J. G. (2021). The status quo of research on entrepreneurial orientation: Conversational landmarks and theoretical scaffolding. *Journal of Business Research*, 128, 564-577.
- Wei, J., Chen, Y., Zhang, Y. ve Zhang, J. (2020). How does entrepreneurial self-efficacy influence innovation behavior? Exploring the mechanism of job satisfaction and zhongyong thinking. *Frontiers in Psychology*, 11(708), 1-15.
- Yang, C., Chen, Y., Zhao, X. R. ve Hua, N. (2020). Transformational leadership, proactive personality and service performance: The mediating role of organizational embeddedness. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(1), 267-287.
- Yüksel, A. N. ve Göksel, A. (2020). Bölgesel kümelenme örneği olarak ahilik teşkilatı. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 794-812.
- Zhai, Q., Willis, M., O'shea, B., Zhai, Y. ve Yang, Y. (2013). Big five personality traits, job satisfaction and subjective wellbeing in China. *International Journal of Psychology*, 48(6), 1099-1108.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Hava Kargo Servis ve Hizmetlerinin Firmaların Genel ve Pazarlama Performansı Üzerindeki Etkisi

The Impact of Air Cargo Services on the Overall and Marketing Performance of Companies

Dr. Öğr. Üyesi Emre NALÇACIGİL ¹

Öz

Hava kargo hizmetleri, uluslararası ticaret sisteminde üreticiler ve müşteriler için etkili ve önemli bir çözüm ortağı durumundadır. Ayrıca ülkelerin ekonomik gelişmelerinde de hava kargo endüstrisi, diğer endüstriler üzerinde de doğrudan, dolaylı, tetikleyici ve katalitik etkiler göstermektedir. Hava kargo servis ve hizmetlerinin beklenen çıktıları ortaya koyabilmesi, gelişmesi ve ekonomik değerini sürdürülebilmesi için bu kanalların firmalar tarafından kullanılabilir olması ve talep görmesi gerekmektedir. Dolayısıyla hava kargo endüstrisi ile firmaların performansları arasında hem talep hem de arz yönlü birbirine bağlı bir ilişki vardır. Literatürde hava kargo endüstrisi konu alan çok sayıda ampirik ve kuramsal çalışmaların olduğu ancak spesifik olarak firma bazında yaklaşan az sayıda çalışma bulunduğu görülmüştür. Bu kapsamda hava kargo servis ve hizmetlerinin firma performansı üzerindeki etkisi ve rolünü ortaya koyabilmek amacıyla hazırlanan bu çalışmada Konya ilinde faaliyet gösteren ve hava kargo hizmetlerini düzenli olarak kullanan 30 firma ile Kasım 2021 döneminde görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda hava kargo hizmetleri kullanımının katılımcı firmaların genel performansı, pazarlama performansı, lojistik yetkinlik değeri, operasyon yönetimi stratejisi ve algılanan memnuniyeti üzerinde olumlu etkileri ve rolünün olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hava kargo hizmetleri, performans, pazarlama, lojistik, Konya.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Air cargo services are an effective and important solution partner for manufacturers and customers in the international trade system. In addition, the air cargo industry also shows direct, indirect, triggering, and catalytic effects on other industries in the economic development of countries. For air cargo services and services to be able to reveal the expected outputs, develop and maintain their economic value, these channels must be available and in demand by companies. Therefore, there is a relationship between the air cargo industry and the performance of companies in both demand and supply direction. It has been observed that there are a lot of empirical and theoretical studies on the air cargo industry in the literature, but there are few studies that are approaching it specifically on a company-by-company basis. In this context, in this study, which was prepared to reveal the effect and role of air cargo services and services on the company's performance, interviews were conducted with 30 companies operating in Konya province and using air cargo services regularly during November 2021. As a result of the research, it was determined that the use of air cargo services has a positive effect and role on the overall performance, marketing performance, logistics competence value, operations management strategy and perceived satisfaction of the participating companies.

Keywords: Air cargo services, performance, marketing, logistics, Konya.

Paper Type: Research

Giriş

¹Kapadokya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, emre.nalcacigil@kapadokya.edu.tr

Atf için (to cite): Nalçacıgil, E. (2023). Hava kargo servis ve hizmetlerinin firmaların genel ve pazarlama performansı üzerindeki etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 637-654.

Günümüzde hava kargo taşımacılığının hem ülkeler hem de dünya ticareti açısından önemi, işlevi ve rolü her geçen artmaktadır. Küreselleşmenin hızlanması, zaman duyarlı ürünlerin artması, küresel tedarik zincirindeki artan trafik, müşteri beklentilerindeki değişimler, rekabet vb. faktörlerin yanı sıra Covid 19 pandemisi gibi krizlerin ortaya çıkardığı kırılma noktalarının aşılmasında hava kargo sektörü ideal bir çözüm ortağı ve aracı haline gelmiştir.

Bir endüstri olarak hava kargo taşımacılığı, ekonomik faaliyetler yelpazesinde diğer endüstrilerin verimliliğini artırmakta aynı zamanda diğer endüstriler üzerinde doğrudan, dolaylı ve tetikleyici etkiler göstermektedir. Ulusal düzeyde hava kargo endüstrisi işletmelerin küresel pazarlara erişiminde güvenlik, hız, kalite, yer ve zaman faydası yaratırken ülke ekonomileri için de karşılaştırmalı üstünlük ve uzmanlaşma sağlayabilmektedir.

Hava taşımacılığının etkinliğinde filo, operasyon ağı, işletme, alt yapı ve tesis yapıları önem arz etmektedir. Hava bağlantısı adı verilen bu bütünleşik yapıda, hizmet verilen kalkış ve varış noktalarının sayısı ile bu güzergahlar boyunca uçuşların sıklığı katma değeri artırmaktadır. Bu da bir yeri yabancı yatırım için daha çekici hale getirecek, iş verimliliği potansiyelini artıracak ve sonuçta değerli bir bağlantı ve ekonomik büyüme döngüsü yaratabilmektedir. Diğer yandan hava kargo hizmeti, ekonomik kalkınma için güçlü bir kolaylaştırıcıdır.

1. Hava Kargo

Hava kargo günümüzde ekonomik ve ticari faaliyetlerde çok önemli bir rol oynamaktadır. Hızlı hizmet sağlayan ekspres gönderilerden, dünya çapındaki işletmeleri birbirine bağlayan yolcu uçaklarında taşınan kargoya, yüksek hacimli ticaret yollarında kargo teslim eden yük gemileri veya özel hizmet programlarından acil ihtiyaç duyulan malzemeleri sağlayan charter uçuşlara kadar, hava kargo taşıma endüstrisi ekonomik faaliyetlerde bir anahtar görevi görmektedir (NTIS, 1982: 9-11; Boffinger, 2009: 13-15). Günümüzde hava kargosu, dünya ticaretinin miktar yönünden %2-%3 gibi nispeten küçük bir yüzdesini temsil etse de tutar yönünden yaklaşık %40'ını temsil etmektedir (Boffinger, 2009: 13-15; Amaruchkul ve Lorchirachoonkul, 2011: 32-33; Boeing, 2018).

Hava kargo hizmetleri, küresel çapta kaynak bulma ve pazarlama ile tam zamanında lojistikte değerli ve küçük miktarlardaki yükleri uzun mesafelerde daha sık, hızlı ve güvenilir bir şekilde teslimi sağladığı için tercih edilmektedir. Diğer yandan pandemik etki nedeniyle getirilen kısıtlamalar da hava kargo taşımacılığını oldukça önemli hale getirmiştir (Boffinger, 2009: 13-15). Nitekim küresel hava taşımacılığı organizasyonunun %40'ı müstakil şirketlerce yapılmakta iken hava taşımacılığının yaklaşık %60'ı yolcu uçaklarının kargo bölümlerinde gerçekleştirilmektedir (IATA, 2020a).

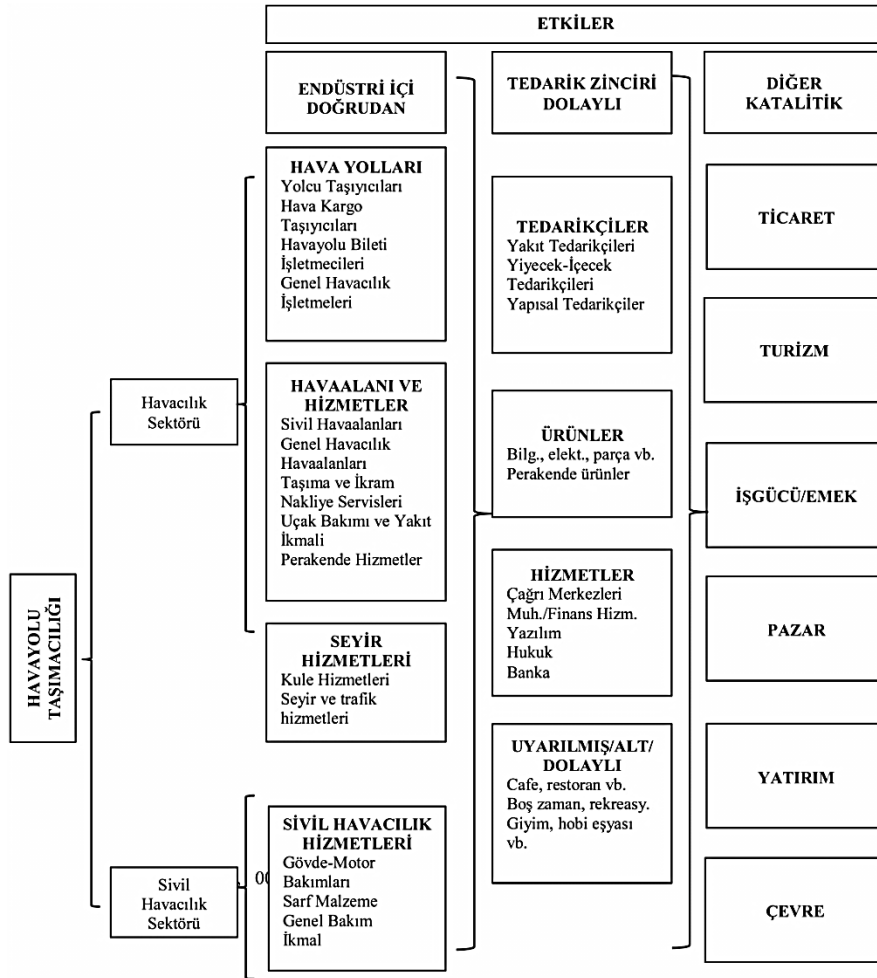
Hava taşımacılığının etkinliğinde filo, operasyon ağı, işletme, alt yapı ve tesis yapıları önem arz etmektedir. Hava bağlantısı adı verilen bu bütünleşik yapıda, hizmet verilen kalkış ve varış noktalarının sayısı ile bu güzergahlar boyunca uçuşların sıklığı katma değeri artırmaktadır. Bu da bir yeri yabancı yatırım için daha çekici hale getirecek, iş verimliliği potansiyelini artıracak ve sonuçta değerli bir bağlantı ve ekonomik büyüme döngüsü yaratabilmektedir. Diğer yandan hava kargo hizmeti, ekonomik kalkınma için güçlü bir kolaylaştırıcıdır. Bunun de temel nedeni, hava taşımacılığı ve entegre hava ekspres hizmetlerinin zamana dayalı rekabet için kritik öneme sahip olmasıdır (Kupfer vd., 2017: 8-10; IATA, 2020b; Boeing, 2020; Air Cargo News, 2021). Havayolunun hava kargo operasyonlarının genel sistematığı Şekil 1'de gösterilmiştir.

Hava taşımacılığı; tedarik, rekabet ve genişleyen pazarlama alanlarında beklentilerin karşılanmasında işletmelere hız avantajı sağlayarak, iş ve endüstrinin büyümesi için hayati önem taşımaktadır. Ancak bu etki ve faydanın sağlanabilmesi için nitelikli havaalanları ve yeterli hava hizmeti bulunmalıdır. Hava taşımacılığı endüstrisi, Şekil 1'de gösterildiği üzere hem kendi faaliyetleriyle hem de diğer endüstrilerin bir hizmet sağlayıcısı olarak önemli bir ekonomik etkiye sahiptir (ATAG, 2005: 6; IATA, 2020a).

Doğrudan Etkiler; havayolu ve havaalanı operasyonları, uçak bakımı, hava trafik kontrolü ve düzenlemesi dahil olmak üzere hava taşımacılığı endüstrisindeki istihdamı ve faaliyeti ve check-in, bagaj taşıma, yerinde perakende ve yemek tesislerinden oluşmaktadır. Örneğin dünya çapında hava taşımacılığı endüstrisinde yaklaşık 4,3 milyon kişi çalışmakta ve sektör 330 milyar dolarlık bir hacme sahiptir (ATAG, 2005: 5-6).

Dolaylı Etkiler; istihdam ve hava taşımacılığı endüstrisindeki tedarikçilerin faaliyetlerini, örneğin, havacılık yakıtı tedarikçileriyle bağlantılı işler, ek tesisler inşa eden inşaat şirketleri, havaalanı perakende satış noktalarında satılan malların imalatı, uçak yakıtı hizmetleri ve diğer iş hizmetleri sektöründeki çok çeşitli faaliyetler (çağrı merkezleri, BT, muhasebe), vb. çok çeşitli faaliyetlerden meydana gelmektedir. Bu dolaylı işlerin küresel hacmi yaklaşık 375 milyar dolardır (ATAG, 2005: 5-6).

Şekil 1. Hava taşımacılığı endüstrisinin yapısı ve ekonomik etkileri

Kaynak: ATAG, 2005: 5'ten uyarlanmıştır.

Tetiklenen Etkiler; perakende satış noktaları, tüketim malları üreten şirketler ve bir dizi hizmet endüstrisi (ör. Bankalar, restoranlar), vb. endüstrilerdeki işleri destekleyen hava taşımacılığı endüstrisinde doğrudan veya dolaylı olarak çalışanlar tarafından yapılan harcamaları içermektedir. Hava taşımacılığı endüstrisindeki çalışanların (doğrudan veya dolaylı) gelirlerini kendi tüketimleri için mal ve hizmet satın almak için kullanarak yaklaşık 2,7 milyon kişilik bir pazar vardır ve yaklaşık 175 milyar dolar hacim söz konusudur (ATAG, 2005: 5-6).

Katalitik Etkiler; Hava taşımacılığı endüstrisinin en önemli ekonomik katkısı, diğer endüstrilerin performansı üzerindeki itici etkisi ve ekonomik büyümelerini kolaylaştırıcı

olmasıdır. Katalitik faydalar olarak adlandırılan tüm ekonomik faaliyet yelpazesinde diğer endüstrilerin verimliliğini artırarak dünya ekonomisinin performansını etkilemektedir. Katalitik katkı yaklaşık 2,13 trilyon dolardır (ATAG, 2005: 7).

Hava kargo taşımacılığı aynı zamanda uzmanlaşmayı kolaylaştırmakta, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, üreticilerinin ve tüketicilerinin talep ve arz arasındaki daha yakın eşleşmelerin avantajlarından yararlanmalarına fırsat vermektedir. Nicel verilere bakıldığında uluslararası hava taşımacılığı, 2033 yılına kadar dünya hava kargo taşımacılığı içerisindeki büyümesini artıracaktır. Gelecek 10 yıl içerisinde, dünya hava kargo trafiğinin yılda yaklaşık %5 oranında büyümesi beklenmektedir (Kupfer vd., 2017: 8-10; IATA, 2020b; Boeing, 2020; Air Cargo News, 2021). Bu kapsamda hava kargo taşımacılığının küresel ekonomik sistemdeki en önemli özelliği ve avantajı engelsiz bir taşımanın yapılabilmesi olmasıdır. Uluslararası Havayolu Birliği olan IATA'ya göre, kargo hacimleri 2018'de bir önceki yıla göre %4,1 artarak 63,7 milyon tona yükselmiştir. 2019 yılında ilk çeyrekte kısmi bir daralma ile %3,7'ye gerilemiş, 65,9 milyon tona kadar yavaşlama söz konusu olmuştur. Yük ton-kilometre (FTK) açısından, hava taşımacılığı, bir önceki yıla göre üç aylık düşüşün ardından Mart 2019'dan itibaren yeniden büyümeye geri dönmüş 2018 yılında 108,9 milyar dolar olan hacim 2019 yılında 116,1 milyar dolarlık hacme ulaşmıştır. 2020 yılında tüm dünyayı etkisi alan pandemi, konvansiyonel nitelikli taşımalarda azalmalara yol açmakla birlikte beklenen bir ciddi gerileme söz konusu olmamış ve 114 milyar dolarlık bir hacim gerçekleşmiştir. Bunun da temel nedeni özel taşımaların artmış olmasıdır. Nitekim pandemi sonrasında küresel hava yolu taşımacılığının ivme kazanması ve 2027 yılında toplam hacmin 139 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (R&M, 2020; INTRADO, 2020).

ICAO verilerine göre hava taşımacılığı trafiğinde taşınan yük miktarının 2023 yılında 264.000 milyon ton kilometreye çıkacağı ifade edilmiştir (ICAO, 2019). Hava taşımacılığı pahalı bir ulaşım şekli olmasına rağmen, bozulabilir ürünler, kimyasallar ve değerli eşyalar ile malların zamanında üretimi/teslimi için artan gereksinim, hava taşımacılığı hizmetleri için küresel ölçekte büyük bir talep yaratmıştır (IATA, 2020b; CRS Report, 2020: 16). Günümüzde hava taşımacılığı hem B2B hem de B2C perspektiflerinden e-ticaretin yükselişinden etkilenmektedir. Gelişen e-ticaret, daha hızlı teslimat ve optimum tedarik zinciri için satış kanallarına baskı yapmaktadır. Bu senaryo, üçüncü taraf lojistik ve depolama hizmetlerinin “hava e-ticaret kanalı” ile entegre edilmesi için fırsatlar sunmaktadır. Çevrimiçi alışverişteki büyüme devam ederken birçok üçüncü taraf lojistik servis sağlayıcı (3PL), kritik bir ulaşım şekli olarak hava kargo hizmetini içeren çok modlu hizmetler sunmaktadır. Ayrıca, küresel sınır ötesi e-ticaretteki büyümenin hava kargo endüstrisine olan talebi artırması beklenmektedir (INTRADO, 2020). Yakın gelecekte uluslararası hava taşımacılığının güçlü bir yükseliş göstereceği tahmin edilmektedir. Zira dünya çapında kargo havayolu endüstrisinin pazar büyüklüğü 2017 yılında 100,9 milyar dolar, 2018 yılında 114,4 milyar dolar, 2019 yılında 103,4 milyar dolar ve 2020 yılında 110,8 milyar dolara yükselmiştir (Statista, 2020a; CRS, Report, 2020: 16).

2. Hava Kargo Tedarik Zinciri

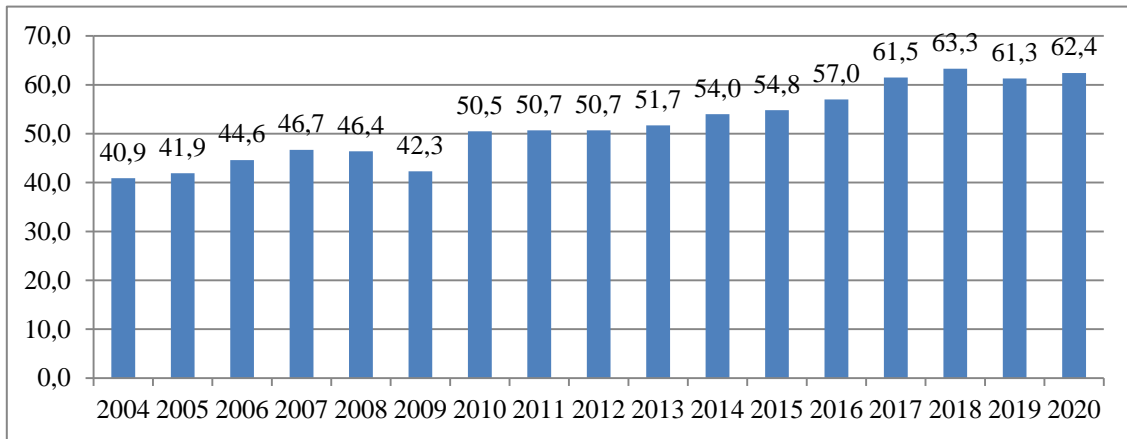
Hava kargo hizmetlerinde başlıca tedarik zinciri ağı üyeleri gönderici, nakliyecisi, havayolu firması ve entegre servis sağlayıcılarıdır. Bu ağda yer alan diğer katılımcılar ise yer hizmetleri acenteleri, havalimanları, nakliye şirketleri, satış acenteleri, katma değerli lojistik hizmet sağlayıcıları ve pazara giren bazı posta-transfer şirketleridir (Kiso ve Deljanin, 2009: 291). Hava taşımacılığı tedarik zinciri boyunca; uçak operatörleri, ekspres taşıyıcılar, posta operatörleri, yasal düzenlemeleri yerine getiren acenteler, göndericiler, alıcılar, nakliyeciler ve yer hizmetleri dahil olmak üzere çeşitli sorumluluklara sahip bir dizi kuruluş görev ve sorumluluk üstlenmektedir (Thomas, Leinbach ve Bowen, 2004: 302-303; Liu ve Mikuriya, 2017: 5-9).

Hava kargo tedarik zincirinin en önemli ve en büyük katkısı ulusal ekonomiler için yarattığı katalitik unsurlardır (Britton, Cooper ve Tinsley, 2005). Bunlardan başlıcaları turizm, ticaret, arz-talebe bağlı yan etkiler, üretim gibi diğer etki alanlarından doğan ve GSYİH'ya uzun vadede katkı veren, ana sektöre bağlı olarak gelişen ekonomik değerlerdir. Hava taşımacılığının diğer bir katalitik etkisi, pazara girişlerle birlikte ortaya çıkan sivil havacılık sektöründeki genişlemeye olanak sağlamasıdır. Tüm bunlar bir araya getirildiğinde net ekonomik değer ve etkiler; diğer sektörler için olan etkiler, istihdam, vergi gelirleri, ekonomik performans ve döviz girdisi şeklinde özetlenebilir (Britton, Cooper ve Tinsley, 2005: 14-16).

Ekonomik açıdan hava taşımacılığı endüstrisindeki büyüme, havacılık sektöründe iş fırsatları yaratmakla birlikte, insanları ve malları yeni pazara bağlamak gibi diğer önemli ekonomik etkilerde etkili bir role sahiptir. Hava taşımacılığının bir dizi karşılıklı ilişki yoluyla ekonomik kalkınmaya kesinlikle etkisi olduğu ifade edilmektedir. Bu etkilerden ilki hava taşımacılığının yüksek katma değere sahip olmasından dolayı ülkelere döviz girdisi sağlaması ve yüksek katma değerli olarak yüksek oranda vergi etkisidir. İkincisi hava taşımacılığı yukarıda da ifade edildiği havaalanı, yer hizmetleri, araçlar, katalitik etkiler vb. pek yatay ve dikey birimde istihdam, gelir ve pazar yarattığından kendi içerisinde bir ekonomi yaratmaktadır. Üçüncüsü diğer iki faktörle bağlantılı olarak hava taşımacılığı nitelik ve hacme bağlı olarak istihdam yaratıcı etkiye sahip olmasıdır. Dördüncüsü ise ülkelerin rekabet güçleri ve dış ticaretleri dengesi üzerinde pozitif etki yaratmaktadır (Button ve Taylor, 2000; Bowen, 2000; Kasarda ve Green, 2005; ATAG, 2005: 8-10).

Hava kargonun ekonomik kalkınmadaki spesifik etkileri arasında ülkelerin konumlarından bağımsız bir işleyişe sahip olabilmesidir. Bir hava taşımacılığı şirketi merkez ülkede operasyon ve politikaları yönetebilirken uçaklarıyla dünyanın herhangi bir yerinde hava kargo faaliyeti sürdürmesi mümkündür. Örneğin Pekin'den New York'a yapılan bir transfer sonrasında, New York'tan Londra'ya oradan da İstanbul'a taşıma operasyonu gerçekleştirilmesi mümkündür. Üretim işletmeleriyle karşılaştırıldığında coğrafi bir yer/merkez kullanımı zorunluluğu genellikle yoktur. Genel olarak hava taşımacılığının ekonomik etkisi denildiğinde odaklanılması gereken temel nokta katalitik etkidir. Nitekim hava taşımacılığının küresel ticaretteki toplam katalitik katkısı yaklaşık 2,13 trilyon dolardır (ATAG, 2005: 7; Britton, Cooper ve Tinsley, 2005: 14-16). FTK bazında dünyada hava kargo taşımacılığına ilişkin veriler Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Dünya çapında hava taşımacılığı trafiği (2004-2020) (metrik ton)

Kaynak: Statista, 2021a'den elde edilmiştir.

Şekil 2'de görüldüğü üzere dünya hava taşımacılığı miktarı FTK bazında 2004 yılında 40,9 ton iken 2018 yılında zirveye ulaşmış ve 63,3 ton olmuştur. Pandeminin etkili olduğu 2020 yılında bu rakam 62,4 ton olarak gerçekleşmiştir. Ciro bakımından gelişimsel seyrine bakıldığında 2018 yılında hava kargo taşımacılığının büyüklüğü 114,4 milyar dolar iken 2019

yılında pandemik etki nedeniyle gerilemiş ve 103,4 milyar olmuştur. 2020 yılında eskiye dönüşün işaretlerin alınmış ve pazar büyüklüğü 110,8 milyar dolara yükselmiş, kesinleşmemiş olmakla birlikte 2021 yılı için ise 122,9 milyar olması beklenmektedir (Statista, 2021b; IATA, 2019).

Hava kargo taşımacılığının yerel kalkınma üzerinde de etkileri olduğuna ilişkin literatürde bazı çalışmalara rastlanılmıştır. Chang ve Chang (2009), Tayvan'da ekonomik gelişme ve hava kargo büyümesi arasındaki nedensel ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, yerel ekonomik gelişme ile hava kargo genişlemesi arasındaki uzun vadeli nedensel bağlantının çift yönlü olduğunu tespit etmişlerdir. Button ve Yuan (2013), ABD'de hava kargo taşımacılığı ile bölgesel ekonomik kalkınma arasındaki nedensel ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında hava taşımacılığının ya-ekonomik kalkınmayı teşvik ettiğini tespit etmişlerdir.

Literatür incelemesinde görüldüğü üzere hava yolcu taşımacılığı faaliyetlerinin aksine, hava kargo talebi ve analizlerine ilişkin tahminlere odaklanan akademik çalışmalar oldukça azdır (Zhang ve Zhang, 2020: 176). Örneğin ABD'de 1992 ile 2002 yılları arasında GSYİH %38 ve toplam ticaret %57 büyürken hava kargo değeri %83 oranında büyüme göstermiştir. Hong Kong'da 1992 ile 2003 yılları arasında, hava kargosu üç kat büyümüş toplam ticaretin yaklaşık %30'unu üstlenmiş ve bu ülkenin büyüme rakamlarının oldukça üzerindedir (Kasarda ve Green, 2005: 459). Ancak yolcu taşımaları için derinlemesine kantitatif ve kalitatif veri setleri bulunmakta iken hava kargo taşımacılığı böyle değildir. Bunun da temel nedeni Şekil 3'te görüleceği üzere hava yolcu taşımacılığına göre hava kargo taşımacılığının görece yeni yükselen bir sektör olmasıdır. Ayrıca hava kargo taşımalarının özellikle tutar boyutunda elde edilen veriler değişkenlik göstermektedir.

Şekil 3. Hava kargo pazarında rekabetin bileşenleri

Kaynak: Asch, vd., 2019: 6'den uyarlanmıştır.

3. Hava Kargo Pazar Yapısı

Yeni ve rekabetçi kalkınma ve ekonomik büyüme programlarında tercih edilen özelleştirme ilkeleri hava (yolcu-kargo) işletmeciliğinde de karşılık bulmuştur. Havalimanlarının özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesi, havalimanı rekabetini giderek daha önemli bir konu haline getirmiştir (Asch, vd., (2019: 4). Havacılık endüstrisindeki ticarileşme ve özelleştirme eğilimi, bu tekel gücünü tamamen etkisiz hale getiremeye de hizmet kalitesi ve etkinlik bakımından geçmişe göre oldukça iyi bir seviyeye yükseltmiştir. Havacılık endüstrisinin ekonomik kalkınma ve büyüme üzerindeki etkilerini havaalanı rekabeti üzerinden değerlendiren Graham (2014), havaalanı rekabeti hakkındaki hem küresel ittifakların oluşması hem de düşük maliyetli pazar segmentinin ortaya çıkmasının havalimanları arasındaki rekabeti

geliştirdiği gibi aynı zamanda hava ulaşımına olan talebin de olumlu yönde etkilediği belirtmiştir.

Kargo ve yolcu taşımacılığında hava ulaşımının verimliliğinde ileri sürülen pek çok model söz konusu olmakla birlikte bu modellerin başarısının arz-talep arasındaki bağıntıyla ilişkilendiren Copenhagen Economics (2012) kurumu bu süreçte; yeterince talebin yaratılabilmesi için öncelikle fiyatlama, hizmet kalitesi, uçuş sıklığı ve uçuş noktası çeşitliliği kadar havaalanları arasında bir rekabetin gelişmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bunun için maliyetleme konusunda başa baş noktalarının ideal seviyelere çekilebilmesi için düşük maliyetli arz sunulması gerektiği bununla birlikte ticari ve teknolojik yenilikleri yapılması, havaalanlarında ek hizmet/harcama birimlerinin yaratılarak katma değer ve ekonomik çeşitliliğin artırılması gerektiğini belirtmiştir (Copenhagen Economics, 2012: 13-17).

Genel olarak son yıllarda, hava taşıyıcıları tarafından sevk edilen kargo yüzdesi önemli ölçüde artmıştır. Kuzey Amerika ile Doğu Asya arasındaki hava kargo taşımacılığı, dünyada hızla büyüyen pazarlardan biridir. Yakın gelecekte pazar payının yaklaşık %26 oranında büyüyerek dünyanın en büyük hava kargo pazarı haline gelmesi beklenmektedir. Öte yandan, yüksek pazar yoğunlaşma oranı olan hava kargo hizmetleri, taşımacılık sektöründe oligopolistik bir pazar yapısına sahiptir. Pazardaki güçlü rekabet nedeniyle, hava kargo taşıyıcıları pazar paylarını korumak ve artırmak üzere sefer sayısı, ağ erişimleri, hizmet çeşitliliği, fiyatlama vb. çözümler geliştirmektedir (Feng, Shyr ve Lee, 2016: 216). Bu kapsamda bir havalimanının ya da lokasyonun hava kargosu açısından rekabet edebilirliğini belirleyen temel faktörler ve bileşenler Şekil 3'te gösterilmiştir.

Küresel hava kargo pazarındaki yüksek rekabet seviyesi aynı zamanda yüksek kapasite arzıyla karakterize edilmekte ve son derece parçalı bir yapıya sahiptir. Toplam hava kargo kapasitesi arzı ise hizmette olan uçakların sayısına ve bunların kargo için ilgili yüklerine göre belirlenir (Asch, vd., 2019: 6-8). Hava kargo taşımacılığı, yaklaşık %90 oranında yolcu uçaklarının alt kısımlarında (göbek kapasitesi) yapılmaktadır. Özel kargo uçaklarına göre daha düşük birim maliyet avantajı nedeniyle, havayolları için göbek kapasitesinin kullanımını giderek daha cazip hale gelmektedir (Wenzel, 2015: 5). Hava kargo alanında küresel gelişmeler özetle şu şekildedir (World Bank, 2009: 11-12; IATA, 2019);

- Avrupa, Asya-Pasifik, Orta Doğu, Afrika ve Latin Amerika olmak üzere beşe bölünmüştür. Asya-Pasifik; Çin gibi ülkelerde e-ticaret sektörünün büyümesi nedeniyle 2018 yılından itibaren küresel pazara hâkim durumdadır. Bununla birlikte, Kuzey Amerika pazarının 2025 yılına doğru en hızlı büyüyen bölgesel pazar olması beklenmektedir.
- Pazar yoğunluğu ve hizmetleri verilerinde hava kargoları için havalimanları tarafından elleçlenen yükler ağırlık cinsinden rapor edilmektedir. Havayolları ise miktarı navlun olarak ton-kilometre olarak bildirmektedir. Her ikisi de temelde diğer ekonomik faaliyet gibi coğrafi olarak yoğunlaşmış durumdadır.
- Hava kargo pazarında bölgeye göre, küresel hava kargo pazarı Kuzey Amerika, Sürekli büyüyen ABD ekonomisi ve yüksek kişi başına harcanabilir gelir, bölgedeki pazar büyümesinde etkili olmakla birlikte Asya-Pasifik bölgesi ile baş edebilecek bir büyüme beklenmemektedir.
- Ticaretin çoğu Kuzey Amerika, AB ve Asya, özellikle Çin arasındaki hareketleri içermektedir. Asya'da menşei veya varış noktası olan rotalar, toplam hava kargo hacminin %70'ini oluşturmaktadır. Asya ile Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa arasındaki hareketler, toplam hava taşımacılığının %41'ini oluşturmaktadır. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yurtiçi hareketler yaklaşık %13, Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa arasındaki sevkiyatlar ise %10 düzeyindedir.
- Kuzey Amerika'daki yurt içi sevkiyatlar durgunlaştıkça ve Asya, özellikle Çin'e hizmet veren rotalar için hızlı büyüme yaşamaya devam ettikçe bu yüzdelerin artış

yönlü değişmesi beklenmektedir. Toplam hacmin yaklaşık %20'si Asya içinde taşınmaktadır.

- Küresel trafik ve yük miktarlarında dünyada hava kargo taşımacılığı son yıllarda göreceli bir büyüme kat etmiştir. 2019 ve 2020 yıllarında pandemik etki nedeniyle bir zayıflama söz konusu olsa da endüstri için iyimser bir gelecek projeksiyonu vardır.
- Dünya çapında kargo havayolu endüstrisinin pazar büyüklüğü; 2020 yılında, küresel kargo havayolu endüstrisinin hacminin 110,8 milyar ABD doları olarak tahmin edilmiş ve 2021 yılında ise bunun yaklaşık 123 milyar ABD dolara ulaşmıştır. Ciro hacmi ve büyüme verileri bakımından dünyada öne çıkan hava kargo firmaları ise FedEx, UPS ve DHL'dir.

Genel olarak bakıldığında küresel çapta hava kargo ile taşınan yüklerin kilogram başına maliyeti ortalama 1,50-4,50 dolar arasında olup bu maliyetler karayolu taşımacılığının ortalama 4-5 katı ve deniz taşımacılığının da 12-16 katıdır (World Bank, 2019). Maliyet açısından bakıldığında hava kargo pahalı bir hizmet olmakla birlikte taşınan mallar birim başına yüksek değerler ve öneme sahiptir. Örneğin acil yedek parça, ilaçlar, moda giysiler, üretim örnekleri, elektronik tüketim malları ve bozulabilir tarım ve deniz ürünleri gibi zamana duyarlı ürünlerde firmalara büyük avantajlar kazandırabilmektedir. Dolayısıyla hava kargo firmalara, tedarik ve dağıtım kanallarında çeşitlendirme olanağı sağlayarak onların rekabet güçleri, pazarlama ve etkinliklerinde önemli rol ve işlevlere sahiptir.

Hava kargo hizmetlerinin sağladığı doğru iş, doğru zaman, etkinlik ve hizmet kalitesi faktörleri ile firmaların rekabet, pazarlama ve genel performansları (RPP) arasında doğrusal bir ilişki söz konusu iken bu hizmetlerin fiyat ve maliyetleri ters orantılıdır (Park, Choi ve Zhang, 2009: 322). Hava kargo hizmetlerinin firmalar için etkili RPP sonuçları orya koyabilmesinde bu hizmetleri verenlerin (hava kargo firmaları), işletenlerin (yer hizmetleri) ve dış kaynak servis hizmeti verenlerin bütünsel hizmet arzı beceri ve nitelikleri birinci derece önemli faktördür. Bu kapsamda hava kargo hizmetlerinde; (1) yeni tesisler ve yüksek teknoloji ekipman kullanımı, (2) profesyonel anlayış, (3) güvenlik ve emniyet, (4) esnek elleçleme yeteneği, (5) yüksek standartlı operasyon becerisi, (6) etkili süreç yönetimi, (7) güven veren çözüm ortağı olma becerisi, (8) müşteri sermayesi anlayışı olmak üzere sekiz faktörde etkinlik ve verimliliğin sağlanması gerektiğinden söz edilmektedir (Hu, vd., 2018: 2). Bu faktörlere genel olarak bakıldığında hava kargo taşımacılığı endüstrisinin temel yetkinlikleri ile temel yetkinlikler ve sürdürülebilir rekabet avantajı (SRA) arasındaki ilişki; kaynaklar, yetenekler ve lojistik hizmetler olmak üzere üç noktada toplandığı ifade edilebilir (Cheng ve Yeh, 2007: 6-7; Lu ve Yang, 2009: 282-283).

Literatürdeki ampirik çalışmalarda genellikle hava kargo firmalarına odaklanıldığı ya da nihai/kişisel kullanıcılar açısından analizler yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise hava kargo hizmetlerinden yararlanan firmaların görüşleri ve tutumları incelenmiş olup çalışmanın amacı hava kargo taşımacılığı ile firma performansı ilişkisinin tespit edilmesidir. Bu kapsamda araştırmada hava kargo hizmetlerini kullanan firma yöneticilerinin hava kargo hizmetlerine ilişkin; (1) operasyonlarını nasıl yönettikleri, (2) taşınan ürünlerin hedef pazardaki ürün yaşam döngüsünün hangi aşamasında olduğu, (3) taşınan ürünlerin firma ve müşteriler için önemi ve (4) firmanın uluslararasılaşmasına sağladığı katkılar ve (5) lojistik hizmetlere ilişkin beklentileri, görüşleri ve tutumları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Hava kargo hizmetlerinin endüstriyel süreçlerde kullanımı konvansiyonel araçlara göre oldukça sınırlıdır. Ticari iş ve süreçlerde hava kargo, daha önce de belirtildiği üzere özel çözümler arasındadır. Bu nedenle araştırmanın yapıldığı Konya ilinde faaliyet gösteren ve hava kargo hizmetlerini düzenli olarak kullanan firma sayısının az olması çalışmanın temel sınırlılığını teşkil etmektedir. Bu durum aynı zamanda örneklem büyüklüğünü de sınırlandırmaktadır.

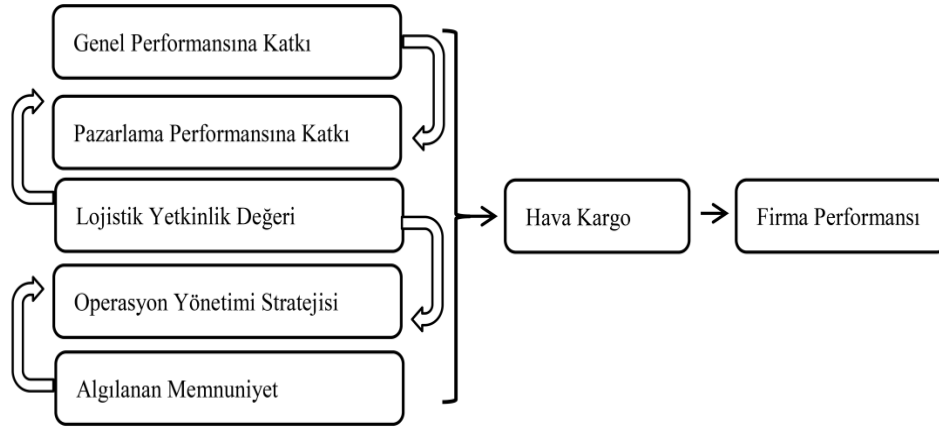
4. Yöntem

Araştırma betimsel analiz tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu yaklaşımda amaç görüşme ve gözlem sonucu elde edilen verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunulmasıdır. Veriler daha önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır, özetlenir ve yorumlanır. Bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurulur ve olgular arasında karşılaştırmalar yapılır” (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 224). Araştırma, betimsel analiz tekniğinin alt birimlerinden olan “Tematik Çerçeveye Göre Verilerin İşlenmesi” süreciyle sürdürülmüştür. Bu aşamada, araştırmanın konusu, kapsamı ve içeriğine uygun olarak seçkili bir örneklem belirlenir, bu örneklem üzerinde araştırmanın sorularına yanıt aranır. Belirlenen yöntem kapsamında araştırma; Konya ilinde faaliyet gösteren ve hava kargo hizmetlerini kullanan 30 firmanın yöneticisine Kasım 2021 döneminde önceden hazırlanmış görüşme soruları yöneltilmiştir. Elde edilen veriler kendi içerisinde temalandırılmış ve bunlar yorumlanmıştır.

4.1. Model

Araştırmanın modeli Şekil 4’te gösterilmiştir.

Şekil 4. Araştırmanın modeli

Modele göre hava kargo hizmetleri ile genel firma performansı arasında bir ilişki vardır (Park, Choi ve Zhang, 2009). Bu ilişki hız, esneklik, zaman vb. konularda doğrusal iken maliyet açısından ters yönlüdür. Hava kargo hizmetleri ile firmaların pazarlama performansları arasındaki ilişki, genellikle ürün yaşam döngüsünde pazara giriş aşamasındadır (Cheng ve Yeh, 2007: 6-7; Lu ve Yang, 2009: 282-283). Firmalar için lojistik yetkinlik değerinin anlamı; satışa sunulan/sunulacak ürünün yer ve zaman değerini ifade etmektedir. Operasyon yönetimi boyutunda hava kargo hizmetlerinden yararlanması sürecinde firma içinden çözümler sağlanması ya da dış kaynak taşıma servisi sağlayıcıları (freight forwarder) kullanılmasıdır. Algılanan memnuniyet ise hava kargo hizmetleri kullanımından doğan olumlu tutumlardır. Tüm bunlar hava kargo hizmetlerinde bir araya geldiğinde genel firma performansına katkı sağlanabilmektedir (Britton, Cooper ve Tinsley, 2005: 14-16; Copenhagen Economics, 2012: 13-17; Liu ve Mikuriya, 2017: 5-9; Zhang ve Zhang, 2020: 176).

5. Bulgular

5.1. Katılımcı Firmalara İlişkin Tanımlayıcı Bulgular

Araştırma kapsamında katılımcı firmaların faaliyet süreleri, yasal statüleri ve faaliyet gösterdikleri sektörlerle ilişkin bulgular aşağıda aktarılmıştır.

Tablo 1. Katılımcı firmaların faaliyet süreleri ve yasal statüleri

	Faaliyet Süresi				Yasal Statü		
	f	%	Kümülatif %		f	%	Kümülatif %
1-5 Yıl	2	6,7%	6,7%	Şahıs Şirketi	1	3,3%	3,3%
6-10 Yıl	1	3,3%	10,0%	Limited Şirket	14	46,7%	50,0%
11-15 Yıl	7	23,3%	33,3%	Anonim Şirket	15	50,0%	100,0%
16-20 Yıl	4	13,4%	46,7%	Toplam	30	100,0%	
20 Yıl ve Üzeri	16	53,3%	100%				
Toplam	30	100,0%					

Tablo 1’de görüldüğü üzere hava kargo hizmetlerini kullanan firmaların önemli bir kısmı (%53,3) 20 yıl ve üzeri faaliyet süresine sahiptir. Ayrıca katılımcı firmaların 15’i (%50) anonim şirket, 14’ü (%46,7) limited şirket ve 1’i (%3,3) şahıs şirketi statüsündedir.

Tablo 2. Katılımcı firmaların faaliyet sektörleri

	f	%	Kümülatif %
Sanayi	20	66,7%	66,7%
Ticaret	5	16,7%	83,4%
Hizmet	3	10,0%	93,4%
Tarım	0	0,0%	93,4%
Diğer	2	6,6%	100%
Toplam	30	100,0%	

Tablo 2’de görüldüğü üzere hava kargo hizmetlerini en çok kullanan firmalar sanayi sektöründe (%66,7) yer almaktadır. Ardından ticaret (%16,7) ve hizmet (%10) sektöründe yer alan firmalar gelmektedir.

5.2. Hava Kargo Kullanım Sıklığı ve Bütçeler

Katılımcı firmaların son bir yıl içerisinde hava kullanım sıklıkları ve kullanım gelen-giden durumuna göre kullanım türü aşağıda aktarılmıştır.

Tablo 3. Hava kargo kullanım sıklığı ve türü

	Giden Kargo			Gelen Kargo			
	f	%	Kümülatif %	f	%	Kümülatif %	
1-5 Defa	10	33,3%	33,3%	1-5 Defa	8	26,7%	26,7%
6-10 Defa	9	30,0%	63,3%	6-10 Defa	7	23,3%	50,0%
11-15 Defa	5	16,7%	80,0%	11-15 Defa	3	10,0%	60,0%
16 ve Daha Fazla	6	20,0%	100,0%	16 ve Daha Fazla	12	40,0%	100,0%
Toplam	30	100,0%		Toplam	30	100,0%	

Tablo 3’te görüldüğü üzere katılımcı firmalardan 10’u (%33,3) giden kargo türünde son bir yıl içerisinde 1-5 defa gönderim yapmıştır. Buna karşın 12 (%40) firma son bir yıl içerisinde 16 ve daha fazla defa gelen kargo türünü kullanmıştır. Gelen kargo türünde sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmalar çoğunlukta giden kargo türünde limited şirketler çoğunlukta. Bununla birlikte gelen ve giden kargo türlerine göre hava kargo kullanımına ayrılan bütçeler Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Gelen ve giden kargo türlerine göre ayrılan bütçeler

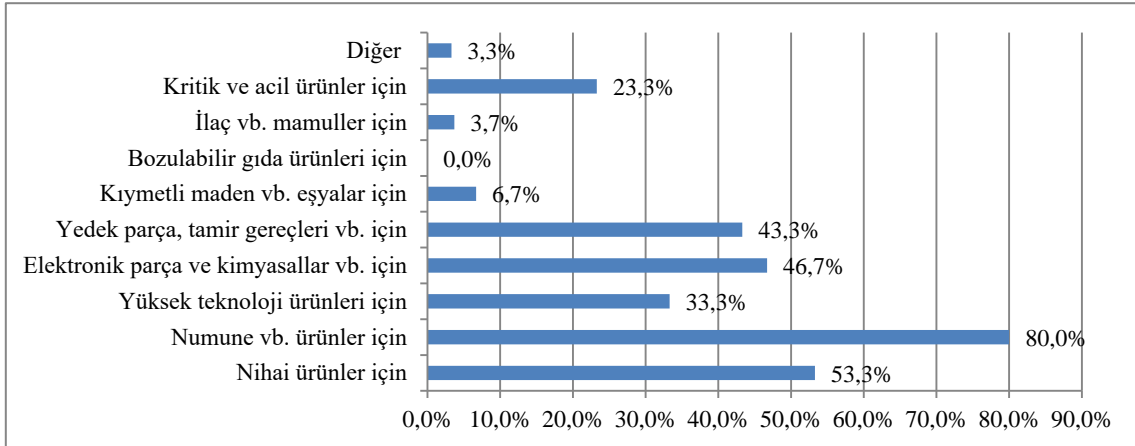
Gelen Kargo			Giden Kargo				
	f	%	Kümülatif %		f	%	Kümülatif %
0-5.000 TL	3	10,0%	10,0%	0-5.000 TL	4	13,3%	13,3%
5.001 TL - 10.000 TL	7	23,3%	33,3%	5.001 TL - 10.000 TL	3	10,0%	23,3%
10.001 TL - 15.000 TL	8	26,7%	60,0%	10.001 TL - 15.000 TL	5	16,7%	40,0%
15.001 TL- 20.000 TL	4	13,3%	73,3%	15.001 TL- 20.000 TL	4	13,3%	53,3%
20.001 TL - 25.000 TL	3	10,0%	83,3%	20.001 TL - 25.000 TL	1	3,3%	56,6%
25.001 TL -30.000 TL	5	16,7%	100,0%	25.001 TL -30.000 TL	3	10,0%	66,6%
30.001 ve daha fazla	0	0%		30.001 ve daha fazla	10	33,4%	100,0%
Toplam	30	100,0%		Toplam	30	100,0%	

Tablo 4'e genel olarak bakıldığında en yüksek tutar bakımından yıllık bazda giden kargo türüne katılımcı firmaların 10'u (%33) 30.000 TL ve daha fazla toplam bütçe tahsis etmektedir. Gelen kargo türünde ise katılımcı firmaların 5'i (%16,7) yıllık bazda 25.001 TL - 30.000 TL toplam bütçe tahsis etmektedir. Buna göre katılımcı firmaların giden kargolar için daha fazla bedel ödedikleri anlaşılmaktadır.

5.3. Hava Kargo Kullanım Amacı

Katılımcı firmaların hava kargodan yararlanma amaçları faaliyet gösterdikleri sektörlere değişim göstermekte olup Şekil 5'te gösterilmiştir.

Şekil 5. Hava kargo kullanım amacı

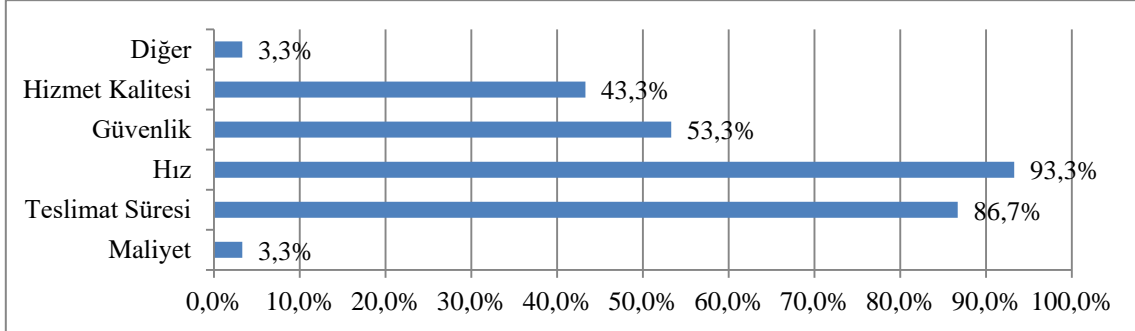

Şekil 5'te görüldüğü üzere katılımcı firmaların hava kargo hizmetlerini en çok numune vb. ürünlerin gönderilmesi ya da getirilmesi amacıyla (%80) kullandıkları görülmektedir. Ardından sırasıyla nihai ürünler (%53,3), elektronik parça ve kimyasallar vb. (%46,7), yedek parça, tamir gereçleri vb. (%43,3) ve yüksek teknoloji ürünleri (%33,3) gelmektedir. Kullanım amaçlarına göre sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmaların hem nihai ürünler için hem de yedek parça, tamir gereçlerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Öte yandan katılımcı firmaların 22'si (%73,3) hava kargo hizmetlerini ihracat amaçlı kullanmakta iken 8'i (%26,7) ithalat amaçlı olarak kullanmaktadır.

5.4. Avantajlar ve Dezavantajlar

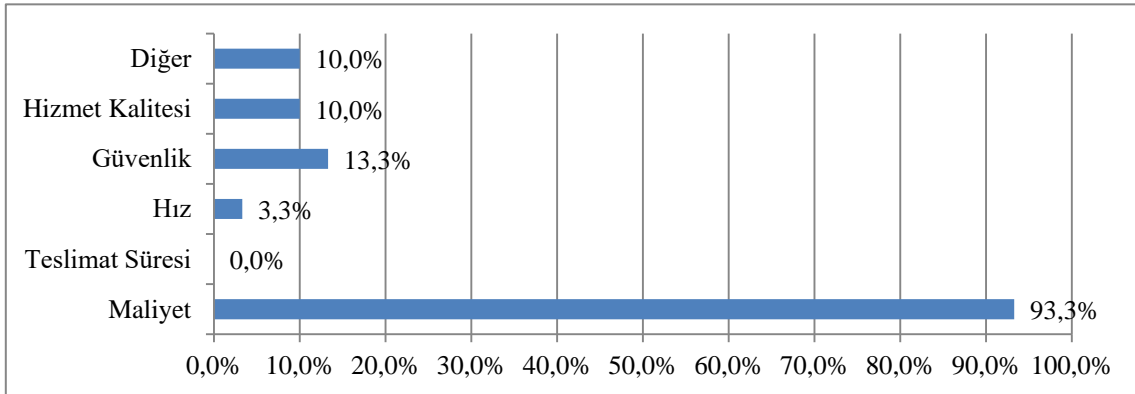
Hava kargo taşımacılığının firmalar açısından avantajlı yanlarının doğru iş, doğru zaman, etkinlik ve hizmet kalitesi faktörleri olduğu bilinmektedir. Buna karşın en önemli dezavantajı ise hizmetlerin maliyetleridir. Katılımcı firmaların bu konudaki görüşleri Şekil 6'da gösterilmiştir.

Şekil 6. Hava kargo taşımacılığının avantajları

Şekil 6'da görüldüğü üzere katılımcı firmalar %93,3 oranında hava kargo taşımacılığının başlıca avantajının hız olduğunu belirtmiştir. Ardında sırasıyla %86,8 oranında teslimat süreleri, %53,3 oranında güvenlik ve %43,3 oranında da hizmet kalitesi gelmektedir.

Şekil 7. Hava kargo taşımacılığının dezavantajları

Şekil 7'de görüldüğü üzere katılımcı firmalar için hava kargo taşımacılığının en önemli dezavantajı %93,3 oranda maliyettir. Diğer hususlar ise göre düşük oranlardır. Şekil 6 ve Şekil 7'ye birlikte bakıldığında hava kargo taşımacılığında en büyük avantaj hız iken en büyük dezavantaj maliyet olmaktadır.

5.5. Operasyon Yönetimi

Hava kargo hizmetlerinin çok taraflı olması, büyük oranda uluslararası nitelik taşıması, elleçleme gibi işlemlerin söz konusu olması ve belgelendirmelerle süreçlerin yönetilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı hava kargo operasyonlarının yönetilmesinde genellikle dış kaynak hizmetleri kullanılabilirliği gibi firma içerisinden de çözümler sağlanabilmektedir. Bu kapsamda katılımcı firmaların tümü operasyon yönetimi ve stratejilerinde dış kaynak hizmetlerinden yararlanmakta gerekçeleri Tablo 5'te aktarılmıştır.

Tablo 5. Hava kargo operasyon yönetimi dış kaynak kullanımı

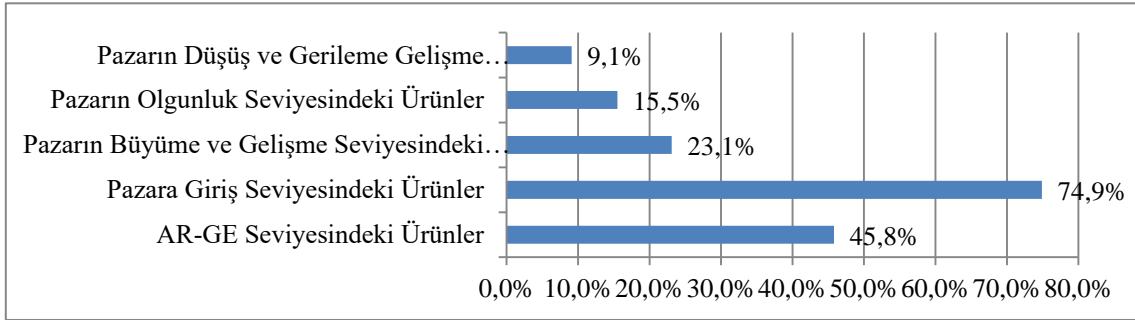
	f	%	Kümülatif %
Hizmet Kalitesi	7	23,3%	23,3%
Maliyet Avantajı	3	10,0%	33,3%
Uzmanlık Bilgisi	18	60,0%	93,3%
Esneklik ve Hız	1	3,4%	96,7%
Güvenirlilik	1	3,3%	100%
Toplam	30	100,0%	

Tablo 5’te görüldüğü üzere katılımcı firmaların hava kargo operasyonlarında dış kaynak hizmetlerinden yararlanmalarının en önemli nedeni uzmanlık bilgisidir (%60,0). Ardından sırasıyla hizmet kalitesi (%23,3) ve maliyet avantajı (%10) gelmektedir.

5.6. Taşınan Yüklerin Pazardaki Konumu ve Önemi

Hava kargo ile taşınan yükler genellikle tutar bakımından yüksek değerli, hacim ve miktar bakımından ise nispeten küçüktür. Bundan dolayı ürün yaşam döngüsünde pazara giriş aşamasında yer alan ürünlerle ile aciliyet arz eden ürünler için hava kargo taşımacılığı ideal bir seçenek olmaktadır. Bu kapsamda katılımcı firmalara göre hava kargoyla taşınan yüklerin hedef pazarda ürün yaşam döngüsündeki konumu ve taşınan yüklerin firma ve müşteriler için önem derecesine ilişkin bulgular aşağıda aktarılmıştır.

Şekil 8. Hava kargoyla taşınan yüklerin ürün yaşam döngüsündeki konumu

Şekil 8’de görüldüğü üzere katılımcı firmaların hava kargoyla taşınan yüklerinin %74,9’u ürün yaşam döngüsünde pazara giriş seviyesindeki ürünlerden oluşmaktadır. Bunu takiben %45,8 oranında Ar-Ge seviyesindeki ürünler izlemektedir. Pazarın olgunluk seviyesindeki ürünler ile pazarın düşüş ve gerileme seviyesindeki ürünlere hava kargo taşımacılığında daha az yer verilmektedir. Özellikle olgunluk seviyesinde taşınan yük miktarları fazla olduğundan bu aşamada genellikle ucuz ve tek seferde daha çok yük taşınabilen diğer modlar tercih edilmektedir. Taşınan yüklerin firmalar ve müşteriler için önem dereceleri Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Taşınan yüklerin firmalar ve müşteriler için önem dereceleri

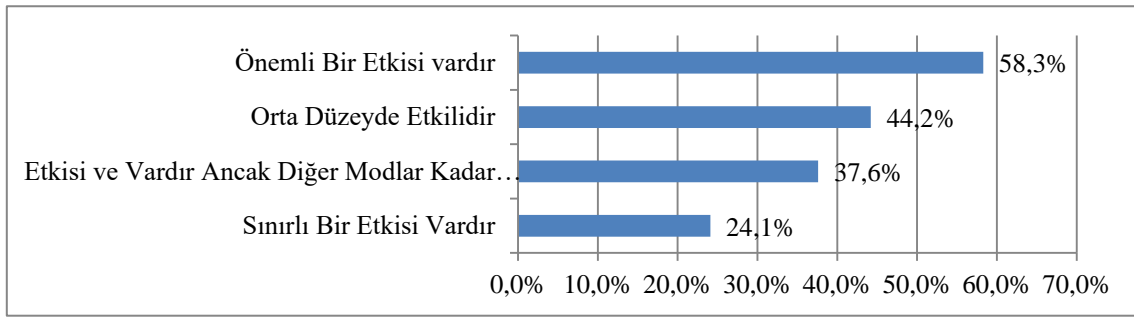
Firmalar İçin Önem Derecesi				Müşteriler İçin Önem Derecesi			
	f	%	Kümülatif %		f	%	Kümülatif %
Önemsiz	1	3,3%	3,3%	Önemsiz	0	0,0%	0,0%
Düşük Derece Önemli	1	3,3%	6,6%	Düşük Derece Önemli	1	3,3%	3,3%
Orta Derece Önemli	1	3,3%	9,9%	Orta Derece Önemli	2	6,7%	10,0%
Yüksek Derece Önemli	6	20,0%	29,9%	Yüksek Derece Önemli	7	23,3%	33,3%
Çok Yüksek Derece Önemli	21	70,1%	100%	Çok Yüksek Derece Önemli	20	66,7%	100%
Toplam	30	100,0%		Toplam	30	100,0%	

Tablo 6’ya genel olarak bakıldığında hava kargo ile taşınan yükler hem katılımcı firmalar hem de müşteriler için yüksek ve çok yüksek düzeyde önemlidir.

5.7. Uluslararasılaşmaya Katkı

Küreselleşme, sınır ötesi ekonomik faaliyetlerin entegrasyonunu sağlamış, karşılıklı bağımlılığı yoğunlaştırarak, küresel ekonominin yapısını temelden değiştirmiştir. Küreselleşme itici güçlerinden olan ulaşım ağları ise dünyanın dört bir yanındaki üreticiler ve tüketicileri birbirine bağlamıştır (Escolano, Alonso ve Campos, 2018: 225). Hava kargo taşımacılığı ülkeler ve kıtalararası ticarete ivme kazandırmakla birlikte firmaların da ticaret trafiğinde asli unsurlardan biri haline gelmiştir. Beifert'e (2015:108) göre hava kargo ve havalimanlarının bölgesel kalkınma ve genel erişilebilirlik üzerindeki en önemli çıktısı firma ve ülke bazında uluslararasılaşmadır. Hava taşımacılığı ile işletmelerin uluslararasılaşması arasında; bağlantı ağları, tedarik zincirlerindeki hız ve zamanlama, uzak pazarlara kolay erişim, yer faydası ve teslimat kalitesi bakımından yakın bir ilişki söz konusudur. Bu kapsamda katılımcı firmaların hava kargonun uluslararasılaşmaya etkisine ilişkin değerlendirmeleri Şekil 9'da sunulmuştur.

Şekil 9. Uluslararasılaşmaya etkiler

Şekil 9'a bakıldığında katılımcı firmalar; yurt dışı hedef pazarlara erişim, dış müşterilere ulaşma, uluslararası alanda rekabet edebilme, hız, çeviklik vb. gibi konularda hava kargo kullanımının önemli bir etkisi (%58,3) ve orta düzeyde etkisi (%44,2) olduğu görüşündedirler. Hava kargonun uluslararasılaşmaya etkisi olduğunu ancak diğer modlar kadar etkili olmadığını (%37,6) belirten firmalar ile sınırlı etkisi olduğunu (%24,1) belirten firmalar da vardır. Genel olarak bakıldığında kümülatif bazda katılımcı firmalar için hava kargo hizmetlerini kullanmak uluslararasılaşma üzerinde etkili ve önemli olarak görülmektedir.

Sonuç

Yaklaşık yüz yıldır hava kargo, zamana duyarlı ve yüksek değerli ürünlerin bir noktadan diğerine mümkün olan en kısa sürede güvenle ulaştırılmasında ve küresel tedarik zincirlerinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bir endüstri olarak hava kargo taşımacılığı, ekonomik faaliyetler yelpazesinde diğer endüstrilerin verimliliğini artırmakta aynı zamanda diğer endüstriler üzerinde doğrudan, dolaylı, tetikleyici ve katalitik etkiler göstermektedir. Bu etkiler hem ülkeler için hem de dünya ticareti için ivme kazandırıcı olmaktadır. Ulusal düzeyde hava kargo endüstrisi işletmelerin küresel pazarlara erişiminde güvenlik, hız, kalite, yer ve zaman faydası yaratırken ülke ekonomileri için de karşılaştırmalı üstünlük ve uzmanlaşma sağlayabilmektedir. Zira dünya ticaretinin toplam tutarının yaklaşık %40'ı hava kargo ile taşınan değerli yüklerden oluşmaktadır. Bu büyüklükten alınacak, pay ülkeler ve hava kargo sektörü paydaşları için önemli kazanımlar sağlayabilecektir.

Diğer yandan günümüz açısından hava kargo taşımacılığının önemi, işlevi ve yeri her geçen gün önem kazanmaktadır. Küreselleşmenin hızlanması, zaman duyarlı ürünlerin artması, küresel tedarik zincirindeki artan trafik, müşteri beklentilerindeki değişimler, rekabet vb. faktörlerin yanı sıra Covid 19 pandemisi gibi krizlerin oryaya çıkardığı kırılganlıkların aşılmasında hava kargo sektörü ideal bir çözüm ortağı ve aracı haline gelmiştir. Hava kargo sektörünün sürekli büyümeye devam etmesi, yakın gelecekte uluslararası ticarete çok

daha fazla önem kazanması ve konvansiyonel lojistik çözümlerine daha fazla alternatif haline gelmesi beklenmektedir.

Hava kargo servis ve hizmetlerinin kullanılmasının makro katkı ve değerinin işletmeler özelinde de incelenerek daha yakın bir bakış ortaya konulması gerekmektedir. Nitekim literatüre bakıldığında hava kargo endüstrisini araştırma konusu yapan çok sayıda ampirik ve kuramsal çalışma olduğu görülmekle birlikte firmalar/işletmeler özelinde az sayıda çalışma vardır. Bu kapsamda bu çalışmada Konya ilinde hava kargo servis ve hizmetlerini kullanan 30 katılımcı firma ile görüşmeler yapılmış ve elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile incelenmiştir. Araştırmada hava kargo taşımacılığının firmaların; genel performansına katkısı, pazarlama performansına katkısı, lojistik yetkinlik değerine katkısı, operasyon yönetimi stratejisi ve algılanan memnuniyet olmak üzere beş temel sorunun yanıtı aranmıştır. Elde edilen bulgular ve analizler kapsamında bu sorulara ilişkin tespitleri şu şekilde özetlemek mümkündür;

Hava kargo servis ve hizmetleri katılımcı firmaların genel performansına olumlu bir katkı sağlamaktadır. Bu hizmetlerin güvenli, kaliteli, hızlı ve tam zamanında verilebiliyor olması katılımcı firmaların etkinliğini ve verimliliğini artırmakta, dolayısıyla olumlu performans sonuçları elde edilebilmektedir. Ayrıca bu sonuçlar katılımcı firmaların hava kargo hizmetlerini daha fazla kullanmaya yöneltmektedir. Hava kargo ile firma performansı arasındaki en belirgin ilişki taşınan yüklerin niteliğinden ileri gelmektedir. Zira taşınan yüklerin dağılımına bakıldığında sırasıyla yüksek teknoloji ürünleri, nihai ürünler ile numune vb. ürünler için gönderilerin sık olduğu görülmüştür.

Hava kargo servis ve hizmetleri katılımcı firmaların pazarlama performansına olumlu bir katkı sağlamaktadır. Katılımcı firmaların ar-ge seviyesindeki ve ürün yaşam döngüsünde pazara giriş aşamasındaki ürün gruplarında hava kargoyu çok daha fazla kullandığı görülmüştür. Bunun da temel nedeni ürünlerin yoğun rekabet ortamında hızlı bir şekilde pazara sunulabilmesidir. Dolayısıyla hava kargo, firmalara pazarlama boyutunda hız kazandırabildiğinden pazarlama performansı üzerinde oldukça etkili görülmüştür.

Hava kargo servis ve hizmetleri katılımcı firmaların lojistik yetkinlik değerine olumlu katkı sağlamaktadır. Zira yedek parçadan nihai ürüne, ar-ge aşamasından pazara girişe kadar hemen her noktada hava kargo çözümleri; güvenlik, kalite ve hız gibi avantajlar sunmaktadır. Bu da firmalara gönderi süreçlerinde lojistik yetenek ve yetkinlik sağlamaktadır.

Katılımcı firmaların hava kargo operasyonlarını yönetirken dış kaynak kullanım stratejisini tercih ettikleri görülmüştür. Bunun da nedeni bu hizmetlerin sunulmasında dış kaynak servis veren kurumların uzmanlık bilgisi ve servis kalitesidir. Dış kaynak servis firmaları hava kargo operasyonlarında olası aksaklıkları önceden çözebildiğinden ve operasyon süreçlerinde uluslararası norm ve kuralları doğru bir şekilde yerine getirebildiklerinden dolayı katılımcı firmalar için tercih nedeni olmaktadır.

Katılımcı firmaların hava kargo taşımacılığına ilişkin genel bir memnuniyet içerisinde oldukları görülmüştür. Ancak hava kargo taşımacılığını pek çok avantajlı ve memnuniyet verici yanı olmakla birlikte özellikle yüksek maliyetli olması katılımcı firmalar için en önemli sorun olarak tespit edilmiştir.

Genel olarak hava kargo taşımacılığı ile firma performansı arasında çok yönlü ve pozitif bir ilişki vardır. Ancak bu hizmetler her ne kadar doğası gereği yüksek maliyetli olsa da firmalar için daha cazip hale getirilebilecek çözümler sağlanmalıdır. Benzer konuda çalışacak sonraki araştırmacılar ve firmalar için ise şu önerilerde bulunmak mümkündür; bu araştırmada hava kargo servis ve hizmetlerinin firma performansı üzerindeki etkisi ve rolünü ortaya konulmaya çalışılmış ancak örneklem büyüklüğü önemli sınırlılık teşkil etmiştir. Örneklem büyüklüğünün genişletilebilmesi ve karşılaştırmalar yapılabilmesi için sonraki araştırmacıların birden çok ili kapsayacak çalışmalar yapması önerilebilir. Böylece hava kargo hizmetlerinin kullanım yoğunluğu ve nitelikleri hakkında daha kapsamlı sonuçlar elde edilebilir. Uygulayıcılar

açısından hava kargo hizmeti veren firmalara yönelik sektörel çözümler geliştirmesi önerilerilebilir. Örneğin uygun maliyetli ve düzenli aralıklarla tarifeli hava kargo trafiği geliştirilmesi yoluna gidilebilir.

Kaynakça

- Air Cargo News, (2021). Air Freight rates expected to remain elevated in 2021 (08.01.2021), <https://www.aircargonews.net/business/airfreight-rates-expected-to-remain-elevated-in-2021/>, E.T. 29.10.2021
- Amaruchkul, K. and Lorchirachoonkul, V. (2011). Air-cargo capacity allocation for multiple freight forwarders. *Transportation Research Part E Logistics and Transportation Review*, 47(1), 30-40.
- Asch, T. V. at all. (2019). Air Cargo And Airport Competitiveness, *Journal of Air Transport Studies*, 10(2), 1-27.
- ATAG (2005), The Economic & Social Benefits of Air Transport, https://www.icao.int/meetings/wrdss2011/documents/jointworkshop2005/atag_socialbenefitsairtransport.pdf, E.T. 29.10.2021
- Beifert, A. (2015). Air Cargo Development in The Regional Airports of The Baltic Sea Region Through Road Feeder Services, *Transport and Telecommunication*, 16(2), 107–116.
- Boeing, (2018). *World air cargo forecast 2016–2017*, Boeing World Air Cargo Forecast Team, Seattle, Washington.
- Boffinger, H. (2009). *Freight Transport For Development Toolkit: Air Freight*, The World Bank, Washington.
- Britton, E., Cooper, A. and Tinsley, D. (2005). *The Economic Catalytic Effects of Air Transport in Europe*, Association for European Transport and Contributor, EEC/SEE/2005/004.
- Chang, Y. and Y. Chang, Y. (2009). Air Cargo Expansion And Economic Growth: Finding The Empirical Link, *Journal of Air Transport Management*, (15), 264-265.
- Cheng, Y. H. and Yeh, C. Y. (2007). Core Competencies and Sustainable Competitive Advantage in Air-Cargo Forwarding: Evidence from Taiwan, *Transportation Journal*, 46(3), 5-21.
- Copenhagen Economics, (2012). Airport competition in Europe, <https://www.copenhageneconomics.com/dyn/resources/Publication/publicationPDF/5/195/0/Copenhagen%20Economics%20Study%20-%20Airport%20Competition%20in%20Europe.pdf>, E.T. 25.10.2021
- CRS, (2020). Global economic effects of covid-19, (17.08.2020), Congressional Research Service, <https://fas.org/sgp/crs/row/R46270.pdf>, E.T. 25.10.2021
- Escolano, C. L., Alonso, D. C. and Campos, A. P. (2018). The Air Freight Transport at Spanish Airports: Towards Selective Concentration and Internationalization, *Revista de Estudios Andaluces (REA)*, (38), 224-227.
- Feng, O., Shyr, Y. and Lee, Y. L. (2012). Modeling Pricing And Scheduling Strategies For Air Cargo Carriers As Non-Cooperative Games, *Jurnal of Marine Science and Technology*, 20(2), 216-222.
- Graham, A. (2014). *Managing Airports - An International Perspective*, 4th ed. Abingdon: Routledge.
- Hu, Y. C., Lee, P. C., Chuang, Y. S. and Chiu, Y. J. (2018). Improving the Sustainable Competitiveness of Service Quality within Air Cargo Terminals, *Sustainability*, (10), 1-15.

- IATA, (2020a). 20 Year Passenger Forecast, <https://www.iata.org/en/publications/store/20-year-passenger-forecast/>, E.T. 29.10.2021
- IATA, (2020b). World Air Transport Statistics, <https://www.iata.org/en/publications/store/world-air-transport-statistics/>, E.T. 29.10.2021
- ICAO, (2019). *Presentation of 2018 Air Transport Statistical Results*, https://www.icao.int/annual-report-2018/Documents/Annual.Report.2018_Air%20Transport%20Statistics.pdf, E.T. 25.10.2021
- INTRADO, (2020), Global Air Cargo Industry, <https://www.globenewswire.com/news-release/2020/08/25/2083629/0/en/Global-Air-Cargo-Industry.html>, E.T. 25.10.2021
- Kasarda, J. D. and J. D. Green (2005). Air Cargo As An Economic Development Engine, *Journal of Air Transport Management*, (11), 459-462.
- Kiso, F. and Deljanin, A. (2009). Air Freight and Logistics Services, *Promet-Traffic&Transportation*, 21(4), 291-298.
- Kupfer, F., Meersman, H., Onghena, E. and Van de Voorde, E. (2017). The Underlying Drivers And Future Development Of Air Cargo, *Air Transporting Management*. 61, 6-14.
- Liu, F. and Mikuriya, K. (2017). *Moving Air Cargo Globally Air Cargo and Mail Secure Supply Chain and Facilitation Guidelines*, ICAO Security & Facilitation.
- Lu, C. S. and Yang, C. C. (2009). Logistics Service Capabilities and Firm Performance of International Distribution Center Operators, *The Service Industries Journal*, 30(2), 281–298.
- NTIS, (1982). “An overview of the air cargo system”, *OTA Advanced Air Transport Technology Assessment Advisory Panel*. January 1982, Washington.
- Park, Y., Choi, J. K. and Zhang, A. (2009). Evaluating Competitiveness Of Air Cargo Express Services. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 45(2), 321–334.
- R&M, (2020). *Global Air Freight Industry (2020 to 2025) - Growth, Trends, and Forecast, Research And Markets*, <https://www.globenewswire.com/news-release/2020/07/06/2057758/0/en/Global-Air-Freight-Industry-2020-to-2025-Growth-Trends-and-Forecast.html>, E.T. 25.10.2021
- Statista, (2020). Market size of the cargo airline industry worldwide from 2015 to 2020, <https://www.statista.com/statistics/1110351/market-size-cargo-airline-industry-worldwide/>, E.T. 25.10.2021
- Thomas R., Leinbach and Bowen, J. T. (2004). Air cargo services and the electronics industry in Southeast Asia, *Journal of Economic Geography*, 4, 299-321.
- Wenzel, D. (2015). Air cargo market – assessments and forecasts, Sector Research Aviation, NORD/LB Special Cargo.
- World Bank (2019). Air Freight: A Market Study with Implications for Landlocked Countries, <https://www.worldbank.org/en/topic/transport/publication/air-freight-study>, E.T. 29.10.2021
- World Bank, (2009). *Air Freight: A Market Study with Implications for Landlocked Countries*, Transport Papers, Washington.
- Zhang and Zhang, (2020). A Model Of Air Cargo Liberalization: Passenger Versus All-Cargo Carriers, *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 38(3-4), 175-191.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Kapadokya Üniversitesi Etik Komisyonu

Tarih: 19.11.2021

No: 23.01

Türkiye’de Finansal Krizlerin Belirleyicilerinin Öngörülebilirliği: Logit Modeli

Predictability of the Determinants of the Financial Crisis in Türkiye: A Logit Model

Doktora Öğrencisi Sonay AKAR¹, Prof. Dr. Alper KARAVARDAR²

Öz

Küreselleşmenin 1980’li yıllardan itibaren hız kazanmaya başlaması finansal krizlerin daha sık ortaya çıkmasında önemli bir faktör haline gelmiştir. Özellikle finansal küreselleşme ile birlikte finansal krizler farklı türlerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye ekonomisi 1994, 2001 ve 2008 yıllarında ortaya çıkan ve ağır sonuçları olan finansal krizlerle karşılaşmıştır. Finansal krizlerin öngörülmesini sağlayacak göstergelerin saptanması, ekonomiler için önemli düzeyde avantaj sağlayacağı düşüncesi çalışmanın yapılmasına esas teşkil etmiştir. Bu çerçevede çalışmanın amacı, finansal krizleri tahmin etmede kullanılan öncü değişkenler arasında anlamlı olan değişkenleri bulmak ve bu sayede finansal krizlerin belirleyicilerini ve öngörülebilirliğini sağlayabilmektir. Bu amaçla çalışmada kullanılan 13 adet bağımsız değişkenin finansal krizlerin belirleyicilerinden olup olmadığı logit modeli kullanılarak incelenmiştir. Sanayi üretim endeksi, gayri safi yurt içi hasıla, gayri safi yurt içi hasıla büyümesi rakamları dikkate alınarak oluşturulan kukla değişken finansal kriz olarak belirlenmiştir. Çalışmada yapılan analiz sonuçlarına göre 4 adet değişkenin iç borç, ihracat/ithalat, dolar kuru ve tüketici fiyat endeksi finansal krizlerin tahmininde anlamlı bulunan öncü göstergeler olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bulguları enflasyon oranı ve borçluluğun yüksek olduğu durumlarda krizlerin gerçekleşme ihtimalinin yüksek olduğunu göstermiştir. Analiz sonucuna göre anlamlı bulunan makro ekonomik göstergelere bakıldığında; Türkiye’de finansal krizlerin ortaya çıkmasında dışsal göstergeler ve içsel göstergelerin birlikte etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal kriz, logit modeli, Türkiye

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The acceleration of globalization since the 1980s has become an important factor in the emergence of more frequent financial crises. Especially with financial globalization, financial crises started to emerge in different types. In this concept, the Turkish economy faced with financial crises that had negative effects and happened in years 1994, 2001 and 2008. Therefore, it will provide an advantage in significant level for the economies determining the indicators that will enable the prediction of financial crises. It is determined as the financial crisis the dummy variable created by considering the figures of the Retail Sales Volume Index gross domestic product growth, gross domestic product, and industrial production index. In this context, the aim of the study is to ensure the predictability of financial crises thus and find significant variables among the leading variables used in predicting the financial crisis. For this purpose, it was examined whether among the determinants of financial crises the 13 independent variables used in the study. According to the logit model, 4 variables were determined to be significant indicators in the forecasting of financial crises domestic debt, export/import, dollar exchange rate and consumer price index. The findings of the study showed that is high of probability demonstrated of crises in cases where are high of the indebtedness and the inflation rate. Considering the macroeconomic indicators that are significant according to the results of the analysis, external indicators and internal indicators are effective together in the emergence of financial crises in Türkiye.

¹Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, tsonay61@gmail.com

²Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, akaravardar@yahoo.com

Atf için (to cite): Akar, S. ve Karavardar A. (2023). Türkiye’de finansal krizlerin belirleyicilerinin öngörülebilirliği: Logit modeli. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 655-673.

Keywords: Financial crisis, logit model, Türkiye

Paper Type: Research

Giriş

Tarihi süreç içerisinde gerçekleşmiş en büyük ekonomik ve finansal kriz 1929 Dünya Ekonomik buhranı olarak bilinmektedir. Bu küresel ekonomik kriz, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’de başlayıp önce gelişmiş ve sonrasında gelişmekte olan ülke ekonomilerine sıçrayarak tüm dünya ülkelerini etkilemiştir. Krizlerin tüm dünyaya yayılma hızını, ülkeler arası sınırların kalkmasını sağlayan “küreselleşme” kavramı tayin etmektedir. Finansal krizler bir toplum içinde yer alan tüm aktörleri; işletmeleri, kurumları, devleti ve bireyleri olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı zamanda, ekonomide gerçekleştirilmesi düşünülen makro hedefler de finansal krizlerden olumsuz yönde etkilenmektedir.

Türkiye 1970’li yıllardan itibaren ekonomik ve toplumsal değişimin yaşandığı bir sürece girmiştir. Türkiye hala 2001 finans kaynaklı kriz ve 2008 küresel mortgage (ipotekli konut kredisi) krizlerinin etkisi altındadır. Özellikle dışa açılmanın hızlandığı ve sermaye hareketlerinin serbestleştiği bu süreçte, dış kaynaklı finansal krizlerden etkilenmesi de kaçınılmaz hale gelmiştir.

1980’li yıllarda, tüm dünyada finansal serbestleşme politikaları ve uygulamalarının hakim olduğu bir ekonomik yaklaşım kullanılmaya başlanmıştır. Temel makro ekonomik göstergelerdeki denge, sürdürülebilir büyüme, devlet kısıtlamaların azaltılması veya kaldırılması, piyasa ekonomisini benimseyen neoliberal politikalar bu dönemde kullanılan uygulamalar arasındadır. Ancak ekonomik gelişmişliklerini henüz tamamlamamış kırılgan ekonomiye sahip gelişmekte olan ülkelerde bu uygulamaların kullanılması finansal krizlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Krizlerin yaşandığı ülkelerdeki temel problemlerin yüksek enflasyon, yüksek faiz, bütçe açıkları, cari açık, batık krediler, kurlardaki volatilité (oyunluk), yüksek faizle baskılanan kur politikası olduğu görülmektedir (Avcı ve Altay, 2013, s.47).

Ekonomik ve finansal krizler küresel ve yerel kaynaklı sebeplerden ortaya çıkmaktadır. 1900’lü yıllarda 20. yüzyıl olarak tanımlanan bu dönemde ortaya çıkan krizlerin sebeplerine bakıldığında, kapitalizmi benimseyen ülkelere ait özelliklerin olduğu fark edilmiştir (Zarnowits, 1985, s.544). 1900, 1907, 1913, 1920 savaşlar ve kıtlıkların sebep olduğu krizler ile başlayan bu süreç; 1929 Dünya ekonomik buhranı ile zirveye ulaşmış, sonrasında 1990 Latin Amerika, 1994 Meksika, 1997 Doğu Asya ve 1998 Rusya krizleri, 1999 Brezilya, 5 Nisan 1994 ve 2001 Türkiye, 2008 Amerika krizleri ile devam etmiştir.

Bu çalışma, Türkiye’de yaşanmış finansal krizlerin öncü göstergelerinden faydalanarak, krizlerin çıkmasında belirleyici olan faktörleri bulmayı ve bu sayede krizlerin tahmininde etkin olan göstergeleri ortaya koyabilmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın literatüre olan katkısı kriz olarak nitelendirilmeyen ancak makro ekonomik göstergelerdeki bozulmaların da olduğu dönemleri 1990-2021 aralığındaki 30 yıllık bir süreyi kapsamayı ve buradan elde edilen bulgularla göre bir tahmin yapmayı sağlamıştır. Tespit edilen kriz öncüsü göstergelerin yatırımcılar ve karar alıcılar tarafından takibi sağlanarak finansal krizlere karşı uygun yatırım ve ekonomi politikaları oluşturmalarına yardımcı olacaktır. Çalışmada ilk olarak; finansal krizin kavram olarak incelenmesi, ilgili literatür hakkında bilgiler, İkinci olarak; finansal krizlerin türleri ve modellerinin ortaya konulması, son olarak da 1990-2021 Türkiye örneğinde üçer aylık veriler kullanılarak gerçekleştirilen analizle, finansal krizlerin belirleyicilerinin öngörülebilirliğine yönelik ampirik çalışma yapılmış ve bulguları paylaşılmıştır.

2. Literatür Araştırması

Finansal krizlerin belirleyicilerinin tahmini ile ilgili çalışmalar, kullanılan değişkenler ve yöntemleriyle ilişkili literatür taranarak derlenmiş ve tablo 1’de sunulmuştur. Krizlerin

tahmininde farklı yöntemler ve değişkenlerin kullanılmasıyla birlikte, logit-probit modellerin kullanımıyla ilgili çalışmaların sayıca daha fazla olduğu gözükmektedir.

Tablo 1. Finansal kriz ile ilgili yapılmış çalışmalar

Yazar/Yazarlar	Ülke/Dönem	Yöntem	Bulgular
Akkaya ve Kantar (2018)	Türkiye/2005-2017	Logit Modeli Probit Modeli	Brüt rezervler, iç borç stoku ve aylık tl mevduat faizi krizi açıklamada anlamlı çıkan göstergeler olarak bulunmuştur.
Ayla (2019)	Türkiye/1994-2018	Probit Modeli	Enflasyon oranı, M2 ve faiz oranının krizler üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır.
Eichengreen, Rose & Wyplosz (1995)	100 'den fazla Ülke / 1975-1992	Logit Modeli	Mali açıklar, cari açık, enflasyon ve kredi büyümesi para krizlerinin tahmininde anlamlı bulunan değişkenlerdir.
Kaminsky Lizondo & Reinhart (1996)	20 Ülke / 1970-1995	Probit Modeli Sinyal Yaklaşımı	Reel döviz kuru, ihracat, uluslararası rezervler, borsa (sermaye piyasası) endeksi, üretim, ihracat artışı krizlere sebep olan anlamlı göstergeler olarak tespit edilmiştir.
Frankel & Rose (1996)	105 Ülke/1971-1992	Probit Modeli	Dış borcun uluslararası rezervlere oranı ve kısa vadeli dış borcun uluslararası rezervlere oranı gibi borçlanma döngüleri, kredi hacmi ve rezervlerdeki azalma, portföy yatırımları, değerli döviz, faizlerdeki artışlar krizleri belirlemede anlamlı bulunan göstergeler olarak tespit edilmiştir.
Goldfajn & Valdes (1997)	26 Ülke/ 1984-1997	Logit Modeli	Reel döviz kurunun aşırı değerlenmesi krizlerin tahmininde anlamlı bulunan öncü göstergelerden olduğu tespit edilmiştir.
Sachs, Tornel & Velasco (1996)	20 Ülke/1996	Probit Model	Reel döviz kurunun aşırı değerli hale gelmesi ve banka borçlarındaki artışlar krizlerin çıkmasında anlamlı bulunan göstergelerdendir.
Türk (2020)	Türkiye/2007-2009	Erken Uyarı Sistemi Yapay Sinir Ağları	IMKB 100 endeksi, enflasyon oranı, net ihracat, döviz rezervleri ve sanayi üretim endeksi krizlerin çıkmasında etkili olan ve dikkat edilmesi gereken değişkenler olarak tespit edilmiştir.
Gündoğan ve Akal (2018)	Türkiye/1990-2016	Sinyal Yaklaşımı	BİST 100 endeksi, uluslararası rezervler, ihracat, M2/uluslararası rezervler, ithalat, dış ticaret dengesi, kısa vadeli borç/rezervler, reel GSMH büyümesi, M2 para çoğaltanı, banka mevduatları krizleri belirlemede anlamlı bulunan göstergeler olarak bulunmuştur.
Corsetti, Pesenti & Roubini (1998)	24 Ülke /1996-1997	Logit Modeli	Reel döviz kuru, cari açıklar, geri dönüşsüz krediler, uluslararası rezervler, özel sektöre verilen krediler/GSYİH ve banka borçlarında aşırı artış krizleri tahmin etmede anlamlı bulunan öncü göstergelerdir.
Demirgüç ve Detragiache (1998)	1980-1994	Logit Modeli	Büyümedeki azalışlar ve enflasyon oranındaki artışın krizlerin ortaya çıkmasında anlamlı bulunan öncü göstergeler olduğu bulunmuştur.
Esquivel & Larrain (1998)	30 Ülke/1975-1996	Probit Modeli	Cari açık, reel döviz kurundaki istikrarsızlıklar, düşük dış rezervin M2'ye oranı anlamlı sonuçlar veren değişkenlerdir.
Edison (2000)	20 Ülke /1970-1995	Probit Modeli Sinyal Yaklaşımı	M2/rezervler, kur artışı, rezervlerdeki azalma anlamlı bulunan öncü göstergelerdir.
Kamin, Schindler & Samuel (2001)	Tüm ülkeler	Logit Modeli	Bütçe açığının GSYİH'ye oranı, M2/uluslararası rezervler, reel döviz kuru, cari açıklar, dış ticaret hadleri ve GSYİH büyümesi istatistik olarak anlamlı bulunmuştur.
Burkat & Coudert (2002)	15 Ülke /1980-1998	Erken Uyarı Sistemi	Yüksek borç, yüksek enflasyon ve döviz rezervlerindeki azalma kriz tahmininde anlamlı bulunmuştur.
Alpdoğan ve Akal (2021)	HE8 Ülkeleri/1990-2016	Sinyal Yaklaşımı	M2/uluslararası rezervler, uluslararası rezervler, ithalat, işsiz sayısı, faiz oranı, ihracat, sanayi üretim endeksi, net portföy yatırımları, borsa endeksi, GSMH, net borçluluk ve cari işlemler dengesi en etkin kriz tahminicileri olarak bulunmuştur.
Kumar, Uma & Perraudin (2002)	32 Ülke/1985-1999	Logit Modeli	Portföy yatırımları, ihracattaki, uluslararası rezervlerdeki ve büyümedeki azalma kriz tahmininde anlamlı bulunmuştur.

Tablo 1 (Devamı). Finansal kriz ile ilgili yapılmış çalışmalar

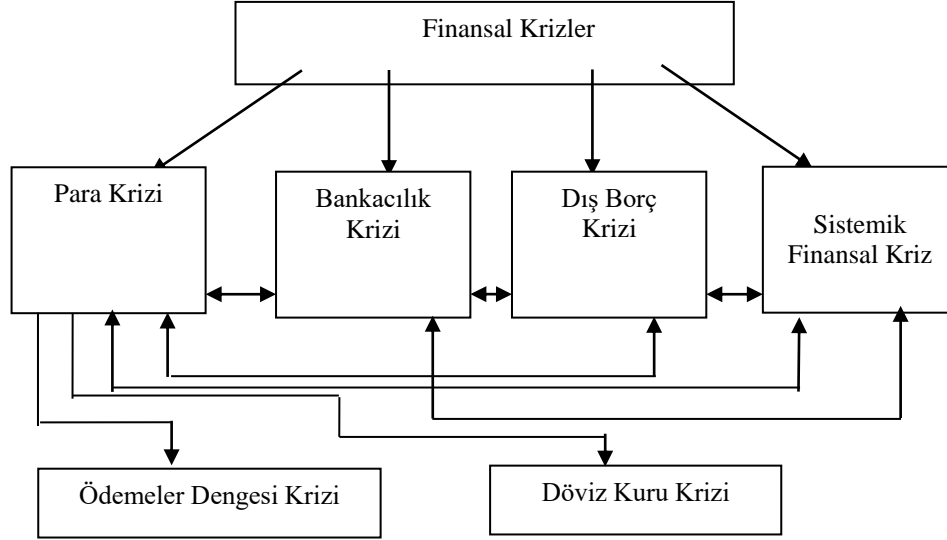
Lau & Yan (2002)	16 Ülke/1981-2001	Logit Modeli	Kamu açıkları, reel döviz kuru değerlendirme değişkenleri ve kısa vadeli yabancı yükümlülükler/toplam uluslararası rezervler kriz dönemlerini öngörmeye başarılı olan değişkenler olarak belirlenmiştir.
Abiad (2003)	Asya ülkeleri/ 1972-1999	Markov Rejim Değişme Modeli Erken Uyarı Sistemi	Döviz kuru finansal krizlerin tahmininde anlamlı bulunmuştur.
Saraçoğlu vd. (2005)	Türkiye	Logit Modeli Probit Modeli	Cari açık / net uluslararası rezervler, yıllık olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı, sıcak para/net uluslararası rezervler ve 12 aylık dönemler itibarıyla reel kredi hacmi genişlemesi değişkenleri anlamlı bulunan öncü göstergelerdir.
Altıntaş ve Öz (2007)	Türkiye/1990-2005	Sinyal Yaklaşımı	M2/rezervler, Sanayi üretim endeksi, üretim artışı, sermaye çıkışı, reel efektif döviz kuru, GSMH, M1, IMKB100 ve mevduat faizi para krizlerini açıklamada anlamlı oldukları belirlenmiştir.
Kaya ve Yılmaz (2007)	Türkiye / 2003 :Q1-2005:Q12	Sinyal Yaklaşımı Logit Modeli	Kısa vadeli dış borç/GSYH, M2Y/GSMH, bütçe dengesi/GSYH ve dış ticaret haddi/GSMH ve finansal krizleri tahmin etmede başarılı bulunan göstergeler olarak bulunmuştur.
Çeşmeci ve Önder (2008)	Türkiye / 1992-2004	Sinyal Yaklaşım Yapısal Model Markov Rejim Değişim Model	Para piyasası baskı endeksi ve reel sektör güven endeksi finansal krizleri tahmin etmede anlamlı bulunan göstergeler arasında yer almıştır. Para piyasası baskı endeksi döviz kurları , faiz oranları ve uluslararası rezervlerden oluşmaktadır.
Söyler ve Kızılkaya (2018)	Türkiye/1992-2016	Logit Modeli Probit Modeli Yapay Sinir Ağları Adaptif Ağ Tabanlı Bulanık Çıkarım Sistemi	Reel efektif döviz kuru, mevduat faiz oranları ihracat birim değeri krizler üzerinde etkili olan değişkenlerdir
Davis & Karim (2008)	105 Ülke / 1979-2003	Logit Modeli Cart Modeli	Reel gayri safi yurt içi hasıla, ticaret haddi, M2/uluslararası rezervler
Yılmazkuday ve Akay(2008)	Türkiye/1986-2001	Markov Rejim Değişim Modeli	Nominal döviz kuru, net uluslararası rezervler yurt içi krediler krizleri tahmin etmede kullanılan göstergeler arasındadır. Gerçekleştirilen analiz sonucuna göre, bu göstergeler krizleri tahmin etmede anlamlı göstergeler oldukları tespit edilmiştir.
Tunay (2010)	Türkiye / 2010	Mars Modeli	Döviz pozisyon açığı ve ticaret haddi krizleri öngörmeye anlamlı bulunan göstergelerdir.
Reinhart & Rogof (2011)	70 Ülke/ 1800-2006	Logit Modeli	Kamu özel borç stokundaki ve enflasyondaki artışlar anlamlı bulunan öncü göstergelerdir.
Avcı ve Altay (2013)	Türkiye,Tayland, Arjantin ve İngiltere / 1990-2010	Sinyal Yaklaşımı	Finansal krizlerin öngörüsünde en başarılı bulunan göstergeler; enflasyon, M2/Rezervler, yurt içi kredilerin endüstriyel üretime oranındaki artışlardır.
Caggiano, Calice & Leonida (2014)	35 Ülke / 1980-2008	Logit Modeli	Düşük gelire sahip ülkelerdeki finansal krizler, ekonomik büyümedeki düşüş, bankacılık sistemi likiditesinin azalması, döviz pozisyon açıklarının genişlemesine bağlı olarak ortaya çıktığı belirlenmiştir. Rezervlerdeki azalmanın ve para arzındaki artışın para krizlerinin gerçekleşmesinin sebepleri olarak anlamlı bulunmuştur.
Jdaitawi, Ananze & Al-Jayoushi (2014)	Ürdün/1984-2008	SinyalYaklaşımı Logit Modeli	Döviz kuru, brüt döviz rezervler ve gecelik faiz oranı krizleri belirlemede başarılı bulunan göstergelerdir.
Sevim, Öztekin, Bali, Gümüş ve Güreşen (2014)	Türkiye/1992-2011	Yapay Sinir Ağları Logit Modeli	Döviz kuru, brüt döviz rezervler ve gecelik faiz oranı krizleri belirlemede başarılı bulunan göstergelerdir.
Cicioğlu ve Yıldız (2018)	Türkiye/1999-2017	Sinyal Yaklaşımı	Cari denge/ulusal rezerv ve ithalat göstergelerinin krizlerin gerçekleşeceğine dair sinyal veren göstergeler olarak tespit edilmiştir.
Bucevska (2015)	Hırvatistan, Makedonya ve Türkiye / 2005-2010	Logit Modeli	Kısa vadeli dış borçlar, kamu harcamaları ve GSYİH’deki büyüme para krizlerinin öngörüsünde en önemli ortak tahminçiler olarak anlamlı bulunmuştur.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3. Finansal Krizlerin Türler İtibariyle İncelenmesi

Finansal krizler uluslararası sınırları aşan yüksek maliyetli olaylardır. Ekonomik krizlerin bir parçası olan finansal krizler piyasalarda değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından, finansal krizleri ekonomik kriz başlığı altında incelemek daha faydalı olacaktır.

Şekil 1. Ekonomik krizlerin finans kaynaklı türleri

Kaynak: Delice, 2003: 63

Finansal krizler şekil 1'e göre farklı türlerde ortaya çıkmaktadır. Esas itibariyle bu krizler, bankacılık ve döviz kaynaklı ekonomik sorunlardan doğduğu görülmektedir.

Finansal krizler birden çok sebebe, birbirinden farklı ve çok çeşitli olumsuz durumlara bağlı olarak gelişmektedir. Erken uyarı sistemleri kullanılarak, krizlerin öncü göstergelerini bulabilmek amacıyla gerçekleştirilen çalışmalarda, finansal krizler; para/döviz krizleri, bankacılık krizleri ve borç krizleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. Günümüzde finansal krizlere ait sınıflandırmada en fazla kullanılan IMF'nin (1998) yılında yaptığı sınıflandırmadır. IMF'ye göre finansal krizler (Kılıç, Savrul & Bayar, 2014, s.133):

- Para Krizi (currency crisis)/döviz krizi (exchange rate crisis),
- Bankacılık krizi (banking crisis),
- Dış borç krizi (sovereign debt crisis/foreign debt crisis),
- Sistemik finansal kriz (systemic financial crisis)'dir.

3.1. Para Krizi

Para krizleri, tipik olarak, gerçek veya potansiyel para birimi değerinin bazı göstergelerinde "büyük" değişiklikler olarak tanımlanır. Para krizi, bir ülkenin para birimine zorla devalüasyon ve olası borç temerrüdü ile sonuçlanabilecek spekülasyon bir saldırı olarak tanımlamak mümkündür (Glick & Hutchison, 2000, s.6). Bu tanım para krizinin bir örneği olan Rusya krizi ile örneklendirildiğinde; 1998'de Rusya'da meydana gelen para krizi rublenin devalüasyonuna ve kamu, özel borçların temerrüde düşmesine yol açmıştır. Rusya'daki gibi para/döviz krizlerinin genellikle yüksek açık ve düşük döviz rezervleri gibi çeşitli ekonomik koşullardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Ani bir devalüasyon (döviz/ödemeler dengesi krizi) çıktı üzerinde daraltıcı etki yapabilmekte ve bu kanallardan aşırı döviz yükümlülüğü olan firma ve finans kuruluşlarının

bilançolarının bozulması nedeniyle kredi daralması veya sermaye girişlerinin ani bir şekilde durması gibi durumlar ortaya çıkabilmektedir (Hutchison & Noy, 2005, s.726). Para Krizi, literatürde **döviz krizi** olarak da adlandırılmaktadır. Para krizlerinin sebepleri başlıklar halinde sıralandığında (Kibritçioğlu, 2001, s.1-2):

- Finansal altyapının gelişmemişliği,
- Kötü makroekonomik veriler ve yanlış uygulanan iktisat politikaları,
- Uluslararası finans kuruluşlarının ve kredi veren kuruluşların spekülasyon hareketleri,
- Siyasi sebepler, olarak gösterilmektedir.
- Spekülasyon hareketleri ulusal paradan döviz doğru bir hareket, ülkedeki döviz kuru üzerinde bir baskıyla sonuçlanmaktadır. Bu baskı, ülke ekonomisini yöneten karar alıcıları tarafından ya merkez bankası rezervlerindeki erime göz önüne alınarak ya da devalüasyonla faiz hadleri yükselttilerek ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

3.2. Bankacılık Krizi

Bankacılık krizi, banka bilançolarının yapısındaki mali bozukluklardan kaynaklanmaktadır. Batık krediler, reel sektördeki bozulmalar ve küçülmeler, menkul değerlerdeki spekülasyon hareketleri bankacılık krizlerinin tetikleyicileri olarak kabul edilmektedir (Turgut, 2006, s.37). Literatürde, 1970 yılından 2000’li yılların sonuna kadar yapılan araştırmalarda, para ve bankacılık krizlerinin birlikte gerçekleştiği görülmektedir. Bu iki kriz türü ikiz kriz olarak adlandırılmaktadır. Çünkü döviz krizlerinde, yani para krizlerinde spekülasyon hareketleri sonucu ülke rezervlerinde olumsuz etkilenmeler yaşanmaktadır. Bu da doğrudan geri dönmeyen kredileri arttıracak için bankacılık krizleri ile sonuçlanmaktadır (Coşkun, 2001, s.41).

3.3. Dış Borç Krizi

Bir ülke dış borçlarını düzenli olarak ödemekte iken, ana para ve faiz borçlarını ödeyemeyeceğini bildirmesi dış borç krizi olarak tanımlanmaktadır.

Dış borç krizleri ile likidite krizleri (para ve banka) arasındaki ayırım önemlidir. Dış borç krizlerinde borçlu ülke, geçici bir şekilde tüm yükümlülükleri yerine getirilemeyeceğinin bir ilanı vardır. Likidite krizi ise, tek bir ülkedeki likidite krizi bile dünya genelinde finansal sisteme olumsuz etkileri olan bir kriz olarak ortaya çıkmaktadır (Turgut, 2006, s.38). 1982 Meksika krizi ve 1994 Latin Amerika ülkelerindeki krizler dış borç krizi olarak gösterilebilmektedir.

3.4. Sistemik Finansal Kriz

Genel olarak tanımlandığında; finansal sistemde varlık değerlemesi, kredi tahsisi ve ödemeler dengesi gibi sistemin önemli fonksiyonlarını alt üst eden bir kriz türü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu fonksiyonların bozulmasına etki eden birçok sebep vardır. Borçların ve borçluluk durumlarının gittikçe artması, piyasada yer alan aktörler arasındaki karmaşık bağlantılar, merkez bankasının likidite ihtiyacı duyduğu durumlarda gerekli likiditeyi sağlayamaması, reel sektörden gelen tahmini mümkün olmayan beklenmedik olumsuzluklar olarak sıralanabilir. Ekonomistler sistemik krizlerin nedenleri konusunda hemfikir olmasalar da, sistemik finansal kriz örneği olan belli olaylar olmuştur. Buna en iyi örnek 1997 yılının ortalarında başlayan Asya krizidir (Marshall, 1998, s.13).

Bütün krizler uluslararası finansal dolaşımın oluşturduğu esneklik sayesinde ortaya çıkmaktadır. Sermaye piyasasında, yer alan birçok tahvil ve benzeri araçların kullanımı söz konusudur. Bu süreçte piyasadaki herhangi bir atak, bu araçların fiyatlarını negatif etkileyerek işletmelerin ve borçluların ekonomik durumlarının kötüleşmesine sebebiyet vermektedir (Kılıç vd., 2014, s.134).

4. Finansal Kriz Modelleri

Dünya’da ve Türkiye’de 1980’den sonra ortaya çıkan finansal krizlerin birbirine benzer ya da birbirinden farklı pek çok sebebi vardır. Krizleri açıklayabilmek ve olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla yapılan ekonomik araştırmalarda, krizlerin en temel nedeninin para krizleri olduğu tespit edilmiştir (Durmuş, 2010, s.32). Gerçekleşmiş her finansal krizin ortak noktalarının olmasına rağmen, ortaya çıkmasına sebep olan faktörler itibariyle tamamen birbirinden farklı yapıda oldukları bulunmuştur (Yücel ve Kalyoncu, 2010, s.56). Literatürde finansal krizler genelde üç başlık altında incelenmektedir (Kaya ve Yılmaz, 2007, s.1):

Birinci nesil modeller (Kanonik model) Krugman (1979), Salant ve Henderson (1978), Flod ve Garber (1984), Yay (2001),

İkinci nesil modeller Tunca ve Karabulut (2001), Obstfeld (1986), Pasenti ve Tille (2000), Serin ve Bastı (2001), Yurt (2000), Işık ve Togay (2002),

Üçüncü nesil modeller Stiglitz (2002), Krugman (1998), Sachs ve Radelet (1998) tarafından oluşturulmuştur.

4.1. Birinci Nesil Modeller (Kanonik)

Kanonik kriz modeli olarak da adlandırılan bu model, para krizlerini açıklamak için Krugman tarafından 1979 yılında geliştirilmiştir. Ancak Krugman’ın para krizlerini açıklamak için geliştirdiği bu model Salant ve Henderson’un mal piyasalarını açıkladığı modelden esinlenerek geliştirdiği bir modeldir. Salant ve Henderson (1978), mal piyasasını inceleyerek altın piyasasındaki hükümet politikalarını ve fiyatlarını incelemiştir. Salant ve Henderson, mal piyasalarında uygulanan fiyatları stabilize etme politikaları, ekonomiye olumsuz etkileri olan spekülasyon bir araç haline dönüşeceğini kabul etmektedir (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, 2005, s.89). Ancak burada herhangi bir finansal kriz fiyatlar genel seviyesinde önemli bir bozulma meydana geldiğinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu bozukluk, parayı elde tutmanın maliyetini arttıracaktır. Dolayısıyla, fiyatları kontrol altına almaya çalışmak için uygulanan program bittiğinde ortaya çıkan belirsizlikten dolayı eldeki paranın doğal olarak kaçışı gerçekleşecektir. Model bu bakımdan Salant ve Henderson’un açıkladığı bu model 1980’li yıllardaki Latin Amerika krizini, 1998 Rusya krizlerini ve para krizlerinin sebebinin devam ettirilemeyen iktisadi politikalar arasındaki uyumsuzluğa bağlamıştır. Krugman’ın 1979 yılında para ve döviz krizlerini açıklamaya çalıştığı bu model, daha sonra 1984 yılında Flood ve Garber tarafından (1984) geliştirilmiştir.

Birinci nesil kriz modelleri, bütçe açıklarını para basarak kapatmayı savunmaktadır (Yılmaz vd., 2005, s.90). Ancak para arzının bu yolla artması kuru baskılama hedefinden sapmasına ve aynı zamanda cari işlemler açığına sebep olabilmektedir. Para arzının artışıyla gerçekleşen parasal genişleme, hem kur politikasını bozmakta hem de yurt içinde dövize olan talebin artmasına sebep olmaktadır. Sonuç olarak, yerli paranın değer kaybetmesi, para ve maliye politikalarındaki bu türden bir dengesizlikten ortaya çıkmaktadır.

Birinci nesil kriz modelleri para krizlerini; döviz rezervlerine, bütçe açıklarına, para otoritelerinin ekonominin genel görünümüne bakmadan alternatif politikalar uygulamadan doğrudan rezerv satarak kuru baskılamasına, beklentilerin ve iktisadi etkinliklerin dikkate alınmadan tanımlaması sebebiyle gerçekleşmiş diğer krizleri açıklamada yetersiz kalmıştır 1992 Avrupa para krizi ve 1997 Asya krizi birinci nesil kriz modellerinin açıklayamadığı iki örnektir (Yay, Yay ve Yılmaz, 2001, s.235). Bu model, makro ekonomik verilerin daha da kötüleşmesi sebebiyle başka kriz modellerinin doğmasına sebep olmuştur.

4.2. İkinci Nesil Modeller (Kendini Besleyen/Spekülatif Atak)

Dünyada, birinci nesil kriz modellerinin açıklayamadığı krizlerin ortaya çıkması sebebiyle, ikinci nesil kriz modelleri geliştirilmiştir. Obstfeld’in (1984), geliştirdiği bu modelde para krizlerinin genel ekonomik politikadaki sorunlardan beslendiği ileri sürülmektedir. Bu

model, ekonomik politikalar ile beklentiler etkileşim içindedir ve bu politikalar beklentileri değil, beklentilerin makro ekonomik politikaları etkilediğini savunmaktadır. Dolayısıyla bu modele göre, makro ekonomik faktörler ile ilgili olarak beklentiler kendi kendini beslemektedir (Işık ve Togay, 2002, s.30). Ekonomideki herhangi bir belirsizlik iktisadi oyuncuların beklentilerinin sonuçları çok büyük oranda etkileyeceği savunulmaktadır. İkinci nesil modeller, ülkenin genel ekonomik görünümünde herhangi bir bozulma, belirsizlik ve para ve maliye politikaları arasında bir denge problemi olmamasına rağmen, beklentiler dahilinde ülkenin mevcut para birimine doğru gerçekleşen devalüasyon gibi spekülative bir şokun ekonomik krizleri ortaya çıkaracağını açıklamaktadır (Yay vd., 2001, s.24).

İkinci nesil modelde kriz olgusu üç esas ögeye dayandırılmaktadır (Krugman, 1997, s.10):

Bunlardan ilki, hükümetlerin sabit döviz kurunu uygulamak ve uygulamayı sürdürmek istemelerinin bir sebebi olmalıdır.

İkincisi, hükümetlerin sabit döviz kuru uygulamasını korumak istemelerinin bir sebebi olmalıdır.

Üçüncüsü ve sonuncusu, krizin gerçekleşmesinde etkin rol oynayan çembersel hareketin oluşması için sabit döviz kuru uygulanması sonucu doğan maliyetlerin faydaları aşması çok hızlı bir biçimde artmalı ki bireyler sabit kurun sürdürülemeyeceğine inanma isteğini oluşturabilmelidir.

İkinci nesil modeller 1997 Asya krizini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Krugman’a göre bu yetersizliğin sebebi, kriz sebebi olarak açıklanabilecek makro ekonomik faktörlerin hiçbirinde olumsuz bir durum ortaya çıkmamasından kaynaklandığını savunmaktadır. Asya ülkelerinde krizler gerçekleşmeden önce finans ve reel piyasalarda hareketliliğin artması fiyatlar genel seviyesini de artırmıştır. Ek olarak, bu ülkelerde gerçekleşen krizde finansal araçlar büyük rol oynamıştır (Durmuş, 2010, s.37). Asya krizi, iktisadi aktörlerin kendini besleyen olumsuz beklentilerin etkisiyle özellikle, banka panikleri ve finansal kırılganlıkla ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Yay vd., 2001, s.25-26).

4.3. Üçüncü Nesil Modeller (Yayıma)

Bulaşma etkisi olarak da bilinen üçüncü nesil modeller, ortaya çıkan herhangi bir finansal krizin farklı ülkelerde ortak sorunlara sebep olacağı ve bu krizlerin ülkeden ülkeye çeşitli yollarla yayılacağını ifade etmektedir. Krizin makro ekonomik teoriler temelinde açıklanamadığı durumlarda, hükümetlerin kullandıkları ahlaki tehlikeye sebep olan politikaları incelemektedir.

Üçüncü nesil modelleri krizin gerçekleşme sebebini finansal piyasalardaki doğru olmayan politikalar, asimetric bilgi ve yapılan anlaşmalardaki şartların gerçekleştirilmesindeki eksikliklere bağlamaktadır. Özellikle finansal araçların yükümlülüklerinin devlet tarafından korunması ahlaki risk sorununun ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Taraflar tam bir bilgi sahibi değillerse, finansal piyasalar bu durumdan olumsuz etkilenerek fonlar verimli yatırım alanlarına yönlendirilememektedir. Böylece ekonomide yatırımların azalması sebebiyle küçülmeler meydana gelmektedir (Mishkin, 2001, s.9).

Bankaların piyasaya riskli krediler sunması, finansal sistemin büyümesine ve herhangi bir spekülative atak durumunda bu büyüme sistemin tıkanmasına sebep olmaktadır. Bu durum, finansal krizlerin temel sebebi olarak gösterilen bankacılık ve para krizlerine yol açmaktadır. Kredi tayinlaması, piyasada yaşanan dengesizliklere rağmen bunlardan biri olan yüksek faiz durumunda bile borçluların kredi bulamamalarını sebebini açıklamaktadır. Bu da beraberinde, işsizlik gibi olumsuz bir makro ekonomik sonuç doğurmasına sebebiyet vermektedir (Yılmaz,, s.93).

Piyasalar hakkındaki bilgi eksikliği, ters seçim problemleri, kredi tayinlaması gibi problemlerin iktisadi aktörlerin seçimleri doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Serbest piyasa ekonomilerinde ortaya çıkan ekonomik krizler, küreselleşmenin etkisiyle tüm dünyaya hızla yayılmaktadır (Toksöz, 2009, s.4).

5. Yöntem

Logit modeli; kategoriye ayrılmış özellikle iki kategorili değişkenler için oluşturulmuş standart yöntemlerdendir. Modelde kukla değişkenler bağımlı değişkenler olarak kullanılmaktadır. Bağımlı değişkenin nitel özellikte olduğu durumlarda, bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişkiler lojistik regresyon analizi ile araştırılmaktadır. Lojistik regresyon analizi en küçük kareler yöntemine göre daha doğru tahminler yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bağımsız değişkenlerin doğrusallığı, normal dağılımı ve varyans ve kovaryans eşitliğinin sağlanması gibi zorunluluklar yoktur.

Çalışmada bağımlı değişken olarak kullanılan finansal kriz 1 ve 0 olarak tanımlandığı için model tahmininde doğrusal olasılık, logit, probit ve tobit analizlerinden biri ile gerçekleştirilmesi ve bağımlı değişken olan finansal krizin nitel özellikte olması çalışmayı logit modellerle gerçekleştirmeyi zorunlu hale getirmiştir (Gujarati, 2004, s.540). Bu bağlamda çalışmada logit modelinin tercih edilmesinin sebebi, bağımlı değişkenin belirlenebilmesi için seçilen kukla değişkenlerin kriz zamanlarını “kriz var”, “kriz yok” şeklinde kategorik biçimde ifade etme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Kukla değişkenler regresyon modellerinde bağımlı değişken olarak kullanılmaktadır. Bu yüzden bağımlı değişken olan finansal kriz, çalışmada 1 ve 0 olarak belirlendiği için ekonometrik analiz logit model kullanılarak yapılmıştır. Logit model doğrusal olasılıkların eksikliklerini giderebilmek için geliştirilmiştir.

Logit modeli tek değişkenli modellerden farklı olarak çoklu tahmin edicilerin eşzamanlı analizine ve bu tahmin ediciler arasındaki ilişkinin incelenmesine izin vermektedir. Bu model, literatürde kullanılan diğer modellerin sınırlamalarını düzeltebilecek çok değişkenli bir modeldir. Logit modeli hem finansal krizlerin ortaya çıkma olasılığını hem de olası finansal krize sebep olabilecek değişkenleri tahmin ederek krize karşı savunma yapma imkânı sağlamaktadır. Çalışmada bu iki yönlü durumun doğasındaki farklılıkları dikkate alabilmek için logit model kullanılması uygun görülmüştür. Bu model kapsamında Lau ve Yan (2002) tarafından yapılan çalışmada döviz kuru krizlerini tahmin etmede likidite azlığı, mali açıklar ve finansal kırılganlıkların anlamlı değişkenler olduğu bulunmuştur. Ek olarak modelde kullanılan öngörücüler üç nesil finansal kriz modellerinin içgörülerine dayalı olarak seçilmiştir (Lau & Yan, 2002, s.3).

Logit modeli; iki kategorili olan bağımlı değişken analizinde, bağımlı değişkenin kategorilerinden birine atanma ihtimali elde edilmektedir. Bu ihtimali ifade etmek üzere;

$$Y=x = \frac{e^{\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k}}{1 + e^{\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k}} \quad (1)$$

Eşitlik 1’den faydalanılarak eşitlik 2’deki logit denklem elde edilmektedir:

$$\text{Logit}=P(Y)=\frac{1}{1+e^{-(\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k)}} \quad (2)$$

İkinci denklemdaki P yani Y bağımlı değişkeni, X bağımsız değişkeni, β ise katsayıların işareti ilişkinin yönünü göstermektedir. Bağımsız değişken veri iken, bireyin seçim yapma ihtimalini Y’nin 1 ya da 0 alma olasılığını göstermektedir. P(Y) denklemdaki haliyle doğrusal olmadığı görülmektedir (Gujarati, 2004, s.554–559).

β katsayısının pozitif olması analizdeki olayın olma ihtimalinin artacağını, negatif olması ise bu ihtimalin azalacağını göstermektedir. Bu iki ihtimalin birbirine oranlanması ile elde edilen değer “odds ratio” olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla Logit bu oranın logaritması olarak elde edilir (Tabachnick & Fidell, 1996, s.576).

$$Ln = \left(\frac{P(Y)}{1-P(Y)} \right) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k \quad (3)$$

β , Y değişkeninin X değişkeninin etkisiyle kaç kat daha fazla gözlenme olasılığına sahip olduğunu belirtir. $Odss_k = \beta_k$ önemliliği eşdeğerdir ve Odds oranı 1’e yakın ise ilgili değişken Y’nin değişimine önemli etkide bulunmuyor demektir. Odds oranı 1’den büyükse önemli bir risk faktörüdür, pozitif etkilidir. Odds oranı 1’den küçükse 0’a yakınsa önemli bir risk faktörüdür, negatif etkilidir. Bu çalışmada da bağımlı değişken kriz dönemlerinde 1 değerini alırken, diğer yıllarda ise 0 değerini almaktadır.

Logit modellerinin tahmininde genellikle tartılı en küçük kareler ile en çok benzerlik yöntemleri kullanılmaktadır. Modeldeki katsayıların anlamlılığın test edilmesinde ise Wald (LR) testi ile en çok benzerlik oranı yöntemleri kullanılmaktadır (Demirci ve Astar, 2011, s.123).

6. Çalışmanın Veri Seti

Bu çalışmada, 1990–2021 dönemi üçer aylık veriler kullanılarak oluşturulan logit model ile finansal krizlerde etkin olan göstergeler tespit edilmiştir. Çalışmada, finansal krizlerle ilgili yapılan araştırmalarda tespit edilen dilen göstergeler kullanılmıştır. Çalışmaların sonuçlarına göre, küresel finansal krizlerin belirleyicileri olarak tespit edilen değişkenlerden 13 adet bağımsız değişken seçilmiştir. Ayrıca finansal krizin belirlenmesinde kullanılan değişkenler Sanayi üretim endeksi, gayri safi yurt içi hasıla (GSYH), gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) büyümesi yine literatürde kullanılan çalışmalardan seçilmiştir. İlgili değişkenler tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Modelde kullanılan değişkenlerin referansları

	İçborç	Frankel & Rose (1996), Sachs, Tornel & Velasco (1996)
	İhracat/İthalat	Kaminsky & Reinhart (1996), Tunay (2010)
	Cari Açık	Eichengreen, Rose & Wyplosz (1995), Lau & Yan (2002)
	Dolar Kuru	Altıntaş ve Öz (2007), Çeşmeci ve Önder (2008), Goldfajn & Valdes (1997), Kaminsky, Lizondo & Reinhart ve (1996), Abiad (2003), Sevim, Öztekin, Bali, Gümüş ve Güreşen(2014), Çeşmeci ve Önder (2008)
	Dış Ticaret Dengesi	Kaya ve Yılmaz (2007), Davis & Karim (2008), Tunay (2010)
	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Altıntaş ve Öz (2007)
	Nakit ve Vadesiz Mevduat(M1)	Kaminsky & Reinhart (1996)
	Nakit, Vadesiz Mevduat Ve Vadeli Mevduat (M2)	Kaminsky & Reinhart (1996)
	Portföy Yatırımları	Frankel & Rose (1996), Kumar, Uma & Perraudin (2002)
Bağımsız Değişkenler	Yurt İçi Krediler	Yılmazkuday ve Akay (2008), Corsetti, Pesenti & Roubini (1998),
	Net Uluslararası Rezervler	Yılmazkuday ve Akay (2008)
	Rezervler	Avcı ve Altay (2013), Jdaitawi, Ananze & Al-Jayoushi (2014)
	Tüketici Endeksi	Fiyat Eichengreen, Rose & Wyplosz (1995), Demirguc-Kunt & Detragiache (1997), Davis & Karim (2008), Duttagupta & Cashinl (2008), Vlaar (1999), Gerni et. al. (2005), Erkekoğlu ve Bilgili (2005), Kaya ve Yılmaz (2007), Barrell et. al. (2010), Avcı ve Altay (2013), Burkat & Coudert (2002), Reinhart & Rogof (2011)
	Sanayi Üretim Endeksi	Altıntaş ve Öz (2007)
Bağımlı Değişken	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Altıntaş ve Öz (2007)
	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Büyümesi	Eichengreen, Rose & Wyplosz (1995); Frankel & Rose (1996), Kernisky (1997), Bucevska (2015), Demirgüç ve Detragiache (1998), Kumar, Uma & Perraudin (2002)

Bu değişkenlere ait veriler Hazine ve Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası ve Türkiye İstatistik Kurumundan elde edilerek oluşturulmuştur. Logit model Eviews 11 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada bağımlı değişken olarak Türkiye’de ortaya çıkan 1994, 2001 ve 2008 finansal krizleri kullanılmıştır. Finansal krizi tanımlayabilmek için 2000-2021 yılları arasındaki bağımlı değişken olarak seçilen kriz dönemlerini açıklamak için Türkiye ekonomisinin genel görünümünü hem arz hem talep yönünden ortaya koyan üç öncü göstergelye “sanayi üretim endeksi, GSYH, GSYH büyümesi” değerlendirilmiştir. Bu göstergelerin kriz değerleri tablo 3’de yer almaktadır:

Tablo 3. Temel göstergeler (2000-2021)

Yıl	Sanayi Üretim Endeksi (Yıllık ortalama %)	GSYH ³ (Milyar dolar)	GSYH ⁴ Büyümesi (%)
2000	41,1	680,234	6,6
2001	37,9	654,255	-5,9
2002	43,6	707,015	6,4
2003	52,3	761,555	5,6
2004	54,5	857,963	9,6
2005	59,6	965,355	9,0
2006	64,1	1,065.760	7,1
2007	69,5	1,149.159	5,0
2008	68,8	1,181.605	0,8
2009	61,5	1,134.568	4,7
2010	69,6	1,245.901	8,5
2011	80,3	1,412.942	11,1
2012	83,5	1,507.895	4,8
2013	89,3	1,662.355	8,5
2014	94,6	1,779.620	5,2
2015	100,0	1,908.397	6,1
2016	103,5	1,994.281	3,2
2017	112,5	2,173.227	7,0
2018	114,4	2,320.641	4,4
2019	113,3	2,465.090	3,9
2020	115,8	2,604.584	3,6
2021	132,2	2,748.822	3,5

Kaynak: TÜİK, t.y.

Çalışmada yer alan bağımlı değişken verilerinin hangi dönemlerde finansal krize işaret ettiğini kuyla değişken olarak belirlenen finansal krizi- belirlemek için temel göstergeler dikkate alınmıştır. Göstergelerin ve endeksin yer aldığı bu tablolarda 2001 krizi 2000 yılından itibaren, 2008 krizi ise 2007 yılından itibaren gücünü ve etkisini göstermeye başlamıştır. Sırasıyla Sanayi Üretim Endeksi, GSYH ve GSYH büyümesinde önemli düşüşler gözlemlenmiştir. Bu değişkenler 2001 krizi açısından değerlendirildiğinde; sanayi üretim endeksi 2000 yılında %41,1’den 2001 yılında %37,9’a; GSYH 2000 yılında 680,234 milyar dolardan 2001 yılında 654,255 milyar dolara GSYH büyümesi 2000 yılında %6,6’dan 2001 yılında % -5,9’a düşmüştür. 2008 krizi açısından bir değerlendirme yapıldığında ise sanayi üretim endeksi 2007 yılında % 69,5 iken 2008 yılında % 68,8 ve 2009 yılında % 61,5’e, GSYH 2007 yılında 1,149 milyar dolardan 2008 yılında 1,181 milyar dolara ve GSYH büyümesi % 5,0’dan % 0,8’e kadar düşmüştür. Burada dikkat çeken önemli bir düşüş GSYH büyümesi 2011 yılında %11,1’den 2012 yılında %4,8’e düşmüş olmasıdır. Bu düşüşlere bağlı olarak 1994, 2001, 2008, 2009 ve

³ Kaynak: IMF (2021). *GDP seçili ülkeler ve konular için rapor*. Erişim Adresi: [Report for Selected Countries and Subjects](#).

⁴ Kaynak: IMF (2021). *GDP growth. seçili ülkeler ve konular için rapor*. Erişim Adresi: [Report for Selected Countries and Subjects](#).

2012 yıllarında bağımlı değişken 1 değerini alırken, diğer yıllar için 0 değerini almıştır. Çalışmada krizlerin belirleyicilerini tespit edebilmek için kullanılan 13 bağımsız değişken ve kodları ise tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4. Analizde kullanılan değişkenler ve kodları

İç borçlar	İÇBORÇ
İhracat/İthalat	İHRİTH
Cari Açık	CA
Dolar Kuru	DOLARKUR
Dış Ticaret Dengesi	DTD
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	GSYH
Nakit ve Vadesiz Mevduat	M1
Nakit, Vadesiz Mevduat ve Vadeli Mevduat	M2
Portföy Yatırımları	PI
Yurt İçi Krediler	YİK
Net Uluslararası Rezervler	NUAR
Rezervler	R
Tüketici Fiyat Endeksi	TÜFE

7. Bulgular ve Analiz Sonuçları

Bu çalışmada, ilk olarak finansal krizin kavramsal çerçevesi incelenmiştir. Küresel kriz bağlamında literatürde yer alan araştırmalarda kabul edilen kriz göstergeleri değişkenleri dikkate alınarak yapılan logit modeliyle, Türkiye’de 1990-2021 döneminde gerçekleşen krizlerde etkin rol oynayan değişkenleri ortaya çıkarmak ve bu değişkenler üzerinde öngörülerde bulunmaktır.

Çalışmada kullanılan lojistik regresyon analizinde bağımlı değişken olan kukla değişkenin tahmininde kullanılacak olan bağımsız değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla durağanlık düzeylerinin belirlenmesi için ADF (Genişletilmiş Dickey Fuller) ve PP (Phillips Peron) durağanlık testi uygulanmıştır. Analizde Schwartz bilgi kriteri dikkate alınmıştır.

Tablo 5’de gösterilen ADF ve PP durağanlık analizi sonuçlarına; tüm değişkenlerin serilerinin düzeyde durağan olduğu yani birim kök içermediği tespit edilmiştir.

Tablo 5. ADF ve PP geleneksel birim kök testi sonuçları

Değişken	ADF Testi	PP Testi
	Düzye	Düzye
İÇBORÇ ^x	0,00009 ^{b*}	0,0003 ^{b*}
İHR/İTH	0,0001 ^{b*}	0,0002 ^{b*}
CA ^x	0,0000 ^{bc*}	0,0000 ^{abc*}
DLRKUR ^x	0,0010 ^{a*}	0,0006 ^{a*}
DTD ^x	0,0000 ^{bc*}	0,0000 ^{bc*}
GSYH ^x	0,0351 ^{b***}	0,0000 ^{b*}
M1 ^x	0,0417 ^{b**}	0,0624 ^{b***}
M2 ^x	0,0000 ^{b*}	0,0001 ^{b*}
PI ^x	0,0000 ^{abc*}	0,0000 ^{abc*}
YİK ^x	0,0000 ^{b*}	0,0000 ^{b*}
NUAR	0,0000 ^{abc*}	0,0000 ^{abc*}
R	0,0000 ^{abc*}	0,0000 ^{abc*}
TÜFE	0,0000 ^{c***}	0,0000 ^{c*}

a, b ve c parametre tahminlerini belirlemede kullanılmıştır.

^asabitsiz, ^bsabitli, ^csabitli ve trendli olarak tanımlanmıştır.

^xİçborç, ca, dlrkur, dtd, gsyh, m1, m2, yik, p1 logaritması alınarak birim kök testine tabi tutulmuştur.

*%1, **%5, ***%10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Lojistik regresyon analizinin sonuçları tablo 6’da gösterilmektedir. Analizde kukla değişken olan bağımlı değişkenin 4 bağımsız değişken tarafından açıklanabildiği sonucuna varılmıştır. Lojistik regresyon analizinin sonuçları incelendiğinde, 4 bağımsız değişkenin olasılık değerleri 0,05’den küçüktür. Bu 4 bağımsız değişkenin 0,05’den küçük olması, finansal krizi açıklamak için istatistiki olarak anlamlı olduklarını göstermektedir. Modelde İÇBORÇ, İHR/İTH, DOLARKUR ve TÜFE finansal krizlerin ortaya çıkma ihtimali üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Bağımlı değişkenin kategorik, nitel değişken olduğu modelde hesaplanan Mc Fadden R² değeri, modelin açıklanma gücünün bu tür modeller için bulguları ortaya koyacak düzeyde uygun olduğunu göstermektedir. Uyum iyiliği göstergesi olan LR istatistiğine ilişkin olasılık değerleri de 0,000016<0,05 anlamlı bulunarak, modelin anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Modelde yer alan bazı katsayıların düşük çıkması bağımlı değişkenin kategorik, nitel değişken olmasının bir sonucudur.

Tablo 6. Logit test sonuçları

Bağımlı Değişken: Finansal Kriz				
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Z Değeri	Önem
C	-125.5217	52.11916	-2.408360	0.0160
İÇBORÇ	7.713441	1.935110	3.98604	0.0001
İHR/İTH	14.23247	6.663851	2.13577	0.0327
DOLARKUR	-7.944159	3.178143	-2.49962	0.0124
TÜFE	0.292859	0.125149	2.340074	0.0193
Mc Fadden R ²		0.411786		
Loglikelihood		-32.63121		
LR statistic		45.68769		
Prob(LR statistic)		0.000016		

Finansal krize neden olan iki gösterge İÇBORÇ ve TÜFE olarak bulunmuştur. Yüksek TÜFE ile birlikte, reel faizlerin de yükselmesi iç borçların artmasına sebep olmaktadır. İç borçlarda gözlemlenen artışlar, diğer ekonomik ve finansal göstergeleri etkileyerek finansal krizlere sebep olabilmektedir. Benzer şekilde finansal krizlerin gerçekleştiği dönemlerde de borçların yükselmesi ile birlikte ekonomik ve finansal sistemin sekteye uğradığı görülmüştür. Finansal kriz öncüsü olarak tespit edilen ikinci gösterge İHR/İTH göstergesidir. Borçların ödenebilmesi için tekrar borçlanmaya gidilmesine, ek olarak dış ticarete meydana gelen dengesizlikleri de giderebilmek amacıyla da borçlanmaya gidilmesi olasıdır. Dış ticarete, ihracat ve ithalat arasında meydana gelen dengesizlikler ödemeler dengesinde bozulmalara ve ülkelerin ek kaynak ihtiyacı duymalarına yol açmaktadır. Kaynak arayışları neticesinde toplam kredilerin artmaya başlaması ekonomik sistemin aşırı çalışmasına sebep olabilme ihtimali üzerinden birçok problemlere öncü olabilmektedir. Kredi artışları harcamaları tetikleyerek, beklentileri bozmakta ve döviz talebi yaratarak fiyat istikrarını tehdit edebilmektedir. Kredi artışı sürekli parasal genişlemeye yol açmaktadır. Dolayısıyla enflasyonun yani fiyatlardaki yükselişin nedeni parasal genişleme olarak ifade edilebilir. Bu duruma bağlı olarak kredilerin GSYH’deki payının yükselmesiyle birlikte artışa geçen enflasyon oranları, ekonomide yarattığı enflasyonist baskı nedeniyle kötü etkilere sebep olabilmektedir. Kredilerdeki artışa bağlı olarak borçluluk miktarları da artmaktadır. Ortaya çıkan bu bulgular Kaminsky ve Reinhart (1996), Avcı ve Altay çalışmalarının sonuçları ile uyumlu olduğu görülmüştür. Kriz öncü göstergeleri olarak tespit edilen diğer gösterge dolar kurudur. Ülkeler ekonomilerine en uygun kur politikalarını oluşturamadığı takdirde, krizlerle ve ekonomik ataklarla karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle finans temelli ekonomik sistemler için, kur politikalarını doğru uygulamak hayati önem taşımaktadır. Dolar kurunda yaşanan değişimler iç talebi ve nakit akışlarını doğrudan etkileyerek reel sektörün olumsuz bir biçimde etkilenmesine sebep olmaktadır. İç talebin azalması, dolar kurundaki bu değişimin yönünün artış şeklinde olmasına bağlı olarak enflasyonist baskılar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Dolar kuru odağında döviz kurundaki

belirsizlikler fiyat istikrarını, parasal genişlemeyi, dış ticareti ve birçok alanı ilgilendiren, küresel krizlerin çıkmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Logit model sonuçları marjinal etkiler açısından değerlendirildiğinde tablo 7’ye göre iç borçlar, ihracat/ithalat ve tüketici fiyat endeksinde meydana gelecek 1 birimlik artış kriz olasılığını sırasıyla %87, %1,61 ve %3 arttıracaktır. Dolar kurundaki 1 birimlik azalma ise kriz olasılığını %90 arttıracaktır. Dolar kurundaki değişimin kriz olasılığı üzerinde etkisi diğer değişkenlerdeki değişimin etkisinden daha büyüktür. Kriz üzerinde en küçük etkiye sahip olan değişken ise TÜFE olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 7. Marjinal etkiler

	Marjinal Etkiler
İÇBORÇ	0,87522626
İHR/İTH	1,61492535
DOLARKUR	-0,90140529
TÜFE	0,03323003

Sonuç ve Değerlendirme

Finansal krizler gerçekleştiği zamana, piyasaya göre pek çok farklı özellikte ve türlerde ortaya çıkmaktadır. Küresel finansal şoklar, mali düzensizlik, finansal serbestleşme gibi faktörlere bağlı olarak krizler gerçekleşmektedir. Bu faktörler yerel ya da küresel kaynaklı olabileceği gibi reel ya da finansal sektör kaynaklı da olabilmektedir. Finansal piyasalar üzerinden gerçekleşen finansal krizleri tamamen yok etmenin bir yolunun olmadığı gözükmektedir. Bu yüzden krizlerin etki alanını kısıtlamak ve sorunun çözümünü sağlayacak mekanizmaları oluşturmak gerekmektedir.

Farklı özellikte ve türde ortaya çıkan finansal krizler birinci, ikinci ve üçüncü nesil modellerin geliştirilmesinde etken olmuştur. Finansal krizlerle ilgili literatür incelendiğinde ilk çalışma Krugman’a (1979) aittir. Kriz literatürü Krugman’ın çalışması ile başlamıştır. Bu kapsamda yapılan araştırmaların çoğunda krizlerin ortaya çıkmasının temel nedeninin para krizleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmanın da krizin sebeplerini öngörücü nitelikte olması ilgili sorunun çözümüne katkı yapacak gelişmeleri doğuracağı düşünülmektedir. Kriz olma olasılığını yükselten faktörlerin belirlenmesi finansal krizlerin öngörülmesine olanak sağlayacaktır.

Tüm dünyayı etkisi altına almış olan küresel finansal krizler ülkelerin ekonomik büyüme, dış ticaret ve istihdam gibi birçok makro ekonomik göstergeleri üzerinde etkiler ortaya çıkarmıştır. Çalışmada Türkiye’de yaşanan 2001 ve 2008 finansal krizlerde etkin olan göstergelerin analizi gerçekleştirilmiştir. Ortaya çıkan krizlerin nedenlerini açıklayabilmek için 13 adet bağımsız değişken kullanılmıştır. Çalışma 1990-2021 dönemini kapsayan üçer aylık verilerle oluşturulan logit model E-views 11 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Türkiye’de 1990 sonrası gerçekleşen finansal krizler için oluşturulan logit model sonuçlarına göre 4 bağımsız değişkenin krizlere sebep olan önemli göstergeler olduğu tespit edilmiştir. Analizin sonuçlarına göre İÇBORÇ, İHR/İTH, DOLARKUR ve TÜFE bu göstergeler içinde anlamlı bulunan değişkenlerdir. Bu göstergeler kriz olma olasılığı arttırmıştır. Dolayısıyla ülke borcundaki artışlara özellikle iç borçlara, dış ticaret dengesine, kredilerin durumuna ve TÜFE’ye dikkat edilmesi gerekmektedir. R, M1, YİK, NUAR, M2, CA, PI, DTD, GSYH ile finansal krizler arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Anlamlı bulunan değişkenler çalışmada açıklanan finansal kriz modelleri içinde ayrıma tabi tutulduğunda İÇBORÇ üçüncü nesil modellerle, TÜFE göstergesi birinci nesil modellerle ifade edilebilir. Anlamlı bulunan bu göstergeler birinci ve üçüncü nesil modellerde ifade edilen göstergeler arasında yer almaktadır. Modelde probability (LR) istatistiği ise 0,000016 değerini almıştır. LR istatistiği modeli bir bütün olarak anlamlılığını test etmektedir. Bu testin 0,05’den

küçük olması modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Probability (LR) istatistiği ise LR istatistiğinin P değerini göstermektedir.

Türkiye’de yaşanan 2001 krizinde etkin faktörler yüksek cari işlemler açığı, kamu kesimi finansman açığı ve yüksek enflasyon olarak sıralanabilir. 2008 krizi ABD’de konut sektöründeki problemlerle küresel hale gelmiş ve ülkelerin büyüme düzeylerinde önemli düşüslere sebep olmuştur. 2008 küresel finansal krizi Türkiye’deki etkisine gelindiğinde küresel risklere bağlı olarak döviz ve hisse senedi piyasalarındaki riskleri artırmıştır.

Sonuç itibariyle, yaşanmış küresel ve yerel krizlerin ekonomik göstergelerdeki bozulmalardan meydana geldiği için analizde ortaya çıkan bulgular ışığında anlamlı bulunan bu göstergelerin istikrarlı gidişatına dikkat edilmesi gerektiği önerilebilir. Enflasyonist ortam nominal borcun reel değerini düşürerek borçluluk durumlarını arttırmaktadır. Yurt içi kredilerdeki artışlar parasal genişlemeye bu da beraberinde fiyat artışlarına yol açmaktadır. Borçluluk ve enflasyondaki bu artışlar finansal krizleri harekete geçirmele sonuçlanmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik yapıyı oluşturan makro ekonomik göstergelerde meydana gelen bozulmalar finansal kırılganlıkları da arttırmaktadır. Bu kırılganlıklara bağlı olarak ortaya çıkan finansal krizlerin ne zaman gerçekleşeceğini tahmin etmenin zor ancak krizlere karşı tedbir olarak etki alanını azaltmanın kolaylıkla gerçekleştirilebileceğinin kabul edilmesi gerekmektedir. Finansal kriz, toplumun tüm paydaşlarını ilgilendiren ve herkesin üzerinde aynı derecede etkiye sahip olmayan bir kavramdır. Bu çalışmada finansal krizlerin ortaya çıkmasında öncü olarak tespit edilen bu göstergeler baz alınarak bundan sonraki çalışmalarda ekonomide yer alan paydaşlar üzerindeki etkilerinin, etki alanlarının incelenmesi ve değerlendirmelerin yapılması önerilebilir.

Kaynakça

- Abiad, A. (2003). Early-warning systems: a survey and a regime-switching approach, *IMF Working Paper*.
- Akkaya, M. ve Kantar, L. (2018). Finansal krizlerin tahmininde öncü göstergelerin logit-probit model ile analizi: Türkiye uygulaması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(3), 575-590.
- Alpdoğan, H. ve Akal M. (2021). G20’nin heterojen sekiz ülkelerinde finansal krizlerin belirlenmesi ve öncü göstergelerinin tahmini. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 111-131.
- Altıntaş, H. ve Öz, B. (2007). Para krizlerinin sinyal yaklaşımı ile öngörülebilirliği: Türkiye uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 19-44.
- Avcı, M.A. ve Altay N.O. (2013). Finansal krizlerin sinyal yaklaşımı ile öngörülmesi: Türkiye, Arjantin, Tayland ve İngiltere için bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 47-58.
- Ayla, D. (2019). Türkiye’de finansal krizlerin öncü göstergelerle tahmini. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 838-854.
- Barrell, R., Davis, E. P., Karim, D. & Liadze, I. (2010). Bank regulation, property prices and early warning systems for banking crises in oecd countries, *Journal of Banking & Finance*, 34(9), 2255-2264.
- Bucevska, V. (2015). Currency crises in EU candidate countries: an early warning system approach. *Panoeconomicus*. 62(4), 493.
- Burkat, O. & Coudert V. (2002). Leading indicators of currency crises for emergin countries, *Emergin Market Review*, 3,107-133.

- Caggiano, G., Calice P. & Leonida L. (2014). Early warning systems and systemic banking crises in low income countries: a multinomial logit approach. *Journal of Banking & Finance*, 47, 258-269.
- Çeşmeci, Ö. ve Önder, Ö. (2008). determinants of currency crises in emerging markets: the case of Turkey, *Emerging Markets Finance and Trade*, 44(5), 54-67.
- Cicioğlu, Ş. ve Yıldız, A. (2018). Kriz dönemlerinde reel ekonomik göstergelerinin sinyal yaklaşımı ile değerlendirilmesi: 1999-2017 Türkiye örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 38-73.
- Corsetti, G., P. Pesenti & N. Roubini (1998). *Fundamental determinants of the Asian crises: a preliminary empirical assessment*. <http://www.stern.nyu.edu>.(Erişim Tarihi: 04.10.2021).
- Coşkun, M. N. (2001). *Türkiye ekonomisinde krizlerin reel sektöre etkileri*, kriz ve IMF politikaları. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Davis, P. & Karim, D. (2008). Comparing early warning systems for banking crises. *Journal of Financial Stability*, 4(2), 89-120.
- Delice, G. (2003). Finansal krizler: teorik ve tarihsel bir perspektif. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20, 57-81.
- Demirci, S. ve Astar M. (2011). Türkiye’de özel sigortayı etkileyen faktörler: logit modeli. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 119-130.
- Demirgüç K. A. & Detragiache E. (1997). The determinants of banking crises: evidence from industrial and developing countries, *World Bank Policy Research Working Paper (1828)*.
- Durmuş, S. (2010). Finansal krizleri açıklamaya yönelik yaklaşımlar, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 31-46.
- Duttagupta, R. & Cashinl, P. (2008). The anatomy of banking crises, *IMF Working Papers Series*, 93.
- Edison, H. (2000). Do indicators of financial crises work? An evaluation of early warning system, *IFDP*, WP/675.
- Eğilmez, M. (2009). *Küresel finans krizi piyasa sisteminin eleştirisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eichengreen, B., Rose, A. & Wyplosz, C., (1995). Contagious currency crises. *NBER Working Paper Series*, 5681, 7-26.
- Erkekoğlu, H. ve Bilgili, E. (2005). Parasal krizlerin tahmin edilmesi: teori ve uygulama, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24,15-36.
- Esquivel, G. & Larrain, F. B. (1998). Explaining currency crises. *Harvard Institute for International Development (HIID)*.
- Flod, R. P. & Garber P. (1984). Collapsing exchange-rate regimes: some linear examples, *Journal Of International Economics*, 17, 1–13.
- Frankel, J. & Rose A. (1996), Currency crashes in emerging markets: an empirical treatment, *Journal of International Economics*, 41, 351-366.
- Gerni, C., Emsen, Ö. S. ve Değer, M. K. (2005). Erken uyarı sistemleri yoluyla Türkiye’deki ekonomik krizlerin analizi. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, 2, 39-62.
- Glick, R. & Hutchison, M. M. (2000). Banking and currency crises: How common are the twins?, 1-41.
- Goldfajn, I. & R. Valdes (1997). Are currency crises predictable. *IMF Working Paper*, 97/159.

- Guajarati, D. N. (2004). *Basic econometrics*. Mc Graw: Hill Companies.
- Gündoğan, H. ve Akal, M. (2018). Finansal krizlerin sinyal yaklaşımıyla öngörülebilirliği: Türkiye örneği, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 73-88.
- Hutchison, M. M., & Noy, I. (2005). How bad are twins? output costs of currency and banking crises. *Journal Of Money, Credit And Banking*, 725-752.
- Işık, S. ve Togay, S. (2002). Para krizi modellerinin eleştirisi ve uluslararası para sisteminin düzenlenmesine yönelik Keynesyen öneriler. *İktisat, İşletme ve Finans*, 17(191), 31-53.
- Jdaitawi, Q., Ananzeh I. & Al-jayousi, A.(2014). Developing an early warning system for currency crises: the case of jordan. *Management Science and Engineering*. 8(1), 13-21.
- Kalaycı, Ş. (2017). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. 8. Baskı, Ankara: Dinamik Akademi.
- Kamin, S., J. W. Schindler & S. L. Samuel (2001). The contribution of domestic and external factors to emerging market crises: an early warning system approach, *IFDP*, 711.
- Kaminsky, G. & Reinhart, C. (1996). The twin crises: the causes of banking and balance-of-payments problems, Unpublished Manuscript. *Federal Reserve Board and International Monetary Fund*.
- Kaminsky, G., Lizondo, S. & Reinhart C. (1996). Leading indicators of currency crises, *Working Paper, Board of Governors of the Federal Reserve System*.
- Kaya, V. ve Yılmaz, Ö (2007). Para Krizleri öngörüsünde logit model ve sinyal yaklaşımının değeri: Türkiye tecrübesi. Discussion Paper, No. 2007/1. Turkish Economic Association, Ankara.
- Kernisky, D.A. (1997). Proactive crisis management and ethical discourse: Dow chemical's issues management bulletins 1979-1990. *Journal of Business Ethics*, 16, 843-853.
- Kibritçiöğlü, A. (2001). Türkiye'de ekonomik krizler ve hükümetler 1969-2001. *Yeni Türkiye Dergisi*, 1-17.
- Kılıç, C., Savrul, B. K. & Bayar, Y. (2014). Türkiye ekonomisinde 2000 yılı ve sonrasında yaşanan finansal krizlerin evlenme-boşanma ve intiharlar üzerindeki etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, 131-146.
- Krugman, P. (1979). *What happened to Asia*. <http://www.mit.edu/people/krugman/>(Erişim tarihi: 12.09.2021).
- Krugman, P. (1998). *Currency crises*. <http://web.mit.edu/Krugman/www/crises.html>(Erişim tarihi: 18.09.2021).
- Kumar, M., Uma, M. & Perraudin, W. (2002). Predicting emerging market currency crashes, *IMF Working Paper*.
- Lau, L. J. & Yan, I. K. M. (2002). *Predicting currency crises with a nested logit model*. <http://personal.cityu.edu.hk/~efyan/WorkingPapers/ch1nographper.pdf> (Erişim tarihi: 22.10.2021).
- Marshall, D. (1998). Understanding the Asian crisis: systematic risk and coordination failure. *Economic perspectives, Federal Reserve Bank of Chicago*, 13-28.
- Mishkin, F.S. (1992). Anatomy of financial crisis. *Journal of Evolutionary Economics*, 2(2), 115-130.
- Mishkin, F.S. (2001). Financial policies and the prevention of financial crises in emerging market countries. *NBER Working Papers 8087*, National Bureau of Economic Research, Inc.

- Obstfeld, M. (1986). Rational and self-fulfilling balance-of-payments crises, *American Economic Review*, 76(1), 72-81.
- Özdemir, L. (2013). 2008 Küresel ekonomik krizin işletmeler üzerindeki etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(2), 249-265.
- Pasenti, P. & C. Tille (2000). The economics of currency crises and contagion: an introduction, *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, 6, 3–16.
- Portes, R. (1999). An analysis of financial crisis: lessons for the international financial system. *London Business School and Centre for Economic Policy Research*, 471-478.
- Reinhart, C. & Rogoff, K. (2011). The modern history of exchange rate arrangements: a reinterpretation, *NBER Working Paper 8963*.
- Sachs, J. & R. Radelet (1998). The onset of the Asian financial crises, *Mimeo, Harvard Institute for International Development*.
- Sachs, J. A. Tornell & Velasco, A. (1996), Financial crisis in emerging markets: the lessons from 1995, *NBER Working Paper*, WP/5576.
- Salant, S. & Henderson D. (1978). Market anticipation of government gold policies and the price of gold, *Journal Of Political Economy*, 86, 627-648.
- Saraçoğlu, B., Yiğidim, A., Demir, A., Duman, S. ve Açıkgöz, Ş. (2005). Finansal kriz öncü göstergeleri ve Türkiye finansal kırılganlık endeksi. *Muğla Üniversitesi İİBF ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nca hazırlanan “Para Teorisi ve Politikasında Son Gelişmeler Sempozyumu II”*, 427-460.
- Serin, V. ve Bastı E. (2001). Gelişmekte olan ülkelerde görülen finansal krizlere getirilen teorik açıklamalar ve Türkiye örneği, *Yeni Türkiye*, 2(42), 1214–1224.
- Sevim, C., Öztekin A., Bali Ö., Gümüş, S. ve Gureşen E. (2014). Developing an early warning system to predict currency crises. *European Journal of Operational Research*, 237(3), 1095-1104.
- Söyler, H. ve Kızılkaya, O. (2018). Para krizlerinin yapay zeka yöntemleri ile tahmini: Türkiye örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 649-666.
- Stiglitz, J. (2002). *Küreselleşme: büyük hayal kırıklığı*, İstanbul: Plan B.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2014). *Using multivariate statistic*. Pearson New International Edition.
- Tıraşoğlu, B.Y. (2014). Yapısal kırılmalı birim kök testleri ile OECD ülkelerinde satın alma gücü paritesi geçerliliğinin testi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 20, 68-87.
- Toksöz, G. (2009). *Kriz koşullarında toplumsal cinsiyet perspektifinden işgücü piyasaları*. Ankara: ILO.
- Tunay, K.B. (2010). Bankacılık krizlerinin erken uyarı sinyalleri: Türkiye için bir model analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 4, 9-46.
- Tunca, Z. ve G. Karabulut (2001). Küreselleşme, kriz ve Türkiye, *Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı*, 2(42), 932–938.
- Turgut, A. (2006). Türleri, nedenleri ve göstergeleriyle finansal krizler. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20(4-5), 35-46.
- Türk, A. (2020). Finansal krizlerin yapay sinir ağı modeli ile öngörülebilirliği: Türkiye için bir uygulama. *International Journal of Social, Political and Economic Research*, 7(3), 437-454.

- Türkiye İstatistik Kurumu. (t.y.). *Perakende satış hacmi endeksi*. <https://data.tuik.gov.tr/> (Erişim tarihi: 21.11.2021).
- Türkiye İstatistik Kurumu. (t.y.). *Temel göstergeler*. <https://data.tuik.gov.tr/> (Erişim tarihi: 21.11.2021)
- Uluslararası Para Fonu (1998). *GDP growth. seçili ülkeler ve konular için Rapor*. Erişim Adresi: Report for Selected Countries and Subjects (Erişim tarihi: 10.12.2021).
- Uluslararası Para Fonu (1998). *GDP seçili ülkeler ve konular için rapor*. Report for Selected Countries and Subjects (Erişim tarihi: 10.12.2021).
- Vlaar, P.J.G. (1999). Currency crisis models for emerging markets. *De Nederlandsche Bank Econometric Research and Special Studies Department*, 595.
- Yay, G. G. (2001). 1990'lı yıllardaki finansal krizler ve Türkiye krizi, *Yeni Türkiye*, 2(42), 1234-1248.
- Yay, T., Yay, G. ve Yılmaz, E. (2001). *Küreselleşme sürecinde finansal krizler ve finansal düzenlemeler*. <https://www.yumpu.com/tr/document/read/23584984/kuresellesme-surecinde-finansal-krizler-ve-finansal-duzenlemeler-ito> (Erişim tarihi: 13.09.2021).
- Yılmaz, Ö., Kızıltan, A. ve Kaya, V. (2005). İktisadi kriz kuramları, finansal küreselleşme ve para krizleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24, 77-96.
- Yılmazkuday, H. ve Akay, K. (2008). An analysis of regime shifts in the Turkish economy, *Economic Modelling*, 25.
- Yücel, F. ve Kalyoncu H. (2010). Finansal krizlerin öncü göstergeleri ve ülke ekonomilerini etkileme kanalları: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 159.
- Yüksel, S. ve Zengin, S. (2016). Leading indicators of 2008 global crisis: an analysis with logit and mars methods. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 495-518.
- Yurt, E. (2000). Finansal sektörün Asya krizi üzerindeki etkileri, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, 2, 3-41.
- Zarnowitz, V. (1985). Recent work on business cycles in historical perspective: a review of theories and evidence. *Journal of Economic Literature*, 23(2), 523-580.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

A Scale Development Study on Examining Individuals' Migration Intention and Reasons in the COVID-19 Pandemic

COVID-19 Pandemisinde Bireylerin Göç Niyeti ve Nedenlerinin İncelenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması

Doç. Dr. Mehmet YORULMAZ¹, Dr. Öğr. Üyesi Burhanettin UYSAL², Doç. Dr. Mustafa DEMİRKIRAN³

Abstract

In this study, it was aimed to develop a scale by determining the reasons for the migration intentions of individuals concerning the COVID-19 pandemic and to bring this scale to the literature. The research is in the type of quantitative research, a two-stage data collection method was used to achieve the purpose of the research. In the first stage, there are basic data collection stage statements, including demographic characteristics and two-option (yes-no) statements. The questionnaire created in the second stage comprises 10 questions created on the investigation of the reasons for the Intention of Migration Related to the COVID-19 Process. SPSS 22.0 program was used for the analysis. In the factor analysis, the KMO value was found to be 0.935 and the Cronbach's alpha coefficient to be 0.937. In this analysis was used items greater than 0.50 and Eigenvalue above of 1 for factor loads using the principal component with the varimax, Extraction method, as the rotation method. As a result of factor analysis, it was observed that the scale consisting of 10 items combined into one factor. As a result of the study, a scale of migration adaptation was developed; Since there is no other similar scale in the literature, the scale is a reference for studies to be carried out on epidemics and related migration.

Keywords: Migration, COVID-19, migration behavior, scale development, social structure, society, intention.

Paper Type: Research

Öz

Bu çalışmada, COVID-19 pandemisi ile ilişkili olarak bireylerin göç niyetlerinin nedenlerinin belirlenerek bir ölçek geliştirmek ve literatüre kazandırmak amaçlanmıştır. Araştırma nicel araştırma türünde olup, araştırmanın amacını gerçekleştirmek üzere iki aşamalı bir veri toplama yöntemi kullanılacaktır. İlk aşamada demografik özellikler ve iki seçenekli (evet-hayır) ifadelerinin yer aldığı temel veri toplama aşaması ifadeleri yer almaktadır. İkinci aşamada oluşturulan anket ise, COVID-19 Süreci İle İlişkili Göç Niyeti Nedenlerinin araştırılması üzerine oluşturulmuş 10 sorudan oluşmaktadır. İfadeler 5'li Likert tipinde olup "kesinlikle katılıyorum", "katılıyorum", "kararsızım", "katılmıyorum" ve kesinlikle katılmıyorum" şeklinde oluşturulmuştur. Analiz için SPSS 22.0 programı kullanıldı. Yapılan faktör analizinde KMO değeri 0.935 Cronbach's alfa, 0.937 olarak iyiydi. Bu analizde döndürme yöntemi olarak varimax ile temel bileşen olan Çıkarma yöntemi kullanılarak faktör yükleri için 0,50'den büyük ve Özdeğer 1'den büyük maddeler kullanılmıştır. Faktör analizi sonucunda 10 maddeden oluşan ölçeğin tek faktörde toplandığı görülmüştür. Çalışma sonucunda göç uyumuna ilişkin bir ölçek geliştirilmiş olup literatür de buna benzer başka bir ölçeğin olmaması sebebiyle salgınlar ve buna bağlı göç durumu ile ilgili yürütülecek çalışmalar için referans teşkil edecek niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, COVID-19, göç davranışı, ölçek geliştirme, sosyal yapı, toplum, niyet.

¹Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, mtyorulmaz@hotmail.com

²Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, burhaneddin.uyosal@gmail.com

³Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta Meslek Yüksekokulu, mustafademirkiran@isparta.edu.tr

Atf için (to cite): Yorulmaz, M., Uysal, B. ve Demirkiran, M. (2023). A scale development study on examining individuals' migration intention and reasons in the COVID-19 pandemic. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 674-683.

Makale Türü: Araştırma

Introduction

Although migration is as old as human history; it can also be defined as the collective and compulsory displacement of people from areas where lifestyle is difficult to areas that are easier and more liveable. To get rid of negative situations that endanger their lives, people are in the behavior of relocating to areas where they think they will be safe or that they can maintain their lives in better conditions. The best example of this situation in the recent period can be given as the movements of Syrian refugees to migrate to various countries, especially Türkiye, by escaping the civil war in their country. This migration movement is because of the war, conflict, and turmoil in the country where these people live. Every negative situation that will endanger people's lives and originate from the geography they live in brings the phenomenon of migration to the minds of these people. One of these negative situations is pandemic diseases that can affect the entire world and scare all humanity. After the 1918 Spanish Flu, the most important of the emerging pandemics was the COVID-19 pandemic, which affected the entire world. The COVID-19 pandemic, which broke out at the end of 2019 and emerged in the Wuhan Province of China and spread all over the world, has changed the lifestyle of humanity. The COVID-19 pandemic has pushed humanity into great uncertainty and chaos. It is more difficult to think healthy and make the right decision in a chaotic environment than in normal conditions. Especially the new variants (Omicron variant), which have emerged recently, give rise to the prediction that these uncertainties will remain on the agenda for a long time and that they will cause necessary changes in the lifestyles of the society. E.g.; Social distance, hygiene, mass movements, use of protective equipment, increased consumption of supplementary food, visits, accommodation restrictions, lockdown, and intentions to migrate from crowded living areas to rural areas are some of the important changes that have occurred.

1. Conceptual Framework

A virus is an infecting agent that has no potential to replicate if it has not entered a living cell. COVID-19 is an infectious disease caused by a newly discovered coronavirus (WHO, 2020). Shortly after it emerged in China, COVID-19, which affected many countries because of its rapid contagion feature and was declared a pandemic by the World Health Organization (WHO) on March 11, 2020, has been met with different reactions in different countries since that date. COVID-19 disease, which emerged as a severe respiratory disease, spread to over 100 countries in a short time and gained a pandemic feature. Although it is known that the containment measures taken in China reduced the epidemic rate by 90%, the epidemic showed a strong spread, especially in Italy, and then affected all countries (Remuzzi and Remuzzi, 2020, p.1225). The COVID-19 pandemic is still spreading to new regions around the world. Against this situation, health professionals continue to work tirelessly to develop and implement effective strategies, especially in the treatment of patients, organizational management, and public health measures. Societies now have to think beyond the epidemic of a redesigned and improved health system, not just the "new normal" (Lourenço, 2020, p.280). To delay and prevent the spread of Covid-19, governments have aimed to protect their citizens from the epidemic of interventions such as social quarantine and social distance (Balasa, 2020, p.2). Health professionals have emphasized that quarantine in infected diseases is an important social measure in terms of epidemiology (Balasa, 2020, p.3).

Scientists do not yet have obvious information about the behavior, transmission rate, and full extent of the virus. This situation makes it difficult for people to plan for the future. Because of the pandemic, economic uncertainty emerges as a worrying situation for companies and employees. For a foreseeable future, this problem, unfortunately, a human tragedy, must be eliminated (Segal and Gerstel, 2020). The uncertainties brought by the pandemic in human life have pushed individuals to show different behaviors. The most important of these behaviors is people's intention to migrate. Migration mentioned here is as internal migration and covers the

movement of people from crowded environments to less crowded environments. In regions with high populations, it is more difficult for people to access health services because of the supply demand issue (Adela, 2020, p. 1-4). Using restrictions aimed at preventing intense human movements with COVID-19 has caused people to experience significant problems in their workplaces and even to be dismissed (Yorulmaz et al., 2021, p.162).

Conceptually, migration is defined, migration is one of the important factors that damage the bond between people and places. Individuals and communities leave the place they are in for various reasons and go to another place. (Ekici and Tuncel, 2015, p. 10) Natural events, disasters, wars, and famine were the most important reasons for the migration phenomenon that existed in the ancient times of humanity. Today, however; economic, political, social, and cultural reasons are the main reasons for migration (Oral and Çetinkaya, 2017, p.3). While migrations are divided into two as internal migration and external migration according to physical dimensions; According to the intention, they are evaluated in two categories as compulsory and non-compulsory migrations. Internal migration is defined as the movement of interregional displacement within the borders of the country (TUIK, 2020). According to the "Migration Theories" in the literature, migrations are examined in three categories. First, macro-level migration theory; is migration that compels people to leave no choice. Second, in the meso-level theory, common and social ties have come to the fore. Finally, according to the micro-level theory, which was first put forward by Lee (1966); The view that individuality is at the forefront and that personal preferences and intentions cause migration has come to the fore (Faist, 2000, p.120; Hagen-Zanger, 2008). In particular, it has been observed that the epidemic has economic, social and political effects on society. Social policies to be followed by the state are of vital importance in reducing the economic and psycho-social problems of the society (Ataman et al., 2021, p.236).

In the changing century, there have been many situations affecting people's preferences. One of them is the COVID-19 pandemic, which emerged in 2019 and terrified humanity. In this study, it was aimed to investigate the displacement intentions caused by the pandemic to create more comfortable living conditions. Although the factor causing migration is macro-dimensional, the sampled society was investigated in terms of individual preferences and intentions. The dense human population hinders the accessibility of health services. In addition, because of public health practices, curfews (lockdown) are applied more strictly in largely populated cities. Because of these situations, people intend to migrate to destinations where they can access health services more easily and which are economically cheaper. In this study, the migration intentions of people were investigated through micro-level migration theory. Although safety and perceived threats to health are the most important reasons forcing people to migrate (Esses et al., 2017, p.380), it is thought that people's intention to migrate in terms of their health may be more than all other effects.

2. Method

2.1. Design of the Study

Quantitative data design was used in the research. In this context, a scale was developed by the researchers.

2.2. Population and Sample of the Study

The universe of the study is composed of people those who included in the population of metropolitan municipality in Türkiye, who are 15 and older. According to the Turkish Statistical Institute (2019), there are 63.9 million people in the specified age range. Since the legislation (Turkish Labor Law No. 4857, Regulation on the Principles and Procedures for the Employment of Children and Young Persons) defines the 15-18 age group as a young worker, the lower age limit of the sampling was determined to be 15. Since the universe contains many people, it is impossible to reach the entire universe due to reasons such as cost and time limit, so

it was preferred to choose a sample from the universe. When analyzed the literature, it is seen that a sample of 384 people represents a population between 1.000.000-100.000.000 people with a %95 confidence interval and % 5 error margin (Yazıcıoğlu and Erdoğan, 2004, p.75). Those involved in the study are people who are considering immigration. Therefore, people who did not intend to migrate were not included in the study.

In the literature, it is stated that a sample size between 100 and 200 is sufficient, especially when the factors are strong and prominent and the number of variables is not too large (Büyüköztürk, 2002, p.480). If there are strong, reliable relationships and few significant factors, the sample size is determined as 50, provided that it is more than the number of variables (Tabachnick & Fideli, 2001). Kline (1994) states that a sample of 200 will usually be sufficient to extract reliable factors, this number can be reduced to 100 in cases where the factor structure is clear and few, but it would be useful to work with a larger sample for better results.

Since the scales adapted in the pre-study were used in the original study without changing them, all analyzes were performed on 707 participants, using data from the participants of both studies, so that analyzes were based on a larger sample.

2.3. Data Collection Tools

To collect data related to the research, the survey method was preferred. In this context a migration scale, which consists of 10 items, was developed by the researchers. The questionnaire used for the research comprises two parts. In the first part, there are five questions to determine the participants' personal and socio-demographic characteristics. In the second part of the survey, The COVID-19 Migration Intention Scale (COVID-19 MIS), which consisted of 13 items after literature review, was sent to three academicians and two experts who were experts in the field before the final form was given, and after some statements were removed and some statements were corrected, the scale became final that created 10 general items about the COVID-19 MIS and prepared in a 5-point Likert type (1 = Never agree, 5 = I totally agree). The highest score that got on the scale is 50 and the lowest is 10. The data collection tool created was delivered to the participants using the online survey method and filled in by the participants. The total number of participants surveyed is 752. For this research, permission was obtained from the ethics committee of the Faculty of Health Sciences of Selcuk University (Date: 24/06/2020-Decision Number:2020/639).

3. Results

Before starting data analysis, lost data was checked on the data set. Since the questionnaire was conducted online, it was observed that there was no missing data in the scale by arranging the questions. Afterwards, Mahalanobis method was preferred to determine the extreme values of the data (McLachlan, 1999, p.22; Field, 2009, p.75). Accordingly, 45 questionnaires were excluded from the study and analyses were done with 707 data. Subsequently, the scale's validity and reliability analysis were done. SPSS 22.0 program were used in the analysis of data.

Table 1. Findings related to socio-demographic characteristics of the participants (n=707)

Age Range	n	%	Place of Residence	n	%
18-25	193	27.3	District Center	165	23.3
26-35	228	32.2	Provincial Center	486	68.7
26-45	163	23.1	Village-Town	56	7.9
46-65	123	17.4	Employment Status	n	%
Gender	n	%	Public Sector	426	60.3
Male	347	50.9	Private Sector	108	15.3
Female	360	49.1	Unemployed, Not Working	173	24.5
Marital Status	n	%	Total	707	%100
Married	402	56.9			
Single	305	43.1			

Table 1 presents the findings regarding the socio-demographic characteristics of the participants. Accordingly, the majority of the participants (59.5%) are in the 18 to 35 age range. The proportion of female participants (49.1%) is nearly equal to the proportion of male participants (50.9%). The participation of marrieds (56.9%) is considerably higher than singles people (43.1%). The highest participation in terms of place of residence is of those provincial centers (68.7%). The ratio of employment status is very high in the public sector, according to the others.

3.1. Pre-Test of the Migration Scale

A pre-test application was carried out in order to test the prepared questionnaire's compatibility with the public. In this context, the findings obtained as a result of the trial application performed on 50 participants are shown in the table below.

Table 2. Pre-test reliability and validity statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	.735
.721	.730	10	Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square 5434,060
				df 45
				Sig. .000

According to the result, when each item was deleted, the Cronbach alpha values were examined, and no item was deleted from the questionnaire because there were items that would not change the reliability of the scale. On the other hand, the Cronbach alpha value of the pre-test was found to be at a good level of 0.721. KMO value was found to be at a good level of 0.735 (Table 2).

Table 3. Reliability and normality analysis

Cronbach's Alpha	Reliability Statistics		Normality Analysis (Shapiro Wilk)		
	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items	Statistic	df	Significance value
.937	.938	10	.931	707	.000
Item Statistics (N=707)					
Items	M	SD	Cronbach's Alpha if Item Deleted		
1. With the COVID-19 process, I am thinking of migrating to another city due to the lack of healthcare services where I live.	4.13	.876	.936		
2. I am thinking of migrating to another city due to the high rate of spread of the COVID-19 pandemic in metropolitan cities.	3.79	1.127	.935		
3. I am considering migrating to another city as I understand the importance of a healthy lifestyle with the COVID-19 process.	3.83	1.092	.930		
4. I am thinking of immigrating to another city as I started experiencing psychological problems with the COVID-19 process.	4.08	.947	.929		
5. I am thinking of migrating to another city as I have started to experience financial difficulties with the COVID-19 process.	4.11	.953	.927		
6. With the COVID-19 process, I am thinking of migrating to another city due to the high cost of living in metropolitan areas.	3.91	1.081	.926		
7. I am thinking of immigrating to another city as I started to worry about unemployment with the COVID-19 process.	4.06	.997	.929		
8. I am thinking of immigrating to another city, as I have security concerns with the COVID-19 process.	4.11	.934	.928		
9. With the COVID-19 process, I am thinking of immigrating to another city due to the inadequacy of social facilities where I live.	4.00	1.024	.929		
10. I am thinking of immigrating to another city due to the curfews introduced in metropolitan cities with the COVID-19 process.	4.12	.959	.933		

In order to test the reliability of the scale, Alpha coefficient was used as a model. Alpha (α) coefficient was found to be a very high value of .937 for the scale. On the other hand, in the analysis conducted for the items in the scale, the highest average is the item which is "With the COVID-19 process, I am thinking of migrating to another city due to the lack of healthcare services where I live." with 4.13. The standard deviation of this item (.876) is also the lowest (Table 3).

3.2. Validity Analysis

KMO (Kaiser Mayer Olkin) to test the adequacy of the sample size to determine the suitability of the scale for factor analysis; Bartlett's test of sphericity was used to measure whether the data derived from multivariate normal distribution (Table 4).

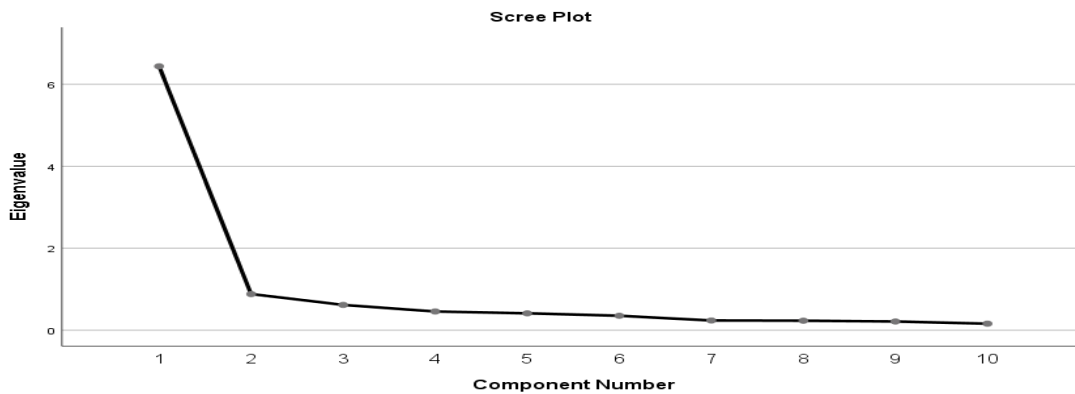
Table 4. KMO ve Bartlett's test for validity analysis

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.935
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	5434,060
	Df	45
	Sig.	.000

3.3. Factor Analysis

Principal components analysis (PCA) and factor analysis (FA) are used to test the factors under which the items in the scale combine by forming sub-sets independently from each other (14).

Figure 1. Scree plot chart for scale

The Scree plot used in factor analysis contributes significantly to the stable formation of factors. Looking at the values in Figure 1, only the Eigenvalue of the first dimension is greater than 1. According to this information, the scale consists of one dimension.

Table 5. Total variance explained

Item Number	Eigenvalue			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	6.438	64.384	64.384	6.438	64.384	64.384
2	.882	8.819	73.203			
3	.617	6.171	79.374			
4	.457	4.567	83.941			
5	.412	4.118	88.059			
6	.353	3.528	91.587			
7	.237	2.371	93.957			
8	.232	2.319	96.277			
9	.213	2.128	98.405			
10	.160	1.595	100.000			

Extraction method: Principal Component Analysis.

Firstly, the scale was applied as web-based on 27.06.2020 and validity and reliability analysis were made with the data obtained after about 12 hours. Accordingly, the Cronbach's alpha value of the scale was 0.721; KMO value 0.935, $p < .000$; df 45 and Bartlett sphericity test were found to be 5434.060 and the questionnaire was ended on 29.03.2020 due to the validity and reliability analysis results being acceptable (Table 5).

Table 6. Results of the exploratory factor analysis (EFA)

Items	Rotated Component Matrix		
	After Number	Before Number	Item Loads
With the COVID-19 process, I am thinking of migrating to another city due to the high cost of living in metropolitan areas.	1	6	.867
I am thinking of migrating to another city as I have started to experience financial difficulties with the COVID-19 process.	2	5	.860
I am thinking of immigrating to another city, as I have security concerns with the COVID-19 process.	3	8	.856
With the COVID-19 process, I am thinking of immigrating to another city due to the inadequacy of social facilities where I live.	4	9	.830
I am thinking of immigrating to another city as I started to worry about unemployment with the COVID-19 process.	5	7	.830
I am thinking of immigrating to another city as I started experiencing psychological problems with the COVID-19 process.	6	4	.818
I am considering migrating to another city as I understand the importance of a healthy lifestyle with the COVID-19 process.	7	3	.803
I am thinking of immigrating to another city due to the curfews introduced in metropolitan cities with the COVID-19 process.	8	10	.744
I am thinking of migrating to another city due to the high rate of spread of the COVID-19 pandemic in metropolitan cities.	9	2	.717
With the COVID-19 process, I am thinking of migrating to another city due to the lack of healthcare services where I live.	10	1	.675

The construct validity of the scale was analyzed according to exploratory factor (EFA) and scree plot values (Figure 1) with data obtained from 707 samples. In this analysis was used items greater than 0.50 and Eigenvalue above of 1 for factor loads using the principal component with the varimax, Extraction method, as the rotation method. As a result of factor analysis, it was observed that the scale consisting of 10 items combined in one factor (Table 6). As shown in Table 6, factor loads for the items vary between 0.675 and 0.867 and consist of one factor and 10 items. No items were not removed from the scale after factor analysis.

The value of factor load was taken as 0.50 for factor analysis. The scale was determined to be very good with a KMO value of 0.935 and explaining 64.384% of the total variance. Cronbach's Alpha (α) coefficient, which determines the level of reliability, was found to be very good with 0.937, and according to these results, it is seen that the scale has an adequate level of reliability. The highest score that can be taken obtained from the scale is 50, and the lowest score is 10. Calculations for the mean were made according to the total score of the scale.

Discussion

For this developed scale, the existence of similar studies in the literature was reviewed. As a result of the scans, we found no scientific study on the Intention to Migration Associated with the Covid-19 Process. Researching people's epidemic-induced displacement intentions to create more comfortable living conditions will be a guide for knowing individual behaviors for such large extraordinary epidemics that may occur in the future. Although the factors that cause migration are in the macro-dimension, the research was evaluated on the sampled society to reveal individual preferences and intentions.

We used the alpha coefficient as a model to test the reliability of the scale. Alpha (α) coefficient for the scale was got as a very high value of 0.94. In this developed scale, 5 scientists who are experts in their fields were consulted in terms of the content validity of the statements. Based on the feedback, a 10-item draft scale was created by considering the corrections and improvements suggested by the scientists.

Before the general application of the scale, the researchers made a pilot application (pre-test). As part of the pre-test, a questionnaire applied to 50 participants using the online method. According to the findings got as a result of the trial test, some statements were deleted and Cronbach's alpha values were examined, and as a result, we removed no statements from the questionnaire as it did not affect the reliability of the scale. The Cronbach's Alpha value of the pre-test was found to be at a good level at a rate of 0.72. In the last case, reliability and validity analyses were made on the draft scale, which was rearranged for 10 items. The alpha coefficient was used as a model for the analyses. The alpha (α) coefficient was very high at the level of 0.935 for the scale. The highest average (4.13) in the analysis for the items on the scale was the expression "I am thinking of immigrating to another city because of the lack of healthcare services I have experienced with the COVID-19 process". Exploratory factor analysis test was performed for the construct validity of the whole scale. Construct validity refers to compatibility of the scale, which measures a subject with the relevant subject, how compatible the theory and practice are. Factor analysis and KMO and Bartlett sphericity tests were used to measure construct validity in our study. KMO is used to measure the adequacy of sample size in factor analysis, and Bartlett's test is used to measure the state of a sufficient relationship between variables.

The KMO value can vary between "0" and "1". A better factor analysis result is got as the value moves away from 0. It is accepted that the KMO value is higher than 0.80. In the other test, Bartlett's sphericity test, the "p" value is lower than 0.05 shows the existence of a sufficient level of relationship between the variables for factor analysis.

In the scale, it was observed that the expressions with an Eigenvalue greater than 1 were collected in the same dimension. While an item's factor load value of 0.45 or higher in the scales may be an excellent result, reducing the load value to 0.30 is an acceptable result.

Within the study, a scale with high validity and reliability was developed by the researchers to examine the Intention and Reasons for Migration Associated with the Covid-19 Process. According to the results got, it has been proven by the test results that the scale is suitable for determining the Intention and Reasons for Migration Associated with the Covid-19 Process. This scale, which was developed by the researchers, is extremely important for finding the Intention and Reasons for Migration Associated with the Covid-19 Process, and it is thought to contribute to the literature. In addition, this scale will serve as a reference for studies to be carried out on epidemics and related migration, since there is no other scale like this in the literature.

References

- Adela, P. B. (2020). COVID –19 on Lockdown, Social Distancing and Flattening the Curve –A Review. *EBMR, European Journal of Business and Management Research* Vol. 5, No: 3.
- Ataman K, Bozkurt V, Göka E, İlhan MN, Yıldırım N, Çiftçi E, Liman U ve Vuran B. (2021) COVID-19 küresel salgınının toplumsal etkileri. *Türk Hij Den Biyol Derg*, 78(3), 235–248. <https://dx.doi.org/10.5505/TurkHijyen.2021.83357>.
- Balasa, A. P. (2020). Covid –19 on lockdown, social distancing and flattening the curve -a review. *EBMR, European Journal of Business and Management Research*. 5(3), 1-4. <https://doi.org/10.24018%2Ffejbm.2020.5.3.316>.

- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. Ankara.
- Cattell, R.B. (1996). The scree test for the number of factors. *Multivariate Behavioral Research*. 1(2), 245-276. DOI: 10.1207/s15327906mbr0102_10.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ekici, S. & Tuncel, G. (2016). Göç ve İnsan . Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi , 5 (1) , 9-22 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/birtop/issue/29486/316342>
- Esses, V.M, Wright, J.D, Thomson, C. & Hamilton, L.K. (2017). Immigration. Moghaddam, F.M (Ed). *The SAGE Encyclopedia of Political Behavior içinde (ss.380-383)*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Online ISBN: 9781483391144.
- Faist T. (2000). *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Clarendon Press.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using Spss (and sex and drugs and rock 'n' roll)*, Third Edition. New Delhi: SAGE Publications Ltd.
- Hagen-Zanker J. (2008). Why Do People Migrate? A Review of the Theoretical Literature. Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/28197/> MPRA Paper No. 28197.
- Karakoç, F.Y. ve Dönmez, L. (2014). Basic principles of scale development. *Tıp Eğitimi Dünyası*. 13(40), 39–49. <https://doi.org/10.25282/ted.228738>.
- Kline, P. (1994). *An Easy Guide To Factor Analysis*:. New York: Routledge.
- Lee, E. (1966). A theory of migration. *Demography*. 3(1), 47-57. <https://doi.org/10.2307/2060063>.
- Lourenço, A. (2020). Editorial. *Health Management.org The Journal*. 20(4), 280.
- McLachlan, G.J. (1999). Mahalanobis Distance. *Resonance*. 4(6), 20–26. <https://doi.org/10.1007/BF02834632>
- Oral, B ve Çetinkaya, F. (2017). Sosyolojik bir olgu olarak göç, tanımı, nedenleri ve göç kuramları. *Türkiye Klinikleri J Public Health-Special Topics*. 3(1), 1-8.
- Remuzzi, A. & Remuzzi, G. (2020). Covid-19 and Italy: what next?. *The Lancet*. 395(11), 1225-1228. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30627-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30627-9).
- Segal, S. & Gerstel, G. (2020). *The Global Economic Impacts of COVID-19*. <https://www.csis.org/analysis/global-economic-impacts-covid-19>. (Erişim Tarihi:31.12.2021).
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Sixth edition, New Jersey: Pearson Education.
- Tezbaşaran, A.A. (1996). *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu*. Ankara: TPD Yayınları.
- Turkish Statistical Institute. (2020). <https://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi:31.12.2021).
- WHO. (2020). *Coronavirus*. https://www.who.int/healthtopics/coronavirus#tab=tab_1. (Erişim Tarihi:31.12.2021)
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. (SPSS Applied Scientific Research Methods)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yorulmaz, M., Kırac, R. ve Aydoğdu, A. (2021). Covid-19'a karşı alınan ekonomik önlemlerin büyüklüklerinin değerlendirilmesi: Amerika, Almanya, İngiltere, İtalya ve Türkiye örneği. *International Anatolia Academic Online Journal Health Sciences*. 7(1): 161-175.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu

Tarih: 24/06/2020

No: 2020/639

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %34
2. yazar katkı oranı : %33
3. yazar katkı oranı : %33

Kripto Para Kullanma Niyeti Belirleyicilerinin UTAUT Modeli Çerçevesinde İncelenmesi*

Examining the Determinants of Intention to Use Cryptocurrency in the Framework of the UTAUT Model

Prof. Dr. Tülay YENİÇERİ¹, Alper BÖCEK²

Öz

Bu çalışmada, blokzincir teknolojisine dayanan kripto paraların kullanım niyetini etkileyen faktörlerin, Teknolojinin Kabul ve Kullanımı Birleştirilmiş Teorisi çerçevesinde incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma verileri anket aracılığı ile toplanmıştır. Bandırma ilçesinde görev yapan bankacılar çalışmanın ana kütlesini oluşturmaktadır. Evren büyüklüğü 230 kişi, örneklem büyüklüğü 145 kişidir. Veri analizinde SPSS Versiyon-21 yazılımı kullanılmıştır. Çoklu korelasyon analizi, kripto para kullanma niyetiyle negatif ve anlamsız ilişkiye sahip faktörü algılanan risk şeklinde, pozitif ve anlamlı ilişkiye sahip faktörleri ise performans beklentisi, çaba beklentisi, sosyal etki ve kolaylaştırıcı koşullar şeklinde tespit etmiştir. Performans beklentisi ve çaba beklentisi faktörlerinin, kripto para kullanma niyetini pozitif ve anlamlı biçimde etkilediği yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kullanım niyeti, kripto para, blokzincir teknolojisi, UTAUT, teknolojinin kabul ve kullanımı birleştirilmiş teorisi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of this study is to analyze the factors affecting the intention to use cryptocurrencies based on blockchain technology, within the framework of the Unified Theory of Technology Acceptance and Use. The study data were collected through a questionnaire. Bankers working in Bandırma constitute the main body of the study. The population size is 230 people and the sample size is 145 people. SPSS Version-21 software was used for data analysis. The multiple correlation analysis showed that the factor with a negative and insignificant relationship with the intention to use cryptocurrency was perceived risk, and the factors with a positive and significant relationship were performance expectancy, effort expectancy, social influence, and facilitating conditions. As a result of the multiple regression analysis, it was determined that the performance expectancy and effort expectancy factors positively and significantly affect the intention to use cryptocurrencies.

Keywords: Intention to use, cryptocurrency, blockchain technology, UTAUT, unified theory of acceptance and use of technology

Paper Type: Research

Giriş

2008 yılından itibaren insan hayatına girmeye başlayan blokzincir teknolojisi tabanlı kripto paralar, kişiler tarafından gördüğü benimseme ile piyasa değeri 01.01.2022 itibarıyla, 2,188 Trilyon USD'ye ulaşmış teknolojik bir üründür. Kişilerin güven artışına paralel olarak, kripto paraların gündelik yaşamdaki kullanımı her geçen gün artmaktadır. Hali hazırda kripto

*Bu makale, doktora ders dönemi Tüketici Davranışı dersine dair hazırlanan dönem ödevine dayalı olarak hazırlanmıştır.

¹Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, tyeniceri@bandirma.edu.tr

²Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, alperbocek@gmail.com

Atf için (to cite): Yeniçeri, T. ve Böcek, A. (2023). Kripto para kullanma niyeti belirleyicilerinin UTAUT modeli çerçevesinde incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 684-699.

paraların ülkeler nezdinde net bir uygulama çerçevesinin olmamasına rağmen, blokzincir teknolojisine karşı olumluluk tavrı ve kripto paraya karşı ise olumsuzluk tavrı göstermek ülkelerin genel politikası şeklindedir. Fakat bu süreçte destek boyutunu bir adım ileriye taşıyan ülke örneği de söz konusudur. Bu bağlamda Bitcoin kripto parasının El Salvador tarafından tanınması, gelecekte diğer ülkeleri de etkileme potansiyeli oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, blokzincir teknolojisine dayanan kripto paraların kullanım niyetini etkileyen faktörlerin, Teknolojinin Kabul ve Kullanımı Birleştirilmiş Teorisi (UTAUT) çerçevesinde belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde blokzincir teknolojisi, kripto para, çalışmanın dayandırıldığı UTAUT teorisi ve literatür incelemesi bağlamında UTAUT modeli araştırma değişkenlerini kullanan kripto para konulu geçmiş araştırmalar ele alınmıştır. İkinci bölümde ise metodoloji, analizler ve bulgular ifade edilmiştir.

Yapılan literatür incelemesinde, kripto para teknolojisinin benimsenmesinde UTAUT modelini kullanan çalışmaların şu anda sınırlı oluşu bu araştırmanın çalışılma gerekçesini oluşturmaktadır. Finansal okuryazarlığı yüksek bir kitle olan bankacılar baz alınarak yapılan bu çalışma ile literatüre katkı sağlanması öngörülmektedir. Çalışma sonuçlarına göre risk algısı değişkeni, kripto para kullanım niyetiyle istatistiksel olarak anlamsız olmakla beraber negatif ilişkilidir. Diğer değişkenler ise kripto para kullanım niyetiyle pozitif ve anlamlı ilişkilidir. Yine kripto para kullanma niyetini istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkileyen faktörlerin performans beklentisi ve çaba beklentisi olduğu çalışma kapsamında ortaya konulmuştur. Söz konusu değişkenlerin etki yönü ise pozitifdir. Bu bağlamda kişilerin, blokzincir teknolojisi tabanlı kripto paranın kullanma niyeti üzerinde hangi faktörlerin belirleyici olacağı sorusuna cevap aramak bu araştırmanın önemini arttırmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve ve Literatür İncelemesi

1.1. Blokzincir Teknolojisi

Blokzincir, doğrulamaya yönelik olarak şifreleme metotlarıyla korunan özerk bloklara dair işlem kayıtlarının, kayıtlar zinciri şeklinde birbirine bağlandığı bir yapı olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda, dağıtık defter teknolojisi şeklinde de yapının adlandırılması mümkündür (Karademir ve Kuş, 2020, s. 44; Seçilmiş ve Kızıldaş, 2020, s. 48).

Blokzincir teknolojisine ilişkin temel kavramları ifade etmek gerekirse; Zincirin temel parçası olarak **Block**, işlemin başladığı ilk blok olarak **Genesis Block**, blokları bağlayan form olarak **Chain**, kullanıcılara açık şekilde blok işlemlerinin kaydedildiği defter olarak **Ledger**, blok bilgilerine dair şifreleme algoritması ve bu anlamda güvenlik kodu olarak **Hash**, sistem kullanıcıları olarak **Node**, sanal cüzdan olarak **Wallet**, veri madenciliği olarak **Mining**, güvenlik kodunun değiştirilmesine dair ikinci güvenlik kalkanı olarak **PoW**, hash'ların birbirine ağaç gibi bağlandığı ana yapı olarak **Merkle Tree**, blok bilgilerinin değiştirilememesi olarak **Immutability** ve transfere konu olan kripto paranın mükerrer işlem görmemesine dair sistem olarak **RPoW** şeklinde bir çerçeve çizilebilmektedir (Şahin, 2019, s. 174).

Blokzincir teknolojisi üç evrede şekillenmektedir. Birinci evre transfer ve ödeme uygulamalarını, ikinci evre ek olarak akıllı sözleşme uygulamalarını, üçüncü evre ise ek olarak blokzincir teknolojisinin finansın ötesindeki alanlara dair patent ve telif uygulamalarını içermektedir (Gökpinar, 2021, s. 228-229).

Blokzincir, merkezi olmama boyutuyla aracısız işlem olanağı sağlayan ve kripto para-akıllı sözleşme-akıllı sahiplik boyutlarına sahip bir teknolojidir. Dijital imzalar yoluyla kişiye güçlü mülkiyet olanağı sağlanması, veri transferinin gücünü ve etkinliğini arttırmaktadır. Alıcı ve gönderici tarafından oluşturulan genel anahtar ve özel anahtar dijital imzayı oluşturmakta ve transferler bu anahtarlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Transfer işlemi sürecini ifade etmek gerekirse; Gönderici, özel anahtarıyla alıcının genel anahtarına bağlanmakta ve alıcı da verinin kendisine ulaştığını gördüğünde, özel anahtarıyla alıcının genel anahtarına bağlanarak imzasını doğrulamaktadır. Böylece ağdaki tüm kullanıcılara açık şekilde bir blok oluşmuş olmaktadır.

İşlem geçerliliği onaylandığında ise zincire eklenme gerçekleşmektedir (Sümer, 2021, s. 195). Akıllı sözleşmeler ise tarafların benimsediği kuralları kapsayan protokolleri içeren, dijital bakımdan sıralı taahhütler bütünü şeklinde ifade edilmektedir. Tarafların dijital imzasının ardından şifrelenmiş sözleşme ağa yüklenmektedir (Çekin, 2019, s. 322; Ünal ve Uluyol, 2020, s. 170).

Blokszincir teknolojisi, ağ kullanıcılarına verdiği sınırlı ve açık erişimle uzlaşma mekanizmasını temel almaktadır. Bu mekanizmada bir kaydın sisteme eklenmesi için olmazsa olmaz koşul, kullanıcıların geçerlilik ve doğruluk bakımından eş fikre sahip olmaları ve bunun ağa yansımalarıdır. Blokszincir ortamında kurallanan her yeni kayıt, Node'lerin salt çoğunluğu tarafından zaman ve gerekli bilgiler yönünden onaylandığında zincire eklenmektedir. Uzlaşma mekanizması süresi, örneğin Bitcoin kripto para blokszincir yapısı için 10 dakika şeklinde belirlenmiştir. Böylece her blok kendi kurallarını oluşturmaktadır (Sümer, 2021, s. 194-195).

Blokszincir teknolojisi için gerçekleştirilen işlemlerin otorite varlığı olmaksızın doğruluğunun onaylanması ve işlemin asla değiştirilmemesinin sağlanması temel amaçtır. Bütün blokların birbirine bağlantılı olması ve bir işlemin onayının geçmiş blokların değiştirilmemiş olması şartına bağlılığı manipülasyonun önüne geçmektedir (Gümüş ve Erkuş, 2019, s. 45; Çekin, 2019, s. 321). Sistemde varlıkların ve kullanıcıların tanımlanması şifreleme karmaları yoluyla sağlanmaktadır. Bu durum kullanıcı gizliliğini getirmektedir (Sümer, 2021, s. 195).

Hash ve PoW güvenlik kalkanlarıyla dış tehditlerin bertaraf edilebilmesi, zincire katılacak işlemde Node'lerin eş fikrine ihtiyaç duyulması blokszincir teknolojisinin üstün yönleridir (Şahin, 2019, s. 173). Açık kodlamaya dayalı teknoloji, sistem sahipliğini genele yaymaktadır ve merkeziyetsiz ortamdaki bağımsız bilgisayarların tümünde saklama yapılması da direnci arttırmaktadır (Uğur ve Demir, 2020, s. 212-213).

İfade edilen olumlu yönleri dışında, blokszincir teknolojisinin şu andaki olumsuz yönleri de ifade edilmelidir. Buna göre teknolojinin finansal alandaki kullanımında uzlaşma mekanizması süresinin uzunluğu, kısıtlayıcı rol oynama potansiyeline sahiptir. Veri saklamanın bağımsız bilgisayarlarda yapılması olumlu olsa da örneğin az Node'lu bir yapıda sunucuların %51'inin ele geçirilmesi halinde önemli güvenlik zaafları ortaya çıkabilmektedir. Yine bilgi saklama ve enerji sarfiyatı konuları da problemlerle sahalar arasındadır. Yapının kişisel anahtarlarla yürütülmesi, anahtarın herhangi bir nedenle kullanılamaması halinde veriye ulaşamama ve bir otorite veya aracı olmadığı için de düzeltici faaliyetin yapılamaması sonucunu yaratmaktadır. Kullanıcı kimliğinin açık olmaması da yasadışı faaliyetler için kolaylaştırıcı niteliktedir (Sümer, 2021, s. 195-196).

1.2. Kripto Para

Kripto para anonim olmayı öne çıkaran, merkezi bir otorite tarafından yönetilmeyen ve bu bağlamda devletlerin para politikası ve mali politikası üzerindeki gücüne tehdit oluşturan, blokszincir teknolojisi tabanlı yeni nesil paradır. Kripto para, devlet gücüne dayalı olmadığından itibari para statüsünde değildir. Altın, gümüş vb. kıymetli bir varlığa dayanma veya böyle bir varlıkla olan ilişkisinden doğma durumu da söz konusu değildir. Yine bir ülkenin para birimine dayalı dijital para statüsünden de söz edilememektedir (Söilen ve Benhayoun, 2021, s. 2; Uğur ve Demir, 2020, s. 211; Arias-Oliva, Andres-Sanchez ve Pelegrin-Borondo, 2021, s. 1). Kripto para, eşten eşe ağ protokolü (P2P) ile çalışan, ademi merkezi bir protokol durumundadır ve dijital yapıda şifrelemeye dayalı finansal varlıklar olarak da ifade edilmesi mümkündür (Gunawan ve Novendra, 2017, s. 241; Yılmaz ve Hazar, 2018, s. 5). Blokszincir teknolojisi tabanlı kripto para elverişli, esnek, düşük maliyetli ve zaman yönünden verimli işlemleriyle tüketici talebini arttıran teknolojik atılımı işaret etmektedir (Al-Amri, Al-Shami, Abualrejal, Al-Sharafi ve Alormuza, 2021, s. 1). Ayrıca birçok uzman kripto paranın altın standardına kaçınılmaz olarak gitmesi yönüyle engellenmesinin güçlüğüne ifade etmektedir (McMorrow ve Seyed Esfahani, 2021, s. 110).

Kripto para blokzincir, protokol ve para birimi şeklinde üç bileşenli bir yapıdan oluşmaktadır. Blokzincir çalışma şekli kendine özgü olabildiği gibi, başka bir kripto para blokzincir yapısı üzerinde çalışabilme de mümkün olabilmektedir. Bitcoin blokzincir üzerinde çalışan Counterparty kripto para bu duruma örnek olarak verilebilmektedir (Gökpinar, 2021, s. 216).

Kripto para takip edilemeyen, transfer işleminde karşılıklı olarak ne alınıp verildiği belli olmayan, para transferinde tarafların şifreleme nedeniyle bilinemediği, transferin kullanıcıların gözetiminde olduğu, transferlerin çoğunlukla komisyonuz şekilde yapıldığı, sisteme dair kişi güvenine ve kullanıcıların hata yapmayacağına ilişkin inanca dayandığı bir varlıktır (Gümüş ve Erkuş, 2019, s. 46; Uğur ve Demir, 2020, s. 211).

Kripto para mevcut ödeme sistemini, kişi sahipliğinin teminatı durumundaki dijital imzalar aracılığıyla, güvenilir elektronik para transferi sağlayarak iyileştirme amacındadır (Seçilmiş ve Kızıltaş, 2020, s. 47). Düşük işlem maliyeti, yüksek işlem hızı ve işlem alt sınırının bulunmaması, bir ödeme aracı olması kadar yatırım aracı pozisyonunu da kripto para için sağlamaktadır. Kripto paranın bu süreçte rağbet görmesinde ve kurumsallaşmasında, toplum katmalarındaki algı değişimi, teknolojik ve güvenlik öncelikli yatırımlar, yasal düzenlemeler ve diğer para statülerine dair güven boyutları rol oynamaktadır (Sümer, 2021, s. 198).

Hukuki boyuttan kripto paraya bakıldığında, soyut olması etkisiyle eşya olarak nitelendirilememesi, sahiplik hakkının verdiği kullanma, faydalanma ve tasarruf etme yetkisinin mevcut olması, temel parasal özelliklerden mübadele etme, hesap birimi olma ve saklama aracı olmayı sınırlı da olsa sağlaması şeklindeki bir çerçeve ifade edilebilmektedir. Yatırım aracı olarak kullanımında da belirli bir değer sürekli temsil edilmemesi yönünden emtia olarak kavramlaştırma da mümkün görünmemektedir. Bu açıdan durum değerlendirildiğinde, merkeziyetsiz olma, geliştirici kontrolüne muhatap bulunma ve fiziksel karşılığı olmama açısından sanal para şeklindeki bir kabul uygun olarak değerlendirilebilmektedir (Balıkçı, 2021, s. 305). Ülke yaklaşımlarında da hali hazırda net bir kavramlaştırmanın oluşmadığını ifade etmek mümkündür. Resmi para birimi olarak Bitcoin kripto parayı tanıyan El Salvador dışındaki ülkeler, blokzincir teknolojisini destekleme ve kripto parayı engelleme şeklinde genel bir tavır takınmaktadır. Ayrıca dijital para çıkarma yönündeki ülke çalışmaları da hızlandırılmış durumdadır. Türkiye özelinde ise hali hazırda resmi bir düzenleme söz konusu olmayıp, konuya dair yasal çalışmalar sürmektedir. Ancak konuyla bağlantılı çeşitli kurumsal açılımlar da mevcuttur. Örneğin 25.11.2013 tarihli Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) basın açıklamasında, herhangi bir kuruluş tarafından ihraç edilmeyen, karşılık verme güvencesi içermeyen, işlem tarafları net olarak bilinmeyen, aşırı değer oynaklığı içeren, saklama amacıyla kullanılan cüzdanlarda çalınma/kaybolabilme/sahip bilgisi dışında usulsüz kullanılabilme olumsuzlukları ortaya çıkabilen, gerçekleştirilen işlemlerin geri döndürülemez olması nedeniyle olası işlem hataları ve kötü niyetli satıcı davranışlarından etkilenebilen vb. risklere açık bir sanal para olarak Bitcoin tanımlanmaktadır (BDDK, 2013). Yine 16.04.2021 tarihli Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) yönetmeliğinde ise kripto paranın ödeme işlemlerinde kullanılmaması karara bağlanmaktadır (TCMB, 2021).

Kripto paranın vergilendirme boyutu da ülkeler arasında tartışmalıdır. Ülkelerin emtia olarak değerlendirme veya menkul kıymet olarak değerlendirme şeklindeki bir tavrı gelişebilmekle birlikte, çoğu ülke yasal düzenleme yapmamış durumdadır. Bu süreçte kazanç tanımının vergi mevzuatına yansıtılmasının, tipiklik yoluyla vergilendirme konusunda ilk adımı atılabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca kripto paranın maddi olmayan duran varlık şeklinde muhasebe tanımının yapılması, kripto paranın döviz bazlı olması nedeniyle oluşacak kambiyo karının vergilendirilmesi ve kripto paranın dönem sonu yeniden değerlemeye tabi tutularak ortaya çıkan farkların vergiye konu edilmesi de ele alınması gereken konular arasında tartışılmaktadır (Şahin, 2018, s. 919-920; Kızıl, 2019, s. 194; Doğan, Buyrukoğlu ve Kutbay, 2018, s. 32).

Günümüzün yükselen varlığı olan kripto paralarla ilgili piyasa ve dağılım verileri hakkında bilgi vermek gerekirse, küresel piyasa değerinin 01.01.2022 itibariyle 2,188 Trilyon USD'ye ulaştığını belirtmek gerekmektedir. CoinMarketCap kripto para sıralamasında; Bitcoin, Ethereum, Tether, USD Coin, BNB, Binance USD, XRP, Cardano, Solana ve Dogecoin ilk onluk dilimi oluşturmaktadır. İlk on kripto para, piyasa büyüklüğünün yaklaşık %80'lik kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca 08.07.2022 itibariyle, 20.168 adet kripto para birimi borsalarda işlem görmektedir (CoinMarketCap, 2022).

1.3. Teknolojinin Kabul ve Kullanımı Birleştirilmiş Teorisi

UTAUT modeli, 2003 yılında Viswanath Venkatesh tarafından oluşturulan ve kişilerin teknolojiyi kabullenme davranışlarını etkileyen faktörleri inceleme konusu yapan bir teoridir. 2012 yılındaki güncelleme sonucunda hedonik motivasyon, alışkanlık, fiyat değeri, performans beklentisi, çaba beklentisi, sosyal etki, kolaylaştırıcı koşullar şeklinde kurgulanan bir teorik altyapı, kullanım niyeti ve nihayetinde kullanım davranışına bağlanmaktadır (Ter Ji-Xi, Salamzadeh ve Teoh, 2021, s. 173; Venkatesh, Thong ve Xu, 2012, s. 160).

UTAUT modeli teknolojiyi kullanmayı etkileyen öncelikli faktörleri açıklama gücü ve güvenilirliği ile öne çıkmaktadır (Yeong, Kalid, Savita, Ahmad ve Zaffar, 2022, s. 4; Khan, Rabbani, Hawaldar ve Bashar, 2022, s. 2). Bu bağlamda robot sistemler, mobil bankacılık, bilgilendirme kioskları, mobil ticaret, bilgi teknolojileri, e-devlet uygulamaları, bilgi yönetim sistemleri, muhasebe bilgi sistemleri, bilgisayarlı değerlendirme sistemleri, uzak masaüstü uygulamaları, akademik ağ uygulamaları, medikal destek sistemleri, elektronik insan kaynakları yönetimi sistemleri, vergi yazılımları, müşteri ilişkileri yönetimi sistemleri vb. birçok teknolojinin benimsenmesi araştırmalarında UTAUT modeli yaygın olarak kullanılmaktadır (Mensah ve Mwakapesa, 2022, s. 4).

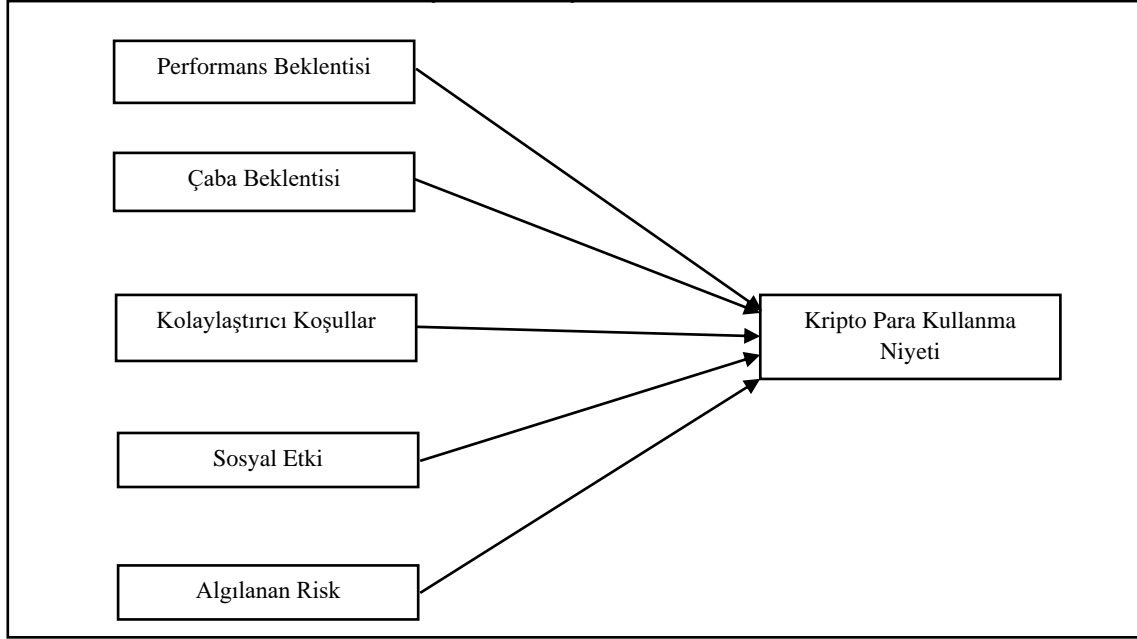
Teorik değişkenler hakkında bilgi vermek gerekirse; Kişinin teknolojiyi kullanarak elde edeceği yararın, beklediği performans algısı üzerindeki etkisi performans beklentisinin ifadesidir (Francisco ve Swanson, 2018, s. 6; Tamphakdiphani ve Laokulrach, 2020, s. 525). Teknolojiye dair karmaşıklık derecesi ve kişinin teknolojiyi kullanmayı öğrenme çabası kombinasyonunun, teknolojiyi kullanım rahatını ne derece olumlu etkileyeceği algısı çaba beklentisinin ifadesidir (Gupta, Gupta, Mathew ve Sama, 2020, s. 1444; Jung, Park, Phan, Bo ve Gim, 2018, s. 107).

Kişinin etrafında bulunan ve kendisini önemseydiğine inandığı kişilerin, değer verdiği kişilerin ve hatta medya organlarındaki yayınların ilgili teknolojinin kullanılmasına dair yarattığı inanç algısı sosyal etkinin ifadesidir (Cheng, 2020, s. 881; Arias-Oliva, Pelegrin-Borondo ve Matias-Clavero, 2019, s. 3). Kişinin teknolojiye dair sağlanan altyapı, destek boyutu, imkanlar vb. koşulların, kullanım için harekete geçme yönünde yarattığı güven algısı kolaylaştırıcı koşulların ifadesidir (Gillies, Lye ve Tay, 2020, s. 30; Miraz, Hasan, Rekabder ve Akhter, 2021, s. 6; Putra ve Darma, 2019, s. 425). Kişinin teknolojiyi kullanarak elde edeceği haz algısı hedonik motivasyonun ifadesidir (Venkatesh vd., 2012, s. 161). Kişinin teknoloji için yüklendiği maliyetle, kullanım sonunda elde edeceği faydanın ödünleşme algısı fiyat değerinin ifadesidir (Venkatesh vd., 2012, s. 161). Kişinin öğrenme vasıtasıyla davranışını otomatik hale getirme algısı ise alışkanlığın ifadesidir (Venkatesh vd., 2012, s. 161). Son olarak kişinin teknolojiyi benimseme davranışına dair anahtar etmen şeklinde kullanım niyeti yer bulmaktadır (Almarashdeh, Eldaw, Alsmadi, Alghamdi, Jaradat, Althunibat, Alzaqebah ve Mohammad, 2021, s. 5353).

1.4. Literatür İncelemesi, Araştırma Modeli ve Hipotezler

Blokzincir teknolojisine dayanan kripto paraların kullanım niyetini etkileyen faktörlerin UTAUT modeli çerçevesinde belirlenmesini amaçlayan bu çalışmada, araştırma modeli Şekil.1'de ifade edilmiştir:

Şekil 1. Araştırma modeli

Literatür incelemesi bağlamında kripto paraya yönelik yapılmış UTAUT modeli kapsamındaki geçmiş araştırmalar Tablo 1’de belirtilmektedir:

Tablo 1. Literatür incelemesi

Yazarlar	Yıl	Kapsam	Örneklem	Kullanım Niyeti Üzerindeki Etki
Gunawan ve Novendra	2017	Endonezya	49	Performans Beklentisi, Sosyal Etki ve Kolaylaştırıcı Koşullar (Pozitif) Çaba Beklentisi (Negatif)
Bo, Gim, Jung, Phan ve Park	2018	Çin, Vietnam ve Güney Kore	208	Performans Beklentisi, Çaba Beklentisi, Sosyal Etki ve Kolaylaştırıcı Koşullar (Pozitif)
Arias-Oliva, Matias-Clavero ve Pelegrin-Borondo	2019	İspanya	402	Performans Beklentisi, Çaba Beklentisi ve Kolaylaştırıcı Koşullar (Pozitif) Sosyal Etki (Negatif) Algılanan Risk (Anlamsız Negatif)
Darma ve Putra	2019	Endonezya	98	Sosyal Etki (Pozitif)
Laokulrach ve Tamphakdiphani	2020	Tayland	214	Performans Beklentisi, Çaba Beklentisi ve Sosyal Etki (Pozitif) Kolaylaştırıcı Koşullar (Negatif)
Gillies, Lye ve Tay	2020	Malezya	200	Performans Beklentisi, Çaba Beklentisi, Sosyal Etki ve Kolaylaştırıcı Koşullar (Pozitif)
Karademir ve Kuş	2020	Türkiye	407	Performans Beklentisi ve Kolaylaştırıcı Koşullar (Pozitif)
Teoh, Ter Ji-Xi ve Salamzadeh	2021	Malezya	233	Performans Beklentisi, Çaba Beklentisi ve Kolaylaştırıcı Koşullar (Pozitif) Sosyal Etki (Anlamsız Pozitif) Algılanan Risk (Anlamsız Negatif)
Andres-Sanchez, Arias-Oliva ve Pelegrin-Borondo	2021	İspanya	402	Performans Beklentisi, Çaba Beklentisi, Sosyal Etki ve Kolaylaştırıcı Koşullar (Pozitif)
Akhter, Hasan, Miraz ve Rekabder	2021	Malezya	263	Performans Beklentisi (Anlamsız Negatif) Kolaylaştırıcı Koşullar (Pozitif)
McMorrow ve Seyed Esfahani	2021	İngiltere	102	Performans Beklentisi ve Çaba Beklentisi (Pozitif)
Alghamdi, Almarashdeh, Althunibat, Alzaqebah, Alsmadi, Eldaw, Jaradat ve Mohammad	2021	Suudi Arabistan ve Ürdün	293	Performans Beklentisi, Çaba Beklentisi ve Sosyal Etki (Pozitif)
Al-Amri, Al-Shami, Abualrejal, Al-Sharafi ve Alormuza	2021	Malezya	496	Performans Beklentisi, Çaba Beklentisi ve Sosyal Etki (Pozitif)
Yeong, Kalid, Savita, Ahmad ve Zaffar	2022	Malezya	176	Performans Beklentisi ve Sosyal Etki (Pozitif) Çaba Beklentisi ve Kolaylaştırıcı Koşullar (Negatif)
Mensah ve Mwakapesa,	2022	Çin	458	Performans Beklentisi, Çaba Beklentisi ve Kolaylaştırıcı Koşullar [Altyapı Desteği ve İnternet Güvenliği] (Pozitif)
Khan, Rabbani, Hawaldar ve Bashar	2022	Orta Doğu	300	Performans Beklentisi ve Kolaylaştırıcı Koşullar (Pozitif) Çaba Beklentisi ve Sosyal Etki (Negatif)

Performans beklentisi, kişinin teknolojiyi kullanarak elde edeceği yararın, beklediği performans algısı üzerindeki etkisi şeklinde ifade edilebilmektedir. Buna göre, kişilerin gündelik yaşamlarında bir teknolojiyi ancak avantaj ve değer yaratma potansiyeline dair algıları dahilinde benimsemeleri mümkün olmaktadır (Francisco ve Swanson, 2018, s. 6; Tamphakdiphani ve Laokulrach, 2020, s. 525). Çaba beklentisi, teknolojiye dair karmaşıklık derecesi ve kişinin teknolojiyi kullanmayı öğrenme çabası kombinasyonunun teknolojiyi kullanma rahatını ne derece olumlu etkileyeceği algısıdır (Gupta, Gupta, Mathew ve Sama, 2020, s. 1444; Jung, Park, Phan, Bo ve Gim, 2018, s. 107). Sosyal etki, kişinin etrafında bulunan ve kendisini önemseyene inandığı kişilerin, değer verdiği kişilerin ve hatta medya organlarındaki yayınların ilgili teknolojinin kullanılmasına dair yarattığı inanç algısıdır (Arias-Oliva, Pelegrin-Borondo ve Matias-Clavero, 2019, s. 3; Cheng, 2020, s. 881). Kolaylaştırıcı koşullar, kişinin teknolojiye dair sağlanan altyapı, destek boyutu, imkanlar vb. koşulların, kullanım için harekete geçme yönünde yarattığı güven algısıdır (Miraz, Hasan, Rekabder ve Akhter, 2021, s. 6; Putra ve Darma, 2019, s. 425; Gillies, Lye ve Tay, 2020, s. 30). Algılanan risk, tüketicinin bir ürün ya da hizmeti satın almasından kaynaklanan olası beklenmeyen sonuçlar ve belirsizlik algısıdır (Faqih, 2016, s. 146). Makul Eylem Teorisinden türetilmiş olan davranışsal niyet, bireyin belli bir davranışta bulunma niyetinin güç ölçüsü olarak ifade edilmektedir ve UTAUT modelinde kullanım davranışının ana öncüsü durumundadır (Durukal, 2020, s. 875). Bu bağlamda UTAUT modeli ve kripto para konulu geçmiş araştırma sonuçları dikkate alınarak, araştırma modeli çerçevesinde aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir:

H1: Kripto paraya yönelik performans beklentisi, tüketicilerin kripto para kullanma niyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

H2: Kripto paraya yönelik çaba beklentisi, tüketicilerin kripto para kullanma niyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

H3: Kripto paraya yönelik sosyal etki, tüketicilerin kripto para kullanma niyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

H4: Kripto paraya yönelik kolaylaştırıcı koşullar, tüketicilerin kripto para kullanma niyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

H5: Kripto paraya yönelik algılanan risk, tüketicilerin kripto para kullanma niyeti üzerinde negatif etkiye sahiptir.

Araştırma dahilindeki hariç tutma nedenlerine gelince; Kripto para sahipliğinde haz boyutunun etkisizliği hedonik motivasyon değişkeninin, tek bir kripto para teknolojisi söz konusu olmayıp, farklı fiyatlara sahip farklı kripto paralara sahip olunabilmesi ve kripto para borsalarındaki mübadele ilişkisiyle oluşan fiyatlamının spekülasyon hatta manipülasyona açık durumu fiyat değeri değişkeninin ve kripto para sahipliğinde olmazsa olmazlık, takıntı vb. alışkanlık boyutunun etkisizliği ise alışkanlık değişkeninin hariç tutma nedenleridir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Kısıtları

Bu çalışmada, blokzincir teknolojisine dayanan kripto paraların kullanma niyetini etkileyen faktörlerin UTAUT modeli çerçevesinde belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak performans beklentisi, çaba beklentisi, sosyal etki, kolaylaştırıcı koşullar ve algılanan risk faktörlerinin kripto para kullanma niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Araştırmanın ana kütlesini finansal okuryazarlık seviyesi yüksek olan banka çalışanlarının oluşturması, bankacı grubun alım gücü ve teknoloji kullanımına yatkın olma özellikleri çalışmanın genele yayılması anlamında bir kısıttır. Ek olarak araştırmanın Bandırma ilçesi bünyesinde görev yapan bankacılar bazında gerçekleştirilmesi ve araştırmanın dayandırıldığı model de diğer kısıtlar arasındadır.

2.2. Örneklem, Veri Toplama Yöntemi ve Veri Toplama Aracı

Bandırma ilçesinde görev yapan bankacılar, araştırmanın ana kütesini oluşturmaktadır. Evren büyüklüğü 230 kişi olup, 145 kişilik örneklem büyüklüğü söz konusudur. Örneklem sayısı, yapılan değerlendirme sonucunda bu araştırma için yeterli görülmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 129). Araştırma verileri kolayda örnekleme yöntemiyle ve gönüllü katılımcılara yüz yüze anket uygulaması aracılığıyla toplanmıştır.

Anket formu kapsamında, bankacıların kripto para kullanım niyetine dair sosyal etki, kolaylaştırıcı koşullar, algılanan risk, performans beklentisi, çaba beklentisi ve demografik özellikleri bağlamında veriler toplanmıştır. Beşli Likert ölçeği demografik veriler dışındaki ifadeler için kullanılmıştır (1=Kesinlikle Katılmıyorum & 5=Kesinlikle Katılıyorum). Kullanılan anket formu ondokuz ifadeyi kapsamaktadır. Gelir seviyesi, eğitim durumu, yaş ve cinsiyet ise demografik bazda ele alınan değişkenlerdir. Bu çalışma için etik kurul izni, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 03/12/2021 tarihli ve 2021-9 numaralı kararı ile alınmıştır. Araştırmada ölçek kaynaklarına ilişkin bilgiler Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 2. Ölçek kaynakları

Ölçekler	İfade	Kaynak
Kullanma Niyeti	2	Venkatesh vd. (2000) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır.
Performans Beklentisi	3	Venkatesh vd. (2012) tarafından geliştirilen ölçeğin, Arias-Oliva, Matias-Clavero ve Pelegrin-Borondo (2019) tarafından yapılan adaptasyonu kullanılmıştır.
Çaba Beklentisi	4	Venkatesh vd. (2012) tarafından geliştirilen ölçeğin, Arias-Oliva, Matias-Clavero ve Pelegrin-Borondo (2019) tarafından yapılan adaptasyonu kullanılmıştır.
Sosyal Etki	3	Venkatesh vd. (2012) tarafından geliştirilen ölçeğin, Arias-Oliva, Matias-Clavero ve Pelegrin-Borondo (2019) tarafından yapılan adaptasyonu kullanılmıştır.
Kolaylaştırıcı Koşullar	4	Venkatesh vd. (2012) tarafından geliştirilen ölçeğin, Arias-Oliva, Matias-Clavero ve Pelegrin-Borondo (2019) tarafından yapılan adaptasyonu kullanılmıştır.
Algılanan Risk	3	Shim ve Lee(2011) tarafından geliştirilen ölçeğin, Faqih(2016) tarafından yapılan adaptasyonu kullanılmıştır.

Ölçekler için Arias-Oliva, Matias-Clavero ve Pelegrin-Borondo (2019) çalışmasından yararlanılmıştır (Arias-Oliva, Pelegrin-Borondo ve Matias-Clavero, 2019, s. 1-13).

3. Bulgular

Veri analizinde SPSS Versiyon-21 yazılımı kullanılmıştır. Bu kapsamda, frekans analizi, güvenilirlik analizi, keşfedici faktör analizi, normallik analizi, çoklu korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

3.1. Frekans Analizi

Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 3'te belirtilmektedir:

Tablo 3. Katılımcıların demografik özellikleri

Ana Değişken	Değişken Detayı	Dağılım Miktarı	Dağılım Yüzdesi
Yaş	25 Yaş Altı	3	2,1%
	25-34	56	38,6%
	35-44	66	45,5%
	45-54	20	13,8%
Cinsiyet	Kadın	73	50,3%
	Erkek	72	49,7%
Eğitim Durumu	Lise ve Altı	15	10,3%
	Önlisans	8	5,5%
	Lisans	110	75,9%
Gelir Seviyesi	Lisansüstü	12	8,3%
	7500 TL Altı	47	32,4%
	7500-14999 TL	73	50,3%
	15000-22499 TL	19	13,1%
	22500 TL ve Üstü	6	4,1%

3.2. Keşfedici Faktör Analizi

Bir ölçeğin ölçmek istediğine dair etkinliği için kullanılan başlıca yöntemlerden biri de keşfedici faktör analizidir. Faktör analizi uygulanabilmesi için, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin en az 0,50 olması ve Bartlett küresellik testi anlamlılık düzeyinin $p < 0.05$ altında olması gerekmektedir (Hutcheson ve Sofroniou, 1999, s. 225; Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 319). Yapılan değerlendirme sonucu ilgili şartları sağlamaktadır. Keşfedici faktör analizi sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir:

Tablo 4. Keşfedici faktör analizi sonuçları

Ölçek Tanımı	Faktör Sayısı	KMO	Anlamlılık Derecesi	Toplam Varyansın Açıklanma Yüzdesi
Kullanma Niyeti	1	,500	,000	94,736%
Performans Beklentisi	1	,768	,000	89,812%
Çaba Beklentisi	1	,852	,000	86,527%
Sosyal Etki	1	,766	,000	87,661%
Kolaylaştırıcı Koşullar	1	,803	,000	70,140%
Algılanan Risk	1	,757	,000	84,886%

3.3. Güvenilirlik Analizi

Bir ölçeğin ölçüm tutarlılığını saptamak veya ölçek ifadeleri arasındaki iç tutarlılığı tespit etmek için kullanılan analiz çeşididir. Cronbach's Alpha katsayısı hesaplaması içsel tutarlılık ölçümüne yönelik olarak yapılmıştır. Kabul edilebilir en düşük Cronbach's Alpha değeri 0,70'tir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 333). Yapılan değerlendirme sonucunda ölçekler güvenilir bulunmuştur. Güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir:

Tablo 5. Güvenilirlik analizi sonuçları

Ölçek Tanımı	Cronbach's Alpha Katsayısı	İfade Adedi
Kullanma Niyeti	,944	2
Performans Beklentisi	,943	3
Çaba Beklentisi	,948	4
Sosyal Etki	,929	3
Kolaylaştırıcı Koşullar	,857	4
Algılanan Risk	,911	3

3.4. Normallik Analizi

Veriler üzerinde korelasyon analizi, regresyon analizi vb. parametrik testleri uygulayabilmek için normal dağılım şarttır (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 217). Fidell ve Tabachnick (2013), ölçeklere dair çarpıklık ve basıklık değerlerinin (-1.5;+1.5) aralığında olması halinde verilerin normal dağıldığını kabul etmektedir. Yapılan değerlendirmede verilerin normal dağıldığı belirlenmiştir. Normallik analizi sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir:

Tablo 6. Normallik analizi sonuçları

Değişken Tanımı	Çarpıklık Değeri	Basıklık Değeri
Kullanma Niyeti	,233	-,971
Performans Beklentisi	,547	-,420
Çaba Beklentisi	-,120	-,852
Sosyal Etki	,327	-,455
Kolaylaştırıcı Koşullar	-,005	-,590
Algılanan Risk	-,837	-,161

3.5. Çoklu Korelasyon Analizi

Değişkenler arası ilişkinin varlığını ve ilişki varsa şiddetini belirlemek için kullanılan analiz türüdür. Değişkenlere dair kısaltmalar; Performans Beklentisi (PE) ; Çaba Beklentisi (EE) ; Sosyal Etki (SI) ; Kolaylaştırıcı Koşullar (FC) ; Algılanan Risk (PR) ; Kullanma Niyeti (BI) şeklindedir. Analiz sonuçları Tablo 7'de gösterilmektedir:

Tablo 7. Çoklu korelasyon analizi sonuçları ($p^* < ,05$; $p^{**} < ,01$; $N=145$)

	BI	PE	EE	SI	FC	PR
Pearson (BI) Anlamlılık	1					
Pearson (PE) Anlamlılık	,720** ,000	1				
Pearson (EE) Anlamlılık	,653** ,000	,605** ,000	1			
Pearson (SI) Anlamlılık	,554** ,000	,691** ,000	,573** ,000	1		
Pearson (FC) Anlamlılık	,576** ,000	,542** ,000	,670** ,000	,510** ,000	1	
Pearson (PR) Anlamlılık	-,127 ,128	-,208* ,012	-,010 ,907	-,116 ,165	,067 ,426	1

Korelasyon analizi sonuçlarına göre, algılanan risk ile kripto para kullanma niyeti arasındaki ilişki negatif ve istatistiksel bakımdan anlamsızdır. Diğer araştırma değişkenleri olan, sosyal etki, kolaylaştırıcı koşullar, performans beklentisi ve çaba beklentisi ile kripto para kullanma niyeti arasındaki ilişki ise pozitif ve istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

3.6. Çoklu Regresyon Analizi

Regresyon analizi yapılabilmesi için öncelikle değişkenler arası ilişki mevcut olmalıdır. Yani korelasyon varlığı halinde ilişkinin nedenselliği araştırılabilmektedir. Bu bağlamda bağımlı değişken üzerindeki bağımsız değişkenlerin etkisi regresyon analizi ile tespit edilmektedir. Çoklu regresyon analizi Enter metoduyla yapılmış olup sonuçlar aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir:

Tablo 8. Çoklu regresyon korelasyon analizi sonuçları ($N=145$)

	BI	PE	EE	SI	FC	PR	
Korelasyon Katsayısı	BI	1,000	,720	,653	,554	,576	-,127
	PE	,720	1,000	,605	,691	,542	-,208
	EE	,653	,605	1,000	,573	,670	-,010
	SI	,554	,691	,573	1,000	,510	-,116
	FC	,576	,542	,670	,510	1,000	,067
	PR	-,127	-,208	-,010	-,116	,067	1,00
	Anlamlılık Derecesi	BI	.	,000	,000	,000	,000
PE		,000	.	,000	,000	,000	,006
EE		,000	,000	.	,000	,000	,454
SI		,000	,000	,000	.	,000	,082
FC		,000	,000	,000	,000	.	,213
PR		,064	,006	,454	,082	,213	.

Korelasyon katsayıları incelendiğinde, bağımsız değişkenler arası ilişkiler genel olarak pozitif ve zayıftan ortaya şiddete sahiptir.

Tablo 9. Regresyon tanımlayıcı istatistikleri

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	N
BI	2,7310	1,26384	145
PE	2,3931	1,08701	145
EE	2,9948	1,16274	145
SI	2,6092	1,08891	145
FC	3,0500	1,04441	145
PR	3,6943	1,20985	145

Tablo 10. Regresyon modeli özeti (bağımsız değişkenler: PR, EE, SI, FC, PE)

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahmini Standart Sapma
1	,777	,603	,589	,81023

Bağımlı değişkendeki varyansın bağımsız değişkenler tarafından açıklanma yüzdesi %58,9 şeklindedir. Düzeltilmiş R²'nin R²'den küçük değerde olması, bağımlı değişkeni açıklayan anlamlı bağımsız değişken varlığını göstermektedir.

Tablo 11. ANOVA sonuçları

Model	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık
Regresyon	138,762	5	27,752	42,275	,000 ^b
1 Artık Değer	91,249	139	,656		
Toplam	230,010	144			

a. Bağımlı Değişken: BI

b. Bağımsız Değişkenler: PR, EE, SI, FC, PE

Tablo 11'deki anlamlılık düzeyinin 0,05'ten küçüklüğü, bağımlı değişkendeki varyansın regresyon modeli tarafından açıklanabilme etkisini göstermektedir. Değer küçüldükçe etki artmaktadır. Bu bağlamda istatistiksel bakımdan anlamlılık mevcuttur.

Tablo 12'de çoklu regresyon katsayıları gösterilmektedir. Bulgulara göre kullanma niyeti üzerinde Beta = ,476 ve Anlamlılık = ,000 değerleriyle, pozitif ve anlamlı etkiye sahip değişken performans beklentisidir. Kullanma niyeti üzerinde Beta = ,276 ve Anlamlılık = ,001 değerleriyle pozitif ve anlamlı etkiye sahip diğer bir değişken de çaba beklentisidir. Sosyal etki, kolaylaştırıcı koşullar ve algılanan risk değişkenlerinde ise anlamlılık düzeyi 0,05'ten büyük olduğundan istatistiksel bakımdan anlamsızlık söz konusudur. Çoklu regresyon modeli katsayılar tablosundaki bağımsız değişkenlere dair tolerans değerlerinin 1-R²'den yüksek olması, çoklu eş doğrusallık sorununun mevcut olmaması için zorunlu şarttır. Buna göre Tablo 12'deki bağımsız değişkenlerin tolerans değerleri R² = 0,603 için yapılan değerlendirme sonucuna göre çoklu eş doğrusallık probleminin olmadığını göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 277).

Tablo 12. Çoklu regresyon modeli katsayıları

	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		Çoklu Doğrusallık İstatistikleri		
	B	Standart Hata	Beta Değeri	t	Anlamlılık Derecesi	Tolerans Değeri	VIF Değeri
Sabit	,154	,311		,497	,620		
PE	,554	,096	,476	5,788	,000	,422	2,371
EE	,300	,086	,276	3,470	,001	,452	2,214
SI	-,010	,090	-,008	-,108	,914	,480	2,085
FC	,169	,091	,139	1,849	,067	,502	1,993
PR	-,037	,059	-,035	-,628	,531	,909	1,100

Analiz sonuçlarına göre tüketicilerin kripto para kullanım niyeti üzerinde performans beklentisi ve çaba beklentisi hipotezleri istatistiksel anlamlılık yönünden destek bulmuş, buna karşılık algılanan risk, sosyal etki ve kolaylaştırıcı koşullar hipotezleri ise reddedilmiştir. Buna göre kripto paraya yönelik performans beklentisi ve çaba beklentisi değişkenleri tüketicilerin kripto para kullanma niyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Sonuç ve Öneriler

Kripto paraların tüketiciler nezdinde kabulünün artması, erişiminin kolaylaşması ve ana akım piyasalarda yer alma sürecinin hızlanması satın alma, transfer etme vb. uygulamaları arttırmaktadır. Örneğin Morgan Stanley yatırım bankası tarafından müşterilerine Bitcoin erişim olanağı sağlayan fon uygulamasının başlatılması, PayPal tarafından ödemelerde kripto para kullanımına olanak sağlanması, 2021 yılında crypto.com kripto para borsasının Formula-1 Aston Martin ekibine sponsor olması, BtcTürk kripto para borsasının Türkiye milli takımlar

sponsoru olması benimsenme örnekleri olarak verilebilmektedir. Fakat kişilerin kripto paraya karşın hala itidalli olduğu, kullanım ve yatırım noktasında yoğun rağbet göstermediği de bir gerçektir.

Yapılan literatür incelemesinde kripto para teknolojisinin benimsenmesinde UTAUT modelini kullanan çalışmaların şu anda sınırlı oluşu bu araştırmanın çalışılma gerekçesini oluşturmaktadır. Bu çalışma ile UTAUT modelindeki yapılar vasıtasıyla kripto para kullanımına ilişkin motivasyonlar keşfedilmeye çalışılmaktadır. Özellikle diğer çalışmalardaki karma örneklem yapısından ziyade eğitim seviyeleri, satın alma güçleri ve finansal okuryazarlıkları yüksek bir kitle olan bankacılar ile çalışılması çalışmanın farklılık yaratan unsurudur.

Çalışma sonuçlarına göre istatistiksel bakımdan anlamlı değişkenler performans beklentisi ve çaba beklentisi olup söz konusu değişkenlerin etki yönü pozitifdir. Bazı bağımsız değişkenlerin de başta düşünüldüğü derecede etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Örneğin istatistiksel bakımdan anlamsız olsa da sosyal etki değişkeninin etkisi negatif olup etkinin pozitif olacağı öngörülmekteydi. İstatistiksel bakımdan anlamsız olsa da kolaylaştırıcı koşullar ve algılanan risk değişkenlerinin etki yönü ise beklentiye paralel şekildedir.

Performans beklentisi sonuçları bir çok çalışma ile uyumlu görünmektedir ve (Gunawan ve Novendra, 2017; Bo, Gim, Jung, Phan ve Park, 2018; Arias-Oliva, Matias-Clavero ve Pelegrin-Borondo, 2019; Laokulrach ve Tamphakdiphani, 2020; Gillies, Lye ve Tay, 2020; Karademir ve Kuş, 2020; Teoh, Ter Ji-Xi ve Salamzadeh, 2021; Andres-Sanchez, Arias-Oliva ve Pelegrin-Borondo, 2021; McMorro ve Seyed Esfahani, 2021; Alghamdi, Almarashdeh, Althunibat, Alzaqebah, Alsmadi, Eldaw, Jaradat ve Mohammad, 2021; Al-Amri, Al-Shami, Abualrejal, Al-Sharafi ve Alormuza, 2021; Yeong, Kalid, Savita, Ahmad ve Zaffar, 2022; Mensah ve Mwakapesa, 2022; Khan, Rabbani, Hawaldar ve Bashar, 2022) çalışmalarıyla benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Çaba beklentisi sonuçları da bir çok çalışma ile uyumlu görünmektedir ve (Bo, Gim, Jung, Phan ve Park, 2018; Arias-Oliva, Matias-Clavero ve Pelegrin-Borondo, 2019; Laokulrach ve Tamphakdiphani, 2020; Gillies, Lye ve Tay, 2020; Teoh, Ter Ji-Xi ve Salamzadeh, 2021; Andres-Sanchez, Arias-Oliva ve Pelegrin-Borondo, 2021; McMorro ve Seyed Esfahani, 2021; Alghamdi, Almarashdeh, Althunibat, Alzaqebah, Alsmadi, Eldaw, Jaradat ve Mohammad, 2021; Al-Amri, Al-Shami, Abualrejal, Al-Sharafi ve Alormuza, 2021; Mensah ve Mwakapesa, 2022) çalışmalarıyla benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Bandırma'daki bankalarda çalışanlar nezdinde performans beklentisinin öne çıkmasında yaşamlarındaki önemli hedefleri başarma, hedeflere daha hızlı ulaşma ve yaşam standartlarını artırma motivasyonları etkili görünmektedir. Çaba beklentisinin öne çıkmasında ise yeni teknolojiyi kullanmayı öğrenme, teknolojiyi kullanmanın açık, anlaşılır ve kolay olması, teknolojinin kullanıcı dostu olması, teknolojinin tüketicilerin hayatlarını kolaylaştıracak şekilde hızlı olması ve yeni teknolojide yetkinleşme ihtiyacı motivasyonları etkili durumdadır. Bunun dışında teknik altyapı yeterliliği, güvenli olma, konum ve zaman bakımından etkin erişebilme olanağı, destek faaliyetlerinin yeterliliği ve regülasyonların kurumsallaşmış olması da önem taşımaktadır.

Kripto paranın merkeziyetsiz doğasının ve kripto para borsası diye nitelenen alım-satım platformlarının günlük işleyişte yarattığı sorunlarla her geçen gün yüzleşilmektedir. Örneğin ülkemizdeki 2021 yılı Thodex kripto para vurgunu ile yatırımcıların zarara uğratılması, 2022 yılında Terra Luna kripto paranın taahhüt edilen 1 USD'lik sabit değerine tutunamaması sonucu piyasanın büyük zararlar yazması, en büyük kripto para borsalarından crypto.com'un hacklenerek milyonlarca USD değerinde kripto paranın çalınması vb. örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yine A.B.D. Merkez Bankasının öncülüğünde finansal sıkılaşma adımlarıyla büyük değer kayıpları yaşayan kripto paraların toplam piyasa değerinin 01.01.2022 itibariyle 2,188 Trilyon USD'den 08.07.2022 itibariyle 958 Milyar USD'ye düştüğü görülmektedir. Kripto paraların arkasında bir otoritenin ve bir hikayenin olmamasının bu büyük volatilitede

önemli rol oynadığı açıktır. Kanımızca her ne kadar iddia edildiği doğaya aykırı görünse de kripto para piyasasının regüle edilmesi, vergilendirme boyutunun çözüme kavuşturulması, güvenlik sorunlarının çözülmesi, işlem şeffaflığının temin edilmesi, teknolojiye dair kolaylaştırıcı koşulların sürekli iyileştirilmesi, volatilitenin önlenmesine dönük olarak 08.07.2022 itibariyle 20.168 adet olan kripto paraların piyasa tarafından bir elemeye tabi tutulması öncelikle insanların bu piyasaya yatırım yapmasını sağlayacaktır. Mevcut haliyle çok yüksek riskli bir ortam olarak kripto para piyasasını değerlendirmek mümkündür. Kurumsal yatırımcıların bu piyasada yatırım yapmasının ayakları yere basacak şekilde önü açıldığında, kripto paranın ödeme aracı olma vb. sonraki aşamalarına ilerlemek mümkün hale gelecektir. Böylece kripto paraların uzmanların ifade ettiği şekilde altın standardına aday olabilmesi ve hatta güvenli liman olarak nitelenebilmesi şartları oluşabilecektir. Kısaca başarının anahtarını hukuk, güven ve istikrar kelimeleriyle özetlemek mümkündür. Sonraki her şey belki de bunların üzerine bina edilecektir.

Çalışma ile ilgili olarak bireysel nitelikte ve bankacılık sektörü bağlamında mesleki bakımdan homojen bir grupta çalışılması nedeniyle örneğin bireysel ya da kurumsal yatırımcı boyutunda daha farklı örneklem profilleriyle, daha geniş örneklem büyüklükleriyle ve teknolojinin kabul ve kullanımına dair daha farklı teorik modellemelerle çalışılarak literatüre yapılan katkının arttırılabileceği öngörülmektedir. Ayrıca bu çalışmanın Türkiye özelinde özgünlük ve öncülük bakımından bir ilk adım olmasının ilerleyen dönem araştırmaları için değerli ipuçları sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Al-Amri, R., Al-Shami, S., Abualrejal, H. M. E., Al-Sharafi, M. A., ve Alormuza, T. K. Y. (2021, November). Role of shariah compliance on cryptocurrency acceptance among Malaysians: An empirical study. *In 2021 International Conference on Intelligent Technology, System and Service for Internet of Everything (ITSS-IoE)*, 1-6.
- Almarashdeh, I., Eldaw, K. E., Alsmadi, M., Alghamdi, F., Jaradat, G., Althunibat, A., Alzaqebah, M., ve Mohammad, R. M. A. (2021). The adoption of bitcoins technology: The difference between perceived future expectation and intention to use bitcoins: Does social influence matter?. *International Journal of Electrical & Computer Engineering (2088-8708)*, 11(6), 5351-5366.
- Arias-Oliva, M., de Andres-Sanchez, J., ve Pelegrin-Borondo, J. (2021). Fuzzy set qualitative comparative analysis of factors influencing the use of cryptocurrencies in spanish households. *Mathematics*, 9(4), 324, 1-19.
- Arias-Oliva, M., Pelegrin-Borondo, J., ve Matias-Clavero, G. (2019). Variables influencing cryptocurrency use: A technology acceptance model in Spain. *Frontiers in Psychology*, 10:475. 1-13.
- Balıkçı, E. (2021). Dava ve takip konusu olabilmesi bakımından kripto paralar. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(2), 273-312.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu [BDDK] (2013). *Bitcoin hakkında basın açıklaması*. <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/Detay/510> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Cheng, R. J. (2020). UTAUT implementation of cryptocurrency based islamic financing instrument. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. 10(9), 873-884.
- CoinMarketCap. *Today's Cryptocurrency Prices by Market Cap*. <https://coinmarketcap.com/> (Erişim Tarihi: 30.01.2022).

- Çekin, M. S. (2019). Borçlar hukuku ile veri koruma hukuku açısından blockchain teknolojisi ve akıllı sözleşmeler: Hukuk düzenimizde bir paradigma değişimine gerek var mı?. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 77(1), 315-341.
- Doğan, Z., Buyrukoğlu, S., ve Kutbay, H. (2018). Türkiye’de bitcoin işlemlerinin vergilendirilmesi ve muhasebeleştirilmesine ilişkin öneriler. *Vergi Sorunları Dergisi*, 41(361), 23-33.
- Durukal, E. (2020). Müşterilerin mobil alışveriş davranışının Utaut2 modeli ile incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 870-887.
- Faqih, K. M. (2016). An empirical analysis of factors predicting the behavioral intention to adopt Internet shopping technology among non-shoppers in a developing country context: Does gender matter?. *Journal of retailing and consumer services*, 30, 140-164.
- Francisco, K., ve Swanson, D. (2018). The supply chain has no clothes: Technology adoption of blockchain for supply chain transparency. *Logistics*, 2(1), 2, 1-13.
- Gillies, F. I., Lye, C. T., ve Tay, L. Y. (2020). Determinants of behavioral intention to use bitcoin in Malaysia. *Journal of Information System and Technology Management*, 5(19), 25-38.
- Gökpınar, S. (2021). Blok zinciri teknolojisinin geleceği: Kripto para birimleri ve ötesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 211-231.
- Gunawan, F. E., ve Novendra, R. (2017). An analysis of bitcoin acceptance in Indonesia. *ComTech: Computer, Mathematics and Engineering Applications*, 8(4), 241-247.
- Gupta, S., Gupta, S., Mathew, M., ve Sama, H. R. (2020). Prioritizing intentions behind investment in cryptocurrency: A fuzzy analytical framework. *Journal of Economic Studies*, 48(8), 1442-1459.
- Gümüş, A., ve Erkuş, H. (2019). Blockchain ve kripto paraların kullanımı üzerine bir değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 41-49.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri/Felsefe-yöntem-analiz*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Hutcheson, G. D., ve Sofroniou, N. (1999). *The multivariate social scientist: Introductory statistics using generalized linear models*. London: Sage.
- Jung, K. J., Park, J. B., Phan, N. Q., Bo, C., ve Gim, G. Y. (2018, June). An international comparative study on the intension to using cryptocurrency. *In International Conference on Applied Computing and Information Technology, Springer, Cham*, 104-123.
- Karademir, C. Ö., ve Kuş, O. (2020). Teknoloji kabul modeli ve teknoloji benimseme kategorileri bağlamında kripto para birimi sahipliğini keşfetmek: Koin-iyimserler, gözlemciler ve koin-şüpheciler. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 43-59.
- Khan, M. S., Rabbani, M. R., Hawaldar, I. T., ve Bashar, A. (2022). Determinants of behavioral intentions to use islamic financial technology: An empirical assessment. *Risks*, 10(6), 114, 1-13.
- Kızıl, E. (2019). Türkiye’de kripto paranın vergilendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis*, 29(155), 179-196.
- McMorrow, J., ve Seyed Esfahani, M. (2021) An exploration into people’s perception and intention on using cryptocurrencies. *Holistica Journal of Business and Public Administration*, 12(2), 109-144.

- Mensah, I. K., ve Mwakapesa, D. S. (2022). The drivers of the behavioral adoption intention of Bitcoin payment from the perspective of Chinese citizens. *Security and Communication Networks*, 2022, DOI 10.1155/2022/7373658, 1-17.
- Miraz, M. H., Hasan, M. T., Rekabder, M. S., ve Akhter, R. (2021). Trust, transaction transparency, volatility, facilitating condition, performance expectancy towards cryptocurrency adoption through intention to use. *Journal of Management Information and Decision Sciences*, 25(1), 1-20.
- Putra, I. G. N. A. P., ve Darma, G. S. (2019). Is bitcoin accepted in Indonesia?. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, 4(2), 424-430.
- Seçilmiş, C., ve Kızıldağ, M. Ç. (2020). Turizm işletmelerinde ödeme yöntemi olarak kripto para kullanımının tüketici tercihlerine etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 45-56.
- Söilen, K. S., ve Benhayoun, L. (2021). Household acceptance of central bank digital currency: The role of institutional trust. *International Journal of Bank Marketing*. DOI 10.1108/IJBM-04-2021-0156, 1-25.
- Sümer, G. (2021). Dünyada ve Türkiye’de blok zincir teknolojisinin gelişimi ve kripto paralar. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 191-207.
- Şahin, M. (2019). Kripto para yeni bir vergi sığınağı mı? Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler temelinde bir değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 169-181.
- Şahin, O. N. (2018). TMS & TFRS ışığında muhasebe, vergi ve denetim açısından bitcoin ve diğer kripto para birimleri. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 898-923.
- Tabachnick, B.G., ve Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics (sixth ed.)*. Boston: Pearson.
- Tamphakdiphani, J., ve Laokulrach, M. (2020). Regulations and behavioral intention for use cryptocurrency in Thailand. *Journal of Applied Economic Sciences*, Volume XV, Fall, 3(69): 523-531. DOI: [https://doi.org/10.14505/jaes.v15.3\(69\).01](https://doi.org/10.14505/jaes.v15.3(69).01)
- Ter Ji-Xi, J., Salamzadeh, Y., ve Teoh, A. P. (2021). Behavioral intention to use cryptocurrency in Malaysia: An empirical study. *The Bottom Line*, 34(2), 170-197.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB] (2021). *Ödemelerde kripto varlıkların kullanılmasına dair yönetmelik*. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/search+results?search-query=kripto> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Uğur, N. G., ve Demir, E. (2020). Kripto paralar ve blok zinciri: Turizm sektörü üzerine bir değerlendirme. *Journal of Yaşar University*, 15(58), 210-220.
- Ünal, G., ve Uluyol, Ç. (2020). Blok zinciri teknolojisi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 13(2), 167-175.
- Venkatesh, V., Thong, J., ve Xu, X. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: Extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS Quarterly*, 36(1), 157-178.
- Yeong, Y. C., Kalid, K. S., Savita, K. S., Ahmad, M. N., ve Zaffar, M. (2022). Sustainable cryptocurrency adoption assessment among IT enthusiasts and cryptocurrency social communities. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 52, 102085, 1-15.
- Yılmaz, N. K., ve Hazar, H. B. (2018). Determining the factors affecting investors’ decision making process in cryptocurrency investments. *PressAcademia Procedia*, 8(1), 5-8.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 03.12.2021

No: 2021-9

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Sağlık Yönetimi Alanında Stratejik Maliyet Yönetimi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Research Studies on Strategic Cost Management in the Field of Healthcare Management

Aliye Kübra ÜNAL¹, Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT²

Öz

İşletmelerin öncelikli hedefi, değişen piyasa şartları ve rekabet ortamında maliyetlerini kontrol altına alarak yönetim amaçlarını gerçekleştirebilmektir. Stratejik maliyet yönetimi kavramı ise bu doğrultuda işletmelere katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, işletmelerin yönetim amaçlarını gerçekleştirmeleri doğrultusunda katkı sağlayan stratejik maliyet yönetimine dair, bibliyometrik analiz çalışması yapılarak gelecekteki araştırmacılara detaylı bilgiler sunmak amaçlanmaktadır. Araştırmada kullanılan veriler PubMed veri tabanından yararlanılarak elde edilmiştir. Çalışmanın odak noktasını, “Sağlık Yönetiminde Stratejik Maliyet Yönetimi” anahtar kelimesini temel alan araştırmalar oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında konuyla ilişkili olarak; yazarlar, ülkeler, atıf sayıları, terimler gibi bazı olgulara dair oransal hesaplamalara yer verilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’nin literatüre katkılarının diğer ülkelere kıyasla oldukça kısıtlı olduğuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık yönetimi, stratejik maliyet yönetimi, bibliyometrik analiz

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The primary goal of the businesses is to achieve their management objectives by controlling their costs in the changing market conditions and competitive environment. The concept of strategic cost management contributes to businesses in this direction. In this study, it is aimed to provide detailed information to future researchers by making a bibliometric analysis study on strategic cost management, which contributes to the realization of management goals of enterprises. The data used in the research were obtained by using the PubMed database. The focus of the study is on research based on the keyword “Strategic Cost Management in Healthcare Management”. In relation to the subject within the scope of the study; Proportional calculations of some facts such as authors, countries, number of citations, terms are included. In this context, it has been found that Türkiye’s contributions to the literature are quite limited compared to other countries.

Keywords: Healthcare management, strategic cost management, bibliometric analysis

Paper Type: Research

Giriş

Maliyet, varlığını sürdürmek isteyen her işletme için kritik öneme sahip bir olgudur. Bu olgunun kullanıldığı yere göre sayısız anlamı olmaktadır fakat en yalın haliyle, “belli bir amaca ulaşmak için katlanılan fedakârlıkların parasal ifadesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Karakaya, 2007, s. 16). Maliyet yönetimi de tıpkı maliyet kavramı gibi geniş bir bakış açısını kapsar. Maliyet yönetimi olgusu, işletmelerin hedefleri doğrultusunda ulaşmak istedikleri kâr hedeflerinin gerçekleştirilmesi için sonuçların değerlendirilmesi ve düzeltici faaliyetlerde

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, unal.kubra@hotmail.com

²Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, seyhan.cil@hbv.edu.tr

Atf için (to cite): Ünal, A. K. ve Çil Koçyiğit, S. (2023). Sağlık yönetimi alanında stratejik maliyet yönetimi üzerine yapılan araştırmaların bibliyometrik analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 700-713.

bulunulması olarak tanımlanmaktadır (Üstün, 1999, s. 18). Fakat bu kavram yalnızca kâr olgusu ve maliyetlerin azaltılması ile ilgi olmayıp işletme içindeki diğer tüm faaliyetlerle de etkileşim içindedir (Savcı, 2000, s. 279).

Günümüzde işletmelerin yalnızca klasik düşünce yapısına sahip başarılı yöneticilerinin olması veya en iyi örgüt yapılarını ellerinde tutmaları hedeflerine ulaşmaları için yeterli değildir. Bu yüzden işletmeler, farklı düşünen ve yenilikçi yöneticilere, örgüt yapılarına ve aynı zamanda da piyasaya zamanında, doğru ve hızlı şekilde uyum sağlayarak değişimlere ayak uydurabilen stratejilere ihtiyaç duyarlar (Akgemci, 2007, s. 3). Buradan hareketle strateji olgusunun tanımlanması gerekirse, en yalın haliyle bir amaca varmak için eylem birliği sağlamak olarak ifade edilebilir (Papatya, 2003, s. 7). Strateji olgusu bu kadar kolay anlaşılmasına karşın genellikle tanımı bu kadar kolay bir biçimde yapılamamaktadır. Stratejiden bahsedildiğinde, çoğunlukla kişiler en yalın halini ifade ederler ve ortak bazı anlamlarda buluşurlar. Fakat buna karşılık detaylı tanımlamasını yapmak kavramın çok boyutlu olmasından dolayı güçtür. Bir yön, düşünce, eylem, durum veya kültür gibi farklı boyutlarda tanımlamaları yapılmaktadır (Erden, 2003, s. 227).

Strateji kelimesinin etimolojik kökeniyle ilgili olarak iki farklı kaynak temel alınmaktadır. Literatürde, bu kaynaklardan ilki Latince kökenli “*Stratum*” kelimesini işaret eder. Bu kelime “*yol, çizgi*” gibi anlamlar taşımaktadır. İkincisi ise General Strategos’un ismini işaret etmektedir. “*Stratos (ordu)*” ve “*Ago (yönetmek, yön vermek)*” kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Generalin sanatı ve bilgisine dikkat çekmek ve ona gönderme yapmak amacıyla kullanılmıştır (Gürdal, 2007, s. 8). Strateji kavramının işletme başta olmak üzere diğer bilim dallarına askeri literatürden geldiği ifade edilmektedir. Askeri açıdan stratejide, bir savaşa girileceği zaman orduların planladıkları harekât ve faaliyetlerin planlanması ve yönetilmesi esas alınır. Bu durumda kavramın etimolojik kökeninin ikinci kaynağa dayandırılması çok da yanlış olmamaktadır (Ülgen ve Mirze, 2007, s. 34).

Strateji olgusunun işletmecilik alanında 1970’li yılların sonlarına doğru yaygınlaştığı görülmektedir. Aslında strateji 1950’li yıllardan sonra iş dünyasında “*İşletme Politikası*” şeklinde varlığını devam ettirmiştir. Bu kavram ise 1980’li yıllardan sonra “*Stratejik Yönetim*” olarak evrilmiştir. Bahsedilen tüm olguların dayanağının stratejiden geldiği görülmektedir ve strateji kavramı günümüzde de işletmeler için önemini sürdürmeye devam etmektedir (Barutçugil, 2013, s. 51). Stratejilerin amaç tayiniyle doğrudan ilgisi bulunmaktadır. İyi bir strateji belirleyememiş olan işletme amaçlarını yeterince kavrayamaz ve piyasada meydana gelen tehlikelerden ve en önemsiz dalgalanmalar bile zarar görür (Özer, 2004, s. 123).

İşletmelerin stratejik yönelimlere ağırlık vermesiyle birlikte maliyet muhasebesinde de geleneksel yöntemler önemini kaybetmeye başlamıştır. Maliyet muhasebesinde uzun vadeli planlama anlayışının gerekliliği ve strateji seçiminde maliyet muhasebesinin desteğinin artırılması gerektiği anlayışı önemli hale gelmiştir (Kaygusuz, 2000, s. 76). Strateji seçiminde sadece finansal faktörlerin değil finansal olmayan faktörlerin de göz önünde bulundurulmasının gerekliliği bu duruma zemin hazırlamıştır. Maliyet problemlerinin çoğu zaman stratejik yanlışlar sebebiyle ortaya çıkması stratejiye dayalı maliyet yönetimi sürecinin gelişmesine neden olmuştur (Titiz ve Çetin, 2000, s. 125). Stratejik maliyet yönetimi kavramı akademik yazında her ne kadar maliyet muhasebesindeki yeni yöntemlerin toplam adı olarak ifade edilse de, stratejik maliyet yönetimi; doğru stratejiler benimsenerek, bireyler ve işletmeler için uygun maliyetli bir ürün veya hizmet ortaya koymak şeklinde geniş bir anlam ifade etmektedir. Bu kavram strateji kavramının öneminin artmasıyla beraber gelişme göstermeye başlamıştır (Yalçın, 2006, s. 16).

Stratejik maliyet yönetimine yardımcı olarak kullanılan bazı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar iki temel başlık altında toparlanır. Bunlar, “*Geleneksel Maliyet Yönetimi Sistemi*” ve “*Çağdaş Maliyet Yönetimi Sistemi*” olarak isimlendirilir. İki grubun altında yer alan

14 farklı alt grup bulunmaktadır (Erden, 2004, s. 252). Tablo 1’de bu yaklaşımların farklılıklarını içeren bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Geleneksel maliyet yönetimi sistemi ve çağdaş maliyet yönetimi sistemi karşılaştırması

Alanlar	Geleneksel Maliyet Yönetimi Sistemi	Çağdaş Maliyet Yönetimi Sistemi
Bakış Açıları	<ul style="list-style-type: none">• Mamul, müşteri ve fonksiyon koşullarına bağlılık esastır.• İç dönlük kuvvetlidir.• Katma Değer temel kavramdır.	<ul style="list-style-type: none">• İşletmeler genel değerler zincirinin koşullarını esas alır.• Dışa dönlük kuvvetlidir.• Katma Değer daha dar bir olgudur.
Amaçlar	<ul style="list-style-type: none">• Ölçme, yönetme ve problem çözme şeklinde üç temel amaç merkezdedir ve stratejik bakış açısına dikkat edilmez.	<ul style="list-style-type: none">• Ölçme, yönetme ve problem çözme şeklindeki üç amaç merkezdedir ve işletmenin stratejik konumuna bağlı olarak gelişim gösterir.
Dayanaklar	<ul style="list-style-type: none">• Maliyet çıktı düzeyinin bir fonksiyonu olarak ele alınır.	<ul style="list-style-type: none">• Maliyet stratejik seçimlerin yürütülmesi ve tespitinde yönetimin fonksiyonu olarak ele alınır.

Kaynak: Karcioğlu, 2000, s. 80.

Bu çalışmada “sağlık yönetiminde stratejik maliyet yönetimi” ile alakalı araştırmaların bibliyometrik bir analizi yapılmıştır. Bibliyometrik analiz bir araştırma alanındaki gelişmelerin, araştırma yönlerinin ve önde gelen konuların tespit edilmesine katkıda bulunur. Bibliyometrik analiz, çalışılan konu hakkında araştırmacılara detaylı bilgiler sunan niceliksel bir yöntemdir (Van Nunen vd., 2018, s. 250). Akademik yazında inceleme yapıldığında “sağlık yönetiminde stratejik maliyet yönetimi” konusunu temel alan, bilimsel çalışmaların analizlerinin yapıldığı bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle yapılan bu çalışma “sağlık yönetiminde stratejik maliyet yönetimi” ile ilgili yapılmış olan uluslararası yazındaki birçok çalışmanın sayısal verilerini özetlediği için önem taşımaktadır. Böylece konuyla ilgili olarak bilimsel çalışmaların ortaya konulmasının, bu alandaki ilerlemelerin tespit edilmesi veya sorun ve eksiklerin ortaya konulması noktasında katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Konuyla ilişkili olarak akademik yazında benzer bir çalışmaya rastlanılmamış olsa da ilişkili bazı çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalardan biri Bozdemir ve Çivi’nin (2018) “Standart Maliyet Yönteminin Görsel Haritalama Tekniğine Göre Bibliyometrik Analizi” başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmada 1975 ve 2017 yılları arasında Web of Science veri tabanında Standart Maliyet Yönetimi ile ilişkili çalışmalar ele alınmıştır. Bir diğer çalışma ise Bozdemir ve Köse’nin (2021) “Faaliyete Dayalı Maliyet Yönteminin Sağlık İşletmelerinde Uygulanmasının Görsel Haritalama Tekniği İle Bibliyometrik Analizi” başlık çalışmasıdır. Bu çalışmada da Web of Science veri tabanında yer alan ve yalnızca stratejik maliyet yönetimi yaklaşımlarından faaliyet tabanlı maliyetleme konusunu ele çalışmalara odaklanılmıştır. Diğer bir çalışma ise Akın ve Onat’ın (2016) “Modern Maliyet Yönetimi Teknikleri ve 2000-2014 Döneminde Bu Teknikleri Ele Alan Lisansüstü Tezler Dair Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmasıdır. Çalışmada veri tabanı olarak Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi kullanılmış olup sadece tez çalışmalarına odaklanılmıştır. Bu çalışmalardan da görülebileceği gibi alanda konuyla ilişkili olarak sağlık yönetimi penceresinden ele alınmış bir çalışma yapılmamıştır. Yapılan çalışmalarda da stratejik maliyet yönetiminin belirli bir kısmına odaklanılmıştır. Bu çalışma sağlık yönetimiyle ilişkili olan çalışmaları ele almakla birlikte uluslararası yazına odaklanıp, stratejik yönetim yaklaşımlarını tüm alt başlıkları ile ele almaktadır.

Bu çalışmada PubMed veri tabanında 2010-2020 yılları arasında yayımlanmış olan “Sağlık Yönetiminde Stratejik Maliyet Yönetimi” hakkındaki çalışmalara yer verilmiş olup, başlık ve içerikte “Sağlık Yönetiminde Stratejik Maliyet Yönetimi (Strategic Cost Management in Healthcare Management)” ve “Sağlık Yönetiminde Stratejik Maliyet Yönetimi Yaklaşımları

(*Strategic Cost Management Approaches in Healthcare Management*)” anahtar kelimelerini içeren çalışmalar analiz kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda 171 çalışma analize dâhil edilmiş olup araştırma 26 Ekim 2021 ve 7 Aralık 2021 tarihleri arasında yürütülmüştür.

2. Yöntem

Bu çalışmada “*Sağlık Yönetiminde Stratejik Maliyet Yönetimi*” hakkında, 2010-2020 yılları arasında yayımlanan araştırmaların bibliyometrik açıdan incelenerek son 10 yıldaki eğilimi ortaya konulmuştur.

2.1. Amaç, Örneklem ve Sınırlılıklar

PubMed veri tabanında 2010-2020 yıllarında ortaya konulmuş “*Sağlık Yönetiminde Stratejik Maliyet Yönetimi*” ve “*Stratejik Maliyet Yönetimi Yaklaşımları*” anahtar kelimelerini içeren 563 çalışmaya ulaşılmıştır. Bunlardan 171 tanesi analize dâhil edilmiştir. Analize dâhil edilen söz konusu çalışmalar belirlenirken atıf sayısı temel alınmıştır. Konuyla ilişkili çalışmaların atıf ortalamaları 60 olarak hesaplanmış olup, 60 ve üzeri atıf sayısına sahip çalışmalar analize dâhil edilmiştir. Bunun yanında çalışmaların içeriğinde anahtar kelimelerin olmasına da dikkat edilmiştir.

Verilerin kullanılacağı veri tabanına karar verilirken de üç farklı veri tabanı karşılaştırılmış olup konuyla ilişkili en fazla çalışmayı içeren PubMed veri tabanı seçilmiştir. Şöyle ki, Science Direct veri tabanında Stratejik Maliyet Yönetimini içeren 2010-2020 yılları arasındaki çalışma sayısı 69130’dur. Bunlardan 3985 tanesi İngilizce dilinde yazılmış olup erişime açıktır. Fakat bunların içerisinde yalnızca 271 çalışma Sağlık Yönetimi ile ilişkilidir. Web of Science veri tabanında ise 2010-2020 yılları arasında Stratejik Maliyet Yönetimini kapsayan toplam çalışma sayısı 44372’dir. Bunlardan 1080 tanesi İngilizce dilinde yazılmış olup aynı zamanda tam metni erişime açıktır. Bunların içinde ise Sağlık Yönetimi ile ilişkili olan çalışma sayısı 235’dir. PubMed veri tabanına bakıldığında ise Stratejik Maliyet Yönetimiyle ilişkili olan çalışmaların sayısı 11051’dir. Bunlardan 2252 tanesi İngilizce dilinde yazılmış olup aynı zamanda tam metni erişime açıktır. Sağlık Yönetimi ile ilişkili olan çalışma sayısı ise 563 ile en fazla veri tabanı PubMed’dir. Ayrıca PubMed veri tabanının sağlık bilimleriyle ilişkili çalışmalara odaklanması da veri tabanının tercih edilmesinin bir diğer sebebi olmuştur. Çalışmada yapılmış olan taramaya ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Tarama özellikleri ve sonuçları

Veri Tabanı	PubMed
Anahtar Kelimeler	<ul style="list-style-type: none">• Stratejik Maliyet Yönetimi (<i>Strategic Cost Management</i>),• Stratejik Maliyet Yönetimi Yaklaşımları (<i>Strategic Cost Management Approaches</i>),• Sağlık Yönetiminde Stratejik Maliyet Yönetimi (<i>Strategic Cost Management in Healthcare Management</i>),
Sınırlılıklar	<ul style="list-style-type: none">• Sadece PubMed veri tabanındaki çalışmaların temel alınması.• 2010-2020 yılları arasındaki çalışmaları kapsamaması.• İngilizce dilinde yazılmış olan ve tam metni açık olan çalışmaların dâhil edilmesi.
Çıkan Sonuç Sayısı	563
Detaylı İnceleme Sonucu Elde Edilen Makale Sayısı	171

3. Bulgular

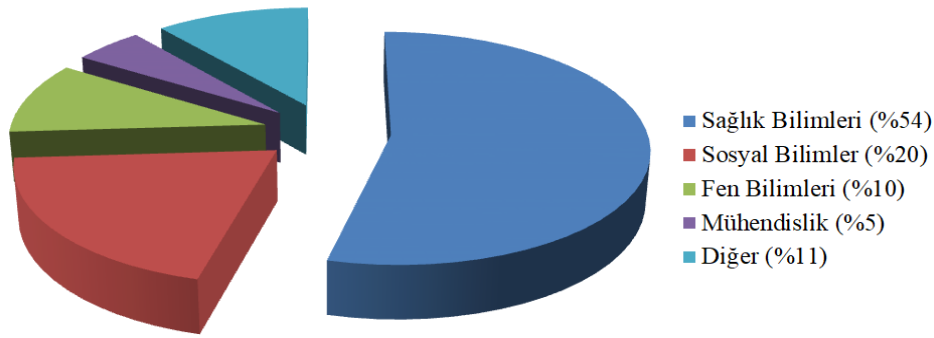
Sağlık yönetiminde stratejik maliyet yönetimi konusuyla ilgili bulgular belirli özellikler çerçevesinde incelenmiş olup PubMed veri tabanından 2010-2020 yılları arasında konuyla ilişkili elde edilen 563 çalışmadan 171 tanesi analiz kapsamına alınmıştır. Yayınlarla ilişkin bazı bulgular Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Yayınlarla ilişkin bulgular

Makale Sayısı	171
Dergi Sayısı	43
Periyot	2010-2020
Yazar Sayısı	382
Bir Yazarlı Makaleler	6
İki Yazarlı Makaleler	17
Çok Yazarlı Makaleler	148

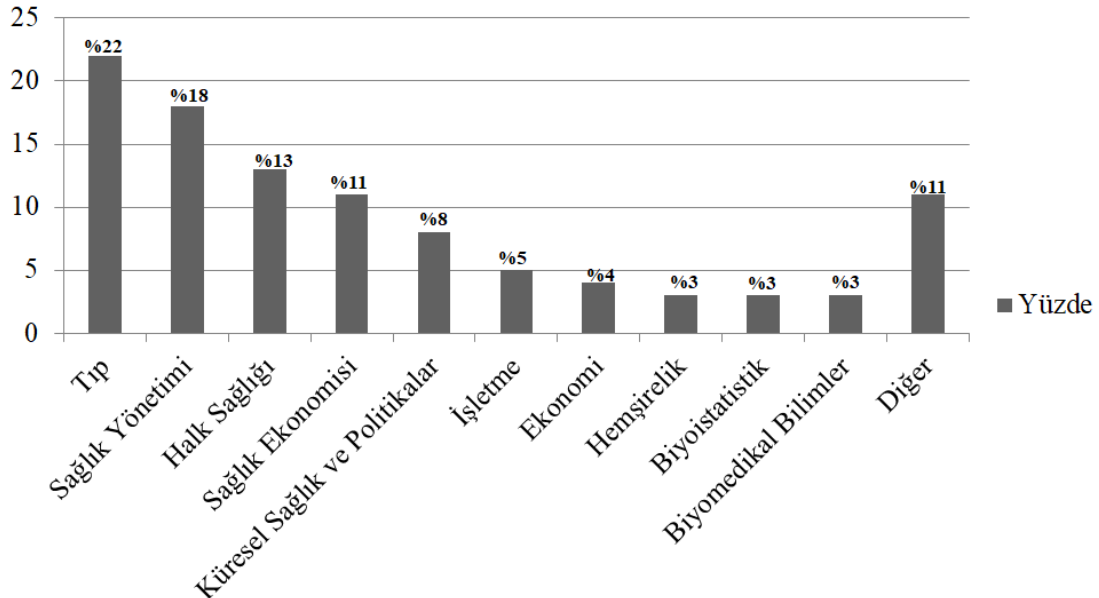
Yukarıdaki Tablo 3 incelendiğinde analize dâhil edilen çalışmaların 43 farklı dergide yayımlandığı görülmektedir. Bunun yanında tek yazarlı makalelerin sayısının 6, iki yazarlı makalelerin sayısının 17 ve çok yazarlı makalelerin sayısının 148 olduğuna ulaşılmaktadır.

Şekil 1. Anabilim dallarının oranı

Yukarıda verilmiş olan Şekil 1’de Stratejik Maliyet Yönetimiyle ilişkili çalışmaların (n=2252) anabilim dalları çerçevesinde ne kadarlık bir paya sahip olduğu görülmektedir. Çalışmalarda %54’lük pay ile en yüksek oran Sağlık Bilimleri Anabilim Dalındadır. Çalışmalar, %20’lik oran ile Sosyal Bilimler, %11’lik oran ile Diğer (yaşam bilimler, davranış bilimleri, kimyasal bilimler vb.), %10’luk oranla Fen Bilimleri ve son olarak %5’lik oranla Mühendislik anabilim dalları şeklinde sıralanmıştır.

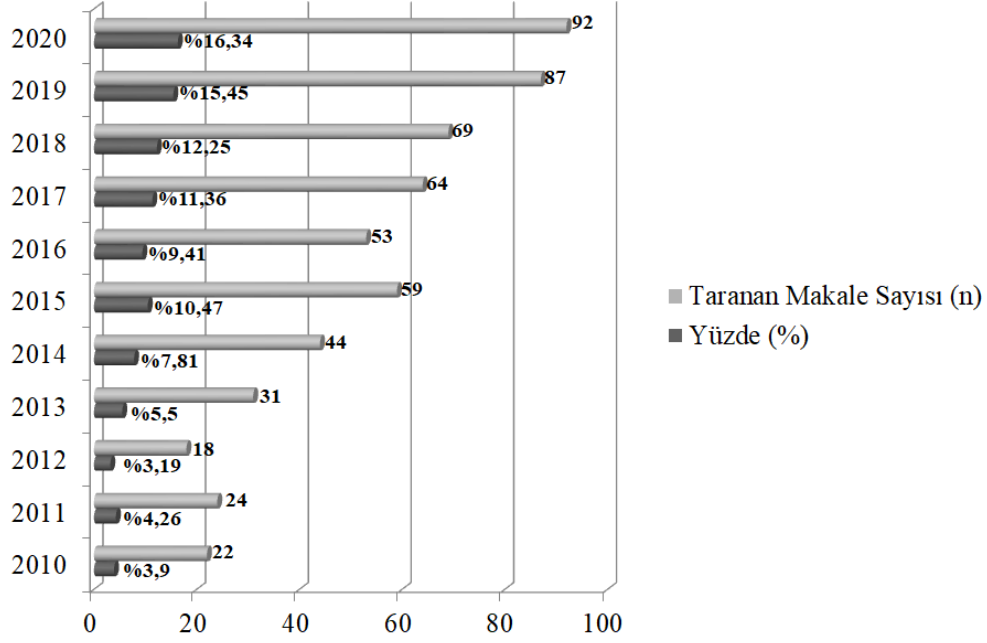
Şekil 2. Bilim dallarının oranı

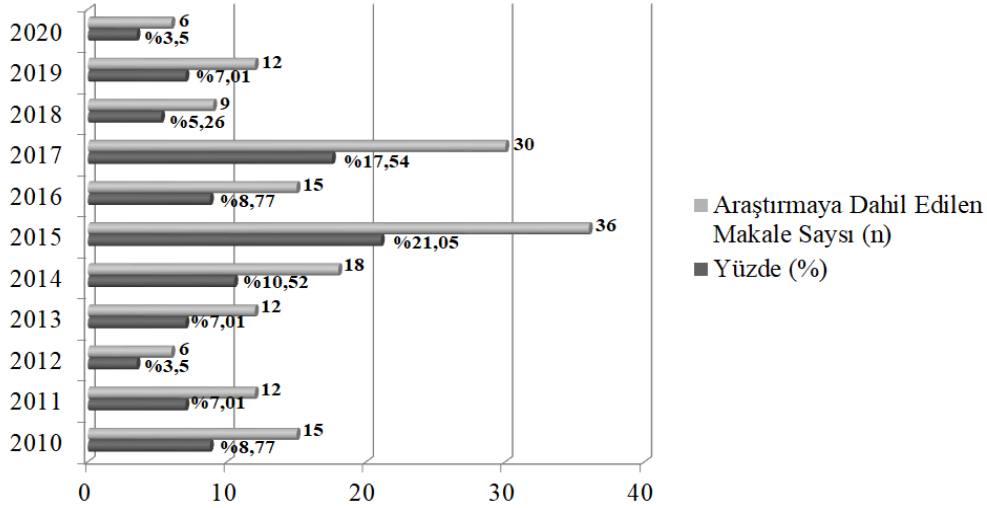
Yukarıda verilmiş olan Şekil 2 incelendiğinde çalışmalara katkı sağlayan bilim dalları görülmektedir. Buna göre çalışmalara en fazla katkı sağlayan ilk üç bilim dalı %22’lik oranla

Tıp, %18'lik oranla Sağlık Yönetimi ve %13'lük oranla Halk Sağlığıdır. Çalışmalara katkı veren ilk 10 bilim dalının yanı sıra çalışmalara katkı sağlayan diğer bilim dallarının oranı ise %11 olarak hesaplanmıştır.

Şekil 3. Çalışmaların yıllara göre oranı (taranan)

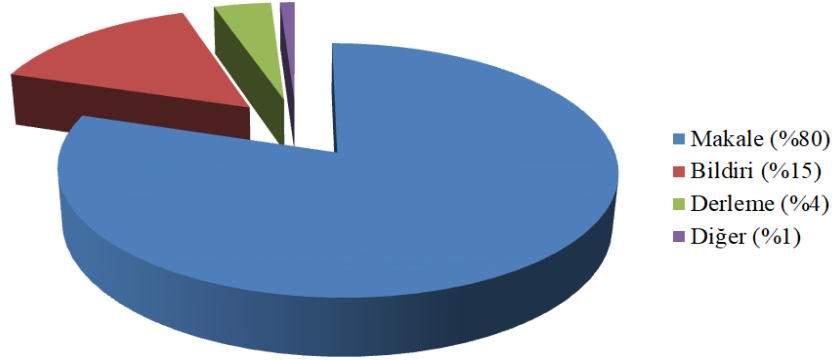

Şekil 4. Çalışmaların yıllara göre oranı (araştırmaya dâhil edilen)

Yukarıda verilmiş olan Şekil 3 ve Şekil 4'te 2010-2020 yılları arasında taranan ve analize dâhil edilen araştırma sayılarına dair iki grafik verilmiştir. Yıllar itibariyle taranan çalışma sayısında düzenli bir artış görülmemektedir. En fazla çalışmanın çıktığı yıl %16,34 ile 2020 yılı olmuştur. En az çalışma ise %3,19 ile 2012 yılında gözlenmiştir. Bunun yanında araştırma dâhil edilen çalışmalar incelendiğinde ise yine sayılarda ve oranlarda düzenli bir artış olmamasına rağmen 2020 yılı analize dâhil edilen en az çalışmanın olduğu yıllardan biri olmuştur (%3,5). Analize dâhil edilen en fazla çalışma %21,05 ile 2015 yılında gözlenmektedir. En düşük oranlara sahip iki yıl ise %3,5'lik bir pay ile 2012 ve 2020 yılları olmuştur.

Şekil 5. Çalışma türlerinin oranı

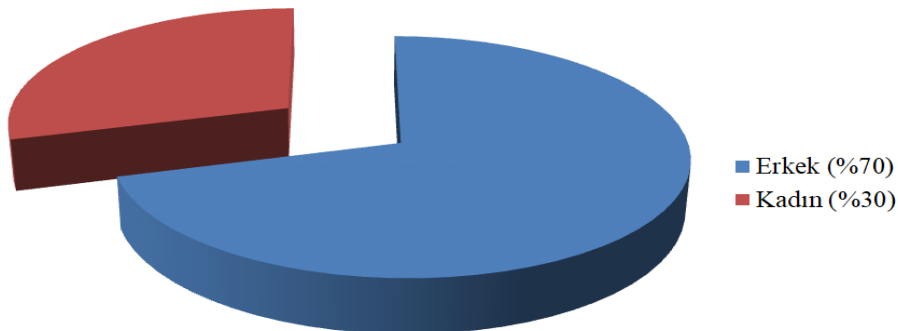
Konuyla ilişkili yapılan çalışmalar Şekil 5'te türlerine göre gruplandırılmıştır. Buna göre %80'lik bir oranla makale türünün ilk sırada yer aldığı görülmektedir. %1 ile diğer çalışmalar (kitap bölümü, kitap tanıtımı, toplantı özeti vb.) son sırada yer almaktadır.

Tablo 5. Anahtar kelimelerin yüzdesi

STRATEJİK MALİYET YÖNETİMİ YAKLAŞIMLARI	STRATEGIC COST MANAGEMENT APPROACHES	YÜZDE (%)
GELENEKSEL MALİYET YÖNETİMİ SİSTEMİ	TRADITIONAL COST ACCOUNTING MANAGEMENT SYSTEMS	
• Geleneksel Maliyet	• Traditional Costing	%42,6
ÇAĞDAŞ MALİYET YÖNETİMİ SİSTEMİ	MODERN COST ACCOUNTING MANAGEMENT SYSTEMS	
• Hedef Maliyetleme	• Target Costing	%12,03
• Kaizen Maliyetleme	• Kaizen Costing	%5,24
• Benchmarking Maliyetleme	• Benchmarking Costing	%8,26
• Tam Zamanında Üretim	• Just in Time (JIT)	%2,98
• Lojistik Maliyetleme	• Logistics Costing	%2,6
• Kalite Maliyetleme	• Quality Costing	%6
• Ürün Yaşam Seyri Maliyetleme	• Product Life Cycle Costing	%2,98
• Değer Mühendisliği	• Value Engineering	%1,84
• Geriye Doğru Maliyetleme	• Backflush Costing	%0,84
• Dengeli Puan Kartı	• Balanced Scorecard	%3,73
• Faaliyet Tabanlı Maliyetleme	• Activity Based Costing	%10,9
TOPLAM		100

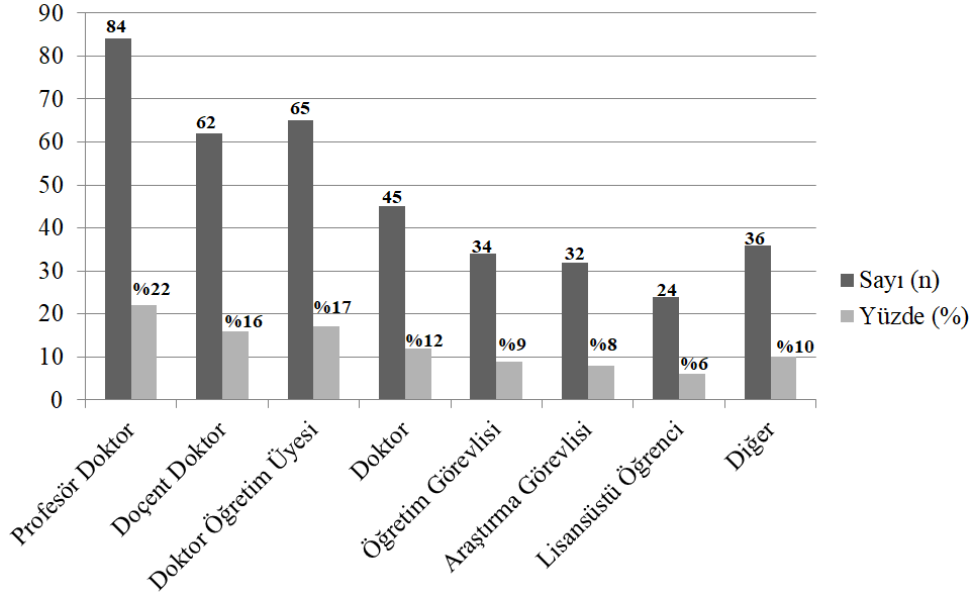
Yukarıda verilmiş olan Tablo 5'de Stratejik Maliyet Yönetimi Yaklaşımlarını konu alan çalışmaların oranlarına ulaşılmaktadır. Buna göre en fazla çalışmanın ortaya konulduğu alt başlık %42,6 ile Geleneksel Maliyet olmuştur. En az çalışma ise %0,84 ile Geriye Doğru Maliyetleme hakkında yapılmıştır.

Şekil 6. Cinsiyet oranı

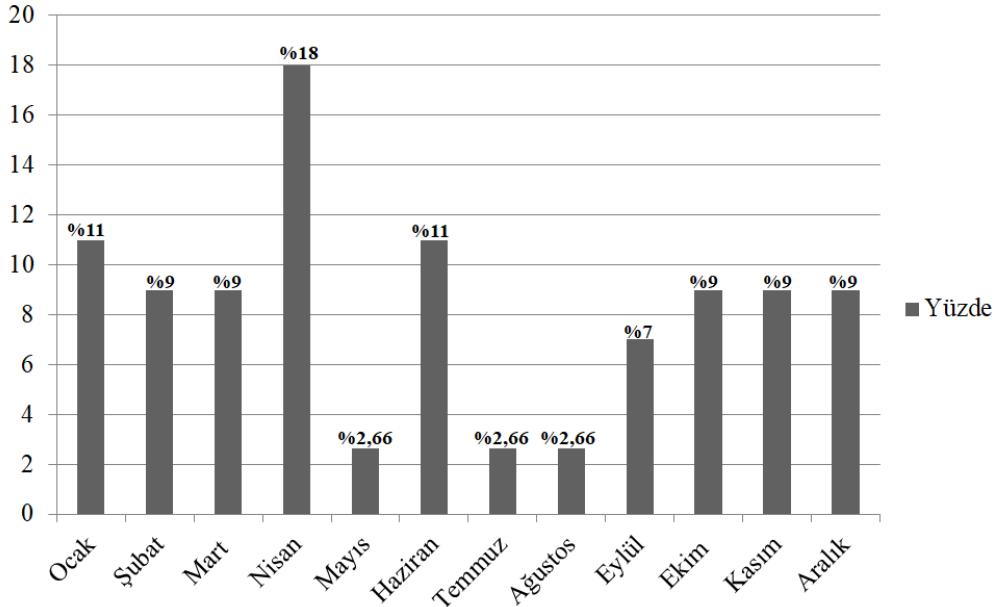
Şekil 6’da, çalışmalara katkı sağlayan araştırmacılardan (n=382), kadın araştırmacıların oranının %30 ve erkek araştırmacıların oranının %70 olduğu görülmektedir.

Şekil 7. Unvan oranı

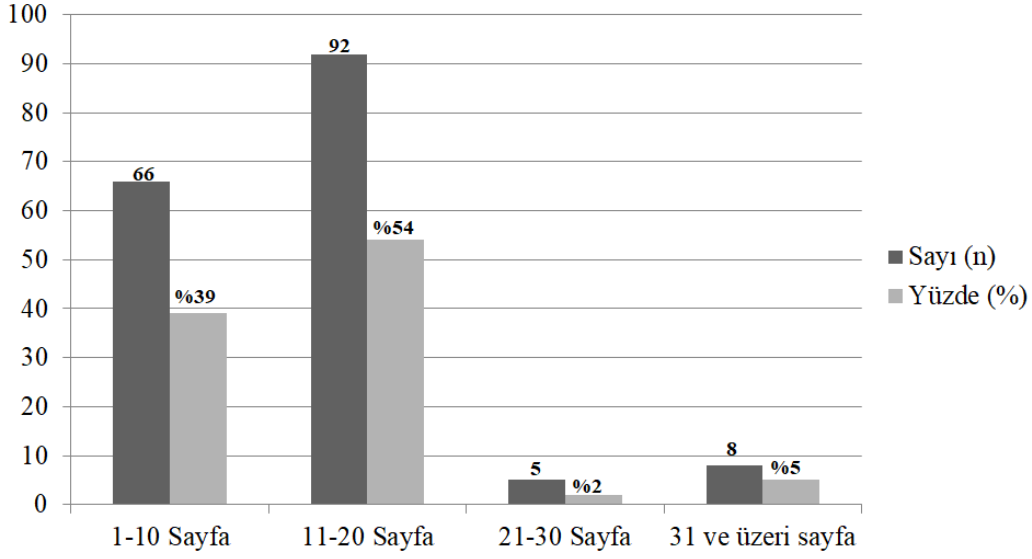
Şekil 7’de araştırmaya katkı sağlayan araştırmacıların unvanlarına ait oranlara ulaşılmaktadır. Buna göre, araştırmacılar arasında çalışmalara en fazla katkı sağlayan grup %84 ile Profesör Doktorlar olmuştur. En az katkı veren grup ise %6 ile Lisansüstü Öğrencilerdir. Yedi farklı grup haricinde diğer (yöneticiler, danışmanlar, temsilciler vb.) grubunda yer alan kişilerin oranı %10’dur.

Şekil 8. Ayların oranı

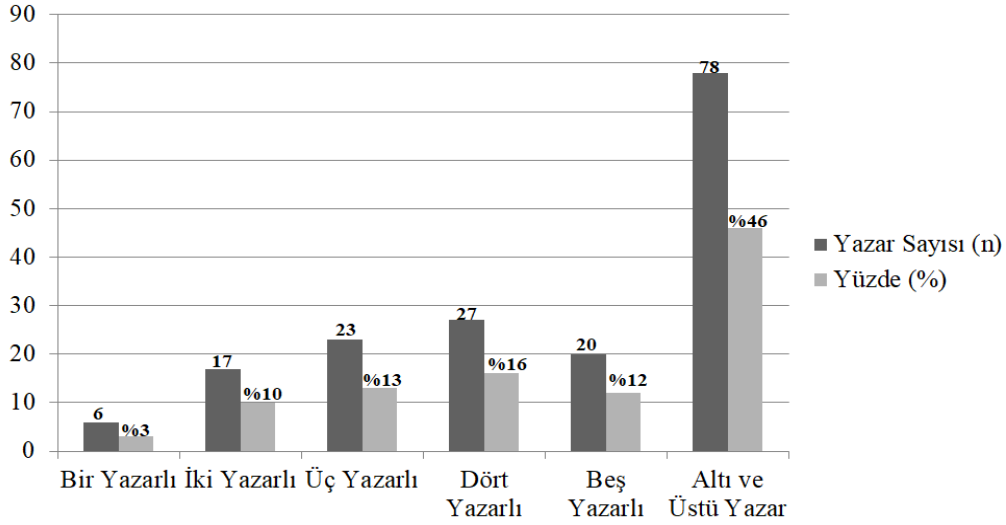
Yukarıdaki Şekil 8’de çalışmaların yayımlandığı aylara dair oranlar yer almaktadır. Buna göre çalışmalar en fazla %18’lik oran ile Nisan ayında yayımlanmış olup en az ise %2,66 ile Mayıs, Temmuz ve Ağustos aylarında yayımlanmıştır.

Şekil 9. Sayfa sayılarının oranı

Şekil 9’da ise konuyla ilişkili olarak yayımlanmış olan çalışmaların (n=171) sayfa sayılarına dair bilgiler yer almaktadır. Buna göre %54’lük bir pay ile çalışmalar en fazla 11-20 sayfa aralığında yayımlanmıştır. En az ise %2’lik bir pay ile 21-30 sayfa aralığıdır.

Şekil 10. Çalışmaların yazar sayılarının oranı

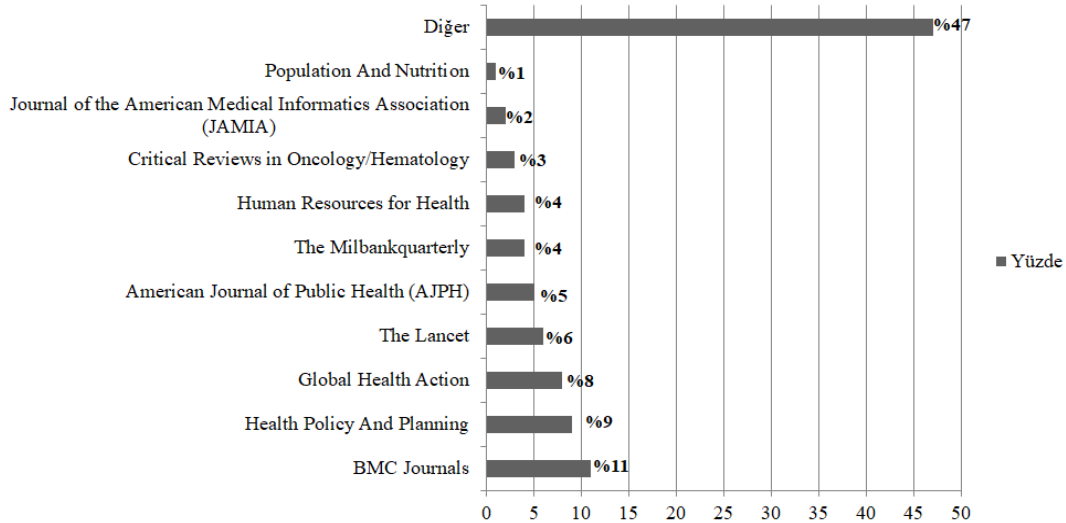
Şekil 10’da ise çalışmaların tek yazarlı veya çok yazarlı olup olmaması durumuna göre 7 farklı kategori yer almaktadır. Buna göre en yüksek orana sahip olan grup %46 ile altı ve üstü yazara sahip çalışmalardır. En az orana sahip olan grup ise %3 ile tek yazarlı çalışmalar olmuştur.

Tablo 6. Çalışmaların atıf sayısı

Yazar(ların) Adı- Soyadı	Makale Adı	Yayın Yılı	Atıf Sayısı	Yüzde
Yarlını S. Balarajan, Sudhakar Selvaraj ve Subu V. Subramanian	Health care and Equity in India.	2011	988	%13
Dan Chisholm vd.	Scaling-up Treatment of Depression And Anxiety: A Global Return on Investment Analysis.	2016	909	%11
Iana Markevych vd.	Exploring Pathways Linking Greenspace to Health: Theoretical and Methodological.	2017	753	%6
Harald Breivik vd.	The Individual And Societal Burden of Chronic Pain in Europe: The Case for Strategic Prioritisation and Action to Improve Knowledge and Availability of Appropriate Care.	2013	509	%5,6
Karin Stenberg vd.	Financing Transformative Health Systems Towards Achievement of the Health Sustainable Development Goals: A Model for Projected Resource Needs in 67 Low-income And Middle- income Countries.	2017	351	%5
Robert Marten vd.	An Assessment of Progress Towards Universal Health Coverage in Brazil, Russia, India, China, and South Africa (BRICS).	2014	308	%4
Christian Castaneda vd.	Clinical Decision Support Systems for Improving Diagnostic Accuracy And Achieving Precision Medicine.	2015	291	%3,7
John W. Whittington vd.	Pursuing the Triple Aim: The First 7 Years.	2015	262	%3,4
Laura P. Forsythe vd.	Patient and Stakeholder Engagement in the PCORI Pilot Projects: Description and Lessons Learned.	2015	214	%3
Janneke A. Cox vd.	Antibiotic Stewardship in Low- and Middle- income Countries: The Same But Different?	2017	211	%2,9

Yukarıdaki Tablo 6 incelendiğinde, en çok atıf sayısına sahip çalışmanın “Health care and Equity in India” başlıklı araştırmaya ait olduğu görülmektedir. Yukarıda verilmiş olan çalışmalar en yüksek atıf sayısına sahip ilk 10 çalışmadır. Bu çalışmaların toplam çalışmalar içindeki payı %57,6’dır. Kalan çalışmaların payı ise %42,4 olarak hesaplanmıştır. Analize 60 atıf ve üzerindeki çalışmalar dâhil edilmiş olup alt sınırdaki atıf sayısına sahip tek çalışma bulunmaktadır.

Şekil 11. Çalışmaların yapıldığı dergiler

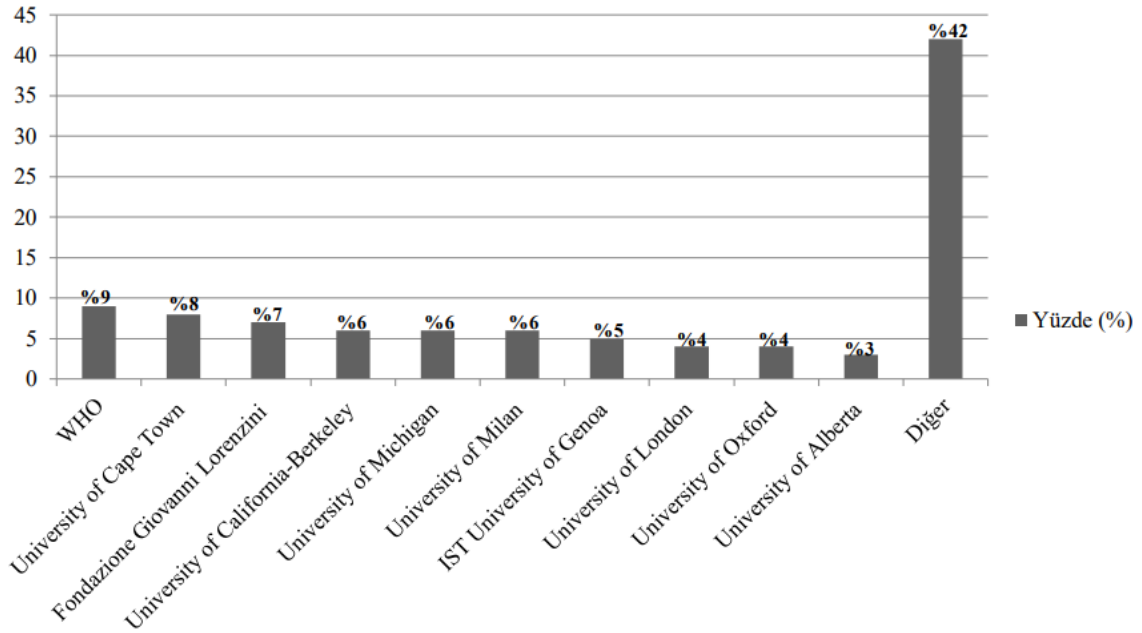
Yukarıdaki Şekil 11 incelendiğinde tek başına konuyla ilişkili olarak en fazla çalışmanın yayımlandığı derginin %11 ile BMC Journals olduğu görülmektedir. Onu %9 ile Health Policy and Planning dergisi takip etmektedir. Üçüncü sırada ise %8 ile Global Health Action dergisi yer almaktadır. 43 farklı dergiden en fazla çalışmanın yayımlandığı 10 dergi çıkarıldığında geriye kalan 33 derginin oranının ise %47 olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Birden fazla çalışması bulunan yazarlar

Ad- Soyad	Unvan	Kurum	Birim	Atıf Sayısı
Sergio Pecorelli	Profesör Doktor	University of Brescia	Tıp Fakültesi, Jinekoloji Anabilim Dalı	33525
Dan Chisholm	Doktor	World Health Organization (WHO)	Sağlık Sistemleri Finansmanı Bölümü, Sağlık Ekonomisi Anabilim Dalı	20713
Giovanni Rezza	Profesör Doktor	Istituto Superiore di Sanità (Yüksek Sağlık Enstitüsü)	Tıp Fakültesi, Enfeksiyon Hastalıkları Anabilim Dalı	19340
Andrea M. Isidori	Profesör Doktor	Sapienza University of Rome	Tıp Fakültesi, Endokrinoloji Anabilim Dalı	16295
Riccardo A. Audisio	Profesör Doktor	University of Göteborg	Tıp Fakültesi, Cerrahi Onkoloji Anabilim Dalı	14063
Atalay Alem	Profesör Doktor	Addis Ababa University	Tıp Fakültesi, Psikiyatri Anabilim Dalı	8155
Gian Vincenzo Zuccotti	Profesör Doktor	University of Milan	Tıp Fakültesi, Pediatri Anabilim Dalı	7891
Yarlını S. Balarajan	Doktor	Harvard University	Küresel Sağlık ve Nüfus Bölümü, Halk Sağlığı Anabilim Dalı	5253
Giancarlo Icardi	Profesör Doktor	Università degli Studi di Genova	Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi/Hijyen Anabilim Dalı	4683
Carlo Signorelli	Profesör Doktor	University Vita-Salute San Raffaele of Milan	Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı	4316

Tablo 7’de konuyla ilişkili olarak birden fazla yayında ismi geçen 10 farklı yazara dair bilgiler paylaşılmıştır. Bu bilgiler yazarların unvanlarını, şuanda görev aldıkları kurumları ve birimleri bunlara ek olarak yayımladıkları diğer çalışmaların atıf sayılarını göstermektedir.

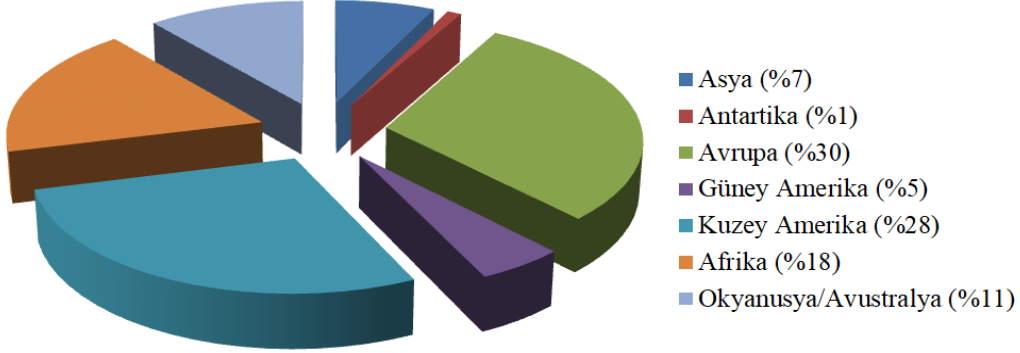
Şekil 12. Kurumların oranı

Yukarıda verilmiş olan Şekil 12 incelendiğinde çalışmalara tek başına en fazla katkı sağlayan kurumun %9 ile “Dünya Sağlık Örgütü” olduğu görülmektedir. Bunu %8 ile “University of Cape Town” ve %7 ile “Fondazione Giovanni Lorenzini” takip etmektedir.

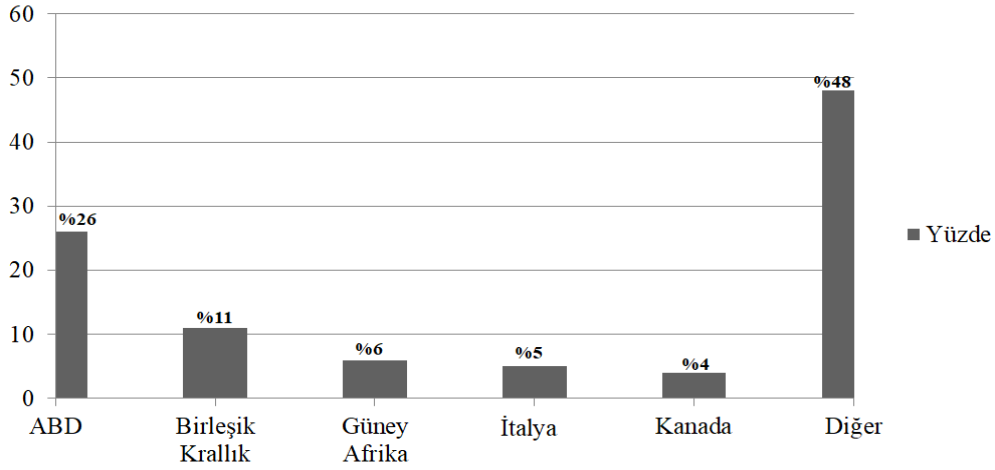
Çalışmalar 165 farklı kurumun katkısıyla yapılmış olup tek başına en yüksek orana sahip 10 kurum hariç geriye kalan 155 kurumun katkı oranı %42 olarak hesaplanmıştır.

Şekil 13. Kıtaların oranı

Şekil 13 incelendiğinde kıtaların çalışmalara katkı oranları görülmektedir. Buna göre %30 ile Avrupa Kıtası çalışmalara en çok katkının sağlandığı kıta olmuştur. Bunu %28 ile Kuzey Amerika ve %18 ile Afrika izlemektedir.

Şekil 14. Ülkelerin oranı

Yukarıda verilen Şekil 14 incelendiğinde ise çalışmalara katkı veren ilk 5 ülkenin oranı ve kalan ülkelerin toplam oranına ulaşılmaktadır. Buna göre %26'lık bir payla çalışmalara en fazla katkı sağlayan ülke ABD olmuştur. Bunu %11 ile Birleşik Krallık ve %6 ile Güney Afrika takip etmektedir. Çalışmalara katkı sağlayan 40 farklı ülke bulunmaktadır. %48'lik pay ise kalan 35 ülkenin toplam oranını göstermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

İşletme stratejileriyle ilgili olarak ve aynı zamanda işletmenin kaynaklarının tamamının gereğinden çok kullanımı ve nakit akışları, pazar payları ve miktarları, fiyatlar ve gerçek maliyetlerin bağlı aşamaları açısından yönetimiyle ilişkili maliyet muhasebesi bilgilerinin, hazırlanması ve analiz edilmesi olarak tanımlanan Stratejik Maliyet Yönetimi günümüzde tüm işletmeler için önemli hale gelmiştir. Sağlık Yönetiminde Stratejik Maliyet Yönetimi konusunu temel alan bu çalışma gerek işletmeler gerekse de görev yapan profesyoneller tarafından gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutabilir. Araştırmada yapılan bibliyometrik analiz neticesinde elde edilen bazı bulgular ve değerlendirmeler şu şekildedir;

- Yıllara göre çıkarılan makale sayılarında düzenli olarak bir artış gözlemlenmemiştir. En fazla çalışmanın yayımlandığı yıl (n=92) 2020 yılı, en az

çalışmanın yayımlandığı yıl ise (n=18) 2012 yılı olmuştur. Araştırma kapsamında incelenen makale sayılarına bakıldığında ise (n=171) en fazla çalışmanın yayımlandığı yıl (n=36) 2015 yılı olmuştur.

- Stratejik Maliyet Yönetimi alanında yapılmış olan çalışmaların (n=2252) %54'ünün Sağlık Bilimleriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Sağlık Yönetiminde Stratejik Maliyet Yönetimi anahtar kelimesini içeren çalışmalar (n=536) içerisinde Sağlık Yönetimi Bilim Dalının oranı %18 olarak bulunmuştur. En yüksek orana sahip bilim dalı ise %22'lik bir pay ile Tıp olmuştur.
- En fazla atıf sayısına sahip ilk 10 çalışma listelendiğinde Türkiye'den bir çalışmanın listede olmadığı görülmektedir. Analize dâhil edilen çalışmalar içinde de Türkiye'den bir çalışma yer almamaktadır. Sağlık Yönetiminde Stratejik Maliyet Yönetimi anahtar kelimesiyle ilişkili olarak taranan makaleler (n=536) içerisinde de 10 yıllık dönemde Türkiye'den bir çalışmaya ulaşılamamıştır.
- Çalışmaların en fazla yayımlandığı dergi %11 ile BMC Journals olmuştur. Çalışmalar toplamda 43 farklı dergide yayımlanmış olup en yüksek orana sahip 10 dergi dışında kalan diğer dergilerin oranı ise %47 olarak hesaplanmıştır.
- Araştırmada yer alan 382 yazarın 165 farklı kurumda görev yaptığı tespit edilmiştir. Çalışmalara en fazla katkı sağlayan kurumun %9'luk bir pay ile Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) olduğu saptanmıştır.
- Çalışmaların kıtalara ve ülkelere göre dağılımı incelendiğinde ise çalışmalara katkısı en yüksek olan ülkenin %26'lık bir oranla ABD olduğu tespit edilirken, en fazla çalışmanın çıkmış olduğu kıtanın ise %30 ile Avrupa olduğu bulunmuştur.
- Çalışmaların sayfa sayıları incelendiğinde ise 11-20 sayfa aralığında yer alan çalışmaların (n=92) %54 ile en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir.
- Konuyla ilgili olarak birden fazla çalışmada ismi geçen Sergio Pecorelli'nin diğer akademik çalışmalarındaki toplam atıf sayısının 33525 olduğu tespit edilmiş olup birden fazla çalışmada adı geçen ilk 10 yazar içinde atıf sayısı en yüksek kişi olduğu görülmüştür.

Ulaşılan bulgular sonucunda, Sağlık Yönetiminde Stratejik Maliyet Yönetimi konulu çalışmalara Türkiye'den yapılan katkının oldukça yetersiz olduğu tespit edilmiş olup, bu nedenle Türk araştırmacılara ilgili alanla ilişkili olarak uluslararası akademik yazında daha fazla araştırma çıkarmaları önerilebilir.

Kaynakça

- Akgemci, T. (2007). *Stratejik Yönetim*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akın, O. ve Onat, K.O. (2016). Modern Maliyet Yönetimi Teknikleri ve 2000-2014 Döneminde Bu Teknikleri Ele Alan Lisansüstü Tezler Dair Bir Değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 6-15.
- Barutçugil, İ. (2013). *Stratejik Yönetim*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Bozdemir, E. ve Çivi, F. (2018). Standart Maliyet Yönteminin Görsel Haritalama Tekniğine Göre Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (81), 59-84.
- Bozdemir, E. ve Köse, G. (2021). Faaliyete Dayalı Maliyet Yönteminin sağlık İşletmelerinde Uygulanmasının Görsel Haritalama Tekniği İle Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Haziran 2021, 23 (2), 172-203.
- Erden, S.E. (2003). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Bağımsız Denetim Firmaları Örneği. *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı: 64, 104-123.
- Erden, S.E. (2004). *Üretim Ortamları Maliyet Yönetimi Sistemleri İlişkisi Ve Stratejik Maliyet Yönetimi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

- Gürdal, K. (2007). *Maliyet Yönetiminde Güncel Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Karakaya, M. (2007). *Maliyet Muhasebesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karcioğlu, R. (2000). *Stratejik Maliyet Yönetimi Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Yaklaşımlar*. Erzurum: Aktif Yayınevi.
- Kaygusuz, S.Y. (2000). *Stratejik Maliyet Yönetimi ve Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Bursa. (<https://acikerisim.uludag.edu.tr/handle/11452/6891>, 25.10.2021).
- Özer, A. (2004). Pazarlama ile İlgili Kararlarda Faaliyet Tabanlı Maliyetlemenin Etkisi. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, Eylül 2004, 123-138.
- Papatya, N. (2003). *Sürdürülebilir Rekabette Stratejik Yönetim ve Pazarlama Odağı Kaynak Tabanlılık Görüşü Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Savcı, M. (2000). *Maliyet Muhasebesine Giriş*. Rize: Akademi Yayınevi.
- Titiz, İ. ve Çetin, C. (2000). Karar Almada Geleneksel Maliyet Yönetimi Yaklaşımında Yaşanan Gelişmeler Ve Stratejik Maliyet Yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 121-138.
- Ülgen, H. ve Mirze, K. (2007). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Arıkan Basım-Yayım.
- Üstün, R. (1999). *Yönetim Muhasebesi Tek Düzen Hesap Planı Uygulamalı*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Van Nunen, K. Li, J. Reniers, G. ve Ponnet, K. (2018). Bibliometric Analysis of Safety Culture Research. *Safety Science*, (108), 248-258.
- Yalçın, S. (2006). Rekabet Avantajı Sağlamada Stratejik Maliyet Yönetiminin Muhasebe Uygulamalarıyla İlişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 17-18.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Anlamın Epistemolojik Ön Koşulu Olarak Bağlam*

Context as the Epistemological Precondition for Understanding

Doç. Dr. Fatih İBİŞ¹

Öz

Hiçbir metin insanı çevreleyen imkan ve koşullardan bağımsız olarak düşünülemez. Kaleme alınan her metnin temelinde bulunan insan tecrübesi metinleri var eden insanî bağlamları açığa vurur. Dolayısıyla metinlerin anlaşılması belli bağlamlarla mukayyettir. Bir metnin anlamı öncelikle onu vücuda getiren bağlamları anlamaktan geçer. Bu bağlamları metin ve özne bağlamı şeklinde belirlemek ve özetlemek mümkündür. Metin bağlamında metinde kullanılan dil, metnin sahip olduğu iç tutarlılık ve metnin oluşumuna etki eden tematik ve terminolojik bağlamlar karşımıza çıkmaktadır. Kısaca metin bağlamı metnin kurucu unsurlarını teşkil etmektedir. Özne bağlamında ise metni kuran öznenin tarihsel koşulları, devraldığı antropolojik miras ve yazarın elinden çıktıktan sonra metni okuyan okurun psikolojik, sosyolojik, ekonomik vs. durumu gibi faktörlerin öne çıktığını görüyoruz. Özne bağlamı da öznenin kurucu unsurları olarak değerlendirilebilir. Bir metni var eden anlam zemini genel olarak bu iki bağlam arasındaki diyalektikte kendini açığa vurur. Son tahlilde meseleyi şöyle özetlemek mümkündür: Metin (text), bağlamla (context) mukayyettir. Metinlerin zamandan, mekandan, insandan, yaşamdan kopuk bağlamsız bir ortamda yazılmışçasına okunması neticede sağlıklı bir anlama ediminin gerçekleşmesini olanaklı olmaktan çıkarır. Metnin kendi içinde anlamlı olduğu ve bağlamdan habersiz biçimde okuyan bir okur için de anlam taşıdığı muhakkaktır. Metin müstakil olarak anlamlıdır. Bağlam ise bu metni daha anlamlı hale getiren en önemli anlam aracıdır. Metin anlamlıdır; bağlamla metin daha anlamlıdır da denilebilir. Çalışma işbu kaydın felsefi açıdan analizini, metinleri anlarken bağlamın işlevselliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anlamak, anlam, bağlam, metin, epistemoloji

Makale Türü: Araştırma

Abstract

No text can be thought of independently of the possibilities and conditions surrounding human beings. The human experience, which is at the base of every written text, reveals the human contexts that bring the texts into existence. Therefore, the understanding of texts depends on certain contexts. The meaning of a text is primarily to understand the contexts that bring it into being. It is possible to identify and summarize these contexts as text and subject context. In the context of the text, the language used in the text, the internal consistency of the text and the thematic and terminological contexts that affect the formation of the text appear. In short, the context of the text constitutes the constituent elements of the text. In the context of the subject, we see that factors such as the historical conditions of the subject who created the text, the anthropological heritage and the situation of the reader reading the text come to the fore. The context of the subject can also be considered as the constituent elements of the subject. The ground of meaning that creates a text generally reveals itself through the dialectic between these two contexts. In the final analysis, it is possible to summarize the issue as follows: The text is determined to the context. Reading the texts as if they were written in a contextless environment disconnected from time, place, people and life ultimately makes it impossible for a healthy understanding to take place. The study aims to analyze this record from a philosophical point of view and to reveal the functionality of the context while understanding the texts.

*Bu makale, yazarın 2012 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün danışmanlığında tamamladığı “Özne-Metin İlişkisinin Metodik ve Teolojik Boyutu” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, fatihbis81@hotmail.com

Keywords: Understanding, meaning, context, text, epistemology

Paper Type: Research

Giriş

Anlam mahiyeti itibariyle bir kavram olup varlığını temelinde bulunan zihin durumuna borçludur. Anlama konu olan pek çok nesnenin başında kuşkusuz ilk akla gelenlerden biri de anlaşılmaya çalışılan bir metindir. Herhangi bir metin karşısında insanı nesne olmaktan çıkaran ve özne kılan faktör onun metin karşısındaki üstlendiği entelektüel aktif roldür. Kişiyi metin karşısında harekete geçiren şey onun metni düşünme, anlama ve yorumlama istenciyle ortaya koyduğu aktif bilinç durumudur. Bu bilincin içinde hareket ettiği metodik alan ve zihinsel faaliyetlerine yön veren epistemik dinamikler anlama sürecini belirleyen temel etmenlerdir. Bu arka planın dışı vurulması aynı zamanda anlamının nasıl gerçekleştiğini dolayısıyla anlamın teşekkül sürecini ortaya koyar.

Sözlü olsun yazılı olsun her metin temelde sözcüklerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan cümleler bütünüdür. Cümleler, sözcükler gibi kendi başlarına duran müstakil ögeler değildir. Bir cümle her zaman “burada-şimdi” olmak üzere spesifik bir zaman ve mekân ikilisiyle birlikte bulunur (Benveniste, 1994, s. 205). Bu ister yazılı cümle ister sözlü cümle olsun durum değişmez. Cümlenin fâilinin bu cümleyi içinde bulunduğu belirli ve özel bir zaman ve mekân diliminde, belli gerekçelerle kurmuş olduğu açıktır. Dolayısıyla cümleyi sözcük gibi göstergebilimsel olgu olarak görmek bu noktada doğru bir yaklaşım değildir. Doğru yaklaşım cümlenin göstergesini bulmak adına anlambilimsel olarak burada-şimdi kaydına yönelmekle başlar. Bu kayıt ise sözün içinde bulunduğu söylemden ve cümlenin içinde doğduğu anlam havzasından ibarettir. Dolayısıyla cümlede öne sürülen burada-şimdi kaydı aynı zamanda bir bağlamdır. Bu bağlam kendi içinde başka bağlamları üretmekte ve anlam bu bağlamların eşlik etmesiyle kendisini ifşa etmektedir.

Aristoteles’in Metafizik’te yaptığı neden (illet) taksonomisinde bulunan amaçsallık (illet-i gâî) şeylere zamansal olarak öncelenen en önemli unsurdur. Aristoteles’e göre şeyi ortaya çıkaran dört neden, dört illet bulunur. Bunlar “maddî (özdeksel), sûrî (formel), fâil (yapıcı) ve gâî (teleolojik/ereksel) neden”lerdir (Aristoteles, 1996, s. 86-89). Aristoteles’e göre “bir şeyi bilmek” demek “bu nedenlerin tamamını bilmek” demektir. Nedenlerin bilgisine sahip olanlar, nedenleri bilmeyenlerden daima üstün konumdadırlar (Aristoteles, 1996, s. 78, 79). Bu bağlamda ‘bilmek’ anlamının en önemli araçlarından biri olarak kabul edilebilir. Aristoteles’in neden taksonomisine atıfla söylenecek olursa bilmek bir şeyin neliğini, nasıllığını (maddî neden-sûrî neden), kim tarafından (fâil neden) ve niçin (gâî neden) yapıldığını bilmek demektir. Anlama ediminde şeyin niçin, hangi sebeple meydana geldiğini bilmenin önemi inkâr edilemez. Dolayısıyla bizim şeyin neliği, nasıllık ve kim tarafından yapıldığı hakkında sahip olacağımız bilgi bizi o şeyin niçinini bilmeye yakınlaştıran, asıl nedeni bulmaya yardımcı olan önemli epistemolojik aşamalardır.

Bizler anlama aracılığıyla insanların düşüncelerini, duygularını, isteklerini, niyetlerini bilme ve öğrenme imkânı elde ederiz. Anlamak sonuçta bilginin elde edilmesiyle ilerleyen bir süreç olsa da bilmek tek başına anlamının yeter-nedeni değildir. Bilmek nasıl ki ‘yapmak’ için bir zemin teşkil ediyorsa öyle de anlamının önkoşulu olarak öne çıkar. Wittgenstein şöyle der: “Bilmek, yapmak demek değildir. Bilmek bir şey hakkında olur ve o şeyi yapa-bilmeye hazır hale getirir. Bilmek sözcüğünün grameri, açıktır ki ‘(yapa) bilmek’, ‘(ebilecek) durumda olmak’ sözlerinin grameriyle yakından akrabadır. Ama aynı zamanda ‘anlamak’ sözcüğününkiyle de (Wittgenstein, 2005, s. 79).”

Anlamak için bazı şeylerin önceden bilinmesi, epistemolojik bazı koşulların sağlanması elzemdir. Metinler söz konusu olduğunda metinleri anlamının en önemli epistemolojik önkoşulu bağlamdır. Metin (text) ile bağlam (context) arasında kopmaz bir bağ, zorunlu bir ilişki vardır. Bağlam bilinmeden metni tam anlamak neredeyse mümkün değildir. Bağlamın

bilinmesiyle metindeki anlam açıklığa gelir. Bağlam göz ardı edildiğinde metnin asıl anlamı bir anda buharlaşır ve metin her şeyi söyleyecek kıvama ulaşarak ucu açık hale gelir. Anlama konusunda oluşan bu bulanıklık ancak bağlamın belirlenmesine ve bilinmesine bağlı olarak giderilebilir.

Bir metnin içinde olduğu, içine yerleştiği değişik bağlam türlerinden bahsedilebilir. Metin için geçerli ve doğru anlamlar farklı bağlamlarla, bu bağlamların bütüncül bir şekilde değerlendirilmesiyle ortaya çıkarılabilir. Sadece sözcükler, sözler değil, fiiller ve şeyler de bağlamla anlam kazanır. Yaşam ve yaşama dair olanlarla insan diyaloga geçer geçmez anlam kazanmaya başlar. İnsanın irtibat kurduğu her şey artık kendi başına oracıkta duran ve tek başına bilinebilen atomik bir olgu olmaktan çıkar. Örneğin nefes alıp verme işlemi normal zamanlarda tek başına bir ifade değeri taşımaz, ancak bir şok sonrası ortaya çıkan nefes alma işlemi anlamlı bir ifadeye dönüşür. Herhangi bir yerde duran bir taş sadece taştır ancak bir sınırı göstermesi bakımından taş artık sadece bir taş değil, bir anlamdır. Bu minvalde dile getirilen şu örnek bağlam temelindeki anlamı ortaya koymada temsil gücü yüksek bir örnektir: “Basit bir gramatik ifade: Satranç taşları ile dama oynayabilirsiniz, ancak “şah” artık şah olmaktan çıkmış ve taşların önemlilik sırası tamamen değer değiştirmiştir. Dama taşları ile satranç oynayabilirsiniz, ama o zaman şah ve fili birbiriyle karıştırmak ne kadar kolaydır! (Kocabaş, 2002, s. 87).”

Anlama aynı anda pek çok bağlamsal boyutun bilinmesiyle ortaya çıkan zihin durumudur. Bu boyutlar eşliğinde oluşan anlam, anlamın kavranma biçimidir. “Bir tümceyi ya da bir durumu anlamlı kılan şey nedir?” sorusu anlamlı ve anlamsız olguları birbirinden ayırt etmeyi amaçlayan, cevabıyla anlamın kriterini belirleyecek olan bir sorudur. Soruyu yanıtlayabilmek için anlamayı bazı epistemolojik bağlamlar içinde değerlendirmek zorunluluk haline gelir. Bu bağlamlar, metin bağlamı ve özne bağlamı olmak üzere temelde iki başlık altında incelenecektir.

1. Metin Bağlamı

Doğru anlam için öncelikle metin ve metinle doğrudan alakalı olan bir kaç bağlamın bilinmesi gerekir. Metni anlamının en önemli epistemolojik ön koşullarını teşkil eden bu bağlamları metin ekseninde genel hatlarıyla dil, metin içi dizge ve metni çevreleyen gelenekle sınırlamak mümkündür. Metnin bağlamı daha sonra gelecek olan özne bağlamına göre daha nesnel ve dışa dönük tarafı temsil eder. Bu açıdan dıştan içe, nesnelden öznel doğru bir seyir izlenerek metin ve özne bağlamı analiz edilecektir.

1.1. Metnin Dil Bağlamı

Bir metni anlamının her şeyden önce o metni oluşturan dili ve dile ait araçları bilmekten geçtiğini söylemek mümkündür. Bir dil aracılığıyla meydana gelmesinden ötürü metnin öncelikle dilden hareketle anlaşılması gerekir. İfadeleri anlamının en önemli koşulu ilgili ifadelerin içinde oluştukları dil içerikli bağlamları bilmekten geçer. Çünkü bir sözcüğün anlamını belirlemenin onun dil içi hangi bağlamda kullanıldığıyla doğrudan ilgisi bulunmaktadır (Soykan, 2006, s. 28). Buna bağlı olarak bir sözcük kullanıldığı tümce içinde, tümce paragraf, paragraf bölüm, bölüm kitap, kitap da yazıldığı literatür, literatür de yazıldığı gelenek içinde anlam kazanır. Bu sıralı anlam dizgesi ilk olarak metnin omurgasını teşkil eden sözcük, gramer, sentaks gibi dilin temel yapıtaşını unsurlarını tahlil etmekle çözümlenebilir.

Bu bağlamda Wittgenstein’in ilk dönem felsefesi ifadelerin dil bağlamını ortaya koyması bakımından önem arz eder. Wittgenstein yirminci yüzyılda dil felsefesi gündeme geldiğinde akla gelen ilk filozoflardandır. İlk/erken ve ikinci/geç dönemde geliştirdiği iki farklı anlama kuramıyla Wittgenstein dil felsefesi alanında çığır açmıştır. Onun ilk dönem geliştirdiği “resim kuramı”na göre felsefe demek aslında dil felsefesi demektir. Bu sınırın dışına çıkan, bu sınırları zorlayan faaliyet felsefi değil, metafizik faaliyet olarak nitelenebilir. Dolayısıyla bu doğrultuda bir şey yapmaya kalkmak felsefenin sınırlarını zorlamak anlamına gelecektir.

Tractatus'ta bu gerçeği şöyle dile getirir: "The limits of my language mean the limits of my world" (Wittgenstein, 1961, 56). ("Dilimin sınırları dünyamın sınırları demektir.") Wittgenstein Tractatus'un son cümlesiyle dilin sınırlarını aşan konulardaki nihai tavrını şu şekilde hükme bağlar: "What we cannot speak about we must pass over in silence" (Wittgenstein, 1961, 74). ("Üzerinde konuşamadığımız şey hakkında susmak zorundayız.")

Wittgenstein felsefenin en temel sorununun dil problemi olduğunu görmüş ve felsefi sorunların aslında dil sorunlarından ibaret sorunlar olduğuna hükmetmiştir. Felsefe hayatı boyunca felsefede metafizik ve mistik bir takım kavram ve önermelerdeki düğümlerin dil kaynaklı olduğunu düşünerek bu sorunları çözümlenmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de daima dilin nesnel ve öznel göstergeleri üzerinden hareket etmiş, dili mümkün oldukça dil dışı metafizik etkenlerden arındırarak anlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla Wittgenstein'a göre anlam ancak dilin gösterdiği ve izin verdiği ölçüde belirlenebilir. Kendisi bu düşünceleri erken dönem felsefesinde "resim kuramı" (bildertheorie/picture theory) adıyla kuramsallaştırmıştır.

Kuşkusuz bir tümce kurgulandığı dilin grameri, sentaksı ve kendine has linguistik kuralları dahilinde anlaşılabilir. Konu dil bağlamında değerlendirildiğinde anlam 'ne ise o' şeklindedir. Çekilen resim neyi gösteriyor, hangi olaya ve olguya tanıklık ediyorsa anlam ondan ibarettir. Meseleyi dil bağlamında bu şekilde anlamak doğru olsa da eksik bir yaklaşımdır. Zira doğru anlam sadece dile indirgenemez ve dilden hareketle belirlenemez. Sürecin farklı bağlamlarda yer alan boyutlarını hesaba katmadan metinde anlamı sadece dil merkezli görmek, metnin diğer kurucu unsurlarını ihmal etmek anlamına gelir. İnsan kaynaklı hiçbir olguyu, ondan bağımsız düşünemeyiz. Wittgenstein da zaten kuramındaki bu açmazı belli oranda fark edecek ve geç dönem felsefe anlayışında "oyun kuramı"yla (sprachspiel/language game) bunu aşmaya çalışacaktır.

1.2. Metnin İç Bağlamı

Anlamın kavranmasında 'metin içi tutarlılık' doğru anlamının gerçekleşmesi, yanlış anlamının da önüne geçilmesinde önemli parametrelerden biridir. Anlamı belirlemede metnin taşıdığı iç tutarlılık, okurun önü alınamaz anlam ve yorum imkân ve ihtimalleri göz önünde bulundurulduğunda denetleyici bir konuma sahiptir. Metinden hareketle çıkarılan anlam ve yorum metnin kendi içindeki bölümlerle, metnin iç bütünlüğüyle çelişmiyorsa kabul edilmeli, başka bölümler tarafından çürütülüyorsa reddedilmelidir (Eco, 2008, s. 81). Zira metnin kendi içinde kendisiyle ters düşen anlamı kabul etmek yanlış anlamı kabul etmek demektir.

Metnin okunup anlaşılmasında farklı bir adlandırmayla 'parça-bütün ilişkisi' de denebilecek bu ilke ihmal edildiğinde metne her şeyi söyletmek mümkün hale gelir. Her parça bütünle zorunlu bir ilişki içindedir. Yeniden ifade edilecek olursa kelime cümlede, cümle paragrafta, paragraf bölümde, bölüm kitapta, kitap literatürde ve belki de yazarın yaşamında anlamlı hale gelir ve asıl anlam bu döngü içinde ortaya konabilir. Bir cümleyi anlamak öğelerinin tek tek anlamlarını bilmekle değil, öğelerin bütün olarak bilinmesiyle mümkün hale gelebilir.

1.3. Metni Çevreleyen Tematik ve Terminolojik Bağlam (Bilim Geleneği)

Bir metin, özellikle de bir bilim alanında yazılmış bir metin daha ziyade ilgili olduğu bilim geleneği içinde anlam kazanır. Metni oluşturan dil ve bilgi ağı ait olduğu bilim geleneğinin müktesebâtından beslenir ve böylece bağlı bulunduğu bilimin terminolojik ve tematik bağlamında konumlanır. Bilimsel bağlamı bilmek metne egemen olan söyleme vâkıf olmak demektir. Bir örnek vermek gerekirse sıradan bir okuyucunun Einstein'ın rölativite kuramını veya Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi'ni okuduğunda anlayamaması, bunların anlaşılması şeyler olduğunu veya kişide bir zeka sorunu olduğunu göstermez. Aksine burada anlama sorununu doğuran nedenlerin başında bazı konuları anlamının ilkesel gereklilikleri ve elverişli koşullar altında gerçekleşmesi gerçeği gelir. Belli alanlara özgü metinler, kuramlar ancak anlamak isteyen zihnin o tür konulara ve sorunlara önceden yönelmişliği ve hazır

bulunuşluğuyla çözümlenebilir. Yani buradaki temel sorun evvela yöneliş ve hazır bulunuşluk sorunudur.

Bilim geleneği aynı zamanda bir yorum geleneğidir. Metinlerin anlamı yorumcuların metinlerden anladıklarından bağımsız düşünülemez. Bu nedenle metinden anlaşılan anlamlar aynı zamanda farklı bir açıdan metnin okurlarının tarih içinde metinlerle ilgili geliştirdikleri yorumlardır. Yorumların uzun bir tarihsel süreç içinde denetlenip sınanması, zaman ilerledikçe kabul görmesi onları bir bilim geleneğine dönüştürür. Sonraki süreçte vücuda getirilen metinler de kuşkusuz ilgili geleneğe kayıtsız kalmaksızın bilim geleneği içindeki dinamiklerden yararlanmak suretiyle kendi meşruiyetini sağlamaktadır.

2. Özne Bağlamı

Bir metin ne sadece kendisine atıfla gibi ne de sadece dil ve dile ilişkin referanslarla anlaşılabilir. Metin de dil de kendileri dışında, kendilerini de belirleyen, sınırlayan, çevreleyen başka bağlamlar içinde hayat bulur, anlam kazanırlar. Bunlar, metin dışı bağlamlar olarak değerlendirilmiş ve daha ziyade özneye ilgili olduğu için de özne bağlamı olarak isimlendirilmiştir.

2.1. Tarihsel (Sosyal-Siyasal-Ekonomik vd.) Bağlam

Her dil bir yaşam formu içinde doğar ve hayatini içinde bulunduğu yaşam formuna bağlı olarak devam ettirir. “Bir dil tasavvur etmek, bir yaşam biçimi tasavvur etmektir” (Wittgenstein, 2005, s. 29) der Wittgenstein. Dili bulunduğu tarihsel ve toplumsal ortamdan ayrı düşünmek ya da koparmak dili kendi içine hapsedmek demektir. Her dil tarihsel süreçte içinde doğup geliştiği atmosferden mutlaka etkilenir. Bu etkiyle dil farklı bağlamlara yerleşerek semantik değişimlere açık hale gelir. Nasıl ki bulunduğu farklı bağlamlar ve ortamlar düşünce yapısından kullandığı sözcüklere insanı etkiliyorsa, metinler de ait oldukları, bağlı buldukları bağlamlar açısından değişkenlik gösterirler. Dil de metin de varlık bulduğu tarihsel bağlamdan bağımsız düşünülemez.

Hatırlanacağı üzere Wittgenstein ilk dönem felsefe anlayışında ortaya koyduğu resim kuramı ile mantıkçı pozitivist bir tavır sergilemiş, dili olgunun içine hapsederek dondurmuş ve böylece metafizik, dini ve ahlâkî önermeleri felsefenin konu alanı dışında bırakmıştır. Bu yaklaşım aslında dili statik hale getirerek dilin devingen ve değişken yapısını görmezden gelme anlamı barındırır. İkinci dönem felsefesinde Wittgenstein dilin devingen yönünü dikkate alarak dili üzerinde oturduğu yaşam formuyla birlikte değerlendirmiş ve “dil oyunu” olarak isimlendirdiği teori içinde yeniden tasarlamıştır. Bu kuramda dil statik değil, dinamiktir. Dili oyun içinde oluşmakta ve anlam kazanmakta olan bir olgu olarak değerlendiren Wittgenstein dil ve dilin iç içe geçtiği kullanım alanlarının bütünü dil oyunu olarak isimlendirir. Örneğin bir çocuk anadilini tamamen bu tarz dil oyunları içinde öğrenir. Yine bir yapı ustasının yanında yetişen çırak o alana ait dili böyle bir oyun içinde öğrenir. Usta ‘tuğla’ dediğinde bununla kastedilen nesneyi ustaya veren, sözcüğün gösterdiği nesneyi ustaya götüren çırak, pratik bir dil oyunu içinde kendisine lazım gelen dili öğrenip anlamaktadır (Soykan, 2006, s. 30). Sonuç olarak “Yalnız başına duran hiçbir cümle yoktur. Çünkü cümle dediğim şey, bir dildeki bir oyun pozisyonudur” (Soykan, 2006, s. 31).

Wittgenstein’in birinci dönem dil tasarımında anlam ‘ne ise o’dur. Çekilen resim neyi gösteriyorsa, hangi olguya tanıklık ediyorsa anlam ondan ibarettir. İkinci dönemde ise anlam ‘nerede ise o’dur. Resimde ne çekildiği değildir önemli olan, resmin nerede çekildiğidir. Resmin neyi gösterdiği değil, nerede gösterdiğidir asıl olan. Bu boyutuyla anlam kendisini yerleştiği dil bağlamında ve dilin olduğu yaşam formunda izhâr etmektedir. Buradan anlaşılıyor ki dili dil yapan, dolayısıyla metni de metin yapan, onları var eden yaşam formudur. Bir ifade, öznesi olan yazarın, muhatap kitlesi olan okurun buldukları sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik vs. her türlü tarihsel kodlarla bağlanmış haldedir. Her ifadenin gerisinde söz konusu ifadenin çıkışı

hazırlayan sâikler bulunmaktadır. Sahibi açısından değerlendirildiğinde hiçbir cümleyi uzay boşluğunda söylenmiş gibi kabul edemeyiz.

İfade ifade edenle, ifade edenin bağlamıyla kayıtlı ve anlamlıdır. Tarihsel bağlamda ifadeleri anlamak, bağlamı anlamakla doğru orantılıdır. Sezar ya da Napolyon tarafından yazılan bir mektubu, bir edebiyatçı ele aldığına gramatik ve retorik açıdan sözcükler yardımıyla mektupta ne yazıldığını söyleyebilir. Ancak bir tarihçi için iş bu kadar basit değildir. Çünkü mektubun içeriği gerçek ve sağlıklı bir anlam alanı olarak ona tek başına yeterli veriyi sunmamaktadır. Tam anlamı saptamak mektubu ortaya çıkaran söz konusu bağlamlara vukûfiyeti gerektirir. Bir edebiyatçı için metinle iktifâ etmek yeterli iken bir tarihçinin sağlıklı bir yorum yapmak için buna ek olarak genelde o çağın uğraşları, yaygın değerleri, kültürünü bilmesi yanında daha özelden Sezar'ın, Napolyon'un yaşamı, ilgileri, ülküleri, varsa yazdıkları diğer yazışmalar, görgü tanıklarının verdiği bilgiler, bunlarla ilgili pek çok veriyi elde etmesi gerekir. Tarihçi için ifadeleri anlamak ancak bu verileri toplamakla anlamlı hale gelebilir (Rickman, 200, s. 134). Yapmak istediğimiz sadece bilgi aktarmak değil de aynı oranda aktarılan bilgiyi anlamak ise ifadelerin bireyler tarafından üretildiğini, bu ifadelerin üreten kişinin yaşamı bağlamında yer alan, anlam kazanan bir gerçeklik olduğunu hesaba katmak zorundayız. İfadenin ait olduğu kişiyi bilmek, mantıksal bir önermenin veya matematiksel bir denklemin çözümüne herhangi bir katkı sunmayabilir. Fakat konu salt aklî ve tabîî olgular alanından insanî, sosyal olgular alanına intikal ettiğinde fikir kadar fikir sahibi, bilgi kadar bilgi sahibi olan şahıslar da şahısların şahsiyetleri de önem kazanmaya başlar.

Kullanım gelenekleri aynı kelimeler zinciri ile farklı anlamları ortaya çıkardığı için dili kendi başına metnin anlamını belirlemede yegane araç olarak görmek doğru olmaz (Tatar, 2004, s. 91). Bir metinde veya konuşmada geçen sözlerin tam olarak anlaşılması sadece linguistik ve semantik içeriğin tahliliyle açığa çıkmaz. Her cümle esasında tarihsel bir arka plana sahiptir. İfadelerin ilk, temel anlamlarıyla mı, yoksa mecaz, kinaye anlamlarıyla mı kullanıldığını tespit etmek bu arka planı bilmeye bağlıdır. Bu açıdan Searle'e göre bir ifadenin ancak yer aldığı, içinde bulunduğu bağlamlardan beslenmesi halinde oluşan anlamın gerçek anlamlılığında ve doğruluk şartlarını taşıdığından bahsedilebilir (Bor, 2006, s. 35). Bu bakışla farklı koşulların birlikteliğiyle ortaya çıkan anlamın belirlenmesi, çok bilinmeyenli bir denklemin çözümlenmesine benzetilebilir.

Bir tarihçi Napolyon'u anlamak istiyorsa Napolyon'un yaşadığı zaman ve mekân dilimini göz önünde bulundurmak zorundadır. Bir botanikçi bir çiçeğin büyüme şeklini tespit için yetiştirdiği toprağı, serpiştiği iklimi göz önünde bulundurmak zorundadır. Bir tarihçi için tarihî koşullar, bir botanikçi için coğrafi koşullar ne kadar önemliyse bir metni anlamak ve yorumlamak isteyen için de metnin tarihsel, sosyal ve kültürel koşulları o kadar önemlidir. Her metin aynı zamanda tarihsel bir ortamın ürünüdür. Bu demek değildir ki metinler salt tarih kalıntılarıdır; metinlerin salt tarihsel ortama indirgenemeyeceği metinlerin dil geleneği içinde ait oldukları tarihsel bağlamın sınırlarını aşarak ilerleyen dönemlerde üstlendikleri tarihsel rol fark edildiğinde anlaşılır. Bir metin doğal olarak içinde var olduğu tarihsel bağlamdan etkilenir. Bunun yanında aynı metin eğer ait olduğu geleneğe rüştünü ispat eder klasik ve kanonik hale gelirse sonraki oluşacak bağlamlara etki eden güçlü bir aktör metne de dönüşebilir. Dolayısıyla metin de tarih içinde kendine has bir bağlam alanı yaratır. Böylece metin birey veya toplum için başlı başına kurucu bir ilkeye dönüşür. Metnin dile getirdiği teorinin anlaşılması, beraberinde getirdiği pratik-pragmatik boyutla bütünlük kazanır. Salt entelektüalizm ve objektivizmin naif tutumuna karşın örneğin Ricoeur gibi kuramcılar "metinden eyleme" parolasıyla metnin aktivist yönüne, metnin de tarihsel süreçte özneye etki eden fiilî bağlamına dikkat çekmişlerdir.

2.2. Antropolojik Bağlam

Her anlamlı fiziksel belirti, bu belirtiyi ifadeye dönüştüren zihinsel bir içerikle ilintilidir. Çevremizde gördüğümüz, duyduğumuz şeylerin büyük bir bölümü kendilerine eşlik eden

zihinsel süreçlerle birlikte ortaya çıkar. Hareketleri işarete, sesleri sözcüğe, nesnelere âlete dönüştüren, bunları anlamsız bir şeyken anlamlı bir şeye dönüştüren insanî bilinç durumudur.

Nesneler ve olgular insan aracılığıyla ifadeye dönüşmek suretiyle anlam değeri kazanırlar. Sesi sözcük yapan, sıradan bir işareti trafik göstergesi kılan, bedensel bir hareketi sportif aktiviteye çeviren, ifadenin oluşturduğu anlam kategorisidir. Buradan anlaşılıyor ki anlamın oluşumunda rol oynayan en önemli dinamiklerden biri de antropolojik ilkedir, yani insan faktörüdür.

Her şeyden önce anlam demek bir ifadenin varlığı ve anlamak da bu ifadenin anlaşılması demektir. Tüm ifadelerin gerisinde onu meydana getiren insan unsuru göz önünde bulundurulduğunda ifadelerin altında yer alan ortak bir insan tabiatından söz edilebilir. Tüm insanlar acıkır, susar, düşünür, ölür derken nasıl her insanda bulunan ortak bir tabiatın bahsediyorsak öyle de onların duyu, duygu, düşünce, istek, niyet vb. fiillerinden bahsettiğimizde de her insan tekinin paylaştığı türe özgü sâbitelerin varlığından bahsetmiş oluruz. Doğuştan kör olan birinden kırmızı rengi açıklamasını istemek nasıl muhalse, bilinci deneyimlememiş birinden de -eğer tasavvuru mümkünse- bilinci anlamasını ve anlatmasını beklemek de öyle muhaldir. Bu nedenle bir ifadenin anlaşılmasında epistemolojik şartlardan biri olarak sahip olduğumuz ortak insan tabiatını tanımak, insanî temel özelliklerimizi bilmek, iletişim isteğimizin ve kendi kendimizi ifade etme eğilimimizin farkında olmak gerekir.

2.3. Yazar ve Okur Bağlamı

Bazı anlam kuramcılarının göre bir metnin anlamı, metni yazanın düşünce, niyet ve psikolojisine geri götürüldüğünde anlaşılabilir. Hermenötikte yazarın niyeti bağlamında uzunca işlenen bu konu hakkında burada kısaca birkaç noktaya temas etmek istiyoruz.

Konuşmak ve yazmak son tahlilde birer eylemdir. Bunlar gibi tüm insanî eylemler salt, sıradan bedensel hareketlerden ibaret değildirler. Eylemler amaçla biçimlenen, düşünce ile yönlendirilen gerçekliğin dışı vurum şekilleridir. Baltasını ağaç üzerinde kullanan bir adam gördüğümüzde ağacı kestiğini biliriz ama bunu niçin yaptığını başlangıçta bilmeyiz. Yaptığı işin onun için ifade ettiği anlamı hangi niyetle ve düşünceyle o işi icra ettiğini öğrendiğimizde anlarız. Bu bağlamda eylemler kendilerini harekete geçiren güdüleri, niyetleri açığa vururlar. Fakat bu niyeti tespit etmek kolay umurdan değildir. Zira ağaç kesen adamın asıl niyetinin ne olduğu konusu, eylemin kendisi kadar net görülüp kestirilemez. Acaba bu kişi görüş alanı kapandığı için mi, gücüyle karısını etkilemek için mi, gürültü çıkararak komşusunu rahatsız etmek için mi, yoksa sadece öfkesini yatıştırmak için mi ağaç kesiyor? Bu sorulara doğru yanıt vermek için o kişinin yüz ifadesine bakılabilir veya sözlü beyanına başvurulabilir. Bazen eylemin kendisi niyeti açabilir ama çoğu zaman asıl niyeti bilmek daha karmaşık süreçlere girmeyi ve hassas tahliller yapmayı gerektirir ki bu da eylem sahibini çok yakından takip edip tanımakla mümkün olabilir. Gerçek niyet çoğu kez eylemi yapan kimsede saklı olacağından, araştırmacının onu bulduğundan emin olması zor görünse de imkânsız değildir (Rickman, 2000, s. 83, 83). Dolayısıyla yazılı metinde yazarın niyeti, sözlü eylemde söyleyenin niyeti metnin ve sözün anlamını diğer bağlamlardan farklı bir bağlam zeminine taşır. Yazarın içinde bulunduğu, beslendiği sosyal, ekonomik, siyasi, psikolojik vb. durum ve tutumlar da metne bazen doğrudan bazen de dolaylı yoldan etki etmekle tabii olarak metnin anlam sınırlarını çizen birer etmene dönüşür.

Özne bağlamında yazardan sonra bilinmesi gereken bir diğer bağlamsal boyut okur boyutudur. Bizler genel olarak yaşamda etki (fiil/tesir) veya etkilenme (infiâl/teessür) durumlarından birini yaşarız. Ya dış koşulları etkiler ya da dış koşullardan etkileniriz. Bu iki tecrübe de bizim için anlam ve değer taşır. Dış koşulları etkilediğimizde de dış koşullardan etkilendiğimizde de vaziyet bizim için sıradan olmaktan çıkar. Normal şartlar altında benim için bir bilardo topunun hareketiyle başka topların hareket etmesi bir şey ifade etmezken o topu benim attığımda ya da o top benim topuma çarptığında bir anda bende uyandırdığı etkiyle anlamlı hale gelir. Yine elimle diktiğim ağaç anlamlıyken tanımadığım birinin diktiği ağaç benim için ne ilgi

ne de anlam konusudur. Dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen açlık felaketi beni etkilemediği sürece bana hiçbir şey söylemez. Herhangi birinin babasının işten çıkarılması benim için bir şey ifade etmezken babamın işten atılması anlamlı bir ifadeye bürünür (Rickman, 2000, s. 38-44).

Bir metin benim için yani okur için anlamlıysa benim için anlamlı olmayan metne göre daha öncelikli ve daha önemlidir. Muhatabın metinle olan ilişkisi, metni tam anlama çabası, metne verdiği değerle doğru orantılıdır. Gerek metne yönelişindeki ciddiyette gerekse anlama yolunda göstereceği gayrette metnin kendisi için ifade ettiği anlam ve değer okur için etkin rol oynar. Zira okur eğer yüz yüze geldiği metinde kendisini görebilir, kendinden parçalar bulabilirse metinde ‘kendince bir anlam’ arayacaktır; aksi takdirde kendisinden bir şeyler göremediği, bulamadığı bir metinden ‘başkalarının bir anlam’ çıkaracaktır ki bu iki anlam arasında oluşan derece farkı da ister istemez anlamının düzeyini ve sıhhatini belirleyecektir. Bu konuda metin ile bağlam, okur ile onun geleceği arasındaki ilişki, pencere ve ayna modellemesi üzerinden açıklanabilir.

Bağlam ile metin arasındaki ilişki genel olarak birbirine zıt sayılabilecek iki farklı açıdan ele alınmaktadır. Bunların ilki ‘pencere modeli’dir. Pencere dışa doğru, başkalarına doğru açılan kapıdır. Metinler bu model açısından geçmiş çağlara açılan, tarihi kendileri aracılığıyla gözlemediğimiz fakat kendimizi doğrudan göremediğimiz pencereler gibi tasarlanmaktadır. İkinci model ise ‘ayna modeli’dir. Ayna içe doğru, insanın kendisine doğru açılan kapıdır ve sadece kendisine yönelen, kendisiyle karşı karşıya gelen nesneyi yansıtır. Heidegger’in meşhur “Dil, Varlığın evidir” sözündeki tasarım dil ve metni, ben ve başkalarını içine alan Varlık’ı bize yansıtan bir ayna olarak tasarımılamaktadır (Tatar, 2004, 67, 68).

Kişinin metin karşısında kendini anlaması, aynı zamanda metnin konusu bağlamında başkalarını ve başkalarıyla birlikte kendi varoluşsal ilgi, kaygı ve ümitlerini anlamasıdır. Metni anlayan kişi, bir taraftan kendi bilincini şekillendiren kavramları anlarken bir taraftan da düşünsel, metafiziksel ilgi, kaygı ve sorunlarıyla yüzleşmekte ve kendisini anlamaya çalışmaktadır. Bu sonucu veren bir metnin okur tarafından yüklenen değer aracılığıyla oluşan anlamı, anlamının okur için ifade ettiği bağlamı açıklamaktadır.

Sonuç

Metinler belli bağlamların neticeleri olmaları hasebiyle metinlerin anlaşılması da öncelikle bağlamların bilinmesi ve anlaşılmasına bağlı olarak gerçekleşir. Metin kendisini çevreleyen nesnel ve öznel koşulların ürünü olarak varlık bulur. Bu koşulların bir kısmı metnin dili, metin içi ve metin dışı tematik ve terminolojik dizge gibi doğrudan metne taalluk ederken yazarın ve okurun tarihsellikleri, ilgi ve alakaları, sosyolojik ve psikolojik aidiyetleri gibi bir kısım etmenler de özneye ilişkindir. Bir metnin dilini bilmeden, anlamadan, metni kendi içinde tutarlılık testine tâbi tutmadan, ait olduğu konu ve bilim alanını hesaba katmadan anlamak eksik anlamakla malul olacaktır. Aynı şekilde metnin ilk öznesi olan yazarını tanımadan ve bir yorumcu olarak işe sonradan dâhil olan ikinci öznesi okurun durumunu göz önünde bulundurmadan metin hakkında sağlıklı ve tam bir anlayışın ortaya çıkması mümkün olmaz.

Şu var ki bir metin söz konusu olduğunda anlama edimini bir ‘hep’ ya da ‘hiç’ sorununa indirgemek doğru olmaz. Bizim bir araştırmanın çeşitli aşamalarında kendimizce doğru anlamı yakalamış olmamız anlamaya çalıştığımız ifadenin daha farklı bağlamlara yerleştirildiğinde derinlik ve zenginlik kazanmayacağı anlamına gelmez. Üniversite amfisinde verilen bir konferansı düşündüğümüzde konferansı dinleyen eğer bir fizikçi ise odada bulunan şeylerin atomik yapıları, ses-ışık dalgaları gibi hususlar önemli olacaktır. Bir biyolog ise konuşma ve işitme organlarının kullanıldığı bir takım fizyolojik süreçlere, canlıların organik boyutlarına dikkat kesilecektir. Dinleyici bir fonetikçi ise lehçe farklılıklarına, bir psikolog ise sıkıntısını sergileyen insanlara, bir sosyolog ise ortamdaki toplumsal etkileşim durumuna odaklanacaktır (Rickman, 2000, s. 107). Aslında çokta karmaşık olmayan bu sıradan tablo bize bir ifadenin farklı zihinsel ve disiplinler bağlamlara yerleştirildiğinde birbirinden çok farklı anlamlara ve

yorumlara kapı aralayabileceğini anlatır. Bu da bize anlamın, içinde bulunduğu farklı bağlamlara göre şekillenerek yenilendiğini ve değiştiğini göstermektedir. Dolayısıyla bir metni, bir ifadeyi anlarken ne kadar farklı bağlam dikkate alınırsa metni doğru anlama şansı da o kadar artmış olur.

Kaynakça

- Aristoteles. (1996). *Metafizik*. (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Benveniste, E. (1994). *Genel dilbilim sorunları*. (E. Öztokat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bor, İ. (2006). *İlahi kelâmın imkân ve tabiatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Eco, U. (2008). *Yorum ve aşırı yorum*. (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Kocabaş, Ş. (2002). *İfadelerin gramatik ayrımı*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Rickman, H. P. (2000). *Anlama ve insan bilimleri*. (M. Dağ, Çev.). Samsun: Etüt Yayınları.
- Soykan, Ö. N. (2006). *Wittgenstein-Yaşamı, felsefesi, yapıtları*. İstanbul: MTV Yayınları.
- Tatar, B. (2004). *Hermenötik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Wittgenstein, L. (1961). *Tractatus logico-philosophicus*. (D.F.Pears-B.F.McGuinness, Çev.). London: Routledge-Kegan Paul.
- Wittgenstein, L. (2005). *Felsefî soruşturmalar*. (H. Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Destekleri için Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün'e teşekkür ederim.

Ergenlerin Duygusal Zeka Düzeyleri İle Sosyal Görünüş Kaygı

Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*

Investigation of the Relationship between Emotional Intelligence Levels and Social Appearance Anxiety Levels of Adolescents

Şeyma AYDIN¹, Dr. Öğr. Üyesi Hatice Merve İMİR²

Öz

Bu çalışmanın amacı, lise öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri ile sosyal görünüş kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmaya 124 (%21,9) erkek ve 442 (%78,1) kız olmak üzere toplam 566 lise öğrencisi gönüllü olarak katılmıştır. Kişisel bilgi formu, Kayıhan ve Arslan (2011) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan Duygusal Zeka Ölçeği ve Doğan (2011) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan Ergenlerde Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği kullanılarak veriler toplanmıştır. Bu araştırma nicel araştırma desenlerinden betimsel araştırma modelinde kurgulanmış bir tarama araştırmasıdır. Veri analizinde sayılar, yüzdelikler, en az ve en çok değerler ile ortalama ve standart sapmaların yanı sıra ikili grupların karşılaştırılmasında bağımsız gruplarda t testi ve varyans analizi; değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde ise Pearson korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda, eğitim görülen yer değişkeni doğrultusunda duygusal zeka toplam puanı ve alt boyutlarından duygusal kolaylaştırma ve duygusal düzenleme düzeyinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Aile ilişkileri ve anne baba tutumu değerlendirme değişkenleri doğrultusunda duygusal zeka toplam puanı ve alt boyutları arasında farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Eğitim görülen yer, cinsiyet, sınıf, aile ilişkileri değerlendirme ve anne baba tutumunun değerlendirmesine göre ergenlerin sosyal görünüş kaygı düzeyleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Aynı zamanda duygusal tanıma/anlama alt boyut puanı ile ergenlerde sosyal görünüş kaygısı ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Duygusal kolaylaştırma alt boyut, duygusal düzenleme alt boyut ve duygusal zeka ölçeği toplam puanları ile ergenlerde sosyal görünüş kaygısı ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı, negatif yönlü ve düşük düzeyli bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, duygusal zeka, sosyal görünüş kaygısı.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between the emotional intelligence levels of high school students and their social appearance anxiety levels. A total of 566 high school students, 124 (21.9%) male and 442 (78.1%) female, participated in the study voluntarily. Data were collected using the personal information form, the Emotional Intelligence Scale adapted to Turkish by Kayıhan and Arslan (2011), and the Adolescent Social Appearance Anxiety Scale adapted to Turkish by Doğan (2011). This research is a survey research designed in the descriptive research model, which is one of the quantitative research designs. In addition to numbers, percentages, minimum and maximum values, mean and standard deviations in data analysis, t-test and analysis of variance in independent groups in comparison of paired groups; Pearson correlation analysis was used to analyze the relationship between variables. As a result of the research, significant differences were found in the emotional facilitation and emotional

*Bu çalışmanın ilk hâli, 22-24 Kasım 2021 tarihleri arasında 7. Uluslararası Bilimsel Çalışmalar Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Bu çalışma, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Gelişimi Ana Bilim Dalında "Ergenlerin Duygusal Zeka Düzeyi, Sosyal Medya Bozukluğu ve Sosyal Görünüş Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden derlenerek hazırlanmıştır.

¹Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, seyma.seymaydin@gmail.com

²Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, hmimir@ybu.edu.tr

Atf için (to cite): Aydın, Ş. ve İmir, H. M. (2023). Ergenlerin duygusal zeka düzeyleri ile sosyal görünüş kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 723-741.

regulation levels of emotional intelligence total score and sub-dimensions in line with the place of education variable. It was found that the difference between the emotional intelligence total score and its sub-dimensions was statistically significant in line with the variables of family relations and parental attitude evaluation. Social appearance anxiety levels of adolescents are statistically significant according to the place of education, gender, class, evaluation of family relations and parental attitude. At the same time, no statistically significant relationship was found between emotional recognition/understanding sub-dimension score and social appearance anxiety scale scores in adolescents. A statistically significant, negative and low-level relationship was found between emotional facilitation sub-dimension, emotional regulation sub-dimension and emotional intelligence scale total scores and adolescents' social appearance anxiety scale scores.

Keywords: Adolescence, emotional intelligence, social appearance anxiety.

Paper Type: Research

Giriş

Duygusal zeka kavramı, bireyin duygularında farkındalık sahibi olması, çevresindeki insanların duygularını anlayabilmesi ve bu konudaki farkındalıkları sonucu duygularını yönetebilmesi (Coşkun, 2019) diğer bir deyişle duygularını idare edebilmesidir. Aynı zamanda özbilinç sahibi olması, karşısındakinin duygularını anlayabilmesi, ilişkilerinin devamını sağlayabilmesi, kendini harekete geçirebilmesi (Maboçoğlu, 2006), kendi duygusal durumunu ve becerilerini kabullenerek yeni ve daha iyi seçeneklere fırsat verebilmesi, kendi yaşamına ve hedeflerine istek ve başarı ile kilitlenmesi, çevresindeki insanların duygularına, sorunlarına yönelik anlayışlı ve önemseyen iletişime sahip olması, grup çalışmaları için ihtiyaç olan ikna, iletişim ve orta yolda buluşmak gibi yeteneklere sahip olması (Yerli, 2009), aksiliklere rağmen hedefleri doğrultusunda ilerleyebilmesi, dürtü kontrolü ile tatminini erteleyebilmesi, duygusal durumunu düzenleyebilmesi, sıkıntılarının düşünme becerisini engellemesine fırsat vermemesi, umut besleyebilmesi gibi yeteneklerdir (Goleman, 2016). Duygusal zeka kavramının ilk oluşumu, duygu kontrolü açısından bakıldığında Aristo'ya kadar uzanmaktadır. Bu kavram, duyguları anlama stratejilerini ele alan bir beceridir. Duygusal zeka kavramının temelinde olan özbilinç kavramı, Sokrates tarafından geliştirilen "Kendini Bil" felsefesine kadar uzanırken; özdenetim kavramı Platon'un yaklaşımları ile tarih boyunca şekil almıştır (Kırtıl, 2009). Thorndike zihinsel işlevlerin soyut zeka, mekanik zeka ve sosyal zeka olmak üzere üç ana grupta ifade edilebileceğini belirtmiştir. Fakat daha sonraki çalışmalarında zeka testlerinin yalnızca soyut zekayı ölçebildiğini fiziksel dünyanın nasıl işlediğini anlama, nesnelere arası ilişki kurma (mekanik zeka) veya kişiler arası etkileşimde başarılı şekilde davranma becerisi (sosyal zeka) belirleme gibi süreçlerde yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Thorndike'in diğer zeka türlerini de ölçebilmek için çabalaması çoklu zeka kuramı ve duygusal zeka gibi konuların diğer bilim insanları tarafından ele alınmasına da temel oluşturmuştur (Özkan, 2019). Duygusal zeka kavramı ilk olarak Payne (1985) tarafından kullanılmıştır (Mavruk Özbiçer, 2018). 1990'lı yıllardan itibaren ise psikoloji alanında da önemli hale gelmiştir (Coşkun, 2019). Bunun yanında artık akademik başarı kavramının bireyin yaşamda başarılı kabul edilmesinde çok önemli bir faktör olmadığı anlaşılınca (Tufan, 2011), bu alanda gerçekleştirilen araştırmalar hayattaki başarı kavramını açıklamak için duygusal zeka kavramının etkisini açığa çıkarmış ve eğitim alanında bu kavramın önemi söz konusu olmuştur (Yeşilyaprak, 2011). Duygusal zeka ile ilgili ilk çalışmalar Mayer ve Salovey'in yaptıkları iki bilimsel makaleyle başlamıştır (Altunbaş, 2018; Mavruk Özbiçer, 2018; Neubauer ve Freudenthaler, 2005; Yeşilyaprak, 2011). 1995 yılında duygusal zeka ile bilişsel zekayı kıyaslayan ve duygusal zekanın daha önemli olduğunu anlattığı eseri kaleme alan Goleman, Salovey ve Mayer tarafından ortaya konulmuş olan duygusal zeka modelini yeniden yorumlayarak söz konusu olan duygusal zeka kavramını bireysel ve eğitim odaklı incelemiştir (Mavruk Özbiçer, 2018; Özkan, 2019; Yeşilyaprak, 2011). Duygusal zekanın popüler olması 1995'de Daniel Goleman tarafından yazılan "Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ" isimli kitapla gerçekleşmiştir.

Duygusal zekayla ilgili yapılan araştırmalarda çocukların duygusal zekâ düzeyleri, kendilerini gerçeğeştirmeleri, okulda, toplumda mutlu ve başarılı insanlar olmaları yönünden önemli bulunmuştur (Köse, 2009). Özellikle fizyolojik ve psikososyal değişimlerin yaşandığı, bireyin bağımsızlık, kimlik edinimi ve toplumsal hayatta üretken olma yeterliliklerini elde edene kadar geçen süreci kapsayan ergenlik dönemi (Tunç, 2020) için kritik öneme sahiptir. Çünkü duygusal zeka düzeyleri arttıkça öğrencilerin çevresel hakimiyet, çevresindeki insanlarla pozitif yönde ilişki kurma, bireysel gelişim, otonomi, kendini kabul, amaç edinme ve psikolojik iyi olma (Muzafferoğlu, 2019) ve sosyal beceri düzeylerinin arttığı da görülmektedir (Yılmaz, 2019).

Sosyal iletişimlerinde bedeniyle var olan ergenlik dönemindeki birey, görünümüyle ilgili negatif değerlendirilmekten korkmaktadır. Bu korkular, sosyal iletişimi güçlendirmekte, psikolojik esnekliğini ve hayatının işlevselliğini bozmaktadır. Bu durum ile ilgili herhangi bir müdahalede bulunulmadığında, depresyona girme, yeme bozukluklarının görülmesi, madde kullanımı gibi rahatsızlıkların ortaya çıkmasında itici bir güç olabilmektedir (Usta, 2017). Literatürde sosyal görünüş kaygısı, bireyin vücudu ve görünüşüyle alakalı negatif beden imajının bir neticesi olarak ifade edilmektedir (Özcan, 2013). Başka bir tanımda sosyal görünüş kaygısı, bireylerin dış görünüşleri ile ilgili olarak yaşadıkları duygusal ve davranışsal kaygılar olarak tanımlanmaktadır (Telli, 2016). Lise dönemi de oldukça karmaşık, duygusal yönden inişlerin ve çıkışların yaşandığı, buldukları sosyal ortamında etkisi ile görünüşün yeterince önemli olduğu bir evredir (Çakmak ve Sakarya, 2020).

Alanyazında ergenlerin duygusal zeka becerileri ile yaşam doyumları (Mavruk Özbiçer, 2018; Yalnızca Yıldırım ve Cenkseven Önder, 2020; Yalnızca Yıldırım, 2015), psikolojik dayanıklılık (Özkan, 2019), akran zorbalığı (Sezen, 2018), empati düzeyleri (Bursa Kocabaş, 2016), anksiyete düzeyleri ve sosyal becerileri (Yılmaz, 2019), benlik saygısı (Tunç, 2020) arasındaki ilişkinin çeşitli araştırmalarda incelendiği görülmüştür. Ayrıca üniversite öğrencilerinin duygusal zeka becerileri ile sosyal fizik kaygısı (Sarıkabak, 2018) ve sosyal görünüş kaygılarına (Chakarvarti ve Lal, 2016; Yılmaz, 2019) ilişkin araştırmalar da bulunmaktadır. Alanyazın incelendiğinde, ergenlerin duygusal zeka becerileri ile sosyal görünüş kaygıları arasındaki ilişkiyi ele alan sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Ergenlik döneminden başlayarak, hayat boyu sürecek olan, duygusal alışkanlıkları oluşturan bu önemli dönem, kişinin vücuduyla barışık olmaması, sosyal iletişimlerinde oluşacak problemlerle baş edememesi, ileriki hayatlarında onları olumsuz etkileyebilir (Sarıkabak ve ark., 2019). Yapılan araştırmalar sonucunda, duyguların sağlıklı bir biçimde kullanılmasının önemini vurgulayan duygusal zeka düzeyi ile duygular üzerinde etkili bir faktör olan sosyal görünüş kaygısı (Sarıkabak ve ark., 2014) arasındaki ilişkiyi incelemek önem arz etmektedir. Bu bağlamda mevcut araştırmanın pandemi koşullarında yapılması, duygusal zeka ve sosyal görünüş kaygısı kavramlarını birarada incelemesi, ergenlerle çalışılmış olması, farklı analizlerle inceleme yapılması, geniş örneklem grubuna sahip olması ve ilişkilendirilen değişkenler açısından önceki çalışmalardan ayrılmakta ve alana katkı yapacağı düşünölmektedir.

Bu çalışmada ergenlerin duygusal zeka düzeyleri ile sosyal görünüş kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemenin yanında, ergenlerin hem duygusal zeka düzeylerini hem de sosyal görünüş kaygı düzeylerini bazı değişkenlere (eğitim görölen yer, cinsiyet, sınıf düzeyi, anne-baba eğitim durumu, aile ilişkileri, ebeveyn tutumu) göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

a. Ergenlerin duygusal zeka düzeyleriyle sosyal görünüş kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

b. Ergenlerin duygusal zeka düzeyleri; eğitim görölen yer, cinsiyet, sınıf düzeyi, anne-baba eğitim durumu, aile ilişkileri, ebeveyn tutumu değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

c. Ergenlerin sosyal görünüş kaygı düzeyleri; eğitim görülen yer, cinsiyet, sınıf düzeyi, anne-baba eğitim durumu, aile ilişkileri, ebeveyn tutumu değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

1. Yöntem

Bu çalışmada ergenlik döneminde olan liseye devam eden öğrencilerin duygusal zeka düzeyleriyle sosyal görünüş kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlandığından çalışma, nicel araştırma desenlerinden betimsel araştırma modelinde kurgulanmış bir tarama araştırmasıdır. Betimsel araştırmalar, var olan durumu olabildiğince tam ve dikkatli bir biçimde tanımlamaktadır. En bilindik betimsel yöntem tarama çalışmasıdır, çünkü tarama araştırması hem yeterince çok kişiden oluşan örneklemden elde edilen bilgiyi bize sunar hem de araştırılan grubun görüşlerini, sahip olduğu özellikleri belirler (Büyüköztürk, Çakmak Kılıç, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2020). Bu çalışma “Ergenlerin Duygusal Zeka Düzeyinin Sosyal Medya Kullanım Bozukluğu ve Sosyal Görünüş Kaygısına Etkisi” başlıklı tez çalışması olarak 09.11.2020 tarihinde Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Etik Kurul tarafından, 17 karar numaralı ve 304 sıra numaralı izinle gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın verileri 1 Ocak- 1 Mart 2020 tarihleri arasında, pandemi dolayısıyla Google Form üzerinden online formata çevrilerek toplanmıştır. Bu yöntem ile hem gruplara ulaşılabilirliği kolaylaştırılmış hem de zaman ve kağıt tasarrufu sağlanmasına imkan verilmiştir (Tufan, 2011). Katılımcılara online şekilde onam formu gönderilmiştir. Katılımcılar araştırmaya gönüllü olarak katılmıştır. Araştırmacı tarafından katılımcılara istedikleri her an çalışmadan ayrılacakları belirtilmiştir. Araştırma boyunca katılımcıların kişisel haklarını ve gizliliklerini ihlal eden hiçbir davranışta bulunulmamıştır.

1.1. Katılımcılar

Bu araştırmanın çalışma grubunu Konya il merkezinde ve yedi ilçesinde (Beyşehir, Çumra, Karapınar, Ilgın, Kadınhanı, Akşehir, Bozkır) 2020-2021 eğitim öğretim yılında Meslek Lisesi ve Anadolu Lisesi’nde öğrenim gören 9. 10. 11. ve 12. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma grubuna dâhil edilen öğrencilerin belirlenmesinde elverişli örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Elverişli örnekleme yöntemi, zaman, para ve işgücü kaybının önüne geçmeyi temel amaç edinmiştir. Araştırmacının kolay bir şekilde ulaşabileceği bir örneklemden verilerin toplanması olarak ifade edilmektedir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2020). Araştırmaya 442 (%78,1) kız, 124 (%21,9) erkek olmak üzere toplam 566 öğrenci katılmış olup öğrencilerin demografik özelliklere göre dağılımları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özelliklerinin dağılımı

		n	%
Eğitim Görülen Yer	Akşehir	18	3.2
	Beyşehir	41	7.2
	Bozkır	19	3.4
	Çumra	55	9.7
	İlgin	36	6.4
	Kadınhanı	20	3.5
	Karapınar	28	4.9
	Konya	349	61.7
Cinsiyet	Kız	442	78.1
	Erkek	124	21.9
Sınıf	9.sınıf	104	18.4
	10.sınıf	109	19.3
	11.sınıf	132	23.3
	12.sınıf	221	39.0
Anne Öğrenim Durumu	Okur-yazar değil	10	1.8
	Sadece okur yazar	10	1.8
	İlkokul mezunu	297	52.5
	Ortaokul mezunu	152	26.9
	Lise mezunu	77	13.6
	Yüksek okul mezunu- üniversite mezunu	20	3.4
Baba Öğrenim Durumu	İlkokul mezunu	185	32.7
	Ortaokul mezunu	144	25.4
	Lise mezunu	165	29.2
	Yüksek okul mezunu- üniversite mezunu	72	12.7
Aile İlişkileri Değerlendirmesi	Kötü	20	3.6
	Kararsızım	68	12.0
	İyi	239	42.2
	Çok İyi	239	42.2
Anne Baba Tutumu Değerlendirmesi	Otoriter	126	22.3
	Demokratik	89	15.7
	Hoşgörülü	314	55.5
	İlgisiz	37	6.5

Tablo 1’de görüldüğü gibi, katılımcıların % 61.7’si Konya merkezde yaşamaktadır, %78.1’i kızdır ve %39’u 12. Sınıf öğrencisidir. Katılımcı ergenlerin %52.5’inin annesi ilkokul mezunu, %32.7’sinin babası ilkokul mezunudur. Katılımcıların %42’si aile ilişkilerini “iyi” olarak değerlendirirken, %42’si de “çok iyi” olarak değerlendirmektedirler. Anne baba tutumu %55.5 hoşgörülü olarak algılanmaktadır.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcıların demografik özelliklerini (eğitim görülen yer, cinsiyet, sınıf düzeyi, anne- baba eğitim durumu, aile ilişkileri, ebeveyn tutumu) belirleyebilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu; duygusal zekâ düzeylerini belirleyebilmek amacıyla Duygusal Zeka Ölçeği (Kayıhan ve Arslan, 2016) ve sosyal görünüş kaygısı düzeylerini belirleyebilmek amacıyla Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (Doğan, 2011) kullanılmıştır.

Kişisel bilgi formu, çalışmaya katılım sağlayanların temel demografik bilgilerini belirleyebilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. 7 sorudan oluşan form ile katılımcıların eğitim görülen yer, cinsiyet, sınıf düzeyi, anne- baba eğitim durumu, aile ilişkileri ve ebeveyn tutumu hakkında veri toplanmıştır.

Duygusal zeka ölçeği, 2011 yılında Güney Kore’de Hyuneung Lee ve Yungjung Kwak tarafından geliştirilmiş ve Kayıhan ve Arslan (2011) tarafından Türkçe uyarlaması yapılmıştır. Katılımcıları lise öğrencilerinin oluşturduğu bir örneklem grubu oluşturmuştur. Duygusal Zeka Ölçeği 20 maddelik, (1), Hiç katılmıyorum (2) katılmıyorum (3) Kararsızım (4) Katılıyorum ve (5) Tamamen katılıyorum biçiminde 5’li likert biçimde bir ölçektir. Kullanılan ölçeğin Cronbach’s Alpha iç tutarlılık güvenirlik katsayıları tüm ölçek için .85 olarak hesaplanmıştır. Aynı zamanda Cronbach alfa katsayısı alt ölçeği duygusal tanıma için .71, duygusal kolaylaştırma için .63 ve duygusal düzenleme ölçeği için .82 bulunarak araştırma için güvenilir bir araç olarak kabul edilmiştir.

Ergenlerde Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği, Hart ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş ve Doğan (2011), Türkçe uyarlamasını, psikometrik özelliklerini üniversiteye giden öğrencilerden oluşan bir örneklem grubuyla yapmıştır. Daha sonra Doğan, Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği’nin psikometrik özelliklerini ergenlerden oluşan bir örneklemde incelemiştir. Ölçek 16 maddeden oluşmaktadır. “(1) hiç uygun değil, (2) uygun değil, (3) biraz uygun, (4) uygun, (5) tamamen uygun” biçiminde 5’li likert tipindedir. Tek boyutlu olan ölçek’ten en fazla alınacak puan 80 ve en az alınacak puan ilse 16’dır. Yüksek puanlar sosyal görünüş kaygısının yüksek olduğunu ifade etmektedir. Kullanılan SGKÖ-E’nin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .95 olarak bulunmuştur. Ölçeğin ergenlerin sosyal görünüş kaygı düzeyini ölçmede yeterli olduğu görülmüştür.

1.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler, SPSS for Windows 22 paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde frekanslar, en az ve en çok değerler ile ortalama ve standart sapmaların yanı sıra ikili grupların karşılaştırılmasında bağımsız gruplarda t testi ve varyans analizi (İleri analiz olarak varyansların homojen olduğu durumlarda LSD, olmadığı durumlarda Dunnet C kullanılmıştır); değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde ise pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Tüm veriler normal dağılmıştır.

2. Bulgular

Tablo 2. Çalışmada kullanılan ölçek ve alt boyutlarından alınan puanların dağılımı

Ölçek ve Alt Ölçekler	n	Min.	Max.	Ort.	SS.
Duygusal Tanıma/Anlama	566	6	30	23.86	3.88
Duygusal Kolaylaştırma	566	6	30	20.96	4.46
Duygusal Düzenleme	566	8	40	27.86	6.63
Duygusal Zekâ Ölçek Puanı	566	20	100	72.68	12.07
Sosyal Görünüş Kaygı Ölçek Puanı	566	16	80	39.28	16.95

Çalışmada kullanılan ölçek ve alt boyutlarından alınan puanların dağılımı Tablo 2’de sunulmuştur. Tablo 2’de görüldüğü gibi katılımcılar, Duygusal Tanıma/Anlama alt boyutundan 23.86 ± 3.88 , Duygusal Kolaylaştırma alt boyutundan 20.96 ± 4.46 , Duygusal Düzenleme alt boyutundan 27.86 ± 6.63 ve Duygusal Zekâ Ölçek toplamından 72.68 ± 12.07 puan almışlardır. Ergenlerde Sosyal Görünüş Kaygı Ölçeğinden alınan puan 39.28 ± 16.95 ’dir. Demografik özelliklere göre Duygusal Zekâ Ölçeği ve alt boyut puanlarının karşılaştırılması Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Demografik özelliklere göre duygusal zekâ ölçeği ve alt boyut puanlarının karşılaştırılması

	n	Duygusal Tanıma-Anlama		Duygusal Kolaylaştırma		Duygusal Düzenleme		Duygusal Zekâ Toplam		
		Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.	
Eğitim Görülen Yer	Akşehir	18	24.00	3.88	20.72	5.65	28.78	4.99	73.50	10.32
	Beyşehir	41	24.66	3.45	21.46	3.75	28.54	5.51	74.66	8.97
	Bozkır	19	21.63	5.45	21.32	3.70	27.58	7.65	70.53	12.15
	Çumra	55	23.62	3.54	20.85	4.64	26.42	7.04	70.89	11.58
	Ilgın	36	24.00	4.35	22.97	4.41	30.19	6.64	77.17	13.05
	Kadınhanı	20	23.95	3.58	20.75	4.84	28.05	7.16	72.75	11.61
	Karapınar	28	24.36	3.97	23.18	4.69	31.11	6.26	78.64	12.42
	Konya	349	23.86	3.83	20.54	4.36	27.47	6.61	71.87	12.27
Test ve Önemlilik			F=1.255 p=0.271		F=2.649 p=0.011		F=2.294 p=0.026		F=2.381 p=0.021	
Cinsiyet	Kız	442	23.94	3.84	20.79	4.40	27.74	6.85	72.48	12.09
	Erkek	124	23.56	4.02	21.56	4.61	28.30	5.80	73.42	12.02
	Test ve Önemlilik			t=0.955 p=0.340		t=-1.686 p=0.092		t=-0.906 p=0.366		t=-0.767 p=0.443
Sınıf	9.sınıf	104	23.59	4.02	21.30	5.00	28.70	6.87	73.59	13.13
	10.sınıf	109	23.92	3.79	21.45	4.39	27.83	6.54	73.19	12.17
	11.sınıf	132	23.77	3.62	21.10	3.99	28.20	6.00	73.08	10.35
	12.sınıf	221	24.01	4.03	20.48	4.46	27.29	6.90	71.77	12.48
	Test ve Önemlilik			F=0.310 p=0.818		F=1.541 p=0.203		F=1.234 p=0.297		F=0.722 p=0.539
Anne Öğrenim Durumu	Okur-yazar değil	10	24.50	4.58	20.00	3.23	29.90	5.78	74.40	7.78
	Sadece okur yazar	10	24.40	3.95	18.90	2.85	26.80	5.94	70.10	8.01
	İlkokul mezunu	297	23.72	3.87	21.01	4.36	27.91	6.42	72.64	11.76
	Ortaokul mezunu	152	24.05	3.95	21.16	4.70	28.00	7.13	73.22	13.03
	Lise mezunu	77	23.81	3.62	20.81	4.24	27.17	6.88	71.78	12.06
	Yüksek okul mezunu- üniversite mezunu	20	24.00	4.44	20.80	5.90	28.35	5.83	73.15	13.35
	Test ve Önemlilik			F=0.248 p=0.941		F=0.613 p=0.690		F=0.444 p=0.818		F=0.283 p=0.923
Baba Öğrenim Durumu	İlkokul mezunu	185	23.29	3.58	21.00	4.39	27.55	6.67	71.83	11.54
	Ortaokul mezunu	144	24.03	4.14	21.09	4.70	28.13	6.94	73.24	12.96
	Lise mezunu	165	24.02	4.02	20.96	4.39	28.05	6.44	73.04	12.03
	Yüksek okul mezunu- üniversite mezunu	72	24.63	3.63	20.60	4.35	27.72	6.44	72.94	11.81
	Test ve Önemlilik			F=2.480 p=0.060		F=0.204 p=0.894		F=0.272 p=0.846		F=0.466 p=0.706
Aile İlişkileri Değerlendirmesi	Kötü	20	25.95	3.22	17.10	4.71	23.60	6.77	66.65	10.15
	Kararsızım	68	23.04	4.38	18.81	4.59	25.21	6.85	67.06	12.47
	İyi	239	23.21	3.71	20.69	4.14	26.92	6.32	70.82	11.40
	Çok İyi	239	24.56	3.78	22.17	4.27	29.92	6.24	76.65	11.52
	Test ve Önemlilik			F=8.034 p=0.000		F=17.895 p=0.000		F=17.004 p=0.000		F=18.664 p=0.000
Anne Baba Tutumu Değerlendirmesi	Otoriter	126	24.19	3.77	20.06	4.14	26.57	6.41	70.82	11.25
	Demokratik	89	23.91	3.33	21.27	3.63	28.13	5.47	73.31	9.71
	Hoşgörülü	314	23.55	4.07	21.60	4.53	28.68	6.76	73.82	12.77
	İlgisiz	37	25.22	3.59	17.92	5.05	24.70	7.42	67.84	12.32
	Test ve Önemlilik			F=2.499 p=0.059		F=10.222 p=0.000		F=6.192 p=0.000		F=4.071 p=0.007

Tablo 3'te görüldüğü gibi, aile ilişkilerinin değerlendirilmesine göre Duygusal Tanıma/Anlama Alt Boyut puan ortalaması farkı istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0.05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan ileri analizde (LSD); aile ilişkilerine çok iyi yanıt verenlerin puanlarının, kararsızım ve iyi yanıt verenlerden yüksektir. Ayrıca kötü yanıt verenlerin puanları kararsızım, iyi ve çok iyi yanıt verenlerden yüksektir.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, eğitim görülen yer, cinsiyet, sınıf, anne öğrenim durumu, baba öğrenim durumu ve anne baba tutumunun değerlendirilmesine göre Duygusal Tanıma/Anlama Alt Boyut puan ortalaması farkı istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0.05$).

Tablo 3'te görüldüğü gibi, eğitim görülen yer, aile ilişkilerinin değerlendirilmesi ve anne baba tutumunun değerlendirilmesine göre Duygusal kolaylaştırma Alt Boyut puan ortalaması farkı istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0.05$). Eğitim görülen yere göre farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan ileri analizde (LSD); Konya Merkez'de eğitim görenlerin puanlarının, Ilgın ve Karapınar'da eğitim görenlerden düşük olduğu belirlenmiştir. Aile ilişkilerinin değerlendirilmesine göre farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan ileri analizde (LSD); aile ilişkilerine çok iyi yanıt verenlerin puanlarının, kötü, kararsızım ve iyi yanıt verenlerden yüksektir. Ayrıca iyi yanıt verenlerin puanları kötü ve kararsızım yanıt verenlerden yüksektir. Anne baba tutumunun değerlendirilmesine göre farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan ileri analizde (Dunnet C); anne-baba tutumu ilgisiz olanların puan ortalamasının, anne-baba tutumu otoriter, demokratik ve hoşgörülü olanlardan düşük olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, cinsiyet, sınıf, anne öğrenim durumu ve baba öğrenim durumuna göre Duygusal kolaylaştırma Alt Boyut puan ortalaması farkı istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0.05$).

Tablo 3'te görüldüğü gibi, eğitim görülen yer, aile ilişkileri değerlendirilmesi ve anne baba tutumunun değerlendirilmesine göre Duygusal düzenleme Alt Boyut puan ortalaması farkı istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0.05$). Eğitim görülen yere göre farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan ileri analizde (LSD); Konya Merkez'de eğitim görenlerin puanlarının, Ilgın ve Karapınar'da eğitim görenlerden düşük olduğu belirlenmiştir. Aile ilişkilerinin değerlendirilmesine göre farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan ileri analizde (LSD); aile ilişkilerine çok iyi yanıt verenlerin puanlarının, kötü, kararsızım ve iyi yanıt verenlerden yüksektir. Ayrıca iyi yanıt verenlerin puanları kötü ve kararsızım yanıt verenlerden yüksektir. Anne baba tutumunun değerlendirilmesine göre farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan ileri analizde (LSD); anne-baba tutumu ilgisiz olanların puan ortalamasının, anne-baba tutumu demokratik, hoşgörülü ve otoriter olanlardan düşük olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, cinsiyet, sınıf, anne öğrenim durumu ve baba öğrenim durumuna göre Duygusal düzenleme Alt Boyut puan ortalaması farkı istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0.05$).

Tablo 3'te görüldüğü gibi, eğitim görülen yer, aile ilişkileri değerlendirilmesi ve anne baba tutumunun değerlendirilmesine göre Duygusal Zekâ Ölçeği Toplam puan ortalaması farkı istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0.05$). Eğitim görülen yere göre farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan ileri analizde (LSD); Konya Merkez'de eğitim görenlerin puanlarının, Ilgın ve Karapınar'da eğitim görenlerden düşük olduğu belirlenmiştir. Aile ilişkilerinin değerlendirilmesine göre farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan ileri analizde (LSD); aile ilişkilerine çok iyi yanıt verenlerin puanlarının, kötü, kararsızım ve iyi yanıt verenlerden yüksektir. Ayrıca iyi yanıt verenlerin puanları kötü ve kararsızım yanıt verenlerden yüksektir. Anne baba tutumunun değerlendirilmesine göre farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan ileri analizde (Dunnet C); anne-baba

tutumu ilgisiz olanların puan ortalamasının, anne-baba tutumu hoşgörülü, demokratik ve otoriter olanlardan düşük olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, cinsiyet, sınıf, anne öğrenim durumu ve baba öğrenim durumuna göre Duygusal Zeka Ölçeği Toplam puan ortalaması farkı istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0.05$).

Demografik özelliklere göre Sosyal Görünüş Kaygı ölçek puanlarının karşılaştırılması Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Demografik özelliklere göre sosyal görünüş kaygı ölçek puanlarının karşılaştırılması

		n	Sosyal Görünüş Kaygı Ölçeği			
			Ort.	SS.	Test	p
Eğitim Görülen Yer	Akşehir	18	45.94	19.37	F=2.429	0.019
	Beyşehir	41	39.41	18.01		
	Bozkır	19	28.16	7.17		
	Çumra	55	37.76	15.39		
	İlgın	36	36.22	16.28		
	Kadınhanı	20	33.25	13.52		
	Karapınar	28	39.21	16.20		
	Konya	349	40.43	17.34		
Cinsiyet	Kız	442	38.50	16.58	t=-2.078	0.038
	Erkek	124	42.06	18.02		
Sınıf	9.sınıf	104	42.37	16.53	F=3.060	0.028
	10.sınıf	109	41.06	17.37		
	11.sınıf	132	39.38	16.89		
	12.sınıf	221	36.88	16.74		
Anne Öğrenim Durumu	Okur-yazar değil	10	37.40	23.68	F=2.105	0.063
	Sadece okur yazar	10	51.10	18.86		
	İlkokul mezunu	297	38.78	16.12		
	Ortaokul mezunu	152	37.66	16.97		
	Lise mezunu	77	43.04	17.79		
	Yüksek okul mezunu- üniversite mezunu	20	39.50	18.75		
Baba Öğrenim Durumu	İlkokul mezunu	185	39.33	16.63	F=1.218	0.302
	Ortaokul mezunu	144	38.56	17.26		
	Lise mezunu	165	40.99	17.15		
	Yüksek okul mezunu- üniversite mezunu	72	36.67	16.60		
Aile İlişkileri Değerlendirmesi	Kötü	20	52.45	20.39	F=11.049	0.000
	Kararsızım	68	45.63	19.32		
	İyi	239	39.77	16.05		
	Çok İyi	239	35.87	15.76		
Anne Baba Tutumu Değerlendirmesi	Otoriter	126	41.67	17.71	F=11.508	0.000
	Demokratik	89	40.52	17.72		
	Hoşgörülü	314	36.46	15.10		
	İlgisiz	37	52.05	20.26		

Tablo 4'te görüldüğü gibi, eğitim görülen yer, cinsiyet, sınıf, aile ilişkileri değerlendirme ve anne baba tutumunun değerlendirmesine göre Sosyal Görünüş Kaygı Ölçek puan ortalaması farkı istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0.05$). Eğitim görülen yere göre farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan ileri analizde (Dunnett C); Bozkır'da eğitim görenlerin puanlarının, Akşehir, Beyşehir, Çumra ve Konya merkez'de eğitim görenlerden düşük olduğu belirlenmiştir. Erkek öğrencilerin Sosyal Görünüş Kaygı Ölçek puan ortalaması daha yüksektir. Öğrenim görülen sınıfa göre farkın hangi gruptan kaynaklandığını

belirlemek üzere yapılan ileri analizde (LSD); 12. Sınıf öğrencilerinin puanlarının, 9, 10 ve 11. Sınıf öğrencilerinden düşük olduğu belirlenmiştir. Aile ilişkilerinin değerlendirmesine göre farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan ileri analizde (Dunnet C); aile ilişkilerine çok iyi yanıtı verenlerin puanlarının, kötü, kararsızım ve iyi yanıtı verenlerden düşüktür. Anne baba tutumunun değerlendirmesine göre farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan ileri analizde (Dunnet C); anne-baba tutumu ilgisiz olanların puan ortalamasının, anne-baba tutumu otoriter, demokratik ve hoşgörülü olanlardan yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4'te görüldüğü gibi, anne öğrenim durumu ve baba öğrenim durumuna göre Sosyal Görünüş Kaygı Ölçek puan ortalaması farkı istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0.05$).

Tablo 5'te duygusal zeka ve sosyal görünüş kaygısı arasındaki ilişkiye dair veriler sunulmuştur. Ayrıca, duygusal zeka ölçeği altboyutları ile ergenlerde sosyal görünüş kaygısı arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 5. Duygusal zekâ ölçeği ve alt boyutları ile ergenlerde sosyal görünüş kaygı ölçeği arasındaki ilişkinin incelenmesi

		Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği
Duygusal Tanıma/Anlama	r	0.017
	p	0.692
	n	566
Duygusal Kolaylaştırma	r	-0.183
	p	0.000
	n	566
Duygusal Düzenleme	r	-0.184
	p	0.000
	n	566
Duygusal Zekâ Ölçeği Toplam	r	-0.163
	p	0.000
	n	566

Tablo 5'te görüldüğü gibi, Duygusal tanıma/anlama alt boyut puanı ile Ergenlerde Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur ($p>0.05$). Duygusal kolaylaştırma alt boyut puanı ile Ergenlerde Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı, negatif yönlü ve düşük düzeyli bir ilişki vardır ($p<0.05$). Duygusal kolaylaştırma alt boyut puanı arttıkça, Ergenlerde Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçek puanları azalmaktadır. Duygusal düzenleme alt boyut puanı ile Ergenlerde Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı, negatif yönlü ve düşük düzeyli bir ilişki vardır ($p<0.05$). Duygusal düzenleme alt boyut puanı arttıkça, Ergenlerde Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçek puanları azalmaktadır. Duygusal Zekâ Ölçeği toplam puanı ile Ergenlerde Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı, negatif yönlü ve düşük düzeyli bir ilişki vardır ($p<0.05$). Duygusal Zekâ Ölçeği toplam puanı arttıkça, Ergenlerde Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçek puanları azalmaktadır.

Tartışma

Çalışmanın bu kısmında bulguların değerlendirmesine yönelik yorumlamalara yer verilmiştir. Ergenlerin duygusal zeka düzeyleri ile eğitim görülen yer değişkenleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucunda, duygusal kolaylaştırma ile duygusal düzenleme alt boyutları ve duygusal zeka toplam puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Fakat duygusal tanıma/anlama alt boyutu için eğitim görülen yer değişkeni bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır. İfade edilen bu farklılık, Rathi'nin yaptığı araştırmaya göre (2015), kırsal ve kentsel bölgelerde öğrenimine devam eden öğrencilerin, duygusal zeka açısından anlamlı bir farklılık göstermediğini kısmen destekler niteliktedir. Öte yandan öğrencilerin sosyal görünüş kaygı düzeyleri ile eğitim görülen yer

değişkeni arasındaki farklılığı belirlemek için yapılan analiz sonucunda ise anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde, duygusal zeka ve sosyal görünüş kaygı düzeyleri ile eğitim görülen yer değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu sebeple mevcut araştırma bulgularının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda bu sonuçlar Konya ve merkez ilçelerinde öğrenim gören öğrencilerin çevresel şartlarının farklılık gösterdiği ve bu farklılıklardan etkilendiği ihtimalini akla getirmektedir.

Cinsiyet değişkenine göre, ergenlerin duygusal zeka toplam puan ve alt boyutlarının puan ortalamaları anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Bunun nedeni olarak, toplumsal bakımdan ataerkil düzen devam ediyor olsa da geçen yıllara göre kadın ve erkek arasındaki eşitlik kavramının her alanda başlaması düşünülebilir. Çünkü bu durum erkeklerin davranışlarında değişimlerin görülmesine sebep olmuştur. Alanyazında da cinsiyet değişkenine göre duygusal zeka toplam puan ve alt boyut puanların düzeyinde anlamlı bir fark olmamasının (Akın, 2004; Çelenk, 2015; Deniz ve Yılmaz, 2004; Ergün, 2016; Halilbeyoğlu, 2015; Köse,2020; Rathı, 2015; Soykan, 2015; Tosun, 2013) sebebi, erkeklerin geçmiş zamana göre daha kibar, empatik, anlayışlı ve duygularını doğru yansıtan kişiler olmasıyla açıklanmaktadır. Diğer taraftan, cinsiyet bakımından duygusal zeka düzeylerinin anlamlı ölçüde farklılık gösterdiğini bildiren araştırmalar da mevcuttur. Ve genelde kızların, erkeklere göre duygusal zeka düzeyleri daha yüksek olduğu çalışmalara rastlanmıştır (Erdoğdu, 2008; Garaigordobil, 2020; Köksal ve Gazioglu, 2007; Kurt, 2019; Sarıkabak, Karakulak ve Sunay, 2019; Sezen, 2018; Uğurlular, 2019).

Ergenlerin sosyal görünüş kaygısı ölçek puan ortalamasının cinsiyet değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaştığı saptanmıştır. Sosyal görünüş kaygısıyla ilgili bugüne kadar yapılan araştırmalar incelendiğinde, sosyal görünüş kaygısının genellikle kadınlara özgü bir durum gibi ele alındığı görülmüştür. Örneğin, Sarıkabak ve ark. (2019), Tuğral (2020), Aktaş (2020), Atik ve ark. (2015) tarafından gerçekleştirilmiş olan araştırmalar, bu bulguyu destekler niteliktedir. Aynı zamanda öğrencilerin cinsiyet değişkeni ile sosyal görünüş kaygısı arasında bir farklılığın bulunmadığı çalışmalar da mevcuttur (Çakmak ve Sakarya, 2020; Telli ve Ünal, 2016). Fakat son yapılan araştırmalar ile erkeklerin de artan bir biçimde beden memnuniyetsizliği duyduğunu ortaya konulmuştur (Alemdağ ve Öncü, 2015; Brennan, Lalonde ve Bain, 2010). Mevcut çalışmada da erkek öğrencilerin, sosyal görünüş kaygı düzeyleri kızlara oranla daha yüksek bulunmuştur. Benzer şekilde, Soylu, Atik ve Öçalan (2017)'in yaptığı çalışmada erkeklerin, kızlara oranla daha yüksek sosyal görünüş kaygı düzeyine sahip olduğunu ifade etmiştir. Alemdağ ve Öncü (2015) de yine aynı şekilde araştırmasında erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre sosyal görünüş kaygılarının daha fazla olduğunu belirtmiştir. Doğan'a göre bu durumun nedeni (2009) toplumsal açıdan erkeklerin daha girişimci olmasının beklenilmesi ve sosyal anksiyeteleri sonucunda meydana gelen korku duygusunun ve kaçınmanın erkeklerin kimliklerine uygun görülmemesi neticesinde sosyal anksiyete düzeylerinin daha çok olacağını düşünülmesidir. Kadınlardaki durum ise, sosyal anksiyete sonucunda meydana gelen utanma ve kaçınma temelli kendini geri çekme davranışı toplumda uygun görülüp teşvik edilmektedir. Mesela, sessiz ve utangaç bir kadın "hanım hanımcık" olarak ifade edilmekte ve genellikle kadınların atılgan davranışları hoş görülmemektedir.

Ergenlerin duygusal zeka toplam puan ve alt boyutların puan ortalamasının sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı bulunmuştur. Literatür tarandığında bu çalışmayı destekleyen araştırmalara rastlanmıştır (İşeri, 2016; İyibaş, 2019; Sezen, 2018). Diğer yandan öğrencilerin sosyal görünüş kaygı düzeyleri ile sınıf değişkeni arasında yapılan analiz sonucunda istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. 12. Sınıf öğrencilerinin puanlarının, 9, 10 ve 11. Sınıf öğrencilerinden yüksek olduğu belirlenmiştir. Alanyazın tarandığında, farklılaşmanın olduğu (Aktaş, 2020; Güvenen, 2017) ve olmadığı çalışmalara rastlanmak mümkündür(Kılıç Küçük, 2020; Ökten, 2019; Soylu ve ark., 2017). Örneğin, yapılan bir araştırmada sosyal görünüş kaygısının sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı şekilde

farklılaşmadığı ifade edilmiştir fakat 9.sınıfa devam eden öğrencilerin sosyal görünüş kaygı toplam puanlarının diğer sınıflarda yer alan öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur (Çakmak ve Sakarya, 2020). Tüm bu sonuçlar beraber değerlendirildiğinde, duygusal zeka ve sosyal görünüş kaygı düzeylerinin, yaştan ziyade hayatta edinilen tecrübelerle, insan ilişkilerine, bu alanla ilgili alınan eğitime ve kişisel özelliklere göre değiştiği düşünülebilir.

Ergenlerin duygusal zeka toplam puan ve alt boyutların puan ortalamasının, anne ve baba öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı saptanmıştır. Elde edilen sonuç duygusal zeka düzeyinin anne ve baba öğrenim durumuna göre farklılaşma durumunun incelendiği çalışmaların sonucuyla örtüşmektedir (Kavcar, 2011; Sezen, 2018). Fakat farklı sonuçlar olduğu da görülmüştür (Aran, 2019). Yine öğrencilerin sosyal görünüş kaygı düzeyleri ile anne-baba öğrenim durumu değişkeni arasında yapılan analiz sonucunda istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Bu sonuç Çetinkaya ve ark.(2019) ve Kılıç (2020)'ın yaptıkları araştırma bulguları ile örtüşmektedir. Ancak Özcan ve ark. (2013)'ün yaptıkları çalışmada anne baba öğrenim durumu ile sosyal görünüş kaygı düzeyi puanları arasında negatif ilişki saptamışlardır. Mevcut araştırmanın sonucunda, katılımcıların sosyal çevreleri ve sosyal çevrelerinin bireyden beklentileri arasında farklılıkların olmadığını düşündürmüştür.

Aile ilişkileri değerlendirmesi değişkenine göre ergenlerin duygusal zeka toplam puanı ile tüm alt boyutları puan ortalaması istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Aile ilişkilerine çok iyi yanıt verenlerin duygusal zeka puanları, kötü, kararsızım ve iyi yanıt verenlerden yüksektir. Alanyazında elde edilen sonucu destekleyen çalışmaların yanında (Peng ve ark., 2019) bulgularımızla örtüşmeyen çalışmalar da bulunmaktadır (George ve ark., 2017). Öğrencilerin sosyal görünüş kaygı düzeylerinin aile ilişkileri değerlendirmesi değişkeni göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Aile ilişkilerine çok iyi yanıt verenlerin puanlarının, kötü, kararsızım ve iyi yanıt verenlerden düşüktür. Literatür tarandığında liseye devam öğrencilerin sosyal görünüş kaygıları ile aile ilişkilerinde doyum arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Seki, 2014). Aile içi ilişkilerin, ergenlerin sosyal görünüş kaygı düzeyleri ile duygusal zeka düzeylerine olumlu katkıları olmaktadır.

Anne baba tutum değerlendirmesi değişkenine göre, duygusal zeka alt boyutlarından duygusal tanıma/anlama alt boyut puanı hariç duygusal zeka toplam puanı ve diğer alt boyut puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılar oluşturduğu saptanmıştır. Bu farklılığı anne baba tutumunu ilgisiz olarak değerlendiren öğrencilerin puan ortalamaları ile anne baba tutumunu hoşgörülü olarak değerlendiren öğrencilerin puan ortalamaları oluşturmaktadır. Alanyazın incelendiğinde, ergenlerde algılanan anne baba tutumlarından demokratik anne baba tutumu ile duygusal zekâ arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğu, otoriter ve koruyucu- istekçi anne baba tutumu ile duygusal zekâ arasında negatif yönde bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir (Köse, 2020; Tetik, 2020; Tetik ve Aktan, 2021). Öte yandan duygusal zeka alt boyutları bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farkın bulunmadığı çalışmalara da rastlanmıştır (Uğurlular,2019; George ve ark., 2017). Öğrencilerin sosyal görünüş kaygı düzeyleri ile anne baba tutumu değerlendirmesi değişkeni arasında yapılan analiz sonucunda istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Literatür incelendiğinde, ebeveynlerin sözlü mesajları ve tutumları çocuklarının vücut kaygıları ve yeme davranışları üzerinde etkili olduğunu göstermiştir (Rodgers ve Chabrol, 2009). Aynur (2020)'un yaptığı yüksek lisans tez çalışmasında da sosyal görünüş kaygısının oluşumunda anne baba tutumu etkin bir faktördür. Diğer yandan Çetinkaya ve arkadaşları (2019)'nın lise öğrencilerinin sosyal görünüş kaygı düzeylerini bazı değişkenlere göre incelediği araştırma bulgularına göre, sosyal görünüş kaygısı, algılanan anne-baba tutumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Literatürle mevcut araştırmanın bulguları kısmen benzerlik göstermektedir. Bu sonuca göre anne-baba tutumu ergenlik dönemindeki bireylerin duygusal zeka düzeyleri ve sosyal görünüş kaygı düzeyleri ile doğrudan ya da dolaylı olarak etkileşim içerisinde diyebiliriz. Ebeveynlerin ihmalkar ve ilgisiz tutumları, ergenlik dönemindeki bireylerin duygusal zeka düzeylerinde olumsuz bir

etkiye, sosyal görünüş kaygı düzeylerinin ise artmasına neden olacaktır. Bu nedenle ebeveynlerin kendi aralarında tutarlı ve aile içerisinde demokratik bir tutumla kritik bir dönemde olan çocuklarının yanında olmalıdırlar. Çocuklarını yakından tanımaya çalışmalı, ihtiyaçlarını belirlemeli ve gereken desteği sağlamalıdırlar.

Mevcut araştırmada, ergenlerin duygusal zeka ölçeği ve alt boyutları ile sosyal görünüş kaygı ölçeği arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Bulgulara göre duygusal tanıma/anlama alt boyut hariç duygusal kolaylaştırma alt boyut, duygusal düzenleme alt boyut ve duygusal zeka ölçeği toplam puanları ile ergenlerde sosyal görünüş kaygısı ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı, negatif yönlü ve düşük düzeyli bir ilişki bulunmuştur. Yılmaz (2019)'ın üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada da bu iki kavram arasında anlamlı ve negatif düzeyde ilişki bulunmuştur. Yine Chakarvarti ve Lal (2016)'ın yaptığı çalışmada bu sonucu destekler niteliktedir. Atletlerle yapılan çalışmada, sporcuların duygusal zeka düzeyleri ile sosyal görünüş kaygı düzeyleri arasında negatif ve zayıf bir ilişki tespit edilmiştir. Kırat ve Dilmaç (2021)'in ergenlerle yaptıkları araştırma sonucunda, ergenlerin duygusal zekasının artış göstermesi ile beden memnuniyet düzeyleri de artış göstermektedir. Yine Costarelli ve Stamou (2009)'nun dövüş sporcuları ile sporcu olmayan bir grupla yaptıkları çalışma sonucunda duygusal zeka ile beden imgesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırma sonucuna göre spor yapanlar, spor yapmayanlara göre daha yüksek duygusal zeka düzeyine ve sağlıklı bir beden imajına sahiptir. Sonuç olarak lise öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri arttıkça, kendi vücutlarının farkında olma, bu durumdan memnun olma, çevresindeki insanlarla empati kurabilme ve başkalarından gelen negatif eleştirilerden doğru oranda etkilenebilme becerilerinin gelişebileceği söylenebilir (Sarıkabak ve ark., 2019).

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak lise öğrencileri için duygusal zeka düzeyinin sağlıklı bir sosyal görünüş algısı üzerinde rol oynadığı söylenebilir. Bu durumun kişinin, duygularının daha çok net olması, doğru yönetilebilmesi ve işlevsel kullanım ile bedenine, görünüşüne dair fikirlerinde sağlıklı sonuçlar doğuracağına ışık tutmaktadır. Araştırma sonuçlarından yola çıkılarak ilerde yapılabilecek uygulamalara ve araştırmalara yönelik bazı öneriler aşağıda sunulmuştur.

- Benzer çalışmaların farklı şehirlerde ya da Konya il merkezi ve farklı ilçelerinde bulunan farklı türde liseler ile yapılması önerilmektedir.
- Konunun daha derinlemesine anlaşılabilmesi için boyutsal çalışmaların ya da nitel araştırmaların yapılması faydalı olabilir.
- Ergenlik dönemindeki bireyler ile duygusal zeka ve sosyal görünüş kaygısı konularında sınırlı sayıda çalışma olduğu saptanmıştır. Bu nedenle farklı değişkenleri ekleyerek ölçmek ve bunları karşılaştırmak mevcut çalışmanın önemini arttıracaktır.
- Lise müfredatları duygusal zekayı destekleyecek şekilde düzenlenebilir. Duygusal zekayı artırıcı aktivite, seminer ve programlar uygulanabilir.
- Alan uzmanları tarafından duygusal zeka konusunda eğitimcilere yönelik bilgilendirici hizmet içi eğitim programları düzenlenebilir.
- Liselere yönelik sosyal görünüş kaygısı ile ilgili seminerler planlanarak öğrenciler üzerinde olası olumsuz durumların en aza indirilmesi hedeflenmelidir.
- Öğretmenlere yönelik ergenlik dönemindeki bireylerle sağlıklı iletişim kurma, problem çözme gibi konularda eğitim seminerleri düzenlenebilir.
- Ailelere yönelik ergenlik dönemi ile ilgili bilgilendirici seminerler düzenlenebilir, ergenlerin duygusal zekalarını arttıracak, sosyal görünüş kaygısı düzeylerini en aza indirebilecekleri, bu konularda nasıl bir tutum sergilemelerinin uygun olacağı konusunda bilgi paylaşımında bulunabilirler.

- Ergenlerin sosyal görünüş kaygısını azaltmak ve olumlu beden algısı geliştirebilmeleri için ergenlerle güven verici ilişkiler kurulmalı ve onlara sorumluluklar verilmelidir.
- Gelişim çağında olan ergenler ilgileri doğrultusunda spora yönlendirilebilirler.
- Aileler ve öğretmenler ergenler için rol model olmaları gerektiği konusundaki farkındalıklarını arttırmalıdır.

Kaynakça

- Akın, M. (2004). *İşletmelerde duygusal zekanın üst kademe yöneticiler ile astları arasındaki çatışmalar üzerindeki etkileri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Aktaş, E. (2020). *Ergenlerin ebeveyne bağlanma stilleri ile sosyal görünüş kaygısı ve sosyal dışlanma düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Alemdağ, S. ve Öncü, E. (2015). Öğretmen adaylarının fiziksel aktiviteye katılım ve sosyal görünüş kaygılarının incelenmesi. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3(3), 287-300. Doi: 10.14486/IJSCS291
- Altunbaş, T. (2018). *Duygusal zeka programının öğrencilerin duygusal zeka, atılgan, saldırgan ve çekingen davranışlarına etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Aran, T. (2019). *Meslek lisesi öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri ve meslek tercihlerinin bazı sosyodemografik özelliklere göre incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversite, İzmir.
- Ataş, M.B. (2018). *Ergenlerde akıllı telefon bağımlılığı ve sosyal görünüş kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Atik, D., Atik, C., Asaf, R., Çınar, S. (2015). The effect of perceived social support by hemodialysis patients on their social appearance anxiety (Hemodiyaliz hastalarında algılanan sosyal desteğin sosyal görünüş kaygısına etkisi). *Medicine Science*, 4(2), 2210-2223. Doi: 10.5455/medscience.2015.04.8235
- Aynur, M.S. (2020). *Beliren yetişkinlik döneminde sosyal görünüş kaygısı: Algılanan anne baba tutumu ve mükemmeliyetçiliğin yordayıcı gücü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Brennan, M.A., Lalonde, C.E., Bain, J.L. (2010). Body image perceptions: Do gender differences exist. *Psi Chi Journal of Undergraduate Research*, 15(3), 130-138. /ISSN 1089-4136
- Bursa Kocabaş, Ş. (2016). *Sosyal bilimler lisesi ve fen lisesi öğrencilerinde duygusal zeka ve empati düzeylerinin karşılaştırılması: Kesitsel bir çalışma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi, Mersin.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak Kılıç, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara : Pegem Akademi.
- Chakarvarti, D. ve Lal, M. (2016). Emotional intelligence and its association with social physique anxiety and performance among sprinters. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 8(2), 71-78. DOI: <http://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v8n2.08>
- Costarelli, V., Stamou, D. (2009). Emotional intelligence, body image and disorder eating attitudes in combat sport athletes. *Exerc Sci Fit*, 7 (2), 104-111. [https://doi.org/10.1016/S1728-869X\(09\)60013-7](https://doi.org/10.1016/S1728-869X(09)60013-7)

- Coşkun, E. (2019). *Duygusal zeka ve belirsizliğe tahammülsüzlüğün stresle başa çıkma tarzlarına etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Çakmak, A. ve Sakarya, S. (2020). Farklı türde liselere devam eden öğrencilerin sosyal görünüş kaygıları ile sosyal karşılaştırma düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 680-691. DOI:10.17755/esosder.582927
- Çelenk, İ. (2015). *Örgütlerde duygusal zeka ve psikolojik yıldırma: bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Çetinkaya, B., Gülaçtı, F., Çiftçi, Z. (2019). Lise öğrencilerinin sosyal görünüş kaygı düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 904-922. <https://doi.org/10.26466/opus.523444>
- Deniz, M.Y. ve Yılmaz, E. (2004). *Üniversite öğrencilerinin duygusal zeka yetenekleri ve yaşam doyumları arasındaki ilişki*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, Malatya, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Doğan, T. (2009). *Bilişsel ve kendini değerlendirme süreçlerinin sosyal anksiyete açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Doğan, T. (2011). An investigation of the psychometric properties of the social appearance anxiety scale in an adolescent sample. *Elementary Education Online*, 10(1), 12-19. <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/sosyal-gorunus-kaygisi-olcegi-toad.pdf>
- Erdoğan, M.Y. (2008). Duygusal zekanın bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(23), 62-76. <https://dergipark.org.tr/en/pub/esosder/issue/6137/82335>
- Ergün, O. (2016.). *Ergenlerde duygusal zeka özellikleri ile psikolojik sağlık arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Garaigordobil, M. (2020). Intrapersonal emotional intelligence during adolescence: sex differences, connection with other variables, and predictors. *Eur. J. Investig. Health Psychol. Educ.*, 10 (3), 899-914. <https://doi.org/10.3390/ejihpe10030064>
- George, N., Shanbhag, D.N., George, M., Shaju, A.C., Johnson, R.C., Mathew, P.T., Golapalli, C.P., Goud, R. (2017). A study of emotional intelligence and perceived parenting styles among adolescents in a rural area in Karnataka. *Journal of family medicine and primary care*, 6(4), 848-852. Doi: 10.4103/jfmpc.jfmpc_100_17
- Goleman, D. (2016). *Emotional intelligence, why it can matter more than IQ? Duygusal zeka, neden IQ'dan daha önemlidir?* Yüksel Seçkin, B. (Çev.), İstanbul: Varlık Yayıncılık.
- Güvenen, G. (2017). *Sosyal medya ve kitle iletişim araçlarının lise öğrencilerinin beden algısı ve sosyal görünüş kaygısı üzerine etkisinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- Halilbeyoğlu, F. (2015). *Badminton sporcularının duygusal zeka düzeylerinin bazı kriterlere göre incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi, Aksaray.
- İşeri, İ.(2016). *Lise öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri ile sosyal duygusal öğrenme becerileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- İyibaş, M.A. (2019). *Lise öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin analizi (Karaman ili örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin.

- Kavcar, B. (2011). *Duygusal zekâ ile akademik başarı ve bazı demografik değişkenlerin ilişkileri: Bir devlet üniversitesi örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kayıhan, Ş. N. ve Arslan, S. (2016). Duygusal zeka ölçeği: bir ölçek uyarlama çalışması. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 7, 137-145. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/207359>
- Kılıç Küçük, S. (2020). Lise öğrencilerinde sosyal görünüş kaygısı ve fiziksel aktiviteye katılım motivasyonu ilişkisi. *International Journal of Active Learning*, 5(2), 69-85. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1402877>
- Kırat, M.N., Dilmaç, B. (2021). Ergenlerde Sanal Zorbalık, Beden İmgesi ve Duygusal Zekâ Arasındaki Yordayıcı İlişkiler. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(35), 1990-2007. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1179078>
- Kırtıl, S. (2009). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri ile yaşam doyumu düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Köksal, A. ve Gazioğlu, A.İ. (2007). Ergenlerde duygusal zekâ ile karar verme stratejileri arasındaki ilişki, *HAYEF Journal of Education*, 4(1), 133-146. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/93084>
- Köse, E. (2020). *Ergenlerde anne baba tutumlarının duygusal zeka ve karar verme stilleri üzerine etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Köse, N. (2009). *7-13 yaş çocukların duygusal zeka düzeyleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Kurt Y. (2019). *Üstün zekalı 10 ve 14 yaş aralığındaki ergenlerin duygusal zeka ile mutluluk doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Maboçoğlu, F. (2006). *Duygusal zeka ve duygusal zekanın gelişimine katkıda bulunan etkenler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Mavruk Özbiçer, S. (2018). *Duygusal zeka geliştirme programının ergenlerin duygusal zeka ve yaşam doyumu düzeylerine etkisi: Deneysel bir çalışma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Muzafferoğlu, L. (2019). *Lise öğrencilerinin duygusal zeka, aleksitimi ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Neubauer, A.C. ve Freudenthaler, H.H. (2005). Models of emotional intelligence. In: Roberts RD, Schulze R. (eds). *Emotional intelligence: An international handbook*. Germany : Hogrefe.
- Ökten, Ü.G. (2019). *Lise öğrencilerinde sosyal görünüş kaygısı ve utangaçlık arasındaki ilişkide benlik saygısının aracılık rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Özcan, H., Subaşı, B., Budak, B., Çelik, M., Gürel, Ş.C., Yıldız, M. (2013). Ergenlik ve genç yetişkinlik dönemindeki kadınlarda benlik saygısı, sosyal görünüş kaygısı, depresyon ve anksiyete ilişkisi. *Journal of Mood Disorders*, 3(3), 107-113. DOI: 10.5455/jmood.20130507015148

- Özkan, L. (2019). *Lise öğrencilerinin duygusal zekâ düzeyleri ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Pektaş, S. (2013). *Güzel sanatlar ve spor lisesi müzik bölümü öğrencileri ile diğer lise öğrencilerinin duygusal zeka düzeylerinin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Peng, W., Li, D., Li, D., Jia, J., Wang, Y., Sun, W. (2019). School disconnectedness and Adolescent Internet Addiction: Mediation by self-esteem and moderation by emotional intelligence. *Computers in Human Behavior*, 98, 111-121. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.04.011>
- Rathi, J. (2015). A study of emotional intelligence of adolescent students in relation to the type of school. *International Journal of Applied Research*. 1(13), 456-458. <https://www.allresearchjournal.com/archives/2015/vol1issue13/PartG/1-13-194.1.pdf>
- Rodgers, R. ve Chabrol, H. (2009). Parental attitudes, body image disturbance and disordered eating amongst adolescents and young adults: A review. *European Eating Disorders Review*, 17 (2), 137-151. <https://doi.org/10.1002/erv.907>
- Sarıkabak M, Cana H, Genç Hİ, Kolayış İ, Tok, S. (2014) Psychological and Physical Predictors of Social Physique Anxiety in Male and Female College Student Athletes. 13th International Sport Sciences Congress, 7-9 November, Konya, 224-225. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/621062>
- Sarıkabak, M. (2018). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin sosyal fizik kaygı durumları ve duygusal zeka düzeylerinin incelenmesi. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2018, 5(1), 74-85. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/621062>
- Sarıkabak, M., Karakulak, İ., Sunay, H. (2019). Lise öğrencilerinin sosyal fizik kaygı durumları ve duygusal zeka düzeylerinin spor yapma durumlarına göre incelenmesi. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(3), 119-133. <https://doi.org/10.33689/spormetre.554925>
- Seki, T. (2014). *Ergenlerin sosyal görünüş kaygısı ve öznel iyi oluşlarının sahip oldukları değerler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Sezen, M.F. (2018). *Ergenlerde akran zorbalığı, internet bağımlılığı ve duygusal zeka düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Soykan, H. (2015). *Psikoloji bölümü ve mühendislik-mimarlık bölümünde okuyan öğrencilerin duygusal zeka düzeylerinin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Soylu, Y., Atik, F., Öçalan, M. (2017). Ergenlerin sosyal görünüş kaygısı düzeylerinin incelenmesi (Kırıkkale ili örneği). *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, SI (1), 38-45. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/392182>
- Telli, E., Ünal, Z. (2016). Üniversite öğrencilerinin sosyo- demografik özelliklerine göre sosyal görünüş kaygısı: bir alan araştırması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 134-146. <https://doi.org/10.20875/sb.98440>
- Tetik, G. (2020). *Ergenlerde algılanan ebeveyn tutumu ve duygusal zeka arasındaki ilişkide, dijital oyun bağımlılığının aracı rolünün incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi, İstanbul.

- Tetik, G., Aktan, Z.D. (2021). Ergenlerde algılanan ebeveyn tutumları ile duygusal zeka arasındaki ilişkide dijital oyun bağımlılığının aracı etkisi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 24(2), 181-190. DOI: 10.5505/kpd.2020.32815
- Tosun, M. (2013). *On the relationship between emotional intelligence and foreign language skills in ELT* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Tufan, Ş. (2011). *Geliştirilen duygusal zeka eğitimi programının ortaöğretim dokuzuncu sınıf öğrencilerinin duygusal zeka düzeylerine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tuğral, R. (2020). *Ergenlerde yalnızlık, psikolojik sağlamlık, algılanan sosyal destek ve sosyal görünüş kaygısı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.
- Tunç, A. (2020). *Ergenlik döneminde duygusal zeka özelliklerinin ve benlik saygısının internet bağımlılığı ile ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Uğurlular, Ş. (2019). *Lise öğrencilerinin yaşadıkları aile sorunlarının duygusal zeka ve mizah tarzına etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Usta, F. (2017). *Kabul ve kararlılık terapisi yönelimli psiko-eğitim programının ergenlerin sosyal görünüş kaygısı ve kabul ve eyleme geçme düzeylerine etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Yalnızca Yıldırım, S. (2015). *Lise öğrencilerinin yaşam doyumlarının yordayıcıları olarak anne-baba tutumları ve duygusal zeka* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Yalnızca Yıldırım, S. ve Cenkseven Önder, F. (2020). Duygusal zeka ve saldırganlık arasındaki ilişkide yaşam doyumunun aracı rolü. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 30-53. doi:10.33711/yyuefd.671825
- Yerli, S. (2009). *İlk ve orta öğretim okullarındaki yöneticilerin duygusal zeka ve problem çözme becerileri arasındaki ilişki (İstanbul anadolu yakası örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Yeşilyaprak, B. (2011). Duygusal zeka ve eğitim açısından doğurguları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 25(25), 139-146. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/108511>
- Yılmaz, M. (2019). *Ergenlerin (15-18 yaş) anksiyete düzeyleriyle duygusal zeka ve sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, Y.E. (2019). *Üniversite öğrencilerinin duygusal zekaları, sosyal görünüş kaygıları ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (AYBÜ) Etik Kurulu

Tarih: 09.11.2020

No: 17

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Hakikat Savaşları: Postmodern-Postyapısalcı Siyasetin Bakiyesi

Truth Wars: The Remainder of Postmodern-Poststructuralist Politics

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar SUVEREN¹

Öz

Dünyanın bir süredir gündeminde olan ve ‘hakikat sonrası’ (post-truth) dönem olarak adlandırılan toplumsal ve siyasal durum bir boşlukta oluşmamıştır. Bunu mümkün kılan felsefi ve entelektüel bir arka plan bulunmaktadır. Bu felsefi/entelektüel arka planın, genellikle postmodern ve post-yapısalcı kuramsal argüman ve önermelere dayandığı yönünde yoğun tartışmalar söz konusudur. Hakikat-sonrası çağın temellerinin postmodernist felsefede bir karşılığının bulunup bulunmadığı yönündeki güncel akademik ve siyasal tartışmalar ise devam etmektedir. Hakikat sonrası olarak adlandırılan dönemde, sözü edilen entelektüel temeller üzerinden köklenen siyasetler nedeniyle dünyanın pratikte yaşadığı bir dizi yıkıcı siyasi, ekonomik ve çevresel sorunlarla karşı karşıya bulunuyoruz. Siyasal olarak, otoriter sağ popülizm(ler), kimlik politikalarına dayalı olarak farklılıkların yüceltilmesi ve bunun yol açtığı gerilimler, artan ırkçı ve ayrımcı söylemler, çatışmaları ve savaşları tecrübe ettiğimiz bir ‘insanlık durumu’nu deneyimliyoruz uzun süredir. Bu çalışmada göreliliğin ve farklılığın abartılı bir biçimde övüldüğü, gerçeğin veya hakikatin giderek değersizleştirildiği ‘hakikat sonrası çağ’da, akli, hakikati ve siyaseti postmodern, postyapısalcı salvaların ‘ayartıcı’ entelektüel halesinden arındırarak ve temellerine oturarak yeniden ve aktif olarak savunmanın önemli ve acil bir görev olduğu savunulmaktadır. ‘Hakikat sonrası’nın iddia ve ilan edildiği bir çağda hakikate yönelik yükümlülüğümüzü savunmak ve geri kazanmak hiç olmadığı kadar önemli ve acil bir ihtiyaç olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hakikat-sonrası, postmodernizm, postyapısalcılık, hakikat, aydınlanma

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The social and political situation, which has been on the agenda of the world for a while and called the ‘post-truth’ period, did not occur in a vacuum. There is a philosophical and intellectual background that makes this possible. There are intense discussions that this philosophical/intellectual background is generally based on postmodern and post-structuralist theoretical arguments and propositions. There is an ongoing debate in academic and political circles as to whether the “post-truth” era is rooted in postmodernist philosophy. This is particularly worrying as these intellectually based policies lead to devastating political, economic, and environmental problems. We live in a “human condition” characterized by authoritarian right-wing populism, the glorification of differences based on identity politics and the tensions it creates, racist and discriminatory discourses, conflicts, and wars. However, the post-truth period also offers an opportunity to learn from its dissolution and decay and return to the Enlightenment’s radicalized ideals. At a time when “post-truth” is so pervasive, it is more important than ever to stand up for and reclaim our commitment to truth.

Keywords: Post-truth, postmodernism, poststructuralism, truth, enlightenment

Paper Type: Research

Giriş

Bu makalenin ele aldığı konu postmodern-postyapısalcı teori ve argümanlar ile hakikat-sonrası (post-truth) olgusu arasındaki bağıntı ve ilişkiselliklerdir. Makalenin amacı,

¹Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ysuveren@sakarya.edu.tr

postmodern-postyapısalcı kuramsal yaklaşım ve argümanların hakikat-sonrası olgusuna nasıl zemin oluşturduğunu ele alıp eleştirel bir biçimde değerlendirmektir. Bu doğrultuda, postmodern-postyapısalcı teorilerin hakikat-sonrasına nasıl katkıda bulunduğunu açıklamak, hakikat-sonrasının söz konusu teorilerin hangi özellikleriyle ilişkili olduğunu belirlemek ve bu teorilerin bilgi, hakikat ve gerçeklik kavramlarına yaklaşımının hakikat-sonrası fenomenine bulunduğu etkileri eleştirel bir biçimde sorunsallaştırmaktır. Ele alınan konu literatür taraması yöntemiyle incelenerek postmodern-postyapısalcı teori ve tartışmalar için olabildiğince güncel kaynaklara başvurulmuştur. Bu makalenin temel bulgusu, postmodern-postyapısalcı teorilerin hakikat-sonrası fenomeni üzerinde önemli bir etkilere sahip olduğu yönündedir. Makale, ilgili teori ve argümanların, hakikatin ve gerçekliğin ontolojik statüsünü sarstığını, bilim ve bilgiye olan güvenin azalmasına neden olduğunu ve bunların da, hakikat-sonrası fenomenine neden olduğu sonucuna varmıştır. Makale ayrıca, postmodern-postyapısalcı teorilerin gerçeklik, hakikat ve bilgi kavramlarına yaklaşımının, siyasete, onun anlam ve geçerliliğine olan inancı zayıflatarak siyasal mücadele ve ideallere olan güvenin de zayıflamasına neden olduğu sonucuna varmıştır.

Dünyanın bir süredir gündeminde olan ve ‘hakikat sonrası’ dönem olarak adlandırılan toplumsal ve siyasal durumun bir boşlukta oluşmadığı aşıkârdır. Bunu mümkün kılan felsefi ve entelektüel bir arka plan bulunmaktadır. Bu felsefi/entelektüel arka planın, genellikle postmodern ve post-yapısalcı kuramsal argüman ve önermelere dayanıp dayanmadığı yönünde yoğun tartışmalar söz konusudur ve bu yöndeki güncel akademik ve siyasal tartışmalar ise devam etmektedir (Wesołowski, 2021; Chmielewski, 2021; Balanuye, 2021; Benesch, 2020; McIntyre, 2019; Keyes, 2017). Bu çalışmanın temel amacı, hakikat-sonrası olarak tanımlanan dönemin çeşitli düşünsel, kuramsal ve siyasal görünüşleri ile postmodern ve postyapısalcı kuramsal yaklaşım ve önermeler arasındaki ilişkisellikleri eleştirel bir bakış ile sorunsallaştırmak ve gerçekliğe/hakikate sahip çıkmanın önemine işaret etmektir. Bu nedenle, bu çalışmada hakikat-sonrası dönemin tezahürleri ile postmodernizmin genel kabul, önerme ve ilkeleri üzerinde ayrıntılı olarak durulduktan sonra belirtilen amaç doğrultusunda sözü edilen dönem ile ilgili kuramsal yaklaşımlar olabildiğince kapsamlı ve eleştirel bir biçimde ele alınıp tartışılacaktır.

2016’da Oxford Sözlüğü, ‘hakikat-sonrası’ nı yılın sözcüğü olarak tanımladı. Bu tabir, kamuoyunun gerçeklerden çok duygulara itibar ettiğine ve bireysel inançlarla tasarlanan hakikat-sonrası bir çağa geçiş anlamına geliyordu; terimin yılın sözcüğü olarak tanınması, Donald Trump’ın ABD’deki zaferine bir yanıt olarak değerlendirildi. Hakikat-sonrası dönemde, kamuoyunu şekillendiren bilginin doğruluğu değil, erişilebilirliğidir. Bir zamanlar nesnel olan gerçeklerin öznelliğine ilişkin öz farkındalık, küreselleşmenin başlattığı demografik ve kültürel değişikliklerle birleştiğinde, popülist hareketlerin kök saldığı koşulları oluşturmaktadır. Ayrıca propaganda ve yanlış bilgilendirme eğilimi, gerçeklerinin halihazırda saldırı altında olduğunu düşünen gruplar arasında da yaygın bir zemin bulur. Hakikat-sonrası aynı zamanda Brexit anlaşması, yalan söyleme veya ‘sahte gerçekleri’ kullanma gibi ortak özelliklere sahip, popüler sınıfları mevcut kurumsal düzene karşı birleştiren Avrupalı politikacıları da tanımlar. Popülizm ve yalanın birleşimi, insanların onu tam anlamıyla kavraması bakımından sorunlu bir durumun ortaya çıkışına neden olmuştur (York, 2018: 2). İngiltere, Hindistan ve ABD gibi ülkelerde, popülist söylemin otoriter siyaset ve liderlerinin ‘ilerici neoliberalizmin’ sonuna işaret ederek iktidarı ele geçirebildiği deneyimlere tanık olundu. Avrupa’da ve diğer kıtalarda otoriter liderlerin ortaya çıkışında bir sürekliliğin olduğu görüldü ve bu da, ‘hakikat sonrası’ bir dünyanın ortaya çıkışının temel emarelerinden sayıldı (Wageningen Sosyal Bilimler Okulu, 2021).

Postmodernizm ile hakikat sonrası arasında ilişkisellik olup olmadığı yukarıda da değindiğimiz üzere nihayete ermiş bir tartışma değildir ve bu konuda birbirine rakip argümanlar bulunmaktadır. Örneğin, Ralph Keyes ve Lee McIntyre gibi sosyal bilimciler, hakikat sonrası dönem ile postmodernizm arasında ilişki ve bağıntılar bulunduğunu savunan önde gelen isimler

arasında yer almaktadır. Keyes (2017: 85), hakikat sonrası dönemi çağın özelliklerinin bir yansıması olarak görmekte ve bunu, herkesin doğru ve yanlış arasında seçim yapabileceği, gerçeği ve yalanı belirleme konusunda herkesin kendine göre bir yaklaşım sergilediği bir dönem olarak tanımlıyor. Keyes'e göre felsefi bir sorun olarak hakikate ilişkin tasavvurlar değişken, görelî ve nihayetinde kurgusaldır. Kadim bir felsefi tartışmanın günümüzde tezahür ettiği ana zemin ise postmodernist argümanlardır; bu zeminden hareket ederek ve destek bularak hakikat tasavvuru dramatik bir biçimde aşındırılmıştır. Keyes'e göre hakikatin değersizleştirilmesi sonucunda günümüzde bir bakiye olarak artık salt 'anlatı' mevcuttur (Keyes, 2017: 148-150). Benzer bir görüşü dile getiren bir diğer sosyal bilimci ise Lee McIntyre'dir. Ona göre postmodernizm hakikati bilme fikrine karşı bir meydan okuma değildir; bizatihi hakikatin varlığına bir meydan okumadır (McIntyre, 2019: 6). McIntyre, hakikat ve nesnellığın postmodernistler tarafından soruşturulmasının önemini göz ardı etmez ve bunlara dair tartışmaları anlamlı bulur fakat bu kavramların tümüyle reddedilmesi, meşruiyetlerine saldırılması ve aşındırılması ile yüz yüze olduğunu belirterek eleştiride aşırıya gidilmiş olduğuna vurgu yapar. Ona göre, hakikat sonrası ve ona eşlik eden görüngülerin ortaya çıkardığı sorunların çok karmaşık bir hâl almasının nedeni postmodernistlerin edebî ve kültürel eleştiriyi aşan bir biçimde doğa bilimlerini hedef almasıdır. Doğa bilimlerinin hedef alınmasıyla birlikte nesnellik ve hakikat geri döndürülemez biçimde yara almıştır (McIntyre, 2019: 120-122). Oruç'a müracaatla söylersek postmodernizm ile hakikat sonrası dönem arasında bir bağıntı olduğuna açıkça karşı çıkan yazarlar da vardır ve bu noktada temelde iki fikir aradaki ilişkiyi reddetmek için ön plana sürülmektedir. Birincisi, ABD veya Avrupa'da aşırı sağcı 'post-truth politika yapımcılarının' hiçbirinin postmodern düşünürleri okuduğu bilinmemektedir (Oruç, 2020: 147). İkincisi, postmodern söylemler çok uzun bir süredir Batı toplumlarında görülmesine rağmen post-truth durumuyla karşılaşılmaşı arada doğrudan bir bağ kurmak yanlıştır (Oruç, 2020: 147). Yine Oruç'a (2020: 149) göre: "post-truth durumun temel karakteristik özelliği olan bilime, bilim insanlarına ve bilimsel kuruluşlara dair şüpheli ve inkârcı yaklaşımın basit bir psikolojik hâl veya tercih olmadığı görülecektir. Esas itibarıyla bu post-truth tavrın önemli bir sebebi de belirli bazı bilimsel/felsefi gelişmelerin çarpıtılmış ve yanlış yorumlanmış hallerinin kitle tarafından benimsenmesidir". Hussain'nin bakış açısına göre, hakikat-sonrası dönem, postmodern teori ve felsefenin hazırladığı zeminleri etkili bir şekilde kullanarak manipüle eden günümüzün dünyasını ifade etmektedir (Hussain, 2019: 150). Yani Hussain, postmodern teori ve felsefenin etkilerinin, hakikat-sonrası dönemi şekillendirdiğini ve bu durumun günümüz dünyasını manipülatif bir dünyaya dönüştürdüğünü düşünmektedir. Michiko Kakutani, Ari Rabin-Havt ve Lee McIntyre gibi antropologlar, çağdaş dünyada böyle bir hareketi örneklendirmek için hakikat sonrası üzerine postmodernizmin etkilerini ele almanın aciliyetine vurgu yaparlar. Hussain'e (2019) göre, ABD eski başkanı Donald Trump'ın hakikat sonrası politikaları ve sağcı politikacıların eylemleri, dünya çapında bir dalgalanma etkisine katkıda bulunmuş ve postmodern teori ve felsefenin gerici destekçilerinin artmasına yol açmıştır (Hussain, 2019). Donald Trump ve sağcılar, Lyotard, Foucault veya Derrida gibi genellikle postmodernist kampta yer aldığı kabul edilen entelektüellerden doğrudan alıntı yapmazlar. Yine de McIntyre, postmodern ideolojilerin ve görüşlerin, Trump ve sağcı politikacıların varlığına yol açtığını ve böylesi siyasetçilerin postmodernizmden etkilendiklerini ve desteklediklerini savunmaktadır. Hakikat-sonrası sözcüğünün hemen sonunda yer alan, İngilizce post (sonrası) sözcüğü/öneki, modernliğe bağlılığın devamı veya eleştirel bir biçimde sürdürülmesi anlamına veya modernliğin ötesine geçildiği anlamına gelmemektedir. "Hakikat-sonrası" terimi burada daha ziyade, gerçeğin marjinalleştirilmesi ve önemsizleştirilmesi yönündeki baskın girişimleri ifade etmektedir. Bu bakımdan, postmodern teori ve felsefe, siyasi bağlamda hakikati desteklemez, dolayısıyla Aydınlanmanın "hakikat" ve "siyasete" ilişkin felsefi ilkelerinden bir sapmayı temsil eder. Dolayısıyla siyaset ve hakikat daha çok belirsizlik ve anlamsızlığa tekabül etmektedir.

Son zamanlarda, toplumlardaki ve tarihteki sosyal ve siyasi değerlerin anlam, gerçeklik ve hakikat açısından istikrarsız olduğu çağdaş modern siyaseti eleştirmek için postmodern bakış

açıları yaygın olarak benimsenmiş durumdadır. Modern toplumlar elbette, çok boyutlu bir dizi siyasal, kültürel ve ekonomik değişimler geçirmektedir. Bu değişim ve dönüşümler kaçınılmaz olarak hakikat ve gerçekliğin tanımının açıklanma ve tanımlanma biçimlerini de etkilemektedir. Genel bir ifadeyle söylemek gerekirse, postmodern/post-yapısalcı bakış açısı, modern siyasi mücadeleleri ve çatışmaları tanımlarken şüpheli bir tavır sergiler ve modernliğin büyük anlatılarına ve ideolojilerine, epistemik kesinliğe, evrensel ve istikrarlı anlamın veya gerçeğin varlığına karşı çıkan entelektüel bir duruş sunar. Lyotard, Foucault, Baudrillard ve Derrida'nın felsefi eserlerinin ve argümanlarının eleştirel değerlendirmesinden elde edilen veriler göz önünde bulundurulduğunda, modern toplumlarda gerçekliğin ve hakikatin tanımlanmasına, çeşitli kültürel, edebî ve felsefi bakış açılarına meydan okunduğu görülmektedir. Örneğin post-yapısalcı eleştiri ve yapısöküm, metin ve bilginin yapısını ve anlamını önemli ölçüde zayıflatan ve böylece birden çok belirsiz olasılığa yol açan toplum ve siyasi yapı içindeki çatışan güçleri göstermek için kullanılır. Post-yapısalcı/postmodern bakış açılarına göre, toplumdaki farklılıklar ve çeşitlilikler (demografik özellikler, kimlikler, kültürler vb.) modern toplumların inşa edilip meşrulaştırılmasında önemli rol oynarlar. Başka bir ifadeyle bunlar sayısız kimlik ve yerel niteliklerin, kültürlerin inşa ve meşrulaştırılmasına katkıda bulunur. Böylece gerçeklik ve hakikatin farklı tanımlarının mümkünlük koşulları da kurulmuş olur.

1. Postmodern/Post-Yapısalcı Temel Kuramcılar ve Argümanları

Yukarıda sözü edilen tüm kuramcıların düşüncelerini tüketici ve ayrıntılı bir biçimde ele almak imkânsız olsa da bu makalede ele alınacak olan sorunsal çerçevesinde çok genel bir bakışla postmodern kampta yer alan önde gelen düşünür ve kuramcılarını kimi kritik argüman ve önermelerine değinmek metnin ilerleyen kısımlarındaki değerlendirmelere zemin sağlamak bakımından yerinde olacaktır.

Örneğin Lyotard (2013), bilimsel bilginin bir 'bütünlük' olmadığını, ancak dışlama eğiliminde olduğu daha geniş anlatı bilgisiyle ilintili olarak var olduğunu iddia eder. Bilimin işlemesi için kanıt kriterlerinin varsayılan ampirik seviyede varlığına ve ampirik bir göndergenin iki çelişkili kanıt sağlayamayacağı inancına dayanan tek bir söylemsel pratiği gerektirir. Lyotard'a göre bu, bilimin kendisinin kanıtlayamadığı 'metafizik' bir varsayımdır. Bununla birlikte, toplumsal düzeyde bu varsayım, diğer bilgi biçimlerini dışlayarak, bilimi toplumsal düzenden ayırma etkisine sahiptir ve bilgi ile toplum arasındaki ilişki karşılıklı bir dışsallık ilişkisi haline gelir (Lyotard, 2013: 20-22). Bu da, anlatı bilgisi iddialarına atıfta bulunarak bilimsel iddiaların geçerliliğini yargılamanın mümkün olmadığını gösterir. Lyotard'a göre, meşrulaştırma soruları "postmodern bilim" in (Lyotard, 2013: 60) gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu sorular, deneyimi tamamen tanımlamaya çalışan "büyük anlatılar" inşa etmekle ilgili bir gerilimden kaynaklanmaktadır. Ancak "büyük anlatılar"ın yararsızlığı ortaya çıktığı için, meşrulaştırma sorunlarının üstesinden gelinemez. Postmodernizm bu noktada, alternatif anlatılar sağlamaya çalışan, ancak yine de evrensel bilgi iddiasını reddeden meşrulaştırma sorununa pragmatik bir yanıt olarak devreye girer (Lyotard, 2013).

Söz konusu düşünsel kamp içinde görülen önde gelen bir diğer sosyal kuramcı Foucault ise kurumları, teorileri veya ideolojileri değil, pratik veya hakikat rejimlerini analiz etmekle ilgilendiğini belirtir. Foucault, aklın hakikatle eşanlı olduğu ve tüm toplumsal sorunlara çözüm sunduğu fikrini eleştirir. Baskıcı sosyal denetim sistemlerinin genellikle oldukça rasyonel olduğunu belirtir. Bu bağlamda Foucault, aklı düşman olarak tanımlamanın tehlikelerine ve rasyonaliteye yönelik herhangi bir eleştirinin irrasyonelliğe yol açtığını iddia etmenin eşit tehlikesine dikkat çeker. O, 'hakikat rejimlerini' belirli zamanlarda ve yerlerde doğru olarak işlev gören söylemler üreten tarihsel olarak özgül mekanizmalar olarak tanımlar. Foucault'da bilimsel pratik, kavramların oluşumunu yöneten katı kurullarla, kesin olarak yapılandırılmış bir bilen ile kesin olarak oluşturulmuş bir nesne arasındaki belirli bir kodlanmış ilişkiler dizisidir. Foucault, çeşitli nedenlerle bilim pratiği ile ilgilenmiştir. Bunlardan biri, 'bilim'in kendisini rasyonel düşüncenin nihai biçimi olarak kurmasıydı (Mills, 2003: 74-75). Foucault, bilimsel bilginin doğası gereği diğer bilgi biçimlerinden 'üstün' veya daha 'doğru'

olmadığını savunur. Foucault'nun çalışmasında hakikat, özellikle de iktidar, bilgi ve özne ile olan ilişkilerinde merkezi bir temadır (Foucault, 1982). Hakikat hâlihazırda var olan ve basitçe keşfedilmeyi bekleyen bir şeyden ziyade, çeşitli teknikler tarafından üretilen ve 'olan' bir şeydir. Foucault, hakikatin etkisinin, hakikatin tartışmalı olduğunu göstermekten ibaret olduğunu iddia eder. Foucault, yazılarında 'doğruyu söylemekle' ilgilenmediğini de belirtir; bunun yerine insanları belirli bir deneyime davet etmekle ilgilenir. Foucault, devlet, delilik, cinsellik, suçluluk vb. gibi her zaman ve yerde değişmeden var olan evrensel kategoriler ve özler, 'şeyler' kavramına kesin ve tutarlı bir şekilde karşıydı. Bu şeyler ancak belirli tarihsel etkinliklerin ve yansımaların sonucu olarak hakiki (ve değişen) bir varoluş kazanırlar (Mills, 2003: 75-79).

Postmodern-postyapısalcı kuramsal girişimlerin en önemli isimlerinden olan Derrida'nın özellikle yapısöküm (deconstruction) kavramı ilgili yazında kritik öneme sahiptir. Derrida'nın çalışmalarının genel bir değerlendirmesi yapıldığında, yapısökümü mümkün kılan üç temel özellikten söz edilebilir. İlki, anlamı yapılandırmak için bir merkeze veya odak noktasına sahip olma arzudur (logocentrism); ikincisi, anlamın, yazmaya adanmış tanımlara indirgenmesi ('metnin ötesinde hiçbir şey yoktur'); ve son olarak, anlamın yazıya indirgenmesinin bu kavramın kendi içindeki karşıtlığı yani 'fark'ı (différance) nasıl yakaladığıdır. Bu üç özellik, anlamın kabul edilen temelini sorgulama süreci olarak yapısökümde karşılık bulmuştur (Sarup, 1995, ss. 40-46). Derrida, modern Batı felsefesinin anlamı mevcudiyetin (bulunuşun) merkezine yerleştirmeye yönelik içkin bir arzu tarafından karakterize edildiği ve bu arzu etrafında inşa edildiği iddiasını başlangıç noktası olarak almıştır (Sarup, 1995: 42-43). Bunun anlamı, felsefenin mutlak hakikatin varlığıyla bağlantılı kesinlik arzusu veya dünyadaki yerimizi anlamlandıran nesnel bir anlam tarafından yönlendirilmesidir. Derrida bu arzuyu 'logocentrism' olarak adlandırır. Etkisi, anlamı kuramlaştırmaya veya sorgulamaya yönelik tüm çabaların merkezine, adalet gibi belirli bir terimi veya kavramı yerleştirmektir. Yapısöküm fikri, aşkın bir köken veya doğal gönderge fikrine karşı çıkmakla ilgilidir. Bu fikir, genellikle Derrida'nın çalışmalarını özetlemek için kullanılan 'metnin dışında hiçbir şey yoktur' ifadesiyle bilinir. Derrida'ya göre, köken, bağımsız olarak var olmaz ancak 'bir sınıflandırma içinde ve dolayısıyla bir farklılıklar sistemi içindeki işleyişiyle' var olur (Sarup, 1995).

Foucault ve Derrida gibi postmodern teoride önemli bir düşünür olan Jean Baudrillard'ın başta gerçeklik olmak üzere kimi kritik düşüncelerine bakmak yararlı olacaktır. Jean Baudrillard, fikirleri ilgi uyandıran en tartışmalı postyapısalcı düşünürlerden biri olarak görülmektedir ve o, sosyal, politik ve kültürel fikirleri postmodernizm kavramını yeni bir alana taşımıştır. Ayrıca Baudrillard'ın modernite ve Aydınlanma projesi eleştirisi, egemen Batı ideolojilerine meydan okumuş ve eleştirel düşünce için yeni yollar açmıştır. Çalışmaları, birçok sanatçı, yazar ve kuramcıya ilham kaynağı olmuştur ve dijital çağda gerçekliğin, gücün ve temsilin doğası hakkındaki çağdaş tartışmaları etkilemeye devam etmektedir (Appignanesi ve Garratt, 2003). 1980'lerde Baudrillard, gerçekliğin doğasını ve teknolojinin onun üzerindeki etkisini düşünmeye ve tartışmaya başlamıştır. Simülakrlar ve Simülasyon'da (2011), simülakr, simülasyon ve hipergerçek kavramlarını tartışır. Hipergerçeklik, orijinaliyle hiçbir ilişkisi olmayan bir kopya olan simülakr kavramına benzer. Postmodern çağda bilgi teknolojisi ve sibernetiğin hayatımızdaki hakimiyeti nedeniyle aslını kopyadan ayırt edemeyeceğimiz kadar çok simülasyon üretir. Baudrillard, dört çeşit simüle edilmiş görüntü sunarak, hipergerçekliğin, göstergenin artık herhangi bir dış gerçeklikle ilişkili olmadığı son simülasyon türü olduğunu iddia eder. Bu tür bir simülasyonda işaret alışverişi süreci, gerçekliğe herhangi bir atıfta bulunmadan devam eder ve dolayısıyla hipergerçekliği üretir. "Hiper" son eki, simüle edilen görüntülerin gerçeklikten daha önemli olduğunu iddia ettiğini gösterir (Ashley. 2017).

1.1 Postmodernizm: Bitmeyen Bir Tartışma

Çağdaş modern dünya ve toplumlar, ekonomik, siyasal ve kültürel yapıları itibarıyla ve buna zemin teşkil eden tarihsel dinamiklerin de belirlenmesiyle çok çeşitli değişim ve

dönüşümlere maruz kalmıştır. Bu değişim ve dönüşüm sürecini anlamak ve anlamlandırmak yönündeki çabalar düşünsel bakımdan da elbette karşılıksız kalamazdı. Postmodern-postyapısalcı hareket tam da bu çabaların içinde zuhur etmiştir ve kabul etmek gerekir ki esasında maddi bir karşılığı da olan bir çabanın ürünüdür. Örneğin bu hareket içinde Michel Foucault'nun pratikler perspektifi, modern toplumlarda sosyal ve siyasal yapılarıdaki farklılıkları göz önünde bulundurarak, siyasetin yapısını ve toplumsal varoluşu etkilediğinden bilgi ve gerçekliğin tanımını anlamak için entelektüel ve felsefi bir temel sunmuştur (Ancona, 2017). Akademik-düşünsel pratik içinde, modern siyasetten, toplumsal kimlikten ve bireysel yapılardan etkilenen ve hakikat iddiaları için kamuoyuna ve medya anlatılarına da etkide bulunan pratikler ve bilgi-bilme biçimlerini açıklamaya gayret eden bilim insanları ve düşünürler tarafından modern ve postmodern çerçevelerde kapsamlı ve çeşitlenen açıklamalar ortaya konulmuştur. Postmodern/postyapısalcı önermelere göre, bilginin izini sürmede ve hakikate ulaşmada benimsenen çerçevelerde ve toplumdaki özdeş yapılarda bulunan farklılıklar nedeniyle anlam ve yapıda kritik bir istikrarsızlık bulunmaktadır. Nesnel olgusal bir gerçek veya hakikat iddiasındaki çeşitli teoriler veya anlatılar aynı biçimde istikrarsız ve güvenilmezdirler. Hakikate postmodern ve postyapısalcı yaklaşım bu şekilde kabul edildiğinde hakikati açıklayabilecek tek, nesnel bir üst anlatının varlığı da reddedilir (Harari, 2018). Gerçeğin ontolojisine dair postmodern/postyapısalcı bu ve benzeri argümanlar, gerçeğin göreceli bir yanı olduğuna işaret etmektedir. Ne yazık ki, bu argümanlar ve önermeler, filozoflar ve entelektüeller arasındaki bir tartışma ile sınırlı olsaydı üzerinde belki durulmayabilirdi, ancak hakikat sonrası olarak adlandırılan bu çağda, bu entelektüel temeller üzerinden köklenen siyasetler nedeniyle dünyanın pratikte yaşadığı bir dizi yıkıcı siyasi, ekonomik ve çevresel sorunlarla karşı karşıya bulunuyoruz. Siyasi olarak uzun bir süredir, otoriter sağ popülizm(ler)in yükselişinin, kimlik siyasetine dayalı olarak farklılıkların yüceltilişinin ve bunların yarattığı gerilimlerin, artan ırkçı ve ayrımcı söylemlerin, çatışmaların ve savaşların yaşandığı bir dünya içinde yaşıyoruz. Göreliliğin ve farklılığın abartılı bir biçimde övüldüğü, gerçeğin veya hakikatin giderek değersizleştirildiği bu 'hakikat sonrası çağ'da, akli, hakikati ve siyaseti postmodern, postyapısalcı salvoların 'ayırtıcı' entelektüel halesinden arındırarak ve temellerine oturarak yeniden ve aktif olarak savunmak önemli ve acil bir görevdir. Bu nedenle, metnin ilerleyen kısımlarında postmodernizmin genel kabul, önerme ve ilkeleri üzerinde biraz daha ayrıntılı durulduktan sonra belirtilen amaç doğrultusunda sözü edilen bu çalışmalar olabildiğince kapsamlı ve eleştirel bir biçimde ele alınıp tartışılacaktır.

Son yirmi otuz yılda, kapsamı ve derinliği nedeniyle göz korkutucu bir mefhum olan postmodernizm üzerine pek çok akademik ve popüler odaklı çalışma yapılmıştır. Sosyal bilimler ve beşerî bilimlerdeki paralel literatür kaynakları da buna dahil edilirse, örtüşen literatür muazzam bir sayı ve kapsama işaret etmekte ve dolayısıyla konuya yönelik çalışanların ve başkaca ilgililerin bunları sentezleme veya özetleme çabası kendi başına meydan okuyucu devasa bir işe dönüşmüş haldedir. Postmodernizm, ana akım sosyal bilimlerle, özgül olarak söylem ve kültürel çalışmalarla, toplumsal cinsiyet ve cinsellik üzerine çalışmalarla ve genel anlamda sosyoloji disipliniyle açık bir ilişkisellik içindedir.

Çalkıvık (2017) ve Dillet (2017) tarafından yapılan çalışmalarda da belirtildiği gibi, postmodernizm muhtemelen mimari alandaki biçimsel estetik donuklaşmaya ve standartlaşmaya yönelik tepkilerin tetiklediği tartışmalardan doğmuştur. Sosyal bilimler ve sosyal teori alanında ise toplum ve tarihe ilişkin bütünleştirici bakış açılarını "Büyük Anlatılar" yaklaşımıyla reddeden Lyotard'ın açık postmodernist tutumuyla da büyük ölçüde ilişkilidir. Postmodernizm, Marksizm, liberal demokrasi veya din gibi insan deneyiminin veya tarihinin tamamını açıklamaya çalışan kapsayıcı hikayeler veya "büyük anlatı"lar olarak adlandırılır. Postmodernizm, tekil bir gerçeklik görüşünü dayattıkları ve bireysel deneyimlerin ve bakış açılarının çeşitliliğini görmezden geldikleri için bu büyük anlatıların baskıcı ve sınırlayıcı olduğunu savunur. Bunun yerine postmodernizm, çok sayıda anlatıyı ve gerçekliğin parçalanmış, olumsal doğasının tanınmasını savunur. Lyotard ve post-yapısalcıların önermeleri, sadece Marksizm'i hedef almaz, aynı zamanda dünyayı kalıplaşmış ve karşılıklı ilişkilerle

tanımlamaya çalışan diğer “Büyük Anlatılar”ı da ima ya da açıkça işaret eder (Dillet, 2017). Başka bir ifadeyle Lyotard’ın postmodernizm perspektifi, Marksizmin siyasal radikalizminin ‘bütünleştirici eğilimlerinin’ açık bir reddidir (Kitching, 2020). Lyotard, diğer postmodernistler gibi, toplumsal gruplar ve bireyler arasındaki farklılıkların olduğu bir dünyada büyük anlatılar ve farklı özne konumları hakkında küçük hikayeler anlatılamayacağını savunur.

Frost ve Elichaooff (2014), neo-Marxist bir bakış açısıyla postmodernizmin etkinliğini incelemişler ve onlar da Fredric Jameson (1994) gibi postmodernizmin temelde muhafazakâr olan geç kapitalizmin kültürel mantığı olduğuna dair genel bir öneri geliştirmişlerdir. Benzer şekilde Çalkıvık (2017) ve Marzagora (2016) da postmodernizmi neo-muhafazakâr bir kavram olarak tanımlamıştır. Dillet (2017) ve Ruitenberg (2018) ise postmodernizmi eleştirel ve apolojist (özürçü-mazertçi) versiyonları bulunmak üzere iki ana öbeğe ayırarak sınıflandırmayı tercih etmişlerdir. Benzer bir sınıflandırma yapan Rosenau’ya (1998) göreyse, postmodernistler iki çok geniş kampa ayrılabilir: şüpheciler ve olumlayıcılar. Bu sınıflandırma çabaları ‘eleştirel postmodernizm’in eleştirel teorisinin genel gelişimindeki imkanlarına her şeye rağmen açık bir kapı bırakma kaygısını yansıtıyor diyebiliriz. Braidotti (2014), Crilley ve Chatterje-Doody (2019) ise postmodernizmi özellikle de akademide yer tutan çok sayıda ABD’li taraftarının, onu siyasal boyutundan yalıtarak ele aldıklarını savunmuşlardır. Başka bir ifadeyle örneğin ABD akademisinde postmodernizmin apolitik versiyonu, toplumsallıkta kökleri ve karşılığı bulunan bir şey olmaktan çok, basit bir kültürel hareket olarak algılanmıştır. Crilley ve Chatterje-Doody (2019), Fox (2014) ve McGowan (2019) tarafından tanımlanan postmodern bir sosyal teori ise öncelikle insanları toplum içinde gruplandırma için kullanılacak demografik özellikler merkezinde toplumsal dünyayı toplumsal sınıf, cinsiyet, yaş ve ırk gibi farklı perspektiflerden incelemeye odaklanır. Dillet (2017) ve Kitching (2020) ise, postmodern sosyal teorisinin Marksizm (Marx’ın sermaye mantığı teorisi de dahil olmak üzere farklı toplumsal biçimleri açıklamak için kullanılacak yapısal dayanakları) örneğinde olduğu gibi büyük anlatıların bütünleştirici ilkelerini çürüttüğünü ileri sürmektedirler. Bu nedenle, bu hızlı kısa bakışın eleştirel bir değerlendirmesi bile, postmodernizmin nedensel öncelikleri ve güttüğü siyasetin çoğulcu ve indirgeme karşıtlığı iddiasında bir bakışa sahip olduğu ve bunların da radikal etkilerinden ziyade liberal etkileri olduğunu göstermektedir.

Frost ve Elichaooff (2014), Marzagora (2016) ve Kitching (2020) tarafından yapılan değerlendirmelere bakarak postmodernizmin, radikalizmi, radikal eleştiriyi ve onun ilkelerini desteklemediğini ve dolayısıyla merkezi olmayan bilgiyi tercih ettiğini belirtmek yerinde olur. Fox (2014) ve Ruitenberg’in de (2018) belirttiği üzere örneğin Foucault, farklı pratiklerden veya söylemlerden gelen bilginin izini sürme ihtiyacını vurgulamıştır; bilim ve bilgi sosyologlarının çoğu daha sonra Foucault’nun pratik veya söylem perspektifini Thomas Kuhn’un paradigma kavramının bir versiyonu olarak benimsemiştir. Foucault, bu tür paradigmatic bilginin ölçütlerini tanımlarken günlük deneyimlerin yanı sıra sıradan dilin kullanımına da vurgu yapmıştır. Fox (2014) ve McGowan (2019), Foucault’yu cinsellik ve hapisane söylemini ve pratiklerini keşfederek sosyal bilimler alanındaki bilginin niteliğine doğrudan ampirik katkılarda bulunduğunu kabul ederler. Foucault’da pratik ve bilgi, tarihsel söylemler olarak oluşturulmuş ve daha sonra sorunsallaştırılmıştır. Dolayısıyla Foucault farklı cinsellik biçimlerinin ve hapisane söylem ve pratiklerinin ne olduğuna dair kapsamlı ve çeşitli açıklamalar ortaya koymuştur. Foucault’nun bakış açısı esas olarak Marksizm’den etkilenmiş olsa da, ikilikler temelinde Marxist sınıf analizini reddeder. Buna alternatif olarak Foucault, varlıklı ya da haklarından mahrum bırakılmış birçok toplum da dahil olmak üzere, iktidarın potansiyel olarak her yerde bulunabileceğini iddia eder.

Zamanımızın birçok filozofu ve sosyal bilimcisi yukarıda da kaba bir görünümünü çizmeye çalıştığımız postmodernizmi birçok yönden açıklamaya ve anlamaya çalışmıştır. Örneğin Aylesworth (2015) bunu, farklılık, tekrar, iz, simülakr ve hipergerçeklik gibi kavramları kullanarak, mevcudiyet kimliği, tarihsel ilerleme, tek geçerli anlam ve epistemik

kesinlik gibi kavramları istikrarsızlaştırmak için kullanan bir dizi eleştirel, stratejik ve retorik pratik üzerinden yapar.

Entelektüel bir hareket olarak postmodernizm, öncelikle Aydınlanma felsefesinde karşılık bulan birkaç modernist temaya bir meydan okuma olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar, bilimsel pozitivizmi, ilerlemenin kaçınılmazlığını ve insan aklının fiziksel ve toplumsal koşulların herhangi bir temel gerçeğini ele alma potansiyelini içerir ve böylece onları rasyonel denetime uygun hale getirir (Boyne ve Rattansi, 1990). Aydınlanma çağından sonra modernlik ve ardından postmodern olarak tanımlanan bir çağın geldiği sıklıkla belirtilen bir durumdur; bu tarihsel akış temel alınır postmodernizmin yine sıkça söylendiği üzere, modernliğin ilkelerinden hem bir devam hem de bir kopuş olduğu ifade edilmektedir. Bu dönemselleştirme, tarihsel, bilimsel ve sosyal olarak somut bir dizi değişik üzerinden meşruluk bulmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın sonları, kitle iletişim ve ulaşım ağları da dahil olmak üzere bilim ve teknolojinin insan algılarını yeniden şekillendirdiği, elde edilmiş bir gerçeklik olarak modernite çağı olarak tanımlanmaktadır (Aylesworth, 2015).

Bu noktada çalışmamızın devamında postmodern hareketlerin dayandığı ilkeler analiz edilirken, evrenselci nesnel gerçeklik, ahlâk, hakikat, akıl, insan doğası, sosyal ilerleme, dil ve bilim üzerine öne sürülen fikirlere bakılacaktır. Bu ilkeler ortaya konmaya çalışılırken entelektüel açıdan çeşitlilik gösteren hareketin bu farklı yönleri nasıl tükettiğine ve sindirdiğine bakılacaktır. Bu doğrultuda yukarıda değinildiği üzere postmodernizm ve/veya postyapısalcılık üzerine üretilen devasa literatürün içinde kaybolmamak için olabildiğince temellere yönelik toparlayıcı bir sunum yapılarak ilerlenecektir.

2. Hakikat ve Gerçekliğin Sorunsallaştırılması Bağlamında Postmodern-Postyapısalcı Temel Tema ve Kavramlar

Kuznar üst anlatıları Aydınlanma, Marksizm veya Amerikan rüyası gibi büyük anlatılar olarak tanımlar. Postmodernistler, üst anlatıları, insanlığın durumu ve tarihsel süreç hakkındaki genellemelerinde haksız bir şekilde bütünleştirici veya doğallaştırıcı olarak görürler (Kuznar, 2008). Bütünleştirici tüm anlatı ve girişimler ise hakikati, gerçekliği ve nihayetinde fark ve farklılıkları düzleştirici, homojenleştirici etkisiyle baskıcı bir mahiyettedirler. Modernliğin bütünleştiriciliğine ve bilimsel otoriteye karşı genel göreceli ve şüpheli tutumlarına paralel olarak birçok postmodernist, farklı perspektiflerden gerçekliğin veya gerçeklerin çoklu ve meşru versiyonlarının var olduğunu iddia eden bir çoksesliliği savunur. Postmodernistler, Aydınlanma rasyonalizmini ve bilimsel pozitivizmi, dünyaya hegemonik değerler ve siyasi kontrol dayatma çabası olarak yorumlarlar. Pek çok postmodernist tarafından benimsenen, temellendirilmiş teorik perspektiflerin ve nesnel gerçeklerin sistematik şüpheliğinin antropoloji üzerinde derin bir etkisi olmuştur. Bu şüphelilik, odağı belirli bir toplumun gözleminden (antropolojik) gözlemcinin düşünömsel bir değerlendirmesine kaydırmıştır (Ward, 1997). Gellner'in saptamasına göre postmodernistler için gerçeklik evrensellerin veya soyutlamaların zihinden bağımsız olduğu platonik bir doktrindir (Gellner, 1994). Gerçekçilik, tüm dünyanın veya yaşam biçiminin gerçekliğini temsil etmeye çalışan bir yazma tarzıdır. Postmodernistler için hiç şüphesiz bütünlük fikri farkı bastırmasından dolayı eleştirinin odağındadır. Buradan açılan kapı postmodern-post-yapısalcılığı göreceliliğin yüceltilmesine veya hakikatin görelileştirilmesine götürmektedir. Farklı bakış açılarının mutlak bir gerçeğe/hakikate veya geçerliliğe sahip olmadığı, aksine algı ve değerlendirmedeki farklılıklara göre yalnızca göreceli, öznel değere sahip olduğu fikridir. Gellner, Aydınlanma'ya değin uzanan görececi-işlevselci düşünce görüşü hakkında şöyle yazar: "Görececilik, gerçek yaşamda toplum ve kültürleri anlama biçimimizi büyük bir olasılıkla yanlış temsil eder. Bu noktadan da itiraza açıktır. Biliş ve teknik erk açısından muazzam farklar söz konusudur. Oysa görececilikçilik, bu farkları yadsır ya da karanlıkta bırakır" (Gellner, 1994: 105).

Kuznar, metnin ve dilin varoluşun temel fenomeni olarak yüceltilmesi, edebi analizin tüm fenomenlere uygulanması, gerçekliğin ve temsilin sorgulanması, üst anlatıların eleştirisi ve

yöntem ve değerlendirmeye karşıtlığın temel olarak postmodern hareketi ortaklaştıran temel ilkeler olduğunu belirtir (Kuznar, 2008).

Postmodern düşünce tartışmasız on dokuzuncu yüzyılda Nietzsche'nin hakikat, dil ve toplumla ilgili iddialarıyla başladı ve bu da bilginin temelleri hakkında daha sonraki tüm postmodern ve geç modern eleştirilerin kapısını açmıştır (Kuznar, 2008). Örneğin Lyotard, bilimin kendisini mitler aracılığıyla aktarılan kabile bilgeliği biçimindeki anlatı bilgisinden ayırmaya çalışırken, modern felsefenin bilime ruhun diyalektiği, anlamın hermeneutiği, rasyonel ya da çalışan öznenin özgürleşmesi ya da zenginliğin yaratılması biçiminde meşrulaştırıcı anlatılar sağlamaya çalıştığını belirtmektedir (Lyotard, 2013). Hipergerçeklik, bir bilincin gerçeklik ile bir simülasyon veya gerçekliğin bir temsili arasında ayırım yapamamasıdır. Yaşamın her alanında teknolojinin çok ileri bir derecede ilerlemesi ve aracılığı sayesinde, hipergerçeklik postmodernist fikriyata yoğun bir şekilde yerleşmiştir. Gerçekliğin, gerçekleşmekten uzaklaştırılması/arındırılması (de-realization) olarak bilinen şey budur. Gerçeklikten uzaklaşma, tüm deneyim duyularını öznel ve nesnel olarak etkiler, öyle ki, ilgili insanların kimlik, sabitlik ve öz duygulanımları dönüşür, hatta tamamen çözülür.

Modernlik, tutarlılık ve birlik hissiyatının mümkün olduğuna inanır ve bu nedenle akıl ve düzenin önemini vurgular. Modernistlerin düzen, istikrar ve birliğe olan inancı postmodernist düşünürlerin "üst anlatı" dediği şeydir. Modernlik, "üst anlatılar" veya "büyük anlatılar" aracılığıyla işler. Postmodernizm ise üst anlatıları sorgular ve bu yapıları bozar. Jameson, birçok fenomen bağlamında postmoderniteyi moderniteden ayıran şeyler olarak görür. Bir zamanlar insanları ve şeyleri 'iç' ve 'dış' terimleriyle açıklayan modellerin reddedildiği 'yeni bir tür yüzeysellik' veya 'derinliksizlik'ten söz eder; hermeneutik, diyalektik, Freudyen bastırma, özgün olan ile olmayan arasındaki varoluşçu ayırım ve gösteren ile gösterilenin semiyotik ayrımı gibi (Jameson, 1994). Bilginin bölümlere ayrılması ve epistemik tutarlılığın dağılması hem araştırmacılar hem de filozoflar için bir endişe kaynağıdır.

3. Postyapısalcılığın Teorik Perspektifi

Thomassen (2017) ve Poster (2019) insanların postyapısalcılığı postmodernizmden net bir şekilde ayırabileceklerini belirtirler de Baxter (2016) ve Saar (2018) böyle bir hedefe ulaşmanın mümkün olmadığını belirterek bu iddialara karşı çıkmışlardır. Postmodernizm ve postyapısalcılık üzerine mevcut araştırmaların önemli bir kısmı (bkz. Jacobs, 2019; Poster, 2019), Derrida'yı, kendisini böyle tanımlamasına rağmen bir postyapısalcı olarak tanımlar; Barthes, Foucault ve Lyotard'ın ise hem postyapısalcılık hem de postmodernizm kampında olduğuna inanılmaktadır. Finlayson (2019), Nabers (2015) ve Thomassen (2017) tarafından yapılan çalışmalarda sunulan verilere dayalı olarak, Julia Kristeva, Hélène Cixous ve Luce Irigaray gibi Fransız feministler ise postyapısalcılığın eleştirel savunucuları olarak tanımlanabilir. Ancak, postyapısalcılığın net bir tanımının olmaması, tüm bu çalışmaların ayırt edici özellikleri bakımından, açık ve net pozitivist kategorilere ve tanımlara karşı isteksizlik ve post-yapısal veya postmodern olarak sınıflandırılacak çalışmaların amaçlı anlaşılabilirliği ile ilişkilendirilebilir.

Angermuller (2017), Baxter (2016) ve Saar (2018) tarafından yapılan çalışmalarda sunulan kanıtların eleştirel bir değerlendirmesi, postmodernizm ile postyapısalcılık arasında önemli bir örtüşme olduğunu göstermektedir. Derrida postyapısalcılığı bir dil ve bilgi teorisi olarak tanımlarken Barthes, Lyotard, Foucault ve Baudrillard'ın ise postmodernizmi ağırlıklı olarak kültür, toplum ve tarih teorisi olarak ele aldıkları anlaşılmaktadır. Derrida'nın çalışmaları, edebiyat eleştirisi, kültürel analiz ve edebiyat teorisi gibi alanlarda büyük bir etkiye sahiptir (bkz. Jacobs, 2019; Thomassen, 2017; Poster, 2019). Edebiyat eleştirmenleri, Derrida'nın argümanlarını yapışöküm olarak bilinen ve Amerikan üniversitelerinin beşerî bilimler bölümlerinde yaygın olarak kabul edilen ve kullanılan bir metin okuma metodolojisi geliştirmek için kullandılar (bkz. Baxter, 2016; Finlayson, 2019; Saar, 2018). Derrida herhangi bir yapışöküm yöntemi geliştirmede başarısız olsa da, onun kültürel, edebi ve felsefi okumalar

yerine programatik olanı reddetme kararı, yapısöküm yönteminin insanların nasıl okuduğuna ve yazdığına dair geleneksel varsayımlara meydan okuması yönüyle önemlidir (bkz. Angermüller, 2017; Moore, 2017; Thomassen, 2017). Hudon ve Rouillard (2015) ve Nabers tarafından da (2015) açıklandığı üzere antropoloji gibi farklı sosyal bilim disiplinlerinde, kültürel pratikleri ve yapıtları incelemeye ilişkin özel bir odaklanma ile bu tür yapısökümcü anlayışların önemli bir kısmı giderek daha fazla kullanılmaktadır.

Baxter (2016), Jacobs (2019) ve Saar (2018), Derridacı metin analizi modelini kullanarak eleştirel teori ile postyapısalcılığın birleştirilmesi girişimini desteklemişlerdir. Moore (2017) ve Poster'in (2019) argümanlarıyla tutarlı olacak bir biçimde söylemek gerekirse, her metin anlamın gizlenmesi ve bağlamsallaştırılmasına atıfta bulunulmadan 'karar verilemez' bir nitelik taşır, çünkü metinler içinde değişen otoriter sesler arasındaki çatışmayı gizler ve her metnin içeriği kolayca anlaşılmadığı için genellikle tartışmalı bir alandır. Bu nedenle, bu tür bağlamaştırma ve gizlemeler, bazen her metnin farklı sosyo-kültürel gruplardan insanların anlayacağı varsayımına dayalıdır. Bununla birlikte, bu tür varsayımlar genellikle bastırılır ve okuyucunun dikkatini onlardan uzaklaştırır (Finlayson, 2019; Nabers, 2015). Saar'a (2018) göre, Derrida'nın post-yapısalcı edebiyat eleştirisi perspektifi ampirik sosyal bilimlerdeki yoğun teknik ve metodolojik söylemlerin okunması ve yeniden formüle edilmesi için stratejiler belirlediğinden, Derrida'nın argümanlarının sosyal bilimlerle ilgisi varsayımsal olarak muazzamdır. Bu nedenle, Derrida'nın fikrini destekleyenler, nicel sosyal bilimlerin biçimsel (formel) çalışılmasının ve onun yoğun teknik özelliklerinin kodunu kırmaya odaklanacak, okuma ve yazma için oldukça erişilebilir bir stratejiye işaret edeceklerdir. Böyle bir metodolojik yaklaşım, sosyal dünyanın belirli varsayımlarını ve değerlerini kodlamayı öne çıkarıp vurgulayacağından, doğası gereği retorik olarak kabul edilebilir. Derrida'nın yapısöküm kavramı, metodolojiyi, verilerin manipülasyonu ile ilgili basit bir teknik prosedürler dizisi olarak tanımlamayı reddeder. Ancak yine de metodolojinin, kapsamlı varsayımları ve yoğun formel ve teknik doğa ile karakterize edilen ampirik bulgularıyla okuyucuların ilgisini çekerek ele alınabileceğine inanmaktadır (bkz. Baxter, 2016; Finlayson, 2019; Hudon ve Rouillard, 2015).

Postyapısalcılık, bilim okurlarının ve yazarlarının edebi yatırımlarını tanımak ve bilimin metinsel perspektifine dahil olmak için kullanabilecekleri bir platformun yaratılmasını kolaylaştırır (Nabers, 2015). Önem düzeyinden bağımsız olarak, Hudon ve Rouillard (2015) ve Jacobs (2019), metnin her retorik hareketinin, genel anlamının gelişimine önemli bir katkı sağladığını belirtmektedirler. Genel bir perspektiften bakıldığında, bazı akademisyenler (bkz. Baxter, 2016; Finlayson, 2019; Nabers, 2015) yapısökümcü analiz bağlamında bilimin duyarlılığına dayalı böyle bir vurgu için önemli bir neden olmadığını iddia etseler de, postyapısalcıların öncelikle kültürel ve edebi metinlere odaklandıklarını belirtmek önemlidir. Bununla birlikte, Derrida, bilimin genellikle karar verilemezlik kuralından bir muafiyet talep ettiğini ve dolayısıyla pozitivismi tüm ampirik bilim biçimleriyle eşitlediğini öne sürerek sosyal bilime de karşıdır. Dolayısıyla yapısöküm varsayımının destekçileri, özellikle pozitivismin nesnel analizinin benimsenmesini reddederek, sosyal bilimlere karşı belirli bir önyargı düzeyine sahiptir. Sonuç olarak, bu tür tutum ve inançlar, sosyologların yapısöküm alanındaki olası sosyolojik katkıları başarılı bir şekilde fark etmelerini nispeten zorlaştırmıştır.

Metnin giriş kısmında da değinildiği üzere, postmodernist fikirlerin 'hakikat-sonrası' fenomeni üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu argümanı, bu felsefenin 'hakikat' kavramına yaklaşımıyla özellikle ilgilidir (Benea, 2015). Buna göre, tek bir nesnel hakikat, tek bir gerçek bilimsel teori veya üst-anlatı yoktur. Bunun yerine, birçok teori ve hakikat vardır. Derrida'ya göre hiçbir metnin tek bir anlamı veya yorumu yoktur. Eleştirmenlerin görüşleri, modern çağda tartışıldığı gibi yazarın niyeti tarafından belirlenmez. Aynı metin, hiçbiri diğerinden önce gelmeyen çeşitli şekillerde yorumlanabilir; bu farklı yorumlardan elde edilen anlamlar öznel ve okuyucunun bakış açısına bağlıdır. Metnin anlamı ve varyasyonları okunma ya da izlenme sayısı kadardır (Derrida, 1976; Derrida, 1988).

Metin boyunca ve şimdi de sıraladığımız bu tür argümanları hızla benimseyen sosyologlar ve diğer araştırmacılar, bunları toplum, savaş, ekonomi, siyaset ve cinsellik gibi durumlara ve insan davranışlarına uygulamaya başladılar. İnsan davranışlarında, çeşitli özel bakış açılarından sayısız yorumların üretilebileceği bir dizi ‘metin’ gördüler. Bir ‘metnin’ tek bir anlamı yoksa veya bir yorum diğerinden daha doğru veya geçerli değilse, o zaman, her insan kendi değerlerini, tarihini, inançlarını ve kişisel görüşlerini yansıtacağından, tek bir nesnel gerçek veya hakikat olmadığı sonucu çıkar. Herhangi bir hakikat iddiası, yazarın siyasal ideolojisinin bir yansımasından başka bir şey değildir.

Son olarak, postmodernizm akıl, hakikat, adalet, ilerleme ve yalın kimlikle ilgili gerekçelendirme veya övgü için makul gerekçeler sağlamada başarısızdır. Postmodernizm on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın sanatsal avangardizmi tarafından kullanılan stratejilerin retorik bir uygulamasıdır, ancak modernitenin sanatsal değerleri her şeyden önce bilim ve siyasetten ayırmasıyla mümkün olan bir avangarttır; bilginin ve kamusal söylemin gayri meşru bir esteteze edilmesi çabasıdır. Habermas, modern akıl olarak adlandırılan bir prosedürel kurallar sistemi ile iletişim halindeki özneler arasında uzlaşma ve anlaşmaya varmayı hedeflemiştir. Bu girişim, günümüzde hakikat sonrası olarak adlandırılan dünya koşullarında daha da önem kazanmıştır hale gelmiştir. Başka bir deyişle günümüz dünyasında Habermas’ın modern akli iyileştirmeye yönelik girişimi anlamlıydı ve bu girişimin değerini sürdürdüğü de açıktır. Modernliğin, kendi kendini dönüştürmekten ziyade kendisini tamamlamaya doğru hareket etmesi gerekmektedir; bu nedenle bu tür çağrı ve girişimlere katkıda bulunmak ve destek vermek kaçınılmaz görünmektedir.

4. Postmodern Siyaset ve Gelecek Perspektifleri

Son yıllarda, tam olarak son yirmi yılda, postmodern perspektifler modern siyasetin temel iddialarına meydan okumak için yaygın olarak kullanılmıştır (Fook ve Pease, 2016; Mandziuk, 2019). Liberalizm içindeki büyük ve kapsayıcı özgürlük vizyonları ve Marksizm, bütünleştirici, farklılıkları sınırlayıcı olmakla ve baskı altındaki farklı birey, kimlik ve toplulukları göz ardı etmekle itham edilmiştir (Mercer, 2020). Ayrıca Best (2020) ve Mandziuk (2019), demografik özelliklerine bakılmaksızın herkes için evrensel özgürlükler ve haklar sağlanmasını vaat eden liberal bakış açılarının bile, haklarını korumak, kullanmak ve kendi kimliklerinin ve kültürlerinin toplumdaki varlıklarını sürdürebilmek ve savunmak için mücadele edenler tarafından kapsamlı bir şekilde sorgulandığını belirtmişlerdir. Biro (2016), küresel bir kapsamı olan Marxüst devrim projesinin ise birçok çevrede giderek daha fazla yerleştirilmiş hedefler, aktivist ve mütevazı hedeflerle değiştirildiğini belirtmektedir.

Genel bir perspektiften bakıldığında, modern dünyanın önemli dönüşümler yaşadığı ve günümüzün değişim ve yeniliklerinin yaratılmasında postmodern siyaset söyleminin önemli etkilere sahip olduğundan söz edilebilir. Siyasette postmodern perspektif, siyasi mücadelelerin ve çatışmaların modern biçimlerini açıkça tanımlar (Fook ve Pease, 2016; Dolan, 1994; Mandziuk, 2019). Best (2020) ve Wolin (2016), çağdaş siyasal durumun son derece belirsiz olduğunu ve gelişmiş dünyaya öncelik verildiğini, dolayısıyla modernite dönemi ile postmodernite terimini eşleştirmek için kullanılan modern çağ arasında büyük bir sürtüşmenin gelişmesine yol açıldığını belirtiyorlar. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse, gelişmekte olan uluslardan insanlar, modern öncesi, modern ve de postmodern yapılar tarafından karakterize edilen çelişkili bir kompleksin varlığına yol açan bir eğilim olarak, modern öncesi kültürel ve sosyal biçimler içinde sıkışmış bir haldedirler (Biro, 2016). Küresel dönüşüm, yeni kültürel formların ortaya çıkışı, bazı sosyal geleneklerin kaybı ve yeni teknolojilerin gelişmesi gibi birçok faktör, yeni siyasal mücadele biçimleri ve fikirlerin ortaya çıkmasına ve gelişmesine neden olmaktadır (Dolan, 1994; Salleh, 2017). Ancak, bu durum aynı zamanda yeni riskler de ortaya çıkarıyor. Bu eğilimler, öncelikle siyasal teoride değişikliklere yol açmakta ve geçmişte benimsenen siyasi pratikler ve düşüncelerle benzerlik gösteren önemli değişikliklere işaret etmektedir (Mercer, 2020). Postmodern teori ile bağlantılı olarak söylenirse, sosyal değişimlerdeki belirsizliklerden ve postmodern teorik bağlamın çoklu bakış açılarından

kaynaklanan çelişkili argüman ve örüntüler dikkate alındığında postmodern siyaset oldukça özgül veya benzersizdir (Best, 2020; Dolan, 1994). Örneğin postmodern siyaset basitçe geleneksel veya aşına olduğumuz siyaset ve siyasalar üzerine kuramsal ve kavramsal farklılıklara tekabül eden bir şey olmayıp, üniversiteler, işyerleri ve gündelik yaşam gibi farklı ortamlarda karşılıkları gözlemlenebilen otantik siyasi eğilimlere de tekabül etmektedir (Biro, 2016; Mandziuk, 2019).

Modern siyaset projesi öncelikle tahakkümün kurumsal yapılarını dönüştürmeye yönelik bir girişim olarak özgürlük, haklar, adalet ve eşitlik gibi evrensel hedefleri tanımlamaya ve bunları uygulamaya odaklanır. Salleh (2017) ve Wolin'e (2016) göre modern siyaset, özellikle farklı otorite normlarının ve diğer mevcut kurumların kullanımı yoluyla değerlendirmeye tabi tutulan eleştirel aydınlanma projelerinden doğmuştur. Bu nedenle, modern siyaset, insanların ve sosyal grupların siyasi sorunları ve tercihlerinin müzakereye dahil olduğu ve pratik olarak kamu işlerine müdahale ettiği demokratik bir kamusal bağlam üstlendi. Ayrıca, Best (2020) ve Peterson (2021) tarafından yapılan çalışmaların da gösterdiği üzere, modern siyasetin özellikle temel insan haklarını, evrensel değerleri ve ortak iyiyi ayırt etmeye ve aynı zamanda kurumsal güvencelerin sağlanmasını kolaylaştırmaya dahil olduğunu göstermektedir. Modern (liberal) siyaset en azından ilkesel olarak demokratik tartışmaların, adaletin ve uzlaşmanın gerçekleşmesine izin verir ve alan açar.

Ancak çokça belirtilip vurgulandığı üzere modernliğin ve modern siyasetin vaatleri henüz tam olarak gerçekleşmiş değildir. Çağdaş modern dünyada, sömürülen çalışanların nicel mevcudiyeti hâlâ çok yüksektir (Mercer, 2020). Örneğin 20. yüzyılın sonlarından bugüne kadınların yalnızca küçük bir kısmı demokratik haklardan tam anlamıyla yararlanabilmiştir, çoğu kadın hâlâ ataerkil tahakküm tarafından sömürülmektedir (Dolan, 1994). Azınlık grupları ve renkli insanlar hala ırkçılık ve nepotizmden mustarıptir ve ayrımcılığa uğramaktadır (Wolin, 2016) ve az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler hâlâ emperyalist güçler tarafından ezilmektedirler (Best, 2020). Yoksulluk, savaş, ekonomik bunalım ve açlığa, diğer şiddetli ıstırap ve boyun eğdirme biçimlerine rağmen modern siyaset, tarihin ilerici mantığının realize edilebileceğine yönelik ümide ve inanca bağlılığı nedeniyle çok önemli bir imkân ve araç olarak tanımlanmaya devam edilmektedir (Fook ve Pease, 2016; Peterson, 2021). Postmodern argümanlar, "büyük anlatılar" olarak adlandırılan modern siyasi düşüncelerin anlamsızlaştığını iddia ederler. Buna göre, modernliğin büyük anlatıları, evrensel ve tüm toplumları kapsayan kesin bir doğru ve sosyal ilerleme yolunun var olduğunu öne sürerek, toplumsal ve tarihsel çeşitliliği reddederler. Postmodernizm ise, heterojenlik, çeşitlilik, çoklu kimlikler ve yerellik gibi kavramları öne çıkararak, her bireyin, her kültürün ve her toplumun farklı bir hikayesi ve deneyimleri olduğunu ve bu farklılıkların kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Bu nedenle, postmodern teorisyenler, modernliğin büyük anlatılarının, tarihsel ve toplumsal çeşitliliği yok saydığı için artık geçerli olmadığını dile getiriyorlar. Liberalizm ve Marksizm, Aydınlanma felsefesi tarafından ilham alınarak geliştirilmiş siyasi ideolojilerdir. Bu ideolojiler, modern siyasi düşüncenin temel taşlarıdır ve günümüzde hala büyük bir etkiye sahiptirler. Aydınlanma felsefesi, insan hakları, özgürlükler ve demokrasi gibi kavramlarla yakından ilişkilidir ve bu kavramlar da modern siyasetin temelinde yer alır. Bu ideolojiler, insan hakları, özgürlükler ve demokrasi gibi temel değerlere dayalıdır ve modern toplumların şekillenmesinde önemli roller oynamışlardır. Bu nedenle modern siyasetin, normatif değerler, eşitlik, özgürlük, kardeşlik ve barış ile nitelenen özelliklerle güçlü bir biçimde donanmış olduğunu ve her şeye rağmen bu değerlerin modern toplumlarda temellenmiş güçlü kökleri bulunduğunu belirtmek yerinde olur.

5. Çağdaş Dünyada Postmodern Siyaset Biçimleri

Postmodern siyasetin gelişimi 1960'ların başında çok sayıda yeni siyasi grup ve mücadelenin ortaya çıkmasından sonra başlamıştır (Peterson, 2021). Hudon ve Rouillard'a (2015) göre, postmodern teorilerin ortaya çıkışına ek olarak çağdaş postmodern siyasetin kuruluşu, öncelikle Fransa ve ABD gibi gelişmiş ülkelerde toplumsal hareketlerdeki

değişimlerle şekillenmiştir. Bununla birlikte, postmodern siyasetin nihai vizyonlarını sürdürmek, ya nihilizme ve sinizme karşı olmaları ya da çarpıcı biçimde mütevazı temsillerle indirgenmeleri nedeniyle zorlu olmuştur. Jacobs'un (2019) argümanları ile paralel olarak ifade etmek gerekirse, kolektif dayanışma, mücadele ve ittifak siyasetine yönelik mevcut odak, 1960'ların hak ve özgürlükler temelli toplumsal hareketlerinin çoğunun farklı gruplara ayrılması gerçeğine dayalı olarak aşırı bir parçalanmaya neden olmuştur. Çalkıvık (2017) ve Marzagora'nın da (2016) değindiği üzere kamu sektörünün dönüşümüne ve örgütlü-kurumsal tahakküm biçimlerine yönelik odaklanma ve direniş siyaseti, yerini mikropolitikaya ve yerel dönüşümlere hatta mikropolitikanın da yerini özelliğın mikropolitikasına bırakmasının ardından, siyasetin odağı ve nesnelere kişisel kimlik, kültür ve gündelik yaşam gibi konu ve alanlara kaymıştır. 1960'ların ardından, postmodern siyasetin çelişkili ve yeni kavramlarının ortaya çıkışı ve farklı biçimler alması söz konusu olmuştur. Özellikle Dillet (2017) ve Ruitenberğ (2018) postmodern siyaset biçimlerinin, Baudrillard'ın benimsediğı siyaset-karşıtı yaklaşımı kapsadığını ve bunun yanı sıra sosyal medya dönüşümünün özgürleştirici olduğuna dair inançlarını öncelikle umutsuz ve döngüsel olarak kınayan hayranlarıyla birlikte yeni veya yeniden inşa edilmiş bir siyaset yaratma çabalarının farklı biçimlerini kapsadığını belirttiler. Baudrillard tarafından tarif edilen aşırılıkçı bakış ve siyasal perspektife dayalı olarak söylenirse, insanlar, sınırlı yapı ve hakikat arayışı içinde açıkça kaybolurlar; toplumsal gruplaşmaların yapısal ve siyasal ataletine ve faillik yerine teknolojinin zaferinin simülakra çökmesinin ardından donar ve felç olurlar (bkz. Fook ve Pease, 2016; Mandziuk, 2019). Bu nedenle Baudrillardcı bakış açısına göre, insanların eylemleri için kalan zamanlarına dayalı olarak kendilerini yeni duruma uyarlamak dışında yapabilecekleri hiçbir şey yoktur.

Olumlayıcı postmodern siyaset, öncelikle nihilist ve karamsar postmodern siyasetin diğer yüzünü niteler (Peterson, 2021). Özellikle Peterson (2021) Yeni Çağ postmodernizminin, geleneksel siyasetten kaçınmayı teşvik ettiği için ve öncelikle değerlerin ve yaşam tarzlarının dönüşümüne vurgu yapan bir tür apolitik bireycilik olduğunu belirtmiştir. Öte yandan, Yeni Çağ maneviyatı, ruh, Tanrı ve beden üzerinde aşırı sermaye tüketiciliğinin ve sermaye materyalizminin yıkıcı etkilerini azaltan ve farklı felsefe türlerini birleştiren ve yenilenen 'maneviyat çağı'na daha fazla vurgu yapan bir pop postmodernizm biçimidir. Ayrıca postmodern siyaset, modern ve postmodern siyaseti birleştiren yeniden yapılandırıcı (rekonstrüktif) bir postmodernizm olmaya devam etmektedir (Best, 2020; Biro, 2016; Dolan, 1994). Bununla birlikte, rekonstrüktif postmodernizm, modern siyasetin yoğun eleştirisini ve kınanmasını kapsadığı ve dolayısıyla modern toplumun değişen yapısını ve özelliklerini dikkate alan bir siyaseti savunduğı için eleştirilmiştir. Eleştiriler temel olarak, olumsuzluk, nihilizm ve yenilgi duruşuna yönelik siyaset ve eylemlerin reddedilmesini içeren olumsuz ve alaycı postmodernizmden, yaşam tarzı ve öznel dönüşüme odaklanan Yeni Çağ'a, toplumsal gruplaşmaların ve kurumların maruz kaldığı zorluklara dayanan yeni bir postmodern siyasete kadar uzanmaktadır.

Postmodern modeller, öncelikle teknoloji, toplum, ekonomi ve toplumsal varoluştaki dönüşümlerle ilgili olarak siyaseti yeniden tanımlamaya çalışır. Özgül olarak, postmodern kültür siyaseti, Gramsci, Lefebvre, sürrealistler ve sitüasyonistlerin analizleri aracılığıyla kurulan entelektüel temellere ve anlayışlara dayanır ve kültürün temel bir mücadele ve iktidar alanı olarak temalaştırılmasını içerir (Fook ve Pease, 2016; Mandziuk, 2019). Toplumsal yeniden üretimin öncelikle bireylerin topyekün yönetimin birincil hedefi olarak kabul edildiğı kültür ve gündelik varoluş düzeylerinde gerçekleştirildiğı gerçeğiyle ilgili olarak ideoloji, öznel, ütopyik düşünceler, kültür ve estetik kaygıları gündeme gelmiştir (Thomassen, 2017). Ayrıca, Finlayson (2019), Nabers (2015) ve Thomassen (2017), postmodern bağlamın siyasi mücadele olasılığına dair kapsamlı bir örnek sağlayamadığı ve modern toplumdaki ortak ideoloji ve davranışlara dayalı öznel özdeşleşmenin boyutuna vurgu yaparak, pragmatik, araçsal veya rasyonalist siyasi mücadele kavramlarının yetersiz olduğuna dikkat çekmişlerdir. Dillet (2017) ve Ruitenberğ (2018) gibi akademisyenlerin ana hatlarıyla belirttiğı gibi, faşizm hem tekelci sermayenin krizinde hem de doğal yapının önemli ölçüde baskılanmasında kök

salmış, dolayısıyla otoriter toplumun gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, bir bireyin kapitalizm tarafından sömürgeleştirilmiş bir kültür içinde var olduğu senaryosunda, öznellik, kültür ve kimlik mücadelesi asla toplumsal mücadelelerin yanında ikincil olmayacaktır. Hem kimlik hem de kültür siyaseti, egemen ideolojilerin kırılmasında, yeni yaşam biçimlerinin ve bilincin yaratılmasını kolaylaştırmada önemli bir rol oynayacaktır. Artan ihtiyaç veya yeni öznellikler üretmeye dayalı olarak, rasyonel ikna, politik eğitim ve ahlaki çekicilikler, postmodern çağda önemli bir değer olarak kalmaya devam edecektir, ancak modern sistemlerden, gişe rekorları kıran filmlerden, reklamlardan, modadan ve sosyal kullanımdan gelen baştan çıkarıcı zevklerin istikrarsız unsurları olarak (Best, 2020). Bu nedenle kültürün, duyarlılıkların modellenmesinde önemli bir rol oynadığını ve radikal kültür siyasetlerinin genellikle hissetme, görme, düşünme ve varlığa yönelik yeni yaklaşımlar sağlayarak mevcut egemen kültürlerin ve inançların kültürleşmesinden kurtulmaya çalıştığını belirtmek önemlidir.

Postmodern teori öncelikle, çağdaş toplumda kişisel kimlik için kullanılan cinsiyet öncelikleri, cinsel yönelimler, ırk ve diğer demografik faktörlerle karakterize edilen özcülüğü eleştirmeye odaklıdır (Best, 2020; Biro, 2016). Postmodern teori ve siyaset anlayışı, kadın, gey, siyah gibi birçok özelliği kapsayan geniş bir yelpazede kimliğin neredeyse fetişleştirilmesi yoluyla sosyal ve politik bağlamlara dayalı olarak sosyal ve duygusal olarak inşa edilen çoklu kimlikler savunusuyla, kimlik siyasetine büyük bir önem verir ve öncelik atfeder (Thomassen, 2017). Bu nedenle, postmodern siyasetin birçok versiyonunun, sanki bireysel bir grup insanın çoklu kimlik belirteçleri içinde tüm yaşam ve siyaset biçimlerinin döndüğü derin ve otantik benliklermiş gibi, kimliğin mevcut bileşenlerini fetişleştirmektedir. Dillet (2017) ve Ruitenber (2018), kimlik siyasetinin aynı zamanda, esas olarak muhalefet tarafındaki, marjinalleştirilmiş ve ezilen gruplardan oluşan tek bir grup insanın çıkarını geliştirmeye odaklanan liberal çıkar grubu siyasetiyle de örtüştüğünü belirtmişlerdir.

Modern siyasetin kolektif ve evrensel vurgusunun aksine, postmodern kimlik siyaseti özel çıkar gruplarının ihtiyaçlarını hedef alarak modern siyaset tasavvurundan kendisini yalıtma eğilimindedir (Angermuller, 2017; Poster, 2019). Modern siyaset, sivil özgürlüklerin güçlendirilmesi, toplumdaki eşitsizliklerin azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması veya tahakkümün kurum ve yapılarının dönüştürülmesi gibi evrenselci hedefleri gerçekleştirmeyi vurgularken, postmodern kimlik siyaseti, temelde seslendiği grupların özel çıkarlarının ana hatlarını çizer ve bunların mücadeleleriyle özdeşleşerek yeni kimlikler veya yeni grupların oluşumunu kolaylaştırır. Ancak günümüzde siyaset eleştirmenleri ve teorisyenler, çağdaş siyasetçilerin evrenselci iddialarının temelde beyaz erkek sahipleri gibi iktidarda olanların özel çıkarlarını örtbas etmekten başka bir şey olmadığını söylemektedirler. Yani, siyasi liderlerin evrenselci söylemleri, aslında belirli bir gruba ait çıkarları göz ardı etmeyi amaçlayarak yapılmaktadır. ABD ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerde burjuva devrimleri tarafından geliştirilen temel haklar, esas olarak, beyaz erkek kapitalistlere gösterişçi demokratik tutumlarıyla açık bir çelişki içinde nihai ekonomik ve siyasi güç sağlayan mülkiyet haklarıydı (Angermuller, 2017; Moore, 2017). Bununla birlikte, modern siyasetin yenilenen evrenselci ideolojisi, egemen sınıftakilerin dizginleyemeyeceği bir gücün denetimini kaldırmış ve bu nedenle, geçmişte kimlik siyasetini savunanlar da dahil olmak üzere, bastırdığı aynı insan gruplarının mücadelelerine ilham vermiş ve bunları meşrulaştırmıştır.

Sonuç

Postmodernizmin teorik perspektifi, baskın bir vurguyla Marksizmin siyasal radikalizmini ve tipik Marksist motifleri sınırlamaya çalışır. Bu yapılırken, çeşitli akademisyenler ve bağlamlar arasında elbette önemli ölçüde farklılıklar bulunmaktadır. Temelde postmodernizmin, çağdaş toplumun dinamikleri ve çeşitli toplumlarda kültürel gelişimin gerçekliğini nitelendirdiği ifade ediliyor. Postmodernizmin teorik perspektifiyle hakikat sonrası dönemin tezahürleri büyük ölçüde benzer nitelikler arz ediyor. Postmodernist ve postyapısalcı önermelere göre, çağdaş yaşamda çoklu gerçeklikler vardır ve bunlar karşılıklı ve çok kapsamlı ve karmaşık ilişkiler olarak tezahür eder. Bu nedenle postmodern perspektif,

hakikatin ve dünyanın tanımının benzer bakış açılarından veya evrensel bir gerçeklik tanımından hareketle toplum ve tarihin bütünleştirilmesini reddeder. McIntyre'a (2019) göre, Foucault'nun felsefi bakış açısı, bireyler arasındaki sınırlı hakikat bilgisini ifade eder ve gerçek, evrensel hakikatin varlığından ziyade farklı insanların görüşlerine dayanarak gösterilebilir.

Oysa gerçekler toplumsal gelişmelerdir (Searle, 1997; Hacking, 2000). İnsanlar, insani toplumsal düzen ve insan dili veya lehçeleri olmasaydı gerçeklikler de mümkün olamazdı. Söyleyeceğimiz şeyin makul geleceğini umarak ifade etmek gerekirse, günlük yaşamdaki aşırı sorunlarla başa çıkma konusundaki güçsüzlüğümüz göz önüne alındığında, insanlar yok edilmeye maruz kalırlarsa, her halükârda bu tipik dünyanın durumlarının ve yapılarının yansımaları olurdu, ancak gerçekler olmazdı. Bununla birlikte, gerçeklikler bir tür sosyal olarak inşa edilmiş belirli öğelerdir ve sosyal gerçeklikler ile gündelik gerçeklikler arasında çoğunlukla bir karşıtlık da vardır (Searle, 1997). Ancak, gerçekliklerin sosyal gelişmeler olması, herhangi bir durumun bir gerçeklik olduğunu da gerektirmez. Gerçekler, bireylerin odaklandıkları şeyler ile dünyanın gerçek durumu arasındaki mevcut bağlantıyı gösterir. Gerçekler, durumları tasvir etmek için kullandığımız belirli sosyal olgu ve gelişmelerdir. Dünyayla ilgili verileri aktarmak için gerçeklikler geliştiriyoruz. Ancak bu yine de, istediğimiz gerçeklikleri *uydurabileceğimiz* anlamına gelmez. Bir şeyi gerçek yapan şey, ima ve işaret ettiği dünyanın birkaç önemli noktasını yakalamasıdır. Olgularımızın meşruiyeti, sınırlı bir ölçüde tasvir ettikleri dünyayla ilişkilerine dayanır. Karmaşık konularda kaçınılmaz olarak farklı bakış açıları her zaman olacaktır.

Nietzscheci perspektivizm, makul bir yaklaşım olmasına rağmen, düzenli olarak yanlış yorumlanmaktadır. Denilebilir ki, Nietzsche'nin perspektivizminin baskın postmodern kavranışı, genel olarak, onun nesnellikten vazgeçmeyi teşvik ettiği ve özgünlüğü dengelediği sonucuna varacaktır (Hales ve Welshon, 2000). Nietzsche sık sık Aydınlanma'nın sağlam bir uzmanı ve eleştirmeni olarak görülse de, onun perspektivizmi, farklı bakış açılarının ortaya çıkarmaya çalıştığı özgünlüğe ve nesnel gerçeğe dair bir taahhüt önerir. Best ve Kellner'a müracaatla belirtmek gerekirse: "Nietzsche'nin perspektivizmi onu tüm değerlerin eşit derecede iyi ya da makul olduğunu belirten bir göreceliliğe götürmez; çünkü "yüksek türler" in perspektiflerinin "aşağı türler" in perspektiflerinden daha üstün olduğuna inanmıştır ve hatta kendi konumlarını keyfi olmayan bir tarzda temellendirmek için hayata, içgüdülere ve iktidar istencine başvurur" (Best ve Kellner, 1998: 59). Ancak hakikate yönelik önemli mesele, bilginin sadece belirli kaynaklar tarafından kontrol edilmesine karşı bir savunma yapmakla kalmayıp aynı zamanda hakikatin reddedilmesiyle gelen bir tür zorbalıktır. Yani, sadece belirli kaynaklar tarafından sunulan bilgiye itibar etmek yerine, kendi akıl yürütme yeteneğimize güvenmemiz ve gerçeğin peşinde olmamız gerekliliğidir. Hakikati araştırırken, Kant'ın kendi nedenine yakarışı, "benim gerçekliğim" ve "bizim gerçekliğimiz" kavramlarının temeline dönüşür. Yani, Kant'ın gerçekliği anlama çabası, hem bireysel hem de toplumsal bir boyuta sahiptir. Kendi gerçekliğimizi anlamak için öncelikle kendi iç dünyamızı keşfetmeliyiz, ancak aynı zamanda başkalarının da gerçekliğine saygı göstermeli ve anlamaya çalışmalıyız. Bilgiyi ele almanın bu bireyselleştirilmiş yolunun yanı sıra Aydınlanma ayrıca her bir birey tarafından hareket ettirilen temel özgürlükler olasılığını geliştirdi ve eski Yunan çoğunluk yönetimi düşüncesini geri getirdi: bir birey, bir oy; siyasi konularda herkes fikrini beyan eder (Cassirer, 2009; Habermas, 1987).

Sonuç olarak bir süredir deneyimlediğimizi bu toplumsal, tarihsel ve siyasal koşullar altında, hakikat sonrası önümüze sunduğu çözümler ve çürümeden dersler çıkararak bu süreci tersinden Aydınlanma ve modernlik ideallerine dönüş ve onun radikalleşme imkân ve fırsatı olarak görmek de mümkündür. Farklı bakış açılarını benimsemek, bizi tüm bakış açılarının benzer şekilde meşru olduğunu varsaymaya götürmemelidir. Dahası, hepsinin benzer şekilde meşru olmadığını varsayarsak, bireyler birini diğerine tercih etmek için akli başında epistemolojik dayanaklara ihtiyaç duyar. Bu nedenle Aydınlanma motivasyonunu yeniden gözden geçirmek ve canlandırmak gerekmektedir. Söylemeye gerek yok ki, 'hakikat sonrası'nın

iddia ve ilan edildiği bir çağda hakikate yönelik yükümlülüğümüzü savunmak ve geri kazanmak hiç olmadığı kadar önemli ve acil bir ihtiyaç olmaya devam ediyor.

Kaynakça

- Ancona, M. (2017). *Post-truth: The new war on truth and how to fight back*. London: Ebury Press.
- Angermuller, J. (2017). *Neden Fransa'da Postyapısalcılık Yok? Entelektüel Bir Neslin Teşekkülü*. (Ö Karlık, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Appignanesi, R. ve Garratt, C. (2003). *Introducing Postmodernism: A Graphic Guide*, London: Icon Books Ltd.
- Aylesworth, G. (2015). "Postmodernism", *The Stanford Encyclopaedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/postmodernism/> Son erişim tarihi, 02.01.2022.
- Balanuye, Ç. (2021). *Felsefede Neredeyiz? Yeni bir Etiko-Politiğin Olanığı*. B. Özçelik (Ed), *Hakikat Sonrası Siyaset, Felsefe, Medya, Uluslararası İlişkiler içinde* (ss. 31-42). Ankara: Nika Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve Simülasyon* (O. Adanır Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baxter, J. (2016). *Positioning language and identity: Poststructuralist perspectives*. S. Preece (Ed), *The Routledge handbook of language and identity içinde* (ss. 60-75). London: Routledge.
- Benea, D. (2015). *Post-postmodernist sensibility in Thomas Pynchon's Bleeding Edge*. *British and American Studies*, 21, 143-151.
- Benesch, K. (2020). *Is Truth to Post-Truth what Modernism Is to Postmodernism? Heidegger, the Humanities, and the Demise of Common-Sense*, *European journal of American studies*. 15(1), 1-13.
- Best, S. (2020). *The postmodern turn*. Bingley: Emerald Publishing Limited.
- Best, S. ve Kellner, D. (1998). *Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmlar*. (M Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Biro, A. (2016). *Denaturalizing ecological politics*. Toronto: University of Toronto Press.
- Boyne, R. ve Rattansi, A. (1990). *The Theory and Politics of Postmodernism: By Way of an Introduction*. R. Boyne ve A. Rattansi (Ed), *Postmodernism and Society içinde* (ss. 1-45). London: MacMillan Education.
- Braidotti, R. (2014). *After poststructuralism: Transitions and transformations*. London: Routledge.
- Cassirer, E. (2009). *The philosophy of the enlightenment*. <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691143347/the-philosophy-of-the-enlightenment> Son erişim tarihi, 05.01.2022.
- Chmielewski, A. (2021). *Post-Truth and Consequences*. M. Gudonis ve B.T. Jones (Ed), *History in a Post-Truth World Theory and Praxis içinde* (ss. 47-65), New York and London: Routledge.
- Crilly, R. ve Chatterje-Doody, P. (2019). *Security studies in the age of 'Post-Truth' politics: In defence of poststructuralism*. *Critical Studies on Security*. 7(2), 166-170.

- Çalkıvık, A. (2017). Poststructuralism and postmodernism in international relations. Oxford Research Encyclopedia of International Studies içinde 12(7), 109-118.
- Derrida, J. (1976). Of Grammatology. (G. C. Spivak, Trans.). Johns Hopkins University Press.
- Derrida, J. (1988). Limited Inc. Northwestern University Press.
- Dillet, B. (2017). What is poststructuralism? *Political Studies Review*. 15(4), 516-527.
- Dolan, F. M. (1994). Allegories of America. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Finlayson, F.A. (Ed), (2019). Politics and post-structuralism: An introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fook, J. ve Pease, B. (2016). Transforming social work practice: Postmodern critical perspectives. London: Routledge.
- Foucault, M. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry*. 8(4), 777-795.
- Fox, N. J. (2014). Post-structuralism and postmodernism. The Wiley-Blackwell encyclopedia of health, illness, behavior and society. Chichester: Wiley.
- Frost, N. ve Elichoff, F. (2014). Feminist postmodernism, poststructuralism, and critical theory. *Feminist research practice: A primer*. 2, 14-42.
- Gellner, E. (1994). Postmodernizm İslam ve Us. (B. Peker Çev.). Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Habermas, J. (1987). The Philosophical Discourse of Modernity. Cambridge: Polity Press.
- Hacking, I. (2000). The social construction of what? Harvard: Harvard University Press.
- Hales, D. ve Welshon, R. (2000). Nietzsche's perspectivism. <https://philpapers.org/rec/HALNP> Son erişim tarihi, 11/03/2022.
- Harari, Y. N. (2018). Post-truth: Some fake news lasts forever. 21 Lessons for the 21st Century. <https://philosophiatopics.files.wordpress.com/2018/09/yuval-noah-harari-21-lessons-for-the-21st-century.pdf> Son erişim tarihi, 17/01/2022.
- Hudon, P. A. ve Rouillard, C. (2015). Critical management studies and public administration: Reinterpreting democratic governance using critical theory and poststructuralism. *Canadian Public Administration*. 58(4), 527-548.
- Jacobs, T. (2019). Poststructuralist discourse theory as an independent paradigm for studying institutions: Towards a new definition of 'discursive construction' in institutional analysis. *Contemporary Political Theory*. 18(3), 379-401.
- Jameson, F. (1994). Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Mantığı. (N. Plümer Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Keyes, R. (2017). Hakikat Sonrası Çağ Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma. (D. Özçetin Çev.). İzmir: Delidolu.
- Kitching, G. (2020). The trouble with theory: The educational costs of postmodernism. London: Routledge.
- Kuznar, L. A. (2008). Reclaiming a Scientific Anthropology. Lanham, MD: Altamira.
- Liotard, J. F. (2013). Postmodern Durum. (İ. Birkan Çev.). Ankara: BilgeSu.
- Mandziuk, R. M. (2019). Feminist politics & postmodern seductions: Madonna & the struggle for political articulation. C. Schwichtenberg (Ed), the Madonna Connection içinde (ss.167-188), London: Routledge.

- Marzagora, S. (2016). The humanism of reconstruction: African intellectuals, decolonial critical theory and the opposition to the 'posts' (postmodernism, poststructuralism, postcolonialism). *Journal of African Cultural Studies*. 28(2), 161-178.
- McGowan, J. (2019). *Postmodernism and its Critics*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- McIntyre, L. (2019). *Hakikat-Sonrası*. (M. F. Biçici Çev.). İstanbul: Tellekt.
- Mercer, K. (2020). Identity and diversity in postmodern politics. L. Back ve J. Solomos (Ed), *Theories of race and racism içinde* (ss. 577-594). London: Routledge. 577-594.
- Mills, S. (2003). *Michel Foucault*. London: Routledge.
- Moore, S. D. (2017). *Gospel Jesuses and Other Nonhumans: Biblical Criticism Post-poststructuralism* (Vol. 89). Atlanta: SBL Press.
- Nabers, D. (2015). *A poststructuralist discourse theory of global politics*. Switzerland: Springer.
- Oruç, M. S. (2020). Postmodernite, Siyasal İletişim ve Doğruluk Sorunu: Post-Truth Durum ve Entelektüel Zemini Üzerine Bir İnceleme. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 36, 141-160.
- Peterson, R. T. (2021). *Democratic Philosophy and the Politics of Knowledge*. Pennsylvania: Penn State University Press.
- Poster, M. (2019). *Critical theory and poststructuralism*. New York: Cornell University Press.
- Rosenau, P. M. (1998). *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*. (T. Birkan Çev.). Ankara: Ark.
- Ruitenberg, C. W. (2018). Postmodernism and poststructuralism. A Chinnery vd., (Ed), *International handbook of philosophy of education içinde* (ss. 689-702). Cham: Springer Verlag.
- Saar, M. (2018). *Critical Theory and Poststructuralism*. P. E. Gordon, E. Hammer ve A. Honneth (Eds), *The Routledge Companion to the Frankfurt School içinde* (ss. 323-335). London: Routledge.
- Salleh, A. (2017). *Ecofeminism as politics: Nature, Marx and the postmodern*. London: Zed Books Ltd.
- Sarup, M. (1995). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*. (B Güçlü, Çev.). Ankara: Ark.
- Searle, J. R. (1997). Replies to critics of the construction of social reality. *History of the Human Sciences*. 10(4), 103-110.
- Thomassen, L. (2017). Poststructuralism and representation. *Political Studies Review*. 15(4), 539-550.
- Wageningen School of Social Sciences (2021). *Authoritarian Natures? Political Ecologies of Post-Truth, the State and Social Rupture-3 ECTS*. Wageningen University & Research. <https://www.wur.nl/en/activity/authoritarian-natures-political-ecologies-of-post-truth-the-state-and-social-ruptures.htm> Son erişim tarihi: 11.02.2022.
- Ward, S. (1997). The Social Production of Postmodern Skepticism. *Sociological Focus*. 30(3), 247-262.
- Wesołowski, A. (2021). Pinkersonian Post-Truth History, Ideology, and Postmodernism, M. Gudonis ve B.T. Jones (Ed), *History in a Post-Truth World Theory and Praxis içinde* (ss. 66-102), New York and London: Routledge.
- Wolin, S. S. (2016). *Postmodern politics and the absence of myth*. N. Xenos (Ed), *Fugitive Democracy and Other Essays içinde* (ss. 316-329), Princeton: Princeton University Press.

- Woodward, A. (2017). Jean Baudrillard. In E. N. Zalta (Ed.), Stanford Encyclopedia of Philosophy. Stanford University. <https://plato.stanford.edu/entries/ baudrillard/> Son erişim tarihi: 09.04.2023.
- York, E. (2018). “(Note) Post-Truth and Populism: A Populist Framework for Defending the Truth in a Post-factual Era”, French Journal for Media Research, 9(1-6). <http://frenchjournalformediaresearch.com/lodel-1.0/main/index.php?id=1520> Son erişim tarihi: 10.02.2022.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

COVID-19 Salgınının Ailelerin Gündelik Tüketim Örüntülerine Etkileri: İstanbul/Bağcılar Örneği*

Impacts of COVID-19 Pandemic on the Daily Consumption Patterns of Families: The Case of Istanbul/Bağcılar

Semanur ÇAKIR¹, Mozharul ISLAM²

Öz

Günümüzde tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 Salgını toplumlar üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olan bulaşıcı bir hastalıktır. Tüm toplumsal kurumları etkileyen bu salgınla birlikte gündelik yaşamda birtakım değişiklikler söz konusu olmuştur. Tüketim de bu değişikliklerin yaşandığı alanlardan biridir. Yapılan bu araştırmanın genel amacı salgın döneminde ailelerin tüketim eğilimlerinin incelenmesidir. Bu çalışmayla birlikte ailelerin olağanüstü durumlar karşısında yaşadıkları endişe sonucunda tüketim eğilimleri sosyal bir bakış geliştirerek araştırılmıştır. Araştırmanın çalışma alanı olarak İstanbul/ Bağcılar seçilmiştir. Bağcılar'da yaşayan ailelerin tümü araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Nitel araştırma yöntemi kullanılan bu çalışmada kartopu örneklem tekniğiyle aile üyelerine ulaşılmıştır. 17 kişiyle derinlemesine yüz yüze mülakatın gerçekleştirildiği bu çalışmada yapılandırılmamış görüşme tekniği kullanılmış olup görüşme sonucunda elde edilen bulgular yorumlayıcı yöntem ile analiz edilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgulara göre; salgın döneminde tüketimin en fazla arttığı sektör, gıda sektörü olmuştur. Bu durumda referans gruplarının etkisi söz konusudur. Gıda sektöründen sonra artışın yaşandığı bir diğer sektörler ise medya ve sağlık sektörüdür. Bunun nedeni ise salgın döneminde fiziksel mesafeden kaynaklı olarak insanların yüz yüze iletişim kuramaması sonucu iletişimlerini sosyal medya araçlarıyla gerçekleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Tüketimde azalmanın yaşandığı sektör ise giyim sektörüdür. Bunun nedeninin bulaşa maruz kalma korkusu ve endişeden kaynaklandığı da elde edilen bulgular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, pandemi, COVID-19, aile

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The Covid-19 Pandemic is an infectious disease that positively and negatively affects societies worldwide. While affecting all social institutions, this Pandemic has changed daily life consumption. The general purpose of this research is to examine the consumption trends of families during this Pandemic. In this study, we explored the consumption trends resulting from the anxiety experienced in extraordinary situations by families by developing a social perspective. We have chosen İstanbul / Bağcılar as the research study area. All families living in Bağcılar constitute the universe of the study. We have reached the sample through the snowball sampling technique in this qualitative research. We conducted in-depth face-to-face interviews with 17 people using an unstructured interview technique and analyzed the findings obtained through the interview with the interpretive method. The results show that the sector in which consumption increased the most during the Pandemic period is the food sector, followed by the media and health sectors. Since people cannot communicate face-to-face due to physical distance during the Pandemic period, they communicate through social media tools. The influence of the reference group

*Bu çalışma, ikinci yazar danışmanlığında birinci yazar tarafından yazılan "COVID-19 Salgınının Ailelerin Tüketim Örüntülerine Etkileri: İstanbul/Bağcılar Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışmanın ilk hâli 18.12.2021 tarihinde İstanbul'da çevrimiçi düzenlenen 5. Uluslararası Akademik Öğrenci Çalışmaları Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, semanurcakir55@gmail.com

²İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, mazhar.islam@izu.edu.tr

Atf için (to cite): Çakır, S. ve Islam, M. (2023). COVID-19 salgınının ailelerin gündelik tüketim örüntülerine etkileri: İstanbul/Bağcılar örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 761-776.

is involved in this case. The findings show that consumption has been decreased in the clothing sector due to the fear of exposure to contamination and anxiety.

Keywords: Consumption, pandemic, COVID-19, family

Paper Type: Research

Giriş

Salgınlar, geçmişten günümüze değin tarihin belli aşamalarında ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklardır. Bu hastalıkların ortaya çıkışı ve mücadelesinde toplumdaki bireylerin bilinç düzeyleri olumlu gelişmelerin yaşanması açısından önemlidir. 2019 yılında başlayan ve halen devam eden Covid-19 Salgını bulaşıcı hastalıklardan biridir. İlk defa Çin'in Wuhan kentinde saptanan bu hastalık, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "pandemi" olarak ilan edilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020). Covid-19 Salgını ortaya çıkışından günümüze kadar toplumun tüm kurumlarını etkileyen kolektif bir etkiye sahiptir. Yerel bir şekilde başlayıp küresel boyuta ulaşan bu salgın hastalığın hızlı bir şekilde yayılmasının en önemli nedenlerinden biri günümüz küreselleşmesidir. Hizmet sektörünün ve ülke ilişkilerinin dinamik olması Covid-19 pandemisinin bu denli hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuştur (Çakır, 2022, s.1).

Covid-19 Salgını; sağlık, eğitim, ekonomi ve aile başta olmak üzere toplumsal kurumları etkilemiştir. Yapılan bu çalışmada ise konu pandeminin aile kurumuna etkisiyle sınırlandırılmıştır. Pandeminin ortaya çıkışıyla birlikte her ne kadar insanların evlerine kapandığı görülsede özellikle kısıtlamaların yapılacağı dönemlerde alışveriş mekanlarının yoğun bir şekilde kullanılması tüketim alanında yaşanan ve yaşanacak olan korku ve tedirginliğin arttığını göstermektedir. Tüketim mekanları en çok kapatılma dönemlerinde kullanılmış olup yaşanan olumlu-olumsuz pek çok süreç medyaya da yansımıştır. Gıda tüketimine öncelik verilen bu dönemde gerek bireyler gerekse aileler gıda ürünlerine ulaşmakta zorluk yaşayacaklarını düşündükleri için marketlere akın etmişler ve böylece stok bilinci açığa çıkmıştır. Bu noktada çalışmanın amacı tüketim alanında yaşanan söz konusu korku ve endişeyle birlikte ailelerin tüketim eğilimlerinin araştırılmasıdır (Çakır ve İslam, 2021, s. 229).

Nitel araştırma yöntemlerinden kartopu örnekleme kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada çalışma alanı İstanbul/ Bağcılar'dır. 17 kişiyle mülakat yapılan bu çalışmada araştırma bulguları yorumlayıcı yöntem ile incelenmektedir. Böylece araştırma bulgularının keşfe yönelik ve ayrıntılı bir şekilde analizinin yapılması amaçlanmaktadır (Neuman, 2006, s. 130). Tüketim alanı oldukça geniş bir alana hitap ettiği için yapılan bu çalışmada daha çok gündelik tüketime yer verilmektedir. Araştırılan bu alanlar ise medya, gıda, giyim ve sağlık ürünleri tüketimini içermektedir.

Elde edilen bulgulara göre her tüketim alanında olumlu ya da olumsuz yönde değişim söz konusudur (Çakır, 2022, s. 83). Bu değişimlerden önde geleni ailelerin gıda tüketiminde yaşadığı artıştır. Ailelerin bilinçsiz tüketim süreçlerine dahil olmasının nedenlerinden biri, davranışlarını şekillendirirken tutumunu temel aldığı referans gruplarının etkisinden kaynaklanmaktadır. Yaşanan bir diğer değişim ise giyim tüketimi temellidir. Bu durum, Ulrich Beck'in risk toplumu kavramında da önemle üzerinde durduğu hususlardan birisi olan geleceğe yönelik endişe ve belirsizlikten kaynaklanmaktadır (Beck, 1992, s. 25). Salgın döneminde bireylerde ve ailelerde medya ve sağlık tüketiminin artması da elde edilen önemli bulgular arasındadır. Gıda tüketiminde ailelerin özellikle sağlıklı ürünler tercih etmesi, meyve yeme alışkanlığı olmayan ailelerin bu süreçte meyve yeme alışkanlığı edinmesi ve bitkisel çaylara olan ilginin artması katılımcı görüşlerinde öne çıkan bulgular arasındadır.

1. Tüketim ve Tüketim Toplumu

Tüketim, toplumların ve insanların aktif bir şekilde gerçekleştirdikleri yaşamsal ihtiyaçlar bütünüdür. Toplumsal yaşamın geçmişten günümüze gelmesi söz konusu ihtiyaçların

üretimi ve tüketimi vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Üretim, tüketimin her sürecinde etkili olmaktadır. Çünkü her iki kavram da adeta birbirini takip eden, zincirleme bir sistemin parçalarıdır. Bu sistemde bireyler arası ilişkiler ve toplumsal süreçler sosyolojik açıdan önem arz etmektedir. Tüketim kavramının sosyolojinin alanı haline gelmesi ise 19. yüzyıla tekabül etmekte ve toplumsal tabakalaşmaya ve farklılaşmaya dair ekonomik ve toplumsal sürecin genel yapısını ifade etmektedir.

Tüketim toplumu, ekonomik sistem içerisinde yeni oluşan toplumsallaşmayı ifade etmektedir (Baudrillard, 2010, s. 51-53). Günümüzde küreselleşmeden kaynaklı teknoloji temelli bir tüketim toplumu mevcuttur. Ayrıca günümüz tüketimiyle ilgili dikkat çeken bir diğer önemli husus ise tüketimin mevcut gereksinimlerin karşılanması amacıyla yapılmayıp boş zamanlara ve hizmete yönelik gerçekleştirilmesidir. Tüketim tarımdan teknolojiye kadar birçok alana hitap eden, bu alanların zaman içerisindeki değişimine göre dinamiklerini değiştiren bir süreçtir. Bu nedenle zaman içerisinde farklı sosyal sınıflara neden olup toplumsal değişmeye de sebep olmaktadır.

Tüketim toplumu, Avrupa'daki soyluların kendilerini öne çıkarma istekleri sonucu ortaya çıkmış hiyerarşik yapıyı ifade etmektedir. Soylular arasındaki rekabetin artması hiyerarşideki artışı da beraberinde getirmiştir (Yılmaz Uçak ve Akça, 2020, s. 124). Bu kavram, Endüstri Devrimi'yle birlikte gelişmeye başlamıştır (Topçuoğlu, 1996, s. 162). İngiltere'de gerçekleşen Endüstri Devrimi'yle birlikte kitlesel üretimde yaşanan ivme tüketime de sıçramış ve kitlesel tüketime hazırlanan zemin günümüze kadar etkili olmuştur. Kitlesel üretim çatısı altında yapılan faaliyetler zamanla kitlesel tüketim esas alınarak yapılmaya başlanmıştır. Esasında bu durum, tüketim toplumunun Endüstri Devrimi'yle gelişmeye başlamasının zorunlu bir sonucudur. Kitlesel tüketimle birlikte söz konusu hiyerarşik yapı ortadan kalkmış gibi gözüke de üst sınıf sürekli yeni alışkanlıklar edinerek aradaki sınıfsal farkı arttırmaya çalışmıştır (Çakır, 2022, s. 10). Bu durum da sınıfsal farklılıklardan doğan tabakalaşmayı ve eşitsizliği beraberinde getirmektedir. Sosyo-demografik değişkenlerden olan eğitim ve gelir durumu sosyal konumun dolayısıyla sınıfsal yapının önemli göstergelerinden olup kitlesel tüketimde önemli bir yere sahiptir (Rose ve Harrison, 2007, s.460).

Türkiye'de ve Batı'da tüketimin yayılması farklılık göstermektedir. Türkiye'de yukarıdan aşağı bir hareketlilik hakimken Batı'da yeni zengin sınıfın oluşumu hakimdir. 1990'lı yıllardan itibaren ise Türkiye'deki tüketim yapısı Batı'ya benzer bir hal almış olup tüketim toplumuna dönüşüm gerçekleşmiştir (Aydemir, 2006, s. 208). Bu dönüşümün başlıca nedenleri arasında hızlı kentleşme, küreselleşme, teknoloji ve aile yapısındaki değişim vardır. Söz konusu tüketiciler farklı kültürlerde yetişmiş olsalarda küreselleşmeyle birlikte zamanla ortak tüketim kalıplarına sahip olmaya başlamışlardır (Çakır, 2022).

Tüketim toplumunun 'toplum' modeli sunmasının nedeni tüketim ve tüketim kültürüne dair özellikleri içerisinde bulundurmasından kaynaklanmaktadır. Belli başlı özelliklere sahip olan bu model, dinamik bir yapıya sahiptir. Ayrıca bu modelin oluşması için hem ekonomik ilişkilerin hem de değişim sürecinin uzmanlar tarafından takip edilmesi ve denetlenmesi gerekmekte ve tüketici talepleri göz önünde bulundurulmalıdır (Yılmaz ve Uzunçelebi, 2015, s. 14-17).

“Tüketim toplumu”, kavram itibarıyla hem ekonomik hem de sosyolojik temelli bir sürece aittir. Bu iki alan her toplumun temel yapısını ifade ettiği için her dönem, her toplumda devam edecek bir kavramdır. Etki alanı geniş olan bu kavramın etkilendiği birkaç önemli unsur da söz konusudur. Bu unsurlar; kültür, sosyal değerler, sosyal sınıf ve danışma/referans grupları ve ailedir.

1.1. Tüketime İlişkin Yaklaşımlar

1.1.1. Jean Baudrillard'ın Tüketim Toplumu Kavramı

Baudrillard (2010), tüketim toplumu denildiğinde akla gelen önemli düşünürlerden biridir. Baudrillard, tüketim toplumundan söz ederken nesnelere sistemi, gösterge, reklam ve simülasyon kavramlarına sıklıkla yer vermiştir. Baudrillard'a göre tüketim nesneye duyulan ihtiyacı içermeyerek farklılıkları arzulamak üzerine oluşan bir davranıştır. Tüketimin farklılığa duyulan bir ihtiyaç olması her şeyin anlık yaşanması ve gerçekleşmesini de beraberinde getirmektedir. Bunun nedeni söz konusu bir ürünün kullanımının yaygın hale gelmesi sonucu farklılıkların ortadan kalkacak olmasıyla ilgilidir. Yani söz konusu ürünün kullanımının artması, ihtiyaç kaynaklı tüketim tercihini farklılık kaynaklı tüketim tercihinin dönüşürebilmektedir. Anı yaşamının, her şeyin anlık olmasının önemsenmesinin sebebi bu durumdan kaynaklanmaktadır (Köse, 2010, s. 257).

Baudrillard (2010), yöneticilerin insanların tüketim alışkanlığına müdahale etmesini eleştirmektedir. Çünkü tüketim alışkanlığındaki farklılık arttıkça eşitsizlik ve sınıf ayrımları ortaya çıkacaktır. Böylelikle Baudrillard'ın israf ve bollukla ilgili görüşleri daha anlamlı ve anlaşılır hale gelmektedir. Baudrillard'a göre bolluk ve kitlesel üretim arasında doğrudan bağlantı vardır. Çünkü bolluk arttıkça kitlesel üretim ve nesnelere yönelik ihtiyaçta artmaktadır. İsrاف ise düşünürün en çok eleştirisini yaptığı husustur. İnsanların farklı ve lüks olana sahip olma arzusuyla sunulan araçların artması ve dükkanlardaki ürün çeşitliliği bu durumu destekler niteliktedir.

Baudrillard'a göre tüketim göstergelerle sıkı bir ilişki içerisindedir. Bunun nedeni, gerçekliğin teknolojinin gelişimiyle birlikte değiştiği düşüncesine bağlıdır. İnsanlar bir ürünü satın alırken aslında göstergeleri topluma dahil etmişlerdir. Bir nesne kitle tarafından içselleştirilip kabul gördüğünde o nesne artık göstergeye dönüşmüştür. Baudrillard bu durumla ilgili alyans-yüyük örneğini vermiştir. Alyans, kültürel değeri olan, seçilirken sağlamlığına dikkat edilen ve uzun yıllar kullanılan, uzun ömürlü olan bir aksesuardır. Fakat yüyükte bu kıstaslara yer verilmez ve daha çok moda olan ürünler tercih edilir ve simgesel bir değeri yoktur (Baudrillard, 2010, s.60).

Bir toplumda simülasyon açık bir şekilde belliyse o toplumda anlam da ortadan kalkmaya başlamıştır. Fransız düşünür burada simülasyon kavramıyla gerçek olmayanın gerçek gibi gösterilmeye çalışıldığını ifade etmek istemiştir (Baudrillard, 2010, s. 51-60). Tüketim toplumunda insanlar gerçeklikten ziyade göstergeleri isterler. Diziler ve reklamlar bu durumu kanıtlar niteliktedir. Özellikle reklamların etki alanı oldukça geniştir. Günümüzde sosyal medya fenomenlerinin tanıttıkları ürünlerin büyük kitlelere ulaşması ve rağbet görmesi bu duruma verilecek örneklerden sadece biridir.

Baudrillard, nesnelere diğer düşünürler gibi özne ilişkisi açısından ele almayı işaretler olarak ele almıştır. Aslında insanların nesnelere vasıtasıyla işaretleri tükettiğine dikkat çekmektedir. Nesnelere zamanla önemli bir hale gelerek kültürün belirlenmesine önemli rol oynamıştır. Özne ise nesne aracılığıyla belirlenen ve nesnenin yönlendirmesine tabi olan bir yapı haline gelmiştir. Burjuva sınıfında da nesnelere hakim olmuş ve marka değeri dikkate alınarak, yayılımı fazla olmayan nesnelere ön plana çıkmıştır. Esasında seri üretim ve burjuva sınıfı arasında bir ilişki söz konusudur. Çünkü eğer bir ürün seri üretime geçerse, o nesne artık herkes tarafından kullanılacak ve farklılık olmayacaktır (Baudrillard, 2010: 78). Kapitalist sistem her ne kadar paranın sirkülasyonunu, karı amaçlayan bir sistem ise tüketim toplumu da aynı şekilde tüketimin sirkülasyonunu sağlayan, yeni tüketime ve bu sürecin işlemesine dayalı bir sistemdir.

1.1.2. Pierre Bourdieu'nun Habitus ve Kültürel Sermayeye Dayalı Tüketim Kavramı

Bourdieu (2005)'nin tüketim sosyolojisine dair ilk düşünceleri ailenin toplumsal statüsü ve ekonomik sermayenin arz-talebi etkilediği üzerinedir. Düşüncelerinde sermayenin öne çıktığı Bourdieu'ya göre sermaye, kişilerin dahil olduğu toplumsal alanları, bu alanlar içerisindeki rekabet sonucunda elde ettikleri kazançları ifade etmektedir. Bourdieu daha çok üç tür sermaye üzerinde durmuştur. Bunlar; kültürel sermaye, ekonomik sermaye ve sosyal sermayedir.

Kültürel sermaye, kişilere kültürel anlamda katkı sağlayan getirileri ifade ederken sosyal sermaye kişilerin sosyal sorumlulukları sonucunda bu sosyal yapılarından ekonomik sermaye kazanabilmeleri durumudur. Son olarak ekonomik sermaye ise maddi kazanç sağlayan getirileri ifade etmektedir (Yanıklar, 2010, s. 124).

Sermayelerin evrilebileceği görüşünde olan Bourdieu, tüketici piyasası ve meslek grupları arasındaki ilişkinin piyasada oynayacağı rol üzerinde tespitler yapmıştır. Bourdieu'ya göre kültürel sermayesi fazla olan kişilerin kültürel sermayesi az olan kişilere göre konut sahibi olma ihtimali daha azdır. Kültürel sermayesi fazla olan kişilerin daha az konut sahibi olmasının sebebi ise ekonomik sermayeyle ilgili değildir. Bu durumun nedeni alınacak konutun mevkisi, kişinin yaşı ya da gelir seviyesindeki değişiklikten kaynaklanmaktadır (Çakır, 2022, s. 24). Tüketim toplumunun temelini oluşturan ihtiyaçtan çok farklılığa duyulan istek bu durumu destekler niteliktedir. Çünkü bu sermaye grubuna sahip kişilerin sosyo-demografik açıdan kendilerine yakın grubun içerisine dahil olmaya çalıştıkları söylenebilir.

Bourdieu'nun önemle üzerinde durduğu bir diğer kavram ise Habitus'tur. Bu kavram, bireylerin tercihleri dışında olan, sorgulamadan kabul edilen eylemleri, kültürlerinin getirdiği kabulleri ve içselleştirdiği eğilimlerin tümünü ifade etmektedir. Habitus dinamik bir yapıdadır ve bireyle bütünleşmiş bir haldedir. Bireyin gündelik yaşantısındaki yeme-içmesi, konuşma ve giyim tarzı gibi birçok anlık eylemlerinde görülmektedir. Bu tür eylemler ilk olarak ailede öğrenildiği ve kültürel yapıyla ilgili olduğu için habitustaki en önemli etki alanına sahip güç aile ve sosyal çevredir (Çakır, 2022, s. 26).

1.1.3. Mike Featherstone'un Gündelik Yaşamın Estetikleşmesi Kavramı

Mike Featherstone'un tüketim kültürüyle ilgili görüşlerinde boş zaman aktiviteleri ve kitle iletişim araçlarının etkili olduğu görülmektedir. Çünkü söz konusu etkinin arz-talep ve sermayeyle doğrudan ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Teknolojinin gelişmesi ve küreselleşmenin artmasıyla birlikte gerek boş zaman aktivitelerine dair gerekse kitle iletişim araçlarına dair ihtiyaçlar değişim ve dönüşüme girmiştir. Bu da arz-talepteki değişimleri beraberinde getirmektedir.

Featherstone, tüketime katılabilmenin ciddiyet ve denetim gerektirdiğini düşünmektedir. Bu düşünürü göre bireyler nesnelere önce incelemeli, izlemeli daha sonra bu sürece dahil olmalıdır. Tıpkı kural gibi gözükten bu ilkeler sonucunda bireylerin sürece dahil olabileceğini öne süren Featherstone, nesnelere izleneceği ortamdaki güvenlik kameraları nedeniyle beden diline dikkat edilmesini de ayrıca vurgulamaktadır (Senemoğlu, 2017, s. 82). Featherstone 'gündelik hayatın estetikleşmesi' kavramını üç açıdan ele almaktadır. İlki 1920'li yıllarda sanatsal ürünler ile gündelik yaşam arasındaki uzaklığı ortadan kaldırmak için sanatsal-alt kültür ortaya çıkmıştır. Böylece gündelik yaşamın estetikleşmesine ilk vurgu yapılmıştır (Paklacı, 2014, s. 9).

1.1.4. Henri Lefebvre'in Gündelik Hayata Dair Kavramı

Henri Lefebvre, tüketimde algı ve gündelik tüketim alanlarında çalışmaları olan önemli düşünürlerdendir. Gündelik yaşamdaki tüketim eğilimlerinde yöneticilerin çok fazla söz sahibi olduğunu belirten Lefebvre bu konuda yabancılaşma ve yönlendirme konuları üzerinde durmuştur. Kitle iletişim araçlarının tüketim ve gündelik yaşamı etkilediğini düşünen Lefebvre'e göre kitle iletişim araçlarının bizleri etkilemesine izin verirsek edilgen bir konumda oluruz. Bu nedenle eleştirel tavır geliştirmek oldukça önemlidir (Cantek, 2005, s. 4).

Reklamlar da tüketime dair önemli yönlendirmelerde bulunan stratejileri içerdiği için bu vasıta ile sunulan ürünlerin araştırılması, eleştirel bir tavır geliştirilmesi gerekmektedir. Çünkü reklamlar vasıtasıyla sadece bir ürüne sahip olunmuyor o ürünün getirisi olarak bir yaşam tarzı da satın alınıyor. Bu yüzden reklamlardan önce bu reklamlara ait planlamalar, göstergeler oluşturulmaktadır.

1.1.5. Frankfurt Okulu'nun Kültür Endüstrisi Kavramı

Kültür endüstrisi kavramı ilk olarak Frankfurt Okulu düşünürlerinden Adorno ve Horkheimer tarafından 'kitle kültürü' yerine kullanılan kavramdır. Günümüzde tüketim ürünlerinin kitle tarafından elverişli olması belli bir plan doğrultusunda yapılmasını beraberinde getirmektedir. Böylelikle her alan ayrı kategorilere ayrılmıştır (Kızılcılık, 2013, s. 417).

Kültür sisteminde bireylerin mevcut sistemle bütünleştirilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Böylelikle düşük kültürün başkaldırıcı yapısı ve yüksek kültürün ciddiyeti ortadan kaldırılır. Burada önemle üzerinde durulan konu müşterilerin nesne konumuna geçerek geri plana itilmesidir. Böylelikle kültür endüstrisinin en önemli amacı olan kitlelerin kontrol altına alındığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu da kültürün maddi menfaatler doğrultusunda dönüşebilen ticari bir yapısının olduğunu göstermektedir (Çakır, 2022, s. 29). Ayrıca kültür endüstrisi tüketen kitleye göre hareket ettiği için sahte bir kültürün tüketilmesi olarak da ifade edilmiştir.

Kapitalist sistem içerisinde yer alan kültür endüstrisinde söz konusu kapitalist yapı daha fazla ön plana çıkartılıp benimsetilmeye çalışılmaktadır. Bu durum hakim gücün de etkisiyle tüketim alışkanlıklarında tektipleşmeye sebep olmaktadır (Poyraz ve Özalp, 2016, s. 376). Böylelikle bireyler, manevi baskılardan dolayı dışlanma korkusu içine girerek benzer tüketim kalıplarına dahil olmaktadır. Kültür endüstrisinin bu özelliği özgür insanı ortadan kaldırarak köleleşen insanı öncelemiştir. Düşünen insan yok olmuş, yerine sorgulamayan, her şeye itaat eden, özgürlüğü elinden alınan insan gelmiştir. Kısacası kültür endüstrisi, gücü elinde bulunduran kesimin menfaatine göre olan, kitlelerin menfaati arka plana atılan bir kültürdür.

2. Koronavirüs (COVID-19) Salgınının Tüketim Üzerindeki Etkisi

Covid-19 Salgını ilk olarak 12 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan SARS ve MERS virüslerinin olduğu gruba dahil olan solunum yolu kaynaklı virüstür. Zamanla etki alanı ve ölüm oranları artan Covid-19 Salgını DSÖ tarafından "pandemi" olarak ilan edilmiştir (Yıldırım vd., 2020, s. 5). "Pandemi"yle birlikte toplumdaki bireyler sosyal ve fiziki açıdan aynı ortamlarda bulunmayıp kendilerini izole etmiş, bağışıklıklarını artırmaya çalışmışlardır. Bu nedenle her ülke farklı tedbirler almış, politikalar üretmişlerdir. Ülkemizde ise öncelikle "bilim kurulu" kurularak alanında uzman kişilerin görüşleri alınmış ve bu doğrultuda tedbirler uygulanmıştır.

Salgınlar ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, altyapılarına, ekonomik ve kültürel unsurlarına göre ülkeleri etkilemektedir. Ülkemizde Covid-19 Salgınının başlangıcından günümüze kadar geçen süreçte en önemli değişimler ekonomi alanında olmuştur. Ekonomi kurumunun toplumların sürekliliğini sağlayan en önemli kurumlardan biri olması bu durumun nedenlerindedir (Güvenç, 1999, s. 203). Türkiye Ekonomi Araştırma Vakfı'nın verilerine göre pandemi döneminde tüketime yönelik harcamalar %19 artarak 5,3 milyar olmuştur. Alışveriş merkezleri ve marketlerde tüketim %48 oranında artarken gıda tüketimi %32'lik bir artış göstermiştir (Dündar, 2020). Böylelikle tüketim alanında belli başlı değişimler yaşandığı görülmektedir.

Tablo 1. Ana harcama gruplarına göre tüketici fiyat endeksi ve değişim oranları, Ekim 2019

Ana harcama grupları	Harcama grubu ağırlıkları	Bir önceki aya göre değişim oranı (%)	Bir önceki yılın Aralık ayına göre değişim oranı (%)	Bir önceki yılın aynı ayına göre değişim oranı (%)	On iki aylık ortalamalara göre değişim oranı (%)	Endeks
Türkiye	100,00	2,00	10,59	8,55	16,81	435,59
Gıda ve alkolsüz içecekler	23,29	1,65	7,50	7,85	22,25	488,73
Alkollü içecekler ve tütün	4,23	0,00	43,12	43,60	17,52	866,63
Giyim ve ayakkabı	7,24	11,70	3,77	1,90	7,76	263,47
Konut	15,16	3,55	9,25	9,70	15,80	484,55
Ev eşyası	8,33	0,96	9,03	6,06	22,77	370,44
Sağlık	2,58	0,44	12,89	14,24	17,63	257,50
Ulaştırma	16,78	1,17	11,22	1,36	10,99	421,32
Haberleşme	3,69	1,43	2,46	1,74	7,49	151,38
Eğlence ve kültür	3,29	-0,59	7,06	4,57	16,89	288,68
Eğitim	2,40	0,18	14,16	14,20	12,84	408,07
Lokanta ve oteller	7,86	0,50	12,89	13,71	18,75	652,60
Çeşitli mal ve hizmetler	5,15	0,24	13,65	13,43	24,55	576,33

Kaynak: TÜİK, 2020

Tablo 2. TÜFE ana harcama gruplarına göre yıllık değişim oranları (%), Şubat 2021

Ana harcama grupları	Harcama grubu ağırlıkları	Değişim oran (%)				Endeks
		Bir önceki aya göre	Bir önceki yılın Aralık ayına göre	Bir önceki yılın aynı ayına göre	On iki aylık ortalamalara göre	
TÜFE	100,00	0,91	2,60	15,61	12,81	517,96
Gıda ve alkolsüz içecekler	25,94	2,57	5,12	18,40	15,29	639,20
Alkollü içecekler ve tütün	4,88	0,13	0,81	2,87	10,55	879,35
Giyim ve ayakkabı	5,87	-0,93	-5,26	6,31	5,44	250,63
Konut	15,36	0,60	3,64	11,69	11,85	553,60
Ev eşyası	8,64	0,32	3,23	23,74	12,83	454,58
Sağlık	3,25	3,00	7,38	18,11	15,03	324,71
Ulaştırma	15,49	0,48	1,61	22,47	13,84	523,15
Haberleşme	4,64	0,56	0,88	7,15	5,07	162,55
Eğlence ve kültür	3,01	-0,98	0,24	8,72	7,54	319,48
Eğitim	2,28	0,86	0,83	6,13	9,12	440,77
Lokanta ve oteller	5,91	1,32	2,89	13,44	12,06	758,58
Çeşitli mal ve hizmetler	4,73	-2,32	-0,42	20,61	23,61	735,14

Kaynak: TÜİK, 2020

Tablo 1 ve Tablo 2'de yer alan, içerisinde pandemi öncesi ve pandemi sonrası TÜİK verilerinin yer aldığı tablolara göre hane halkı tüketim eğilimlerinde değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Bu değişimin en çok gıda, alkolsüz içecekler ve eğitim alanında gerçekleştiği veriler sonucunda görülmektedir. Pandeminin en çok bu alanları etkilemesinin nedeni ise salgınla birlikte insanların beslenmelerine daha çok dikkat eder hale gelmesi ve bu dönemde okullardaki eğitime ara verilmesiyle birlikte eğitim harcamalarının azalmasından kaynaklanmaktadır (Çakır, 2022, s. 51).

3. Yöntem

Nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada çalışma alanı olarak İstanbul/Bağcılar seçilmiştir. Bağcılar'da yaşayan ailelerin tümü araştırmanın evrenini

oluşturmaktadır. Ailelerin seçiminde olasılığa dayalı olmayan örneklem tekniklerinden kartopu örnekleme kullanılmış olup 17 aileyle yüz yüze derinlemesine mülakat yapılmıştır. Araştırmanın başlangıcında örneklem tekniklerinden 'amaca yönelik örneklemin kullanılacağı planlanmış olsa da salgının devam etmesi ve mülakat yapılacak kişilere erişim güçlüğü nedeniyle bu teknik 'kartopu örnekleme' olarak değiştirilmiştir. Kartopu örnekleme tekniğiyle bir katılımcı vasıtasıyla diğer katılımcılara, diğer olaylara erişerek söz konusu konu hakkında farklı bilgiler elde edilmesi sağlanmaktadır (Creswell, 2013, s. 146).

Veri toplama araçlarında amaç araştırmanın problemlerine yönelik bilgilerin toplanmasıdır (Creswell, 2013). Yapılandırılmamış görüşme türü kullanılan bu çalışmada ise açık uçlu soru formu ve kişisel bilgi formu kullanılarak yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Saha araştırmasına başlamadan önce etik ilkeler gereği İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi etik kurulundan mülakat onayı ve sağlık bakanlığından onay izni alınmıştır. Ayrıca araştırmaya başlamadan önce, katılımcılardan araştırmanın gönüllük esasına dayalı olduğuna dair 'bilinçli onay'ı da alınmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 1999, s. 108). Yapılandırılmamış görüşme türü kullanılan bu çalışmada bu yönteme yer verilmesinin nedeni, açık uçlu sorular vasıtasıyla katılımcılardan yeni bilgilere ulaşılması ve bu alandaki yeniliklerin keşfedilmeye çalışılmasından kaynaklanmaktadır. "Keşfe yönelik" görüşmede sorulara ya da cevaplara yönelik beklenti söz konusu değildir. Bu tür görüşmede süreç cevaplarla şekillenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 1999, s. 130).

Araştırma bulguları, elde edilen veriler sonucunda ana tema ve alt temaya ayrılarak kategorize edilmiştir. 4 ana tema ve 14 alt temaya ayrılan araştırma bulguları yorumlayıcı yöntem ile analiz edilmiştir. Bu yöntem ile katılımcıların tüketim konusuna ilişkin düşünceleri, deneyimleri araştırılmaktadır. Böylelikle parça-bütün ilişkisindeki anlamlar derinlemesine bir şekilde tüketim genelinde, alışveriş özelinde ele alınmıştır (Neuman, 2006, s. 130). Katılımcılar Tablo 3.1'de de görüldüğü üzere K₁, K₂, K₃... şeklinde ifade edilmiştir. Sosyo-demografik özellikler hakkında bilgi veren bu tablo aynı zamanda araştırma bulgularının yorumlanmasında önemli ölçütlerden biri olmuştur. Çünkü gerek 27-59 yaş aralığındaki katılımcıların yaş değişkeni, gerekse ilköğretim- yüksek lisans aralığındaki eğitim değişkenine göre yorumlanan katılımcıların görüşlerinde bu değişkenlerin etkisi söz konusudur.

Tablo 3. Katılımcıların sosyo-demografik bilgileri

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Ailelerin Ortalama Geliri
K ₁	Erkek	52	Üniversite	Memur	6.000+
K ₂	Kadın	38	Üniversite	Memur	6.000+
K ₃	Erkek	39	Y.Lisans	Banka M.	6.000+
K ₄	Kadın	27	Lise	Sekreter	6.000+
K ₅	Kadın	34	Lise	Ev Hanımı	5.000+
K ₆	Kadın	53	İlköğretim	Ev Hanımı	5.000+
K ₇	Kadın	35	Üniversite	Öğretmen	6.000+
K ₈	Kadın	30	İlköğretim	Ev Hanımı	5.000+
K ₉	Erkek	39	İlköğretim	Temizlik P.	4.000+
K ₁₀	Kadın	27	Üniversite	Öğretmen	5.000+
K ₁₁	Kadın	43	Lise	Ev hanımı	3.000+
K ₁₂	Kadın	47	İlköğretim	Hizmetli	6.000+
K ₁₃	Kadın	44	Lise	Bakıcı	6.000+
K ₁₄	Kadın	30	Üniversite	Ev Hanımı	3.000+
K ₁₅	Kadın	35	Üniversite	Öğretmen	6.000+
K ₁₆	Kadın	43	İlköğretim	Modelist	6.000+
K ₁₇	Kadın	44	İlköğretim	Mutfak P.	6.000+

4. Bulgular

4.1. Salgın Sürecinin Aileler Üzerindeki Etkisi

Birinci ana tema olan 'Salgın sürecinin aileler üzerindeki etkisi' araştırılırken buradaki amaç öncelikle ailelerin sosyal ilişkilerinin ne boyutta etkilendiğini ele almak olmuştur. Çünkü

sosyal ilişkiler, boş zaman ve tüketim ihtiyacının ailelerin kendi çabalarıyla gerçekleşmesi birbirine bağlı süreçleri ifade etmektedir. Araştırmada elde edilen bulgular sonucunda da ailelerin bulaşa maruz kalmamak için sosyal ilişkilerini yüz yüze gerçekleştirilmeyip sanal ortamlarda gerçekleştirmesi buna örnektir. Ailelerin evlerinde daha fazla vakit geçirmeleri sonucu tüketim ihtiyaçlarını evlerinde kendi çabalarıyla karşıladığı ve bu durumda referans gruplarının etkisinin çok fazla olduğu görülmektedir. Bu etkinin en önemli nedenlerinden birisi de ailelerin ya da bireylerin sosyal çevreye uyumlu bir şekilde bu sürece dahil olmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde ailelerin evlerinde, kendi çabalarıyla karşıladıkları tüketim ürünleri; ekmek, pide, lahmacun, hamburger ve bitkisel çaylardır. Tablo 4'te ise bu ana temanın alt temaları ve örnek katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

Tablo 4. Salgın sürecinin aileler üzerindeki etkisi

Ana Tema	Alt Tema	Katılımcı Görüşleri (K)
1.Salgın Sürecinin Aileler Üzerindeki Etkisi	1. Sosyal İlişkiler Üzerindeki Etki	K ₁ : "Asosyal olduk biraz. Birbirimizi görememenin sıkıntısını çeksekte görüntülü görüşmelerle telafi etmeye çalıştık." K ₈ : "İnsan boşlukta gibi oldu. İlk başlarda bir tatil modu gibiydi özellikle herkes evdeyken 2-3 hafta. Ondan sonra olayın daha ciddiyetine varılınca insan ister istemez sorguladı. Şimdi de normal yaşama geçtiğimiz için güncel yaşam bocalattı. Bir sene içinde evde yaşamın verdiği rahatlık sıkıntı oldu. Bunu sadece kendimde değil çevremdeki herkeste hissettim." K ₁₆ : "Salgın dönemi sosyal ilişkilerimizi kötü etkiledi. Arkadaşlarımızla ve akrabalarımızla görüşemiyoruz. Artık yakınlarımıza sarılamadığımız ya da dokunamadığımız için ilişkiler samimiyetsiz geliyor."
	2. Ailelerin Kendi Çabalarıyla Karşıladığı Tüketim İhtiyaçları	K ₉ : "Biz hamur işlerini ve dışarıdan alınacak şeyleri evde yapmaya çalıştık. Bunlar; ekmek, pide, pizza, lahmacun, hamburger felandı. Ama sonra 10 kilo alınca yapmayı bıraktık." K ₁₃ : "Bir sene boyunca ekmeği kendim yaptım. Börek ve pide yaptım. Her şeyi kendim yapıp difrize koydum." K ₁₇ : "Kendi çabamızla yapacağımız birkaç deneyimde bulduk. Ekmek, pide felan yaptık. Birçok şeyi de evde yapmaya başladık zaten. Dondurma, kurabiye, pasta. Pastaneden aldığımız pasta evde yenilmiyor artık."

4.2. Ailelerin Tüketiminde Meydana Gelen Değişim

Ailelerin tüketim alışkanlıklarında meydana gelen değişimin ele alındığı bu ana temada Tablo 5'te de görüldüğü üzere medya ve sosyal çevrenin etkisi, yaşanan endişe, ilk defa kullanılan ürünler, internet alışverişi, ulaşmakta güçlük çekilen ürünler ve tüketim alışkanlığındaki sıralama ve öncelikteki değişime yer verilmiştir. Araştırmanın gidişatına göre belirlenen bu alt temalar katılımcı görüşlerinin cevapları doğrultusunda alt kategorilere ayrılmıştır. Öncelikle medya ve sosyal çevrenin etkisiyle aileler bir takım tüketim süreçlerine dahil olmuştur. Burada eğitim değişkeninin etkisi söz konusudur. Çünkü bu araştırmaya dahil olan katılımcılardan üniversite mezunu bireylerin ön araştırma yapmadan tüketim alışkanlığında değişikliğe gitmediği görülürken ilköğretim mezunu kişilerin medya ve sosyal çevrenin etkisinde kaldığı görülmektedir. Bu durumun nedeni Beck (2019)'in risk toplumu kavramında

değindiği gibi insanların belirsizlik ve korku içerisinde kalmaları sonucu bilinçsiz tüketime dahil olmasıyla ilgilidir (Çakır, 2022, s. 76).

Risk toplumunun ailelerin tüketim kalıplarını etkilemesi sonucu aileler bulaşa maruz kalmamak için internet alışverişini tercih etmişlerdir. İlk defa kullanılan tüketim ürünlerinden olan zencefil, zerdeçal, sumak, udi hindi yağı gibi ürünlerin katılımcıların çoğu tarafından daha önce hiç tüketilmeyip salgın döneminde tüketilmesi de hem risk toplumunun getirdiği belirsizlikten hem de referans gruplarının etkisinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca ulaşmakta güçlük çekilen ürünlerin kolonya, yağ, makarna, maske, sumak, gibi ürünler olması bu ürünlere yönelimin arttığına göstergelerindedir.

Bilinçsiz tüketim üzerine önemli düşünceleri olan Henri Lefebvre'e göre bu durumun önüne geçmek için medya yayın organlarına büyük görev düşmektedir. Salgın döneminde de medya araçlarının ailelerin tüketimleri üzerinde önemli bir yeri olduğu için ailelerin bu noktada eleştirel bir tavır sergilemesi gerekmektedir. Aksi takdirde edilgen yapıda yer alıp olumsuz süreçler içerisinde kalmabilir (Çakır, 2022, s. 27).

Araştırmadaki bulgular sonucunda çalışan ve çalışmayan kesimin salgın sürecinde öncelik verdiği tüketim ürünlerinde farklılıklar söz konusu olmuştur. Çalışanların gıda tüketimini daha öncelikli hale getirdiği görülürken çalışmayan ve ev hanımı olan kesim temizlik ürünlerini daha fazla kullanmaktadır. Gıda tüketiminde en çok dikkat çeken durum ise katılımcıların birçoğunun daha önce meyve yeme alışkanlığı olmadığı ve salgınla birlikte bağışıklığın artması için meyve yemeye dikkat ettikleri elde edilen bulgular arasındadır. Karnabahar, brokoli gibi sağlıklı ürünlerin salgın öncesinde tercih edilmeyip salgınla birlikte tercih edilmesi de bağışıklığa dair önemin farkına varıldığına göstergelerindedir. Bourdieu'nun önemli kavramlarından olan habitus kavramıyla araştırma bulgularının sonuçları benzerlik göstermektedir. Çünkü sağlıklı beslenmeyi kendisine alışkanlık edinmiş kişilerin salgın dönemine daha kolay adapte olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Ailelerin tüketiminde meydana gelen değişim

Ana Tema	Alt Tema	Katılımcı Görüşleri(K)
2. Ailelerin Tüketiminde Meydana Gelen Değişim	1. Tüketim Tercihlerinde Medya Ve Sosyal Çevrenin Etkisi	K ₈ : “Bir kere sosyal medyanın etkisinde kaldık. Whatsapp’ta bir durum vardı sumak faydalı diye. Koronaya iyi geldiği yazıyordu ve 2-3 gün boyunca böyle mesajlar geldi. Bizde aldık ama ertesi gün haberlerde açıklama yapıldı böyle bir şey yok şeklinde.” K ₁₇ : “Biz sosyal medyanın etkisinde kaldık açıkçası. Haberlerde bir şey duyduğumda acaba doğru mu diyoruz çünkü bilinmeyen bir hastalık. Şu çay daha iyi geliyormuş, zencefil-bal kullanırsan daha iyi diyorlardı biz bunları çok kullandık. Alkol ve sigara kullananlara çok bulaşmıyor diye de duydum ama doğru olup olmadığını bilmediğim için kullanmadım.”
	2. Tüketim Ürünlerinin Temininde Yaşanan Endişe	K ₆ : “İlk zamanlar poşetleri çamaşır suyuyla yıkıyordum. Bir gün çamaşır suyu bekletip sonraki gün asıyordum. Aldığımız her meyveyi-sebzeyi karbonatlı suda bekletiyorduk. Dışarıdan gelince telefonları kolonyayla siliyorum.” K ₇ : “Tabi ki endişe ettik. Tuttuğumuz poşetlerden bile endişe ettik yani. Önceleri daha fazla tedirgindik artık bıraktık. İlk zamanlarda aldıklarımızı birkaç saat dışarıda beklettik ama daha sonra salgına alıştık herhalde çünkü aldığım her şeyi normal yerlerine yerleştirdim.” K ₁₁ : “Ürünleri paket halinde aldığımızda direkt ellerimi sabunlarım. Aldığımı da yırtıp çöpe atarım. Dışarıdan gelen poşetleri hiç kullanmam direkt çöpe atarım ve buna hala daha dikkat ederim.”
	3. Salgın Sürecinde İlk Defa Kullanılan Ürünler	K ₂ : “Üdi hindi yağımı ilk defa kullandım. Maske, sperlik ve eldiveni de daha önce kullanmamıştım.” K ₁₀ : “Maske ve dezenfektanı ilk defa kullandık. Kimse bilmiyordu gerçi. Sadece doktorlar ya da aşçılar kullanır diye biliyorduk. Zencefil ve zerdeçalı biliyorduk ama salgından sonra vazgeçilmezimiz oldu. Üşüttüğümüzde hemen bir kaynatayım diyorum. Tabi bu durum salgınla birlikte girdi hayatımıza. Şimdi de meyve tüketimimiz arttı mesela daha önce pek yemezdik.”
	4. İnternet Alışverişi	K ₅ : “Biz salgın öncesinde internet alışverişi yapmıyorduk. Salgınla birlikte internet alışverişine mecbur kaldığım zamanlarda internetten aldım. Ama çocuklarım aşırı derecede hazır gıdaya alıştı. Ne kadar kolay ve güzel olduğunu görünce de çocuklar iki adım yol gitmeye sürekli market alışverişi yaptılar. O yönden kötü oldu, hazır yemeye alıştılar. Bakkala gitmek yerine “getir”i tercih ettiler. Gece saat 4’te bile 10 dakikada nasıl getiriyorlar testi yaptılar ve getirdi. Ben bu durumu pek sevmedim çünkü hem çocuklar hem de ben çok kilo aldık.” K ₁₄ : “Bu süreçte internet üzerinden çok fazla alışveriş yaptık. %10 yapıyorsam %50 daha fazla yapmaya başladım. Çünkü insanlarla temas kurmaktan kaçındım. Kapıma teslim edilmesi daha avantajlı geldi bana. Bir de kampanyaları takip ettim özellikle. Hepsi burada ve trendyol daha avantajlı geldi.”
	5. Ulaşmakta Güçlük Çekilen Tüketim Ürünleri	K ₉ : “Kolonya sıkıntı oldu ilk zamanlarda. Bulduğumuz yerde de fiyatı iki katıydı.” K ₁₀ : “Makarnayı bulamamıştım onu hatırlıyorum. Yağları da zaten bir tane veriyorlardı çünkü kapanma olduğu için yetişmiyordu.” K ₁₃ : “Bizim ulaşmakta güçlük çektiğimiz bir şey olmadı her şeye ulaştık.”
	6. Tüketim Alışkanlığındaki Sıralama ve Öncelikteki Değişim	K ₁₁ : “Önceliğimiz maske ve temizlik maddeleri oldu. Zaten temizliğe çok dikkat ederdim bu süreçte daha da dikkat ettim özellikle sirkeyi çok kullandım.” K ₁₂ : “Bizim kıyafet alışverişimiz değişti. Önceden ayda 2-3 kere kıyafet alırdık artık almadık. Benim kronik rahatsızlığım olduğu için 3 ay evde kaldım kıyafete de gerek olmadı yani.” K ₁₇ : “Çok değişiklik olmadı aslında. İlk zamanlar evde fazla durduğumuz için daha çok alışveriş yaptık, daha düzenli beslendik.”

4.3. Salgın Sürecinin Tüketim Ürünlerine Sektörler Açısından Etkisi

Araştırmada önemle üzerinde durulması gereken bulgulardan birisi salgın sürecinin tüketim ürünlerine sektörler açısından etkisidir. Yapılan bu araştırma gündelik tüketim temelinde ele alındığı için gıda, giyim, medya ve sağlık ürünleri tüketimine yer verilmiştir. Gıda ürünlerinde sağlıklı beslenmenin esas alındığı ve en çok tüketimin bu alanda gerçekleştiği

görülmektedir. Ayrıca adaçayı, sumak, ihlamur, limon, zencefil ve zerdeçal en çok kullanılan ürünler arasındadır.

Giyim tüketimi ele alındığında ise katılımcıların bulaşa maruz kalmaktan korktukları için bu tüketimi en aza indirdiği görülmektedir. Bazı katılımcıların bu duruma önlem olarak salgın sürecinde online ortamlar vasıtasıyla bu ihtiyacını karşıladığı elde edilen bulgular arasındadır.

Medya tüketimi televizyon kaynaklı ve sosyal medya kaynaklı tüketim şeklinde iki gruba ayrılabilir. Çünkü sosyo-demografik özellikler ve katılımcı görüşlerine bakıldığında ilköğretim ve lise mezunu bireylerin salgın döneminde yalnızca haber programlarını izledikleri veriler arasındadır. Haber programlarına ek olarak tartışma programını izleyen kesim daha çok üniversite mezunu ya da yaş ortalaması daha yüksek kişilerdir. Kişilerin tartışma programlarını izlemesinin sebebi ise salgının gidişatını öğrenmeye ve aşı hakkında bilgi almaya yöneliktir. Sosyal medya kullanımı ise ailelerin çoğunu olumsuz etkilemiştir. Ailelerin çoğu salgın dönemiyle birlikte evlerine internet bağlatmak zorunda kaldıklarını, bu alandaki tüketimlerinin bağımlılık derecesinde olduğunu belirtmişlerdir. Burada Mike Featherstone'un "gündelik hayatın estetikleşmesi" kavramı akıllara gelmektedir. Çünkü bu düşünürün de ifade ettiği gibi kitle iletişim araçları arz-talep dengesi noktasında belirleyici konuma gelmiştir. Tablo 6'da salgın sürecinin sektörler açısından etkisi katılımcı görüşleriyle birlikte yer almaktadır.

Tablo 6. Salgın sürecinin tüketim ürünlerine sektörler açısından etkisi

Ana Tema	Alt Tema	Katılımcı Görüşleri(K)
3. Salgın Sürecinin Tüketim Ürünlerine Sektörler Açısından Etkisi	1. Gıda	K ₂ : "Bizim normal beslenmemiz protein ağırlıklı yöreselliğimizden dolayı. Bu süreçte yeşilliği arttırmaya çalıştık." K ₈ : "Meyve çok tükettik. Limon ve sarımsak çok yedik. Salgın öncesinde meyveyi sırf çocuklar için alıyorduk bu kadar ısrarcı değildik. Turşu suyu hiç içmezdik bu dönemde çok içtik. Turşuyu normalde de yedik ama bu kadar değil." K ₁₂ : Et, kemik suyu, yeşillik türüne ağırlık verdik. Makarna, pilav pek tüketmedik ama suyu çok içtik.
	2. Giyim	K ₅ : "Salgın döneminde kıyafet pek almadık. Aldığımızda da mesela önceden gelişigüzel kıyafet denerken artık denemiyoruz. Karar verdiğimiz kıyafete bakıyoruz ve bedeni uygunsa hiç denemeden alıp yıkayıp öyle giyiyoruz." K ₁₃ : "Kıyafet almadık. Ama şimdi daha rahatız kendimizi ayarlamaya çalıştık çünkü yarın ne olacağı belli değil. İşler duruyor, kim ne olacak belli değil. O yüzden dikkat ettik."
	3. Medya	K ₄ : Özellikle sosyal medya kullanımım aşırı ölçüde değişti zaten fazla kullanıyordum daha da fazla kullanmaya başladım. K ₆ : "Eşimin sosyal medya kullanımı inanılmaz değişti. Çok fazla görüntülü görüşmeler yaptık. Virüse yakalandığımız dönemde psikolojik açıdan faydası oldu. Biz salgının ilk zamanlarında Covid olmuşuk o yüzden çok korkuyorduk. Sahr vaktine kadar akrabalarımızla görüntülü konuştuk hep."
	4. Sağlık Ürünleri	K ₁₀ : "Sağlık ürünü olarak bitkisel ürünlere çok inanırım. Zencefil, zerdeçal, papatya çayı, kekik çayı çok kullandım. " K ₁₆ : "Nefes açıcı, bağışıklığı güçlendiren pastiller kullanıyoruz. Bunun yanında d vitamini ve c vitamini de çok aldık." K ₁₇ : "Vitamin ilaçları kullandık ama çok fazla değil. Kilo alımı yapar diye korkudan çok içemedik."

4.4. Salgın Süresinde Tüketime Ayrılan Aile Bütçesi

Salgının aile bütçesi açısından ele alındığı bu bölümde, salgın sürecinde stok yapan ve israf yaptığını ifade eden ailelerin sayısı fazla olduğu için bu veriler ayrı bir şekilde ele alınmıştır. Baudrillard (2010)'ın stokla ilgili görüşleriyle salgın döneminde ailelerin stok yapması ilişkilidir. Çünkü katılımcılar stokla birlikte israfa varan harcamalar yapmıştır. Tüketim toplumunun genel durumunu ifade eden gündelik yaşamdaki olumsuzlukların tüketimle aşılacağı salgın döneminde de geçerlidir. Bunun nedeni ailelerin bulaş riskinden korktuğu için daha fazla ürünü alıp stok yapması ve böylece kendilerini daha fazla güvende

hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Araştırma bulgularına göre en fazla stok yapılan ürünler ise maske, dezenfektan, makarna, bakliyat ürünleri ve temizlik ürünleridir.

Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisi kavramında ifade ettiği yüksek kültür ile düşük kültürün birbirine yaklaştırılması araştırma bulguları için de geçerlidir. Bunun nedeni sosyo-demografik özelliklerden eğitim değişkenine bakıldığında banka müdürünün de ev hanımının da aynı tüketim süreçlerine dahil olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum tektipleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Önceleri sosyoekonomik statüleri daha fazla ortaya çıkartan boş zaman aktivitelerinde dahi söz konusu olağanüstü durumdan kaynaklanan bir tektipleşme mevcuttur (İlhan ve Islam, 2021, s. 39). Tablo 7'deki katılımcı görüşlerinde de bu durum açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Tablo 7. Salgın süresinde tüketime ayrılan aile bütçesi

Ana Tema	Alt Tema	Katılımcı Görüşleri(K)
4. Salgın Süresinde Tüketime Ayrılan Aile Bütçesi	1. Tüketim Ürünlerinin Stok Yapılması	K ₁₀ : "Aslında ben genelde stoğu seven bir insanım. Salgın döneminde bu artmış olabilir ama uygun fiyatlı bir ürün gördüğümde maddi imkanım yetiyorsa ondan 3-4 tane alırım. Bu benim için stokçuluk değil kâr aslında. Ben kâr olayına bakıyorum stokçuluktan ziyade. Bir yerde maske yarı fiyatına inmişse 3-4 tane alırım hemen. Bu stokçuluğa giriyorsa evet yapıyorum." K ₁₃ : "Un ve deterjanı stokladık. 40-50 kilo un aldık, kuru gıda çok fazla aldık."
	2. Salgın Sürecinde İsraf Algısı	K ₅ : "Çok fazla israf yaptık. Yazlığımızla buradaki evimize ayrı ayrı stok yaptık. Biz buradayken kapanma oldu oradakiler bozuldu. Özellikle gıdada çok fazla savurganlık yaptık. Ya kalmazsa ya biterse diye." K ₇ : "İsraf yapmadık aksine daha dikkatli olduk. Belki telefonla çok konuşmamız israf olmuştur. Çünkü çocuklarımız, anne-babam başka memlekette onlarla çok konuştuk."

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Covid-19 Salgını, son yıllarda yaşanan ve toplumsal kurumları olumsuz bir şekilde etkileyen pandemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu salgınla birlikte gerek toplumların gerekse bireylerin geçmişten günümüze değin devam eden alışkanlıkları değişime uğramıştır (Sunar, 2020). Covid-19 Salgınının ailelerin tüketim örüntülerine etkilerini ele alan bu araştırma, toplumun olağanüstü koşullara verdiği tepkiyi ele almaktadır. Bu salgın her ne kadar sağlık temelli olsa da ekonomiden dine, eğitimden aileye değin toplumun her kurumunu ayrı ayrı etkilemektedir.

Araştırmada elde edilen bulgular sonucunda gerek bireylerin gerekse ailelerin tüketim eğilimlerinde referans gruplarının etkisi söz konusudur. Ailelerin bu süreçte sosyal çevreye uyum sağlamaya çalışması bu durumun göstergesidir. Tüketim ürünlerinin stok yapılması da bu uyum ile ilgilidir. Ulrich Beck'in risk toplumunun genel yapısında da ifade ettiği gibi bu dönemdeki belirsizlik, hesaplanamazlık ve endişe sonucu aileler tüketim ürünlerini tercih ederken sosyal çevrenin onayını almaya çalışarak tüketim süreçlerine uyum göstermeye çalışmakta ve böylece dışlanmanın ve yabancılaşmanın da önüne geçileceği görüşü hakimdir (Beck, 2019).

Baudrillard (2010)'ın tüketim toplumu içerisinde değindiği israf ve bolluk üzerine görüşleri risk toplumuyla ve katılımcı görüşleriyle benzerlik göstermektedir. Bu durumun nedeni risk toplumunun getirileri sonucu ailelerin belirsizlikten endişe duymalarıyla birlikte stok yapma ihtiyacı hissetmesi ve bunun da israfı beraberinde getirmesi olarak açıklanabilir. Mike Featherstone (2013)'un 'gündelik hayatın estetikleşmesi' kavramında ileri sürdüğü kitle iletişim araçlarının arz-talebi etkilemesi katılımcı görüşlerinde de mevcuttur. Bu dönemde insanlar neyin sağlıklı olacağını, bağımsızlığı koruyacağını medya genelinde, sosyal medya özelinde araştırarak temin etmişlerdir. Kişilerin daha önce hiç kullanmadıkları ürünleri kullanmaları ve bu ürünlerde stok yapmaları da kitle iletişim araçlarının etkisiyle işleyen bir süreç olmuştur. Frankfurt Okulu'nda önemle üzerinde durulan konulardan olan yüksek kültür ve düşük kültürün yaklaştırılıp tektipleşmenin gerçekleşmesi salgın döneminde en çok görülen

durumlardan biri olmuştur. Sosyo-demografik özelliklerden eğitim, ortalama gelir ya da meslek değişkenleri farketmeksizin tüm katılımcılar aynı tüketim süreçlerine dahil olmuşlardır.

Salgın sürecinin tüketim sektörlerine etkisi her alanda olmuştur. Bu etki gıda, medya ve sağlık ürünlerinde artışla söz konusuken , giyim sektöründe azalma yönünde olmuştur. Salgın döneminde fiziki mesafe ve bulaş korkusundan dolayı giyim ürünlerinin daha az tercih edilmesi, tercih edilenlerin çoğunun, online ortamlarda alışverişinin gerçekleşmesi birçok aile açısından yeni bir deneyimdir. Fiziki mesafe giyim sektörünü her ne kadar olumsuz bir şekilde etkilese de bu durum medya tüketiminin lehine olmuş ve bu dönemde medya kullanımı bağımlılık derecesinde artmıştır.

Sonuç itibariyle salgın dönemi hem aileleri hem de toplumları olumlu-olumsuz pek çok açıdan etkilemiştir. Bu etkilemelerden birisi de ekonomi kurumu içerisinde yer alan tüketim alanında olmuştur. Tüketim alanındaki etkinin büyük kısmı toplumdaki bireylerin bilinçsiz alışveriş yapma isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu da tüketim toplumunun en önemli özelliklerinden biri olan insanların alışveriş yaptıkça kendilerini daha iyi, daha güvende hissetmesiyle ilgilidir.

Kaynakça

- Aydemir, M. A. (2006). Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma; Türkiye'de Modern Tüketim Kültürü'nün Tarihsel ve Toplumsal Gelişim Seyri. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 16, 201-214.
- Baudrillard, J. (2010). *Tüketim Toplumu* (F. Keskin ve H. Deliceçaylı, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2019). *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru* (K. Özdoğan ve B. Doğan, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bourdieu, P. (2005). *The Social Structures of the Economy*. Cambridge/Madlen: Wiley.
- Cantek, L. (2005). *Gündelik Yaşam ve Basın(1945-1950) Basında Gündelik Yaşama Yansıyan Tartışmalar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri* (S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çakır, S. (2022, 03). *Covid-19 Salgınının Ailelerin Tüketim Örüntülerine Etkileri: İstanbul/Bağcılar Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Çakır, S. ve İslam, M. (2021). *Tüketim Toplumu Bağlamında Salgın Döneminde Ailelerin Tüketim Eğilimleri: İstanbul/Bağcılar Örneği*. 5. Uluslararası Akademik Öğrenci Çalışmaları Kongresi (5th International Academic Student Studies Congress), İstanbul.
- Dündar, M. (2020). *Covid-19'un Tüketici Harcamalarına Etkisi*. Ankara: TEPAV.
- Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü* (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Güvenç, B. (1999). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İlhan, M. ve İslam, M. (2021). *Perception and Management of Leisure-Time Among Housewives in Turkey: A Sociological Analysis in the Context of Inequality*. The 5th Kanita International Conference on Gender Studies, Universiti Sains Malaysia, Penang.
- Kılıç, O. (2020). Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut (Ed), *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği* içinde (ss. 15-53). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

- Kızılçelik, S. (2013). *Frankfurt Okulu*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Köse, H. (2010). *Medya ve Tüketim Sosyolojisi*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri* (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayın Odası Siyasal Kitabevi.
- Poyraz, E. ve Özalp, H. (2016). Kültür Endüstrisi ve Tüketim Bağlamında "Örnek Aile" Filminin Bir Analizi. *Intermedia Internatınonal e-Journal*, 3 (5), 371-386. doi: 10.21645/intermedia.2017.20
- Rose, D. ve Harrison, E. (2007). The Euroean Socio-economic Classification: A New Social Class Schema for Comparative European Research. *European Societies*, 9 (3), 459-490. doi: 10.1080/14616690701336518
- Sağlık Bakanlığı (2020). *COVID-19 Bilgilendirme Platformu*. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> (Erişim tarihi: 25.04.2022).
- Senemoğlu, O. (2017). Tüketim, Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü. *İnsan ve İnsan*, 4 (12), 66-86.
- Sunar, L. (2020). *Salgınla Başa Çıkmak: Hayat İçin Sosyoloji*. İstanbul: TYAP.
- Topçuoğlu, N. (1996). *Basında Reklam ve Tüketim Olgusu*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020). *Hanehalkı Tüketim Harcaması, 2019*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Household-Consumption-Expenditures-2019-33593> (Erişim tarihi: 12.10.2021).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021). *Tüketici Fiyat Endeksi, Şubat 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Subat-2021-37380> (Erişim tarihi: 12.10.2021).
- Yanıklar, C. (2010). Kültürel Sermaye, Eğitim ve Toplumsal Tabakalaşma: Pierre Bourdieu'nun Yeniden Üretim Kuramına Eleştirel Bir Bakış. *Sosyoloji Dergisi*, 12, 122-138.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (1999). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yıldırım, E., Yıldız, R., ARI, Ö. ve Evren, M. (2020). *Epidemik Toplum*. İstanbul: İZÜ Yayınları.
- Yılmaz Uçak, E. ve Akça, Ü. (2020). Üretim Çağından Tüketim Çağına: Üretim Sistemlerinin Dönüşümü ve Tüketim. *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 121-133.
- Yılmaz, A. ve Uzunçelebi, H. (2015). Modern Tüketim Kültüründen Postmodern Tüketim Kültürüne Geçişin Elektronik Ticaret Üzerinde Oluşturduğu Etkiler. *Atatürk İletişim Dergisi*, 9, 13-34.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu Başkanlığı

Tarih: 28.01.2022

No: 2022/01

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %70

2. yazar katkı oranı : %30

Erving Goffman ve Çerçeve Analizi

Erving Goffman and Frame Analysis

Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN¹, Araş. Gör. Dr. Öznur YILMAZ ALTUN²

Öz

Erving Goffman, Türkçe literatürde benliğin sunumu üzerine ortaya koyduğu yaklaşım ile tanınan bir sosyal bilimcidir. Ancak Goffman'ın sosyolojiye katkısı bununla sınırlı değildir. Gündelik hayatta etkileşimler konusunu birçok çalışmada ayrıntılı şekilde ele almıştır. Türkçe literatürde sembolik etkileşimcilerle anılan Goffman'ın Stratejik Etkileşim ve Çerçeve Analizi çalışmalarında bu yaklaşım kendisi tarafından reddedilmektedir. Çerçeve Analizi (1974), Goffman'ın henüz Türkçe literatürde kullanımı sınırlı olan yaklaşımını ortaya koyduğu eserdir. Bu çalışmada, Çerçeve Analizi merkeze alınıp çerçeve analizinin ana amacı ve temel kavramları tanıtılacaktır. Çalışmada Erving Goffman'ın temel eserleri kronolojik olarak incelenmektedir. Bu incelemeden hareketle Türkçe'de bulunan ve bulunmayan kitap ölçeğindeki çalışmalar tespit edilmiştir. Bu çalışma, Türkçe'ye çevirisi olmayan eserlerinden olan Frame Analysis adlı eseri odağa alan deskriptif bir araştırmadır. Goffman'ın gündelik hayatı anlamlandırmada sorduğu temel soru olan "burada ne oluyor" sorusuna aradığı cevabın izleri takip edilmektedir. Çalışmada Goffman'ın çerçeve, çerçeveleme, şerit, kipleştirme, fabrication (aldatmaca/uydurma) kavramları incelenmiştir. Mikro sosyolojinin önemli isimlerinden biri olan Goffman'ın sosyoloji literatürüne önemli katkılarından biri olan çerçeve analizi ve temel kavramları değerlendirilmiştir. Erving Goffman, Türkçe literatürde ortaya koyduğu kavramlarla tanınan bir sosyologtur; bu çalışma aracılığıyla yöntemine dair katkısının da altı çizilmiş olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erving Goffman, çerçeve, çerçeve analizi, mikro sosyoloji

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Erving Goffman is a social scientist known for his approach to the presentation of self in Turkish literature. However, Goffman's contribution to sociology is not limited to this. He dealt with the subject of interactions in daily life in detail in many of his works. Goffman, who is referred to as symbolic interactionists in Turkish literature, rejects this approach by himself in his Strategic Interaction and Framework Analysis studies. Frame Analysis (1974) is the work in which Goffman presents his approach, which is still limited in Turkish literature. In this study, the main purpose and basic concepts of frame analysis will be introduced by focusing on Frame Analysis. In the study, Erving Goffman's books are examined chronologically. Based on this review, studies that are or are not found in the Turkish literature have been identified. This study is a descriptive research focusing on Frame Analysis, one of his works that has not been translated into Turkish. The traces of the answer Goffman sought to the question "what is going on here", which is the basic question he asks in making sense of everyday life, are followed. In the study, Goffman's concepts of frame, framing, strip, keying, fabrication were examined. One of the important contributions of Goffman, one of the important names of micro sociology, to the sociology literature, frame analysis and its basic concepts have been evaluated. Erving Goffman is a sociologist known for his concepts in Turkish literature; Through this study, his contribution to the method is also underlined.

Keywords: Erving Goffman, frame, frame analysis, micro sociology

Paper Type: Research

¹Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, mksan@sakarya.edu.tr

²Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, oznurryilmaz@gmail.com

Atf için (to cite): Şan, M. K. ve Yılmaz Altun, Ö. (2023). Erving Goffman ve çerçeve analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 777-787.

Giriş

Sosyolojide, sosyal olguyu ele alış ve açıklamaya girişmenin boyutları düşünüldüğünde makro ve mikro yaklaşımlardan söz etmek mümkün hale gelir. Makro yaklaşımlar sistemler ve yapı gibi büyük ölçekli olguları öncelerken mikro yaklaşımlar tam aksine daha sınırlı bir çerçeve üzerinden sosyal gerçekliği merkeze alan bir bakışa sahiptir. Günümüzde sosyolojinin bu ikili düşünme biçimlerini aşmaya dönük çabaları açığa çıkmıştır. Yapılar ve fail arasındaki ilişkiyi öne çıkaran ilişkisel sosyal bilimlerin bu bağlamda altı çizilmelidir. Yapı ve fail birbirinden bağımsız ele alınabilecek iki ayrı sabit değildir. Birbiri ile tamamen iç içe geçmiş bir yeniden üretim sürecinin incelenmesi gerekmektedir; bu nedenle de bu ikili arasındaki etkileşimler ve bağlantılar ile ilgilenmek yerinde bir bakış olacaktır. Erving Goffman bu yaklaşımın önemli temsilcilerinden biridir.

Goffman'ın temel çalışmalarını kısaca ele almak gerekirse, en bilinen çalışması olan *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu (The Presentation of Self in Everyday Life, 1959)* ile başlamak isabetli olacaktır. Goffman bu çalışmasında aktörlerin kendileri hakkında bir izlenim bırakmak için ne yaptıklarına odaklanır. Benliğin sunumu olarak adlandırdığı bu tekniğin performans temelli bir açıklamasına girişir. Aktör performansını “sahne”de aldığı konuma göre gerçekleştirecektir. Goffman'ın benlik üzerine geliştirdiği yaklaşımın sosyolojide yeni kapılar açtığını söylemek mümkündür. Aktörün, eylem esnasında izleyicisiyle kurduğu etkileşime odaklanan bu yaklaşım Goffman'ı öne çıkaran temel husus olmuştur. Randall Collins, Goffman'ın yaklaşımını şöyle özetler: “*Goffman her zaman toplumsal yapının önce yer aldığını ve öznel bilincin ikincil konumda bulunduğunu ve toplumsal yapının ürünü olduğunu vurgular; hatta onun 'benliğin sunuşu' teorisi esasen benliği insanların özel olarak sahip oldukları öznel bir kendilik olarak almaktan ziyade, insanları rolleri icra etmek zorunda kalan varlıklar olarak gören bir 'modern benlik' modelidir*” (Collins, 2015: s. 280-281).

Toplum İçinde Davranmak (Behavior in Public Place: Notes on the Social Organization of Gatherings, 1963), etkileşimler konusuna sosyal hayat içindeki örnekler üzerinden derinlemesine inceleme yaptığı bir diğer çalışmasıdır. Goffman bu çalışmasında odaklanmış ve odaklanmamış etkileşimler olarak ikiye ayırdığı etkileşimleri ayrıntılı ele alır. Bu çalışmasında “yüz irtibatı” yani karşılaşma, sosyal ortam ve sosyal topluluk kavramlarına eğilir. Aktörün içinde bulunduğu sosyal duruma özgü davranışları gerçekleştirmesi ve sürdürmesi sürecine ya da bu duruma özgü davranışlara uygun olmayan davranışlar sergilemesi sürecine değinen Goffman'a göre “*(b)irey bir aileye ya da kulübe, herhangi bir sınıfa ya da cinsiyete veya bir millete ait olmaktan çok, bu topluluklara aittir ve bu topluluğun itibarlı bir mensubu olduğunu en iyi şekilde göstermelidir. Kuralları ihlal etmenin nihai cezası pek serttir*” (Goffman, 2020: s. 272).

Etkileşim Ritüelleri (Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior, 1967) isimli çalışmasında, en temelde toplanma, yani aynı yerde aynı zamanda kısıtlı bir süre birlikte bulunup ayrılan insanları inceler. Bu çalışmada “yüz” kavramına odaklanır. Goffman bu çalışmasında etkileşimin sosyolojide göz ardı edilen bir olgu olduğunu ifade eder:

“Sosyolojinin dili, geleneksel olarak örgütlenmeler, yapılar, roller ve statülerle ilgilenir ve birbirlerinin yanında, olmaları nedeniyle insanların davranışlarının nasıl şekillendiğini tanımlamaya pek münasip değildir. Ne yazık ki ‘etkileşim’ kavramı her anlama gelir ve yüz yüze etkileşime odaklanmamız için gereken analiz birimleri üzerine çok az düşünülmüştür. Dolayısıyla, sosyolojik metodun temel usulü olan, kurallara ve normatif anlayışlara odaklanma yöntemi devam ettirilse de, yapısal kavramlardan etkileşimsel kavramlara bir çeviri gereklidir. Aslında, bir sosyal etkileşimi tanzim eden kuralları tanımlamak, onun yapısını da tanımlamaktır” (Goffman, 2017: s. 166).

Goffman'ın bir başka eseri olan *Karşılaşmalar (Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction, 1961)*, rol mesafesi kavramını ortaya koyduğu çalışmasıdır. Rol mesafesi, aktörün oynamak zorunda olduğu rollerden kendilerini nasıl uzaklaştırdıklarını

anlatmak için kullanılır. Ancak Goffman'a göre bu kavram gözlemci tarafından atfedilebilir: "... rol mesafesi teriminin, belli bir rolün ana gövdesine doğrudan katkı sunmayan bütün davranışları değil, yalnızca, failin kendi özel rolüne bağlanma biçimine değer biçmekle ve yine failin rolden bir dereceye kadar hoşnutsuz kalarak role mukavemet göstermesinin muhtemel oluşuyla ilgilenen bir gözlemcinin kullanabileceği bir terim olduğunu hatırlatmak gerekir" (Goffman, 2018: s. 115). Goffman'ın literatüre soktuğu en önemli kavramlardan biri olan total kurum kavramı da Tımarhaneler (*Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, 1961) isimli eserinde karşımıza çıkar. Total kurumlarda gündelik hayatın tüm vecheleri tek bir yerde gerçekleşir: "Total kurum, toplumun genelinden oldukça uzun bir süre için koparılmış ve benzer bir durumda olan çok sayıda bireyin, kurum tarafından kuşatılmış ve resmi surette düzenlenmiş bir yaşam döngüsü sürdürdüğü bir ikamet ve çalışma yeri olarak tanımlanabilir" (Goffman, 2015: 11). Goffman'ın bilinen önemli çalışmalarından bir diğeri Damga'dır (*Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, 1963). Damga, bireyin toplumsal kimlik ile uyumsuzluğu durumunda yaşanan etiketlemeyi odağa alır. Birey, toplumsal kimlikle mesafesi ve bu kimlikler arasındaki farkın niteliği ölçüsünde damgalanır:

"Kitapta ele alınan üç temel damga tipi mevcuttur: (1) bedensel engeller veya fiziki şekil bozuklukları, (2) kişilik özellikleri (alkolik, eşcinsel, uyuşturucu bağımlısı, eski bir akıl hastası veya işsiz olmak gibi) ve (3) etnik/etnolojik veya sınıfsal damgalar (dinî, etnik, millî veya sınıfsal aidiyeterle alakalı olarak). Bununla birlikte, kendisi de ilişkisellik içerisinde kavranan her nitelik bir gün damgaya dönüşebilir; her birey yüz yüze etkileşimin dinamiğinde bu riskle karşı karşıyadır" (Ünsaldı, 2014: s. 18).

Strategic Interaction (1969) adlı eserinde bireyin, bilgiye erişiminin koşullarını araştırır. Stratejik bir etkileşimin iki tarafı da iyi yapılandırılmış bir durumda karşılaşır. Taraflar bu karşılaşmada ötekini kendisiyle ilgili düşüncelerini ölçmeye çalışır. Bu süreçte çerçeveler kullanımdadır. Sosyal ilişkiler düşünüldüğünde, ilişkinin taraflarının birbirine bir amaç için bağımlı oldukları durumlarda "stratejik analiz" geçerli olacaktır. Goffman, tüm ilişkilerin stratejik analiz ile açıklanamayacağını vurgular; "stratejik analiz tek bir oyuncunun çıkarları ile başlar ve kişi ilişkinin sonucunu kendine ait sosyoekonomik mallara karşı dengeler" (1986: s. 138). Goffman'ın bu eserinin Türkçe literatürde Goffman'ın yaklaşımına dair sıklıkla karşılaşılan sembolik etkileşimci ifadesine açıkça itiraz içerdiği görülmüştür. Goffman'ın özellikle sembolik etkileşimciliği geliştirdiğini iddia ettiği Stratejik Etkileşim isimli eserinde buna değindiği görülmektedir. Goffman'a göre stratejik etkileşim, sembolik etkileşimle çeşitli ortaklıklara sahiptir ancak onu aşar. Stratejik etkileşimin sembolik etkileşimi iki yönüyle aştığını ifade eder:

"Birincisi, stratejik yaklaşım, sonuçların tam karşılıklı bağımlılığı, bu gerçeğin karşılıklı farkındalığı ve bu bilgiyi kullanma kapasitesi üzerinde ısrar ederek, yalnızca her türlü karşılıklı bağımlılığı değerlendirme dışı bırakmak için doğal bir araç sağlar. Bu önemlidir, çünkü tüm karşılıklı bağımlılık etkileşim çalışmasına dahil edilirse, geriye neredeyse hiçbir ayırt edici şey kalmaz. İkinci olarak, ... etkileşim kendisini doğrudan karşılıklı farkındalık içeren karşılıklı bağımlılık dinamiklerine yönelir; temel hamleleri arar ve iki oyuncunun birbirlerinin düşüncelerini dikkate alarak potansiyel olarak sonsuz döngüsündeki doğal durma noktalarını sorgular" (Goffman, 1971: s. 136-137).

Goffman, Kamusal Alanda İlişkiler (*Relations in Public: Microstudies of the Public Order*, 1971) isimli çalışmasında yüz yüze ilişkilerin mekanlar ve bölgeler aracılığıyla kurulmasını ve kullanımını inceler. Bu çalışmasının merkezinde gündelik hayatta kurulan yüz yüze ilişkiler vardır. Yüz yüze ilişkileri toplumsal temasa dahil eden Goffman'a göre toplumsal temastan kişilerin birbirine "aynı anda hitap ettiğinde ve bu aynı andalığın da bilindiğinde ve bunun bilindiğinin de farkında olduğunda" söz edilebileceğinin altını çizer (2019: s. 99). Reklamlarda Toplumsal (*Gender Advertisements*, 1976) ve Forms of Talk (1981) isimli çalışmalarında Goffman çerçeve analizi yaklaşımını uygular. İlk eserde reklamların cinsiyetçi alt metnini derinlemesine inceler; ikinci eserde, dile ve dilin kullanımına odaklanır. Çerçeveler, Goffman'ın tüm çalışmalarında görülür. Çerçeve Analizi isimli çalışmasından öncekilerde bir

motif olarak görülebilen çerçeveler, bu eserden sonra kaleme aldığı Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet ve Forms of Talk (1981) gibi çalışmalarda ana analiz aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çerçeve Analizi son dönem çalışmalarından biridir ve bu çalışmada yapı ve fail arasındaki bağlantıları anlamaya çaba harcamaktadır. Başka bir deyişle bu çalışmada Goffman “*bağlamın eylemlere anlam verme biçimlerini irdeler*” (Smith, 2007: 92). Goffman, Forms of Talk isimli çalışmada çoklu çerçeveler analizini konuşma eylemine uyarlar. Dil, Goffman’a göre toplumsal bir süreç denebilir. Goffman konuşmanın karşılıklı olmasına gerek olmayacağını, kişinin kendisiyle konuşmasının da toplumsal bir durum olduğunu belirtir. Hatta kendiyile konuşma “buradalığı” kanıtlar.

Burada Goffman’ın sosyoloji literatürüne olan önemli katkılarını kısaca ele almaya çalıştık. Çerçeve analizi, eserini kaleme almadan çeşitli çalışmalarında başvurduğu bir motif olarak görülebilir. Bu açıdan çerçeve analizini süreç içinde inşa etmiş olduğunu söylemek doğru olacaktır.

1. Amaç ve Yöntem

Araştırma, Erving Goffman’ın eserlerinden *Frame Analysis* isimli çalışmasının incelenmesi ve kavramlarının açıklanmasını amaçlamaktadır. Goffman’ın eserleri tarihsel sıralamayla ele alınmış ve Türkçe’ye çevrilmeyen eserleri tespit edilmiştir. Bu eserler içinden etkileşimlerin anlaşılması ve açıklanmasında bir analiz yöntemi olarak ele alınacak olan Frame Analysis eseri seçilmiş, incelenmiş ve eserin Goffman’ın yaklaşımındaki önemi vurgulanmıştır. Goffman Türkçe literatürde sembolik etkileşimci olarak anılsa da bu eserinden hareketle Goffman’ın kendisine ait bir yöntem oluşturma çabası tespit edilmiştir. Çerçeve Analizi olarak adlandırdığı bu yöntemin temel kavramları bu çalışmada incelenmiştir.

Çerçeve analizinin incelenmesindeki amaç literatürde gündelik hayatın anlaşılmasında metodolojik olarak katkı sunan bu yaklaşımın Türkçe literatüre kazandırılmasıdır. Buna ek olarak çerçeve analizi, Goffman’ın toplumsal etkileşimleri anlamak ve açıklamak için ortaya koyduğu bir analiz yöntemidir. Bu bağlamda da çerçeve analizi aracılığıyla insanların etkileşimlerinin açıklanmasını sağlamayı amaçlar. Bireylerin etkileşimlerde ortaya çıkan durum ve ilişkileri nasıl anlamlandırdığını anlamayı sağlar. Çerçeve analizinin önemi, insanların toplumu ve dünyayı anlamada olguları anlamak için kullandıkları “çerçevelerin” etkileşimleri anlama ve açıklama noktasında önemli bir rol üstlenmesidir. Çerçeveler aracılığıyla bireylerin toplumsal olgu ve olayları anlama ve yorumlama biçimleri şekilleniyorsa, o halde çerçeve analizi aracılığıyla bu olay ve olguların anlaşılmasında önemli bir yol açılacaktır.

2. Goffman’ın Çerçeve Analizi

Erving Goffman, gündelik hayatta deneyimlenen olayları bir “çerçeve” ile değerlendirmeye alır. Ona göre gündelik deneyim, çeşitli “*çerçeve türleri tarafından sınırlandırılmış uyumlu faaliyetler*”dir ve bu çerçeveler, algılama biçiminde merkezi bir role sahiptir (Davies, 2018: s. 280). “Burada ne oluyor?” sorusu Goffman’ın yanıt aradığı temel sorudur ve bu arayışında çerçevelere başvurur: “... bir bütün olarak çerçeve analizi, kural olarak, bireylerin sınıflandırılmış çerçevelerin bir karışımını kullandığı genel bir açıklama yapar gibi görünmektedir. Çerçeve listesi ayrıntılı olmasa da, neler olup bittiği sorusunu yanıtlarken hepimiz bunları kullanırız” (Verhoeven, 1985: s. 92). Goffman (1974), bu yaklaşımı 20. Yüzyılda sekülerleşen gündelik hayatı analiz etmede eski yöntemlerin geçersiz olduğunu ve ortaya çıkan yeni durumları analiz etmede kullanmak için geliştirdiğini ifade eder:

“Amacım, olayları anlamlandırmak için toplumumuzda mevcut olan bazı temel anlayış çerçevelerini izole etmeye çalışmak ve bu referans çerçevelerinin tabii olduğu özel zayıflıkları analiz etmektir. Bireyin belirli bir bakış açısından bir şey bir an için gerçekten oluyormuş gibi görünse de, gerçekte olanın açıkça bir şaka, bir rüya, bir kaza veya bir hata olduğu gerçeğiyle başlıyorum. Ya da bir yanlış anlama, bir aldatma ya da bir tiyatro performansı vb. Neler olup bittiğine dair algımız hakkında, onu bu çeşitli yeniden okuma

ihtiyacına karşı bu kadar savunmasız kılan şeyin ne olduğuna dikkat çekilecektir” (1974: s. 10).

Goffman’ın çerçeveleri, sosyal durumları anlamlandırmak için kullanılan ve kültürel olarak belirlenmiş şemalardır. Bu şemalar, karşılaşılan belli durumlarda neyin ne işe yaradığına dair deneyimlere başvurur. Çerçeveler sosyal ve kültürel süreçler içinde oluşmuştur (Johnston, 1995: 217). Çerçeve, yorum şeması olarak da ele alınabilir, insanların gündelik olayları algılamalarına yardım eder. Goffman’ın çerçeveleri “*zamansal ve uzamsal*”dır (Linström ve Marais, 2012: s. 20). Erving Goffmann’ın çerçeve analizi gündelik hayatın bilişsel organizasyonuna odaklanır. Ona göre çerçeveler, gündelik hayattaki algıları organize eden bilişsel bir yapıdır. Hank Johnson (2005), çerçevelerin gündelik yaşamda sıklıkla gerçekleştirilen sıradan eylemleri anlamlandırmak için kullanılan ve bellekte depolanan, “problem çözme şemaları” olarak değerlendirilebileceğini ifade eder. Johnson, çerçevelerin ortaya konmasının üç stratejiyle gerçekleştirilebilir olduğunu belirtir. Bunlardan ilki, sosyal grubun oluşturduğu, bu grubun sosyal konumundan hareketle şekillenen sosyal metinleri incelemektir. Bunun geçerliliği, bireyin katılımcısı olduğu sosyal grubun katılımcılarıyla tüm içeriği paylaştığı kabulüne dayanır. İkinci yol, katılımcının doğrudan ilişkide olduğu günlükler, notlar gibi metinleri incelemektir. Son stratejiyse katılımcının anlatısında, sosyal eylemin çerçevesinin içeriği yeniden oluşturmasıdır. Bu yolda, bireyin kendisine ait içeriklerin de metne karışması ihtimali vardır. Bunun önünü almak için bireyin kattığı içeriklerin paranteze alınması gerekecektir.

Goffman, çerçeve kavramını Gregort Bateson’un yaklaşımından hareketle ele alır. Bateson’un yaklaşımında Goffman’inkiyle ortak olan temel şey, “*şeylerin örgütleniş şekline ve bunun bilgisine verilen önceliktir*” (Ünsaldı, 2019: s. 60). Goffman, çerçeveyi şöyle tanımlar: Çerçeve; “*(b)ir durumun tanımlarının, olayları -en azından toplumsal olanları- yöneten örgütlenme ilkelerine ve bizim bunlara öznel katılımımıza göre oluşturulduğunu varsayıyorum; çerçeve, tanımlayabildiğim bu tür temel unsurlara atıfta bulunmak için kullandığım kelimedir. Benim çerçeve tanımım bu. ‘Çerçeve analizi’ ifadem, deneyimin örgütlenmesinin bu terimleriyle incelemeye gönderme yapan bir slogandır*” (Goffman, 1974: s. 10-11). Çerçeve, etrafta olup biteni anlamaya imkân sağlar. Durumu anlamamıza fırsat sağladığı gibi aynı zamanda bu eyleme katılma biçimimizle de belirleyici bir ilişki kurar. Çerçeve Analizi eseri, “*deneyimin organizasyonu*” hakkındadır (Goffman, 1974: s. 13). Her birey, etrafında olup biteni anlamlandırma çabası içindedir ve bunu gerçekleştirebilmek için çerçevelere başvurur. Çerçevenin kullanımı her zaman doğru sonucu veremeyebilir, aktör anlamlandırma çabası içinde, eylemi yanlış çerçeveleyebilir. Çerçeveleri, “sosyal olarak paylaşılan ve zaman içinde kalıcı olan, sosyal dünyayı anlamlı bir şekilde yapılandırmak için sembolik olarak çalışan düzenleyici ilkeler” şeklinde tanımlayan Wimmer ve Dominick, bu tanımda kullandıkları ifadelerin altını doldurmaya girişirler:

“Organize Etme: Çerçeveleme, bilgiyi ne kadar başarılı, kapsamlı veya tamamen organize ettiğine göre değişir. İlkeler: Çerçeve soyut bir ilkeye dayalıdır ve kendini gösterdiği metinlerle aynı değildir. Paylaşılan: Çerçevenin anlamlı ve iletilebilir olması için bir düzeyde paylaşılması gerekir. Kalıcı: Çerçevelerin önemi, dayanıklılıklarında, zaman içinde kalıcı ve rutin kullanımlarında yatmaktadır. Sembolik olarak: Çerçeve, sembolik ifade biçimleriyle ortaya çıkar. Yapı: Çerçeveler, karmaşıklıklarına göre değişebilen tanımlanabilir desenler veya yapılar sağlayarak düzenlenir” (Wimmer and Dominick, 2006: s. 152-153).

Goffman, bir durumu başka türlü anlatmanın mümkün olmadığı durumlarda, duruma “anlam atfetmeye” yarayan çerçeveye “birincil çerçeve” der. Birincil çerçevelerle, Goffman’ın kullanımından hareketle her şey çerçevelenebilir: “*(D)üzenlenebilen ve farklılaştırılabilen her şey çerçevelenebilir ve mümkün olduğu kadar örgütlenme ve farklılaştırma yoluyla çerçevelenebilir*” (Craib, 1978: s. 81). Goffman’a göre olayları birincil çerçevelerle anlama eğilimine sahip olduğumuzun altını çizerek ve ona göre kullanılan çerçevenin türü, olayı tanımlamanın yolunu sağlayacaktır. Ona göre insanlar “burada neler oluyor?” diye sormaya

eğilimlidir ve bu sorunun cevabını, “bazı birincil çerçeve içinde açıklanan olay veya eylem” verir (1974: s. 25).

Goffman’a göre eylem, birincil çerçeve tarafından çerçeveselendiğinde bu bir daha çerçeveselenemeyeceği anlamına gelmez. Başka bir çerçeve ile çerçeveselenme, eylemin gerçekliğinde bir tereddüt yaratmaz: “Gerçek olarak kabul edilen şey, aktör tarafından eylemlerin değerlendirildiği birincil veya dönüştürülmüş perspektife bağlıdır” (Verhoeven, 1985: s. 75). Gerçeklik, aktörün penceresinden görüldüğü için belirli bir biçime sahiptir ancak bu gerçeğin sadece aktör tarafından yaratıldığı iddiası değildir.

“Birincil çerçeveler organizasyon derecesine göre değişir. Bazıları bir varlıklar, varsayımlar ve kurallar sistemi olarak düzgün bir şekilde sunulabilir; diğerleri -aslında, çoğu diğerleri- görünürde eklenmiş bir şekilde sahip değiller, yalnızca bir anlayış bilgisi, bir yaklaşım, bir bakış açısı sağlarlar. Bununla birlikte, organizasyonun derecesi ne olursa olsun, her bir birincil çerçeve, kullanıcılarına kendi terimlerinde tanımlanan somut sayıda olayı bulmasına, algılamasına, tanımlamasına ve etiketlemesine izin verir. Çerçevenin sahip olduğu bu tür organize özelliklerden habersiz olması muhtemeldir ve istendiğinde çerçeveyi herhangi bir eksiksiz olarak tanımlayamayacak, ancak bu engeller onun kolayca ve tam olarak uygulanmasına engel değildir” (Goffman, 1974: s. 21).

Gündelik yaşamda iki geniş birincil çerçeveden söz edilebilir: Doğal ve sosyal. Doğal çerçeveler, fiziksel olarak görülebilen olayları açıklar. Bu olayların ortaya çıkışları doğal belirleyicilere bağlıdır. Goffman’a göre, “hiçbir fail nedensel ve kasıtlı olarak müdahale etmemektedir, hiçbir aktör sürekli olarak sonuca yön vermemektedir” (1974: s. 22). Ona göre doğal çerçevelerde başarı/başarısızlık ve olumlu/olumsuz bir yaptırım yoktur. Sosyal çerçevelerse, olayların arka planını sunar. Denzin ve Keller’e göre “sosyal birincil çerçeveler, yasalar, kurallar, normlar, alışkanlıklar, güç, kültür, kurumlar ve kuruluşlar gibi insan iradesiyle kontrol edilen mekanizmaları içerir. İnsan iradesi kontrol altındadır, ancak oldukça soyut, dolaylı ve dolaylı bir şekilde. Ek olarak, kontrol genellikle geçici olarak yerinden edilmiş bir şekilde gerçekleşir, şu anda aktif olan bireysel insan iradeleri daha önce aktif olan, kristalize edilmiş olanlar tarafından kontrol edilir” (1981: s. 50). Goffman sosyal çerçevelerin yaptığı işi “rehberli işler” olarak ifade eder:

“Bu eylemler, yaparı ‘standartlara’, eyleminin dürüstlüğüne, verimliliğine, ekonomisine, güvenliğine, zarafetine, inceliğine, zevkine vb. dayalı olarak toplumsal değerlendirmesine tabi kılabilir. Sonuçların seri yönetimi sürdürülür, yani sürekli düzeltici kontrol, eylem beklenmedik bir şekilde engellendiğinde veya yön değiştirdiğinde ve özel telafi edici çaba gerektiğinde en belirgin hale gelir. Güdü ve niyet söz konusudur ve bunların atfedilmesi, çeşitli sosyal anlayış çerçevelerinden hangisinin uygulanacağını seçmeye yardımcı olur” (1974: s. 22).

Tüm sosyal çerçeveler Goffman’a göre kurallar içerir. Goffman, doğal olayların meydana gelişinde aklın rolü olmasa da, düzene dahil olmadan önce aklın dahil olduğu bir eylem gerçekleştiremeyeceğini ifade eder. Yani yönlendirilmeye maruz kalırlar. O halde sosyal olayların bir bölümü doğal bir şema ile değerlendirilebilir. Yönlendirilmiş eylemler iki temel içerir: “...biri oldukça fiziksel meselelerle ilgilidir - işaretin değil, aracın fiziksel yönetimiyle; diğeri ise oyunun yarattığı karşıt konumların tam da sosyal dünyası ile ilgilidir, burada bir hareket ses, jest veya posta yoluyla (...) fiziksel olarak (...) yapılabilir” (1972: s. 23-24). Goffman’a göre doğal ve sosyal birincil çerçeveler, bir faaliyete katılan kişilerden fazlasını etkiler. Dolayısıyla sosyal olayları anlamak için birincil çerçeveleri uygulamadan anlamaya çalışmak doğru olmayacaktır.

Goffman’ın çerçeve analizini anlatmak için ortaya koyduğu ilk terim “şerit”tir. Şerit; “devam eden faaliyet akışından herhangi bir keyfi dilime veya kesintiye atıfta bulunmak için kullanılacaktır” (1974: s. 10). Bu tanımda ortaya konan fikir, çerçevelerin, durumun tanımı olan daha büyük bir yapının parçası olmasıdır: “Durumun tanımı, aktörlerin en büyük öznel tepkisidir; çerçeveler bu öznel yapının bir parçasıdır” (Scheff, 2005: s. 370). Goffman’ın

çerçeve analizinde oldukça önemli iki kavramdan söz edilebilir: Keying ve fabrication. Keying (kipleştirme) kavramını Goffman şöyle tanımlar:

“a. Bir yorumlama şemasına göre zaten anlamlı olan ve onsuz kipleştirmenin anlamsız olacağı malzemeler arasında sistematik bir dönüşüm söz konusudur. b. Aktiviteye katılanların, sistematik bir değişimin söz konusu olduğunu bilmeleri ve açıkça kabul etmeleri amaçlanır, bu, olup biteni onlar için radikal bir şekilde yeniden oluşturacaktır. c. Dönüşümün ne zaman başlayacağını ve ne zaman sona ereceğini, yani dönüşümün içinde ve sınırlı olacağı zaman dilimlerini belirlemek için ipuçları mevcut olacaktır. Benzer şekilde, uzamsal parantezler, kipleştirmenin o vesileyle uygulandığı ve dışında hiçbir yerde uygulanmadığı her yeri genel olarak gösterecektir. d. Kipleştirme, belirli bir perspektif sınıfı içinde algılanan olaylarla sınırlı değildir. Marangozluk gibi oldukça araçsal amaçlı faaliyetlerde oynamak mümkün olduğu gibi, evlilik törenleri gibi ritüellerde, hatta karda, düşen bir ağaç olma oyununu oynamak da mümkündür. Doğal bir şema, kipleştirmeye, sosyal bir şemada algılananlardan daha az duyarlı görünmektedir. e. Katılımcılar için, diyelim ki, dövüşmek ve dama oynamak, aşağı yukarı aynı türden bir şeymiş gibi hissettirir - bu iki aktivitenin ciddi olarak, yani ciddi olarak gerçekleştirildiği zamandan daha radikal bir şekilde. Bu nedenle, belirli bir kipleştirmenin getirdiği sistematik dönüşüm, bu şekilde dönüştürülen etkinliği yalnızca biraz değiştirebilir, ancak bir katılımcının devam ettiğini söyleyeceği şeyi tamamen değiştirir. Bu durumda, dövüş ve dama oyunu devam ediyor gibi görünebilir, ancak gerçekten, baştan beri, katılımcılar gerçekten olan tek şeyin oyun olduğunu söyleyebilirler. Öyleyse, bir kipleştirme olduğunda, gerçekten ne olduğunu düşündüğümüzü belirlemede çok önemli bir rol oynar” (1974: s. 46).

Bireyler, çerçeveleri kullanır ancak sadece pasif kullanıcılar değildir: “... dünyaya etki edebilirler. Ancak çerçevelenmiş, kipleştirilmiş veya üretilmiş bir dünya içinde hareket ederler” (Verhoeven, 1985: 81). Çerçeveleme bireysel bir faaliyettir ancak katılımcıların tümünü etkiler. Kipleştirme sosyal bir süreçtir dolayısıyla karşılıklılık içerir: “Goffman'ın başka bir yerde karşılıklı dikkat veya karşılıklı farkındalık olarak adlandırdığı şeyi içermelidir. Bu tür bir karşılıklılık, başkaları tarafından öznelarasılık, paylaşılan farkındalık veya uyum olarak da anılır” (Scheff, 2005: s. 371).

Goffman (1974: s. 48- 74), toplumda kullanılan beş temel kipleştirmeyi sıralar: “1- şaka, taklit, oyun, tiyatro, sinema, fotoğrafçılık; 2- sportif karşılaşmalar; 3- seremoniler (evlenmeler, merasimler, açılışlar, geçit törenleri, vb.); 4- teknik prova ve alıştırmalar, tabikatlar, tekrarlara; 5- ters döndürme (örneğin beş dakikalığına Cumhurbaşkanı olan bir çocuk)” (Ünsaldı, 2019: s. 70). Hayal ürünü derken Goffman, “katılımcıların bariz, görünürdeki taklidi veya daha az dönüştürülmüş bir faaliyetin içinden geçmek olarak değerlendirdiği faaliyeti”ni kasteder. Ona göre bu pratik, sonucu olmadığı bilinerek yapılır, eylemin yapılagelmesinin sebebi de sürecin yarattığı tatmin duygusudur. Goffman’a göre merkezi hayal kurma, oyunbazlıktır; “bireyler şakacı bir şekilde son derece geniş bir faaliyet yelpazesine girer, çeşitli gruplarda oyun oynama sınırları belirlenir - sınırlar çerçeve analizi boyunca dikkate alınması gereken bir faktördür”. Hayal kurmayı ele alan Goffman’a göre bu, tek kişilik bir süreçtir; “Birey bir dizi faaliyet hayal eder, bu arada gelişimi ve sonucu bilerek kendi beğenisine veya beğenmemesine göre yönetir”. Yarışmalar olarak adlandırılacak ikinci kipleştirmede Goffman at yarışı, mızrak, avcılık gibi örnekler üzerinden açıklama yapar. Bu örneklerde bir savaş ortamı vardır ve çerçeveleme bazı sınırlar getirir. Bu örneklerdeki savaşçı durumlar “temel mücadeleci etkinlik-ritüelleştirmelerin anahtarları” olarak görülebilir. Rekabet temelli sporlardaysa yapılandırılmış bir muhalefet olduğu için bu ancak birincil çerçeve ile ele alınabilir. Törenler (evlilik, cenaze vb), senaryolara sahiptir. Bu senaryolara uygun olarak bir provadan söz edilebilir ve gerçek olanla arasındaki ayırım kolaylıkla anlaşılır. Goffman’a göre “bir oyun hayatın kipleştirmesidir, bir tören bir olayın kipleştirmesidir” (1974: s. 58). Oyunlara oyuncu bir karakter ile katılırken, törenlerde “ıracı” sosyal olayın merkezi rollerinden birinde “kendini temsil etme ve özetleme görevi”ne sahiptir.

Teknik tekrarları Goffman’dan hareketle şöyle açıklamak mümkündür: Sosyal ritüellerdeki provalarda tüm parçalar birlikte hareket eder ve oyunun canlandırıldığı anda olup

biteceklere karşı bir hazırlık sağlar, yine de bu gerçek deneyimden farklıdır: “*Olağan aktivitenin şeritleri, olağan bağlamlarının dışında, orijinal performansın amaçlarından açıkça farklı faydacı amaçlar için gerçekleştirilebilir; buradaki anlayış, aktivitenin orijinal sonucunun meydana gelmeyeceğidir. Bu geçişler modern yaşamın önemli bir parçasıdır*” (Goffman, 1974: s. 58). Goffman, prova yapmanın geliştirici özelliğini vurgular. “*‘Kipleştirme’ teriminin burada kayıtsız şartsız uygulanabilmesi için, etkinlikteki katılımcıların -deneyci, (varsa) denekler ve bilimsel izleyicinin- hepsinin, ne olduğu konusunda aynı takdiri paylaştığı varsayılmalıdır*” (Goffman, 1974: s. 74). Yeniden yerleştirmeler olarak kodlanabilecek olan son kipleştirme, bu beş kipleştirme türünün içinde en karmaşık olanıdır. Basit şekilde ifade etmek gerekirse; “*...sıradan aktörleri yönetenlerden kökten farklı olduğu hissedilen sebepler veya güdüler nedeniyle az ya da çok açık bir şekilde bir faaliyetin gerçekleştirilmesidir. O halde, yeniden temellendirme kavramı, bir eylem için bazı güdülerin, icracıyı normal katılım aralığı içinde bırakan güdüler olduğu ve diğer güdülerin, özellikle istikrarlı ve kurumsallaştığında, icracıyı etkinliğin olağan alanının dışında bıraktığı varsayımına dayanır*” (1974: s. 74).

Goffman kipleştirmenin, “ürettikleri dönüşüm derecesine göre değişiklik gösterdiğini” ifade eder. Yeniden kipleştirme içeren bir çerçeve söz konusu olduğunda Goffman, her dönüşüme bir katman eklenmesi gerektiğini ileri sürer: İç ve dış katman. İç katman, “*katılımcıyı meşgul etmek için dramatik aktivitenin oynanabileceği*” katmanken, dış katman “*çerçeve kenarı*”dır (1974: s. 82). Çerçeve kenarı, iç katmanın karışılığı ne derece olursa olsun gerçek dünyada bir statüye denk geldiğini hatırlatır. Kipleştirme, bir etkinlik şeridinin dönüştürülebileceği temel bir yol sağlar; etkinliğin savunmasız olduğu temel bir yolu temsil eder (Goffman, 1974: s. 83).

Goffman, analizinin önemli bir diğer kavramı olan fabrication (aldatmaca, uydurma) kavramını “*bir veya daha fazla kişinin, bir veya daha fazla kişiden oluşan bir partinin, olup bitenler hakkında yanlış bir inanca sahip olmaya ikna edilmesini sağlamak için bir veya daha fazla kişinin kasıtlı olarak faaliyeti yönetme çabasına*” işaret etmek için kullanır (1974: s. 83). Bu kavramı bir komplo yaklaşımı ile açıklamaya çalışmak, kavramın anlaşılmasını sağlamak için gereklidir: İki veya daha fazla kişi bir kişiyi aldatmak için sözleşmiş olduklarında bir iç ağ kurulur. Bu ağdan haberdar olmayanlar bu ilişkinin dışında kalırlar. Bu ağda herkes olan bitenden haberdar olsaydı bu bir kipleştirme olacaktı ancak ağın dışında kalanlar olduğu için bu bir “uydurma/aldatmaca” (fabrication) olarak ele alınmalıdır. Ağın içindekiler olan bitenden haberdar oldukları için, aldatmacanın içinde olanlar için olan biten uydurmadır. Aldatmacanın içinde olanlar gerçeği öğrendiğinde, aldatmaca çöker (Goffman, 1974: s. 83-84). Goffman fabrication’un analizin amacına göre sıralanabilecek olduğunu ifade eder. Ona göre bu aldatmacalar, “*ne kadar süre dayandıklarına veya içerdikleri kişi sayısına göre, ... manipüle edilen malzemelere göre*” seçilebilirler (1974: s. 86). Goffman, iyi olduğunu ileri sürdüğü aldatmacaların birkaçını sıralar: eğlenceli aldatma, düzeltici aldatma, deneysel aldatma, eğitim aldatması gibi. İyi olduğunu iddia etmesine kaynaklık eden düşüncesi, bu aldatmacaların kişilere zarar vermemesi ya da zarar veriyorsa da temel haklarını gasp edecek boyutta olmamasıdır.

Goffman, “gerçek” mefhumuna karşıtlık temelli yaklaşır: “*Bir şeyin gerçek olmadığına karar verdiğimizde, olmadığı gerçekliğin kendisinin çok gerçek olması gerekmez, aslında, olayların kendisi kadar olayların dramatisasyonu da olabilir ... Bu sonunculardan herhangi biri, bir şeyin yalnızca bir maket olduğu orijinal olarak hizmet edebilir ve kişiyi egemen olanın töz değil ilişki olduğunu düşünmeye yönlendirebilir*” (1974: s. 560). Goffman’ın yaklaşımında gerçek ve kurgusal olaylardan sıklıkla söz edilir; ancak her ikisi de gerçek olabilir. Her eylem birincil çerçevelerle çerçevelenebilir, bu durumda kipleştirilip başka bir çerçeveye aktarılabilir. Ancak bu onun gerçek olmadığını kanıtlamaz. Goffman’ın yaklaşımında;

“... gerçek olarak kabul edilen şey, aktör tarafından eylemlerin değerlendirildiği birincil veya dönüştürülmüş perspektife bağlıdır. Gerçeklik, oyuncuya her zaman belirli bir perspektiften görünür. Bu bakış açısı, belirli deneyim organizasyonları olarak görülen

çerçeveler, kullandığımız çerçeveler tarafından verilir. Belirli bir anlamda, çerçeveleme, keying ve fabrication (yani, ‘ne olup bittiğine dair yanlış bir inanç’ yaratılması) hesaba katılarak, bu gerçekliği aktörler tarafından bir kurguya koyabiliriz. Ancak Goffman, gerçekliğin tamamen aktörler tarafından yaratıldığını söylemenin gülünç olacağını vurguluyor: gerçeklik de önceden verilmiştir. Hiç yer yoksa bir şeyi park yeri olarak tanımlamak yeterli değildir” (Verhoeven, 1985: s. 75-76).

Karşılaşmalar, karşılaşmanın katılımcıları arasında doğrudan etkileşim yaratırlar; bu gerçekliğin yaratıldığı anlamına gelmez. Etkileşim, bir tarihsel sırayla gerçekleşir, bu sıralamayı anlamlandırmak gerçekliği anlamlandırma anlamına gelebilir. Karşılaşmalarda etkileşim sırasında bazı ayrıntıda kalan eylemler vardır (öksürme, hapşırma gibi), bu ayrıntıda kalan eylemler gerçekliğin parçasıdır (Verhoeven, 1985). Gerçek, Goffman’ın çerçeve analizinin merkezinde duran oyuncu karakteri tarafından tanımlanır: “*gerçeklik, nesnelere ontolojik yapılarından ziyade deneyimizin anlamı tarafından oluşturulur. Farklı sonlu anlam bölgelerine sahibiz: gündelik yaşam dünyasının, rüyalar dünyasının, bilim dünyasının, vb., ki bu dünyalar mutlaka tutarlı değildir. Bu bölgelerin her biri, belirli bir yaşanmış deneyim tarzının, yani bilişsel bir tarzın parçasıdır. Aynı gün içinde bir anlam alanından diğerine geçebiliriz*” (Verhoeven, 1985: s. 77).

Goffman’ın çerçeve yaklaşımında, çerçeveler anlamdan fazlasını içerir. Ona göre aktörün eyleme katılımı da çerçeve aracılığıyla düzenlenir. Eylemin gerçekleşmesi sırasında anlamın oluşmasına ek olarak aktörün bu eyleme dahil de çerçeveler sayesinde gerçekleşir.

“Goffman’ın argümanında faaliyetin organizasyonu sadece bir zihin meselesi değildir. Aktiviteyi yöneten kurallar, zihnimizin icat ettiği bir şey değil, keşfettiğimiz ve kendimizi hazırladığımız bir şeydir. Örgütlenmenin yeri aktivite veya etkileşimdir ve eğer uygun çerçeve açısından işleyemezsek, komşularımız bunu öyle ya da böyle bize bildireceklerdir. Uygunsuz bir çerçeve içinde hareket etmek, bizi en azından hafif bir mahcubiyete ve yeterince uzun sürerse akıl hastanesine sevk edecektir” (Gamson, 1975: s. 604).

Goffman, bireyin eylem gerçekleşirken çerçeveyi kaybetmesi ihtimalini vurgular ve bunu iki biçimde ele alır:

“Birinde, bir şekilde izin alınır, iç parantezler kullanılarak resmi bir mola verilmesi; veya bir konuşmacının su içmek için bir an duraklaması gibi, kişisel bir dikkat dağıtma hakkının kullanılması. Bu şekilde geri çekilen biri, dönüşünde uygun katılımı yeniden kurar. ... İkinci tür ayrılma, yüz ifadesine dayanan ve uygun, saygılı katılımın tasvirinin bozulmasını içeren türdür. Geri çekme için herhangi bir yetki mevcut değildir ve tipik olarak aktör kendisini uygun katılıma, çerçevenin kontrolüne geri kolayca dahil edemez. Ve etkin katılımdan ani bir şekilde ayrılması, diğer katılımcıların uygun katılımını bozabilir” (1974: s. 350).

Erving Goffman’ın temel sorusuna aradığı cevap bağlamında ele aldığı çerçevelere, deneyimler temelinde bir açıklama getirdiğini söylemek mümkündür. Aktörler ve çerçeveler arasındaki ilişki bilinçli olmak zorunda değildir, aksine aktör bu çerçeveleri farkında olmadan kullanabilir. Goffman’ın bu yaklaşımındaki önemli nokta olan birincil çerçeveler, kültürün önemli parçalarından biridir ve aktörün içinde yaşadığı dünyayı anlamlandırmasının önemli bir aracıdır.

Sonuç

Sosyal ve kültürel süreçler içerisinde ortaya çıkan çerçeveler, Goffman’ın sosyal olayı anlamlandırmak için başvurduğu kavramlardandır. Çerçeve analizi, aktörün anlamlandırma ve katılım sürecini kapsayan bir açıklama getirmektedir. Goffman’ın yaklaşımındaki bu ilişki selci açı, analizine derinlik katar. Goffman’ın çerçeve analizinde aktör, olayın anlamlandırması esnasında pasif bir tutum almaz, hem etkileyen hem de etkilenen bir pozisyona sahiptir. Ayrıca bu süreçten tek etkilenen elbette sadece aktör değildir; etkileşime katılan tüm katılımcılar çeşitli derecelerde etkilenmektedirler. Goffman’ın çerçeve analizinden kastı, “deneyimin örgütlenmesinin incelenmesi”dir. Denzin ve Keller, Goffman’ın “burada ne oluyor” sorusuna

yanıt vermek için geliştirdiği çerçeve analizinin yanıtı şu biçimde ortaya koyduğunu ifade ederler: “Olayları bağlamsallaştırabilirsek ve etkileşimi kontrol eden normları ve kuralları anlayabilirsek neler olduğunu anlarız” (1981: s. 47).

Goffman, gündelik hayatı anlamaya çalışmak için kullanılan yöntemlere çerçeve analizi ile itiraz eder. Collins, Goffman’ın itirazını şöyle aktarmaktadır: “Bu metaforunda etrafına çerçeve takılmış bir resim örneği kullanır; sözgelimi, kişi resmin kenarına bir başka çerçeve takabilir ve dolayısıyla bir adım geriye giderek aynı prosedürü daha farklı bir düzeyde tekrarlayabilir; veya ‘iç çerçeve’nin içine daha küçük bir çerçeve yerleştirebilir” (Collins, 2015: s. 282). Collins’e göre çerçeve analizi sembolik etkileşimciliğin bir eleştirisidir ve ona göre “Goffman etkileşimin bütün taraflarının görüş açısını ve muhtemel bütün bakış açılarını içeren ‘yapı’ya işaret eder” (Collins, 2015: s. 284). Goffman’ın analizinde gerçekliğin katmanlarının merkezinde çekirdek, yani birincil çerçeve vardır: “Birincil çerçeve gerçek fizik dünya ve onun içindeki insan bedenlerinin gerçek toplumsal mevcudiyetidir. Ona göre, ‘Durumları gerçek olarak tanımlamak kesinlikle belirli sonuçlara sahip olsa da bu tanımlar olayların gelişmesine oldukça sınırlı katkıda bulunabilir... bütün dünya bir sahne değildir” (Collins, 2015: s. 284).

Ki Kim çerçeve analizinin “savunmasız” olduğu noktalardan birinin çerçevelerin çoklu kullanımının soruna dönüşebilir pozisyonu olduğu öne sürer: “Modern toplumda, her biri dönüştürülebilir çok sayıdaki çerçeve sayesinde, bireyler “çoklu deneyim katmanları” içinde şaşkın ve kafa karışıklığı yaşayabilir” (Ki Kim, 2003: s. 66). Bu kafa karışıklığı bireyin yaşadığı şeyin “uydurma” olduğunu düşünmesine neden olabilir. Ki Kim’in bahsettiği bir diğer savunmasızlık “insanoğlunun aşkınlık kapasitesinden kaynaklanmaktadır”. Bu savunmasızlığı aşmak için Goffman, çerçeveler dışında kalan insan eyleminin de olduğu fikrine dayanır. “Çerçeve dışı aktivite, belirli süregiden durumun perspektifine tabi kılınarak veya ondan ayrılarak gerçekleştirilir” (1974: 202’den akt Ki Kim, 2003: s. 67).

Sonuç olarak Goffman’ın sosyolojik literatüre katkısının olguların çeşitli açılardan incelenmesiyle sınırlı kalmadığını söylemek mümkündür. Goffman, gündelik hayatın anlaşılması için metodolojik bir açılımın da hamlesini gerçekleştirmiştir. Etkileşimlerin ve özellikle yüz yüze etkileşimlerin sosyolojik bir olgu olarak ele alınmasında büyük pay sahibi olan Goffman’ın çerçeveler aracılığıyla geliştirdiği yöntemin kusursuz bir açıklama getireceği iddiasını öne sürmek ise çok fazla iddialı bir yargı olacaktır. Ancak çok boyutlu analizlerin önemli parçalarından biri olduğu açıktır. Goffman’ın gündelik hayatı metaforik bir dille açıklamaya tabi tutarak gerçekliğin soğuk çehresi hakkında daha derinlemesine bakmamızı sağladığı ise şüphe götürmez bir gerçektir.

Kaynakça

- Collins, R. (2009). *Violence: A Micro-Sociological Theory*. Princeton University Press.
- Collins, R. (2015). *Interaction Ritual Chains*. Princeton University Press.
- Craib, I. (1978). Erving Goffman: Frame Analysis. *Philosophy Of The Social Sciences*, 8(1), s. 79-86.
- Davies, P. F. (2018). Goffman’s Frame Analysis. *Modality And Comics. Studies in Comics*, 9(2), s. 279-295.
- Denzin, N. K., ve Keller, C. M. (1981). Frame Analysis Reconsidered. *Contemporary Sociology*. 10 (1), s. 52-60.
- Gamson, W. A. (1975). Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience by Erving Goffman. *Contemporary Sociology*. 4(6), S. 603-607.
- Goffman, E. (1971). *Strategic Interaction*. University of Pennsylvania Press.

- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay On The Organization Of Experience*. Harvard University Press.
- Goffman, E. (2009). *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu*. İstanbul: Metis.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. Ankara: Heretik.
- Goffman, E. (2015). *Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*. Ankara: Heretik.
- Goffman, E. (2017). *Etkileşim Ritüelleri*. Ankara: Heretik.
- Goffman, E. (2017). *Kamusal Alanda İlişkiler Toplu Yaşamın Mikro İlişkiler*. Ankara: Heretik.
- Goffman, E. (2018). *Toplum İçinde Davranmak*. Ankara: Heretik.
- Johnston, H. (1995). A Methodology For Frame Analysis: From Discourse To Cognitive Schemata. *Social Movements And Culture*, 4(21), s. 217-246.
- Kim, K. K. (2012). *Order and Agency in Modernity: Talcott Parsons, Erving Goffman, and Harold Garfinkel*. Suny Press.
- Linstrom, M., ve Marais, W. (2012). Qualitative News Frame Analysis: A Methodology. *Communitas*, 17, s. 21-38.
- Scheff, T. J. (2005). The Structure Of Context: Deciphering Frame Analysis. *Sociological Theory*, 23(4), s. 368-385.
- Smith, P. (2007). *Kültürel Kuram*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Ünsaldı, L. (2019). *Burada Ne Oluyor. Türkiye’de Etkileşimlerin Ekolojisi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Verhoeven, J. (1985). Goffman's Frame Analysis And Modern Micro-Sociological Paradigms. *Micro-Sociological Theory*. Sage, s. 71-100.
- Wimmer R.D. & Dominick J.R. (2006). *Mass Media Research. An Introduction*. Canada: Thomson Wadsworth.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Adab-ı Umumiyenin Muhafazası ve Kadın

Conservation of General Decency and Woman in the Last Period of the Ottoman Empire

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP ¹

Öz

Batılılaşmaya çalışan Osmanlı yönetimi kurumsal hamleler yapmaya çalışırken Osmanlı elitleri ya da elitlerin haremî ise batılı toplumları taklit ederek görsel anlamda batılılaşma çabalarına girişmişlerdir. Tüccarlar ve diplomatlar sayesinde Osmanlı bürokratlarının hanelerine kadar giren Avrupa'nın lüksü, özellikle başkent İstanbul'da hane içi yaşantıyı da değiştirmiştir. Bundan etkilenen Osmanlı kadınları da zamanla Avrupalılar gibi giyinmeye başlamışlar ve kadınların bu tavrı gerek toplum gerekse Saray nezdinde tepki ile karşılanmıştır. Ayrıca kadınların arabalara binmek, mesire yerlerine gitmek veyahut büyük mağazalarda alışveriş yapmak gibi yeni alışkanlıklar edinmesi de zaman zaman irade-i seniyyeler ile yasaklanmıştır. Bu çalışma, Osmanlı kadınlarının Avrupa'yı taklit suretiyle edindikleri yeni alışkanlıklara karşı devletin resmi tavrını ve bu hususta aldığı tedbirleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Osmanlı yönetiminin adab-ı umumiyenin muhafazası adına kadınlara yönelik getirdiği kısıtlamalar ve yaptırımlar arşiv belgelerine dayandırılarak tartışılmıştır. Sultan II. Mahmud döneminde kadınların güvenliklerini sağlamak adına onların tek başlarına seyahat etmeleri yahut mesire yerlerine gitmeleri yasaklanırken, Sultan Abdülhamid II döneminden başlayarak Osmanlı Devleti'nin son yıllarında bu yasak şer'i söylemlerle uygulanmaya çalışılmıştır. Arabalarla gezmenin veya batılı kıyafetler giyinmenin çoğunlukla Osmanlı elitlerinin haremine mahsus bir alışkanlık haline gelmesiyle devletin aldığı tedbirler, nüfuzlu aileler karşısında yetersiz kalmış ve çoğunlukla işe yaramamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, batılılaşma, kadınlar, adab-ı umumiye, yasaklar

Makale Türü: Araştırma

Abstract

While the Ottoman administration, which was trying to westernize, tried to make institutional moves, the Ottoman elite or the elite's harem attempted to westernize visually by imitating western societies. The luxury of Europe, which entered the houses of Ottoman bureaucrats thanks to the merchants and diplomats, also changed the domestic life, especially in the capital city of Istanbul. Ottoman women, who were affected by this, started to dress like Europeans over time, and this attitude of women was met with reaction from both the society and the Palace. In addition, it was forbidden for women to adopt new habits such as getting into carts, going to recreation areas or shopping in big stores from time to time. This study aims to reveal the official attitude of the state and the measures taken in this regard against the new habits of Ottoman women by imitating Europe. The restrictions and sanctions imposed by the Ottoman administration on women in the name of maintaining public morals are discussed based on archival documents. During the reign of Sultan Mahmud II, while women were prohibited from traveling alone or going to recreation areas in order to ensure their safety, this prohibition was tried to be implemented with religious discourses in the last years of the Ottoman Empire, starting from the reign of Sultan Abdülhamid II. The measures taken by the state were insufficient against the influential families and mostly did not work, as traveling in cars or wearing western clothes became a habit mostly reserved for the Ottoman elite's harem.

Keywords: Ottoman Empire, westernization, women, general decency, prohibitions

¹Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, fozttop@agri.edu.tr

Paper Type: Research

Giriş

Kuruluşundan itibaren Hıristiyan devletlerle savaşan Osmanlı Devleti, askeri arenada kaybetmeye başlaması ile beraber üstünlüğün batıda olduğunu görüp hissetmeye başlamıştı. “*Fakat Haçlı Seferlerine kadar uzanan ideolojik gerginlik*” hem bu üstünlüğün kabullenilmesini hem de batılılaşma düşüncesinin oluşmasını geciktirmişti (Ülken, 2015, s.5). Sonuçta asırlar boyunca cihat anlayışı ile “kefereye” karşı mücadele etmiş Osmanlı Devleti'nin “keferenin” üstünlüğünü derhal kabul etmesi ve hayatta kalmak için onlar gibi olmak zorunda olduğu düşüncesine derhal kapılması beklenemezdi.

Sultan III. Ahmed devrinden Sultan II. Mahmud'a kadar olan süreçte yüzeysel olan fakat kalıcı olamayan batılılaşma hamleleri, II. Mahmud'un batılı manadaki kurumsallaşma girişimleri ve akabinde Tanzimat'ın pozitivist felsefe ile bezenmiş topyekûn dönüşüm çabaları ile birlikte köklü olmasa da kalıcı ve sonraki nesiller üzerinde önemli etkiler yapmış bir reformlar dizisi ortaya çıkarmıştı.

Lale Devrinden başlayarak Genç Osmanlıların örgütlenmesine kadar geçen süreçte reform girişimlerinin Saray/Babıali merkezli olması ve halkın bu yönde herhangi bir talebi olmaması nedeniyle, reformların halk nezdinde anlaşılması yahut doğru anlaşılması çok mümkün değildi. Özellikle halkla doğrudan etkileşim halinde olup Tanzimat'la sistemden kısmen tasfiye edilebilen yenilik karşıtı ulemanın varlığı, reformların halka indirgenememesinde veya tepki görmesinde önemli bir faktördü.

Reformların ya da batılılaşmanın tam olarak anlaşılmamasında sadece halkın değil bürokrat ve ileri gelenlerin payı da vardı. Zira gerek İstanbul'da, gerekse Avrupalıların ikamet ettiği bazı liman şehirlerinde Avrupalı diplomat ve tüccarlar, Osmanlı bürokratlarının batılı ürünlerle ve batının lüksüyle tanışmalarını sağlamıştı. Böylece elitlerin gündelik hayatına dahil olan batının lüksü (Biber, 2009, s.34) zamanla kadın erkek tüm hane halkını etkilemeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'ne gereken ilmi, teknik, hukuki ve kurumsal manada bir batılılaşma iken görsellik ve gösteriş üzerine bina edilen sığ bir batı taklitçiliği kıyafet ve lüksle Osmanlı toplumuna sirayet etmeye başlamıştır.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı topraklarında yaşanan siyasal gelişmeler ise batılılaşmanın zarureti ve zararları üzerine politika yapıcılar, aydınlar ve ulema arasında bitmek bilmez bir tartışma yaratmıştı. Sırp İsyanı ile başlayan süreçte önce Rumların bağımsızlık kazanması, Girit İsyanı, 93 Harbi ile Ruslara karşı alınan ağır yenilgi ve özellikle Balkanlardaki toprak kayıplarının üzerine Fransa ve İngiltere tarafından gerçekleştirilen işgaller Osmanlı Devleti'nin ne kadar yalnız olduğunu da göstermişti. 19. Yüzyılın sonlarında İran, Fas ve Osmanlı Devleti dışındaki tüm Müslümanlar Avrupa devletlerinin sömürgesi haline gelmişti (Tanör, 2007, s.163). Karşı cephede ise tamamen Hıristiyan topluluklar vardı. Tüm bu süreç Hıristiyanlık karşıtlığı ile beraber batılılaşma karşıtlığını savunanlara da haklı gerekçeler de vermiştir. Öte yandan 93 Harbi sonrası Rus yayılmacılığının neden olduğu Anadolu'ya yönelik Müslüman göçleri de bir taraftan nüfus içerisindeki Müslümanların sayısını arttırmıştı (Zürcher, 2006, s.120). Demografik yapıdaki değişimin de katkısıyla daha fazla İslami kimlik kazanan Osmanlı Devleti'nde, mutlakiyet yönetimini savunan Sultan II. Abdülhamid, hilafeti gerek Osmanlı topraklarında gerek İslam dünyasında görünür kılabilmek adına harekete geçmiştir (Deringil, 2017, s.29). Tüm bu etkenler, Osmanlı Devleti'nin içerideki bağları kuvvetlendirebilmek adına İslami söylemleri arttırmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti, tıpkı Hobsbawm'ın kurumsallaştırdığı gibi, hızlı bir toplumsal dönüşüm yaşayarak eski geleneklerden beslenen zayıflamış veya yok olmuş sosyal kalıplar ile birlikte yeni gelenekler oluşturmaya başlamıştır. (Hobsbawm, 2000, s.4). Yeni bir gelenek oluşturmaya çalışan Osmanlı gibi köklü bir medeniyette de doğal bir şekilde fikrî çatışmalar yaşanmıştır.

Son aşamada tartışmalar batılılaşmanın ne olduğu üzerine yoğunlaşmıştır. Batılılaşmak bir taraftan dinden uzaklaşmak ya da dini bırakmak olarak algılanırken, diğer yandan dönemin bazı aydınları, dinin bir kenara bırakılarak kökten batılılaşmak gerektiğini savunmuşlardır. Bu ikinci grubu Mehmed Akif şöyle eleştirmektedir: “*Garb’ı taklit etmezsek ne desek beyhude/ Bir de din kaydını kaldırmalı, zira o bela / Bütün esbab-ı terakkimize engel hâlâ*” (akt. Bostan Ünsal, 2005, s.75); “*Bize efkâr-ı umumiyesi lazım Garb’ın/ O da Allah’ı bırakmakla olur herzesini/ Halka iman gibi telkin ile dinin sesini/ Susturan aptalın idrakine bol bol tükürün!*” (akt. Bostan Ünsal, 2005, s.75).

Topyekûn batılılaşmak noktasında erkeklerin kılık kıyafeti Sultan II. Mahmud döneminde alınan kararlar aşağı yukarı aynı şekilde yürürlükte idi. Devlet memurları batılı tarzda kıyafetleri giyinip kuşanmıştı ve erkeklerin kıyafetlerin “mahrem” konusunda herhangi bir sorun teşkil etmemiştii çünkü erkeklerin mahrem yerleri eskide de yenide de kapalı idi. Ancak kadınların batılı tarzda giyinmeye başlaması Kur’an-ı Kerim’in ziynet yerlerinin örtülmesi emrine karşı gelmek olarak algılandığından kadının giyim tarzını değiştirmesi en başta erkeklerin tepkisini çekmiştir. Kadınların giyim-kuşamı ile oluşan yeni moda üzerindeki tartışmalar basında dahi yer bularak çeşitli tartışmalar oluşturmuştur (Topçu, 2019). Bu çalışma, kadınların kılık-kıyafetindeki dönüşümüne Osmanlı Devleti’nin nasıl baktığını ve adab-ı umumiyenin muhafazası noktasında nasıl bir yaklaşımda bulunduğunu açıklamayı amaçlamaktadır.

1. Adab-ı Umumiyenin Muhafazası ve Kadın

Bazı araştırmacılar tarafından “medeniyet çağı” olarak adlandırılmış olan 19. yüzyılda (Tunç Yaşar, 2022, s.1) batı merkezli olarak yeni bir medeniyet geleneği oluşturulmaya çalışılmıştır. Tüccarlar ve ordular vasıtasıyla yayılan bu yeni kurallara maruz kalan toplumlar tarafından genel manada kabul görmekle birlikte tepki de görmüştür.

Osmanlı Devleti’nde ahlak ve edep kavramlarına yönelik Kınalızade ve Gelibolulu Mustafa Ali gibi isimler eser vererek Osmanlı toplumunun davranışları üzerine Kur’an-ı Kerim ve sünnetle temellendirilmiş (Tunç Yaşar, 2022, s.4) bir doktrinler silsilesi oluşturmuşlardı. Ancak bu doktrin sadece Osmanlı özelinde değil, İslamiyetin doğuşundan bugüne İslam şehirlerinde görülen pratiğin teoriğe dökülerek idealize edilmesi şeklinde geliştirilmişti. Ancak batılılaşma ile birlikte, batının görselinin Osmanlı toplumuna sirayet etmesi üzerine korumacı bir anlayışla resmi ağızlardan tepkiler yükselmeye başlamıştı. Edebin korunması noktasında kadınların sosyal konumları ve giyim tarzlarındaki değişim tepkilerin hedefi olmuştur.

1725 yılına tarihlendirilen bir ferman naklen şöyledir:

“... Bâzı yaramaz avratlar intihaz-ı fırsat ve sokaklarda halkı idlâl kasmına izhar-ı zîb ü ziynet ve libaslarında gûna-gûn ihdas-ı bid’at ve kefare avratlarını takliden serpuşlarında ucube hey’etler ile nice üslûb-ı ma’yub ibda’ ve âdab-ı ismet bi’l-küllîye meslûb olacak mertebe kıyafetler ihtira’ etmelerile... türlü türlü hey’et-i şeni’a ve kıyafet-i fazihaya mütesaddi ve birbirini görerek bu hâlet ehl-i ırz ve ismet olanlara da âdet olmak mertebelerine müeddi olmağla ümmet-i Muhammed’i idlâl ve ifsâda sebep ve ehl-i ırz ve sahibe-i ismet olanlara dahi ittihad-ı kıyafetten nâşi şenaetleri sirayetine bâdi olduğundan maada nisvan kocalarına teklif-i ham ve muhill-i edeb olan bid’at-ı seyyi’eleri üzere elbise-i nev-zuhûr tedarikine ikdam ederek zi-kudret olanları zükur ve nisâyâ haram olan isr’af-ı mal ve itlâf-ı menâl ile günahkâr ve kudreti olmayanlar ve olup bu hâlete riza vermeyenler eyyam-ı mübarekede zevcelerinden müfarekat edecek rütbelere vardığı zâhir ve âşikâr ve kâr-ı kadîm olan elbise ve akmişe kâsid ve bi-itibar olduğundan ehl-i suukda ve sâir ahaliy-i beldede zaruret ve ihtiyaç vuku’una bâis....oldu” (Aktepe, 1958, s.43).

Fermanın devamında kadınların büyük yakalı ferace giymelerinin ve üç değirmiden büyük yemeni sarıp sokağa çıkmalarının yasaklandığı, eğer bu halde sokaklarda veya mesire yerlerinde görülürlerse feracelerin yakalarının o anda alenen kesileceği ve bu hâlde ısrar eden

olursa ikinci ve üçüncü seferden sonra İstanbul'dan sürgüne gönderilecekleri ifade olunmaktadır (Çaha, 1993, s.96-97; Kurtoğlu, 2000, s.36; Özbilgen, 2011, s.260-261).

Bugün, Lale Devri'nin genel anlamda en çok eleştiri aldığı hususlar, zihnen ya da bilimsel ve teknolojik anlamında değil görsel olarak batılılaşma yoluna gidilmesi ve genellikle Sadabad'ta Avrupa devletlerini taklit ederek şenlikler ve ziyafetler düzenlenmiş olmasıdır. Hatta Sultan III. Ahmed ile İbrahim Paşa, Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'dan getirmiş olduğu planlara göre bahçe ve kasr inşa ettirme işine önemli mesai harcamışlardır (Aktepe, 1958, s.48). Osmanlı Sarayı, ziyafetlerin ve mimarinin batılılaşması hususunda destekleyici bir role bürünürken aynı ayrıcalık kadınlara tanınmamıştır. Devletin batılılaşması istenirken kadının batılılaşması ahlakı bozacağı için yasaklanmıştır. Çünkü gerek kadınların diğer kadınları etkilemesi gerekse benzeri kıyafetlere sahip olmak için kocalarını zorlayarak boşanmakla tehdit etmeleri, başta kendi aileleri olmak üzere diğer kadınların ailelerini de etkileyecek bir tehlike olarak görülmüştür.

Benzeri bir yasak Sultan III. Selim döneminde uygulanmıştır ancak bu defa hatt-ı hümayuna yansıyan husus açık giyinmek değil, “açık renk” giyinmektir. Çarşı ve pazarda açık renk ferace ve hadden fazla yakalı ferace giyerek edepsizlik ettikleri görülen ve iştilen kadınların yakalarının kesilmesi ve bazı edepsizlerin ise sürgün edilmesi hakkında bir ferman 22 Mart 1797 tarihinde ilan olunmuştur (BOA, HAT. 1408/57104).

Lale Devri'nde yazılan ferman Şevval ayının başlarına yani hemen Ramazan bayramından sonraya tarihlenirken Sultan III. Selim'in yayınladığı ferman Ramazan ayı içerisinde ilan edilmiştir. Bu durumda Osmanlı Sarayı'nın kadınların kıyafetlerini sürekli olarak takip etmediği ancak Ramazan ayında Sultan III. Selim'in de ifade ettiği üzere “iştilerek” şikâyete konu olduğu ve bu nedenle bu fermanların kaleme alındığı iddia olunabilir.

Osmanlı fermanlarında kadınların tek başlarına sokağa çıkmalarının yasak olduğuna dair herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Ancak 15 Ekim 1727 tarihli bir başka fermanda Kağıthane ve Alibey köyüne gidecek kadınların at arabalarına binmelerine izin verilmiştir (BOA, C.NF. 16/756). Bu izinler Sultan II. Mahmud döneminde güvenlik endişeleri nedeniyle kaldırılmıştır.

Sultan II. Mahmud tarafından 1821 yılında ilan edilen bir hatt-ı hümayundaki “*vaka-i fesadın zuhurundan berü rical ü nisvanın gerek piyade ve gerek arabalarla seyir yerlerinde geşt ü güzarları mukteza-yı irade-i seniyye-i şahaneleri üzerine men' olunmuşken...*” (BOA. HAT. 300/17864) ifadelerinden kadınların önceden yaya veya arabalarla seyir yerlerine tek başlarına gitmelerinde bir engel olmadığı anlaşılmaktadır. 1727 tarihli ferman ile aralarındaki en önemli fark, ilkinde İstanbul'un civar köylerine gidecek kadınların seyahatlerine izin verilirken, ikincisinde sadece seyir yerlerindeki yasaktan bahsedilmektedir.

Vaka-i Fesad olarak ifade edilen ve Sultan III. Selim'e karşı girişilen isyanla başlayıp Alemdar Mustafa Paşa'nın müdahalesiyle devam eden süreçte kadınların can ve ırz güvenliğini sağlamak adına kadınların tek başlarına dolaşmaları veya böyle seyir yerlerinde toplanmaları yasaklanmıştır (BOA. HAT. 300/17864). Aynı hattın devamında ise kadınlardan mesirelere gitmeyip yalnız işi olanların araba ve kayığa binmelerinin engellenmemesi emrolunmuştur. Yalnız başına seyir yerlerine giden erkeklere izin verilmesi ancak onların da sayısının oldukça az olmasından bahisle arabacı ve kayıkçı esnafının sıkıntı yaşadığından bahsedilmektedir (BOA. HAT. 300/17864). Yani kısıtlamalar sadece kadınları değil, erkekleri de kapsamaktadır fakat erkekler için konulmuş kurallar biraz daha esnektir.

Tanzimat'ın hemen arifesinde kaleme alınan 28 Eylül 1839 tarihli bir belgede (BOA, İ.DH. 3/104) ayakları çarüksüz ve başlarını ehl-i ırza yakışmayacak bir surette örten Müslüman kadınlar eleştirilmiştir. Belgenin devamında Ermeni ve Katolik kadınlarının ise Müslüman kadınları taklit edip onlar gibi giyinmeleri nedeniyle ayırt edilememelerinden bahsedilmiştir. Temelde engellenmek istenen husus Müslümanların zimmilere benzememesi (Bozkurt, 1996,

s.20) iken zimmilerin de Müslümanlara benzememesi gerekiyordu. “*Kim bir kavme benzerse onlardan olur*” meşhur hadisine binaen devletin asli unsuru olan Müslümanlar her şart altında diğer unsurlardan ayırt edilmeliydi ve onlar gibi olmamalıydı. Bu yönüyle İslami öğretilere uygun olan bu belgede her ne kadar Müslüman kadınların yeterince örtünmemesi ve gayrimüslim kadınların ise fazlaca örtünmesi sorgulanıyor ise de yüzyıllardır farklı tür ve renklerde kıyafetler giyinmeyi kanun haline getirmiş bir toplumda bu durumu çelişki olarak da görmemek gerekir.

Çelişkiler sonraki yıllarda daha belirgin bir hale gelecektir zira Osmanlı Devleti kurumları ve toplumu ile modernleşmeye çalıştıkça daha muhafazakâr bir hüviyete bürünmüş ve İslami söylemler artmıştır. Bulaç (2005)’a göre bunun temelinde iki sebebi vardır. İlki Tanzimat’ın üzerinden zaman geçtikçe, Tanzimat’ın gerçek niyeti ortaya çıkmış “*ve bunun İslâm ve devletin idarî geleneklerinden köklü bir kopuş olduğu*” anlaşılmıştır. İkinci neden ise Islahat Fermanı’nın Müslüman halk aleyhinde olması ve gayrimüslimler lehine bir eşitsizliğe yol açmasıydı (Bulaç, 2005, s.52-53). Dönemin aydınlarına göre Tanzimat bir kültür taklitçiliğinden ibaretti ve özellikle Yeni Osmanlılar bu boşluğu doldurmak için İslam felsefesinden yararlanmayı teklif ederek, Tanzimat felsefesinin zemininin boş olduğunu iddia ediyorlardı (Mardin, 1991, s.89). Diğer yandan gayrimüslim tebaanın isyanları, 93 harbi sonrasında özellikle gayrimüslimlerin yaşadığı toprakların sınırın dışında kalması ve akabinde Anadolu’ya yapılan göçler sonrası nüfus oranında Müslümanlar lehine ciddi bir artış olması eklenebilir. Son olarak ise Sultan II. Abdülhamid’in dünya ve siyaset görüşünün neticesinde hilafet kurumunu güçlendirerek, bu kurumun tüm Müslümanlara hitap edecek şekilde yeniden düzenlenmesi ifade edilebilir (Deringil, 2017, s.29). Böylece Osmanlı Devleti, “*Tanzimat devrine oranla daha açıkça ifade edilen bir İslamî kimlik kazanmış*”tı (Deringil, 2017, s.29). Ancak diğer taraftan Tanzimat’la birlikte dönüştürülmeye çalışılan toplum, özellikle liman kentlerinde ve Beyoğlu gibi Avrupalı tacir, seyyah ve diplomatların ikamet ettiği ve dolaştığı yerlerde, tesadüf ettikleri manzaradan etkilenmiş olarak yavaş yavaş görsel olarak da batılılaşmaya başlamıştır. Sultan II. Mahmud’un pantolon ve fes kararı ile kılık-kıyafet konusundaki batılılaşma, kadınların da giyim-kuşamda yarım asır içerisinde batılılaşmasına sebep olmuştur ancak Sultan II. Abdülhamid döneminin oluşturduğu yapı içerisinde kadınların batılı görünmesi tepki çekmiştir. Kadınların uygunsuz kıyafetlerle dışarıda dolaşmaları ile pazarda veya erkeklerin toplu olarak bulunduğu mahallerde gezmeleri yasaklanmış ve bu yönde hem bir irade-i seniyye hazırlanarak gazeteler vasıtasıyla ilan edilmesi istenmiş hem de belirtilen bu hususlarda önlem almak üzere polisleri görevlendiren bir talimatname taslağı hazırlanarak 3 Temmuz 1881 tarihinde görüşülmek üzere Şura-yı Devlete havale edilmiştir (BOA, ŞD. 1285/1).

Bu talimatnamenin taslak metninde mealen şu hususlar yer almaktadır:

- Adab-ı umumiyye muhalif şekil ve ahval içerisinde bulunan kadınlardan arabalı bulunanlar, eğer ki gezi arabası ise arabacı polis tarafından çağrılarak kadınların semti, mensubu oldukları aile ve kocaları, vilayeti, semti ve ikametgâhı tahkik edilerek böyle adaba aykırı kıyafet ile gezme yasak olduğundan evlerine dönmeleri kendilerine bildirilerek, dönmedikleri takdirde önce polis tembihatını dinlemedikleri için ceza alacakları ve polisin arabayı gözetim altında tutacağı arabacı tarafından kadınlara bildirilecektir.
- Araba kira ise aynı malumat kendilerine verilerek sorular cevaplanırken arabacı semt ve mahallesini yanlış verenler de olacağından öncelikle kira arabalarının daire ve sıra numaraları alınacak ve arabacının bu kadınları hangi mahalden aldıkları arabacıya sorulacak sorular ile anlaşıldıktan sonra hanelerine dönmeleri tembih edilecektir.
- Yaya olarak dolaşan kadınlar dahi kıyafetlerini adab-ı umumiyye uygun hale getirmediği çarşı ve pazarda bulunamayacaklardır. Hangi mahalle giderlerse gitsinler evlerine ulaşana kadar polisin gözetimi altında bulunacaklardır.

- Ahlaksızlığa alışkın olanların pek çokları polisler tarafından tanındığı ve tanınmayanlar ise kıyafet, tavır ve hareketlerinden anlaşılacağı için onların da görüldükleri anda kıyafetlerini adab-ı umumiyeye uygun hale getirmek, başka yere gitmemek ve adab haricinde muamelede bulunmamak üzere polisin gözetimi altında evlerine gönderilecektir.
- Ramazan gecelerinde kadınların komşu ve akrabalarına gitmelerinde bir mahzur olmadığı ancak yaya veya arabalar ile Şehzadebaşı ve Aksaray gibi erkeklerin toplu olduğu mahallerde dolaşmaları yasak olduğundan arabacıları tembihlenerek doğruca bu kadınların evlerine götürülmeleri; ancak arabacıları dinlemeyip tekrar dönerlerse bu durumda arabalar en yakın sokağa yönlendirilerek yayalara dahi sokak başlarında bulunan polisler tarafından bu caddelerde gezmenin yasak olduğu hatırlatılacaktır (BOA, ŞD. 1285/1).

Bu talimatname Şura-yı Devlete gönderilirken basit bir pusulaya “İşaret-i Aliyye” başlığı ile bir şerh düşülmüştür. Bu şerhte “*adab-ı umumiye'nin muhafazasına diyecek yok ise de talimatın teshil olduğu kuyud ve şurut tafe-i nisayı ale'd-devam ve ale'l-ıtlak polis nezareti altında bulundurmamak o misillü kadınları polis memurlarının her türlü makasına arz-ı teslimiyete mecbur etmek demek olup kadimen dahi mesbuk-ı bi'l-emsal olmayan ve mugâyir-i kanun olan böyle bir muamelenin cevazı muhtaç-ı tetkik olacağı Şura-yı Devlet riyaseti celilesine*” yazılıdır (BOA, ŞD. 1285/1).

Şura-yı Devlet hem bu pusulayı dikkate almış hem de dönemin kendi dinamikleri ve hukuk kuralları içerisinde olayı değerlendirmiştir. Şura-yı Devletin öncelikle itiraz ettiği husus çarşaf, yaşmak, ferace gibi kesin giyim kuşam kuralları belirlenmemesidir. Zira önemli olan güzelce ve ziynet yerlerini örtecek şekilde örtünmektir. Ayrıca özellikle İstanbul başta olmak üzere kalabalık bir şekilde dağılmış olan ve zor koşullar altında yaşayan muhacirlerin kıyafetleri bu kurallara uygun olmamakla birlikte muhacirlere herhangi bir şekilde müdahale de edilmemektedir. Diğer yandan oluşturulan talimatnameler tüm Osmanlı topraklarında geçerli olacağı için Hicaz, Irak ve Arabistan taraflarında ferace gibi bir gelenek olmamasından ötürü bu talimatı bu mahallere uygulamak da Şura-yı Devlete göre mümkün değildir. Son olarak ferace giyen kadınların kimlikleri teşhis edilebilirken çarşaf giyilmesi durumunda, çarşafın altındaki kişinin kadın ya da erkek olup olmadığını ayırt etmek zor olacağı için güvenlik açısından da katı bir örtünme talimatının zararları olacağı ifade edilmiştir (BOA, ŞD. 1285/1).

Tüm hususlar gözetilerek talimatnamenin yeniden düzenlenmesi gerektiğini beyan eden Şura-yı Devlet, ayrıca kadınların kılık ve kıyafetlerinin kontrolü ve çarşıda pazarda tek başlarına gezmelerinin denetlenmesi için polisler görevlendirilecekse herhangi bir usulsüzlüğe ve kötü muameleyle sebebiyet verilmemesi ve bu konuda polislerin sıkı sıkıya tembihlenmesi ifade edilmiştir. Aslında Şura-yı Devlet mazbatasının taslak metninde ise bu konuda görevlendirilecek polislerin edepi, iyi niyetli hal ve hareketleriyle bilinenlerden olması gerektiği ifade edilmiş fakat sonradan bu ifadenin üzeri çizilmiştir (BOA, ŞD. 1285/1).

Şura-yı Devletin uyarıları dikkate alınarak talimatname yeniden düzenlenmiş ve polisin “nezaret” etme konusundaki yetkileri kısıtlanmıştır. Talimatnamenin bu yeni müsvedesinde kadınların uygunsuz kıyafetlerle çarşı ya da pazarda, araba veya yaya olarak gezmeleri yasaklanarak bu şekilde görüldükleri takdirde ikamet ettikleri mahal belirlenip hususi bir jurnalle ihbar edileceklerdir. Ancak uygun kıyafetlerle bildikleri mahallere, komşu ve akrabalarına gidip gelmelerine bir şey denilmeyecektir (BOA, ŞD. 1285/1).

Kadınların mübarek aylarda ve özellikle Ramazan ayında Sultan Bayezid meydanında çarşı içinde, Şehzadebaşı'nda, Aksaray caddesinde velhasıl erkeklerin toplu olduğu mahallerde gece-gündüz yaya ve araba ile dolaşmaları yasaktır. Yasağa aykırı bir şekilde tekrar tekrar dolaşan arabalar olursa arabacılar da ceza kanununun 254. maddesi uyarınca cezalandırılacaktır. Bu arabacılar aynı zamanda polis tarafından hususi bir jurnal ile ilgili mercilere bildirilecektir. Yayaların ötede beride toplanması yasaktır ve eğer yanlarında erkek var ise ona, yok ise

içlerinden birisine polis tarafından bulunulan mahalde dolanmanın yasak olduğu güzel bir şekilde bildirilecektir (BOA, ŞD. 1285/1).

Tanzimat döneminde Osmanlı hukukuna “kanunsuz suç olmaz” ilkesi eklenmiş ve bu ilke 1858 tarihli Ceza Kanunnamesinin 15. maddesinde de ifade olunmuştur (Düstur, 1289, s.540). Şura-yı Devlet’in görüştüğü yukarıdaki hususların ceza kanununda herhangi bir karşılığı olmamasına rağmen idarî olarak ve herhangi bir cezaî yaptırım öngörmeden sadece polis tarafından kadınlara yapılacak uyarı ve nasihatler müeyyide olarak ortaya çıkmaktadır. Ceza kanunnamesine ilave olunmadan herhangi bir yaptırım uygulanması, dönemin hukukunun temel ilkelerine ters düşeceği için taslağı kaleme alanlar bu noktayı göz ardı etmemişlerdir. Diğer yandan cezaî yaptırım arabacıları kapsamaktadır fakat onlar için uygulanacak ceza ise zabtiyeye karşı gelmek kabahatinden doğan bir cezadır (Düstur, 1289, s.594). Yani özünde suç olmayan bir fiili gerçekleştiren kadınları taşıyan arabacılar, bu eylemlerinde ısrar eden kadınları taşımakta ısrar ederlerse cezalandırılacaklardır. Ancak yasamanın başında Sultan’ın şahsı olduğu ve kadınların kılık-kıyafeti konusunda çıkartılacak bir irade-i seniyye doğrudan kanun olduğu için Osmanlı Devleti’nin siyasi rejimine aykırı değildir.

Şura-yı Devlet’te görüşülen adab-ı umumiyenin muhafazası ile ilgili uygulamalar sadece kadınları değil erkekleri de kapsamaktadır. Özellikle Ramazan ayında sokak ortalarına kadar iskemleler konularak gelen geçene mani olunmaması, gazino ve kahvehane önlerine konulacak sandalye ve iskemlelerin kesinlikle kaldırım dışına çıkartılmaması, tüm bu hususların hem Şehremanetine tebliği ve hem de gazetelerle ilan edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca kadınlara sarkıntılıkta bulunan erkeklerin ceza kanunnamesinin 202. maddesi zeyline göre cezalandırılması ve eğer bu tür sarkıntılıklar askerler tarafından meydana gelir ise polis memurlarının kendilerini önce ikaz etmeleri ve dinlenemezler ise askeri kanunlar uyarınca ihtar edilmeleri kararlaştırılmıştır (BOA, ŞD. 1285/1).

1882 yılının Ekim ayında kadınların İslam’a ve adab-ı umumiyyeye aykırı hareketlerinin men edilmesine dair kararlar alınmasına rağmen neden tamamen bu kuralların uygulanmadığı polis müdürlerine ve gereken kişilere sorulmak üzere Şura-yı Devlet’te bir kez daha gündem maddesi haline gelmiştir (BOA, ŞD. 1285/20). Sorunun cevabı kısmen dönemin polis gücünün sayısında yatmaktadır. 1882 yılındaki polis sayısı tam olarak bilinmese de 1894 yılında İstanbul hariç tüm Osmanlı topraklarında 779 polis varken 1902 senesinde ise İstanbul’da 2275 polis mevcut idi (Özbek, 2009, s.9). Öte yandan bürokrasinin kalbi konumundaki İstanbul’da büyük küçük bürokratlar Avrupalı diplomatlar ve tüccarlar vasıtasıyla batılı ürünlerle ve batının lüksüyle tanışıp bunları gündelik yaşamlarına dâhil etmişlerdi (Biber, 2009, s.34). Böylece batılılaşma başta bürokratlar ve bürokrat eşleri tarafından sokaklarda görünür hale gelmişti. Esnaf, zanaatkâr, çiftçi ve işçilerin yahut eşlerinin Beyoğlu’ndaki büyük mağazalara girmesi veya sokaklarda arabalarla gezmesi istisnai durumlar hariç pek ihtimal dâhilinde değildi. Bürokratlar, subaylar ya da aktif olarak devlet kademesinde olmasa bile atadan ve dededen bir mal varlığına sahip olanlar ancak böyle bir imkâna sahip olabilirdi. Bu durumda Avrupaî tarzda giyinen kadınların eşleri yüksek ihtimal ki, bu kanunları kaleme alan yahut icra eden kimselerdi ve sırf bu hâl dahi alınan tedbirlerin neden işe yaramadığının en belirgin ifadesiydi. Saraylı kadınları ise polisin talimatları ilgilendirmiyordu. Onlar tüm bu süreçten ve kurallardan bağımsız bir şekilde diledikleri gibi giyinmekte özgürdüler. Bu durumda polislerin zengin ve güçlü kadınlara bir yaptırım gücünün olması da oldukça düşük bir olasılıktı. Mevcut talimatlar da nasihat etmekten ve kadınları evlerine göndermekten daha fazla müeyyideye sahip değildi.

Uygulamadaki başarısızlığa rağmen Osmanlı hükümeti vazgeçmedi ve hatta kısıtlamaların çerçevesini genişletmeye çalıştı. Yeni düzenlemeler artık sadece kadınların kılık kıyafetine değil yeni edindikleri alışkanlıklarına da müdahale etmeyi amaçladı.

Dâhiliye Nezareti tarafından Şehremaneti, Zabtiye ve Matbuata 16 Nisan 1888’de gönderilen bir tezkirede kadınların yalnızca açık-saçık gezmek ve başlarına bir tül iliştiirmeleri değil, ferace yerine manto giymeleri, arabalarla Beyoğlu’nda gezmeleri ve büyük mağazalardan

saatlerce çıkmamaları bile sorgulanarak gayr-ı caiz görülmüştür (BOA, DH.MKT. 1501/60). Hatta öyle ki, bazı devlet dairelerinde ve okullarda ezandan sonra cemaatle namaz kılınmaması üzerine devlet memurlarına nasihat edilmesinin ve zaman zaman gazetelerde bu hususta yayın yapılmasının dahi irade-i seniyyenin gereği olduğu ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT. 1501/60).

6 Ekim 1892'de Dâhiliye Nezareti tarafından Zabtiye Nezaretine gönderilen tezkire kadınların sosyal hayata karışmalarına ve erkeklerle olan ilişkilerinde yeni tavırlar geliştirdiklerini göstermektedir. Cuma ve pazar günleri Bakırköy'e trenlerle gidip dolaşan veya piknik yapan kadınların erkeklerle birlikte gezmeleri, birbirlerine yakın oturmaları ve bazı erkeklerin de trenlerde bulunan kadınlara sarkıntılık etmelerinden dolayı bu durumun önüne geçilmesinin lüzumu ve kadınlara da polis memurları tarafından münasip bir surette gereken uyarıların yapılması istenmiştir. Uyarıları dinlemeyen ve kılık-kıyafeti dine uygun olmayan kişilerin hangi aileden oldukları öğrenilerek "gizli" bir şekilde velilerine yazılı olarak haber verilmesi, erkeklerden uyarılara kulak asmayanların ise kanunda belirtilen cezanın uygulanması adına mahkemelere sevki talep edilmiştir (BOA, DH.MKT. 2008/22).

Peki, bu gizlilik kime karşıydı? Kabahati işleyen kadınlara zaten polisin nezaret etmesi yahut uarması söz konusu iken o kadından bir şey saklamak anlamsızdı. Bu durumda gizlilik, aile reisini korumak adına olmalıydı. Yani İstanbul elitlerinden olan hane reisinin karısının ya da kızının yol açtığı bu kabahatin diğer elitlerden gizlenmesi yüksek bir olasılıktı. Kanunları yazanların ve yürütenlerin elitlerden olduğu düşünüldüğünde ısrarlı yasakların neden işe yaramadığı daha net ortaya çıkmaktadır. Ailenin nüfuzu, alınan kararların yaptırım gücünden daha yüksek olabilirdi. Sonuçta 19. yüzyıl İstanbul'unda esnaf, zanaatkâr, işçi gibi alt tabaka kesimden olan erkeklerin eşlerinin batılı tarzda giyinip kuşanması, mesire yerlerine gitmesi, Beyoğlu'nda büyük mağazalarda dolaşması çok olası değildi. Ayrıca özellikle arabaya binmek, kadınlar için yüksek statünün önemli bir göstergesiydi (Faroqhi, 2010, s.302).

Aynı belgede son olarak Bakırköy istasyonunda oluşan yoğunluk nedeniyle kargaşa ve izdihama sebebiyet vermemek için kadınların vaktinde istasyonda olmaları yönünde yine kendilerine gereken uyarıların yapılması, istasyonda bulundurulacak polis memurları vasıtasıyla erkek ve kadınların trenlerde karışık bir şekilde oturtulmamaları ancak bu uygulamanın kibarca yapılması, herhangi bir çirkinliğe ve hakarete meydan verilmemesi yine Zabtiye Nezaretinden istenirken, edebiyetle gezenlere ise kesinlikle karışılmaması gerektiği bildirilmiştir (BOA, DH.MKT. 2008/22). Bu uygulamada tuhaf olan, oluşan izdihamın engellenmesi için kadınların vaktinde tren istasyonunda olmalarının istenmesidir. Böylece polisler, erkenden gelen kadınlara anında müdahale ederek ilgili trenlere kendilerini yönlendirip erkeklerle bir araya gelmelerini engelleyebileceklerdir.

1890'lı yıllarda kadınlara özel olarak düzenlenmiş vakitler haricinde kadınların camilere girmemeleri ve özellikle İslamiyet'in şiarına aykırı kıyafetlerle hiç girmemeleri konusunda Zabtiye Nezareti görevlendirilmiştir (BOA, BEO. 177/13260).

1899 yılının Temmuz ayında kadınlara mahsus olarak tanımlanmış "münasebetsizliklere" yenileri eklenmiştir. Fenerbahçe ve Sarıyer de bir takım mesire alanlarında tesettüre riayet etmeden açık saçık gezen, kocalarıyla açık arabalara binen ve özellikle Fenerbahçe taraflarında "gece vaktine kadar kalmak gibi bazı münasebetsizliklerde" buldukları ihbar edilen kişilerin bu türlü hallerinin adab ve şiar-ı islamiyeye aykırı bulunmuş olmasından dolayı Dâhiliye Nezaretine gereğini yapmaları emrolunmuştur (BOA, BEO. 1346/100910). Kadınlara yönelik olan kısıtlamalara böylece bir yenisi daha eklenmiş ve kocaları ile dahi olsa gece geç vakitlere kadar kalmak münasebetsizlik olarak tanımlanmıştır.

1906 yılının Kasım ayında tiyatrolarda edepsiz tavırlar takıman kantoculardan "edeb ve terbiye dâhilinde icra-yı sanat edeceklerine dair" teminat alınması ve neticesinin Zabtiye Nezaretine bildirilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, DH.MKT. 1131/67).

II. Meşrutiyet'in ilanının hemen akabinde yaşanan özgürlükçü hava kadınlar için pek de geçerli olmamıştır. Hatta gerek adab konusunda kullanılan terminoloji gerekse yaptırımlar biraz daha sertleştirilmiştir. Kadınların kılık-kıyafetlerine yönelik belgelerde önceleri “*adab-ı umumiye*” ve “*adat-ı milliye*” gibi ifadeler kullanılırken zamanla bu kavramların yerini “*şiar-ı İslamiye, adab-ı dinîye, adab-ı şer’iyye*” gibi doğrudan dini referanslar içeren kelimeler almıştır. 4 Aralık 1908 tarihli ve Meşihat tarafından kaleme alınan bir ilan-namede ferace, çarşaf ve yaşmakların şekil değiştirdiğinden bahsedilmiştir. Çarşafın adı entari biçiminde, feracelerin kolsuz ve münasebetsiz bir şekilde yapılıp yaşmakların da gayet ince ve saçları gösterir bir vaziyette olduğu, hatta bazı kadınların ferace yerine subayların giydiği ceketlere benzer bir şekilde ceket ve manto giydikleri ifade edilmiştir. Tesettür zamanı gelmiş olan genç kızların ise hala gayet açık kıyafetlerle gezmekte oldukları görüldüğünden bunun asla caiz olmayacağı belirtildikten sonra kadınlardan adab-ı şer’iyye ve şiar-ı İslamiyeye muhalif kılık-kıyafette gezenler olduğu ve tahkikatla anlaşıldığı halde bunların velileri hakkında “caydırıcı tedbirler (tedabir-i zecrîye)” alınacağı beyan edilmiştir (BOA, İ.DH. 1418/16). Konuyla ilgili bundan önce değerlendirilen yakın dönem belgelerde genellikle “nasihat” ve “ihtarat” gibi ifadeler kullanılırken Meşrutiyet’in ilanı akabinde ve doğrudan meşihat tarafından kaleme alınan bir belgenin “tedabir-i zecrîye”den bahsetmesi oldukça ilginçtir. Kaldı ki, şeyhülislamlık makamının herhangi bir caydırıcı tedbir alması hukuken mümkün değildi. Yine de atılan bu gibi adımlar kadınların giyim tarzlarına yönelik daha fazla müdahalenin gelmesini sağlamıştır.

Kadınlar kılık-kıyafet konusunda ne kadar İslami kaideler içerisinde tutulmaya çalışılmış ve başarısız olunmuşsa da, maruz kaldıkları sarkıntılık ve hakaret gibi davranışlarda kadınlar suçlu görülmemiştir. Temmuz 1912’de Mudanya’da Necmeddin Bey’in haremindedir bulunan kadınlar İslami kaidelere yakışmayan bir biçimde gezmekte iken yanlarında geçen birkaç şahıs ve iki jandarma tarafından “*şu kıyafetlerin haline bakın ne münasebetsizdir*” denilerek kadınlar tahkir edilmiştir. Bu cümlelerin hakaret suçu olduğuna kanaat getirilerek gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, DH.H. 29/39).

Osmanlı Devleti’nin son günlerinde kadınların kılık kıyafetine yönelik müdahaleler sadece devlet kurumlarından değil cemiyetlerden de gelmeye başlamıştır. Türk Budağı Koruma Cemiyeti kendisini ‘kıyafet-i nisvan-ı İslamiye’nin tensik ve ıslahına arz etmiş’ olarak tanıtmıştır. Kadınların şeriata ve edebe aykırı giyimlerinin diğer kadınları da etkilemesinin yüksek ihtimal olduğunu, bu durumun münasip dairelerden ve muktedir memurlardan lüzumu kadarının görevlendirilerek çözülmesini, şeriata ve edebe uygun bir kılık kıyafet zevkinin oluşturulmasını tavsiye etmişlerdir. (BOA, MF.MKT. 1244/31).

2. Yöntem

Bu çalışmada, Osmanlı kadınlarının gündelik yaşamlarının nasıl olduğu problemi üzerinden kaynak araştırma süreci başlamıştır. Osmanlı arşivindeki belgelerin taranması, toplanması ve transkribe edilmesiyle başlayan araştırma sürecinde araştırma eserler de incelenmiştir. Belge ve eserlerin toplanmasından sonra elde edilen verilerin yönlendirmesi ile hipotez ortaya çıkmıştır. Çalışma içerisinde de görüldüğü üzere Sultan II. Mahmud ve Sultan II. Abdülhamid döneminde kadınların seyahatlerine ilişkin yazılan fermanlardaki söylem ve uygulama farkı Osmanlı Devleti’nin son döneminde daha muhafazakâr bir hüviyete bürünüp bürünmediği hipotezinin oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı Sarayı’nın kadınlar üzerine aldığı kararlar üzerine yoğunlaşan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi izlenerek etnografik ve örnek olaylar desenleri ile araştırma tamamlanmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Lale Devri’nde saray ve sadaret yüzeysel, görsel, suni ve gösterişli bir şekilde batıyı örnek aldığı için bugün dahi eleştirilmektedir. Aynı eleştiriyi Osmanlı toplumu ve toplumun önemli bir parçası olan kadınlar için de yapmak mümkündür. Zira sarayla paralel bir şekilde, özellikle İstanbullu kadınlar zihnen, fikren, ailevî veya eğitim olarak batılılaşmadan giyim-kuşam anlamında batılılaşma yolunu izlemişlerdir. Kadınlar arasında yayılmaya başlayan

alafrağa modasının tepki görmesi kaçınılmazdı ve batılı tarzda edebe aykırı giyim-kuşam ilan edilen fermanlarla en yüksek ağızdan defalarca yasaklanmıştır. Yasaklara rağmen, Osmanlı yönetiminin başlıca çekincesi gerçekleşerek bu moda diğer kadınları da etkilemeyi başarmıştır.

Sultan II. Mahmud'un saltanatının başlarında yaşanan asayişsizlik kadınların güvenliği için hayat tarzlarında kısıtlamalara gidilmesine sebep olmuşsa da asayişin sağlanmasından sonra bu yasaklar kaldırılmıştır. Ancak Sultan II. Abdülhamid döneminde kadınların mesire yerlerine tek başlarına yaptıkları geziler İslamiyet'e ve geleneklere aykırı olduğu için yasaklanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında resmi söylem eskiye kıyasla oldukça değişmiştir. Yine de kadınlara yönelik sarkıntılık gibi suçlarda ne kadar açık giyinirse giyinsin suçlu kadın olarak görülmemiştir. Bu tamamen erkeklerin uhdesinde olarak değerlendirilmiştir ve ceza kanunnamesinde suçun cezası net olarak tanımlanarak kadının erkeği tahriki gibi suçu hafifletici gerekçeler ortaya konulmamıştır. Ancak Makriköy istasyonu örneğinde olduğu gibi kargaşaya sebebiyet verilmemesi için kadınların vaktinde tren garında olmaları gerektiği ifade edilmiştir. İzdihamın yaşanmasında erkeklere hiçbir rol biçilmeyerek tüm sorumluluk kadınlara yüklenmiştir. Böylece sokakların ve kalabalık mahallerin erkeklerin mahalli olduğu kabul edilerek oldukça dolaylı yollardan Osmanlı toplumunun erkek egemen yapısı resmi ağızdan ifade edilmiştir.

Sonuç olarak kadınların kılık-kıyafet konusundaki ısrarları yaklaşık olarak Lale Devri'nden başlayarak Cumhuriyet'in ilanına kadar devam etmiş ve sonrasında Cumhuriyet rejiminin ortaya koyduğu yeni hedefler ve inkılaplar sayesinde kadının sosyal ve hukuki statüsü kanunların da desteği ile birlikte güçlendirilmiştir.

Kaynakça

- Aktepe, M. M. (1958). *Patrona İsyanı (1730)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Biber, A. E. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Sistemine Eklemlenme Süreci ve Azgelişmişliğin Evrimi. *Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi*, 6(1), 27-44.
- Bostan Ünsal, F. (2005). Mehmet Akif Ersoy. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - İslamcılık (6)* içinde (ss.72-89). İstanbul: İletişim.
- Bozkurt, G. (1996). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Ankara: TTK.
- Bulaç, A. (2005). İslâm'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslâmcıların Üç Nesli. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - İslamcılık (6)* içinde (ss.48-67). İstanbul: İletişim.
- Çaha, Ö. (1993). *The Role of Women in the Formation of Civil Society in Post-1980 Turkey*. A Dissertation Submitted to the Department of Political Science and Public Administration of Bilkent University, Ankara.
- Deringil, S. (2017). *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. 4. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Düstur I. Tertip*. (1289). Dersaadet: Matbaa-i Amire.
- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. 6. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2000). Introduction: Inventing Traditions. E Hobsbawm&T. Ranger (Ed), *The Invention of Tradition* içinde (ss.1-14). Cambridge: University of Cambridge.
- Karabulut, M. (2013). Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Tematik Bir İnceleme, *Erdem*, 64, 49-69.

- Kurtoğlu, A. (2000). Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri, Y. Ramazanoğlu (Ed), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü* içinde (ss. 21-52). İstanbul: Pınar.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim.
- Özbek, N. (2009). Tarih yazıcılığında Güvenlik Kurum ve Pratiklerine İlişkin Bir Değerlendirme. N. Levy, N. Özbek & A. Toumarkine (Ed), *Jandarma Ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar* İçinde (ss. 1-19). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özbilgen, E. (2011). *Bütün Yönleriyle Osmanlı Adâb-ı Osmaniyye*. İstanbul: İz.
- Tanör, B. (2007). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 16. Baskı, İstanbul: YKY.
- Topçu, M. (2019). *II. Meşrutiyet Döneminde Tesettür Tartışmaları (1908-1918)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)., Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Tunç Yaşar, F. (2022). Encountering The Age Of Civility: The Late Ottoman Etiquette Literature (1890-1918), *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 1-17. DOI: 10.1080/19448953.2022.2037982
- Ülken, H. Z. (2015). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Zürcher, E.J. (2006). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 20 Baskı, İstanbul: İletişim.

Arşiv Kaynakları

- TC Devlet Arşivleri Daire Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)
- Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO) 177/13260; 1346/100910.
- Cevdet- Nafia (C.NF.) 16/756.
- Dahiliye Nezareti Hukuk Kalemi (DH.H.) 29/39.
- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.) 1131/67; 1501/60; 2008/22.
- Hatt-ı Hümayun (HAT.) 300/17864; 1408/57104).
- İrade Dahiliye (İ.DH.) 3/104; 1418/16.
- Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.) 1244/31.
- Şura-yı Devlet (ŞD.) 1285/1; 1285/20.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

An Investigation of the Change of Career Expectations of Students in Cookery Education in the Scope of the Effects of COVID-19*

Aşçılık Alanında Eğitim Alan Öğrencilerin Kariyer Beklentilerinin COVID-19 Etkileri Kapsamında Değişiminin İncelenmesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet CAN¹, Öğr. Gör. Dr. Sercan BENLİ²

Abstract

Career expectation level is shaped by many social, cultural and environmental factors. In order to the professional career expectation level to be high that is necessary to meet the needs, wishes, and desires of the individual that do not conflict with the business line, profession, and environment of the individual. For this reason, knowing the factors affecting the professional career perception of the individual who is educated in any sector and determining the level of professional motivation within this framework emerges as a very important requirement in terms of sectoral development and employment. In this respect, what expectations the individual has from the sector s/he wants to work in and the direction of these expectations are important in the context of motivation and career goals. In this research, it is aimed to examine the change in the career expectations of students who receive cookery education within the scope of the effects of COVID-19. The research was designed in the screening model. The universe of the research consists of students who continue their education in Aksaray University Güzelyurt Vocational School Cookery Program in the between 2019-2021 academic years. As a data collection tool in the research, Aymankuy and Aymankuy's (2013) research questionnaire for tourism and hotel management students was used. The data were analysed through frequency analysis and Wilcoxon Signed Ranks tests. According to the findings, it has been seen that the expectations of the cookery program students for their profession are high, but this expectation was lower than before the pandemic.

Keywords: Students, expectation, cookery education, career expectation, COVID-19.

Paper Type: Research

Öz

Kariyer beklenti düzeyi birçok sosyal, kültürel ve çevresel faktör tarafından şekillenmektedir. Mesleki kariyer beklenti düzeyinin yüksek olabilmesi için; bireyin içinde bulunduğu iş kolu, meslek ve çevresiyle çelişmeyen ihtiyaç, istek ve arzularının karşılanması gerekmektedir. Bu yüzden herhangi bir sektöre yönelik eğitim gören bireyin mesleki kariyer algısına etki eden faktörlerin bilinmesi ve bu çerçevede sahip olunan mesleki motivasyon düzeyinin belirlenmesi sektörel gelişim ve istihdam açısından oldukça önemli bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan, bireyin çalışmak istediği sektörden hangi beklentiler içerisinde olduğu ve bu beklentilerin hangi yönde olduğu motivasyon ve kariyer hedeflerinin gerçekleşmesi bağlamında önem arz etmektedir. Bu araştırmada, aşçılık eğitimi alan öğrencilerin kariyer beklentilerinin Covid-19 etkileri kapsamında değişiminin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırmanın evrenini, 2019-2021 eğitim-öğretim yıllarında Aksaray Üniversitesi Güzelyurt Meslek Yüksekokulu Aşçılık Programında eğitimine devam eden öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, Aymankuy ve Aymankuy'un (2013) turizm işletmeciliği ve otelcilik öğrencilerine yönelik yapmış oldukları araştırma anketi kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, aşçılık programı öğrencilerinin mesleğine yönelik beklentilerinin yüksek olduğu ancak bu beklentinin pandemi öncesine göre daha düşük olduğu görülmüştür.

¹Aksaray Üniversitesi, Güzelyurt Meslek Yüksekokulu, mehmetcan@aksaray.edu.tr

²Mersin Üniversitesi, Anamur Meslek Yüksekokulu, sercanbenli@mersin.edu.tr

Atf için (to cite): Can, M. ve Benli, S. (2023). An investigation of the change of career expectations of students in cookery education in the scope of the effects of COVID-19. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 799-809.

Anahtar Kelimeler: Öğrenciler, beklenti, aşçılık eğitimi, kariyer beklentisi, COVID-19.

Makale Türü: Araştırma

Introduction

Today's information age has with the effect of scientific and technological developments in the world is experiencing a rapid development and change process in every aspect. On the other hand, the individual has to make continuous efforts throughout his/her life in order to adapt to this development and change process. The fact that this effort made by the individual can find a response in life is possible by making use of education programs in a large extent (Deniz, 2001: 1). Vocational education programs include activities and processes designed to develop an individual's abilities in physical, intellectual, emotional, social and economic aspects (Guskey, 2000: 16; Aksu & Bucak, 2012: 9; Koç & Topaloğlu, 2012: 288). These activities and processes also allow the individual's to make evaluations about their profession and themselves (Can & Çiftçi, 2019: 2702). These evaluations made by the individual can affect the professional perceptions and expectations that determine the direction, severity and determination of the individual's professional behaviors. In addition, it can significantly affect the level of realization of these expectations and the level of professional motivation (Ryan & Stiller, 1991: 115; Bilgin, Arslan Özkan & Baş, 2016: 39).

Expected that the level of professional motivation of the individual should be high so that s/he can use and develop the competencies s/he has acquired as a result of the training s/he has received. In this sense, one of the most important power sources that determine the direction, severity, and determination of the individual's professional behavior is occupational motivation (Acat & Köşgeroğlu 2006: 204). Occupational motivation level for a profession affects the individual's professional perception, development, success and thus the career expectation level of the individual (Ryan & Stiller, 1991; Bilgin et al., 2016). The high level of career expectation of the individual affects the individual's further development of knowledge, skills and abilities and their ability to use them more effectively (Zeynel & Çarıkçı, 2017: 126).

Career expectation level is shaped by many social, cultural and environmental factors (Eren, 2010: 498). In order to the professional career expectation level to be high that is necessary to meet the needs, wishes, and desires of the individual that do not conflict with the business line, profession, and environment of the individual. For this reason, knowing the factors affecting the professional career perception of the individual who is educated in any sector and determining the level of professional motivation within this framework emerges as a very important requirement in terms of sectoral development and employment. In this respect, what expectations the individual has from the sector s/he wants to work in and the direction of these expectations are important in the context of motivation and career goals.

The expectations of young people, who are accepted as the main actors in the development and change of societies, from the future and their hopes for their realization can also affect their mood and life satisfaction. In this way, the direction of social change and development can be determined (Yavuzer et al., 2005: 93). It is perfectly natural for every young person to have expectations about what their future life will be like as an adult. According to the social learning theory, the reinforcements acquired by the individual until the present time greatly affect his/her expectation for the future. The training received is at the forefront of these reinforcers (Akman, 1992: 125). The thought of young individuals having difficulty in finding a job related to their professional field, having to work outside the field they graduated from, or not being able to find any job in that negatively affects their professional expectations. This situation negatively affects students' educational motivation and course performance. However, the preparation and implementation of the education program in accordance with the needs of the sector and students will ensure that their expectations for the profession are positively affected (Erden, 1989: 93-94). From this perspective, it can be said that

expectations can be affected positively and negatively, and there are many variants that can affect expectations in the process of reaching the profession. While people's expectations vary in different ways in the natural process; in extraordinary situations, it can turn into a very different form. It can be said that the Covid-19 global epidemic, which is experienced worldwide and affects all humanity and all sectors to a certain extent, is an extraordinary situation that directly affects the professional concerns and expectations of individuals.

Restrictions in many areas due to the pandemic have dealt a heavy blow especially to the food and beverage industry (Soylu, 2020: 177). Enterprises serving in the field of food and beverage have had to go to restrictions in most of their activities, and even some food and beverage enterprises have come to the point of stopping their activities. Such that the sector, had been greatly affected by the curfews implemented within the scope of the measures taken and the restrictions on the use of closed spaces. In this period, the fact that food and beverage enterprises had to provide only take-out service caused many employees to be unemployed or taken on unpaid leave. Due to these limitations, the sharp decline in customer demands, especially during the periods when the effect of the pandemic was intense that caused significant revenue losses in the sector (Zengin, Topçuoğlu & Kaygın, 2020: 2; Can & Çolakoğlu, 2021: 46). As a result of this extraordinary event, although the food and beverage sector was tried to be kept alive with the measures taken and the incentives provided that is caused the people in the sector to have concerns arising from the uncertainties. The uncertainty of the epidemic period and the unpredictability of the future in terms of sector caused these concerns to increase and the expectations of the sector employees to decrease (Akyol, 2020: 113; Özaltın & Türker, 2020: 208). Examining the changes in these expectations and developing the necessary solutions for the decreases are very important in terms of the quality of employment in the food and beverage sector. In this respect, it is necessary to examine the expectations of students who plan to establish a future in the field of food and beverage and interpret to the changes that may occur in detail. This study aims to compare the sectoral expectations of pre-epidemic and post-epidemic sectoral expectations of students studying in the cookery department and to examine the changes.

This study aims to provide a full understanding of the issues that cause career expectation changes in the professional sense and their possible causes. In this direction, information will be obtained to prevent employment problems that may occur in the near and far future in the sectoral sense and to take measures for issues with low expectations. In this way, it will be possible to make appropriate interpretations in order to make the necessary improvements.

1. Literature Review

When the studies on students' expectations were examined, it was found that studies focused on their expectations from the professions (Ferrinho et al., 2011; Howcroft, 2017; Üst Can & Solmaz, 2021), studies focusing on their expectations from enterprises (Arman & Şahin, 2013) and studies focusing on their expectations from their future lives have been encountered (Tuncer, 2011).

In the study conducted by Tuncer (2011) it was determined that the future expectation levels of students differ according to gender, and the expectation levels of female students are higher than that of males. In addition, although the level of expectation varies according to the number of siblings, it has been emphasized that the expectations of the students who have 5 or more siblings are lower than the others. In the study conducted by Ferrinho et al. (2011) to reveal the professional expectations of medical students, they suggested that students want to be doctors at a very young age and the influence of their families is great. It has been revealed that the professional expectations of the students, which were very high before university education, decreased with the uncertainties that emerged during the education.

The ability to meet the food and beverage needs is the most important feature of food and beverage enterprises which is one of the most basic needs of people. However recently, within the scope of cultural tourism and gastronomic tourism which is a sub-type of that the importance of local food and beverage elements has increased gradually as a touristic attraction factor plays an impressive role in the travel preference of tourists especially for developing countries. In this regard, food and beverage businesses are also used as an effective tool in the promotion of the country (Aksu, Korkmaz & Sünnetçioğlu, 2016: 3). However, it is essential for the food and beverage industry to develop and implement different innovations and strategies over time in order to adapt to the ever-changing and transforming world and to ensure its sustainability. Especially the covid pandemic made strategic change necessary for many sectors which happened unexpectedly and required a rapid change in the world. Undoubtedly, the food and beverage industry is one of the sectors that are highly affected by external factors which shaped according to customer trends and constantly changing in this sense. The food and beverage industry had to be restructured which was greatly affected by new order that changed within the scope of the measures taken against the Covid pandemic. The uncertainty that occurred during this restructuring has led to the possibility of changes in the professional motivation and career expectations of the sector employees.

In this framework, study was examined that the expectations of the individuals who received cookery education to be employed in the food and beverage sector were at what levels before and after the pandemic, and whether there was a significant change after the pandemic. It is thought that it will play a guiding role in determining the expectation levels in the two situations and making evaluations and developing suggestions in this direction, and in particular in solving employment problems for the food and beverage sector. On the other hand, it is desired to examine the position of the epidemic at the stage of professional expectations and what steps can be taken to improve expectations. Answers to the following questions were sought within the scope of the research:

- Do the career expectations of students studying in the field of cookery differ significantly before and after Covid-19?
- Which of the factors affecting career expectancy enter into significant seasonal differences?

2. Methodology

This research, which was carried out in two different time periods, aims to examine and compare the expectations of the students of the associate degree program of cookery education towards the food and beverage sector, and the change in the expectation levels before and after the Covid-19 epidemic. The universe of the research, which is planned in descriptive type, consists of students who receive cookery education at the associate degree level in Türkiye. Aksaray University Güzelyurt Vocational School Cookery program students were selected as the sample group. In this context, a questionnaire was applied to 185 active students studying in this program in the 2019-2020 academic year, before the start of the Covid-19 epidemic. In the second stage, a questionnaire was applied to 151 active students studying in this program in the 2020-2021 academic year after the Covid-19 epidemic started. In the questionnaire applications in both terms, it was tried to reach all cookery students who were active students. In the questionnaire form created, statements about the demographic information of the students and their educational status were included. In addition, a 22-item career expectation scale was used which aims to reveal the career expectations of students. The scale used to evaluate the career expectations of the students were included in the questionnaire form by benefiting from the study of Aymankuy & Aymankuy (2013). Additionally, approval was obtained from the Aksaray University Human Research Ethics Committee that the questionnaire could be applied before starting the data collection process.

3. Findings

The research was conducted in two separate periods as before and after the pandemic. Table 1 shows the demographic distributions of the samples reached in both applications. According to this, it is seen that more students do internships in both terms, and the majority of them willingly choose the department among their top 5 preferences. An opinion can be developed about the high level of expectation when the department is chosen intentionally. In addition, it is seen that the students who prefer the department in both sample groups are mostly graduated from high schools that do not provide cookery education.

Table 1. Frequency distributions for students' demographic and educational variables

Variable	Period			
	Pre-COVID-19 (n=185)		Post-COVID-19 (n=151)	
Gender	f	%	f	%
Male	77	41.6	58	38.4
Female	108	58.4	93	61.6
Age	f	%	f	%
18-20 years old	92	49.8	80	53.0
21 years and older	93	50.2	71	47.0
Grade	f	%	f	%
1 st Grade	92	49.7	33	21.9
2 nd Grade	93	50.3	118	78.1
Internship Status	f	%	f	%
I did an internship	83	44.9	35	23.2
I did not do an internship	102	55.1	116	76.8
Preference Status	f	%	f	%
Yes	179	96.8	141	93.4
No	6	3.2	10	6.6
Order of Preference	f	%	f	%
Between 1-5	116	62.7	79	52.3
6 and later	69	37.3	72	47.7
Graduated High School	f	%	f	%
Cookery vocational high school	42	22.7	57	37.7
Non-cookery high school	143	77.3	94	62.3
Total	185	% 100	151	% 100

Before the tests were carried out to test the questions posed within the scope of the research, it was examined whether the data came from a normal distribution or not. In this direction, the Kolmogorov-Smirnov test was taken into account. If the specified test gives a significant result, it means that the data do not have a normal distribution. The results are also significant in the analyzes made on the data sets. From this point of view, it was concluded that the normal distribution could not be achieved and that non-parametric tests should be preferred (Hair, Black, Babin & Anderson, 2014: 71-72). In this direction, a non-parametric paired Wilcoxon Signed test was used to compare and match the data obtained in two different time periods (Verma, 2012: 192). Firstly, the professional expectations of the students were discussed as a whole, and then the averages for each item were compared before and after Covid-19 (Table 2). When the first line in the table is presented, it is seen that the professional expectations of the students decreased after the Covid-19 epidemic and this decrease was statistically significant ($p=,013$). When comparing the averages of each item for student expectations in two separate periods, it was determined that there were significant differences in 12 items before and after Covid-19.

Table 2. Means and differences of students' expectations from the industry before and after COVID-19

Substances	Pre-COVID-19 (n=185)		Post-COVID-19 (n=185)		Wilcoxon Test
	Mean	Std. Dev.	Mean	Std. Dev.	
Career Expectations	3.4703	0.62172	3.1722	0.95052	0.013*
1. It is easy to find a job that can be practiced continuously (12 months) in the food and beverage sector.	3.5892	1.15810	2.2781	0.91767	0.000*
2. Working in the food and beverage industry is not more tiring than other industries.	2.4757	1.20718	2.5298	1.08202	0.006*
3. Working hours are regular in the food and beverage industry.	3.0795	0.91304	2.8054	1.22695	0.000*
4. Social security opportunities are sufficient in the food and beverage sector.	3.3892	1.07334	3.3444	0.84889	0.000*
5. In the food and beverage sector, accommodation and eating-drinking conditions are appropriate and sufficient.	3.4541	1.05258	4.0728	0.79246	0.010*
6. Working in the food and beverage industry is fun and enjoyable.	3.9838	0.89973	3.3245	0.87597	0.942
7. The wages in the food and beverage sector are good compared to other sectors.	3.4324	0.99838	2.8675	0.84597	0.120
8. In the food and beverage sector, wages are sufficient and satisfactory.	3.2811	0.99287	2.9139	0.99291	0.000*
9. In the food and beverage sector, additional fees such as premiums and tips are sufficient and satisfactory.	3.4172	1.15099	3.2324	0.97525	0.001*
10. Since I studied cookery, I get positive reactions from the environment.	3.5784	1.16356	3.6291	0.97033	0.589
11. Working in the food and beverage industry has a reputation in society.	3.3351	1.07648	3.5828	0.94062	0.463
12. The food and beverage sector is seen as an important and prestigious sector in the society.	3.4000	1.10434	3.6424	0.82740	0.894
13. Working in this sector as a cookery educated person increases my social prestige.	3.6324	0.98081	3.9934	1.04879	0.147
14. I am thinking of working in the food and beverage industry after graduation.	3.9351	1.10144	3.1921	.97101	0.956
15. The food and beverage industry is a suitable industry to work for many years.	3.8411	1.07140	3.6541	1.14175	0.000*
16. I believe that I will come to a managerial position in the food and beverage industry.	3.8757	1.12805	3.8477	1.07547	0.727
17. The food and beverage industry is a suitable industry for men to work.	3.8324	1.14637	4.0728	0.96678	0.814
18. The food and beverage industry is a suitable industry for women to work.	3.5784	1.14946	3.6358	1.11046	0.000*
19. I could marry someone who works in the food and beverage industry.	3.1297	1.29566	3.4040	1.17858	0.008*
20. To work in the food and beverage industry, it is necessary to have an associate degree cookery education.	3.1784	1.23604	4.0199	0.94142	0.649
21. In order to become a manager in the food and beverage industry, it is necessary to have a cookery education.	3.6054	1.22073	4.2318	0.85980	0.001*
22. Having a cookery education makes it easier for me to work in the food and beverage industry.	3.9676	1.09794	4.3245	0.81281	0.026*

*Significance at the $p < 0.05$ level

As a result of the analyses, among the items with a significant difference, especially the items that are thought to be effective in the Covid-19 outbreak were examined. On the other hand, firstly, significant decreases in item averages after Covid-19 were examined. Then, the items that experienced significant increases after Covid-19 were discussed.

In the first item, it is seen that the expectations of the students about finding a permanent job in the food and beverage sector have decreased significantly ($p<0.000$). This situation can be explained by the negative impact of Covid-19 on employment. The second and third items, which contain statements about the exhaustion of the food and beverage industry and the order of working hours, are among the items where significant decreases were observed during the pandemic process. During the pandemic process, businesses trying to continue their work with a limited team due to economic concerns caused the working staff to work more overtime and get more tired. It can be said that this situation causes a certain level of anxiety and stress in students and causes a decrease in their expectations in this direction. Another issue that is thought to be related to the pandemic and where significant change has been experienced is related to the fourth item, which includes the statement about the adequacy of social security opportunities in the food and beverage sector. Situations such as layoffs, salary reductions, unpaid leaves as a result of the pandemic can cause students to worry about the sector. As a result of this situation, there was a significant decrease ($p<0.000$) in the item average. In the eighth and ninth items, it is observed that there are significant decreases ($p<0.000$) in the average of each item in terms of the adequacy and satisfaction levels of real and additional wages in the food and beverage sector. It is thought that the situations listed concerning the fourth item, which causes a certain level of anxiety in students, may be effective in these items. For this reason, although the businesses continued their activities with home service and gel-take systems during the pandemic period, it was seen that the income obtained during the pandemic period was not as satisfactory as before. This decrease in the expectations of students, especially for additional fees, can be considered normal for the food and beverage industry, where additional resources such as premiums and tips are intense. As a matter of fact, in the eyes of the students, the significant decrease in the average in item number fifteen ($p<0.000$) explains this situation in a supportive way.

When we look at the items that have a significant increase in the averages for the research conducted during the Covid-19 process and that are thought to be relevant, the fifth item especially stands out. Accordingly, it is seen that the expectations of the students regarding the accommodation and eating-drinking conditions in the food and beverage sector increased significantly ($p<0.010$). It can be thought that the improvements made in the lodgings and staff dining halls due to the epidemic may have been effective in this situation. Increasing sensitivity about hygiene and cleanliness, less staff in rooms, arrangement of the dining hall and common areas can be considered as factors that increase students' expectations for these opportunities.

In addition to the effect of the pandemic on the change in the career expectations of the students, it was assumed that their gender, preference order, and whether they received cookery education in the high school they graduated from may also have a share in the change. In this context, the demographic variant and the changes in student expectations were subjected to difference tests. In this direction, firstly, the differentiation status of the expectation averages before and after the pandemic according to the gender of the students was tested.

Table 3. Means and differences in expectations of the students from the industry before and after COVID-19 by gender

Variable	Period	Mean	Std. Dev.	Wilcoxon Test
Career expectations of male students of male students	Pre-COVID-19 (n=77)	3.5419	0.54892	0.011*
	Post-COVID-19 (n=58)	3.4310	0.39829	
Career expectations of female students	Pre-COVID-19 (n=108)	3.4192	0.66661	0.811
	Post-COVID-19 (n=93)	3.4702	0.41164	

*Significance at the $p<0.05$ level

When Table 3 is examined, it is seen that while the average expectation of male students before the pandemic was 3.54, it decreased to 3.43 as a result of the pandemic. It is also seen that this decrease is statistically significant ($p=,011$). However, it was determined that there was no significant change in the career expectation averages of female students.

Another categorical variant in which the periodic changes in students' career expectations are investigated is the order in which they prefer the department they study. According to this, the change in career expectations of students who evaluated the department they studied in the top 5 preferences and those who evaluated it in the ranking of 6 and beyond, due to the pandemic were tested. With the tests conducted, it was concluded that the pandemic was not in a decisive position in the career expectations of the students in both groups before and after the pandemic (Table 4).

Table 4. Pre and post COVID-19 means and differences in expectations of students from the sector by order of preference

Variable	Period	Mean	Std. Dev.	Wilcoxon Test
Expectation of those who choose between 1-5	Pre-COVID-19 (n=116)	3.4111	0.62982	0.380
	Post-COVID-19 (n=79)	3.4988	0.42721	
Expectation of those who prefer 6 and above	Pre-COVID-19 (n=69)	3.5698	0.59921	0.092
	Post-COVID-19 (n=72)	3.4072	0.37780	

*Significance at the $p < 0.05$ level

The final analysis, which examines the categorical variants and the change in student expectations, is related to the type of school from which the students graduated. In this direction, it has been determined that the career expectations of students who graduated from a high school related to cuisine have changed after the pandemic compared to before.

Table 5. Means and differences in expectations from the sector according to the graduation of students before and after COVID-19

Variable	Period	Mean	Std. Dev.	Wilcoxon Test
Expectations of graduates of cookery vocational high schools	Pre-COVID-19 (n=42)	3.7013	0.54092	0.005*
	Post-COVID-19 (n=57)	3.4522	0.38459	
Expectations of non-cookery high school graduates	Pre-COVID-19 (n=143)	3.4024	0.62926	0.731
	Post-COVID-19 (n=94)	3.4570	0.41996	

*Significance at the $p < 0.05$ level

When the values presented in Table 5 are examined, it is seen that while the average expectation of students who graduated from a high school related to cuisine was 3.70 before the pandemic, their expectations decreased to 3.45 after the pandemic. On the other hand, it is seen that this decrease is statistically significant ($p = .005$). However, it was observed that there was no significant change in the career expectation averages of the students who graduated from a non-cookery high school.

Discussion, Conclusion and Recommendations

In this research, it is aimed to reveal the change of career expectations of students studying in the field of cookery within the scope of the effects of Covid-19. In this research, which was carried out in two separate time periods, before and after the pandemic; first of all, the professional career expectations of the students were considered as a whole and in this context, it was seen that the career expectations of the students decreased in general for the period after the onset of the Covid-19 epidemic. In the findings obtained from the analyzes made in order to reveal the factors that caused this decrease statistically, it was seen that 12 of the 22 factors revealing the career expectations of the students had a significant difference. Considering the analyzes made on the factors that cause the career expectation of students to differ in the researches carried out in two different time periods, pre-pandemic and pandemic processes; In particular, it has been observed that the expectations of students to find a job that can work continuously in the food and beverage sector have decreased significantly during the

pandemic process. This situation can be explained by the thought that a job that can work in the food and beverage industry causes anxiety among students that it is no longer easy to find a job, and that Covid-19 has a significant impact on people related to employment.

Another subject group in which a significant change has been experienced during the pandemic process within the scope of the research is related to the items containing statements about the order of working hours in the food and beverage sector, the difficulty of working, the salary, and additional wages received, and the adequacy of social security opportunities. These expressions have high score averages in both separate time periods, both before the pandemic and during the pandemic process, although it does not contain any negativity in general, it is seen in the research conducted during the pandemic process that these expressions show a significant decrease and, in this direction, they create significant differences at certain levels. The reason for the differences in expectations regarding these issues; can be explained by the thought that situations such as layoffs, salary reductions, unpaid leaves as a result of the pandemic cause a certain level of anxiety in students towards the sector.

Another issue that is thought to be related to the pandemic and where significant change has been experienced is related to the article created to determine whether the food and beverage industry is a sector to be worked on for many years. It was seen that this item had a very high average score in both studies conducted in different time periods, both before the pandemic and during the pandemic process, and it did not contain any negativity in general. However, in the research conducted during the pandemic process, it was seen that there was a significant decrease and, in this direction, there was a significant difference at certain levels. The professional anxiety caused by the restriction on the activities of the food and beverage sector during the pandemic process or all other measures caused a decrease in the future expectations of the sector in the eyes of the students.

In the analyses made within the scope of the demographic variables within the scope of the research, it was observed that there were some significant differences in student expectations before the pandemic and during the pandemic period. According to the findings obtained from these analyzes, it was observed that the career expectation of male students and cookery vocational high school graduates decreased significantly during the pandemic process. It is thought that the significant decrease especially in male students is due to the fact that the cooking profession is more adopted by men as a profession. The reason for the differences in expectations that occur in individuals who are graduates of vocational high schools related to cookery can be explained by the thought that they have high expectations for the cookery profession, since they have formed their goals for the cookery profession since high school, and therefore the pandemic process has caused these individuals to have a certain level of anxiety towards the sector.

It is seen that the economic difficulties experienced during the pandemic period increased the sensitivity towards all kinds of professional factors, and this situation caused significant differences in the expectations of the students. However, as a result of all the negativities experienced during the pandemic, it is thought that the professional anxiety of individuals and the decrease in career expectations for the sector in the eyes of students may have an impact, especially within the framework of the food and beverage sector, limited only to the duration of the pandemic. Although the food and beverage industry and its employees, who are the subject of research due to the pandemic, experience great economic difficulties, it is an important fact that these concerns will end after the pandemic in line with the needs of humanity. However, it is difficult for a professional at this level to realize their expectations for their career goals and to maintain their goals in this direction. Therefore, it is an important necessity for all professional group representatives to give more importance to professional career studies for students and to carry out studies that focus on the future.

References

- Acat, M. B. & Köşgeroğlu, N. (2006). Gütülenme Kaynakları ve Sorunları Ölçeği, *Anatolian Journal of Psychiatry*, (7), 204-210.
- Akman, Y. (1992). Hacettepe Üniversitesi eğitim fakültesi öğrencilerinin meslek, evlilik ve geleceğe yönelik beklentileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (7), 125-129.
- Aksu, M., & Bucak, T. (2012). Mesleki turizm eğitimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 7-18.
- Aksu, M., Korkmaz, H. & Sünnetçioğlu, S. (2016). Yiyecek ve İçecek İşletmelerindeki Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerinde Etkisi: Bozcaada'da Dineserv Modeliyle Bir Araştırma, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(35),1-18.
- Akyol, C. (2020). Turizm eğitimi alan öğrencilerin Covid-19 salgınına yönelik görüşleri. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 3(1), 112-121.
- Arman, A. & Şahin, T. (2013). Anadolu otelcilik ve turizm meslek lisesi öğrencilerinin stajlarında işletmelerden beklentileri: Mengen Aşçılar Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 13-24.
- Aymankuy, Y. & Aymankuy, Ş. (2013). Turizm İşletmeciliği Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm Sektöründeki İstihdamla İlgili Görüşleri ve Sektördeki Kariyer Beklentileri; Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Örneği, *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-21.
- Bilgin, Z., Arslan Özkan, H., & Baş, M. (2016). Ebelik öğrencilerinde güdülenme düzeyinin klinik uygulama beklentisine etkisi. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(4), 38-53.
- Can, M., & Çiftçi, B. (2019). Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü ile aşçılık programı öğrencilerinin mesleki eğitim algısının öğrenme motivasyonu üzerine etkisi: ulusal aşçılık kampı Mengen örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(4), 2701-2717.
- Can, Ü., & Çolakoğlu, Ü. (2021). Mutfak şeflerinin perspektifinden pandemi süreci ve etkileri. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 45-57.
- Deniz, S. (2001). Bireyin Meslek Seçimini Etkileyen Kaynaklar: Yeni Teknolojilerden İnternet, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 1-9.
- Erden, M. (1989). H.Ü. Eğitim fakültesi eğitim bilimleri bölümü öğrencilerinin meslekleri ile ilgili beklentileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (4), 93-107.
- Eren, E. (2010). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi. (12. Baskı) İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Ferrinho, P., Sidat, M., Fresta, M. J., Rodrigues, A., Fronteira, I., da Silva, F., ... ve Dussault, G. (2011). The training and professional expectations of medical students in Angola, Guinea-Bissau and Mozambique. *Human resources for health*, 9(1), 1-5.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2021). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of Covid-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1–20.
- Hair, J. F. J., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis seventh edition*. United States of America: Pearson Education Limited.
- Howcroft, D. (2017). Graduates' vocational skills for the management accountancy profession: Exploring the accounting education expectation-performance gap. *Accounting Education*, 26(5-6), 459-481.
- Koç, H. ve Topaloğlu, M. (2012). *İşletmeler İçin Yönetim Bilimi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özaltın Türker, G. (2020). Covid-19 salgını turizm sektörünü nasıl etkiler? Turizm akademisyenleri perspektifinden bir değerlendirme. *International Journal of Social Sciences*

and Education Research, 6(2), 207-224.

- Ryan, R. M. & Stiller, J. (1991). The social contexts of internalization: Parent and teacher influences on autonomy, motivation and learning. In P.R. Pintrich & M.L. Maehr (Eds.), *Advances in motivation and achievement: Vol. 7. Goals and self-regulatory processes* (pp. 115-149). Greenwich, CT: JAI Press.
- Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye ekonomisinde COVID-19'un sektörel etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 169-185.
- Tuncer, M. (2011). Yükseköğretim gençliğinin gelecek beklentileri üzerine bir araştırma. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(2), 935-948.
- Üst Can, Ç. & Solmaz, C. (2021). Aşçılık programı öğrencilerinin mesleklerine yönelik metafor algıları ve mutfak departmanında kariyere yönelik düşünceleri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(2), 810-834.
- Verma, J. P. (2012). *Data analysis in management with SPSS software*. Springer Science & Business Media.
- Yavuzer, H., Demir, İ., Meşeci, F. & Sertelin, Ç. (2005). Günümüz Gençliğinin Gelecek Beklentileri. *HAYEF Journal of Education*, 2(2), 93-103.
- Zengin, Y. , Topçuoğlu, E. & Kaygın, E. (2020). Covid-19 salgınının aşçıların çalışma hayatına etkisi: Kars ili örneği. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 11(1) , 1-17.
- Zeynel, E. & Çarıkçı, İ. H. (2017). Akademisyenlerin Mesleki motivasyon algı düzeyini ölçmeye yönelik bir mesleki motivasyon ölçeğinin tasarımı, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 125-148.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu

Tarih: 22.02.2021

No: 2021/01-69

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50